

АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ І ОСВІТИ ДОРΟΣЛИХ

Валентина Радкевич

**Теоретичні і методичні засади
професійного навчання у закладах
профтехосвіти художнього профілю**

Монографія

*За редакцією дійсного члена Академії педагогічних наук України
Неллі Ничкало*

Київ – 2010

УДК 377.1: 7
ББК 74.56: 85

*Рекомендовано до друку
вченою радою Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих
АПН України (протокол № 11 від 14.12.2009 р.)*

Рецензенти:

Гончаренко Семен Устимович, доктор педагогічних наук, професор,
дійсний член АПН України;

Лозовецька Валентина Терентіївна, доктор педагогічних наук, старший
науковий співробітник;

Матвієнко Ольга Василівна, доктор педагогічних наук, професор.

Радкевич В.О.

Р15 Теоретичні і методичні засади професійного навчання у закладах
профтехосвіти художнього профілю : Монографія / В.О. Радкевич ; за
ред. Н.Г. Ничкало. – К. : УкрІНТЕІ, 2010. – 420 с.

ISBN 978–966–479–024–3

У монографії розглядаються етапи становлення і розвитку системи професійного навчання майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел. Викладено авторську концепцію професійно-художньої освіти, моделі і методики професійного навчання фахівців художнього профілю. Теоретично обґрунтовано дидактичні засади професійного навчання майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел. Запропоновано комплекс навчально-методичного забезпечення з професії "Вишивальниця". Розкрито методичні засади діяльності педагогів професійно-технічних навчальних закладів художнього профілю.

Для науковців, педагогів професійно-технічних і вищих навчальних закладів, слухачів інститутів післядипломної педагогічної освіти.

ISBN 978–966–479–024–3

ББК 74.56: 85

© В.О. Радкевич, 2010

ЗМІСТ

ВСТУП	5
РОЗДІЛ 1. СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТОК ПРОФЕСІЙНОГО НАВЧАННЯ ФАХІВЦІВ ХУДОЖНЬОГО ПРОФІЛЮ	
1.1. Учнівство як початковий етап професійного навчання художнього ремесла.....	9
1.2. Професійне навчання майстрів ремесел в умовах цехового і мануфактурного виробництва (XVI – XVIII ст.).....	20
1.3. Особливості професійної підготовки фахівців для кустарних промислів (XIX – поч. XX ст.)	26
1.4. Зміст і форми організації професійного навчання кваліфікованих робітників для народних художніх промислів і ремесел (20 – 90 рр. XX ст.)	46
1.5. Педагогічний аналіз сучасного стану професійного навчання в закладах профтехосвіти художнього профілю	84
Висновки до першого розділу	99
РОЗДІЛ 2. КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ПРОФЕСІЙНО-ХУДОЖНЬОЇ ОСВІТИ	
2.1. Художня культура в системі формування творчої особистості фахівця	104
2.2. Концепція професійно-художньої освіти.....	119
2.3. Гуманізація професійно-художньої освіти	129
2.4. Педагогічні моделі професійного навчання фахівців художнього профілю.....	154
Висновки до другого розділу	169
РОЗДІЛ 3. ТЕОРЕТИЧНЕ ОБГРУНТУВАННЯ ЗМІСТУ ПРОФЕСІЙНОГО НАВЧАННЯ ФАХІВЦІВ ХУДОЖНЬОГО ПРОФІЛЮ	
3.1. Фундаменталізація професійного навчання фахівців художніх промислів і ремесел	171
3.2. Принципи відбору і структурування змісту професійно-художньої освіти.....	180
3.3. Декоративно-вжиткове мистецтво у змісті професійно-художнього навчання.....	200

3.4. Психолого-педагогічне обґрунтування вимог до розроблення стандартів з професій художніх промислів і ремесел	213
Висновки до третього розділу.....	233
РОЗДІЛ 4. ДИДАКТИЧНІ ЗАСАДИ ПРОФЕСІЙНОГО НАВЧАННЯ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ХУДОЖНІХ ПРОМИСЛІВ І РЕМЕСЕЛ	
4.1. Обґрунтування цілей професійно-художнього навчання майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел.....	235
4.2. Принципи виробничого навчання з професій художніх промислів і ремесел	266
4.3. Дидактичні вимоги до навчально-виробничого процесу в професійно-технічних навчальних закладах художнього профілю.....	285
4.4. Формування навичок самостійної діяльності учнів професійно-технічних навчальних закладів художнього профілю	302
4.5. Комплекс навчально-методичного забезпечення професійно-художнього навчання	313
Висновки до четвертого розділу.....	328
РОЗДІЛ 5. МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ДІЯЛЬНОСТІ ПЕДАГОГІВ ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ ХУДОЖНЬОГО ПРОФІЛЮ	
5.1. Методологічна культура педагогів професійно-технічних навчальних закладів художнього профілю	330
5.2. Розвиток технологічної культури педагогів професійно-технічних навчальних закладів художнього профілю.....	340
5.3. Дослідницькі засади діяльності педагогів професійно-технічних навчальних закладів художнього профілю.....	361
Висновки до п'ятого розділу.....	375
ВИСНОВКИ.....	378
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	385

ВСТУП

Характерними ознаками сучасного стану національно-культурного розвитку українського суспільства є зростання національної свідомості народу, посилення його інтересу до народних традицій, обрядів, промислів і ремесел, рідної мови, усвідомлення необхідності збереження народного мистецтва, особливо в умовах глобалізаційних процесів.

У відродженні й розвитку народних художніх промислів і ремесел як важливої складової духовної культури українського народу провідну роль відіграє професійно-художня освіта – складова цілісної системи професійної освіти, що забезпечує підготовку висококваліфікованих, конкурентоспроможних на ринку праці фахівців художнього профілю, у тому числі з професій художніх промислів і ремесел, а також створює належні умови для творчого розвитку особистості, формування її духовних цінностей, національної свідомості й громадянськості, художнього мислення і культури професійної діяльності на основі оволодіння історико-культурною спадщиною народного декоративно-вжиткового й образотворчого мистецтва.

Концептуальні положення щодо підготовки майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел у ПТНЗ художнього профілю знайшли відображення в Законах України "Про освіту" (1991) [117], "Про професійно-технічну освіту" (1998) [118], "Про вищу освіту" (2000) [115], "Про народні художні промисли" (2001, 2004) [513], у Національній доктрині розвитку освіти (2001) [252], Концепції розвитку професійно-технічної освіти (професійної) освіти в Україні (2004) [174]. В Указі Президента України "Про заходи щодо відродження традиційного народного мистецтва та народних художніх промислів в Україні" (2006) [527] та Концепції державної програми збереження, відродження і розвитку народних художніх промислів на 2006–2010 роки [521] зазначено, що відновлення й розвиток системи професійно-технічної освіти в галузі народних художніх промислів стане важливим фактором естетичного виховання та навчання дітей і молоді.

Актуальність професій цього профілю стала очевидною в умовах глобалізаційних процесів, функціонування різних субкультур, існування безлічі низькоякісної продукції, невисокого рівня знань про народну культуру, що зберігає ментально-генетичні й історичні першовитоки українського етносу. Водночас обсяги підготовки майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел істотно зменшуються. Як свідчать статистичні дані МОН України, в 2000 році налічувалося 14 професійно-технічних навчальних закладів (ПТНЗ) художнього профілю (5 – вищих художніх професійних училищ; 9 – художніх професійно-технічних училищ), а в 2010 їх залишилося всього 12 (5 – вищих художніх професійних училищ; 6 – професійних художніх ліцеїв; 1 – художнє професійно-технічне училище). Зменшився також і перелік художніх професій, якими оволодіває учнівська молодь. Більшість ПТНЗ художнього профілю здійснюють підготовку майбутніх фахівців художніх промислів і

ремесел із однієї або двох професій і лише у Стрийському вищому художньому професійному училищі Львівської області – з семи [525].

Таку ситуацію можна пояснити низькою мотивацією молоді до оволодіння робітничими професіями, складними умовами праці, труднощами працевлаштування, низькою заробітною платою, а також відсутністю належних умов для оволодіння техніками народного мистецтва під час виробничої практики безпосередньо на підприємствах художніх промислів і ремесел.

Зазначимо, що пошук ефективних підходів до формування систем художньої освіти й учнівства в художньому ремеслі привертав увагу філософів, істориків, педагогів, психологів, художників, мистецтвознавців, громадських діячів на різних історичних етапах. Свідченням цього є праці Арістотеля [15], Г. Гегеля [60], І. Канта [148], Платона [313], З. Фрейда [460] та інших, в яких на філософському рівні обґрунтовуються проблеми взаєморозвитку пізнання й творчості; праці Б. Ананьєва [6], В. Андрєєва [7], О. Асмолова [18], М. Бердяєва [28], А. Брушлинського [41], Г. Васяновича [46], А. Гелена [61], І. Гердера [63], П. Гуревича [83], М. Кагана [145], К. Кантора [149], С. Раппопорта [371] та інших, в яких розкрито філософсько-етичний рівень концептуальних положень художньої освіти крізь призму основних законів розвитку природи, суспільства й мислення; праці Є. Антоновича [13], Ю. Асєєва [17], І. Богуславської [437], Т. Бушиної [42], Х. Вовка [52], В. Воронова [58], І. Голода [70], Г. Гориня [76], О. Данченко [89], Р. Захарчук-Чугай [120], І. Зайця [113], Т. Кари-Васильєвої [150], М. Некрасової [254], О. Ноги [272], С. Павлюка [446], Н. Полонської-Василенко [323], Б. Рибаківа [388], М. Станкевича [13], П. Толочка [442], Р. Шмагала [481] та інших з проблем відродження народного декоративно-вжиткового мистецтва як особливого виду художньої творчості й діяльності.

На сучасному етапі розвитку професійно-художньої освіти важливим теоретичним підґрунтям є результати наукових досліджень з проблем: філософії освіти (В. Андрущенко [10], Б. Гершунський [64], І. Зязюн [135], С. Клепко [157], В. Кремень [186], В. Кудін [192], В. Луговий [222], В. Лутай [225] та інші); естетики й теорії художньої творчості (А. Азархін [1], А. Комарова [165], В. Кудін [192], Л. Левчук [209], М. Лещенко [215], Л. Масол [234], Н. Миропольська [243], С. Раппопорт [371] та інші); теорії особистості, психології професійної освіти на засадах особистісно-розвивального й діяльнісного підходів (Б. Ананьєв [5], О. Асмолов [18], А. Брушлинський [41], В. Давидов [86], І. Зимня [125], Г. Костюк [179], І. Маноха [228], О. Орлов [280], В. Рибалка [376], В. Роменець [381], С. Рубінштейн [384], Н. Талізін [436], Т. Яценко [493] та інші); формування особистісних і професійних якостей (Б. Ананьєв [6], О. Асмолов [18], І. Бех [31], Н. Кузьміна [193], А. Леонтьєв [211], А. Маркова [231], М. Пряжніков [340] та ін.); неперервної професійної освіти (С. Батишев [338], А. Беляєва [27], В. Беспалько [29], С. Гончаренко [72], Р. Гуревич [85], Л. Лук'янова [224], Н. Ничкало [260], О. Новіков [269], С. Сисоєва [438] та інші);

гуманізації, гуманітаризації й культуровідповідності професійної освіти (В. Андрєєв [7], Г. Балл [23], Г. Васянович [46], С. Гончаренко [74], Т. Іванова [137], Л. Онищук [278], О. Семенов [398], Г. Філіпчук [452], Л. Хомич [464] та інші); системного підходу (В. Беспалько [29], В. Болотов [37], В. Биков [33], В. Загв'язинський [112], В. Краєвський [180], І. Лернер [212], З. Решетова [457], В. Сластьонін [415] та інші); психолого-педагогічні закономірності організації навчально-виховного процесу (Ю. Бабанський [20], О. Дубасенюк [99], В. Ледньов [210], О. Пехота [308], О. Савченко [391], М. Сібірська [402], В. Скакун [410], С. Смірнов [418], М. Солдатенко [421], А. Хуторський [466] та інші); теорії й практики художньої освіти (В. Аранова [14], В. Бойчук [35], Г. Гребенюк [78], В. Ковальчук [159], В. Лубенко [221], В. Мадзігон [226], О. Олексюк [276], В. Орлов [282], Л. Оршанський [287], О. Отич [293], О. Рудницька [386], Б. Тимків [441], О. Фурса [463], Р. Шмагало [481], В. Щербина [486] та інші); професійної освіти і навчання в зарубіжних країнах (Т. Десятов [95], О. Матвієнко [235], Я. Пруха [504], Л. Пуховська [336], Ф. Шльосек [497] та інші); розвитку професійної освіти і навчання на різних історичних етапах (О. Аніщенко [12], І. Костін [178], І. Лікарчук [217], С. Нікітчина [264], Н. Талалуєва [435], Т. Усатенко [447] та інші).

Науковий аналіз теоретичних напрацювань цих та інших авторів, стану підготовки майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел у ПТНЗ художнього профілю дав змогу виявити низку **суперечностей** між: усвідомленням у суспільстві важливості розвитку професійно-художньої освіти на традиціях збереження й відродження народного мистецтва та нерозробленістю її теоретико-методологічних і методичних засад; зрослими потребами художнього виробництва у фахівців зі сформованою системою професійно важливих якостей для створення високохудожніх виробів народного мистецтва і неспроможністю сучасних ПТНЗ художнього профілю задовільнити їх; необхідністю забезпечення цілісності й наступності змісту професійної підготовки майбутніх фахівців художнього профілю у вищих художніх професійних училищах і відсутністю науково обґрунтованих підходів до створення нового покоління державних стандартів для професій цього профілю й недостатнім врахуванням в їх змісті етнокультурних традицій розвитку художніх ремесел; необхідністю індивідуалізації процесу оволодіння технологіями художніх промислів і ремесел та поширенням масових форм професійного навчання майбутніх фахівців; інноваційними змінами в змісті діяльності педагогічних працівників ПТНЗ художнього профілю та недостатнім рівнем забезпечення умов формування їхньої технологічної і дослідницької культури.

Розв'язання зазначених суперечностей зумовлює необхідність теоретико-методологічного обґрунтування концепції професійно-художньої освіти й педагогічної моделі підготовки майбутніх фахівців художнього профілю на засадах особистісно орієнтованого підходу; визначення вимог до формування змісту й створення комплексу навчально-методичного забезпечення професійного навчання фахівця з урахуванням етнокультурних традицій

розвитку художніх ремесел; впровадження у навчальний процес нових технологій навчання і контролю результатів професійно-художньої діяльності; обґрунтування сучасних підходів до розвитку методологічної, технологічної й дослідницької культури педагогів ПТНЗ художнього профілю тощо.

Викладені в монографії концептуальні положення, дидактичні принципи і підходи щодо забезпечення якості професійного навчання майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел є переконливим свідченням того, що заявлена проблема має комплексний характер і може творчо розв'язуватись у системі професійної освіти і навчання України.

Ми не претендуємо на вичерпне висвітлення досліджуваної проблеми. У педагогіку, як і в кожен науку, життява практика привносить нові проблеми, що потребують вирішення спільними зусиллями науковців, педагогів, психологів, культурологів, соціологів, мистецтвознавців, художників, майстрів народного мистецтва.

Висловлюємо щирі подяки науковому консультантові – дійсному члену АПН України Н. Ничкало, рецензентам – дійсному члену АПН України С. Гончаренку, докторам педагогічних наук В. Лозовецькій і О. Матвієнко за слушні поради.

РОЗДІЛ 1

СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТОК ПРОФЕСІЙНОГО НАВЧАННЯ ФАХІВЦІВ ХУДОЖНЬОГО ПРОФІЛЮ

1.1. Учні́вство як початковий етап професійного навчання художнього ремесла

Учні́вство у виготовленні художніх виробів в Україні сягає сивої давнини і пов'язане із розвитком ремесел. Відомо, що вже в VI ст. у східних слов'ян успішно функціонували майстерні, що забезпечували не тільки власні потреби в побутових виробах, а й виконували соціальну функцію – трудове виховання молоді шляхом передачі професійних навичок і вмінь з основних видів ремесла. Уперше ремесла згадуються в міфах про язичницьких богів і героїв. Зокрема, найдавніша згадка зустрічається в міфах, пов'язаних із виникненням ремесел у хроніці Георгія Амартола: "Зевесь бо, глаголють, созданию козни обретатель бысть... Нифест [Гефест] же коузньцю... Афина же тканье, Ира [Гера] же одежею, Димитр же ролью..." [442, с. 62].

Виникнення низки складних виробництв – обробки заліза, міді, мистецтво виїмчастої емалі, виробництво чорного лощеного посуду, обробки кісток, ювелірне мистецтво – сприяло появі у VII ст. ремісників різних спеціалізацій. Зокрема, таких, як ковалі, гончарі, косторізи, ювеліри тощо.

Про розвиток художнього ремесла у VIII ст. свідчить масове виробництво ковалями посуду із дорогоцінних матеріалів – золота і срібла – із застосуванням копіювання форм і візерунків із привезених "сассанідських" зразків [40, с. 119].

Про високий рівень розвитку художніх ремесел і професійного становлення майстрів-ремісників за часів Київської Русі свідчать археологічні знахідки – оригінальні, художньо досконалі гончарні, ткацькі, різьблені, вишиті та інші вироби. Збереглися важливі історичні відомості також про те, що в школах, які заснував Ярослав Мудрий, навчалися майбутні видатні майстри образотворчого мистецтва. Його онука, Анна Всеволодівна, відкрила у 1086 р. при Андріївському монастирі у Києві спеціальну школу, де 300 дівчат навчалися письма, музики, співу, художніх ремесел [70, с. 205].

Наприкінці X ст. німецький письменник Теофіл у трактаті "Про різні ремесла" ставить на одне з перших місць у Європі мистецтво Русі. У цей період центром художніх ремесел був Київ, де налічувалося, як свідчать джерела, близько 22 ремісничих професій – коваль, коваль заліза, коваль міді, коваль срібла, срібники, зброярі, шитники, тульники, лучники, сидельники, дерево-оброблювальники, котельники, містники, каменярі, каміннясічці, лимарі, усмашевці, кравецькі шевці, опонники, плинфотворці, писарі книжні, іконники [143, с. 504].

Пізніше налічувалося понад 60 ремісничих професій, кожна з яких мала свою назву, що визначала назву виробів, які виготовляв ремісник.

Ремісники розподілялися на дві категорії. До першої належали майстри високої кваліфікації, які обслуговували феодальну верхівку і знать, створювали вироби із золота й срібла, що відзначалися винятковою художньою майстерністю. До другої належали посадські ремісники, які задовольняли попит простого люду. Хоча останні виготовляли речі простіші й дешевші, для "масового вжитку", художніми якостями вони часто не поступалися виробам професійних майстрів.

Київські ремісники володіли техніками художньої різьби по каменю. Різьбленими плитами, виготовленими у техніці орнаментального і тематичного рельєфу, прикрашали храми і палаци. Одинадцять таких плит збереглося на хорах Софії Київської. Вони вкриті вишуканою художньою різьбою рослинно-геометричного орнаменту й доповнені геральдичними зображеннями орлів і риб. Зразком для київських майстрів кінця X – початку XI ст. слугували різьблені вироби із пропанського мармуру, що добре видно на прикладі шиферного саркофагу із Десятинної церкви. За характером орнаментальних мотивів він має багато спільного із мармуровим саркофагом Ярослава Мудрого, виготовленого київськими майстрами [442, с. 335]. Визначним досягненням давньоруських різьбарів по каменю є невеличкі іконки із зображеннями на них перших руських святих Бориса і Гліба, а також Дмитрія Солунського, Богородиці, Спаса, св. Миколая та ін. Популярним був сюжет "Увірування Фоми", мініатюрна іконка з його зображенням зберігається в Національному музеї історії України [442].

Точний час виникнення в Україні гутництва не встановлено, але в скіфських похованнях уже знаходять намисто із скла з вкращенням різноколірних барвників. Назва промислу походить від слова "гута", що означає скловарну піч. Ремісники володіли різними прийомами: видуванням, орнаментуванням, кольоровим забарвленням скла [159].

До найдавнішого ремесла, яким займалися українські жінки, належало ткацтво і килимарство. Тканини спочатку виготовляли для власного вжитку, але вже з IX – X ст. відбулося відокремлення цього домашнього ремесла як промислу, що задовольняв потреби міського населення. Довгий час існували паралельно народне домашнє ткацтво і цехове ремісництво. Технологія домашнього ткацтва трудомістка: прядіння ниток, фарбування їх у різні кольори, ткання на різних ткацьких верстатах із застосуванням цілої низки технічних прийомів [158; 219].

З XI ст. ремісники за видами своєї роботи вже об'єднувалися в корпорації, деякі під проводом "старійшин". Так у Вишгороді існувала корпорація городників, у Києві – "ізвозників", які возили дерево з пристані; теслів, які виробляли домовини – корсти.

Взагалі в X–XII ст. спостерігається спеціалізація та деталізація ремесла (розрізнялося 64 види ремесел) [323, с. 226].

Найдавнішим із будівельних ремесел було деревообробне: із дерева споруджували житлові й господарські будівлі, перші християнські храми, оборонні стіни довкола міст і феодальних замків, виготовляли різноманітні

господарські й побутові речі – вози, сани, судна, меблі, посуд. Утилітарність більшості дерев'яних виробів обумовлювала їх художню досконалість. Тесляр чи столяр одночасно був і вмілим різьбарем. Особливо славилися шкатулки, образки, руків'я ножів, дзеркала, ложки, шахові й шашкові фігури [442, с. 339]. Візантійський поет Іоанн Тцесцес (XII ст.) оспівував майстерність руського різьбара, порівнюючи його з легендарним Дедалом. Італійський мандрівник XIII ст. Плано Карпіні захоплено описував роботу руського майстра Козьми, який вирізьбив із слонової кістки трон, оздобив його золотом і коштовним камінням.

Розбудована мережа міст і мистецька активність правлячої у XII – XV ст. династії Галицько-Волинського князівства, свідчать про розвинуту структуру таких ремісничих галузей виробництва, як деревообробна, залізообробна, ковальська, каменоробна, гончарна тощо [242, с. 12].

З усього "ремесла", що стосується оброблення дерева, найбільш поширене і найстаріше є бондарство. Відра, коновки, цебри, кадї, бочки згадуються вже в літописі та в інших пам'ятках початків нашого письменства. Термінологія бондарського інструмента майже вся слов'янська й відзначається великою оригінальністю [51, с. 69].

У XII ст. почали з'являтися так звані "констбухи" – теоретичні праці, своєрідні "посібники" з художнього ремесла та різних видів мистецтва [242, с. 11], що, безумовно, сприяло його розвитку.

Давньоруські майстри володіли різними техніками обробки металу – карбуванням, куванням, литвом. Широко було відоме і мистецтво давньоруських ювелірів: шийні гривни, лунниці (підвіски), зірчасті колти, оклади книг, прикрашені сканню, зерню та коштовним камінням. На металеву основу предмета напаявали візерунки з тонких сплєтених ниток металевого дроту (техніка скані) або кілька сот маленьких кілець і зерняток (техніка зерні). Іноді на одну лише жіночу сережку (або колт) напаявали близько 5 тисяч зерняток. Київські ювеліри чудово володіли також технікою черні та позолоти.

Давньоруське слово "кузнец" – коваль – означало ремісника, який працював з кольоровими металами – золотом, сріблом, міддю. Ковалі досягали високої майстерності і володіли всіма видами обробки кольорових металів, відомих у середньовіччі. Саме тому найбільша кількість легенд, вірувань і обрядів пов'язані з ковальським ремеслом. Наприклад, ковалів у давнину вважали покровителями шлюбу і навіть чаклунами, які можуть "виковати щастя", визначити долю, приворожити коханого тощо.

В українських легендах, що побутували на Чернігівщині, Козьма-Дем'ян уявлявся першою людиною у Бога, коли створювався світ. Ним був зроблений перший у світі плуг. Відомі й легенди про його боротьбу зі страшним Змієм [388, с. 489]. На Русі існувало 16 ковальських ремесел. Ковалі виготовляли різноманітні речі господарського призначення, знаряддя праці, кінську зброю, наконечники списів, сокири, кольчуги тощо. Вони були обізнані з технологічними прийомами кування, зварювання, термічної обробки металів.

Історичні джерела свідчать, що українське ковальство зазнавало впливу всіх мистецьких стилів: ренесансу, барокко, рококо, модерну. І тільки сільське ковальство зберігало свої традиції [159].

Давньоруські майстри вміли майстерно відливати величезні бронзові панікадила, прикрашати прорізним орнаментом, фігурками птахів (жар-птиць) і круглими розетками дзвони, лампади із зображенням святих, християнкопії, оклади книг, ікони, змійовики. Відливи робились у кам'яних і глиняних формах за восковими медалями. Прекрасними взірцями такого литва є дві бронзові арки XII ст. роботи давньоруського майстра Костянтина, знайдені під час розкопок давньоруського міста Винеж на Брянщині [442, с. 335]. Порівняно рано давньоруські майстри оволоділи технікою виробництва майолікової кераміки. Цьому сприяло широке будівництво кам'яних будівель, для внутрішнього опорядження яких використовували смальту, керамічні плитки, покриті різнокольоровою поливою. Розкопки Києва і Білгорода виявили поліхромні плитки, орнаментовані рослинним плетивом жовтого, білого, зеленого кольорів. Ними викладали підлоги в окремих приміщеннях Софії Київської, опоряджували підлоги і стінки князівських палаців.

Високий рівень розвитку керамічного ремесла на Галичині, технічної й художньої майстерності ремісників засвідчує використання полив'яних плиток із широкою палітрою багатокольорного покриття та орнаментативної. Упродовж XI – XIII ст. в інтер'єрах і екстер'єрах палаців, храмів Галича, Звенигорода, Володимира-Волинського, Плісненська широко використовували облицювальну плиту [242, с. 12].

Існували і такі ремесла, як кравецьке, обробка шкіри і виготовлення взуття. У писемних джерелах неодноразово згадуються кожум'яки, шевці, вишивальниці. Шитво в Київській Русі досягало високого художнього рівня і поширилося навіть за її межі. Археологічні розкопки у Києві, Білгородці, Старому Галичі, Шаргороді та інших місцевостях України виявили численні залишки гаптованих тканин. Їх вивчення, зіставлення із зображеннями на фресках, мініатюрах свідчать про широке застосування гаптування золотом і сріблом в одязі давньоруських моделей [444, с. 6].

Наприкінці XIII ст. *ремісничі професії об'єднувалися в 11 груп*, що утворювалися за виробничим принципом:

I група – майстри-металісти, ковалі, зброярі різних спеціальностей;

II група – дуже неоднорідна, до неї входили ремісники з обробки кольорових і благородних металів;

III група – об'єднувала обробників деревини;

IV група – майстри з виготовлення виробів із каменю;

V група – обробники шкіри;

VI – майстри з обробки тканини;

VII група – керамісти;

VIII – виготовники виробів із скла та емалей;

IX – обробники твердих матеріалів (кістка, камінь);

X – майстри з виготовлення книг;

XI – різні ремесла [388, с. 509].

До цього списку не були включені окремі професії (кухар, візник, гусяр тощо), які не вважалися ремеслом. Кожна група ремісничих професій поділялася на підгрупи (табл. 1.1).

Таблиця 1.1

Список ремісничих професій (за Б. Рибаківим) [388]

Група	Професії
I	Ковалі по залізу, домники, бронники, щитники, майстри з виготовлення шлемів, майстри з виготовлення стріл, замочники, цвяхівники.
II	Котельники, ковалі міді, ливарі хрестів, ливарі прикрас, вальщики мідного, срібного і золотого дроту, срібники, майстри з виготовлення тиснених котлів та інших виробів з чернінням, сережники, златоковалі.
III	Деревообробники, огородники (будівельники фортець), городники, містники, столярі, токарі, бочарі, різьбарі по дереву, кораблебудівники-лодейники.
IV	Каменярі, скульптори-декоратори, жерносіки, покрівельники, малярі.
V	Кожум'яки, усмарі, усмошеві, майстри з виготовлення пергаменту, саф'яну, чоботарі, сидельники, тульники, скорняжники, шорники.
VI	Ткачі, опонники, кравці-шевці, майстри з виготовлення набивних тканин, фарбувальники.
VII	Гончарі, цеглярі, корчажники, майстри з виготовлення полив'яних плиток і писанок, іграшкарі.
VIII	Емальники, мозаїчники, складуви, майстри з виготовлення скляних браслетів, хрестороби (виїмчаста емаль).
IX	Косторізи, гребнярі, лучники, каменерізи, гранильники.
X	Писарі книжні, золотописці, мініатюристи, палітурники, іконописці.
XI	Масленики.

Отже, ремесло є однією із найдавніших форм соціальної організації виробничої діяльності людини. Розуміння поняття "ремесло" видозмінювалося залежно від економічного розвитку держави, рівня промислового виробництва. Як "рукомесло, рукодільна майстерність, ручна праця, робота, вміння, якими добувають хліб, саме заняття, яким людина живе, промисел, що потребує значної фізичної, ніж розумової праці" визначає ремесло В. Даль [88].

В енциклопедичному словнику Ф. Брокгауза і І. Ефрона "ремесло" – це галузь промисловості, що створює цінності відповідно до замовлень і запитів замовників [40]. У *сучасному словнику української мови* ремесло тлумачиться як дрібне виробництво готових виробів, що базується на ручній техніці при відсутності виробничого поділу праці [432].

Тлумачення поняття "ремесло" знаходимо також у працях С. Павлюка – це дрібне виробництво ужиткових і мистецьких товарів, основою якого є переважно ручна техніка без виробничого поділу праці [446]. У словнику-довіднику української етнокультури поняття "ремесло" (ремество) розглядається і як дрібне виробництво готових виробів, що базується на ручній техніці, і як певна професія, фах (ремесло за плечима не носити (приказка); поганеньке "ремество" краще доброго злодійства (прислів'я) [108, с. 497]. У зарубіжних джерелах ремесло тлумачиться як вид діяльності,

спрямованої на виготовлення ремісником кустарних виробів на ринок з власних матеріалів [502].

Для ремесла характерним було використання простих засобів праці, а в зростанні майстерності ремісника вирішальне значення мав індивідуальний підхід до створення виробів. Отже, "*ремесло*" розглядається як дрібне ручне виготовлення вжиткових виробів, що ґрунтується на індивідуальній праці за відсутності внутрішньовиробничого поділу праці [103, с. 700]. Відповідно до різних історичних етапів розподілу праці ремесло поділялося на *домашнє*, на *замовлення* і на *ринок*. **Домашнє ремесло** – це виготовлення ремісником виробів для потреб власного господарства. Рівень майстерності домашнього ремесла міг бути надзвичайно високим. Про цінність такої форми організації праці свідчить її розповсюдженість і за сучасних умов.

Виникнення суспільного поділу праці зумовило відокремлення ремесла від основного заняття людей. Поширеним видом стає діяльність на замовлення і для продажу виробів на ринку. **Ремесло на замовлення** передбачає виготовлення виробів із власних матеріалів або із матеріалів замовника. А **ремеслом на ринок** називали дрібнотоварне виробництво; ремісник сам або через посередників продавав свої вироби. Ремесло на замовлення і на ринок ще називали кустарним виробництвом, а ремісників – кустарями. Ремесло на Русі розвивалося також у межах феодальних садиб і в містах – в їх центральних частинах, де була велика концентрація дворів знаті.

Вотчинні ремісники жили на території феодальних садиб, працювали в майстернях, що належали їхнім господарям, виготовляли продукцію із матеріалів замовників. Переважно вотчинний характер мало ювелірне ремесло. Тільки багатим феодальним господарствам було під силу забезпечити таке дороге і трудомістке виробництво всім необхідним для його нормального розвитку. Крім ювелірів, на феодальних садибах працювали ковалі, гончарі, склороби, ремісники інших спеціальностей, які були включені в господарську структуру феодального помістя-вотчини і не мали права власності на знаряддя праці та її результати. Незважаючи на те, що вотчинні ремісники перебували у феодальній залежності від своїх господарів, замовлення яких вони виконували, однак, це не заважало їм виготовляти вироби і на ринок. Про це свідчать вироби з різними клеймами й княжими знаками, які були знайдені під час археологічних розкопок далеко від місця їх виготовлення. Так, в емальєрній майстерні, відкритій у районі Десятинної церкви, поряд з виробництвом вишуканих виробів із дорогоцінних металів, оздоблених емальями, були знайдені у великій кількості скляні браслети, вірогідно, виготовлені для широкого ринку [154, с. 123].

На ранніх етапах розвитку ремісничого виробництва вотчинні ремісники працювали з порівняно обмеженим колом замовників. Пізніше, у XII-XIII ст., з розвитком товарних відносин продукція вотчинних майстрів вийшла на ринок. Поряд з помісно-вотчинним у давньоруських містах розвивалось і **вільне ремесло**. Місцем його зосередження стали посади. Наприклад, найбільшим посадом Києва у IX ст. був Поділ, на території якого виявлено

залишки майстерень із обробки бурштину, шиферу, виготовлення скляних і ювелірних виробів, сліди ковальського виробництва. Весь характер культурного шару вказує на розвинену виробничу діяльність жителів цього міського району [442, с. 184].

Ще один сектор ремісничого виробництва може бути кваліфікований як **державний**. Організатором його виступала князівська влада. За своєю організаційною формою це виробництво, очевидно, ближче стояло до **помісно-вотчинного**, оскільки у його сфері трудилися переважно залежні ремісники. Однак провести чітку межу між власним князівським і державним ремеслом надзвичайно важко. Але при цьому існували специфічні виробництва, покликані до життя потребами загальнодержавного розвитку. До них, насамперед, належало будівництво міст і оборонних укріплень. Державна влада надавала цьому великого значення і не випадково старійшини містобудівників, так звані городники, займали високе соціальне і громадське становище [442, с. 185].

Аналіз археологічних матеріалів дає можливість виділити **два основних періоди давньоруського ремесла**, що узгоджується із загальною картиною соціально-економічного розвитку держави. **Ранньофеодальному етапу** відповідає малорозвинене ремесло, яке перебувало майже цілком у лоні феодального господарства. Для **періоду феодальної роздробленості** характерне більш розвинене ремесло, яке різко збільшило обсяги свого виробництва. В літературі ці великі періоди кваліфікуються як **вотчинний і вільний**.

Поряд із **вотчинним ремеслом** існувало **монастирське ремесло**. У монастирських майстернях виготовляли ікони, хрести, а також предмети побуту, переписували книги тощо. У жіночих монастирях монахині й послушниці займалися різним рукоділлям, кольоровим шиттям [40, с. 585].

Поряд із ремісниками-монахами в монастирях працювали і ремісники – "холопи", яких однаково карали за неякісну роботу чи зіпсований інструмент. Виготовлені ремісниками різні предмети християнського культу збувалися на ринку, а також на території церков і монастирів.

На території Києво-Печерського монастиря функціонувала майстерня з виготовлення скла, смальти. Кілька ремісничих майстерень, у тому числі майстерня художника, були відкриті на території Михайлівського монастиря [154, с. 122]. У XIII ст. поряд з Києвом і середнім Придністров'ям індивідуальне і масове ремесло набуває розвитку і на Галичині. З'являється змагальність у діяльності ремісників, які працювали на ринок та за індивідуальними замовленнями. Останні ускладнювали форми і візерунки, якими оздоблювали вироби. Найбільш численними були ремісничі групи ковалів, ювелірів, гончарів, бондарів, чоботарів.

Свідченням корпоративних структур розвитку давньоруського ремесла є історичні назви міських районів, урочищ, вулиць, у яких знайшли відображення процеси концентрації ремісників за виробничими ознаками. У Києві відомі урочища Гончарі і Кожум'яки, у Вишгороді – Гончарі. Давні

назви "Гончарі" зберегла історична топографія міст Любич, Володимир-на-Клязьмі, "Кузнечные ворота" згадуються у Переяславі-Руському [442, с. 187].

Наведені назви пов'язані з відповідними виробництвами. Вони підтверджені результатами археологічних розкопок і свідчать про важливі консолідаційні процеси у давньоруському ремеслі XII–XIII ст. [38]. Пізніше ремесла стали називати "народними", "народними художніми", адже вони забезпечували дрібне виробництво ужиткових і мистецьких товарів, а ремісників називали майстрами або художниками. Розподіл між домашніми і художніми промислами був досить умовним, зазначає С. Павлюк, якщо гончарство належало до промислів, то вишивка, ткацтво могли бути як хатніми ремеслами, так і промисловими (тобто виготовлялися спеціально на продаж) [446].

У ремеслах художня робота стає головним видом діяльності майстра, вдосконалюється майстерність, виникають нові, трудомісткі види художньої діяльності, зростає кількість ремісничих спеціальностей і звужується спеціалізація ремісників [13, с. 18]. У реєстрах професій міських майстрів знаходимо підтвердження про спеціалізацію в ремісництві – гончарній справі, ткацтві, художньому шитті тощо. Наприклад, серед ремісничих професій з обробки деревини, як зазначає О. Ковальчук, з'являються теслярі, ложкарі, різьбарі, бондарі та ін. [159].

Набуття основ професійної майстерності. Ремесло, результатом якого ставали шедеври праці, було основним способом передачі таємниць виробничих процесів від діда, батька, матері до дітей. Саме в народних ремеслах з'являлися відомі майстри-художники (гончарі, ткачі, килимарі, вишивальниці та ін.). З літературної спадщини відомо, що дітей із раннього віку віддавали в **учнівство**. Дослідники учнівства в народному мистецтві звертають увагу на те, що на промислах професію, обрану батьком чи матір'ю, продовжують син і дочка, потім онуки і правнуки. Розповідаючи про свій творчий шлях, видатні найстарші майстри завжди згадують, що першим навичкам і вмінням свого ремесла вони навчилися в селі ще в ранньому дитинстві. І хоч окремих з них взятися за виготовлення виробів довелося у сім-вісім років, їхні спогади сповнені теплої подяки першим учителям – батькам, братам, сестрам – і гордістю за сімейне ремесло, в якому продовжували зберігати традиції й секрети прийомів обробки матеріалу.

На запитання, хто навчив її вишивати, П. Шкрібляк-Хім'як відповіла: "Мені було 10 років, коли мама дала полотно, нитки, голку. Показала, як вишивати новий візр, говорила, щоб я стелила стібки дрібненькі, рівні і спрямовувала їх туди, куди голка нитку веде. А голка мені все нитку вела в різні сторони. Так скоро я навчилася вести голку рівненько. Стібками застеляла поле, засівала квіти, стелила стежину, доріжки, малювала весь світ, все що очі бачили" [120, с. 33].

Дітей, переважно дівчаток, змалку, років з 7–8, привчали до прядіння. Водночас їх залучали до підготовки волокна для прядіння. Ткати дітей навчали з того віку, коли в них ноги діставали до підніжок верстата, тобто

років з 10–12. Адже разом з матір'ю вони повинні були самі справити собі весь посаг – наткати повну скриню полотна, рушників, нашити сорочок тощо. Навчання починалося з гри і спостереження за виконанням простих операцій. Щоденно приглядаючись до роботи старших, діти швидко і легко засвоювали процес ткацтва.

У сім'ї гончарів діти вже з 8–10 років також знали, як готується глиняна маса, робили на продаж іграшки-свистунці, водночас граючись ними. У навчанні гончарній справі відбувався розподіл обов'язків: хлопчикам дозволяли працювати на гончарному крузі, а дівчаткам – розмальовувати вироби (посуд, іграшки тощо). Відомо, що з передачею гончарного ремесла від батька до сина відбувалася передача і клейма, до якого син додавав "отнятниш": додатковий знак, лінію, що засвідчувало належність клейма саме йому [388, с. 485].

Звісно, що не в кожній родині можна було навчити дітей індивідуальної майстерності-творчості, тут скоріше виховувалися надійні помічники, яким прищеплювалось з раннього дитинства відповідальне і критичне ставлення до результатів своєї діяльності. Так, С. Веселов згадує, що батько схвалював його перші досліди розписувати вироби по-своєму, гордився його успіхами і навіть не соромився признатися своїм друзям, що син пише краще за нього. Він пояснював це тим, що самому доводилося працювати швидко і радів з того, що хоч син може в роботу "душу вкласти". Цілком вірно і з повним правом **"навчання в сім'ї"** можна назвати давньою формою учнівства [329, с. 102]. Водночас це не могло бути ідеальним прикладом підготовки кадрів, а тому батьки, усвідомлюючи обдарованість своїх дітей, старались прилаштувати їх в учні до кращих майстрів, які також піклувалися про професійну підготовку дітей своїх знайомих.

Специфіка навчання професійного ремесла визначалася спеціальною угодою, наприклад, тривалість обмежувалася 3–5 роками (часом і довше). Платою за навчання була робота учня на користь майстра. Свій курс підготовки учні, в основному, проходили успішно, оскільки серйозно готувалися до професійних занять.

Під час професійної підготовки не менш важливим був і процес **виховання дітей**, адже такі якості особистості як відповідальне ставлення до праці, повага до людей праці, трудових традицій та їх збереження, розуміння краси виробів та їх духовної цінності вважалися не менш важливими, ніж професійні навички та вміння. Інколи навчання припинялося достроково через погану поведінку учнів.

Основною системою було **навчання за зразком** (сучасна предметна система трудового навчання). **Головними прийомами навчання** були такі: копіювання простих малюнків; робота за зразком (із поступовим удосконаленням змісту роботи); освоєння природи, її натуральних кольорів, фауни і флори, можливостей використання натуральних матеріалів для виготовлення виробів та інструментів тощо.

У XIII ст. *учнівство в ремеслі* набуває широкого розповсюдження, що зумовлювалося такими чинниками:

- виникненням нових видів ремесел (виготовлення книг, художнє литво, виробництво виїмчастої емалі, карбування монет тощо);
- упровадженням більш досконалих знарядь праці, техніки;
- розподілом видів ремісничої праці (робота за наймом, робота на замовлення, робота на ринок);
- спеціалізацією видів робіт відповідно до рівня складності виробів.

Наприклад, серед ілюстраторів книг були старші майстри і помічники, які виконували менш відповідальну роботу.

Навчання ремесла було платним. Іноді на цій основі, а також через низький рівень підготовленості, між майстром і учнем виникали суперечки. Часом для власного збагачення майстри штучно утримували учнів, які вже засвоїли науку, при майстернях. Бажання майстра утримати учня свідчило про розвиток ремесел, підвищений попит на робочу силу і намічене перетворення учня в підмайстра [388, с. 705].

Розвинута спеціалізація *цехового виробництва* у XIV ст., а також високі вимоги до якості виробів потребували тривалого навчання майбутніх майстрів. І хоча після закінчення терміну учнівства наставляв акт "визволення", учні мали ще певний час продовжувати працювати як "челядники" у майстра, але вже з оплатою за працю. Найважливішою умовою називатися майстром після 6-ти років навчання було виконання пробної роботи, так званої "майстерської штуки" і складання перед цеховою радою свого роду усного екзамену, мета якого виявити фахові знання, практичні навички та вміння. "Майстерська штука" відігравала роль своєрідного речового диплома. Вимоги, що висувалися до її виконання стимулювали досягнення високої якості, а також присвоєння звання майстра лише здібним і старанним учням. Розвиток у XV ст. багатьох видів виробництва, складних за обладнанням, вплинув на зростання потреб у кваліфікованих майстрах, які на той час все більше ставали соціально і політично активними.

Від XIV–XV ст. дійшло багато свідчень про участь "чорних" людей у міських бунтах та їх причетності до такого важливого явища в галузі середньовічної ідеології, як єресі, – зазначає Б. Рибаків [388, с. 781]. Це вплинуло на виникнення таких форм нормативних організацій, як "вулиці", "ряди", "братчини" тощо. Наприклад, ремісники з підмайстрами та учнями селилися на одній вулиці й торгували виготовленою продукцією на одному ряду на ринку. Вулична корпорація із часом могла мати, на думку О. Локотнікової, постійний склад членів. Зміни в її складі відбувалися в разі продажу своєї майстерні іншому реміснику цього ремесла. Коли вулиці розросталися і кількість членів корпорації збільшувалась, це територіальне самоврядне об'єднання починало заводити свою контору, в якій знаходилась канцелярія і спільна каса, що надавала допомогу ремісникам своєї вулиці, а також для будівництва храму свого святого покровителя [220, с. 23].

У другій половині XV ст. значного розвитку набуває *міське ремісництво* на основі масового переходу ремісників від "вотчинного" ремесла до "посаду". Поважне місце належало золотникарству-ювелірству, але його розвитку, як наголошує Н. Полонська-Василенко, перешкоджало те, що майстрами цехів могли бути тільки поляки, католики. Виключення з цехів українських митців позбавляло їх артистичного винаходу, а разом з тим того довір'я, яким користувалися майстри цехів. У XV ст., наприклад, у Перемишлі більшість майстрів-ювелірів становили українці, а в XVI ст. їх уже майже не було. Однак українське ювелірство не зникло зовсім, воно змінилося за видом використання матеріалу: срібла, бронзи, міді. В оздобленні виробів було помітне комбінування східного і староруського стилів [323, с. 420]. Цехові ремісники Києва, Львова виготовляли переважно дорогоцінний посуд, коштовну зброю, кінську зброю. Народні ж майстри займалися виробництвом саме вжиткових речей для широких верств населення [219, с. 275].

З появою в містах значної кількості майстрів між ними стала зростати конкуренція. Виникли труднощі у підготовці підмайстрів. Цехи також не були зацікавлені в переході підмайстрів у ранг майстрів.

Для того, щоб дістати звання "майстра", потрібно було скласти складний іспит: виконати пробний виріб "шедевр" і заплатити значну суму. Як свідчать історичні відомості, не всім вдавалося цей іспит скласти, а тому між майстрами і підмайстрами із-за цього виникали сварки. Відомо, що з метою розв'язання конфліктних ситуацій, забезпечення належних умов роботи, підмайстри об'єднувалися у "братства".

Зауважимо, що поряд із розвитком ремесел у містах деякі їх види розвивалися і на селі. Так у "писцовій книзі" XV ст. зазначено наявність розповсюджених на селі ремесел, зокрема ковалів, домників, відерників, срібників, гончарів, чоботарів, шевців, решітників, токарів, ситників, дігтярів, столярів та ін. [442, с. 55].

Упродовж XV ст. *реміснича майстерня* залишається єдиною школою навчання ремесла. Для того, щоб стати майстром, іноді треба було вчитися від 2 до 8 років. Термін залежав від складності ремесла, яким оволодівав учень. Наприкінці навчання він уже міг самостійно виконувати складну роботу, що, безумовно, вітав майстер, який користувався безкоштовною працею учня. Із-за цього між ними продовжували виникати конфлікти. Так, в одній із статей Судної Грамоти записано, "що якщо господар (майстер) "висуне знак" до свого учня про оплату за навчання, а учень буде заперечувати свій борг, то справа розглядається за бажанням господаря: хоча нехай сам прийме присягу у тому, що учень йому справді винен, або нехай учень присягне" [388, с. 704].

Проблеми, що виникали в діяльності майстрів, зумовили необхідність їх об'єднатися в цехи – корпоративну форму взаємодії ремісників, що забезпечувала їх рівність, упорядкування діяльності на рівні майстра, підмайстра, учня.

1.2. Професійне навчання майстрів ремесел в умовах цехового і мануфактурного виробництва (XVI – XVIII ст.)

Важливою умовою розвитку цехового виробництва стала наявність значної кількості ремісників, які об'єднувалися в цехи – суспільно-професійні й релігійні корпорації. Це сприяло піднесенню художнього рівня виробів, розширенню їх асортименту, професійному навчанню майстрів художніх ремесел. Із історичних джерел XVI ст. відомо, що **цех** складався із майстрів, підмайстрів (челядників) і учнів (хлопців), які жили у місті або на його околицях [203, с. 15]. Із свого середовища працівники цеху обирали **цехмістра** – особу порядну і чесну. На нього також покладалися обов'язки чотири рази на рік відслужити панахиду по тих із "братії", хто помер. Цех також брав участь і в обороні міста, а тому кожний майстер повинен був мати мушкет, фунт пороху і "пів копи" куль. За розпорядженням цехмістра кожні два тижня всі майстри збиралися для обговорення справ, водночас вносили по два гроші в цехову касу [203, с. 15].

Про те, що братчина – це цехове товариство ремісників, ми довідуємось із художніх творів українських письменників (*За першим столом розташовувалися магістратські керівники та богатирі-гості. А він, Причепя, сидить за дев'ятим столом серед цехової братії. З. Тулуб*) [108, с. 55]. До цеху належали майстри одного ремесла або кількох занять, наближених до себе. Так, у Львові спільний цех творили золотарі, чиновники й малярі. Провід у цеху мав "цехмайстер", якого вибирали всі цехові брати. Цех мав нагляд над своїм ремеслом, дбав про те, щоб ремісничі вироби стояли на відповідній висоті, боронив права своїх членів, старався за нові права й привілеї. Цехові брати, як зазначає І. Крип'якевич, повинні були жити між собою справді братським життям, у згоді й єдності, сходитися на "братське пиво", всякі суперечки залагоджувати перед братським судом [142, с. 141]. У ремісничих братствах плекалися ідеї активного ставлення людини до природи. Як зазначає Д. Ліндсей, братства ремісників з рук до рук передавали живу традицію певних аспектів племінного мислення, котра з часом могла би втратитися. Для захисту власної монополії ремісники використовували різні замовляння, закляття, котрі розглядалися як професійні ритуали [218, с. 97].

Виготовлення високоякісних предметів побуту, прикрас, форми і художні техніки, оздоблення яких формували стиль і традиції в ремеслі, ґрунтуючись на народній творчості, посилювало вимоги до діяльності майстрів, професійної виучки підмайстрів і учнів. Професійна майстерність визначалася не тільки красою та якістю виробів, а й кількістю часу, необхідного на його виготовлення, швидкістю і досконалістю рухів, складністю роботи. Саме тому навчання потребувало постійного вдосконалення. Зокрема, екзамен на звання "майстра" у XVI ст. проводився, як зазначає Б. Рибаків, у присутності старости і майстрів. Учень або підмайстер, який довів своє вміння й знання ремесла, отримував особливе свідоцтво про те, що він може працювати на однакових засадах із майстрами [388, с. 744].

Зауважимо, що характер вимог до екзамену на звання майстра залежав від ремісничої спеціалізації, а також від територіального місця знаходження цеху. Наприклад, за вимогами цехового статуту львівських ткачів 1535 р. в обсяг "майстерської роботи" входило: виготовлення церковної скатерті з білої вовни довжиною 5 ліктів із витканим узором "у рожі" і "волічкової смуги" технікою "у лицарський вузол". Такою ж технікою мали бути виконані і два рушники [404, с. 19].

Якщо учень виявляв здібності і вміння, йому поступово дозволялося пробувати сили у власній творчості – малювати, робити орнаменти, добирати кольори, матеріали, прийоми виконання. Тільки під кінець навчання учні починали працювати "в діло", тобто на продаж.

Навчання учнів у гончарних цехах Львова у 1537 р. тривало 3–4 роки. Для одержання звання майстра гончар повинен був виготовити *"шедевр"* – *дзбан з доброї глини та добре випалений* [71, с. 65]. Підмайстер, який успішно пройшов навчання та своєрідне "стажування", одержував від майстра "Атестат про поведінку учня". Архівні документи свідчать, що в атестатах, насамперед, вказувалася поведінка та успішність учня.

Наступний етап професійного вдосконалення художнього ремесла передбачав додаткове навчання в інших майстрів, що мало підтвердити набуті знання, професійні навички і вміння. Тільки після цього ремісник одержував Свідоцтво, в якому було записано, що він "вполне достоин" бути самостійним майстром. Здобуття звання майстра давало право на облаштування власної майстерні, навчання учнів у ній, а також на участь у цехових засіданнях тощо. Цеховим статутом майстер зобов'язувався виконувати низку приписів щодо громадської дисципліни, сімейної та товариської етики. У разі порушення цих вимог, майстра карали відповідно до карного кодексу, грошовим штрафом і певною кількістю "кусків воску", що йшли на потреби цехової церкви.

У XVII ст. цехи виникали всюди, але найбільше їх було у великих містах. Наприклад, у Львові в цей період існувало понад 30 цехів майже з двома тисячами майстрів, підмайстрів і учнів, що охоплювали 133 спеціальності. Із спогадів вірменського мандрівника XVII ст. відомо, що у Львові було багато різних майстрів – золотарів, золотошвейок, скульпторів, різьбарів по каменю і мармуру, ткачів, художників, граверів та ін. Розповсюдженою була і кравецька справа [162, с. 16].

Однак найбільша кількість цехів була у Києві, про що свідчать документи (цехові статuti, положення, цехове листування тощо) і книги, в яких велися записи основних грошових сум цеху, відомості про майстрів, підмайстрів, учнів (цехові реєстри, цехові судові книги, книги прибутково-видаткові). Першим документом, що регламентував діяльність цехів, було *"Ремісничє положення"*, що розроблялося на основі "міського положення". З 1799 року, як зазначає М. Крачківський, цехові статuti розроблялися колегіально членами цеху і затверджувалися цеховим магістратом. У статуті визначався порядок управління, права його членів, обов'язки урядових осіб, ціла низка

правил внутрішньої організації цеху, умови виробництва, взаємини цеху з іншими інституціями, наприклад, церквою [183, с. 270–271].

Статути містили також низку постанов щодо збуту продукції, закупки сировини та підготовки майбутніх майстрів. У них визначалося, які саме і скільки виробів буде виготовлено; їх розміри, форма, колір тощо; кількість майстрів і підмайстрів, кількість робітників і учнів, яких має право тримати майстер, строки учнівства; розмір заробітної плати підмайстрів і учнів; правила прийому нових членів у цех. Наприклад, учнів гончарного цеху зобов'язували вносити по 12 грошей вступної плати і пригощати всіх, хто працює в цеху, пивом і горілкою. Якщо учень був дуже бідним і не міг цього зробити, то вступну плату і пригощання здійснював майстер, в якого навчався учень. За це учень мав відпрацювати 12 тижнів на користь майстра.

Етап випробувань на майстра також пов'язувався з пригощанням працівників цеху обідом із пивом і горілкою, а також передбачав внесення підмайстром у цехову касу кілька золотих монет. Зауважимо, що такі умови здобуття звань підмайстра і майстра ускладнювали процедуру прийому молоді на роботу в цех. Навіть, якщо підмайстер виконав усі вимоги, він ще не мав права називатися майстром. Упродовж року і шести тижнів він вважався в цеху **молодшим майстром** і був зобов'язаний щодня з'являтися до цехмістра, за що йому "з ласки" давали із цехової каси на чоботи. Заборонялося на прийнятих у цех підмайстрів і майстрів зводити наклеп: таке суворо каралося [203, с. 16].

Статутом Київського цирульницького цеху чітко визначалася кількість майстрів, яким дозволялося "ремесство" в тому чи іншому місті. Там же у статуті прописувався порядок навчання учнів у майстрів. Майстер, беручи учня в науку свого "ремесства", не завжди укладав угоду з батьками, родичами учня чи з дорослим учнем [183, с. 271]. Пройшовши науку в майстра, учень не зразу ставав повноправним членом цеху. Це пов'язувалося з відсутністю сировини, устаткування, інструментів. За цих умов статутом передбачалась робота підмайстра робітником для вдосконалення майстерності. Професійні стосунки підмайстра з майстром визначалися також статутом, зокрема вимагалось укладання відповідної угоди, здійснення записів у книзі підмайстрів. Існували також книги для запису учнів, майстрів.

Стати майстром міг кожний підмайстер, який згідно зі статутом виконував у різних цехах обряди і роботи. Так, порівнюючи записи майстрів "гончарського" і "різницького" цехів, М. Карачківський виявив, що в обох випадках майстер, вписуючись до цеху, вносить певну суму до цехової скриньки [183]. Зауважимо, що цехові скриньки мали матеріальне і символічне значення. У них зберігалися всі цехові документи і гроші. Їх завжди виставляли на столі під час цехових зібрань. Відкриття скриньок супроводжувалося відповідним ритуалом, наприклад, майстри, підмайстри, учні вставляли і знімали головні убори. У цей момент не дозволялось бути при зброї. Щоб стати знаючим ремісником-гончарем, треба було мати певну виучку, набуту практичного стажу. У зв'язку з цим, відмінність умов для

запису майстрів полягала в тому, що в цеху "гончарському" майстер повинен був пройти довгі уроки учнівства та підмайстерства.

З метою подальшого розвитку гончарного ремесла у підготовці підмайстрів важливим було художнє навчання, оволодіння технічними прийомами та способами виготовлення й оздоблення виробів. Згідно з "Ремісничим положенням" учнів гончарного цеху вносили в окрему книгу. Вони давали обіцянку, що будуть підкорятися своїй управі, управному старшині, старшинським товаришам, а також будуть старанні в навчанні й роботі. Приймаючи учня на навчання, майстер мав у присутності двох свідків встановити, звідки він родом, скільки йому років, а також визначити термін і зміст навчання, розмір платні за навчання, умови проживання. Свідки з боку майстра та учня затверджували угоду, яку не дозволялось порушувати. Щорічно учень мав унести в казну під час сходу ремісників гроші (не більше 5 рублів). Термін навчання тривав у межах 3–5 років. Майстер забов'язувався навчати учня **"порядно"**, обходитися з ним доброзичливо, без причин не карати; роботи, "що не стосувалися ремесла, на нього не покладати". Майстер, відпускаючи учня, видавав йому свідоцтво, яке він заслужив за вірність, слухняність, старанність, мистецтво і поведінку. **"Свідоцтво підмайстра"** надавало право обирати місце роботи в будь-якого майстра, але перевага, в основному, віддавалась тому майстру, який навчив ремесла.

Щоб стати майстром гончарної справи, необхідно було працювати підмайстром і продовжувати старанно навчатися не менше 3-х років. Якщо майстер був задоволений роботою і результатами навчання підмайстра, він видавав йому **свідоцтво, в якому зазначалося, що ремеслу навчений, поведінка добра і заслуговує бути майстром.**

Після закінчення навчання майстер представляв свого підмайстра управному старшині та старшинським товаришам і в присутності трьох молодших майстрів той проводив **"урок на звання майстра"**. Якщо **"урок"** по ремеслу схвалювали і підмайстер мав на цей момент двадцять чотири роки, то його представляли управі на сході ремісників. Одержавши схвалення управи, підмайстер одержував управне **"свідоцтво майстра"**, згідно з яким міський магістрат або ратуша видавали дозвіл на здійснення відповідної роботи. Якщо підмайстер не витримував **"урок на звання майстра"**, йому продовжували термін навчання, але в інших майстрів і, навіть, в іншому місті перш, ніж дозволять зватися майстром [203, с. 21–31].

Доступ до цеху кравців ускладнювався вступним іспитом. Нахили кандидата визначав, насамперед, цехмістер, потім делеговані від цеху майстри, а наприкінці – інші майстри-екзаменатори католицького та православного обряду, без огляду на віросповідання кандидата. Екзаменований, стоячи при великому столі, малював і креслив по черзі на його поверхні різні крої церковного, військового, жіночого або чоловічого одягу, а також викрійки для кінської упряжі, наметів тощо. Після цього відбувався усний екзамен, на якому кандидат відповідав на запитання, що стосувались його знань про матеріали, устаткування тощо. Кандидат

зобов'язаний був знати не тільки всі тонкощі про матеріали для жіночих суконь, а й відмінності одягу церковнослужителів в українських церквах і католицьких храмах [495]. Щоб здобути звання майстра в капелюшній справі, слід було виготовити декілька видів головних уборів від "хлопського" до "елітного". Тільки після того він міг розпочати трирічне навчання.

У XVIII ст. більш *висока форма виробництва – мануфактура* – сприяла поглибленню розподілу праці, виокремленню майстрів-художників, які розробляли та виготовляли зразки художніх виробів у відповідному виді народного мистецтва і ремісників, що їх повторювали. Найпоширенішими були ткацькі, шкіряні, скляні, керамічні, фарфорові, паперові мануфактури, з яких виготовляли вироби для продажу на ринку тощо.

Мануфактурний період тривав до середини XIX ст. Мануфактури стали перехідною формою від дрібного виробництва ремісників до великої машинної індустрії. До ремесла вони були наближені тим, що, як і фабрики, залишалися централізованими підприємствами з експлуатацією найманої праці. З їх виникненням змінювалася роль робітника на виробництві, його ставлення до засобів виробництва і продуктів праці. В умовах мануфактур виступали, з одного боку ремісники, а з другого – власники цих мануфактур, які володіли всіма засобами виробництва і виготовленими товарами. Здебільшого мануфактури виникали на базі давніх вотчинних майстерень. Характерним в організації мануфактурних підприємств було введення поділу праці. На відміну від організації праці в ремеслі, коли всі операції виконував робітник самостійно, в мануфактурній системі робітник виконував лише один процес.

Займаючись тривалий час однією й тією ж роботою, робітник набував високої майстерності, працював швидше, що в результаті значно скорочувало час, потрібний на виготовлення виробу. Це сприяло підвищенню рентабельності підприємств і водночас спричиняло зниження художньої якості виробів. Широкий поділ праці в мануфактурах давав робітникам можливість виконувати окремі види робіт вдома. І хоча в домашніх умовах вони працювали по 10–18 годин, однак за цю роботу одержували значно нижчу платню. До надомної роботи залучалися всі члени сім'ї, в тому числі й діти, яких попередньо навчали відповідних технологічних процесів. Зауважимо, що і на фабриках праця коштувала набагато дешевше, ніж у ремісничих майстернях. Це було на користь підприємцям, оскільки вони мали змогу набирати значну кількість малооплачуваних робітників.

Дбаючи про відбудову Батурина у 1748 році, гетьман К. Розумовський розпочав будівництво різних промислових підприємств – парусний завод, суконну, свічну, дзеркальну та інші фабрики. Для роботи на цих підприємствах, як зазначає П. Нечипоренко, було заслано достатню кількість "колодників", засуджених за злочини, і 100 робітників, які були вигнані на роботу за ордерами, а потім були залишені на цій роботі, як фахівці, на певний період. Робітниками були й жителі навколишніх сіл [257, с. 185].

Розвиток галузей мануфактурного виробництва зумовлював **виникнення різних спеціальностей**. Зокрема, серед робітників-вибійників працювали майстри таких спеціальностей: "розводчики", які розводили, розміщували узор на тканині; "малярі", які вибивали орнамент згідно з наміченим планом; "фарбярі", які фарбували вибійки; "різники", які виготовляли вибивні дошки та ін. [404, с. 21–22]. Ця робота потребувала підготовки грамотних робітничих кадрів, обізнаних з різними видами професійної діяльності.

За таких умов трудова підготовка почала виходити за межі сімейних інтересів і стала однією з умов включення молоді в продуктивну працю. Навчання учнів ремесла у майстрів здійснювалось за традиційною програмою. Майстер, який керував навчанням новачка, повинен був передати йому свої знання в ремеслі, а від учня вимагалось безумовне наслідування всім вказівкам майстра. Після закінчення навчання учні виконували **відхідний зразок**. Однак починали працювати творчо і самостійно лише після одержання місця в артілі. І хоча під час роботи іноді змінювалася манера оздоблення і виготовлення виробів, кольорових рішень, вони завжди намагалися дотримуватись тих основ мистецтва, яких навчилися у майстра. І найвищою оцінкою було те, коли говорили, що їх робота виконана не гірше відомого майстра. Тільки закріпившись на роботі, вони могли дати волю власній фантазії щодо створення сюжетів, виборі кольорів, могли навіть змінити манеру письма тощо [329, с. 3].

Особливістю навчання художніх професій у XVIII ст. було те, що учні могли переходити на вищий щабель, досягнувши конкретних успіхів. Цьому сприяло ведення педагогами занять із кожним учнем індивідуально, з урахуванням творчих можливостей і здібностей, а також завдяки відстеженню їхніх успіхів у навчанні.

Розвиток окоміру, твердості, точності руки досягався багаторазовим копіюванням оригіналів–рисуноків і гравюр. Вимагалось, щоб око слідувало за тренуваною рукою, яка рисує предмети майже напам'ять і не підкорюється зоровим враженням. Слід зазначити, що копіювальний метод був основним у навчанні ремесла у XVIII ст. Навчання організовувалось у такий спосіб, щоб учні не пасивно копіювали, а свідомо вивчали модель, оволодівали новими знаннями, навичками та вміннями. Дотримання вимог методичної послідовності щодо переходу в навчанні майбутніх художників від простого до складного було важливим дидактичним принципом оволодіння художньою майстерністю. Цей принцип широко використовувався педагогами-художниками до XVIII ст.

Розвиток промисловості, науки, прикладних мистецтв наприкінці XVIII ст. потребував значної кількості людей, які володіли б образотворчою грамотою, вміли креслити, рисувати, виготовляти вироби декоративно-вжиткового призначення. У цей період необхідність в оволодінні навичками рисунку стала гостро відчуватися майже в усіх професіях.

Правильній організації процесу навчання майбутніх художників сприяло **видання навчальних посібників**. Набували популярності методичні

рекомендації Прейслера щодо навчання художників-початківців, згідно з якими учні спочатку вивчали призначення прямих, кривих ліній, геометричних тіл і фігур у рисунку, а після цього – правила їх використання на практиці. Знання, навички і вміння, якими учні оволодівали на основі вивчення закономірностей побудови форми, запропонованих Прейслером, допомагали їм у майбутньому рисувати з натури, а також з пам'яті та з уяви, що було важливо для художника. Методичні рекомендації Прейслера впродовж XVIII ст. широко використовувалися і в спеціальних художніх школах. Про них у 1875 році П. Марков написав так: "сочинение это, весьма детально составленное, переходило из рук в руки, из рода в род, как драгоценность" [392, с. 11]. Щоб розвивати в учнів хороший художній смак та інтерес до мистецтва, вони постійно мали змогу споглядали колекції картин, вироби декоративно-вжиткового мистецтва, які для навчальних закладів дарували самі художники, відомі колекціонери, державні діячі.

Велике значення мало започаткування екзамену з рисунка, який, на думку М. Ромазанова, був найкращим стимулом у початковому навчанні основ мистецтва [380, с. 139]. У XVIII ст. у процес навчання майбутніх майстрів-художників запроваджуються **наочні засоби навчання**. Так, для вивчення анатомічної будови людського тіла стали використовувати "обідрану фігуру", тобто анатомічний муляж.

Форми організації занять. Для організації занять **класи ділили на ранкові** (з 9.00 до 11.00) і **вечірні** (з 17.00 до 19.00). Вранці, згідно з навчальним планом, учні оволодівали спеціальними знаннями, навичками й уміннями, а на вечірніх заняттях рисували французьким олівцем. Наприкінці кожного місяця відбувалися виставки-перегляди учнівських робіт.

Вивчення секретів художнього ремесла все більше спрямовується на забезпечення інтересів певних мануфактур (виробництв). Метод навчання "за зразком" доповнюється виконанням учнями різних видів практичних завдань, що розкривають естетичну і декоративну сторони ремесла, яке вони вивчають, зокрема створення композицій, оздоблення декоративно-вжиткових виробів, розробка специфічних технологій їх виготовлення тощо. Запровадження нових підходів у навчанні молоді художніх ремесел забезпечували "учені" художники, які мали "добру" ремісничу підготовку.

Отже, наприкінці XVIII ст. навчання художнього ремесла вже мало певні методичні основи, які набули подальшого вдосконалення в XIX ст. під впливом розвитку кустарних художніх промислів.

1.3. Особливості професійної підготовки фахівців для кустарних промислів (XIX – поч. XX ст.)

У XIX ст. широкого розповсюдження набули кустарні промисли – гончарні, деревообробні, килимарські, ткацькі, бондарські, вишивальні тощо. В їх розвитку важлива роль належала губернським земствам та іншим суспільним організаціям, які мали позитивний вплив на поліпшення гігієни праці, впровадження нових технічних пристроїв, надання дешевих кредитів,

сприяння організації і збуту виробів, забезпечення елементарної художньої освіти. Вони організовувалися на базі фабрик, майстерень, а також у домашніх умовах (реміснику надавався матеріал для виготовлення виробів, за які платили замовники – власники підприємств).

У цей період *постає потреба докорінних змін у професійній підготовці молоді до трудової діяльності та вибору професії*, що потребувало *наукового обґрунтування, вироблення відповідної методики та практики професійної школи*. Важливі педагогічні думки щодо професійної освіти висловив М. Пирогов, який негативно ставився до *ранньої і односторонньої спеціалізації*. Він вважав, що професійну освіту необхідно давати освіченій сформованій особистості, в якій вже чітко виявилися нахили та здібності до певної діяльності. Він зазначав: "Дайте виробитися і розвинутися внутрішньому світу людини! Дайте їй час і засоби підкорити себе зовнішньому, і у вас будуть і негоціанти, і солдати, і моряки, і юристи; а головне, у вас будуть люди і громадяни" [311, с. 66]. Його погляди в подальшому були враховані під час розробки теорії професійної освіти на базі загальноосвітньої підготовки.

Проти ранньої спеціалізації виступав і М. Чернишевський, який писав так: "Ви хромого зробили покрівельником, глухого – музикантом, безсильного боягуза – кучером; що ж тут доброго, якщо і покрівельник ваш, і музикант, і кучер – усі однаково погано виконують свою справу?! А якщо б поступити розумно, почекати, поки можна буде розрізняти якості цих людей і поки вони зрозуміють, до чого вони придатні, тоді і результати були б не ті: тому глухота не завадила б стати хорошим покрівельником, іншому боязливість – хорошим скрипалем, третьому кульгавість – хорошим кучером" [470, с. 685].

Думки прогресивних педагогів-демократів щодо організації професійної підготовки молоді, її методологічних і теоретичних засад були важливим поштовхом до їх практичного впровадження. Актуальними були питання щодо поєднання загальної освіти з продуктивною діяльністю, тобто поєднання знань з арифметики, геометрії, креслення з виробленням практичних навичок і вмінь у процесі практичного навчання, а також із формуванням в учнів свідомого розуміння сутності робіт, що їх вони виконують, та потреби в творчому вдосконаленні знань, навичок і вмінь.

Основним у навчанні майбутніх художників на початку XIX ст. став пошук творчого методу, який ближче підводив би учнів до виконання роботи, напрацювання таких правил, які в простій і зрозумілій формах розкривали б складні закони природи і мистецтва. Важливим було і те, що вже тоді поставало питання про матеріальну винагороду учнів за виконану під час практичного навчання роботу.

Для підготовки грамотних робітників відкриваються спеціальні навчальні заклади. Так, у 1864 році для навчання грамоти і ремесел дітей із бідних верств у Сімферополі і Миколаєві були відкриті сирітські ремісничі будинки, де навчали дітей кравецького й столярного ремесла. У Кам'янці-Подільську в той час почав діяти *Братський Ремісничий Притулок*, а в Києві, Херсоні,

Одесі, Житомирі, Кролевці та Керчі – школи ремісничого учнівства для навчання дітей кравецтва, шевства, столярної справи. Відомо, що у 1865 році в Києві на Андріївському узвозі було відкрито **Жіночу школу** з двома відділеннями на три ремісничих класи, де навчали рукоділля, домоводства.

У 1872 році в народних школах запроваджується новий курс "ручна праця". Це привело до дискусій і невизначеності тлумачення понять "ремесло" і "ручна праця". Зауважимо, що якщо спочатку визнавалася спільність цілей, що досягали заняттями ручною працею і ремеслом, то починаючи з 1894 року вони вже розрізнялися. Так, у 1897 році ремісничі класи ручної праці визнаються як істотно різні й такі, що виключають один одного. Крім того, вважалося, що викладання ремесел має головним чином прикладну мету, а навчання ручної праці має переважно цілі виховного характеру. Щодо цього І. Костін стверджував, що під час навчання ремеслу учням повідомляються такі знання і вміння, за допомогою яких вони могли б у майбутньому самостійно виготовляти предмети, що мають ринкову вартість, визначену затрату часу та економне використання матеріалу; під час же викладання ручної праці, насамперед, стоїть завдання сприяти правильному розвитку духовних і фізичних сил дітей [178, с. 200].

У 1876 році при Львівському промисловому музеї було засновано **загальнопромислову школу рисунку та моделювання**, що давала можливість бажаючим оволодівати основами художньої грамоти (від найпростіших завдань до вивчення пластичної анатомії і перспективи), каліграфією, шрифтами. Завдяки старанням **Крайової Комісії зі справ домашнього і рукодільного промислу** на той час постало п'ятнадцять художньо-промислових шкіл, сімнадцять шкіл краєвих і повітових, дві школи, які були на державному забезпеченні [162, с. 60].

Для навчання дітей гончарного ремесла в Коломиї у 1876 році засновується заклад з гончарства, а в 1877 році **Комісія для промислових справ** за почином депутатів Галицького сейму відкриває мережу шкіл і навчальних майстерень з метою вивчення прийомів виготовлення кустарних виробів [162, с. 53]. Одним із завдань Коломийської школи було оволодіння традиціями народного гончарства та засвоєння найкращих форм народних виробів у стилі відомих косівських майстрів з родини Баранюків та Олекси Бахматюка. У цей період у Львові з ініціативи графа Дедушицького постає низка інституцій, діяльність яких спрямовувалася на розвиток художніх промислів шляхом відкриття ремісничих шкіл, кераміки, деревообробки, вишивки, лозоплетіння [272, с. 47].

На кінець XIX ст. припадає період значного національного піднесення. Заповненню прогалин у знаннях про культуру і побут українського народу, зокрема про промисли, народний одяг, звичаї, вірування, обряди тощо сприяли праці українських дослідників і письменників В. Гнатюка, М. Драгоманова, П. Іванова, П. Єфименка, В. Милорадовича, Т. Рильського, М. Сумцова, П. Чубинського. Зокрема П. Чубинський, на основі власних

спостережень, окреслив національний характер українців, їхні ремесла і промисли, господарські будівлі, одяг, предмети хатнього вжитку [471].

У розвитку професійно-художньої освіти Галичини важливу роль відіграло "Політехнічне товариство", яке виникло у 1877 році. Його діяльність спрямовувалась на розвиток вітчизняних промислів, відродження давніх звичаїв, проведення промислово-художніх виставок, сприяння членам товариства у навчанні та працевлаштуванні. У 1879 році воно ініціювало відкриття двох фахових комісій – інженерної та архітекторської, які брали участь у створенні художньо-промислових шкіл [274, с. 136]. Водночас у 1878 році в Полтаві вперше було організовано Губернське ремісниче училище з відділом столярно-токарного ремесла і різьблення по дереву. Воно сприяло заохоченню молоді до обробки й оздоблення дерева [13, с. 185].

Лебединське земство Харківської губернії у 1879 році відкрило ремісниче училище для підготовки столярів, шевців, лозоплетів із наданням їм загальної початкової освіти. Відповідно до Статуту курс навчання тривав 4 роки, по два роки в кожному класі. Після завершення навчання учням, які успішно витримали екзамен, видавали свідоцтво на звання підмайстра. Крім того, з метою вдосконалення ремесла Статутом було передбачено і навчання в третьому спеціальному класі. Учні, які вступали до третього класу, на два роки навчання одержували щомісячну платню, визначену Радою училища, а після закінчення - диплом майстра.

Під час вивчення предметів "рисунок" і "креслення" учнів навчали креслити вільно від руки моделі й орнаменти. Для навчання ремесла вихованців розподіляли відповідно до здібностей, віку та статі, але переважно зараховували у віці від 10 до 14 років на прохання батьків або осіб, які ними опікувалися. Навчання в училищі було платним. Учні – сиріт, а також дітей із бідних сімей навчали коштом земства. Гроші, виручені від продажу виробів або прийнятих замовлень від населення, використовували на купівлю інструментів, матеріалів, а також для винагороди учнів 3-го класу.

Розвитку ткацького промислу в Косові сприяло відкриття в 1882 році Промислової ткацької школи, в якій навчалось двадцять шість учнів і викладало п'ять вчителів.

У 1884 році на честь 25-річчя царювання імператора Олександра II у Харкові було відкрито чотирирічне ремісниче училище з двома відділеннями. Учні столярного відділення, окрім вивчення своєї спеціальності, ознайомлювалися з токарною справою і різьбою по дереву. На загальноосвітню підготовку – фізику, механіку, технологію, геометрію, креслення, рисунок – планувалось щоденно по 3 години, а на оволодіння ремеслами – не менше 5 годин на першому році і не більше 8 – на четвертому році навчання. Водночас у Харківській губернії було відкрито ще 9 ремісничих училищ – Ахтирське, Вовчанське, Змієвське, Куп'янське, Білопільське, Краснокутське, Штеківське, Ново-Псковське.

У 1886 році на базі гончарного осередку у с. Товстому біля Тернополя В. Федорович на власні кошти відкрив гончарну школу, головним завданням

якої було збереження і примноження місцевих гончарних традицій як шляхом навчання учнів, так і в процесі виготовлення продукції. Художнє і технічне керівництво школами в Коломиї і Товстому здійснювала **Крайова станція керамічних дослідів**, що знаходилася у Львові [274, с. 32]. Завдяки цьому вироби Коломийської і гончарної школи с. Товстого були високо оцінені на Крайовій рільничій і промисловій виставці у Кракові (1887 р.). Зокрема, відзначалося, що хоч майстерність товстівської школи не стоїть на вершині "артистичного виробу", але ні форма, ні декор не хоче "закрадати претензії" до чогось вищого, аніж до титулу шляхетного домашнього промислу [162].

Учні Коломийської школи копіювали орнаменти інших народів (перські, індійські, мавританські тощо), які, на думку директора школи В. Крицинського, були найближчими до "Бахманщини" та руських гончарних виробів. Під час етнографічних практик, виставок учнів ознайомлювали з художніми і технологічними особливостями народної кераміки. Однак, копіювання орнаментів і форм кераміки інших народів не було для Коломийської школи самоціллю, а сприяло порівняльному аналізу та подоланню власних недоліків. Зокрема, японська кераміка та копії в японському стилі ставилися за приклад, на противагу "сухості циркулярних ліній" роботи учнів – однієї із істотних негативних стильових ознак коломийської кераміки. Водночас учнів залучали до дослідів у хімічних лабораторіях з метою поліпшення технічних якостей зразків, які згодом вони мали виготовляти [274, с. 149].

Становлення і розвиток українських шкіл художньо-промислового навчання молоді наприкінці XIX ст. відбувалося в складних політичних умовах. Їх відкривали переважно на пожертви заможних громадян, а на Галичині – ще й завдяки фінансовій підтримці представників церкви. Піднесенням промислів Галичини через розширення мережі художньо-промислового шкільництва і далі займалася Крайова комісія зі справ домашнього і рукодільного промислу. Про це свідчить значна кількість експонатів із нововідкритих шкіл, представлених на Крайовій виставці в Кракові у 1887 р. Наприклад, вироби Коломийської навчальної школи були нагороджені срібною медаллю. Завдяки старанням Комісії на той час постало 15 художньо-промислових шкіл, 17 шкіл "крайових" і "повітових".

У 1894 році вже діяло 310 художньо-промислових шкіл і професійних курсів до 32 [274, с. 144].

У березні 1888 р. були розроблені "**Основні положення про промислові училища**", якими передбачалось, що ремісничі училища мають ґрунтуватися на початковій (церковній або церковнопарафіяльній) школі й здійснювати підготовку ремісників, фабричних і заводських робітників з обробки металу й дерева. Згідно з цим документом в Царській Росії сформувалася мережа закладів освіти, в яких здійснювалася підготовка робітничих кадрів для промисловості та торгівлі: нижчі технічні училища; ремісничі училища; нижчі ремісничі школи; школи ремісничих учнів; ремісничі класи при закладах

освіти різних типів; ремісничі притулки для бідних дітей, дітей-сиріт, дітей-інвалідів; курси на виробництві [339, с. 14].

У 90-х роках XIX століття в Станіславі було організовано *Крайову професійну школу столярства і токарства*, а в Коломиї – *Професійну школу дерев'яного промислу*, в яких молодь навчали виготовляти меблі, стилізовані під народні, а також дрібні вироби, оздоблені різьбленням та інкрустацією, зорієнтовані на міське населення.

Оскільки професійних шкіл було замало, тому навчання ремісників здійснювалося традиційно: в шевстві після 3–3,5 років учень проходив "визволення", зараховувався у реєстр челядників, ще через 2–3 роки, попрацювавши у майстра, складав іспит і також здобував звання майстра. Варто зазначити, що таку науку пройшло значно більше шевців, ніж, скажімо, кушнірів або чинбарів. Щоправда, значна частина їх обмежувалась тільки учнівським і челядницьким терміном, на заваді до здобуття звання майстра стояли перепони соціально-економічного характеру. Учнівська наука не раз зводилась до прислужування майстрові і виглядала так: найперше хлопець хату замітав, палив у грубці, клейстер розробляв, ходив майстрові по цвяхи і смолу, носив шкіру і відносив чоботи, далі брався до сукання дратви, наукою верстатом займався дуже мало. Сільські шевці часто в місті відбували тільки учнівську науку і, повернувшись до землеробства, паралельно займалися ремеслом.

В останній чверті XIX ст. у Галичині й Буковині відкрилися школи ткацтва, кошикарства, гончарства, обробки дерева тощо. У групі шкіряних промислів таких шкіл не було, професійні знання, навички та вміння частково набувалися на курсах, які проводили інструктори з більших осередків. Наприкінці 80-х років XIX – на початку XX ст. були засновані так звані наукові чи зразкові шевські майстерні в Угнові, Дрогобичі, Коломиї, Виткові. Їх мета полягала в "піднесенні домашнього шевського промислу через удосконалення техніки шевства, навчання технологій виготовлення кращих форм взуття тощо. Проте на шляху ширшого розвитку професійної освіти, як завжди, стояв брак потрібних коштів, відсутність матеріальної бази" [76, с. 22]. Організації художньо-промислових шкіл сприяли й фахові комісії. Зокрема, в с. Товстому відкрили навчальну майстерню з колісництва, яку в 1892 році перенесли до Гримайлова. У 1900 році 6 майстрів і 20 учнів цієї школи виготовляли вже різні транспортні засоби (фаєтони, вози, сани), прикрашені накладними декоративними елементами з дерева і металу, рідше – різьбленням і випалюванням [13, с. 186].

Гончарна школа в с. Товсте, що на Тернопільщині, завдяки реорганізації навчального процесу, стала одним із важливих центрів підготовки керамістів України. Щорічно випускалося чотири-шість фахівців. Поряд із навчанням, учні і майстри виготовляли ще й різноманітну продукцію. Художні засади школи були зорієнтовані на традиції місцевого народного гончарства як за формою виробів, так і за створенням орнаментів. Оригінальністю відзначалось декорування за народним методом, так званим рожковим, згідно

з яким створювалися оригінальні композиції. Школа продавала свої вироби на ярмарках, у крамницях. Випускники школи працювали на керамічних фабриках України, Польщі, Румунії, Німеччини [274, с. 147].

Значну роль в організації професійної підготовки молоді Галичини у 1893 році відіграв видатний український діяч, архітектор, професор Львівської політехніки Іван Левинський, який на власних керамічних фабриках здійснював практичне навчання учнів. О. Нога — відомий дослідник діяльності Левинського зазначає, що при його промислових майстернях були відкриті фахові школи, які щорічно випускали висококваліфікованих робітників і майстрів. Це були найбільші навчальні заклади такого типу в Галичині. Якщо подібні фірми брали щорічно на навчання 2–3 учня, то Левинський — до 10. Для подальшого розвитку ткацького промислу на Львівщині у 1894 році в селі Глиняни було організовано *Ткацьку школу* [13, с. 123]. З метою поширення технологічних знань, збереження і засвоєння мистецьких надбань із народної кераміки, зацікавленими особами було засновано кілька керамічних шкіл. Першу — в 1894 році в Опішні, головним завданням якої було "ознайомлення місцевих кустарів і молоді з удосконаленими прийомами гончарної справи шляхом найму". Для заохочення учням виплачувалися гроші — від 1 до 5 крб. на місяць [445, с. 269]. Другу — *Художньо-промислову школу ім. Гоголя*, було відкрито в 1896 році в Миргороді на Полтавщині. У цей період у багатьох інших селах України також відкриваються сільські ремісничі навчальні майстерні з 3-річним терміном навчання.

Належним чином здійснювалось навчання художніх ремесел у земській школі-майстерні, відкритій у 1896 році у Дегтярах, що на Чернігівщині [89]. Із спогадів Гликерії Цибульової, яка працювала інструктором із вишивки в цій школі, відомо, що вона розміщувалася у величезному, на 48 кімнат, будинку поміщиків Галаганів. У школі навчалися дівчата з різних повітів Полтавської, Чернігівської, Київської губерній. Навчання розпочиналося з того, що дівчата повинні були на виданому їм полотні вишити сорочки так, як це роблять в їхньому селі. А оскільки в школі навчалось 120 учениць, то їхні роботи мали велике пізнавальне значення, адже кожную роботу вишивальниці виконувала в техніці, орнаменті, кольорах властивих її рідному селу. Зокрема сорочки з-під Лебедина цвіли пишними рослинними візерунками, виконаними "тамбурним швом", рукави київських сорочок прикрашали триколірні смуги геометричного орнаменту, вишиті технікою "набирування" або геометричними візерунками у вигляді зірочок, вишитих гладдю. Дівчата з Полтавщини вміло вишивали сорочки білими нитками і технікою "лиштва". Одяг, виготовлений ученицями *Дегтярівської земської школи-майстерні*, поповнював постійно діючу експозицію української народної вишивки у шкільному музеї.

Навчання в школі проводилося так, що учениці знайомилися з усіма етапами роботи ткалі, вишивальниці, килимарниці. Вони вирощували льон, збирали його, мочили, сушили, тіпали, пряли нитки. Їх навчали заправляти

ткацькі верстати і працювати на них. Водночас вчилися готувати рослинні фарби і фарбувати різними прийомами лляну та вовняну пряжу, освоювали килимарські техніки, вивчали найголовніші вишивальні шви та візерунки. Після дворічного навчання дівчата одержували ткацький верстат, зроблений шкільним столяром. Випускниць зобов'язували в своєму рідному селі, куди вони поверталися, відкрити консультаційний пункт для поширення знань із технології ткацтва, килимарства і вишивки серед своїх односельчан [89, с. 69].

Популяризації деревообробного мистецтва на Львівщині сприяла **Забавкарська школа**, створена в 1896 році в м. Яворові під опікою графа Івана Шептицького з Прилбич. У ній готували столярів, різьбарів, забавкарів. Підготовка фахівців у цій школі мала великий вплив на подальший розвиток промислу в регіоні.

Відкриттю професійних шкіл із художнього ремесла сприяла діяльність товариства "Зоря". Рада товариства, до якої входили представники інтелігенції і робітники, мала за мету пробудження в українського народу інтересу до ремесла і промислу. Товариство "Зоря" оплачувало навчання своїх членів у Львівській промисловій школі, а також влаштовувало їх на навчання за межами Львова. У 1898 році товариство "Зоря" створило Руську ремісничу і промислову бурсу. Навчання в бурсі було платне, але діти з незаможних сімей вчилися безкоштовно. Разом із спеціальними науками – художнє будівельне столярство, токарство, різьбарство, керамічне мистецтво, модельєрство, малювання викладалася музика, історія України, фізкультура. Після закінчення навчання в бурсі випускники могли продовжувати навчання за кордоном у вищих школах [274, с. 137].

У Львові кожний майстер мав право "визволяти" своїх челядників перед комісією "Ремісничої Палати". Хто з українських хлопців хотів навчатися якогось ремесла, той мав сам шукати у Львові собі якогось майстра, який би прийняв його в науку. Джерела свідчать, що наприкінці XIX ст. у нижчих ремісничих школах загальна освіта для дітей робітників і селян звужувалась, що зумовлювало необхідність розширення ремісничої виучки. Навчання здійснювалося в процесі виконання замовлень місцевих жителів.

Для організації навчання молоді виготовленню кераміки в 1899 році було відкрито **професійну школу в с. Підгужє**. Учнів навчали виготовляти зразки посуду досить простого щодо художнього вирішення. Це можна пояснити низькою технологічною базою, що передбачала використання лише трьох видів полив. Кількість випускників школи в різні роки становила від 6 до 20 осіб. Згідно зі статутом школа, що мала офіційну назву "**Крайовий курс для керамічного промислу**", мала здійснювати теоретичне і практичне навчання учнів із таких професій: майстер-випалювальник кераміки, урядник для підприємства, яке виготовляло цеглу, "дрени", кахлі, дахівку, а також фахівець із вапна, гіпсу та цементу. Курс навчання тривав 2 роки [274, с. 146].

Наприкінці XIX ст. у Львові при Товаристві цеху кравців діяла **кравецька школа**. Товариство сприяло забезпеченню учнів роботою. Водночас були обмеження для осіб до 12-ти років, а також для "біглих". Власник майстерні,

приймавши учня на роботу, був зобов'язаний через чотири тижні випробування представити його Товариству. Цей час також зараховувався до навчального семестру. Члени Товариства, які приймали до своїх майстерень дітей, відповідали за них перед владою і батьками: якщо учень залишав навчання, то вони були зобов'язані повідомляти про це промислове Товариство, батьків або опікунів. У їхній обов'язок також входило сприяння всебічному професійному зростанню своїх учнів, зокрема: не забирати в них потрібний на навчання час, не залучати до домашніх справ, заохочувати до працьовитості, навчати добрих звичаїв, релігійних обрядів, посилати на навчання до ремісничої школи у визначенні дні (термін навчання – 8 місяців по 8 годин щотижня в кожному класі). Якщо траплялися випадки недостатньої професійної підготовленості учнів із вини майстра, то реміснича влада відбирала в нього право на їх утримування.

Основними обов'язками учнів було відвідування практичної школи. Половина їх заробітку витрачалася на оплату професійного навчання, решта – на потреби Товариства. Професійне навчання тривало два або чотири роки, після чого учні складали іспит перед керівництвом школи, виявляючи свої вміння відповідно до спеціалізації, а також перед змішаною комісією, що складалася з керівництва і членів Товариства цеху кравців із мистецтва малюнку [273, с. 29–30].

Зміна соціально-економічних умов в імперії наприкінці XIX ст. винесла на порядок денний підготовку ремісників із більш високим професійним рівнем. Кустарні промисли на цей період значною мірою, прийшли в занепад, а продукція великих промислів відставала від запитів ринку. Зауважимо, що кустарні промисли втратили до себе довіру покупців із-за примітивності виробів. Тому стало очевидно, що для розвитку кустарної промисловості необхідно було покращити зразки виробів. Це також потребувало ознайомлення робітників із більш досконалішими способами виробництва. Таке завдання, на думку І. Костіна, було під силу лише спеціальним школам [178, с. 213].

Турбуючись про підтримку кустарної промисловості, земські органи стали організовувати на промислах школи-майстерні. Однак, відкривати такі школи було нелегко, оскільки не було відомо, чого, як і кому вчити майбутніх майстрів. Із одного боку, прихильники відродження промислів бачили порятunek у перебудові їх роботи, орієнтуючись винятково на досягнення мистецтва нового часу, тобто перереформувати народне мистецтво промислів відповідно до інтересів розвитку "вченого" мистецтва, а з іншого – розуміли, що навчання на промислах не можна будувати за схемою загальноприйнятих художніх училищ. Адже народне мистецтво має особливі форми свого розвитку, а тому і навчання необхідно налагодити на основі досвіду, напрацьованого в середовищі майстрів промислів.

Водночас, розвиток професійних шкіл гальмувався негативними тенденціями, зокрема: безсистемним упровадженням складових наукової організації праці, відокремленістю наукових досліджень від практичної

діяльності навчальних закладів, обговоренням її теоретичних і методичних аспектів на численних конференціях, а за тим – нереалізованістю їх резолюцій; відсутністю комплексного нормативного забезпечення учнів тощо [11, с. 11].

Позиція вчених, художників, земських діячів, які ратували за організацію училищ на принципах узагальнення досвіду й історії учнівства в народних художніх ремеслах, на жаль, не була послідовною. Поряд з турботою про виховання майбутніх майстрів народного мистецтва, вони, однак, не могли запропонувати чіткої програми побудови навчального курсу. Це пояснювалося тим, що вивчення народної художньої творчості тільки розпочиналось, і тому потрібний був час для правильних висновків і рекомендацій [329, с. 104].

У професійних школах учнів навчали грамоті, основ ремесла, прийомів і способів академічного рисунку, ознайомлювали з історією мистецтв із урахуванням професії, виробляли навички та вміння стилізації. Викладачами художніх дисциплін у професійних школах ставали, як правило, художники-прикладники, які здобули освіту в професійних художніх закладах. Для навчання молоді ремесла в школи запрошували і відомих майстрів з промислів. Однак вони не могли конкурувати у викладанні з "вченими"-художниками". Окремі з них не могли учням не тільки розкрити премудрості і таємниці традиційного ремесла, а й відкрити образну систему свого мислення. Оскільки майстри мали досвід виховання тільки одного або двох учнів, вони розгублювалися під час демонстрації прийомів виготовлення виробів для групи учнів.

Після 80-х років XIX ст. методи викладання художніх дисциплін починають тлумачити в різних аспектах, суперечності мають місце і в термінології, і в рекомендаціях щодо методів роботи з учнями. Рисунок, як основний предмет у системі художньої освіти, недооцінювався. Тим часом, життя спонукало до пошуку інших методів виховання молодих художників. Дійовий вплив на постановку навчання в професійно-художніх школах мали філософсько-естетичні й педагогічні погляди К. Ушинського [451], М. Чернишевського [470] та ін. Зокрема, М. Чернишевський зазначав, що художник має задуматися над єдністю форми і змісту в мистецтві. Прекрасно намалювати обличчя і намалювати прекрасне обличчя – дві різні речі [470].

Вивчення всякого предмета має будуватися так, вважав К. Ушинський, щоб учень поповнював свої знання шляхом спостереження і вивчення, насамперед, навколишнього середовища, не абстрактно думав про природу речей, а пізнавав їх закономірності в реальному житті [451].

Удосконаленню навчального процесу у професійних школах надавали значення відомі художники-педагоги. Зокрема Г. Гіппіус наголошував: "Навчати учнів у навчальних закладах точно таким чином, як ми самі вчилися, – не можна; тому що ми присвячували себе винятково мистецтву; а мета виховання в училищах зовсім інша, і полягає в підготовці дітей не з одного тільки предмета, а з багатьох, тобто в освіті всебічній, у розвитку всіх

людських здібностей таким чином, щоб один предмет науки служив іншому, і, щоб не дивлячись на різноманіття навчальних предметів, всі вони в розумі учня поєднувались в одне ціле" [66, с. 7].

Педагог не має обмежуватися, на думку К. Брюллова, тільки зауваженнями і поясненнями. Він має показувати учню наочно, як необхідно вести рисунок. Коли він демонструє перед учнями процес роботи над рисунком, то вони засвоюють не тільки навчальний матеріал, а й можливості техніки виконання. Показуючи той чи інший спосіб нанесення штриховки, метод вираження форми засобами рисунка, педагог добивається особливо великого ефекту, якщо він наочно виконує все це своєю рукою перед очима учнів. К. Брюллов не тільки пояснював, як треба використовувати знання і навички в процесі рисування, а й торкався естетичної сторони справи, виховував художника, показував, як можна досягати найбільшої виразності в рисунку. Для того, щоб допомогти учням оволодівати необхідними знаннями, навичками та вміннями, спочатку їм необхідно давати натуру з яскраво вираженою анатомічною будовою, а торс Геркулеса, Аполлона, Венери та інших, з формами більш округлими і меншим відхиленням ліній, радив вивчати пізніше, оскільки їх анатомія більш прихована [383].

Водночас К. Брюллов зазначав, що наочність допоможе учневі зрозуміти і засвоїти сказане, прилучитися до активного творчого процесу. Курс навчання художньої професії необхідно розпочинати, на його думку, з ознайомлення учнів з різними лініями і плоскими геометричними фігурами, тільки після цього переходити до лінійного рисунка різних предметів, орнаментів і листків рослин. Наступним етапом у навчанні передбачалося рисування геометричних тіл – куба, призми, піраміди, конуса. Для цього учнів навчали, як потрібно аналізувати форму предметів, слідкувати за конструктивною закономірністю будови форми (пунктирні лінії), як виявляти об'єм за допомогою світлотіні тощо. Після цього учні мали право приступати до рисування голови, торсу, одягнутої постаті людини. Рисунок оголеної фігури починався з вивчення анатомії. Тільки після цього учні могли приступати до малювання пейзажу (гілки дерев), а також до вивчення характерних особливостей різних порід дерев тощо [383].

У XIX ст. у професійно-художній школі значна увага надавалася вдосконаленню викладання навчальних дисциплін, вивченню нових художніх технік, технологій виготовлення виробів тощо. Привнесення в програму учнівства на промислах навчальних дисциплін "вченого" мистецтва мало як позитивні, так і негативні наслідки. Молоді художники промислів, оволодівши прийомами реалістичного рисунку, пізнавши історію ремесла, стали більш впевнено почувати себе, успішніше пристосовуватися до вимог моди і запитів міського покупця. Це було характерною особливістю XIX ст., оскільки багатьом кустарним художнім промислам доводилося завойовувати нові сфери збуту, переключатися з традиційної роботи для потреб сільського жителя на роботу, розраховану переважно на середнього міського жителя.

Удосконаленню професійного навчання молоді сприяв і суспільно-політичний рух. Зокрема, на другому і третьому з'їздах діячів з технічної і професійної освіти гостро критикувалося державне "Положення про промислові училища" (1888), яке обмежувало обсяг загальноосвітніх предметів. Учасники з'їздів вимагали уніфікувати навчальні плани однотипних професійних шкіл, розробити нові програми із загальноосвітніх і спеціальних предметів тощо.

Інтереси капіталістичного виробництва потребували перегляду практики підготовки робітничих кадрів, заміни ремісничого учнівства системою навчальних закладів, якими мали стати нижчі технічні училища, де навчання тривало чотири роки [295, с. 30].

На початку ХХ ст. Харківське товариство грамотності засновує *Декоративно-рисувальну школу*, мета якої полягала в підготовці ремісників до малярно-рисувальної справи. Впродовж 4-х років учні вивчали Закон Божий, російську мову, арифметику, декоративний живопис, рисунок, креслення. У школі працювало 5 викладачів і навчалося 25 учнів. Випускники школи, як правило, працювали приватно, а окремі продовжували освіту в художніх школах. Із історичних джерел відомо, що в 1901 році в Харківській губернії існували також ремісничі навчальні майстерні, приватні училища, в яких навчали молодь моделювати і шити одяг, виготовляти декоративні квіти, розписувати тканини тощо. Наприклад, у *Харківському Олександрійському 2-класному жіночому приходському училищі* дівчат упродовж 4 років навчали розробляти моделі, викрійки, шити та оздоблювати жіночий, дитячий одяг і білизну. Загальноосвітніх предметів учні не вивчали, а тільки спеціальні – для оволодіння ремеслом. При Жіночому Початковому Товаристві грамотності в *Харківському училищі шиття платтів, білизни та вишуканого рукоділля* (термін навчання – 5 років) із загальноосвітніх предметів учні вивчали рисунок і співи, а під керівництвом лікаря – короткий курс анатомії, фізіології та гігієни.

У 1900 році в Полтаві і губернії відкриваються спеціалізовані майстерні з художнього кутання і різьблення по дереву, а також Решетилівська навчально-рукодільна майстерня, в якій навчали вишивки, килимарства і ткацтва, Полтавське земське ремісниче училище (з відділами ковальства, теслярства, художнього різьблення) та Диканська навчально-рукодільна майстерня. Навчати ремесла в окремі жіночі початкові училища приймали тільки "грамотну" молодь. Таким було, наприклад, Богодухівське жіноче початкове училище шиття жіночих платтів і білизни із терміном навчання 4 роки. Існували і такі, що загальноосвітню підготовку не здійснювали і на навчання приймали учнів, які не закінчували початкових училищ або зовсім неграмотних. У 1900 році з ініціативи Роменського повітового земства розпочинає свою діяльність *Глинська гончарна майстерня*. Як свідчать документальні джерела, метою її діяльності було вдосконалення техніки гончарної справи в межах виготовлення гончарного посуду, поширення технічних знань [96, с. 60–61]. Учні навчали різних технік виготовлення

гончарних виробів. Заохоченням до навчання слугувало виділення земством стипендії в розмірі 2–6 крб.

Провідне місце серед гончарних шкіл України на початку ХХ ст. займала **Миргородська школа ім. М.В. Гоголя**, яка була активним учасником тогочасних виставок порцелянових і гончарних виробів. Однак, як зазначає Р. Шмагало, незважаючи на зусилля передової інтелігенції спрямовувати навчання на засвоєння народних традицій, навчальний процес пішов хибним шляхом. Нехтувалися завдання школи та її профіль, замість закономірностей декоративно-вжиткового та народного мистецтва викладалися програми тогочасних шкіл станкового мистецтва. Пізнання кераміки теж було своєрідне: від учня вимагалось лише виконання малюнків і прикрас, які мали охудожнити предмет. Окремі викладачі прагнули розвивати національну культуру, проте і вони, не знаючи історії та теорії українського декоративно-вжиткового мистецтва, маючи здебільшого освіту художників-станковистів, не знайшли правильного шляху. Недоліком в організації професійного навчання майбутніх фахівців керамічного промислу було запровадження нового стилю розпису виробів без урахування класичних надбань народної кераміки, полтавського гончарства, запровадження рисунків, подібних до орнаментів, які застосовувалися у вишивках цього регіону. Відставання мистецтвознавства, неправильне розуміння питань історії та теорії розвитку декоративно-вжиткового мистецтва не дали змоги побудувати програму та саме навчання в тогочасних художніх школах [481, с. 73–76].

Прагнення відродити та осучаснити художні промисли переросло у 1900 році в Україні в громадський рух, який підтримали представники земств, ліберальні політики, інтелігенція. Активну участь у розвитку народних промислів брали С. Васильківський, М. Коцюбинський, В. Кричевський, О. Прибильська, О. Пчілка та інші. Особливо продуктивними були дії Полтавського і Київського земств. У цей період в Україні з'явилися художньо-технічні майстерні, які використовували досвід відомих художніх майстерень Росії. Діяльність цих майстерень поклала початок виникненню нових стилістичних рис народного мистецтва і двох напрямів народної творчості: традиційного та інноваційного [77, с. 9].

Розповсюдженню художніх знань і вмінь серед молоді Галичини сприяла **Перша Жіноча Промислова Спілка "Труд"**, заснована у 1900 р. з головним центром у Львові. Для цього "Труд" відкрив **бурсу для навчання дівчат "моднярського" ремесла** на 25 місць із 3-річним терміном навчання. Навчали дівчат швейної справи, малювання, розкрою виробів та їх оздобленню вишивкою. Із щорічних звітів відомо, що бурса потребувала значних матеріальних затрат і що без них кінцева мета Спілки не була б досягнута. За мінімальну плату або взагалі безкоштовно учениці після закінчення одержували "хліб у руки" – знання ремесла, ставали самостійними продуктивними членами суспільства. Челядницький диплом, виданий фаховою концесіонованою школою "Труд", давав підставу ученицям для

отримання так званої "промислової карти", тобто право самостійно відкривати салони мод [467, с. 12–13].

Одним із провідних закладів, де здійснювалася підготовка фахівців з моделювання одягу, була *Художньо-промислова школа у Львові* з великою кількістю фахово підготовлених викладачів. На початку ХХ ст. кількість учнів у школі збільшилась до 600. У 1901 році в ній навчалися відомі сестри Ольга і Олена Кульчицькі та багато інших майбутніх майстрів мистецтва. Навчальний заклад мав таку структуру: *школа для будівельного промислу; школа для художнього промислу – столярства, малярства, токарства, слюсарства; школа мережива; школа рисунків і моделювання*. Досвід цього навчального закладу цікавий тим, що практичні заняття проводилися на різних фабриках Львова [162, с. 78].

У становленні художньо-промислової освіти Галичини на початку ХХ століття велику роль відіграли, як зазначає Р. Шмагало, загальноєвропейські художні процеси, зокрема реалізація *концепцій* "мистецтво і ремесло", розроблених англійськими мистецтвознавцями Д. Рескіном і У. Моррісом. Особливість цих концепцій полягала в поєднанні художньої промисловості з традиційними ремеслами, а це потребувало освічених фахівців [483, с. 182].

В Україні традиційно популярними були гончарні та керамічні вироби. Тому спорадично виникали школи, що готували таких майстрів. Так, у Хусті впродовж 1902–1904 рр. діяла гончарна школа, у Виноградові до 1906 року підготовку керамістів забезпечувала керамічна майстерня, ремісничі школи були в Берегові та Мукачевому.

Організатор виставок народних картин художник В. Розвадовський у 1904 році з ініціативи Кам'янець-Подільської міської управи виклопотав в Академії художеств згоду на відкриття в місті художнього училища з відділами прикладних мистецтв – гончарного і різьбарського, а також інтернату для 20 учнів – дітей селян. Восени 1905 р. школу було обладнано й укомплектовано досвідченими викладачами. У ході навчання перевага надавалась моральному і загальнокультурному розвитку учнів (відвідування концертів, театру тощо). Однак, через незадовільну організацію навчального процесу, Губернський Комітет припинив субсидії на утримання школи та інтернату. Викладачі роз'їхалися, і в жовтні 1908 р. школа припинила своє існування, а В. Розвадовського, за демократичні погляди і як неблагонадійного, було вислано з Кам'янця-Подільського до Середньої Азії [203, с. 100].

У 1905 р. *Яворівська забавкарська школа* дістала офіційну назву Державної школи деревообробного промислу. Відповідно до цього було розширено матеріальну базу, вдосконалено навчальні плани, програми. Крім забавкарського відділу, було відкрито ще відділи столярства, токарства і різьбарства. Першими майстрами-інструкторами стали місцеві майстри, які зналися на яворівських дерев'яних і мальованих іграшках, зокрема майстер Іван Лісовський, у творчості якого найповніше виявилися традиції яворівського об'ємного різьблення улюбленої тематики – кінь, вівця, пес,

корова, олень, а також інших тварин, що були добре відомі споживачам. Керівником школи та інструктором різьбарського відділу був призначений відомий на той час фахівець Павло Придаткевич, який мав відповідну фахову освіту, закінчивши *Державну школу прикладного мистецтва у Львові і Віденську школу художнього промислу*. Практичні заняття на різьбарському відділі проводилися для учнів усіх трьох курсів одночасно, що давало змогу молодшим учням вчитися не тільки в інструкторів, але й у своїх старших колег. На стінах висіли зразки для копіювання з різними видами різьби: від найпростіших – для початківців, до складніших – для старших учнів [69, с. 29–30].

Водночас у 1905 році В. Хоменко організовує в с. Ольшівці Васильківського повіту *Навчальну майстерню*, де впродовж 2-х років учні опановували мистецтво килимарства.

На основі давніх осередків у 1905 році також створюються килимарські навчальні майстерні в селах Ганичі Тячівського повіту та Адамові Іршавського повіту на Закарпатті. Крім того, з 1905 року у Львові починають працювати *Вищі кошикарські курси*, де 4 майстри навчали близько 30 учнів. Подібні школи й майстерні на початку XX ст. діяли в Києві, Полтаві, Черкасах та інших містах [13, с. 123].

Важливу роль у розвитку освіти і навчання ремесел відіграли земства на початку XX ст. Так, з метою розвитку гончарного промислу, в Подільській губернії з ініціативи земств відкриваються спеціальні гончарні школи в селах Берлінці-Лісові Могилівського повіту та Василівка Вінницького повіту. Зокрема, *Гончарна школа в Берлінцях-Лісових* із 3-річним терміном навчання розпочала свою діяльність у травні 1906 року за сприянням місцевого землевласника Кленовського, який безкоштовно надав школі приміщення і допомагав у придбанні обладнання. У навчальних майстернях учні й дорослі вивчали технологію гончарного виробництва. Водночас у школі викладалися інші предмети – моделювання, рисунок, основи гончарної технології і техніки. Такий тип професійної школи на той час вважався найбільш раціональним, оскільки надавав кустарям технічні знання, не відриваючи їх від природного середовища проживання. Школа проіснувала два роки і в 1908 році губернською управою була тимчасово закрита через недоліки, яких припустилися керівники і викладачі в роботі (вироби не були практичними, орнамент брався з народних вишивок, тип і форма посуду не відповідали народним традиціям).

Початкова школа гончарства в с. Василівка була відкрита кустарним відділом Подільського товариства сільського господарства і сільськогосподарської промисловості на кошти Вінницького повітового земства. Метою однорічної школи було навчання гончарів досконалих прийомів гончарної техніки, керамічної технології [203, с. 98–107].

Водночас, у справі розповсюдження вмінь і технічних навичок з гончарного виробництва, поряд із професійними школами відіграли значну роль показові *навчальні заводи-майстерні зі спеціалізацією* – керамічні,

кахляні, черепичні тощо. На таких навчальних заводах місцеві кустарі під керівництвом інструктора навчалися досконалих прийомів гончарної техніки. Навчивши кілька груп гончарів, навчальний завод-майстерня міг бути переданий артїлі для організації виробництва посуду, кахлів, черепиці тощо. Курс навчання не був тривалим – упродовж однієї зими. Однак програма передбачала набуття значної кількості спеціальних знань, навичок і вмінь. Зокрема, гончарі повинні були ознайомитися з основами керамічної технології – обробки і приготування глини, формування, сушіння виробів, глазурування, фарбування, випалювання. Крім того, вони мали засвоїти основи хімії (зокрема, процес горіння), креслення, графічну грамоту. Навчальні заводи-майстерні відкривались недалеко від пунктів гончарного виробництва, наприклад, у м. Зіньків Летичівського повіту [203].

На початку ХХ ст. художниками і теоретиками мистецтва в професійних школах і училищах запроваджується нова система навчання, згідно з якою майбутніх майстрів художнього ремесла навчали за програмою, запозиченою у **Вищій професійній школі прикладного мистецтва**. Вперше майстрам викладали основи академічного рисунка, креслення, ознайомлювали з історією мистецтва з огляду на специфіку майбутнього ремесла, вчили komponувати, робити стилізацію предметів давнього мистецтва тощо. Як зазначає С. Масленіцин, виховання за новою програмою давало можливість підвищити грамотність нової зміни кустарів, ознайомити їх з основами професійного мистецтва і, разом з тим, позбавило можливості органічно, з перших рук, навчатися ремесла, оволодівати під час спілкування з досвідченими виконавцями їхньою традиційною технологічною, а також образною системою [232, с. 83].

У грудні 1908 року на базі Кам'янець-Подільського художнього училища Міністерство торгівлі і промисловості відкриває **Художньо-ремісничу навчальну керамічну майстерню**. Згідно зі Статутом майстерня мала своїм завданням надавати учням художні знання, ознайомлювати з технічними прийомами керамічного виробництва, тобто навчати їх виготовляти гончарні теракотові, майолікові та фаянсові вироби, а також сприяти розповсюдженню серед кустарів Подільської губернії художніх і технічних знань з питань керамічного виробництва. Водночас учнів навчали і "чистого" мистецтва – рисунку, композиції на спеціально завдані теми із "малоросійського життя", живопису аквареллю, ліпленню тощо.

Школа із 3-річним терміном навчання, головним чином, була призначена для підготовки інструкторів і підмайстрів з художнього та утилітарного керамічного виробництва. Результати роботи демонструвалися на виставці учнівських робіт.

Керамічну технологію в художньо-ремісничій майстерні викладали "вчені" рисувальники, які закінчили свого часу курси **Миргородської художньо-промислової школи ім. М.В. Гоголя** [203, с. 21–31]. У зв'язку з тим, що за період навчання учні не мали змоги ознайомитися з усіма технічними прийомами виготовлення гончарних і керамічних виробів

(недосконала побудова навчальної програми, наявність тільки трьох сортів глини), не була досконалою їхня підготовка до майбутньої діяльності інструкторів навчально–показових майстерень. Через це випускники майстерні змушені були проходити додаткове практичне вдосконалення на *керамічних заводах Левинського у Львові та керамічних курсах у Коломиї*.

Зміна художньо-естетичного напрямку діяльності *Кам'янець-Подільської художньо-ремісничої майстерні* виключно на прикладний (кустарний) зміст, потребувала заміни керівника з художньою освітою на особу з вищою технічною освітою. Вважалося, що така заміна сприятиме поліпшенню підготовки майбутніх інструкторів з гончарства. У подальшому в цій майстерні впродовж 3 років здійснювалася художня підготовка молоді, з 46 годинним навантаженням на тиждень упродовж кожного року (табл. 1.2) [101].

Таблиця 1.2

Навчальний план художньої підготовки молоді

Найменування предметів	Кількість годин на тиждень		
	1 рік	2 рік	3 рік
1. Художні предмети			
1.1. Живопис, акварель	4	2	2
1.2. Рисунок	8	8	8
1.3. Ліпка	4	4	4
1.4. Геометричне креслення	3	3	-
1.5. Технічне креслення	-	2	3
2. Загальноосвітні предмети			
2.1. Закон Божий	1	1	1
2.2. Російська мова	3	3	-
2.3. Арифметика	2	2	-
2.4. Фізика	3	3	-
2.5. Рахівництво	-	-	2
3. Спеціальні предмети			
3.1. Керамічна технологія	-	2	2
3.2. Заняття в лабораторії	-	-	5
3.3. Заняття в майстернях і класі керамічно-кафельного виробництва	13	13	15
3.4. Керамічний живопис	5	3	4
Усього:	46	46	46

Аналіз цього навчального плану показує, що вже на початку ХХ ст. разом із художніми навчальними предметами майбутні фахівці з художніх промислів і ремесел стали вивчати загальноосвітні і, що найголовніше, – спеціальні предмети. Так, у Глинській навчальній майстерні учнів навчали відповідно до програми підготовки майстрів із кераміки, яку спеціально розробили для навчальної майстерні А. Гофман і А. Соколов.

Особливість програми полягала в урахуванні вікових особливостей учнів, поетапному навчанні процесів гончарного виробництва: від простих технік – до більш складних, трудомістких. Після закінчення двох курсів майбутні

інструктори повинні були вміти виготовляти глиняні вироби на гончарному крузі (із використанням шаблонів і без них) і з гіпсових форм; ангобувати посуд; виготовляти моделі й відливати з них форми; готувати глиняну та шамотну маси; склити вироби поливою; завантажувати й випалювати горно (із капселями та без них); ліпити рельєфні роботи й застосовувати до них прості орнаменти; малювати з ріжків і спринцівок; застосовувати техніку інкрустації. Курс загальної технології включав короткі початкові відомості про хімію та мінералогію.

Учні III курсу закріплювали й поглиблювали знання, вміння й навички, здобуті впродовж перших років навчання. Особлива увага надавалася оволодінню вміннями проводити механічний аналіз глини, складати й обчислювати хімічні формули. Всі роботи, від початку й до кінця, учні виконували самостійно й могли пояснити, чому ту чи іншу виробничу операцію виконували саме так [97, с. 227].

У цьому контексті становлять науковий інтерес дослідження О. Аніщенко щодо професійної підготовки майстринь рукодільної справи у приватних 3-річних жіночих професійних класах Л. Лонткевич. Спочатку дівчата повторювали курс міських початкових шкіл, потім ознайомлювалися з основами геометрії, а пізніше складали геометричні орнаменти та розфарбовували їх. Як вихідний матеріал для створення візерунків майбутніх вишивок використовували різноманітні рослини та окремі їх фрагменти. Дещо пізніше (2 кл.), за вимогами програми, дівчата мали складати композиції з квітів у вигляді "стильних і нових орнаментів" відповідно до замовлень [12, с. 149–150].

На початку XX століття в Україні набувають поширення ткацькі школи. На Поділлі, окрім ткацьких шкіл, діяли ще й ткацькі *спеціальні відділи* при загальноосвітніх школах в селах Дубинці, Новокостянтиніві, Зінькові. Велике значення для піднесення ткацьких промислів на Східному Поділлі мали *ткацькі навчально-показові майстерні та школи*, зокрема, ткацька і килимарська школи в селах Немирові, Тарабанівці [404 с. 27].

Немирівську навчально-показову ткацьку і килимову майстерню княгині М. Щербатової було відкрито у 1910 р. Вона давала сільському населенню можливість вивчити ткацтво і рукоділля. Курс навчання тривав півроку. Навчання розпочиналося восени і закінчувалося весною. Спочатку учениць ознайомлювали з різними видами ткацтва і вишивки, після цього навчали тієї або іншої професії відповідно до здібностей і бажань. Упродовж трьох останніх місяців учні одержували винагороду – половину заробітку. Після закінчення навчання кожна учениця одержувала ткацький верстат і могла самостійно виготовляти килими, а також тканини, вишивати на лляному полотні, виготовляти костюми для ляльок тощо [203, с. 205].

У цей період була також заснована *ткацька школа* і в с. Звониха Брацлавського повіту. Такі школи були популярними серед населення, адже в них за короткий термін навчали якісного ткацтва, виготовлення тканин більш цінних і міцніших, ніж селянські.

Запроектовані темпи розвитку кустарної промисловості Поділля на початку XX ст. зумовили посилену увагу до підготовки відповідних кадрів, якість навчання яких, безумовно, потребувала підвищення. Адже в артілях один учень припадав на 20–22 працюючих, тоді як у "некооперованих" кустарів 1 учень припадав на 9 кустарів. З метою поліпшення ситуації передбачалося довести учнівство, як в артілях, так і серед індивідуальних кустарів до співвідношення: 1 учень на 9 членів артілі до норми, яка фактично існувала в індивідуальному кустарному виробництві. За цих умов упродовж двох років навчання планувалося підготувати до 2000 кустарів. Водночас планувалось організувати професійні курси ще для 700 чоловік. Таким чином, упродовж 5 років загальна кількість молоді, якій передбачалось дати кваліфікацію, мала складати 2700 чол. Однак, це не розв'язувало проблеми підготовки кадрів для роботи в кустарно-ремісничій промисловості [560, арк. 41].

Розвиток нових промислів і низька кваліфікація кустарів, зайнятих в промисловості, зумовлювала необхідність підвищення їхньої кваліфікації і перекваліфікації. Для виконання цього завдання почали організовувати навчально-показові пункти і навчально-виробничі майстерні, які обслуговували переважно дорослих, працюючих кустарів. Для поглибленого навчання підлітків і молоді, а також для підготовки інструкторів на Поділлі було відкрито 2 кустарно-промислові школи на базі 4 річної освіти і одну кустарно-промислову професійну школу на базі 7-річної освіти для теоретичної і практичної підготовки інструкторів кустарної промисловості [560, арк. 42].

У 1911 р. починає діяти *Гончарна школа* в с. Опішня, учні якої виготовляли вироби, що набули світового художнього значення. Школи і майстерні, що повсюдно функціонували на території України, часто зазнавали організаційних змін. Наприклад, у 1911 р. Вижницьку школу було реорганізовано у *Крайовий науковий заклад* зі столярства, різьбарства та металевої орнаментики. Згідно з новим статусом випускники навчального закладу одержували кваліфікацію майстра столярного і токарного ремесла, право на відкриття власних майстерень і підготовку учнів в галузі декоративно-вжиткового мистецтва [163].

Після закриття *Гончарної школи* в Опішні на її базі в 1912 р. розпочинає діяти *Навчально-показовий пункт*, в якому впродовж 3-х років навчали дітей і дорослих формувати і декорувати гончарні вироби, малювати. На першому курсі відбувалося ознайомлення з інструментами, пристроями, видами глини, навчання прийомів рисунка, відливання простих глиняних форм тощо. На другому році навчання майбутні гончарі оволодівали технологією виготовлення гончарних виробів, а на третьому році проходили спеціалізацію, що сприяла вдосконаленню майстерності [445, с. 264].

З метою розвитку жіночої фахової освіти на Полтавщині в 1912 р. на приватні кошти дійсного статського радника, голови правління Полтавського земського банку С. Хрульова було відкрито *Жіночу художньо-ремісничу*

школу, в якій дівчат навчали вишивки, художньої вибійки, виготовляти народний одяг, килими тощо.

Важливу роль в оцінюванні стану художньої освіти відігравали мистецькі виставки. Так, за результатами Всеросійської виставки у м. Києві в 1913 році, вироби *Кам'янець-Подільської художньо-ремісничої майстерні* з кераміки критикувалися в газеті "Рада". Зокрема, зауважувалося, що вироби відзначаються шаблонністю і антихудожністю. Пропонувалося використовувати досвід виготовлення виробів кустарями Подільського земства, які високоделікатні, а форми, орнамент, технологія виготовлення й колір обумовлені логічним призначенням керамічного посуду; акцентувалося, що в цій майстерні навчають учнів на чужих формах, орнаменті, сировині і фарбах. Такий напрям, писала газета, призведе до занепаду гончарного промислу, який має старовинні естетичні особливості [203, с. 104–105]. Отже, в справі підготовки майстрів-керамістів було над чим працювати.

Важливою умовою організації продуктивної праці в навчальних закладах була вимога щодо гігієни праці, а також розвиток важливих органів людини – рук і очей. Для формування аналітичного мислення, розвитку активності й самостійності поступово в методику викладання впроваджувалася наочність, навчальні підручники. Наприклад, для підготовки мережевниць у 1913 році було видано підручник з великою кількістю схем і рисунків [87]. Водночас видавалися навчальні програми і методичні посібники для педагогів, які навчали молодь рукоділля. Досвід професійного навчання молоді художнього ремесла пропагувався у "Віснику кустарної промисловості" [51].

З 1914 року прогресивні педагоги надавали великого значення естетичному вихованню підлітків, особливо під час навчання рисунка. Пропонувалося наблизити зміст рисунка до природи, навколишнього середовища, ввести цілу низку нових вправ, що сприяють розвитку у підлітків естетичних почуттів. Наголошувалося на запровадженні вправ із виконання швидких начерків, рисунка з живої натури та екскурсій на пленер, художні виставки, в музеї.

Водночас широко використовувався ілюстративний метод, який згодом буде названий принципом наочності. Цей метод допомагав розвивати в учнів образне мислення, окомір, здатність швидко запам'ятовувати характерні особливості художнього об'єкта, моделі. Учні навчали критично мислити, оцінювати результати роботи. Кращі рисунки демонструвалися на стендах, що заохочувало учнів до змагальності в навчанні. Мотивувалася самостійність і творчість під час виконання художніх робіт. У буремні 1917–1918 роки захищати народне мистецтво було нелегко, однак воно не тільки стало рівноправним із офіційним, а набуло статусу державної культури того часу. Художники-професіонали вважали за доцільне зберегти в програмах шкіл і училищ, що готували кадри для художніх промислів академічний рисунок, історію мистецтв, вивчення яких давало майбутнім народним майстрам можливість для творчого пошуку не тільки в межах традиційної культури, а й на основі професійного мистецтва [232, с. 88].

У розвитку професійно-художньої освіти в Україні на початку ХХ ст. значну роль відігравали культурні й громадські діячі. З-поміж них вирізняється Іван Мозалевський, який наприкінці 1917 року був керуючим школами прикладного мистецтва.

Важливу роль у розвитку учнівства з народних ремесел на Західній Україні відіграло засноване у 1918 році у Львові *Товариство "Праця"*. Його головні завдання були визначені так: змусити українські прогресивні народні маси усвідомити важливість значення ремесел для життя народу; заохочувати українську сільську й міську молодь до науки і праці; надавати змогу молоді вчитися шляхом створення курсів, шкіл і бурс; будити творчу ініціативу на терені господарського життя. Уже на початку своєї діяльності це товариство взяло на себе організацію у Львові бурси для ремісничої молоді, влаштовувало фахові курси для хлопців і дівчат з малювання, моделювання [272, с.39]. Як відомо, з ремісничих шкіл учні виходили не завжди достатньо підготовленими майстрами. Причини цього були різні: слабка матеріально-технічна база, відсутність майстерень, необхідних інструментів, навчальних посібників. Школи учнівства мали свої переваги в тому, що навчання відбувалося в процесі виробництва на самому підприємстві.

Водночас зазначимо, що подальше вдосконалення набутої кваліфікації залежало від того, з ким учень працював на робочому місці і яке виробниче завдання виконував. Відомо, що багато ремісничих шкіл і шкіл учнівства згодом було об'єднано в один навчальний заклад. У цей період набуває поширення методика навчання, згідно з якою учні поступово переходять від вивчення простих прийомів обробки до складних. Пізніше цю методику буде названо *методом систематичного навчання*. Разом із цим прогресивним вважали метод навчання ремесла шляхом виконання термінових замовлень і виготовлення виробів на продаж. У зв'язку з тим, що уряд не приділяв достатньої уваги цим професійним навчальним закладам, вирішенням багатьох організаційно-педагогічних і науково-методичних питань стали займатися різні громадські організації. Одним із актуальних питань розвитку професійної освіти вони вважали наявність в учнів елементарної загальної освіти з обов'язковим володінням кресленням і малюванням, що давало б змогу молоді навчатися ремесла. Учнями таких закладів освіти могли бути лише підлітки, а навчання дорослих необхідно було проводити у вечірніх школах. Крім того, висувалися вимоги щодо спеціальної підготовки майстрів, які займаються організацією виробництва, що спонукало до послідовного вдосконалення змісту, форм і методів навчання художніх ремесел у професійних навчальних закладах різних типів.

1.4. Зміст і форми організації професійного навчання кваліфікованих робітників для народних художніх промислів і ремесел (20 – 90 рр. ХХ ст.)

У радянський період стає актуальною проблема підготовки кадрів для народних художніх промислів і ремесел, діяльність яких спрямовувалася на розвиток економіки молодій державі. Все більше уваги приділялося

формуванню у молоді необхідних для професійної діяльності якостей – любові до праці, самостійності, творчої самодіяльності, почуття прекрасного, а також розвитку фізичних сил, кмітливості в ручній роботі, акуратності у виконанні форм і узорів кожного виробу. У педагогів зростало розуміння того, що поєднання елементів, художнього й трудового в навчанні ефективно впливає не лише на гармонійний розвиток особистості та її здібностей, а й на підготовку молоді до життя і праці.

Створення у 1920 році Головкустпрому сприяло організації просвіти з художніх промислів, здійсненню методичного забезпечення керівництва навчальним процесом. Як зазначає Г. Смірнова, створення у 20-х роках ХХ ст. курсів і навчально-показових майстерень з три- і чотирирічним терміном навчання, інструкторських шкіл із чотирирічним терміном навчання слугувало підготовці професійних "кустарів", а також інструкторів для навчально-показових майстерень і керівних працівників для кустарних промислів [417, с. 32]. Їх мережа розгорталася згідно з потребами головних промислових округів у робітниках-кустарях. Відкриття художніх профшкол передбачалося у тих округах, де ще не було мистецьких (музичних і художніх) професійних шкіл. Школи такого типу організовувалися як доповнення до масового індустріального навчання, тобто поєднували мистецтво з індустріальним виробництвом відповідно до особливостей кожного округу (наприклад, художньо-керамічні, художньо-деревообробні тощо). Вони не здійснювали підготовку з винятково художніх фахів (скульптура, декоративна справа тощо) [339, с. 42].

На основі результатів дослідження, здійсненого Н. Падун, доведено, що в 20-ті роки художні професійні школи навчали молодь на основі спеціально розроблених навчальних планів (табл. 1.3) [296, с. 40].

Таблиця 1.3

Навчальний план зі спеціальних дисциплін художньо-індустріальної профшколи малярського фаху

№ пор.	Назва дисциплін	Всього річних годин	
		три роки навчання	чотири роки навчання
1.	Рисунок	12	16
2.	Друге малювання	11	15
3.	Креслення	4	4
4.	Композиція	2	6
5.	Технологія	3	5
6.	Історія мистецтва	4	4
7.	Калькуляція	1	2
8.	Праця в майстернях	16	29
9.	Читання іноземної технічної літератури	–	2
10.	Кваліфікаційна робота	–	8
	Разом	53	91

Привернемо увагу до предмета "Читання іноземної технічної літератури", який вводився на четвертому році навчання. З одного боку, зауважує

Н. Талалуєва, виникає питання: що за методика навчання іноземної мови застосовувалася на той час, якщо через досить короткий термін учням пропонувалося читати іноземну технічну літературу [435, с. 105–105].

Проблемам розвитку системи підготовки робітничих кадрів в Україні у 1920–1929 роках присвячені праці І. Лікарчука. У 20-ті роки, наголошує цей дослідник, соціально-економічний чинник мав вирішальний вплив на розвиток змісту і форм підготовки робітничих кадрів. Типи навчально-виховних закладів, їх мережа, наповнюваність, профілі підготовки, спеціалізація, терміни навчання визначалися, насамперед, із урахуванням потреб конкретного регіону, виробництва, соціально-економічних обставин, що склалися в державі. Крім того, в змісті предметів спеціального циклу розкривалися естетичні цінності праці, секрети професійної майстерності, оволодіння якими давало можливість брати участь у виробничому процесі [217, с. 166].

Значний науковий інтерес становлять результати дослідження Т. Усатенко в частині обґрунтування неперервності українознавчих чинників, у виборюванні права навчатися українською мовою, українознавчий зміст навчання і виховання в школах на початку ХХ століття [448, с. 9].

У регіонах, де традиційно розвивалися художні промисли, *почали створювати художньо-промислові школи, училища, а згодом і технікуми*. У 1923 році на базі Вижницької Крайової школи різьбарства, токарства та металевої орнаментики було відкрито навчальний заклад під назвою *Нижча школа мистецтва і ремесла* [163, с. 20].

У Дегтярах у 1926 році відкривається *Художня професійна школа*. Підготовкою молодшої зміни "кустарів" займалися переважно кращі майстри промислів, які не тільки передавали їм знання з основ традиційного мистецтва, а й секрети власної манери виготовлення виробів.

Особлива увага приділялася розвитку в учнів творчості, бажання створювати нове на основі традиційного, розвитку і збагаченню здобутих знань для створення власного почерку. Після закінчення професійної школи або училища молодь залишалася під опікою своїх наставників, хоча вже працювала самостійно на промислі. Послідовність у навчанні ремесла під керівництвом відомих майстрів сприяла досить швидкому оволодінню молоддю традиціями промислів, а також її творчому становленню. Відомо, що з організацією художньо-промислових шкіл, училищ відпала потреба в традиційній формі учнівства – навчання в сім'ї. Власні секрети майстерності батьки стали передавати дітям лише після того, як ті здобули професійну освіту й починали працювати самостійно.

Упродовж 20-х років в Україні набуло поширення індивідуальне учнівство. Як організаційно-педагогічна форма здобуття професійної освіти, зазначає І. Лікарчук, воно дістало право на існування після прийняття в 1927 році постанови ВУЦВК і РНК України "Про затвердження тимчасового положення про учеництво у кустарів та ремісників, а також у промисловій кооперації та в трудових артілях". Згідно з цим документом передбачалося,

що на навчання учні приймаються на основі договору між кустарем, ремісником або артілью, з одного боку, і учнем або особами та установами, що виступають від його імені, за згодою учня, з другого [217, с. 68].

Із середини 20-х років настав новий етап у розробці навчальних планів і програм, визначенні змісту нижчої професійної підготовки. Відмовившись від непу в економіці, демократизму в політиці, партійно-радянське керівництво СРСР повернуло на шлях уніфікації в сфері освітньої політики. Одним із перших кроків на шляху уніфікації змісту освіти стало прийняття Наркомосом України в червні 1927 року рішення про терміни навчання у профшколах. Було встановлено трирічний термін навчання для всіх професійних шкіл, а також прийнято рішення про перегляд усіх навчальних планів і програм. У 1928 р. були розроблені стабільні навчальні плани і програми [339, с. 34].

Наказом ВРНГ СРСР від 28 вересня 1929 р. для підготовки робітничих кадрів було створено новий тип навчального закладу – школу ФЗУ масових професій для підготовки робітників на розчленованих операціях та "універсалів пониженої кваліфікації", яка одержала скорочену назву – ШУМП (школа учнівства масових професій). Відповідно до положення "Про школи фабрично-заводського учнівства масових професій" (1929) навчальний процес у цих закладах мав таку структуру: а) початкове навчання виробничих навичок, що є основою певної спеціальності в навчально-установчих цехах або за умови гострої потреби, в бригадах, якщо не створені навчально-установчі цехи; б) робота за спеціальністю, включаючи всі операції безпосередньо на виробництві до закінчення школи під керівництвом спеціальних інструкторів школи; в) теоретичне навчання, що складалося із загальнотехнічного, спеціального та культурно-політичного; г) практичне ознайомлення з виробничим процесом [339, с. 43].

Вивчення архівних документів і матеріалів показало, що програми кінця 20-х років, на жаль, стали непродуктивними для навчання, оскільки знижували систематичність і фундаментальність формування знань, умінь і навичок. Це пояснювалося низкою причин, зокрема: інженерно-педагогічні працівники не мали належної загальноосвітньої, політехнічної та професійної підготовки; не було створено відповідної науково-методичної системи; навчально-матеріальна база професійно-технічних навчальних закладів не давала змоги повною мірою реалізовувати ідеї диференційованого підходу до навчально-виховного процесу.

До недоліків навчальних планів 1929–1930 рр. можна віднести: а) нерозробленість профілів спеціальностей; б) багатопредметність; в) недостатньо чітко визначення завдань окремих дисциплін; г) відсутність органічного зв'язку між теоретичним і виробничим навчанням; д) розрив між окремими циклами і дисциплінами; є) недостатня участь громадськості та поспішність у розробці навчальних планів [339, с. 47].

Із метою вдосконалення керівництва робітничою освітою у 1930 р. при Президії ВРНГ УРСР було створено Раду робітничої освіти. Її основними завданнями визначено: "розгляд питань підготовки кваліфікованих робітників;

проробка загальних положень та інструкцій з питань підготовки робочої сили й кваліфікованих планів і програм; заслуховування звітів окремих органів з питань підготовки кваліфікованих кадрів" [339].

Слід зазначити, що основною ланкою методичної роботи в професійній школі була предметна комісія. Її завдання полягали в розробці конкретних методичних матеріалів з питань організації педагогічного процесу з конкретної дисципліни на основі програм і провідних методичних настанов, розроблених керівними органами НКО, а також підвищення кваліфікаційного рівня викладачів та інструкторів. Цією роботою керував голова, призначений завідувачем навчальною частиною школи. З метою погодження та взаємозв'язку методичної роботи між окремими дисциплінами створювалися циклові комісії.

На 30-ті рр. ХХ ст. припадає найбільший розквіт *Кам'янець-Подільської художньої школи*, якою керував відомий художник-педагог В. Гагенмейстер. Цей період був визначальним у діяльності школи, що спрямовувалася на вивчення народного мистецтва та пошуки якісно нових форм вираження народного художнього досвіду. Відомо, що в 1937 році директор школи В. Гагенмейстер був заарештований і 20 січня 1938 року розстріляний за звинуваченням у націоналізмі та популяризації українського мистецтва.

Водночас в *Яворівській школі художніх ремесел* хлопці оволодівали мистецтвом виготовлення виробів з дерева. Завдяки відомому майстру Й. Станьку тут утверджується новий прийом декорування – плоске орнаментальне різьблення по тонованій і полірованій дерев'яній поверхні, яке згодом одержало назву "яворівської різьби" [13].

Водночас мали місце і негативні процеси. Так, "значної руйнації культури українського народу на Буковині завдали румунські чиновники, які закрили всі культурно-освітні заклади – "Руську бесіду", "Народний дім", Чернівецьку ткацьку школу, Сторожинецьку школу лозоплетіння. Вижили нижчу школу ремесел і мистецтв у 1931 році було перетворено на Індустріальну чоловічу гімназію з 5-річним терміном навчання і двома відділами – різьбарсько-столярним й архітектурно-скульптурним" [42, с. 8].

Досвідчений майстер Тетяна Пата 1935 року організувала навчання здібної молоді технікам настінного розпису, розмальовування олійними фарбами дерев'яного посуду, меблів, возів, саней і, навіть, сільськогосподарського інвентаря, а також виконання так званих мальовок на папері, що дещо замінювали настінні розписи. Мальовки виконувались на папері всіма кольорами фарб у вигляді окремих квіток або цілих букетів. Учні вивчали і технологію виготовлення витинанок – вирізуванням і аплікацією з кольорового паперу. Так на Дніпропетровщині виникла *Петриківська школа декоративного розпису* [89, с. 36].

З метою вдосконалення професійної майстерності робітників і майстрів художніх промислів при Київському музеї українського мистецтва в 1936 році засновується *Школа майстрів декоративно-вжиткового мистецтва*. Під керівництвом П. Рудякова та інших художників-педагогів забезпечувався

творчий розвиток і збагачення традицій художніх ремесел різних регіонів України. Великий вплив молоді до школи зумовив необхідність її реорганізації в 1939 році в Київське Республіканське художньо-промислове училище з відділами кераміки, килимарства, ткацтва, вишивки, а також декоративного живопису і скульптури (керівник М. Рокицький). Училище підпорядковувалося Управлінню в справах мистецтва [164, с. 4–7].

Згідно з рішенням Уряду УРСР на базі Косівської промислової ткацької школи в 1939 році відкрито **Училище прикладного та декоративного мистецтва**. Навчальний процес, його методична спрямованість у перші роки функціонування закладу мали професійно-ремісничий характер. Це дало можливість випускникам художніх промислових шкіл продовжувати навчання художньої обробки дерева, металу тощо [427, с. 3].

Наприкінці 30-х років у радянському суспільстві визріли політичні, економічні та ідеологічні передумови для створення нової системи підготовки робітничих кадрів, якою стала система трудових резервів [339].

У 40-х роках ХХ ст. важливу роль у розвитку професійно-художньої освіти Галичини на національних засадах відіграє **Спілка українських образотворчих мистецтв**. Зокрема, активний член цієї спілки Л. Федорович-Малицька визначила шляхи відображення національного в мистецтві:

- а) в краєвидах: фізичну природу рідної країни;
- б) в історичному жанрі: історичні події власного народу;
- в) в побутовому малярстві: характерні для життя народу обряди та події епічного характеру;
- г) в зображенні квітів і "мертвої природи": зіставлення форм і барв, характерних для духовності й темпераменту нації;
- д) у різьбі національний характер повинен виявлятися в спосіб, що дає змогу відтворити ментальність народу;
- ж) мова форми – в розміщенні переваг або відсутності прямовисних і стрілчастих, заокруглених чи кривих ліній, статика чи динаміка – характеризує так само як мова барв – думку народу [395, с. 2].

Врахуванню національних засад мистецтва в професійному навчанні майбутніх фахівців надавав особливого значення професор І. Свінціцький, який писав, що "національне у мистецтві – це висока якісність мистецького твору, сила народу, землі, що виходить із виразного впливу творчих сполук і почувань митця, шляхом своєрідного схоплення і передачі наміченої мети в образі. Сюжет твору не конче повинен бути формально національним, але закладені в ньому можливості переживання і почувань мусять бути глибоко національними, глибоко людськими" [395, с. 11].

Важливими критеріями національного мистецького твору члени Спілки українських образотворчих мистецтв вважали такі: якісне виконання, своєрідну індивідуальність, органічну єдність з мистецькою традицією. Пропонувалося, щоб підготовка фахівців у професійно-художній школі ґрунтувалася на творчості відомих митців України, зокрема І. Труша, в мистецьких творах якого національний момент проявляється в

індивідуальному підході, самовияві, інтимності сюжету, високій якості оформлення, черпанні сюжетів із місцевого краєвиду, побуту, портрету; О. Новаківського, творчість якого характеризується насиченістю барв, символізмом у краєвиді, портреті, композиції; П. Холодного, який досягає виразності мистецьких творів "національною палітрою погашених барв давньої української фрески, спрощенням фігуральної композиції за зразками староукраїнської ікони, сюжетом схопленим із краєвидів, портретів та композицій за народною словесністю або літописом" [274, с. 194].

За часів німецької окупації під час Другої світової війни багато навчальних закладів припинило свою діяльність. Наприклад, спогади Б. Стебельського свідчать, що *Яворівська школа дерев'яного промислу* з 1942 року була напівзруйнована.

Війна та її наслідки негативно позначилася на функціонуванні навчальних закладів, які здійснювали підготовку кадрів для художніх промислів. Лише окремим з них вдалося відновити свою діяльність: з 1944 року відновлюється навчання в *Косівському та Львівському художньо-промислових училищах*; у грудні того ж року відповідно до постанови Уряду № 12–17 у Чернівцях розпочало роботу *художньо-керамічне училище*. Тут здійснювали підготовку кваліфікованих робітників з художньої кераміки, ліпників-модельників, малярів-альфрейників. Упродовж наступних років це художнє ремісниче училище розширює освітні пропозиції, започатковуючи підготовку фахівців з різьби по дереву та столярів-червонодеревців. Важливу роль у становленні училища як мистецького навчального закладу відіграли педагоги: В. Курсов – основоположник скульптури з дерева на Буковині; І. Мотулек впровадив у навчальний процес інтарсію, поєднував традиційну плоску різьбу з інтарсією в сюжетному зображенні та інші [510]. На жаль, відновити діяльність Опішнянської керамічної школи в ті часи не вдалося, оскільки в її приміщеннях працювала керамічна артіль [557, арк. 3].

З 1944 року відновлювалася матеріальна база *Кролевецького технікуму художніх промислів*. Постанова № 9 Оргбюро Укрхудожпромсоюзу від 01.04.44 р. зобов'язувала директора цього закладу О. Черкун розпочати навчальний рік з 1 вересня 1944 року, навчальний план розробити і погодити з Наркомосвітою УРСР до 01.07.44 р., через центральну, обласну та районну пресу оповістити про набір студентів з намічених профілів, взяти на облік усіх студентів III і IV курсів [559, арк. 10]. Водночас необхідно було терміново укомплектувати технікум викладачами спеціальних дисциплін. Для цього пропонувалося укласти індивідуальні угоди з викладачами Академії архітектури. З метою підвищення кваліфікації для викладачів спеціальних дисциплін технікуму під час зимових канікул рекомендовалося організувати в м. Києві двотижневий семінар [559, арк. 66]. Згідно з рішенням РНК УРСР та ЦК КП/б/ України від 08.02. 44 р. відновила свою діяльність *Дегтярівська художньо-текстильна школа майстрів* з планом набору на I курс навчання – 60 чол. У зв'язку з тим, що приміщення Дегтярівської школи було дуже зруйноване й потребувало капітального ремонту, Укрхудожпромсоюз

постановою № 58 від 22.11.44 р. зобов'язував Голову Дегтярівської артїлі імені 8-го березня передати в тимчасове користування навчального закладу на 1944–1945 навчальний рік приміщення майстерні, а також 10 ткацьких і 5 килимарських верстатів [549, арк. 67].

Відновлення діяльності артїлей Укрхудожпромсоюзу потребувало значної кількості кваліфікованих робітників. У зв'язку з тим, що перший випуск дипломованих майстрів припадав на 1945 р., артїлі вимушені були на своїй базі організовувати курси індивідуального навчання робітників з відривом і без відриву від виробництва терміном один і три місяці. Так, упродовж 1944 р. в артїлях Укрхудожпромсоюзу було підготовлено 243 фахівця, зокрема, вишивальниць – 127, швачок – 60, в'язальниць – 9, гончарів – 2, ткачів – 19, килимарів – 6 чоловік. Серед них налічувалося 109 підлітків [549, арк. 1].

Упродовж 1945 року проводилися роботи з відновлення матеріально-технічної бази *Решетилівської школи майстрів художньої промисловості*, директором якої з 15.10.45 р. було призначено С. Оверченка [549, арк. 147].

Водночас створювалися й нові навчальні заклади: у 1945 році в Ужгороді почало діяти *училище декоративно-вжиткового мистецтва*, а для підготовки столярів з виготовлення художніх меблів і різьбарів-інкрустаторів, у *Стрию Львівської області – професійно-технічне училище*.

Основний навчальний час в училищах і школах трудових резервів відводився на виробниче навчання. Загальноосвітні дисципліни були введені в навчальні плани лише в обсязі, що вважався достатнім для ефективного оволодіння професією. Співвідношення між виробничим і теоретичним навчанням було встановлено як 5:2. Так, у навчальному плані підготовки робітників-металістів із 4 032 навчальних годин 2 916 відводилося на виробниче навчання, а 1 116 – на теоретичні дисципліни.

Велика увага в закладах системи трудових резервів надавалась військовій і фізичній підготовці учнів. На ці предмети було передбачено 2 години на тиждень. Години, заплановані на виробниче навчання, в закладах системи трудових резервів використовувалася не завжди ефективно, що здебільшого пояснювалося відсутністю належної навчально-матеріальної бази [339, с. 66].

У 1945 році відбулися перші випуски майстрів художніх ремесел. Так, *Дегтярівська художньо-текстильна школа майстрів* випустила 68 кваліфікованих майстрів із вишивки, ткацтва і килимарства [556, арк. 8], *Кролевецький технікум художніх промислів* – 11 інструкторів-художників з оцінками: 7 чол. – відмінно, 3 чол. – добре і 1 чол. – задовільно [557, арк. 1].

До 1 вересня 1945 року наказом Народного комісара житлово-громадського будівництва УРСР і начальника Республіканського управління трудових резервів УРСР № 113/31 від 30 березня "*Про організацію художньо-ремісничих училищ*" для підготовки кадрів художньо-оздоблювальних робіт було доручено Київському, Одеському, Полтавському, Львівському обласним управлінням трудових резервів організувати художньо-ремісничі училища. Для цього необхідно було обладнати аудиторії і спеціальні кабінети наочними

посібниками, навчально-виробничі майстерні – інструментами і матеріалами. Для організації і проведення виробничого навчання необхідно дібрати майстрів не нижче 7–8 розрядів і викладачів із числа найбільш кваліфікованих інженерно-технічних працівників і майстрів художньо-оздоблювальних робіт. До училища планувалося приймати осіб віком 14–17 років, які мали здібності до художніх ремесел і загальну освіту не нижче 7 класів середньої школи [551, арк. 16].

На виконання цього наказу відповідно до постанови Головного управління трудових резервів при Раднаркомі Союзу РСР у м. Зенькові Полтавської області в 1945 році було відкрито спеціальне ремісниче училище, в якому здійснювалася підготовка майстрів художньої вишивки [551, арк. 48].

Для поновлення діяльності **Косівської школи майстрів**, організації тримісячних курсів із художньої вишивки, килимарства, кераміки кваліфікованим робітникам артілей художніх промислів Станіславської області (нині Івано-Франківська) міжоблхудожпромсоюз виділив 107,4 тис. крб. [549, арк. 26–27].

Незважаючи на повоєнну матеріальну скруту, Укрхудожпромсоюз сприяв проведенню художніх і виробничих практик студентами професійних навчальних закладів художніх промислів. Наприклад, для організації художньої практики 13 студентів **Кролевецького технікуму художніх промислів** з 1-го червня по 31 липня 1945 року на базі Українського музею народного мистецтва й експериментальної майстерні Укрхудожпромсоюзу було проведено такі заходи:

а) виділено керівників практики з числа співробітників експериментальної майстерні, затверджено програму практики;

б) забезпечено учнівські робочі місця відповідним устаткуванням, зразками художніх виробів;

в) створено умови для проживання в готелі м. Києва і харчування в їдальні.

Директор **Кролевецького технікуму** художніх промислів О. Черкун мала забезпечити від'їзд студентів до Києва 30 травня 1945 року, простежити, щоб всі студенти мали постільну білизну, рейсові картки, форму № 7 про здачу хлібних продуктових карток, посвідчення про відрядження, призначення і відрядження зі студентами організатора художньої практики [549, арк. 46]. Переддипломна виробнича практика проводилася з 1 до 30 вересня щороку на базі Дегтярівської артілі ім. 8-го березня, Кролевецької артілі ім. XX річчя Жовтня, Львівської артілі ім. Л. Українки, Решетилівської артілі ім. К. Цеткін, Великосорочинської артілі ім. Н. Крупської, Чернівецької артілі ім. Федьковича [549, арк. 72].

Укрхудожпромсоюз забезпечував працевлаштування кожного випускника технікуму на конкретне робоче місце відповідно до професії, якою він оволодів. Із архівних документів відомо, що, наприклад, випускницю **Кролевецького технікуму художніх промислів** Мусіяку Ганну Михайлівну в 1945 році було направлено працювати до експериментальної майстерні

Укрхудожпромсоюзу з ткацтва [549, арк. 96]. У цей період у технікумі продовжувало навчатися 167 інструкторів-художників із вишивки, килимарства і ткацтва, які вчилися виготовляти різні вироби. Так, за участь у конкурсі на кращий малюнок і композицію для зразків художньої промисловості, в 1945 році Укрхудожпромсоюз та Спілка художників України відзначили учнів *Кролевецького технікуму* II і III преміями за виготовлені ними – блузу жіночу і плаття маркізетове [549, арк. 96].

Для відновлення діяльності прядильно-ткацьких артілей, розвитку текстильно-художніх промислів Укрхудожпромсоюз зобов'язував збільшити обсяги підготовки кваліфікованих майстрів із ткацтва, килимарства, вишивки у *Дегтярівській художньо-текстильній школі майстрів, Решетилівській школі майстрів художньої промисловості*, а також у *Кролевецькому технікумі художніх промислів*. "Усі ці навчальні заклади у 1946 році мали випустити не менше як по 100 майстрів кожен" [549, арк. 142].

У цей же час надавалася активна підтримка *розвитку деревообробних промислів*. Одним з виявів цього стало відкриття в 1946 році на основі артілі ім. Т.Г. Шевченка (згідно з рішенням уряду) в м. Яворові Львівської області професійної школи художніх ремесел із 3-річним терміном навчання. За короткий термін зібралося на навчання 105 учнів. При школі продовжували працювати кращі різьбарі Яворівщини (І. Лісовський, Й. Станько), які навчали виготовляти вироби з дерева [69, с. 30].

Широкий розвиток художніх промислів у нових умовах потребував змін у доборі учнів, педагогів, методиках навчання і виховання молодих майстрів. На навчання до професійних училищ стали приймати не тільки дітей робітників, які працювали на промислах, але й іншу здібну молодь. На викладацьку роботу запрошували відомих майстрів із промислів, але без права поєднувати викладання з роботою на виробництві. Зміст навчання спрямовувався на ознайомлення учнів з творчими методами відомих майстрів художніх промислів, копіювання зразків їхніх виробів і лише під кінець навчання дозволялося розробляти і виконувати власні творчі роботи. Незабаром до навчальних планів почали вводити вивчення основ образотворчого мистецтва. Спочатку учні малювали гіпси, оволодівали технікою малювання аквареллю, маслом і лише після цього приступали до вивчення специфічних технічних прийомів і способів, таємниць своєї майбутньої професії.

Безумовно, що знання і вміння з образотворчого мистецтва збагачували світогляд учнів і розширювали діапазон сприйняття як сучасного, так і народного мистецтва. Важливим у навчанні молоді було не залишатися на позиціях звичайної стилізації, а підніматися на вищий рівень – рівень оригінальної творчості. Це завдання не було простим, і з ним справлялися переважно ті учні, які мали здібності і певний практичний досвід щодо створення традиційних художніх виробів й усвідомлювали своєрідність форм і кольорів навколишнього середовища, вміли цим користуватися під час творчого процесу.

Брак навчальної, методичної та мистецтвознавчої літератури, а також технологічного обладнання і пристроїв, спеціальних інструментів, матеріалів для роботи негативно позначався на організації навчально-виховного процесу й підготовці кадрів для художніх промислів у цілому.

Із звіту директора *Кролевецького технікуму художніх промислів* відомо, що на початку 1946–1947 навчального року в навчальному закладі не вистачало кімнат для лабораторій і двох майстерень, зокрема з ткацтва і килимарства. Водночас не вистачало шаф, стільців, мольбертів, підставок для художніх дисциплін, 14 станків для ткацтва і 8 для килимарства. Через відсутність фізичного і хімічного кабінетів технікум змушений був користуватися пристроями і лабораторним обладнанням відповідних кабінетів середньої школи м. Кролевець. Упродовж навчального року було придбано 2 нових верстати для ткацької майстерні і 5 – для майстерні з килимарства, поповнено експонатами і рисунками художній кабінет [544, арк. 2–3].

Невисокий рівень успішності учнів технікуму пояснювався тим, що на перший курс зараховували учнів з недостатніми знаннями мови, низьким рівнем загального розвитку, особливо із шкіл Кролевця, сіл Грузька і Локня [544, арк. 3]. Усім учням, які встигали в навчанні, виплачувалася стипендія, а відмінникам – підвищена на 25%. На якості підготовки учнів із професій художніх промислів негативно позначилася відсутність упродовж усього навчального року викладачів з таких предметів, як: історія мистецтв; історія тканини та одягу; техніка машинної вишивки; рисунок; живопис; композиція. Крім того, багато викладачів працювало за сумісництвом, зокрема з креслення, крою і шиття, економічної географії тощо [544, арк. 5].

Навчання в технікумі здійснювалося за єдиним навчальним планом і розкладом занять. Незабезпеченість навчального процесу відповідними програмами з окремих навчальних предметів (композиція, технологія ткацтва) спонукала викладачів технікуму розробляти їх самостійно, потім затверджувати на циклових комісіях. Заняття з української мови проводилися за програмами середньої школи [544, арк. 6].

Велику увагу викладачі приділяли формуванню в учнів навичок і вмінь самостійної роботи з підручниками та навчальними посібниками, особливо під час вивчення української та російської мов [544, арк. 7].

Виникали значні труднощі у процесі з проведення практик: згідно з навчальним планом виїзна виробнича практика для II і III курсів, навчальна – для I курсу, художня – для III курсу, а переддипломна – для IV курсу планувалися на один період. За цієї обставини успішність учнів *Кролевецького технікуму художніх промислів* на кінець 1946–1947 навчального року була тільки задовільною (табл. 1.4, 1.5) [544, арк. 11].

Таблиця 1.4

**Відомості про успішність учнів
Кролевецького технікуму художніх промислів**

Курс	Загальна кількість учнів	Кількість учнів, які склали екзамен	Кількість учнів, які мають заборгованість			Переведено на старший курс	Виключено за неуспішність	Складено з усіх предметів	
			з 1 предмета	з 2 предметів	з 3 предметів			На "5"	На "4"
I	93	54	24	10	5	54	2	-	6
II	58	38	13	4	3	38	2	-	6
III	52	51	1	-	-	51	-	2	7
IV	13	-	-	-	-				
Усього	216	143	38	14	8	140	4	2	19

Таблиця 1.5

**Відомості про успішність учнів Кролевецького технікуму
художніх промислів за напрямками підготовки**

Курси	Профіль	Кількість учнів	Переведено на старші курси	Кількість учнів, які мають заборгованості			Виключено за неуспішність	Прим.
				з 1 предмета	з 2 предметів	з 3 предметів і більше		
I	Ткацький	6	14	8	3	-	1	
II	Килимарський	27	16	9	1	1	-	
I	Вишивальний	40	24	7	6	2	1	
II	Ткацький	20	12	6	2	-	-	
II	Килимарський	23	14	5	2	1	1	
III	Вишивальний	15	12	2	-	-	1	
III	Ткацько-килимарський	31	30	1	-	-	-	
III	Вишивальний	21	21	-	-	-	-	

З метою поліпшення успішності учнів необхідно було терміново внести зміни в навчальний план технікуму за такими напрямками:

- передбачити години на виконання дипломних проектів;
- скоротити термін проходження виїзної переддипломної виробничої практики до одного місяця;
- замінити виїзну виробничу практику на II курсі навчальною практикою;

– запланувати ознайомлення з усіма фахами для всіх спеціальностей, оскільки майбутні фахівці працюватимуть в артілях, які можуть мати ткацько-килимарський і вишивальний відділи [544, арк. 17].

Звіт *Дегтярівської художньо-текстильної школи майстрів* "Про навчально-виховну роботу за 1948 рік" свідчить також про складні матеріальні умови, оскільки школа продовжувала працювати в приміщенні артілі ім. 8-го Березня. Заняття проводилися в одній майстерні для всіх відділень, де стояло 20 ткацьких і 5 килимарських верстатів, стільці для вишивки. Класи для проведення занять були малі за розміром й недостатньо освітлені. У школі працювали інструктори (3 особи), вчителі (5 осіб), обслуговуючий персонал (15 осіб). Навчальний план передбачав 2208 годин на кожний відділ. Успішність учнів першого курсу порівняно з учнями третього, четвертого курсів була невисокою: на "5" вчилися 35,5 % учнів, на "4" – 43 % і на "3" – 21,5 % [543, арк. 1–4].

Результатом кваліфікаційної атестації, яка проводилася 1 грудня 1948 року, були дипломні роботи: килими, гардини, вишиті блузи, плаття, рушники, скатерки, покривала, виконані різними техніками і видами орнаментів. Тим випускникам, які одержали відмінні оцінки на захисті дипломної роботи, присвоювали звання *"висококваліфікований майстер"*; тим, хто одержав оцінку "4", – *"кваліфікований майстер"* і *"майстер"* – для тих, хто захистився з оцінкою "3". Випускників розподіляли на роботу в художні артілі Укрхудожпромсоюзу [543, арк. 10–22].

У 1948 році фінансування підготовки майстрів художніх промислів у ПТНЗ художнього профілю було несвоєчасним, нерідко затримувалося на місяць. Через це не вистачало коштів на організацію виробничої й переддипломної практик, доводилося обмежувати і підвищення кваліфікації викладачів, стажування майстрів виробничого навчання на базі підприємств Укрхудожпромсоюзу [552, арк. 29].

Водночас, із професійною підготовкою учнівської молоді, мережа ремісничих училищ і шкіл Міністерства трудових резервів використовувалася для *підвищення кваліфікації робітників і службовців підприємств Укрхудожпромсоюзу* через бригадно-індивідуальне учнівство, курси технімуму, короткотермінові стахановські школи [545, арк. 21]. Робітники, які закінчували стахановські школи (вивчення досвіду роботи кращих працівників підприємств), як правило, підвищували продуктивність праці, їхні вироби вирізнялися довершеністю.

Підвищення кваліфікації кадрів Укрхудожпромсоюзу здійснювалося також на базі *Решетилівської і Дегтярівської шкіл, Кролевецького технікуму*. Так, у 1948 році на базі *Решетилівської школи майстрів художньої промисловості* підвищували кваліфікацію 71 майстер [532, арк. 172], на базі *Кролевецького технікуму художніх промислів* – 169 осіб, із них 4 майстри з вишивки, 85 – з ткацтва, 80 – з килимарства [532, арк. 170], на базі *Дегтярівської художньо-текстильної школи майстрів* – 50 осіб,

зокрема 18 майстрів ткацького фаху, 12 – килимарського, 20 – вишивального [532, арк. 177].

У 1948 році широко обговорювалося питання підготовки майстрів художніх промислів одночасно за трьома спеціальностями (килимарство, ткацтво, вишивка), адже в артілях Укрхудожпромсоюзу переважно функціонувало два-три види цих виробництв. У зв'язку з цим **Кролевецькому технікуму** пропонувалось організовувати навчання таким чином, щоб учні одночасно оволодівали основами знань із основної та двох інших. З цією метою передбачалося збільшити термін на виконання дипломних проектів [533, арк. 10].

Зазначимо, що програми виробничої й переддипломної практик, теми дипломних робіт для **Решетилівського, Дегтярівського й Кролевецького** навчальних закладів затверджувалися Укрхудожпромсоюзом. Зокрема, для випускників 1949 року **Решетилівської школи майстрів художньої промисловості** теми дипломних робіт були затверджені з такими змінами: з вишивки – замість однієї гардини виготовити жіночу сорочку на маркізеті, але без "вирізування"; з килимарства – замість одного панно з казковим сюжетом виготовити один килим рослинного орнаменту Київської області [550, арк. 149].

Випускники цих навчальних закладів не завжди мали достатню професійну підготовку з художнього ремесла. Отже, вони потребували допомоги в оволодінні виробництвом. З цією метою 11 січня 1949 року працівниками Укрхудожпромсоюзу передбачалося проведення наради з молодими фахівцями (випускниками технікумів, а також випускниками **Решетилівської школи майстрів художньої промисловості**) [532, арк. 71].

Аналіз діяльності навчальних закладів художнього профілю не завжди свідчив про їхню успішну роботу. Так, за підсумками звіту директора **Миргородського керамічного технікуму**, було виявлено недостатній рівень успішності учнів, відсутність зв'язку з молодими фахівцями, які закінчили технікум, незадовільне ставлення окремих керівників підприємств до учнів під час виробничої практики [546, арк. 18].

Відновлення зруйнованого під час Другої світової війни народного господарства потребувало спеціалістів різних галузей. На вдосконалення їхньої підготовки спрямовувалася реорганізація мережі навчальних закладів художнього профілю. Так, у 1949 році Вижницьке училище було перейменоване в **Державне училище прикладного мистецтва** і стало готувати майстрів декоративно-вжиткового мистецтва, а **Чернівецьке художньо-керамічне ремісниче училище** розпочало підготовку фахівців деревообробного профілю. Водночас у системі Міністерства місцевої промисловості УРСР починають функціонувати ще 2 фабрично-заводських училища: на Будянському заводі фаянсових виробів (контингент учнів – 100 осіб) й на заводі ім. Т.Г. Шевченка в селищі Червоноармійськ (контингент учнів – 150 осіб). За результатами перевірки їхньої діяльності в червні 1949 року було виявлено такі недоліки: а) в одній групі навчали учнів різних

спеціальностей; б) низький рівень навчально-виховної роботи; в) відсутність належних побутових умов для учнів; г) обмеженість розмірів стипендії учнів (150 крб.). У цей же час учні ремісничих училищ системи Міністерства трудових резервів перебували на повному державному забезпеченні [546, арк. 28]. Пізніше, разом із кількісним зростанням контингенту учнів, значна увага приділялася підвищенню **якості підготовки кадрів художнього профілю шляхом їх індивідуального навчання на виробництві**. Усім обласним управлінням місцевої промисловості і трестам були доведені нові терміни навчання робітників масових і художніх професій, погоджені з Міністерством трудових резервів [547, арк. 36].

У 50-х роках Укрхудожпромсоюз здійснив низку заходів, що сприяла **поліпшенню навчально-виховної роботи в закладах художнього профілю і підвищенню фахової кваліфікації викладачів**. Так, упродовж 1950–1951 рр. для викладачів спецдисциплін було проведено низку семінарів, програми яких передбачали лекції з питань впровадження нової техніки, досконалої технології, загальної методики викладання; екскурсії на передові підприємства м. Києва [547, арк. 27].

У лютому 1950 року працівники Укрхудожпромсоюзу провели семінар-нараду з керівниками виробничих практик і дипломних робіт, присвячену розгляду актуальності тематики дипломних завдань, поєднанню тем дипломних робіт із виробничими об'єктами, на яких відбувалася переддипломна практика. Передбачалося, що в дипломних завданнях слід висвітлювати використання новітніх видів обладнання, досконалої технології виробництва і передових методів організації праці з обов'язковим техніко-економічним обґрунтуванням. До керівництва дипломними проектами випускників залучали найбільш кваліфікованих викладачів спеціальних дисциплін, а також майстрів із промислових виробництв. Економічну частину проекту забезпечували за допомогою відповідних фахівців. Найбільш вдалі дипломні проекти впроваджували у виробництво [548, арк. 32].

З архівних джерел відомо, що в 1951 році працівники Укрхудожпромсоюзу брали активну участь у засіданнях педагогічних рад навчальних закладів, предметних комісій, перевіряли організацію навчально-виховного процесу, роботу навчально-виробничих майстерень, підготовку до екзаменів, до нового набору учнів, організацію їхніх побутових умов тощо. Велика увага надавалася випуску готової продукції учнями в період практичних занять і виробничої практики [548, арк. 4].

У травні 1955 року **Вижницьке училище прикладного мистецтва** було передано в підпорядкування Укрхудожпромсоюзу Укрпромради. Основним завданням, що ставилося перед навчальним закладом, була підготовка художників – майстрів для роботи на підприємствах художніх промислів України, тому студентів ознайомлювали з технологічними процесами виробництва, обов'язками і працею робітника, майстра, начальника цеху. Набуті знання допомагали майбутнім фахівцям декоративно-вжиткового мистецтва швидше адаптуватися в трудовому колективі [163, с. 32–39].

З метою закріпити випускників ПТУ на виробництві, з 1954 року встановлювався термін обов'язкового відпрацювання після завершення навчання. Так, відповідно до постанови Ради Міністрів СРСР від 2.08.1954 р. № 1573, особи, які закінчили ПТУ, направлялися за рознарядками відомства на підприємства, де вони були зобов'язані відпрацювати за одержаним фахом не менше 3-х років із забезпеченням їх заробітною платою на загальних підставах.

Водночас посилюється увага до *вдосконалення матеріально-технічної бази навчальних закладів*. Наприклад, з метою поповнення навчальної бази художніми наочними посібниками на основі розпорядження голови правління Укрхудожпромсоюзу Л. Чередниченка № 67–476 від 21.12.55 р. *Кролевецький технікум* передав *Решетилівській школі майстрів художньої промисловості* матеріали, інвентар, готові вироби на суму 9 тис. 867 крб., зокрема чучела, макети, панно, портрети, килими, вишиті сорочки чоловічі, блузи жіночі, зразки килимових переплетень, рушники, тканину плахтову, альбоми технічних рисунків тощо. У школі значна увага надавалася організації навчальних екскурсій, придбанню підручників, матеріалів для організації професійного навчання учнів на відділах вишивки, ткацтва, килимарства. У кошторисі *Решетилівської школи* за 1955 рік було передбачено витрати на: організацію навчальних екскурсій – 1 тис. 668 крб., культмасових заходів – 4 тис. 826 крб., придбання технічної літератури – 1 тис. 365 крб., передплату газет і журналів – 904 крб., придбання посібників для рисунка – 2 тис. 181 крб., матеріалів для учнівських зразків – 1 тис. 922 крб., книг для бібліотеки – 737 крб. тощо [534, арк. 3, 5, 23]. Особливого значення надавала держава *професійному навчанню дітей-сиріт*, яке фінансувалося в повному обсязі. Із річного *звіту Решетилівської художньої школи майстрів* за 1956 рік відомо, що на харчування дітей-сиріт упродовж року було витрачено 333 тис. 325 крб., а на придбання одягу – 97 тис. 90 крб. У цей рік у Решетилівській профшколі навчалося 94 дітей [535, арк. 8].

У 1958 році *Яворівську професійну школу художніх ремесел* було передано в систему професійно-технічної освіти і вона дістала назву *художньо-ремісничє училище* [528].

На підприємствах Укрхудожпромсоюзу посилено *розгортається навчання робітників на робочому місці*. Наприклад, упродовж 1958 року в системі індивідуального навчання було підготовлено 869 осіб, на основі бригадних форм навчання – 184 особи, підвищили кваліфікацію – 1406 осіб, у тому числі: а) школи передових методів – 171 особа; б) школи інших професій – 69 осіб; в) цільового призначення – 14 осіб; г) виробничо-технічні курси – 1101 особа [538, арк. 41].

З метою підготовки робітників високої кваліфікації для художніх промислів України в 1959 році *Кролевецький технікум* і *Решетилівську школу майстрів художньої промисловості* було реорганізовано в *професійно-технічні училища* з відділами ткацтва, вишивки, гончарства, килимарства.

У звітній доповіді голови правління Українського союзу художньо-промислових організацій Української Ради промислової кооперації на зборах уповноважених X скликання, що проходили 18–19 травня 1959 року Л. Чередниченко зазначав, що існуюча система підготовки кадрів для художніх промислів – *Львівський художній інститут, училища прикладних мистецтв Укрпромради, Решетилівська профтехшкола Укрхудожпромсоюзу* – ще не забезпечує достатнього оволодіння учнями технологією виробництва та особливо набуття ними практичних навичок і вмінь, а також недостатньо використовуються кошти на підготовку кадрів і культмасову роботу (використано 78% кошторису) [538, арк. 25].

Для здійснення взятих зобов'язань щодо семирічного плану в 1959 році необхідно було залучити до роботи на промислах додатково ще 11–12 тисяч майстрів. Означений приріст передбачалося забезпечувати шляхом виконання таких заходів: широкого кооперування населення гірських районів західних областей України, серед яких була значна кількість кваліфікованих майстрів із вишивки, килимарства, різьби з дерева тощо; а також шляхом залучення випускників середніх шкіл.

Новий Закон СРСР "Про перебудову школи і зміцнення її зв'язків з життям народу" (1959 р.) відкривав широкі можливості освоєння молоддю спеціальних професій і водночас висував до фахівців і керівників артіль завдання щодо широкого заохочення молоді до професійної діяльності у виробництві. Керівникам артілей потрібно було розробити і погодити з відділами Міністерства народної освіти на місцях спільні заходи, а фахівцям, інженерно-технічним працівникам активно включитися в масову підготовку кадрів для промислів за рахунок юнаків і дівчат – випускників шкіл [538, арк. 29].

Основними принципами професійної підготовки молоді із професій художніх народних промислів і ремесел у першій половині ХХ ст. стали такі:

- зв'язок профтехосвіти з життям, практикою соціалістичного будівництва;
- єдність навчання з виробничою діяльністю; політехнізація професійної підготовки;
- єдність і взаємозв'язок професійної і загальної середньої освіти;
- зв'язок профтехосвіти з політикою Комуністичної партії в галузі економіки, просвіти і культури [220, с. 45].

Успішний розвиток промислової кооперації в УРСР у 60-х роках ХХ ст. потребував постійного поповнення артілей, майстерень, ательє новими кваліфікованими працівниками. Перед професійно-технічними училищами правління Укрпромради поставило завдання забезпечити організовану підготовку міської і сільської молоді, яка закінчила середню школу, кваліфікованих робітників із професій, пов'язаних із виконанням складних, відповідальних робіт, що потребують підвищеного загальноосвітнього, культурно-технічного рівня, а також молодшого технічного персоналу для підприємств промислової кооперації України.

Прийом учнів до училищ здійснювався на основі добровільного набору молоді, яка мала освіту в обсязі 8–10 класів середньої школи і була допущена за станом здоров'я до навчання в училищі за обраною професією. Учні, зарахованих до училища, записували в поіменну книгу. Навчання було

безкоштовним. **Усім учням встановлювалося таке матеріальне забезпечення:**

а) учням, які добре навчалися, виплачувалася стипендія на рівні, встановленому для учнів III курсу технікуму відповідної галузі промисловості, на базі яких функціонували ці училища;

б) учні-вихованці дитячих будинків, круглі сироти і діти інвалідів Великої Вітчизняної війни (I-ї групи) забезпечувалися безкоштовним триразовим харчуванням, одягом згідно зі встановленими нормами і стипендією в розмірі 50 крб. на місяць;

в) іногородніх учнів забезпечували гуртожитком, у разі його відсутності – виплачувалося по 30 крб. кожного місяця [538, арк. 29].

Певні **особливості мала організація навчальної й виховної роботи в ПТУ Укрпромради**. Для успішного оволодіння професією та спеціальністю учні вивчали технічні навчальні дисципліни, оволодівали навичками та вміннями художнього оздоблення виробів на практичних заняттях, одержували політичну й фізичну підготовку. Строк навчання в ПТУ встановлювався 1, 2 роки відповідно до обраної професії та спеціальності. Навчання здійснювалося згідно з навчальними планами і програмами, затвердженими Укрпромрадою. Основною формою організації навчального процесу був урок, який проводив викладач або майстер виробничого навчання. Для здійснення навчально-виховної роботи училище повинно було мати відповідну матеріально-технічну базу – навчально-виробничі майстерні, навчальні кабінети, лабораторії, які були обладнані згідно з нормативами. З цією метою, наприклад, у **Кролевецькому ПТУ** у 1962 році було введено в експлуатацію нове приміщення площею 702 м² [542].

У пошуках оптимальної системи профтехосвіти часто відбувалися організаційні зміни. Так, у 1962 році **Чернівецьке деревообробне училище** було перейменовано у **професійно-технічне училище № 5**. З 1962 року **Чернівецьке і Яворівське училища** стають постійними учасниками ВДНГ СРСР. Вироби учнів і майстрів цих навчальних закладів славилися і в Україні. Так, ними були виконані трибуна і стіл для зали засідань Верховної Ради УРСР, Львівського будинку офіцерів. Експонувалися вироби цих закладів і на різних художніх виставках за кордоном, зокрема у: Канаді, Болгарії, В'єтнамі, Італії, Німеччині, Фінляндії, Польщі, Чехословаччині.

У 1957 році на Всесвітній виставці в Брюсселі за художню скульптуру "Плотогон з Черемоша" (вагою 120 кг.) педагогічний колектив Чернівецького художнього ремісничого училища одержав Гран-прі і Золоту медаль, яку вручив майстрові В. Курову король Бельгії [510].

Згідно з Постановою Ради Міністрів СРСР № 755 від 12.10.65 року **Решетилівське і Кролевецьке профтехучилища художнього ткацтва** Харківським раднаргоспом були передані у відомство Міністерства місцевої промисловості України [542, арк. 53]. Водночас було збільшено план прийому учнів на навчання до Кролевецького ПТУ (табл. 1.6) [542, арк. 62].

Таблиця 1.6

План прийому учнів на навчання до Кролевецького ПТУ (1965 рік)

№ пор.	Професія	І курс		ІІ курс		Усього	
		прийом	випуск	прийом	випуск	прийом	випуск
1.	Художньо-декоративне ткацтво	36	24	33	28	69	52
2.	Фарбування та оздоблення пряжі і тканин	–	–	4	19	4	19
3.	Ремонт і налагодження ткацького обладнання	12	18	9	20	21	38
4.	Усього	48	42	46	67	94	109

Формуванню творчої активності учнів у процесі навчання сприяла спеціальна Постанова Ради Міністрів СРСР від 14 серпня 1966 року "**Заходи про подальший розвиток народних художніх промислів**", згідно з якою для забезпечення необхідного рівня практичної роботи на підприємствах у ході навчального процесу в училищах організовувалися факультативні заняття із спеціальних дисциплін – рисунка, живопису, композиції. В училищах влаштовувалися персональні й групові виставки виробів учнів і викладачів, систематично організовувалися відвідування виставок образотворчого і декоративно-вжиткового мистецтва, зустрічі з діячами мистецтв, проводилися тематичні конференції. Найбільшого розвитку набула підготовка фахівців для таких видів художнього виробництва, як кераміка, швейно-оздоблювальне виробництво, виготовлення іграшок тощо. З 1966 року підготовка майбутніх робітників для народних художніх промислів здійснювалася за єдиним навчальним планом (табл. 1.7) [450].

Таблиця 1.7

**Навчальний план підготовки мереживниць
(термін навчання 3 роки)**

№ пор.	Назва предметів	Кількість годин на рік		
		1 рік	2 рік	3 рік
1.	Спеціальна технологія	78	52	-
2.	Матеріалознавство	56	-	-
3.	Рисунок, живопис	134	178	-
4.	Композиція	117	100	-
5.	Спеціальне креслення	134	117	-
6.	Народні художні промисли	-	78	-
7.	Суспільствознавство	44	66	-
8.	Цивільна оборона	-	33	-
9.	Естетичне виховання	61	-	-
10.	Фізична культура	78	78	-
11.	Виробниче навчання	810	810	936
12.	Консультації	-	-	75
13.	Іспити	6	12	18

Отже, загальноосвітніх предметів учні не вивчали. Водночас значна кількість годин планувалася на виробниче навчання і виробничу практику, яка тривала півроку. За цей період учні вчилися якісно і вчасно виконувати конкретні виробничі завдання, дотримуватися технологічних вимог. Така ґрунтовна практична підготовка позитивно впливала на якість навчання й давала змогу присвоювати випускникам високі робітничі розряди.

У забезпеченні високих темпів зростання художньої промисловості важливу роль відігравала **підготовка майстрів-художників в умовах виробництва**. Основними формами підготовки кадрів стали такі: індивідуальне навчання; бригадне навчання. Це дало змогу здійснювати підготовку кадрів із числа молоді, яка закінчила неповну та середню школу. Однак, такий вид підготовки не розв'язував проблему оволодіння професійними навичками і вміннями, знаннями загальної художньої культури, розвитку відповідного творчого потенціалу особистості майбутнього фахівця. Розв'язання її було покладене на художні професійні навчальні заклади України. Так, педагогічний колектив **Ужгородського училища прикладного мистецтва** спрямовував навчально-методичну і виховну роботу у 1966 році на підготовку висококваліфікованих фахівців, виховання свідомих, культурних людей, патріотів Вітчизни, готових засобами мистецтва служити своєму народу. Викладачі брали участь в організації і проведенні художніх виставок. На кінець 1966 року було випущено 17 молодих фахівців, із них з художньої обробки дерева – 9 осіб, художньої кераміки – 8 осіб. Усі випускники успішно захистили дипломні роботи, здобувши кваліфікацію "художник-маляр" [554, арк. 1; 4].

У 1967 році в **Косівському училищі прикладного мистецтва** навчалася 205 учнів на 4 відділеннях: художньої обробки дерева; художньої кераміки; художньої обробки шкіри та моделювання взуття [553, арк. 29]. На об'єднаному засіданні художньої ради училища з представниками художніх підприємств – художніх промислів, таких, як фабрика "Гуцульщина", ім. Т.Г. Шевченка, розглядалися питання про наближення навчального закладу до практичної роботи, а також про поліпшення технологічного процесу виконання учнями робіт із різних матеріалів [538, арк. 2]. У 1968 році у **Косівському училищі прикладного мистецтва** було відкрито ще один художній напрям підготовки майстрів – художньої обробки металу [553, арк. 29]. З метою відродження і розвитку художніх промислів в Україні Головне управління художніх промислів Міністерства місцевої промисловості УРСР у 1967 році встановлювало **учнівство при майстрах-умільцях** для поширення і передачі творчих надбань молодшому поколінню. У 1967–1968 рр. підприємствам доручалося підготувати 300 нових майстрів-умільців [536, арк. 23].

У зв'язку з тим, що навчальні заклади системи Укрхудожпрому не забезпечували потребу підприємств у кваліфікованих робітниках, Міністерство місцевої промисловості УРСР в 1968 році видає наказ №125 "Про працевлаштування і закріплення на виробництві молоді, яка закінчує в 1968 році загальноосвітні школи". Згідно з наказом на підприємства главку було прийнято на виробниче навчання 320 випускників шкіл, зокрема на: ручну вишивку – 27, машинну вишивку – 120, швейну справу – 80, ткацтво – 68, гончарство – 24. Для їх навчання виділено було 478 досвідчених інженерно-технічних працівників і кваліфікованих робітників. Контроль за якістю професійного навчання, а також за дотриманням законів із охорони праці підлітків покладался на майстрів відповідних цехів [558, арк. 22].

З метою подальшого розвитку художніх промислів в Україні Головним Управлінням художніх промислів Міністерства місцевої промисловості УРСР в жовтні 1969 року в м. Кролевець Сумської області було проведено семінар на тему: "Обмін передовим досвідом підвищення художнього і технічного рівня виробництва килимів і декоративно-тканих виробів".

На семінар були запрошені представники 14 фабрик художніх виробів, а також керівники *Решетилівського* і *Кролевецького училищ*. У виступах учасників семінару разом із питаннями підвищення культури виробництва, оновлення асортименту художніх виробів, підвищення їхньої якості до рівня світових зразків, відродження старих промислів, збереження і розвитку форм виробів декоративно-вжиткового мистецтва обговорювалися організація професійного навчання робітників і фахівців декоративного ткацтва й килимарства з використанням народних традицій, із урахуванням тенденцій сучасного мистецтва; активізація іншої творчості, а також питання залучення до участі в конкурсах, виставках, переглядах, творчих конференціях [537, арк. 4, 12, 14, 19].

І хоч як не було складно працювати на підприємствах художніх промислів і ремесел, молодь охоче навчалася цих професій. Так, на 1 січня 1969 року контингент учнів *Кролевецького училища* складав: а) художньо-декоративне ткацтво – 113 осіб; б) фарбування і обробка пряжі – 25 осіб; в) ремонт і налагодження ткацького обладнання – 26 осіб; г) ремонт промислового обладнання – 30 осіб; д) розкрій і пошив легкого одягу – 58 осіб. Училище мало свої навчальні майстерні, в яких учні згідно з навчальним планом проходили виробничу практику. Готові вироби, виготовлені учнями в період практичних занять і виробничої практики, а також дипломні роботи здавалися на склад, після чого кращі з них відбирали для методичного кабінету, а решту реалізовували через торговельну мережу згідно з прейскурантами [535, арк. 45].

Попри певні досягнення в організації навчального процесу в цьому училищі, як свідчать архівні матеріали, були і недоліки. Так, із 6500 педагогічних годин відповідно до річного плану на 1968–1969 навчальний рік,

фактично, було прочитано 5640 год. Не дочитано 910 годин через те, що викладачів і учнів залучали на сільськогосподарські роботи для збирання врожаю в підшефному колгоспі. У першій чверті не вивчався спеціальний предмет (300 год.) – крій і пошив, оскільки не було викладача [539, арк. 70].

На розвиток професійно-художньої освіти в Україні спрямовувалася спеціальна постанова ЦК КПРС "**Про народні художні промисли**", прийнята в січні 1975 року. Водночас, із визначеними умовами творчого розвитку колективів художніх підприємств, підвищення ролі майстрів декоративно-вжиткового мистецтва, у постанові особливої ваги надавалося підготовці кадрів у художніх профтехучилищах, намічалися заходи щодо будівництва нових і реконструкції діючих навчальних закладів. Зокрема, в 1976 році на базі філії **Грицівського СПТУ № 8** починає діяти **технічне училище № 9** з відділеннями ручної і машинної вишивки, килимарства, обробки каменю, обробки дерева, лозоплетіння тощо. Пізніше філію було реорганізовано в **середнє ПТУ № 9 художніх промислів**.

На цьому етапі в **Кролевецькому училищі** здійснювалася підготовка робітничих кадрів із таких професій: художньо-декоративне ткацтво – 134 осіб; розкрій і пошив легкого одягу – 122 осіб; ремонт і налагодження швейного обладнання – 33 осіб. Усі іногородні учні жили на квартирах, які оплачували своїм коштом. Гуртожитка та їдальні училище не мало. У майстернях учні навчалися і проходили виробничу практику згідно з навчальними планами та програмами [540, арк. 33].

У **Решетилівському училищі** на 1 січня 1976 року навчалася 297 осіб, які перебували на повному державному забезпеченні, маючи триразове харчування, обмундирування і проживання в гуртожитку. Звіт директора училища М. Радченка свідчить, що кількість педагогічних годин за планом на 1975 рік складала 8289. Фактично, за 1976 рік було виконано 8243 годин [541, арк. 22]. У 70-х роках ХХ ст. **навчальні плани і програми середніх профтехучилищ**, які здійснювали підготовку робітничих кадрів для народних художніх промислів, були уніфіковані і характеризувалися такими ознаками: раціональним розподілом навчального матеріалу; тісним поєднанням змісту виробничого і теоретичного навчання, загальноосвітньої підготовки.

Тижневе навантаження порівняно з попередніми роками було скорочено до 36 годин. На виробниче навчання і спеціальні дисципліни передбачалося до 60 % навчального часу. У 1978–1979 навчальному році навчальні плани розроблялися відповідно до специфіки професій, тенденцій розвитку конкретної галузі, змісту праці робітника на виробництві. Навчальні програми склалися з урахуванням досягнень науки і техніки, передового виробничого досвіду, раціональних методів праці, нової термінології, стандартів щодо виготовлення художньої продукції (табл. 1.8) [449].

Таблиця 1.8

**Навчальний план підготовки кваліфікованих робітників
з професії "Вишивальниця на машині"**

№ пор.	Предмети	Півріччя					Усього годин за курс навчання
		I		II			
		Тижні					
		17	2	10	1	16	
1.	Виробниче навчання	18		21		41	1172
2.	Спеціальна технологія	4	Канікули	4	Іспити		108
3.	Обладнання	2		3			64
4.	Матеріалознавство	2		2			54
5.	Креслення і спеціальний рисунок	2		2			58
6.	Політична економія	3		2			69
7.	Основи права	1		1			25
8.	Естетичне виховання	2		2			54
9.	Фізичне виховання	2		2			54
	Консультації	-		-			40
	Іспити	-		-			18
	Всього	36		39		41	1716

Учні складали іспити з трьох предметів: спеціальна технологія, обладнання, політична економія. Із 1172 годин, відведених на виробниче навчання, – 656 годин належало виробничій практиці на підприємстві [449].

З 1978 року Державним Комітетом СРСР професійно-технічної освіти для професій підвищеної складності, до яких були віднесені і професії художніх промислів і ремесел, вводиться поділ навчальних груп кількістю 25–30 чол. на підгрупи (12–15 учнів). Таке нововведення сприяло організації майстрами виробничого навчання практичних занять із урахуванням індивідуальних особливостей і можливостей учнівської молоді [306].

Відставання якості підготовки фахівців художніх промислів і ремесел від вимог народного господарства, що постійно зростали, спонукало до запровадження нової системи професійного навчання – *ступеневої*, яка забезпечувала не тільки формування високопрофесійних майстрів, але й творчої особистості фахівця, здатної до самовдосконалення в мистецтві, відродження народних традицій, активної участі в культуротворчих процесах держави тощо.

Ступеневість у підготовці кваліфікованих робітників для підприємств художніх промислів була започаткована у 80-х рр. ХХ ст. і характеризувалася спочатку підвищенням рівня кваліфікації впродовж навчання в професійно-технічному або технічному училищі. Про це свідчать результати тематичної атестації учнівської молоді з виробничого навчання за відповідні періоди – I півріччя, II півріччя, I–III курси тощо. Так, за вивчення

перших тем виробничого навчання згідно з "Переліком навчально-виробничих робіт" на I або II півріччя, "Планом виробничого навчання" на місяць, "Графіком переміщення за робочими місцями" учням разом із оцінкою за знання технологічних процесів визначався із відповідним записом у журналах виробничого навчання тарифікаційний розряд (нижчий за той, що буде присвоюватися після завершення навчання). Таким чином, забезпечувалося поетапне присвоєння кваліфікації впродовж усього періоду навчання, що сприяло відкритості, демократичності в оцінюванні результатів навчальної діяльності майбутніх фахівців, організації гласного змагання між учнями, поліпшенню результатів виробничої діяльності – якості та норми виготовлення продукції. У зв'язку з цим важлива роль відводилася зміцненню навчально-матеріальної бази виробничих майстерень та якісному складу інженерно-педагогічних кадрів.

Державний Комітет УРСР з професійно-технічної освіти в наказі №75 від 31.03.81 р. "Про подальше покращення якості підготовки кваліфікованих робітників у навчальних закладах професійно-технічної освіти республіки" вказував на такі **недоліки, що мають місце, а саме:**

- "навчання здійснювалося в процесі виготовлення простих виробів;
- учні не забезпечувалися заготовками, матеріалом, ріжучими та вимірювальними інструментами, навчально-технічною та технологічною документацією й допускалися до роботи на несправному обладнанні, а також використовувалися для виконання допоміжних робіт;
- майстри виробничого навчання часто не супроводжують вступні та поточні інструктажі показом прийомів роботи, не навчають учнів передових методів праці, не завжди складають графіки переміщення учнів по робочих місцях, не приділяють уваги нормуванню навчально-виробничих робіт, не поєднують теорію з виробничим навчанням" [251, с. 4–6].

З метою усунення означених недоліків у підготовці кваліфікованих робітників у закладах ПТО до початку навчального року рекомендувалося здійснювати такі *заходи*:

- розробляти переліки вправ і робіт, обов'язкових для виконання кожним учнем під час вивчення операційних і комплексних тем, враховуючи педагогічні принципи добору робіт, відповідність приведеного часу для всіх професій з метою забезпечення якісного планування виробничої діяльності згідно з "Положенням про планування виробничої діяльності технічних і професійно-технічних училищ";
- розробляти й затверджувати учнівські норми часу на всі навчально-виробничі роботи, що виконують учні в майстернях із урахуванням Інструкції з нормування навчально-виробничих робіт учнів технічних і професійно-технічних училищ.

Водночас установлювався контроль за якістю та достовірністю обліку навчальної діяльності в журналах теоретичного, виробничого навчання,

дотримання критеріїв оцінювання знань учнів, стабільністю розкладу занять (ліквідація необґрунтованої заміни уроків) тощо.

Упродовж 1981–1983 рр. було активізовано роботу зі створення в училищах поурочних картотек із предметів теоретичного навчання, оновлення дидактичних матеріалів із урахуванням вимог нових навчальних програм, розробки навчально-технічної документації, що відповідає вимогам єдиної системи конструкторської документації – ЄСКД, єдиної системи технічної документації – ЄСТД, стандартів: креслення, інструкційно-технічні картки, схеми, технічні умови.

З метою вдосконалення виробничого навчання з 1981 року в професійних навчальних закладах художнього профілю було запроваджено **щорічну внутрішньоучилищну атестацію якості** на основні види продукції, що вироблялась у майстернях, виготовлення зразків-еталонів навчально-виробничих робіт, передбачених переліками, використання прийомів і методів проблемно-розвивального навчання, письмового інструктування, навчання учнів на продуктивній праці – виготовленні корисної, а на заключному етапі – складної продукції. Теоретичне навчання спрямовувалося на оволодіння учнями основами наук у процесі вивчення загальноосвітніх, загальнотехнічних і спеціальних дисциплін на основі практичного використання викладачами передового педагогічного досвіду, методично правильного застосування технічних засобів навчання, наочних посібників, міжпредметних зв'язків, дотримання професійної спрямованості у викладанні загальноосвітніх предметів, організації самостійної роботи учнів із навчальною і довідковою літературою.

До кінця 1985 року планувалося завершити **перехід на підготовку робітничих кадрів із середньою освітою і на базі середньої освіти**.

Підвищенню якості підготовки фахівців художніх промислів і ремесел сприяло розширення мережі предметних гуртків, гуртків технічної і художньої творчості, за організацію яких здійснювалася додаткова оплата керівникам, які призначалися з числа викладачів і майстрів виробничого навчання. За таких умов кожний учень повинен був займатися не менш, ніж в одному гуртку. За підсумками роботи гуртків проводилися щорічні виставки технічної та художньої творчості учнів і працівників закладів профтехосвіти. З 1982 року були встановлені терміни їх проведення: в навчальних закладах – березень; в областях і в місті Києві – квітень; республіканські – листопад (кожні 2 роки).

У 80-х роках минулого століття важливим напрямом вдосконалення підготовки майбутніх фахівців із художніх промислів і ремесел була професійна орієнтація учнів у загальноосвітніх школах. Увагу до профорієнтаційної роботи посилювали визначені на загальнодержавному рівні "Основні напрями реформи загальноосвітньої і професійної школи", в яких наголошувалося, що професійна орієнтація, безпосередня участь школярів у

суспільно корисній, продуктивній праці є незамінними факторами вироблення свідомого ставлення до навчання, громадського становлення, морального й інтелектуального формування особи, фізичного розвитку [335].

Реформа, як зауважують В. Курило і В. Шепотько, "вимагала водночас забезпечити органічне поєднання професійної освіти в школі з подальшим підвищенням рівня загальноосвітньої підготовки молоді. Причому професійна підготовка повинна була здійснюватися в єдності з широкою загальною політехнічною (художньою) освітою і будуватися на її основі" [202, с. 339]. З цією метою для учнів 5–11 класів були розроблені варіанти програм із трудового і професійного навчання для міських і сільських шкіл. У змісті програм враховувалися фізичні й психологічні особливості дівчат і хлопців. За результатами вивчення цих програм випускникам загальноосвітніх шкіл присвоювалися кваліфікаційні розряди початкового рівня (1–2). Зауважимо, що в подальшому це допомагало їм досягати значних успіхів у здобутті професійно-художньої освіти на різних етапах – у ПТНЗ художнього профілю і ВНЗ [202].

Поштовхом до вдосконалення підготовки кадрів для художніх підприємств України була постанова ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР від 10 липня 1984 року "Про подальший розвиток системи професійно-технічної освіти та підвищення її ролі в підготовці кваліфікованих робітничих кадрів". Основні напрями рішень цієї постанови передбачали реалізацію таких завдань: забезпечення подальшого розвитку й удосконалення системи професійно-технічної освіти як основної форми цілеспрямованої підготовки кваліфікованих робітничих кадрів. З метою розвитку системи підготовки фахівців художнього профілю для сфери матеріального виробництва, що виготовляє художні вироби в народних традиціях, передбачалося:

а) вдосконалення підготовки кадрів через забезпечення організації навчального процесу спеціальними підручниками, методичними посібниками тощо; розвиток цього напрямку уповільнювався різною галузевою підпорядкованістю навчальних закладів (Міністерство культури, Міністерство місцевої промисловості, Державний комітет профтехосвіти);

б) вдосконалення підготовки кадрів із вищою освітою; з цією метою створювалися факультети для підготовки педагогічних кадрів із викладання спеціальних дисциплін у художніх навчальних закладах, розширювалася підготовка фахівців із вишивки, художньої обробки дерева, кістки, рогу, хутра, шкіри, металу;

в) вдосконалення процесу навчання, підвищення рівня кваліфікації випускників; цей напрям потребував підвищення рівня методичної роботи і посилення контролю з боку Всесоюзного методичного кабінету Міністерства культури СРСР, зокрема систематичного перегляду та вдосконалення навчальних планів і програм з метою забезпечення наступності освітніх рівнів, розширення міжпредметних зв'язків. Для підвищення кваліфікації

викладачів, майстрів виробничого навчання і вдосконалення навчально-виховного процесу регулярно проводилися конференції, методичні семінари, виставки дипломних робіт учнів тощо;

г) розширення географії підготовки фахівців художнього профілю, наближення її до місць традиційного народного декоративно-вжиткового мистецтва;

д) налагодження контактів художніх навчальних закладів із підприємствами художніх промислів і ремесел; було запроваджено проходження переддипломної практики на базових підприємствах, що спеціалізувалися на виготовленні художніх виробів;

ж) розширення практики направлення працівників, обдарованих майстрів із художніх підприємств на навчання до спеціальних навчальних закладів;

з) посилення професійної орієнтації школярів загальноосвітніх шкіл у центрах художніх промислів" [326, с. 53].

Підготовка кваліфікованих робітників із професій художніх промислів і ремесел продовжувала здійснюватися відповідно до типових навчальних планів і програм для професійно-технічних і технічних училищ, розробленими науковими співробітниками Всесоюзного науково-методичного центру професійно-технічного навчання молоді (ВНМЦ). Структурно вони будувалися так: пояснювальна записка; кваліфікаційна характеристика; навчальний план; зведено-тематичні плани (виробниче навчання, спеціальна технологія); програма виробничого навчання; тематичні плани і програми з навчальних предметів "Матеріалознавство", "Обладнання", "Креслення і спецрисунок", "Рисунок", "Композиція", "Живопис", "Народні художні промисли" з розподілом годин на вивчення кожної навчальної теми в ПТУ; перелік рекомендованої літератури, до якого входили підручники, навчальні і методичні посібники; стандарти та інформаційні матеріали; технічні засоби навчання (кінофільми, діафільми), тренажери.

Програми з предметів "Основи права", "Естетичне виховання", "Фізична культура" видавалися окремими брошурами і мали однаковий зміст для всіх професій художнього профілю. Програми загальноосвітніх предметів також видавалися окремими брошурами. Навчальні плани і програми були обов'язковими для виконання кожною навчальною групою, а вказані в них переліки предметів і послідовність їх викладання, кількість годин, відведених на вивчення кожного предмета, а також перелік предметів, винесених на екзамени, не могли бути змінені без дозволу Державного комітету СРСР з ПТО. Наприклад, збірник навчальних планів і програм для підготовки кваліфікованих робітників у середніх професійно-технічних училищах із професії "Виконавець художніх виробів із дерева" вміщував навчально-програмні матеріали для груп з терміном навчання 2 і 4 роки. Учні, які навчалися 4 роки, разом із предметами професійно-технічного циклу вивчали й загальноосвітні дисципліни (табл. 1.9) [393].

План навчального процесу

№ пор.	Предмети	Розподіл іспитів	Кількість годин				
			Всього	із них			
				лабораторно-практичні заняття	навчання в майстернях	навчання на виробництві	виробнича практика
I	Професійно-технічний цикл						
1.	Виробниче навчання	IV	2734				574
2.	Технологія художніх виробів із дерева	III	133	6			
3.	Рисунок і живопис		417				
4.	Основи композиції з елементами конструювання		282				
5.	Пластична анатомія і ліплення		210				
6.	Креслення і перспектива		57				
7.	Народні художні промисли		765				
8.	Електротехніка		34	4			
9.	Автоматизація виробництва на основі електронно-обчислювальної техніки		34	10			
10.	Основи економічних знань		34				
	Усього за цикл		4011				
II	Загальноосвітній цикл						
1.	Російська мова і література	III	232				
2.	Історія	III	249				
3.	Суспільствознавство	IV	71				
4.	Етика і психологія сімейного життя		34				
5.	Іноземна мова		70				
6.	Математика	II	295				
7.	Основи інформатики і обчислювальної техніки		101				
8.	Географія		54				
9.	Біологія		63	5			
10.	Фізика і астрономія	II	289	41			
11.	Хімія	II	177	20			
12.	Фізична культура	IV	259				
13.	Початкова військова підготовка		141				
	Всього за цикл		2035				
	Консультації		350				
	Іспити		78				
	Всього		6474				

Разом з цими предметами, майбутні виконавці художніх виробів із дерева на I курсі вивчали ще "Естетичне виховання" (50 год.) і "Основи права" (25 год.). До обов'язкового переліку навчальних майстерень належали: столярна, художньої обробки деревини; кабінетів: технології художніх виробів із дерева; рисунка і живопису; композиції; пластичної анатомії і ліплення; креслення; народних художніх промислів; електротехніки; автоматизації виробництва на основі електронно-обчислювальної техніки.

Як показало вивчення, збірники навчальних програм, виконуючи роль освітніх стандартів у професійно-художній підготовці робітничих кадрів, мали багато недоліків. Основний недолік полягав у їхній стандартності: у змісті професійно-художньої освіти не враховувалась специфіка республіканських художніх промислів, що розвивались на засадах народних традицій, регіональних особливостей національного мистецтва. Наприклад, у програмі підготовки робітників із професії "Вишивальниця на машині" (швейна промисловість) шифр 6-121-Т-П. (Москва, 1983) передбачалося вивчення мережок: кольорова перевить, горьковський гіпюр, крестецька строчка, вирізи (тарлати) [449], які характерні тільки для Росії, а в Україні ніколи не використовувалися для оздоблення виробів декоративно-вжиткового призначення.

У 1985 році професійно-технічні і технічні училища, що забезпечували підготовку кваліфікованих робітників із професій художніх промислів і ремесел, були реорганізовані в єдиний тип навчального закладу – **середнє професійно-технічне училище (СПТУ)**. На цьому етапі зростає роль базових підприємств у підготовці і перепідготовці робітничих кадрів для відповідних галузей народного господарства, які б мали високий рівень професійної майстерності, глибоко знали основи виробництва, відповідали вимогам науково-технічного прогресу [318, с. 3].

Основні завдання спільної роботи базового підприємства та навчального закладу щодо підготовки кваліфікованих робітників із високою культурою праці відповідно до вимог сучасного виробництва викладені у "**Положенні про базове підприємство середнього професійно-технічного училища**", в якому виокремлено такі аспекти:

- обов'язки базового підприємства щодо створення і розвитку навчально-матеріальної бази СПТУ;
- участь у професійній орієнтації молоді, комплектуванні СПТУ учнями; допомога в забезпеченні СПТУ інженерно-педагогічними кадрами;
- участь в організації та вдосконаленні навчально-виховного процесу, розподілі випускників СПТУ та їх використанні на базовому підприємстві;
- участь в організації побуту та відпочинку учнів і працівників СПТУ;
- обов'язки СПТУ щодо базового підприємства [318].

Згідно з цим положенням Міністерство місцевої промисловості України видало 14.12.1987 р. наказ № 281 "Про закріплення базових підприємств Укрхуджпрому за СПТУ № 19, № 23, № 28": – за **Грицівським СПТУ № 19**

Хмельницької області закріплювалося: виробничо-художнє об'єднання "Вінничанка"; Чернівецька фабрика художніх виробів імені Ю. Федьковича;

– за **Кролевецьким СПТУ № 23** Сумської області – Кролевецька фабрика народного ткацтва; Черкаська фабрика художніх виробів імені Л. Українки;

– за **Решетилівським СПТУ № 28** Полтавської області – Решетилівська фабрика художніх виробів імені К. Цеткін; Виробничо-художнє об'єднання "Полтавчанка".

Закріплення базових підприємств за СПТУ сприяло позитивному вирішенню життєво важливих взаємопов'язаних завдань, а саме: оновлення матеріально-технічної бази навчальних закладів; організації виробничої практики в умовах художнього виробництва, що забезпечувало вивчення учнями художніх технологій, характерних для регіону, де розташоване підприємство; працевлаштування випускників; залучення представників підприємств до участі в комісіях із проведення державних екзаменів і конкурсів професійної майстерності тощо.

Організації ступеневої підготовки робітничих кадрів із професій художніх промислів і ремесел сприяло визначення у 1989 році **переліку професій художніх ремесел**. Зокрема:

– у збірнику № 4 (будівельний напрям) налічувалося 8 професій художніх ремесел: маляр, модельник, ліпник, паркетник, штукатур із художнього оздоблення, столяр художніх меблів, шліфувальник художнього скла, живописець;

– у збірнику № 6–10 професій: ткач, рисувальник іграшок, мереживниця, килимарниця, вишивальниця тощо;

– у збірнику № 7–28 професій: окремі з них планувалися як інтегровані – ювелір-браслетник, ювелір-закріпщик, ювелір-монтувальник, ювелір-філігранник; реставратор пам'ятників дерев'яного зодчества; реставратор виробів із дерева; реставратор декоративно-художніх фарбувань; реставратор декоративних штукатурок і ліпних виробів тощо (Лист Держкомітету СРСР з народної освіти від 28.04.1989 р. № 93-11-108/9).

За умов такого підходу ступенева підготовка фахівців художніх промислів і ремесел розглядається нами на рівні поетапної атестації відповідних складових інтегрованої професії: спочатку забезпечується професійне навчання та атестація результатів з першої професії, а з другої – на наступному етапі навчання (II курс).

Питання про подальший розвиток і поліпшення підготовки робітничих кадрів у професійно-технічних училищах республіки для народних художніх промислів і ремесел було розглянуто 19.06.1991 року на засіданні колегії Міністерства народної освіти УРСР. Під час колегії зазначалося, що органи народної освіти та колективи професійно-художніх училищ проводять певну роботу з удосконалення підготовки молодого поповнення кваліфікованих робітників для підприємств і організацій, що займаються народними художніми промислами і ремеслами. За останні 3 роки (1989–1991 рр.) обсяги підготовки таких робітничих кадрів зросли більш, ніж на 1000 осіб, у тому

числі вишивальниць, реставраторів, огранників алмазів, модельників архітектурних деталей, виконавців художньо-оформлювальних робіт, вітражистів, різьбарів по дереву та ін.

Усі профтехучилища перейшли на підготовку робітників за новими навчальними планами, де було передбачено навчальний курс "Етнографія і фольклор рідного краю", в якому значна увага надавалася вивченню звичаїв, обрядовості, відродженню традиційних ремесел конкретного регіону тощо.

Колегія ухвалила таке рішення: вважати, що підготовка кваліфікованих робітників для відродження народних художніх промислів і ремесел у профтехучилищах є вагомою складовою процесу збереження і розвитку української національної культури, зростання самосвідомості підрастаючого покоління; вжити заходів щодо розвитку та вдосконалення підготовки кваліфікованих робітників, формування національних ознак у навчанні учнів масових професій, розширення діяльності гуртків прикладного мистецтва і вивчення народних звичаїв, обрядів; внести пропозиції щодо реорганізації профтехучилищ, які традиційно і масово здійснюють підготовку робітників із професій художніх промислів і ремесел у художні професійно-технічні училища, ліцеї; дозволити поділ початкових груп під час теоретичного навчання на дві підгрупи, а під час виробничого – на підгрупи з кількістю 6 – 8 учнів; ввести в навчальні плани з народних художніх промислів і ремесел навчальний курс із правових питань створення та діяльності малих підприємств, організації індивідуальної трудової діяльності; забезпечувати профтехучилища художнього профілю навчально-методичною документацією і літературою; організовувати підвищення кваліфікації інженерно-педагогічних працівників у галузевих установах, що здійснюють ці функції; надавати практичну допомогу навчальним закладам профтехосвіти, що здійснюють підготовку робітників для народних художніх промислів і ремесел, забезпечуючи їх необхідними засобами навчання, обладнанням, сировиною.

Удосконаленню системи професійно-технічної освіти в цілому і, зокрема, за напрямками художніх спеціалізацій сприяло створення **Концепції професійної освіти України**, в якій вперше було обґрунтовано визначення, що **професійна освіта** – невід’ємна складова народногосподарського комплексу і системи неперервної освіти республіки, головною функцією якої є підготовка та перепідготовка робітничих кадрів, соціальний захист молоді, професійне і духовне формування особистості в умовах соціально-культурного та економічного відродження України [172]. Над проектом цієї концепції упродовж двох років працював колектив наукових співробітників відділу професійно-технічної освіти Інституту педагогіки УРСР спільно з Міністерством народної освіти УРСР під керівництвом завідувача цього відділу Н. Ничкало.

Цінність Концепції полягає в тому, що в ній:

– визначено основні принципи професійної освіти (гуманізація, демократизація, науковість змісту, поєднання навчання з продуктивною працею, наступність із загальною середньою і вищою освітою);

– обґрунтовано положення щодо оновлення змісту професійної освіти та її науково-методичне забезпечення;

– наголошено на необхідності професійної підготовки робітничих кадрів відповідно до потреб конкретного регіону;

– доведено доцільність створення навчальних закладів нових типів, зокрема професійно-художніх, вищих професійних училищ тощо.

Зміст професійної підготовки майбутніх фахівців художнього профілю розроблявся з урахуванням специфіки конкретного виду народного мистецтва, традицій українського народу, регіональних особливостей оздоблення виробів декоративно-вжиткового мистецтва (добір символів, кольорове співвідношення в орнаменті тощо).

Згідно з Концепцією визначено **ступеневість професійно-художньої освіти** за трьома рівнями:

– **початкова професійна художня освіта** – набуття молоддю робітничої кваліфікації з однієї або кількох нескладних художніх професій в умовах загальної середньої освіти, міжшкільних комбінатів, виробництва;

– **середня професійна художня освіта** – підготовка кваліфікованих робітників з однієї або групи складних професій в умовах професійного навчального закладу художнього профілю;

– **вища професійна художня освіта** – здобуття професійної робітничої кваліфікації із складних професій і кваліфікації молодшого спеціаліста в умовах вищого художнього професійного училища [172, с. 1–23].

Відповідно до рішення колегії Міносвіти України від 19.06. 1991 р. (протокол № 6/36) і пропозицій управлінь народної освіти та з метою поліпшення якості підготовки кваліфікованих робітників для підприємств і організацій, що займаються народними художніми промислами і ремеслами, наказом Міністерства народної освіти УРСР від 12.12.1991 р., № 214 надано статус **"Художнє професійно-технічне училище"** профтехучилищам України, які традиційно здійснювали підготовку робітників з професій художніх промислів і ремесел, зокрема **ПТУ № 14 смт. Івано-Франкове Львівської області, ПТУ № 28 смт. Решетилівка Полтавської області, ПТУ № 19 смт. Гриців Хмельницької області**. У 1992 році статус **художнього професійно-технічного училища одержує ПТУ № 16 м. Стрий Львівської області**, а в 1998 р. – **ПТУ № 15 м. Кам'янець-Подільський Хмельницької області** (наказ Міносвіти від 10.08.1998 р., № 301).

Відповідно до **Закону України "Про освіту"** [117] та з метою розгортання ступеневої підготовки робітників і молодших спеціалістів високої кваліфікації для потреб народного господарства з 1992 року створювалися **вищі художні професійно-технічні училища**. Так, у 1992 році **ПТУ № 3 м. Івано-Франківська** реорганізовано у **вище художнє професійно-технічне училище № 3** (наказ Міносвіти від 08.07.1992 р., № 63) з контингентом 648

учнів з професій народних промислів і ремесел: столяр (виробництво художніх меблів), різальник по дереву та бересті.

Упродовж 90-х років XX ст. були засновані ще три вищі художні професійно-технічні училища – **Грицівське ВХПУ № 19** з контингентом 182 учня для підготовки фахівців із професій: вишивальниця; майстер з виготовлення художніх виробів, народного одягу; виконавець художньо-оформлювальних робіт (наказ Міністерства від 15.06.1993 р., № 191); **Чернівецьке ВХПУ № 5** з контингентом 390 учнів з професій: виробник художніх виробів з деревини, різальник по дереву та бересті; реставратор виробів із дерева; художник; виконавець художньо-оформлювальних робіт; вітражист тощо (наказ Міністерства від 13.06.1995 р., № 171); **Черкаське ВХПУ № 20** з контингентом 240 учнів із професій: вишивальниця, виробник художніх виробів із деревини, виробник художніх виробів із кераміки, художник-розмалювальник по дереву, художник мініатюрного живопису, ліпник архітектурних деталей (наказ Міністерства від 16.04.1996 р., № 118).

У 1991 році Республіканський навчально-методичний кабінет професійної підготовки і трудового навчання Міністерства народної освіти України для шкіл, розташованих в осередках народних художніх промислів, розробив для 5–11 класів програми з трудового навчання за профілем народних художніх промислів. Ці програми рекомендувалися для шкіл з метою ознайомлення учнів з основами декоративно-вжиткового мистецтва, історією розвитку народних промислів, з творчістю видатних майстрів, організацією, плануванням й економікою виробництва в системі народних промислів на прикладі базового підприємства; з технічними прийомами роботи; реалізацією творчих звітів, проведенням кваліфікаційних екзаменів; екскурсій профорієнтаційного змісту; правилами техніки безпеки тощо. Наприклад, гуцульську різьбу по дереву та інкрустацію викладали в школах Косівського району Івано-Франківської області в 10 класі (256 год.), 11 класі (136 год.). У Петриківському МНВК учні 10–11 класів вивчали технології "петриківського декоративного розпису": у 10 класі (256 год.), в 11 класі (136 год.). Основами художньої кераміки оволодівали учні 10–11 класів Опішнянської середньої школи Полтавської області: 10 клас (256 год.), 11 клас (136 год.). Українську народну вишивку вивчали учні 10–11 класів середніх шкіл Львівської, Полтавської та Київської областей: 10 клас (256 год.), 11 клас (136 год.) тощо [330].

У 1993 році Міністерство освіти України розробляє проект **Положення про ступеневу освіту в Україні**, згідно з яким на кожному ступені передбачаються широкі можливості освіти в задоволенні різноманітних культурно-освітніх потреб особистості й суспільства, підвищенні гнучкості загальноосвітньої, загальнокультурної, професійної та наукової підготовки фахівців, підвищенні соціального значення, престижу знань і соціального захисту в умовах змін потреб економіки й ринку праці, фундаментальності знань та інтеграції в світову систему освіти. У Положенні визначено освітні (початкова загальна середня освіта, основна загальна середня освіта, повна

загальна середня освіта, базова вища освіта, вища освіта), фахові (робітник, молодший спеціаліст, бакалавр, спеціаліст, магістр); наукові (магістр, доктор філософії (кандидат наук), доктор наук) ступені.

Ступенева професійно-художня освіта здійснювалася на основі освітніх, освітньо-професійних та освітньо-наукових програм. Освітньо-професійна програма спрямовувалася на виявлення, розвиток здібностей особистості та здобуття нею певного фахового рівня в галузі мистецтва і забезпечувалася художніми школами, Будинками творчості, Малими академіями мистецтв тощо. Освітньо-професійних програм відповідно до класифікації за ступенями підготовки фахівців художнього профілю налічувалось шість, зокрема програми першого і другого ступеня реалізувалися художніми професійно-технічними училищами для підготовки робітників з професій художніх промислів і ремесел; освітньо-професійна програма третього ступеня реалізувалась вищими художніми професійно-технічними училищами, а також художніми коледжами, які забезпечували підготовку молодших спеціалістів з напрямку "Образотворче мистецтво", "Дизайн" тощо. Крім того, у художніх коледжах реалізовувалася освітньо-професійна програма четвертого ступеня, спрямована на підготовку фахівця з базовою вищою освітою (бакалавр). ВНЗ (художні інститути, академії мистецтв) одержали право реалізовувати освітньо-професійні програми п'ятого і шостого ступеня, спрямовані на підготовку спеціалістів-художників образотворчого, декоративно-вжиткового мистецтва, дизайнерів тощо, та на їх післядипломну професійно-художню підготовку. Перехід з програми нижчого ступеня на програму вищого ступеня вимагало конкурсного відбору, в основу якого покладено результати підсумкової атестації та рекомендації, отримані в результаті вхідного діагностування.

Відповідно до статті 30 *Закону України "Про освіту"* [117] та *Положення про освітньо-кваліфікаційні рівні (ступеневу освіту)*, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 65 від 20 січня 1998 року підготовка фахівців із професій художнього профілю здійснювалася за **такими освітньо-кваліфікаційними рівнями**: кваліфікований робітник, молодший спеціаліст, бакалавр, спеціаліст, магістр (незалежно від підпорядкування та форм власності художніх навчальних закладів). Переліки робітничих професій, а також напрямів і спеціальностей, за якими мала здійснюватися підготовка кваліфікованих робітників і фахівців з вищою освітою у навчальних закладах художнього профілю за відповідними освітньо-професійними програмами й освітньо-кваліфікаційними рівнями, затверджував Кабінет Міністрів України. На основі інтеграції освітньо-професійних програм і послідовності оволодіння ними створювалася система неперервної професійно-художньої освіти, яка стала складовою загальноосвітнього циклу і диверсифікаційної професійно-художньої підготовки впродовж усіх наступних циклів кар'єри в мистецтві.

Неперервність професійно-художньої освіти розглядається нами як комплекс державних і приватних навчальних закладів художнього профілю,

що забезпечує організаційну й змістовну єдність, наступність і взаємозв'язок усіх ланок професійно-художньої освіти з урахуванням актуальних і перспективних суспільних та економічних потреб, особистісних прагнень і можливостей.

Перехід на підготовку кваліфікованих робітників з професій художніх промислів і ремесел згідно з **Тимчасовим державним переліком** професій з підготовки кваліфікованих робітників у професійно-технічних навчальних закладах [325], що був затверджений 02.04.1998 р. Постановою Кабінету Міністрів № 450, потребував докорінних змін навчальних планів і програм, аналізу діючих кваліфікаційних характеристик вузькопрофільних професій за Класифікатором професій ДК 003-95 [91] і тих, які об'єднуються за техніко-технічними параметрами, трудовими функціями в інтегровану професію, зазначену в Тимчасовому державному переліку і на цій основі розробка узагальненої кваліфікаційної характеристики випускника навчального закладу профтехосвіти з визначенням найменування професії, спеціалізації, вимог до знань і вмінь за кожним плановим рівнем кваліфікації [325].

До розробки нової навчально-програмної документації з професій художніх промислів і ремесел разом із висококваліфікованими педагогічними працівниками профтехосвіти були залучені представники підприємств концерну "Укрхудожпром".

З метою вивчення стану підготовленості фахівців із професій художніх промислів і ремесел у закладах ПТО, рівня орієнтації освіти на задоволення потреб народу, національно-культурних і національно-освітніх прав громадян України, а також процесу розвитку національної культури, формування самосвідомості молоді 23 вересня 1998 року було проведено колегію Міністерства освіти України (протокол № 11/3-4). У рішеннях колегії зазначено, що в умовах становлення незалежної України, відродження національної культури, інтересу широкої громадськості до історії побуту та традицій українського народу, органи управління освітою і педагогічні колективи закладів профтехосвіти проводять плідну роботу з розвитку та поліпшення підготовки фахівців з народних промислів і ремесел. У ПТНЗ України близько 10 тис. юнаків і дівчат навчаються з 30 професій, пов'язаних з народними ремеслами та виготовленням виробів декоративно-вжиткового мистецтва. Зазначалося, що в Україні функціонує 8 художніх професійно-технічних училищ, створених за роки незалежності України, чотири з них – вищі художні професійно-технічні училища. Підготовку фахівців з професій народних промислів і ремесел здійснюють в окремих групах ще у 109 ПТУ України. Створено відповідну навчально-матеріальну базу, поліпшилося методичне забезпечення навчальних закладів, проводяться виставки різних рівнів, на яких реалізуються вироби учнів і майстрів виробничого навчання, здійснюється пошукова робота з відродження втрачених народних художніх промислів і ремесел, сформовано корпус висококваліфікованих педагогів-художників.

Однак, недооцінка важливості професійно-художньої освіти призвела до істотних недоліків, зокрема: а) в окремих регіонах недостатня увага приділялася формуванню в молоді національної свідомості засобами вжиткового мистецтва та народної творчості (Кіровоградська, Одеська області); б) втрата традиційних зв'язків із народною спадщиною; не виявляється достатньої активності щодо пошуку народних умільців, які володіють унікальними технологіями українських ремесел; в) не розвиваються такі ремесла, як ковальство та кушнірство, плетіння з соломи та сириці, лимарські ремесла з виготовлення зброї, упряжі, возів, фаєтонів, бричок тощо.

На засіданні колегії виступали практичні працівники художніх і вищих художніх професійно-технічних училищ України, які висловили побажання щодо фінансової, нормативно-правової та науково-методичної підтримки Міністерством освіти України діяльності цих закладів, а також закладів нового типу, що експериментально розпочали підготовку молодших фахівців. Учасники колегії оглянули виставку художніх робіт учнівської молоді, яка засвідчила високий рівень творчості та професіоналізму.

За підсумками колегії було ухвалено рішення, в якому наголошувалося на необхідності:

а) розширення мережі професійно-технічних навчальних закладів художнього профілю відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 2 квітня 1998 року № 841 ***"Про затвердження комплексних заходів щодо формування ступеневої професійно-технічної освіти, спеціалізації та перепрофілювання професійно-технічних навчальних закладів"***;

б) розробки та впровадження впродовж 1999 року Положення про художнє професійно-технічне училище;

в) внесення змін і доповнень стосовно професій народних промислів і ремесел до затвердженого постановою Кабінету Міністрів від 2 квітня 1998 року № 450 Тимчасового переліку професій із підготовки кваліфікованих робітників у ПТНЗ за погодженням із галузевими міністерствами, Спілкою майстрів народного мистецтва України;

г) розробки спільно з Головним управлінням вищої освіти Міністерства освіти України комплексу навчально-методичного забезпечення щодо наступності підготовки робітників і спеціалістів із художніх напрямів у навчально-науково-виробничих комплексах;

д) вивчення питання щодо врахування при атестації кваліфікації майстрів виробничого навчання викладачів, які здійснюють навчання учнів із професій народних ремесел і мають звання "Народний художник", "Народний майстер", "Заслужений майстер народної творчості" тощо.

З метою відродження національної культури, розвитку та вдосконалення підготовки фахівців з народних художніх промислів і ремесел у 1999 році наказом Міністерства освіти України № 27 статус ***вищого художнього професійно-технічного училища*** здобуло ***вище професійне училище № 5 м. Вінниці*** та статус ***художнього професійного училища*** – низка інших: ***ПТУ №***

76 м. Слов'янська Донецької області, ПТУ № 12 м. Львова, ПТУ № 64 м. Львова, ПТУ № 10 м. Тернополя, ПТУ № 13 м. Севастополя.

Навчання молоді з таких професій як вишивка, різьба по дереву, килимарство, ткацтво, лозоплетіння, декоративний розпис тощо розпочато в ПТУ № 11 м. Чернівці; ПТУ № 12 смт. Міжгір'я Закарпатської області; ПТУ № 11 м. Надвірна та ПТУ № 4, № 17 м. Коломиї Івано-Франківської області; ПТУ № 7 м. Луганська; ПТУ № 9 м. Житомира, ПТУ № 9 м. Умань та ПТУ № 23 м. Канева Черкаської області; ПТУ № 4 м. Тернопіль, ПТУ № 22 смт. Товсте Заліщинського району, ПТУ № 31 м. Ланівці, ПТУ № 6 м. Кременець Тернопільської області та у багатьох інших.

Упровадження ступеневої підготовки фахівців художнього профілю потребувало розробки нового змісту професійно-художньої освіти, її науково-методичного забезпечення. У зв'язку з цим, вищим художнім професійним училищем було дозволено створювати експериментальні навчальні плани, програми і перевіряти їх ефективність у процесі професійного навчання учнів на відповідних ступенях.

Розвитку ступеневої професійно-художньої освіти сприяли рішення колегії Міністерства освіти України "Про стан освіти в Україні та головні напрями її розвитку на зламі століть" від 17 березня 1999 року, протокол № 4/1-4, зокрема за такими напрямками: забезпечення розвитку і функціонування системи ступеневої освіти, розширення можливостей особистості в здобутті освітнього та освітньо-кваліфікаційного рівня за бажаним напрямом; узгодження змісту освіти на всіх освітніх і освітньо-кваліфікаційних рівнях, керуючись принципом наступності і безперервності з найповнішим використанням потенціалу загальної середньої, професійно-технічної, вищої і післядипломної освіти; активізація роботи щодо вдосконалення змісту навчально-виховного процесу відповідно до суспільно-економічних перетворень, використання ефективних форм і методів навчання, нових педагогічних технологій, передового досвіду; розширення мережі позашкільних закладів освіти; поліпшення якості професійно-практичної підготовки фахівців; посилення партнерських зв'язків навчальних закладів із підприємствами та установами з питань формування змісту професійної освіти, проведення практики, працевлаштування випускників.

Відповідно до статті 13 Закону України "Про професійно-технічну освіту" [118] було розроблено Положення про ступеневу професійно-технічну освіту, згідно з яким встановлювалися **три ступені професійно-художньої освіти і відповідно три атестаційні рівні ПТНЗ художнього профілю.**

На першому ступені забезпечується формування відповідного рівня кваліфікації з технічно нескладних, простих за своїми виробничими діями та операціями професій, у навчальних закладах першого рівня атестації: художні школи, спеціалізовані інтернати, Малі академії мистецтв, навчально-курсові комбінати тощо, за наявності відповідної ліцензії. Навчання на першому ступені здійснюється за навчальними планами і програмами, що затверджуються місцевим органом управління професійно-технічною освітою з професій, визначених у розділі 9 та частково в розділах 5–8 Класифікатора

професій ДК 003–95. **На другому ступені** – формування відповідного рівня кваліфікації з масових робітничих професій народних художніх промислів і ремесел середньої технологічної складності в навчальних закладах другого рівня атестації: професійно-технічні училища, художні професійно-технічні училища. Навчання здійснюється за державними стандартами з професій, визначених у розділах 5–8 та частково в розділах 3–4 Класифікатора професій ДК 003–95. **На третьому ступені** – формування високого рівня кваліфікації майбутніх робітників із технологічно складних, наукоємних професій і спеціальностей із напрямів мистецтва в навчальних закладах третього атестаційного рівня: вищі професійні училища, вищі художні професійно-технічні училища, центри професійно-технічної освіти. "Навчання здійснюється згідно з державними стандартами професій, визначених у розділах 4–8 та частково в розділі 3 Класифікатора професій ДК 003-95" [91].

Підвищення кваліфікації здійснюють навчальні заклади художнього профілю всіх атестаційних рівнів за відповідними навчальними планами і програмами. Зростанню професіоналізму робітничих кадрів із професій художніх промислів і ремесел сприяло виконання постанови Кабінету Міністрів України **"Про порядок надання робочих місць для проходження учнями, слухачами професійно-технічних навчальних закладів виробничого навчання та виробничої практики"** від 7 червня 1999 року № 992, якою визначалися організаційно-правові та педагогічні заходи щодо забезпечення робочими місцями учнів навчальних закладів профтехосвіти для проходження ними виробничого навчання та виробничої практики на виробництві чи в сфері послуг.

Професійне навчання за ступенями зумовило впровадження нових підходів до **оцінювання результатів художньої діяльності учнів**. Однією з перспективних форм оцінювання знань і вмінь, яка пройшла апробацію у ПТНЗ художнього профілю, є оцінювання за рейтингом, сумою балів. Під час оцінювання рівня професіоналізму майбутнього митця враховувався творчий потенціал особистості учня, а також знання термінології з таких предметів, як: рисунок, живопис, композиція, скульптура.

У 90-х роках минулого століття у ПТНЗ художнього профілю здійснювався перехід до сучасних технологій підготовки кадрів, активної взаємодії зі службами зайнятості. Помітними стають труднощі в організації виробничої практики, відмова базових підприємств від працевлаштування випускників [288, с. 48].

Отже, пройшовши тернистий шлях становлення і розвитку, нині професійно-художня освіта має реальні умови для розвитку здібностей учнів, їх поступового творчого вдосконалення на вищих ступенях навчання. За таких умов стало необхідним обґрунтування концептуальних засад розвитку професійно-художньої освіти, створення нових педагогічних систем формування професійної майстерності майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел з урахуванням індивідуальних здібностей, інтересів, ціннісних орієнтацій особистості.

1.5. Педагогічний аналіз сучасного стану професійного навчання в закладах профтехосвіти художнього профілю

Розвиток українського суспільства на початку ХХІ століття, глобалізаційні та інтеграційні процеси зумовили необхідність докорінних змін у професійно-художній освіті. За цих умов провідним завданням українського суспільства, згідно з основоположними принципами освіти для ХХІ століття, які було визначено у доповіді Міжнародної комісії ЮНЕСКО – "навчитися жити разом; навчитися оволодівати знаннями; навчитися працювати разом", – стало розвиток особистості майбутнього фахівця на основі її внутрішнього потенціалу у співвідношенні з культурно-історичними цінностями та технологічними досягненнями людства. З огляду на таке завдання необхідною є особлива організація професійного навчання молоді, яка сприяла б її творчій реалізації як в професійній діяльності, так і в особистому житті, ефективній соціалізації та адаптації до вимог ринку праці, художнього виробництва. Насамперед, – це стосується підготовки кадрів для підприємств художніх промислів і ремесел, зорієнтованих на художньо-промислові види діяльності, що потребує не тільки професіоналізму на рівні майстра – творця – виконавця унікальних виробів народного мистецтва, а й високого освітньо-культурного, морального і духовного рівня.

Відтак професійно-художня освіта і, зокрема, підготовка фахівців з професій художніх промислів і ремесел має слугувати сучасному суспільству в плані екологізації української культури. Особливо це актуально за умов відсутності знань про народну художню культуру, спотвореного уявлення про образну структуру мистецтва взагалі. Тому саме випускники ПТНЗ художнього профілю мають стати провідниками ідей народної культури і мистецтва в сучасному житті, професійній діяльності, законодавцями у формуванні художнього та естетичного смаку людей, поважного ставлення до вікових культурних традицій, духовних багатств, створених попередніми поколіннями.

У зв'язку з цим, першочерговим завданням є забезпечення умов для творчого розвитку особистості майбутнього майстра-художника, формування в нього національних, культурно-естетичних цінностей, здатності до самореалізації в індивідуальній і колективній художній діяльності, оволодіння набором відповідних кваліфікацій і компетенцій, необхідних для мобільності та конкурентоздатності на ринку праці, а також для соціального визнання як митця – професіонала в художньому середовищі.

Зауважимо, що на початку ХХІ ст. була сформована мережа ПТНЗ художнього профілю, яка складалася із професійних художніх ліцеїв, художніх професійно-технічних училищ, вищих художніх професійних училищ і вищих художніх професійно-технічних училищ, задекларованих Законом України "Про професійно-технічну освіту" [118]. Як свідчить офіційна статистика, починаючи з 2000 року стали істотно зменшуватися обсяги підготовки фахівців для народних художніх промислів. Причиною цього стали приватизація й репрофілювання підприємств концерну "Українські художні промисли", що унеможливило організацію на їхній базі виробничої практики, а найголовніше – працевлаштування випускників. Особливо це вплинуло на формування контингенту з таких професій художніх

промислів і ремесел, як "Вишивальниця", "Килимар", "Гончар", "Різьбар по дереву" тощо. Водночас зросли обсяги підготовки фахівців з інших професій художнього профілю, таких як – "Реставратор декоративно-художніх фарбувань", "Реставратор декоративних штукатурних і ліпних виробів", "Ювелір-монтажник", "Виробник художніх виробів з дерева", "Декоратор вітрин" тощо.

З метою збереження підготовки фахівців з професій художніх промислів і ремесел їх стали інтегрувати з масовими професіями, наприклад, "Швачка-вишивальниця", "Кравець-вишивальниця" тощо. Таке інтегрування принесло більшої користі професіям швейного спрямування, ніж художнім. Адже створювалися умови оволодіння додатковими компетенціями: вишивати вручну, вишивати на машині, що розширювало професійне поле швачки і збільшувало її мобільність, здатність швидко переорієнтовуватися на інші види робіт. І навпаки, за умов інтегрування з професією швачки – вишивальниця оволодівала меншою кількістю художніх технік з вишивки, передбачених програмою цієї професії для певного курсу навчання.

На якості підготовки фахівців для художніх промислів і ремесел негативно позначилося переведення окремих професій до масових. Зокрема, це стосується професії "Ткач ручного художнього ткацтва", яка зникла свого часу із класифікатора професій ДК 003-95 [91]. У зв'язку з цим, підготовка фахівців з цієї професії почала здійснюватися як ткачів для ткацьких підприємств, а не для художнього виробництва. Лише в 2004 році творчим колективом педагогів Кролевецького ВПУ № 23 Сумської області за результатами експерименту, що проводився під нашим науковим керівництвом на базі цього навчального закладу, розроблено і затверджено в Міністерстві праці і соціальної політики України нову кваліфікаційну характеристику цієї професії. Це дало змогу додатково ввести її як художню професію до Державного класифікатора ДК 003-2005 [512].

Важливим кроком на шляху вдосконалення підготовки фахівців з професій художніх промислів і ремесел стало схвалення 19 січня 2000 року Президією АПН України розробленої нами **Концепції професійно-художньої освіти**, основні положення якої спрямовувалися на оновлення підходів до розвитку системи неперервної професійно-художньої освіти в Україні, підвищення її престижності як важливої складової культурного розвитку окремої особистості, суспільства тощо [173].

Помітні зміни в діяльності **вищих художніх професійних училищ (ВХПУ)** відбулися з 2000 року після затвердження Міністерством освіти і науки України **"Положення про вище професійне училище та центр професійно-технічної освіти"** (Наказ Міністерства освіти і науки України № 225 від 20 червня 2000 року). Зокрема, одержання статусу ПТНЗ третього атестаційного рівня надало ВХПУ право здійснювати підготовку робітників високої кваліфікації з технологічно складних наукоємних професій і спеціальностей або робітників, діяльність яких характеризувалася складною організацією праці. Акредитованим ВХПУ було надано право присвоювати випускникам кваліфікацію "молодший спеціаліст" [319, с. 178].

Організації навчально-виховного процесу у ПТНЗ художнього профілю на інноваційних засадах сприяло затверджене наказом Міністерства освіти і науки України № 522 від 7.11.2000 р. **"Положення про порядок здійснення інноваційної освітньої діяльності"** [321, с. 622]. Відповідно до нього на базі

багатьох ПТНЗ художнього профілю було відкрито експериментальні педагогічні майданчики з метою розробки, експериментальної перевірки та впровадження оновленого змісту професійно-художньої освіти, сучасних педагогічних технологій, засобів навчання тощо. Статус експериментальних педагогічних майданчиків Інституту педагогіки і психології професійної освіти АПН України (з лютого 2007 р. – Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих. Підстава: постанова Президії АПН України 1-7/1-7 від 30.01.07 р.) одержали училища, з-поміж яких – Грицівське вище художнє професійне училище № 19 Хмельницької області, Чернівецьке вище професійне художнє училище № 5, Кролевецьке вище професійне училище Сумської області, а також художні професійно-технічні училища № 12 м. Львова і № 15 м. Кам'янець-Подільського Хмельницької області.

З метою пропагування професій художніх промислів і ремесел у 2000 році на базі Педагогічного музею м. Києва за сприяння Міністерства освіти України й Відділення педагогіки і психології професійно-технічної освіти АПН України (нині Відділення професійної освіти і освіти дорослих АПН України), а також за нашою участю було проведено Всеукраїнську виставку "Професійно-художня освіта України на порозі ХХІ століття". Ідея проведення такої виставки виникла в червні 1999 року під час Міжнародної науково-практичної конференції "Психолого-педагогічні аспекти професійно-художньої освіти на межі ХХІ століття" (м. Черкаси).

Заклади системи професійно-технічної освіти вперше за роки незалежності України одержали можливість продемонструвати результати професійної підготовки фахівців художнього профілю, що були представлені в експозиції Всеукраїнської виставки декоративно-вжиткового та образотворчого мистецтва.

Державна політика в галузі народних художніх промислів й завдання щодо підготовки фахівців цього напрямку обґрунтовані в **Законі України "Про народні художні промисли" (2001, 2004)**. У цьому Законі викладено визначення таких понять: народний художній промисел; осередок народного художнього промислу; виріб народного художнього промислу; майстер народного художнього промислу; типовий зразок виробу народних художніх промислів; серійний виріб народних художніх промислів, творче варіювання [513, с. 1–2].

Тим часом результати аналізу сучасного стану життєдіяльності ПТНЗ художнього профілю свідчать, що більшість положень цього Закону не виконується. Зокрема, йдеться про підтримку державою суб'єктів народних художніх промислів шляхом пільгового оподаткування й кредитування стосовно збереження народних художніх промислів і робочих місць майстрів народних художніх промислів у разі реорганізації підприємств, у тому числі при зміні форми власності, а також положення про сприяння навчанню та підготовці фахівців для народних художніх промислів.

З метою реалізації особистісно орієнтованого підходу до професійної підготовки майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел, підвищення якості й об'єктивності оцінювання їх професійних знань, умінь, навичок, розвитку духовності, культури, технічного, технологічного, екологічного мислення, формування здатності до продуктивної співпраці в колективі у 2001 році була запроваджена 12-бальна система оцінювання навчальних досягнень [332]. На основі типових були розроблені робочі критерії оцінювання

навчальних досягнень учнів (І рівень – початковий, II рівень – середній, III рівень – достатній), а також проведено курсове підвищення кваліфікації директорів ПТНЗ художнього профілю, їх заступників і методистів з питань організаційно-методичного забезпечення переходу на 12–бальну шкалу оцінювання. Результати її впровадження підтвердили висунуту нами гіпотезу щодо доцільності використання рейтингової системи оцінювання навчальних досягнень учнів ПТНЗ художнього профілю.

У 2001 році було затверджено нову **Типову структуру змісту підготовки кваліфікованих робітників і молодших спеціалістів у вищих професійних училищах і центрах професійно-технічної освіти (ПТО)**. Відповідно до цього вищі професійні художні училища почали здійснювати підготовку кваліфікованих робітників з професій середньої складності. Зокрема, на другому ступені навчання встановлювався термін оволодіння професією 4 роки для осіб з базовою загальною середньою освітою і 1,5 роки для осіб з повною загальною середньою освітою.

Для підготовки кваліфікованих робітників високого рівня кваліфікації з технологічно складних професій і професій із складною організацією праці, що давала змогу здобути кваліфікацію молодшого спеціаліста, термін навчання – 2 роки (табл. 1.10). Зазнали змін і складові Типової структури: обсяг тижневого навчального навантаження на другому ступені – 35 академічних годин, а на третьому – 36 академічних годин; тривалість навчального року встановлювалася 52 тижні, з них 40 тижнів – навчального процесу, 11 тижнів – канікули, 1 тиждень – святкові дні. Перерозподіл годин між професійними дисциплінами та видами професійних робіт дозволявся в межах до 20 відсотків. Фундаментальні навчальні дисципліни визначалися навчальним закладом відповідно до професійної спрямованості.

З метою поєднання загальної середньої і професійно-художньої освіти, забезпечення варіативності й гнучкості освітньо-професійних програм з урахуванням змін на ринку праці та попиту на нові художні професії окремі професійно-технічні училища були реорганізовані в професійні художні ліцеї.

Їх діяльність згідно з Тимчасовим положенням про професійний ліцей спрямовувалася на вирішення таких завдань:

- забезпечення якісної фундаментальної та професійної підготовки кваліфікованих робітників;
- забезпечення профільності навчання учнів загальноосвітніх навчальних закладів [333].

З метою поєднання загальної середньої та професійно-художньої освіти, забезпечення варіативності й гнучкості освітньо-професійних програм з урахуванням змін на ринку праці та попиту на нові професії в Україні у 2002 році більшість художніх професійно-технічних училищ були реорганізовані у професійні художні ліцеї (Севастопольське ХПТУ № 13 і Решетилівське ХПТУ № 28 Полтавської області) [522]. Упродовж 2003 року було створено ще три професійних художніх ліцеїв: на базі Львівського художнього професійно-технічного училища № 12 [519]; ПТУ № 6 м. Луганська [517] і Кам'янець-Подільського художнього професійно-технічного училища № 15 [515]. У своїй діяльності професійні художні ліцеї стали керуватися Тимчасовим положенням про професійний ліцей (наказ МОН України від 17.10.2002 року № 587) [250, с. 185–195].

ТИПОВА СТРУКТУРА
змісту підготовки кваліфікованих робітників
і молодших спеціалістів у вищих професійних училищах
і центрах професійно-технічної освіти

Назва складових підготовки, навчальних дисциплін, видів навчальної роботи	Терміни навчання, обсяги навчального часу (академічні години)														
	II ступінь (на основі базової середньої освіти з наданням повної загальної середньої освіти)			II ступінь (на основі повної загальної середньої освіти)			III ступінь								
	2,5 р.	3 р.	3,5 р.	4 р.	1 р.	1,5 р.	1р.			1,5р.			2р.		
							норм. час.	самост. вивч.	усього	норм. час.	самост. вивч.	усього	норм. час.	самост. вивч.	усього
Навчальні дисципліни для здобуття повної загальної середньої освіти	1400	1400	1400	1400											
Соціально-гуманітарні навчальні дисципліни	568	588	608	628	118	158	265	40	305	330	40	370	350	40	390
Фундаментальні та загально-технічні навчальні дисципліни	105-245	105-345	140-400	140-470	120-235	120-280	280-330	80	360-410	400-500	140	540-640	510-660	180	690-840
Спеціальні професійні навчальні дисципліни	200-500	240-650	470-920	650-1100	245-380	300-420	450-465	120	570-585	630-610	180	810-790	1000-950	260	1218-1260
Виробниче навчання та практика	1460-1020	2100-1450	2510-1800	3010-2230	950-700	1540-1260	200-135	-	200-135	310-230	-	310-230	530-430	-	530-430
Переддиплом на практика							105	-	105	175	-	175	175	-	175
Дипломне проектування							70	-	70	210	-	210	210	-	210
Екзамени та інші форми атестації знань, умінь, навичок	105	105	110	110	35	70	70	-	70	105	-	105	105	-	105
Консультації	350	350	400	400	70	100	250	-	250	300	-	300	350	-	350
Загальний обсяг навч. часу	3500	4200	4900	5600	1400	2100	1440	240	1680	2160	360	2520	2880	480	3360
Кількість навчальних тижнів	100	120	140	160	40	60	40	-	40	60	-	60	80	-	80

Водночас Художнє професійно-технічне училище № 10 м. Тернополя було реорганізовано у Вище професійне училище № 10. Тут здійснюється підготовка робітників художнього профілю лише з однієї професії – "Виробник художніх виробів з дерева" [508].

З 2002 року професійна підготовка фахівців художнього профілю стала здійснюватися з урахуванням національних і світових тенденцій щодо потреб і змін на ринку праці та поєднанні із загальною середньою освітою в умовах переходу на дванадцятирічний термін навчання та забезпечення наступності з вищою освітою. Ці та інші чинники розвитку професійної підготовки фахівців художнього профілю знайшли відображення в Програмі спільної діяльності Міністерства освіти і науки України та Академії педагогічних наук України на 2002–2004 рр. з урахуванням рішень, прийнятих Всеукраїнським з'їздом працівників освіти. Цією програмою було також передбачено розроблення Положення про художній професійний навчальний заклад.

2003 рік став для ПТНЗ художнього профілю визначальним щодо посилення уваги держави до розв'язання завдань підготовки висококваліфікованих робітників з урахуванням динамічних змін на ринку праці. На виконання постанови Верховної Ради від 03.04.2003 р. № 699 *"Про стан і перспективи розвитку професійно-технічної освіти в Україні"*, що була прийнята за результатами "Дня Уряду", було внесено зміни і доповнення до Закону України "Про професійно-технічну освіту" та інших законодавчих актів з питань ПТО. Вперше на законодавчому рівні обгрунтовано визначення допрофесійної підготовки, що здійснюється у ПТНЗ художнього профілю, а також уточнено суть понять "професійно-технічна освіта", "професійно-технічне навчання", "післядипломна освіта" [514]. З метою підвищення якості підготовки робітничих кадрів для підприємств художньої галузі діяльність педагогічних колективів ПТНЗ художнього профілю спрямовується на створення належних умов навчання учнів, впровадження в навчально-виробничий процес інноваційних методик і засобів навчання, формування підприємницького мислення і навичок поведінки в новому економічному середовищі тощо.

У 2004 році назву професійного художнього ліцею отримали: *Слов'янське художнє професійно-технічне училище № 76 Донецької області* [524] і *Стрийське художнє професійно-технічне училище № 16 Львівської області* [525]. У цьому ж році *художнє професійно-технічне училище № 64 м. Львова* було реорганізовано у *професійний ліцей дизайну та будівництва*, який розпочав підготовку кваліфікованих робітників для будівельної галузі, промисловості, сфери послуг, торгівлі й громадського харчування [518]. Згідно з наказом Міністерства освіти і науки України № 816 від 25.10.2004 року *Черкаське вище художнє професійно-технічне училище* було перейменовано у *художній технічний коледж*.

Зміна статусу дала змогу розширити обсяги професійної підготовки молодших спеціалістів із спеціальностей: "Образотворче та декоративно-вжиткове мистецтво", "Дизайн" й водночас призвела до зменшення обсягів підготовки кваліфікованих робітників з професій художніх промислів і ремесел [529]. У 2004 році згідно з наказом Міністерства освіти і науки України № 295 від 13.04.04 були внесені зміни в Типову базисну структуру навчальних планів для підготовки кваліфікованих робітників у ПТНЗ і у тому

числі у ПТНЗ художнього профілю. Згідно з пояснювальною запискою встановлювався новий термін навчання, зокрема півроку, рік і півтора року – для абітурієнтів з повною загальною середньою освітою; два з половиною роки, три, три з половиною і чотири роки – з базовою загальною середньою освітою та з одержанням повної загальної середньої освіти; а також рік, півтора і два роки – без здобуття повної загальної середньої освіти (табл. 1.11). Новою базисною структурою наряду із загальнотехнічною (загальнохудожньою) професійно-теоретичною та професійно-практичною підготовкою було передбачено вивчення предметів гуманітарного й природничо-математичного циклів.

Таблиця 1.11

ТИПОВА БАЗИСНА СТРУКТУРА
навчальних планів для підготовки кваліфікованих робітників у ПТНЗ

№ пор	Зміст професійно- технічної освіти	Повна загальна середня освіта			Базова загальна середня освіта						
					Із одержанням повної загальної середньої освіти				Без одержання повної загальної середньої освіти		
		Терміни навчання (у роках)									
0,5	1	1,5	2,5	3	3,5	4	1	1,5	2		
1	Гуманітарна підготовка										
1.1	Українська мова				140	140	140	140			
1.2	Українська література				70	70	70	70			
1.3	Зарубіжна література				70	70	70	70			
1.4	Історія України				70	70	70	70			
1.5	Всесвітня історія				70	70	70	70			
1.6	Іноземна мова				130	130	130	130			
1.7	Основи правових знань	17	34	34	34	34	34	34	34	34	34
1.8	Людина і суспільство (основи філософії)				35	35	35	35			
1.9	Українське ділове мовлення								38	38	38
1.10	Основи економіки				34	34	34	34			
	Всього за п. 1	17	34	34	653	653	653	653	72	72	72
2	Природничо- математична			I		II	III				
2.1	Математика			240		250	260				
2.2	Фізика			189		199	209				
2.3	Астрономія			17		17	17				
2.4	Хімія			130		120	110				
2.5	Інформатика			70	70	70					
2.6	Біологія, основи			105		95	85				

№ пор	Зміст професійно- технічної освіти	Повна загальна середня освіта			Базова загальна середня освіта						
					Із одержанням повної загальної середньої освіти				Без одержання повної загальної середньої освіти		
		Терміни навчання (у роках)									
		0,5	1	1,5	2,5	3	3,5	4	1	1,5	2
	екології										
2.7	Географія			30		30	30				
	Всього за п. 2				781						
3	Фізична культура і здоров'я	25	50	90	160	180	200	220	50	90	110
4	Допризовна підготовка (основи медико- санітарної підготовки)	-	-	-	140	140	140	140	70	70	70
5	Загально- технічна підготовка										
6	Професійно- теоретична підготовка										
	Всього за п. 5, п. 6	166 - 266	288 - 538	338 - 688	200 - 600	250 - 846	500 - 1176	656 - 1500	200 - 400	260 - 620	400 - 890
7	Професійно- практична підготовка	572 - 472	948 - 698	1523 - 1173	416 - 1016	2046 - 1450	2476 - 1800	3000 - 2156	928 - 728	1493 - 1133	2033 - 1543
8	Предмети, що вільно обираються	25	45	45	45	45	45	45	45	45	45
9	Державна атестація та інші форми контролю	35	35	70	105	105	105	105	35	70	70
10	Консультації	50	70	100	350	350	350	350	70	100	150
11	Загальний обсяг навчального часу (без п. 10)	840	1400	2100	3500	4200	4900	5600	1400	2100	2800

З урахуванням особливої ролі інформаційних технологій у підготовці конкурентоспроможних на ринку праці фахівців новою базисною структурою було передбачено вивчення двох навчальних дисциплін – "Інформатика", "Інформаційні технології". Для забезпечення комп'ютерної грамотності майбутніх робітників ПТНЗ художнього профілю створюється відповідна інформаційна база. До професійно-теоретичної підготовки були віднесені такі навчальні дисципліни: спеціальна технологія, матеріалознавство та інші професійно-спрямовані предмети (композиція, живопис, рисунок, технічний рисунок, художні народні промисли тощо).

Відповідно професійно-практична підготовка складалася з виробничого навчання, виробничої практики та переддипломної (передвипускної) практики на виробництві або в сфері послуг і мала здійснюватися впродовж усього терміну навчання.

Згідно з Типовою базисною структурою ПТНЗ художнього профілю надавалося право планувати предмети, за вільним вибором учнів, а також розподіляти час на вивчення окремих тем чи розділів з урахуванням рівня підготовленості учнів групи, специфіки професії без порушень логічності вивчення предметів.

Удосконаленню підготовки фахівців з професій художніх промислів і ремесел на засадах особистісно діяльнісної парадигми професійно-художньої освіти відповідно до вимог технологічного розвитку художнього виробництва сприяли положення Концепції розвитку професійно-технічної (професійної) освіти в Україні, схваленої на спільному засіданні колегії Міністерства освіти і науки України та Президії АПН України у 2004 році. У Концепції теоретично обґрунтовано підходи до оновлення змісту професійної освіти, впровадження сучасних форм і методів навчання, управління освітньо-виховною, навчально-виробничою, навчально-методичною, фінансово-економічною та господарською діяльністю професійних навчальних закладів. Особливу увагу приділено положенням щодо створення державних стандартів з робітничих професій [174].

Упродовж 2006–2008 рр. із професій художніх промислів і ремесел було розроблено і впроваджено у навчальний процес 10 державних стандартів, зокрема з таких професій: "Виробник художніх виробів з дерева"; "Виробник художніх виробів з лози"; "Виробник художніх виробів із кераміки"; "Вишивальниця"; "Вітражник"; "Живописець"; "Коваль ручного кування"; "Різьбар по дереву та бересті"; "Ткач ручного художнього ткацтва"; "Художник розмалювання по дереву". Розроблення і впровадження цих стандартів супроводжувалося ґрунтовним обговоренням за участі науковців і практиків щодо їхнього змісту і структури, а також експериментальною перевіркою. Ідея розроблення таких стандартів полягала в забезпеченні єдиної державної політики у сфері професійної підготовки фахівців художніх промислів і ремесел, підвищенні її якості на основі регламентації вимог до результатів професійно-художньої освіти й упорядкування системи контролю за ефективністю діяльності ПТНЗ художнього профілю тощо [324].

Запровадження державних стандартів об'єктивно потребувало підвищення **вимог до рівня професійної компетентності педагогів професійно-художньої школи**. У зв'язку з цим важливого значення набуло підвищення кваліфікації викладачів і майстрів виробничого навчання. Зокрема, програмою стажування майстрів виробничого навчання, поряд з ознайомленням з економікою художнього виробництва, ефективними методами організації праці, механізмами управління якістю продукції, нормування робіт, з технологіями художнього виробництва стало

передбачатися виконання кваліфікаційної (пробної) роботи з метою одержання вищого тарифікаційного розряду.

Проблема підготовки педагогічних кадрів професійних навчальних закладів і підвищення їх професійної компетентності стала предметом обговорення на засіданні колегії Міністерства освіти і науки України, що відбулася в 2005 році. За її підсумками планувалися такі заходи: вдосконалити нормативно-правову базу щодо підготовки, підвищення кваліфікації та стажування педагогічних працівників; переглянути зміст навчання, враховуючи категорію працівників, попередньо здобуту освіту, індивідуальні інтереси та запити педагогічного працівника; привести зміст навчання у відповідність до нових державних стандартів ПТО та її завдань; створити систему підготовки педагогічних кадрів для професійно-технічної освіти у ВНЗ за тристоронніми угодами (ВНЗ, регіональне управління освітою, студент).

У 2006 році отримав статус ***Вищого художнього професійного училища Стрийський професійний художній ліцей Львівської області***. У цьому закладі розпочалася підготовка майбутніх фахівців з таких професій: "Виробник художніх виробів з дерева", "Виробник художніх виробів з металу", "Живописець", "Коваль ручного кування", "Монтажник експозиції та художньо оформлювальних робіт", "Різальник по дереву та бересті", "Реставратор декоративних штукатурок і ліпних виробів", "Реставратор декоративно-художніх фарбувань", "Художник розмалювання по дереву". Значна увага в училищі стала приділятися перегляду тематичних робіт учнів із виробничого та теоретичного навчання. Для організації цієї роботи була створена художня рада, до якої входили директор навчального закладу, його заступники, викладачі спеціальних дисциплін, методист, майстри виробничого навчання. Педагогічні працівники та учні училища брали активну участь у виставках декоративно-вжиткового мистецтва на всеукраїнському та регіональному рівнях [525].

На початку XXI століття педагогічні колективи ПТНЗ художнього профілю спрямували свої зусилля на розвиток соціального партнерства, оновлення змісту освіти, впровадження у навчально-виробничий процес новітніх технологій навчання, створення нового покоління підручників, удосконалення матеріально-технічної бази, комп'ютеризацію та інформатизацію, підключення до локальної мережі Internet тощо. Особливого значення набуло налагодження взаємодії з роботодавцями. Зокрема, на Всеукраїнській нараді з питань забезпечення якісної підготовки кваліфікованих робітників у березні 2006 року були схвалені заходи щодо взаємодії ПТНЗ художнього профілю і підприємств у напрямі спільного опрацювання механізму взаємовигідної співпраці в питаннях забезпечення підготовки кваліфікованих кадрів і відповідальності роботодавців за використання робочої сили. Крім того, до завдань, які потрібно спільно з роботодавцями розв'язувати, було віднесено: розроблення державних стандартів нового покоління, Державного переліку професій, підручників,

посібників; створення навчально-практичних центрів із впровадження інноваційних технологій тощо.

Посилюється увага до створення і використання в підготовці фахівців художніх промислів і ремесел навчальної та науково-методичної літератури, інноваційних технологій навчання, в тому числі й інформаційних, визначення змісту професійно-художньої освіти на засадах гуманізації та гуманітаризації, особистісно орієнтованого та діяльнісно-розвивального підходів, інтеграції науки, мистецтва, виробництва тощо.

З метою відродження національної культури, поліпшення підготовки фахівців художніх промислів і ремесел у березні 2006 року Департаментом професійно-технічної освіти Міністерства освіти і науки України було заплановано здійснити упродовж року низку заходів, а саме: розширити мережу ПТНЗ художнього профілю; розробити проект орієнтовного положення про структурний підрозділ ПТНЗ – навчально-виробничу майстерню (студію) з художніх промислів і ремесел; забезпечити розроблення та видання підручників, навчальних посібників, проведення Всеукраїнських конкурсів фахової майстерності для учнів, які оволодівають професіями художнього спрямування; організувати підготовку фахівців із професій художніх промислів і ремесел із числа незайнятого населення, а також допрофесійну підготовку учнів основної та старшої школи; розширити взаємодію ПТНЗ художнього профілю з підприємствами, організаціями художнього спрямування та досвідченими народними майстрами; створити в регіонах постійно діючу мережу виставок-ярмарок виробів художніх промислів і ремесел, виготовлених учнями; організувати поширення досвіду кращих навчальних закладів художнього профілю тощо.

Підвищенню ефективності державного управління в сфері збереження традиційних осередків народних художніх промислів, створенню належних умов для творчості народних майстрів та на підтримку ініціативи Національної ради з питань культури і духовності сприяв виданий 6.06.2006 року Указ Президента України **"Про заходи щодо відродження традиційного народного мистецтва та народних художніх промислів в Україні"**. У цьому Указі чітко обґрунтовано позицію держави щодо створення навчально-наукових майстерень, місцевих музеїв, шкіл народної майстерності, творчих майстерень народних майстрів, сприяння розміщенню у будівлях державної і комунальної власності крамниць із продажу українських сувенірів, виробів народних художніх промислів, народного мистецтва, започаткування щорічних грантів Президента України молодим майстрам народного мистецтва. Водночас Кабінету Міністрів було доручено вирішити питання щодо створення у м. Києві Всеукраїнського науково-інформаційного центру з питань розвитку традиційного народного мистецтва та народних художніх промислів, заснувати з 2007 року видання книжкової серії "Скарби українського народного мистецтва", забезпечити реалізацію комплексу заходів щодо вдосконалення підготовки фахівців з народних художніх

промислів, у тому числі розвитку мережі професійно-технічних і вищих навчальних закладів, в яких вона здійснюється [527].

Винятково важливе значення має розпорядження Кабінету Міністрів України **"Про схвалення Концепції Державної програми збереження, відродження і розвитку народних художніх промислів на 2006–2010 роки"** (№ 336-р, 15 червня 2006 року). З-поміж іншого в розпорядженні наголошується на необхідності:

- надання державної підтримки суб'єктам підприємницької діяльності;
- забезпечення централізованого фінансування підприємств;
- відновлення системи професійної підготовки фахівців художніх промислів і ремесел, традиційних ринків збуту;
- створення особливих економічних умов для заповідних територій народних художніх промислів (у частині виробництва і реалізації художніх виробів);
- упровадження новітніх технологій; зміцнення матеріально-технічної бази і будівництво нових підприємств народних художніх промислів [521].

З метою реалізації концептуальних засад розвитку народних художніх промислів було розроблено **Державну програму забезпечення, відродження і розвитку народних художніх промислів в Україні**, згідно з якою передбачалося:

- створити правові, економічні та організаційні умови для збереження, відродження і розвитку народних художніх промислів;
- відродити важливі для держави виробництва народних художніх виробів і національної сувенірної продукції;
- розширити мережу ПТНЗ художнього профілю;
- збільшити кількість робочих місць, передусім у сільській місцевості;
- вивчати, зберігати і популяризувати культурну спадщину українського народу;
- об'єднати зусилля органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, громадських організацій і наукових установ у справі збереження, відродження і розвитку народних художніх промислів [521].

З вересня 2006 року в організацію навчально-виробничого процесу у ПТНЗ згідно з Положенням, затвердженим наказом Міністерства освіти і науки України № 419 від 30.05.2006 р., було передбачено запровадження оновлених підходів до планування, організації та обліку процесу професійного навчання, порядку проведення поточного, тематичного, проміжного і вихідного контролю рівня знань, умінь і навичок учнів, слухачів, їх кваліфікацій та атестації [320].

Упродовж 2007 року продовжувалася робота з розроблення державних стандартів із професій художніх промислів і ремесел, здійснення на їх основі професійної підготовки учнівської молоді та дорослого населення, застосування в навчально-виробничому процесі комп'ютерної техніки, новітніх форм і методів, прогресивних методик викладання. Педагогічні

працівники та учні залучалися до дослідно-експериментальної, етнографічно-пошукової, конкурсної та виставкової діяльності, художньої творчості.

На початку цього ж року ПТНЗ художнього профілю, а також навчальні заклади інших типів, що здійснюють підготовку фахівців з професії "Вишивальниця", в межах руху учнівської молоді "Моя земля – земля моїх батьків" долучилися до Всеукраїнської історико-етнографічної експедиції учнівської та студентської молоді "Україна вишивана". Експедиція була започаткована Міністерством освіти і науки України, Українським державним центром туризму і краєзнавства учнівської молоді спільно з Всеукраїнською спілкою краєзнавців з метою актуалізації туристично-краєзнавчої діяльності в навчальних закладах, підтримки підростаючого покоління та педагогічної громадськості в збиранні, дослідженні, збереженні й "примноженні духовної та матеріальної культури рідного краю". Під час цієї експедиції учнівська й студентська молодь могла подавати на конкурс науково-практичні роботи з матеріалами наукових краєзнавчих експедицій, а також роботи, виконанні на основі самостійних наукових досліджень.

На подальше вдосконалення підготовки кадрів для народних художніх промислів спрямована **"Державна програма збереження, відродження і розвитку народних художніх промислів на період до 2010 року"**, затверджена Кабінетом Міністрів України (постанова № 768 від 23.05.2007 р.). До очікуваних результатів виконання Програми водночас із удосконаленням нормативно-правової бази було віднесено: "відродження близько 30 осередків народних художніх промислів, зокрема в таких видах виробництва, як художня кераміка, гончарство, художнє ткацтво, художня обробка дерева, художня обробка каменю, декоративний розпис, художнє плетіння з рослинних матеріалів; створення майже 30 тис. нових робочих місць; відновлення системи ПТО в галузі народних художніх промислів у сільській місцевості, що стане важливим чинником естетичного виховання й навчання дітей і молоді" [520].

У розділі **"Освіта в сфері народного мистецтва та народних художніх промислів"** Програмою передбачено такі заходи:

- створення навчально-показової майстерні гончарів у музеї "Яворівщина" (м. Яворів Львівської області);
- відкриття **коледжу народного мистецтва в Чигирині Черкаської області**;
- відкриття **училища народного мистецтва в смт Петриківка Дніпропетровської області**;
- зміцнення матеріально-технічної бази **Решетилівського художньо-професійного ліцею**;
- створення на базі **Кролевецького вищого професійного училища № 23 коледжу народного мистецтва** (Сумська область) [520].

Більшість ПТНЗ художнього профілю узяли участь у Всеукраїнській естафеті інноваційних проєктів, що відбулася в 2007 році, яскраво продемонструвавши якісно новий рівень професійної компетентності своїх

педагогічних колективів. Серед інших здобув визнання інноваційний проект **Севастопольського професійного художнього ліцею** з теми: "Використання комп'ютерних технологій у виробничому навчанні". Мета впровадження цього проекту – підвищення професійного рівня підготовки випускників ліцею та їх конкурентоспроможності на ринку праці на основі впровадження новітніх матеріалів і технологій у процес виробничого навчання фахівців з професії "Художник розмалювання по дереву", використання комп'ютерних програм виробничого навчання з цієї професії [139, с. 93–94].

Високо оцінено проект педагогічних працівників **Стрийського вищого художнього професійного училища** Львівської області з теми "Упровадження студійного навчання в освітню практику училища як умова розвитку художніх професій". Метою створених в училищі студій станкового живопису, вишивки, художньої обробки шкіри, ткацтва, декоративного розпису ужиткових предметів, кераміки, рекламної графіки, художніх виробів із соломки та бісеру, ковальської справи, лозоплетіння, різьби по дереву є вивчення і відродження культури української нації, всіх видів мистецтва, самодіяльної творчості, художніх промислів і ремесел.

У Всеукраїнській естафеті здобули перемогу інноваційні проекти **Львівського професійного художнього ліцею** (тема: "Інноваційні педагогічні та виробничі технології навчання"), **Решетилівського професійного художнього ліцею** Полтавської області (тема: "Впровадження інноваційних технологій у професійно-технічну освіту через унікальні технології виготовлення народних художніх промислів") та інші ПТНЗ, що здійснюють підготовку фахівців художнього профілю. Наприклад, **Сімферопольське ВПУ сервісу та дизайну** Автономної республіки Крим (тема: "Впровадження сучасних виробничих технологій у навчально-виробничий процес через навчально-практичний Центр "Март"), **Київське ВПУ технологій та дизайну одягу** (тема: "Розвиток художньої творчості майбутніх фахівців швейного профілю"), **Кам'янець-Подільське ВПУ** Хмельницької області (тема: "Писанкарство"), **Хмельницьке ВПУ № 25** (тема: "Застосування нетрадиційних технік під час створення мистецьких творів").

За результатами проведеного рейтингу серед ПТНЗ України два ПТНЗ художнього профілю увійшли до ста найкращих професійних навчальних закладів, це – **Стрийське вище художнє професійне училище Львівської області та Львівський професійний художній ліцей**.

Пріоритетним завданням для більшості ПТНЗ художнього профілю стало підвищення фахової майстерності педагогічних працівників за участю представників науки і роботодавців, використання інноваційного досвіду, запропонованого міжнародними проектами "Підвищення ефективності управління професійно-технічною освітою на регіональному рівні в Україні", "Підтримка реформи професійно-технічної освіти в Україні".

Згідно з Указом Президента України № 244 від 20 березня 2008 року **"Про додаткові заходи щодо підвищення якості освіти в Україні"**

випускники ПТНЗ художнього профілю долучилися до зовнішнього незалежного оцінювання навчальних досягнень із загальноосвітніх предметів.

Важливим аспектом інноваційної діяльності ПТНЗ художнього профілю стало виховання учнівської молоді на засадах національної культури, формування в неї національних світоглядних переконань, патріотизму, моралі й духовності. Навчально-виробничий процес у ПТНЗ художнього профілю все більше спрямовував на розширення можливостей професійної самореалізації особистості, забезпечення загальноосвітньої, загальнокультурної та професійної підготовки учасників навчального процесу, поліпшення їх соціального захисту та підвищення конкурентоспроможності на сучасному ринку праці.

Проводилися предметні тижні, олімпіади, конкурси професійної майстерності, відкриті уроки, різноманітні позаурочні виховні заходи. Значну увагу викладачі і майстри виробничого навчання надавали створенню комплексно-методичного забезпечення, впровадженню активних форм і нових методів організації процесу навчання. Наприклад, у практичній діяльності викладачів **ВХПТУ № 5 м. Вінниці** використовувалися уроки з елементами пізнавальної й ділової гри, складання і розв'язування кросвордів, написання учнями повідомлень і рефератів [505].

У сучасних умовах ПТНЗ художнього профілю беруть участь у створенні системи моніторингу якості змісту та ефективної управлінської діяльності на регіональному рівні. У підготовці майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел широко впроваджуються новітні технології, що активізують навчально-пізнавальну діяльність учнів (метод проектів, модульно-розвивальна, інформаційно-комунікаційна технологія тощо). Розвивається взаємодія з роботодавцями у створенні професійних стандартів, оновленні змісту професійно-художньої освіти.

Діяльність педагогів цих закладів, значною мірою набуває дослідно-експериментального характеру, науково-методичний пошук спрямовується на створення навчальної літератури, яка останніми роками майже не видається для професій художнього профілю. Останнє, безумовно, негативно позначається на якості підготовки майстрів художніх промислів і ремесел, а в кінцевому підсумку – на процесах розвитку та відродження народного декоративно-вжиткового мистецтва.

До чинників, що стримували розвиток професійно-художньої освіти впродовж останніх років, належать: відсутність капітальних видатків; зростання боргів за спожиту ПТНЗ художнього профілю електроенергію; відсутність коштів на модернізацію навчально-матеріальної бази майстерень, кабінетів, лабораторій і придбання засобів навчання, підвищення кваліфікації педагогів тощо. Водночас набуває особливої гостроти питання щодо підвищення престижності робітничих професій. Можливо, цьому б сприяло створення сучасних робочих місць, привабливих для випускників навчальних закладів [426, с. 161–162].

До пріоритетних напрямів діяльності ПТНЗ художнього профілю в сучасних умовах ми відносимо: забезпечення якості професійно-художньої освіти; розроблення професійних стандартів, заснованих на компетенціях; модернізацію навчального обладнання, що використовується під час теоретичних і практичних занять; впровадження інноваційних технологій навчання; забезпечення освітнього процесу новітньою навчальною і методичною літературою; створення належних умов для підвищення кваліфікації та стажування керівників, викладачів, майстрів виробничого навчання, залучення соціальних партнерів до участі в навчально-виробничому процесі; оцінювання проміжних і кінцевих результатів теоретичної та практичної підготовки майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел; системну організацію профорієнтаційної роботи серед учнів загальноосвітніх навчальних закладів; розвиток профільного навчання учнів старшої школи на базі ПТНЗ; активне представлення результатів діяльності на освітніх і мистецьких виставках, конкурсах, а також у засобах масової інформації та інтернет-ресурсах тощо [334].

Здійснений аналіз уможлиблює такий висновок: на початку ХХІ століття в діяльності ПТНЗ художнього профілю відбуваються помітні змістові і структурні зміни. Цьому сприяло створення нормативно-правової бази в галузі народних художніх промислів і підготовки для них фахівців із високим рівнем професійної компетентності, культури й національної свідомості. Водночас ми змушені констатувати, що недостатнє фінансове забезпечення на державному рівні підприємств художніх промислів і ремесел, а також ПТНЗ художнього профілю, недостатнє матеріальне й науково-методичне забезпечення спричинило не виконання заходів, що передбачалися на загальнодержавному рівні. Саме тому доцільно здійснювати цілеспрямований пошук щодо вирішення цих винятково важливих проблем.

Висновки до першого розділу

Професійна підготовка фахівців художніх промислів і ремесел відбувалася в процесі розвитку ремісництва, його трансформації в кустарні, а згодом – народні художні промисли. Навчання в сім'ї стало першою формою учнівства в художньому ремеслі. Вік залучення дітей до оволодіння ремеслом був різним, відповідно до специфіки ремесла (вишивка 8–10 років, ткацтво – як тільки ноги дитини діставали ніжки верстата тощо).

Виникнення ремесла на замовлення, на ринок сприяло появі майстрів-ремісників, які спеціалізувалися в певному виді художнього виробництва (гончарство, ювелірне мистецтво тощо). Майстри, які мали власні майстерні, приймали учнів на навчання за певну плату на різні терміни навчання відповідно до специфіки і складності ремесла – 3, 5, 6 років.

На XV ст. припадає період розквіту учнівства в ремеслах, яке вийшло за межі сім'ї. Розвиток цехів (XVI–XVII ст.) – як корпоративної форми взаємодії ремісників, сприяв удосконаленню підготовки молоді з конкретного ремесла. Зокрема, були введені правила прийому учнів на навчання відповідно до угод;

обмежено кількість учнів на 1 майстра (3–5 учнів); започатковано іспити на звання підмайстра, майстра, проведення практики в інших майстрів, інші додаткові правила, що не стосувалися навчання (пригощання членів цеху пивом, обідом; внесення грошей до цехової скрині).

Розвиток мануфактурного виробництва (XVIII ст.) об'єктивно зумовив потребу у зростанні кваліфікованих робітників. На цьому етапі запроваджується навчання художніх дисциплін на основі копіювального методу оволодіння ремеслом. Відкриття спеціальних професійних навчальних закладів, у яких молодь і дорослих навчали грамоти та ремесел, стало характерною особливістю професійної підготовки фахівців для кустарних промислів у XIX – на початку XX ст. Вперше за виконану роботу учні почали одержувати матеріальну винагороду. У навчанні важливу роль відігравали традиції народного мистецтва.

Наприкінці XIX ст. у відкритті художньо-промислових шкіл активну участь брали земства, заможні громадяни, представники церкви, професійні товариства. У школах з-поміж іншого здійснювалося вивчення рисунка, освоєння нових технологій виготовлення художніх виробів. У формуванні вмінь і технічних навичок із ремесел значну роль відігравали показові навчальні заводи-майстерні.

На початку XX ст. реміснича промисловість була об'єднана із споживчою кооперацією, а пізніше зовсім припинила своє існування. Як показало вивчення, це не позначилося на оволодінні молоддю художніми ремеслами.

У радянський період, зокрема у 20-ті роки XX ст., водночас із художньо-промисловими школами почали діяти училища, а згодом і технікуми. Із створенням у 1936 році Українського союзу художньо-промислових організацій (Укрхудожпромсоюзу), до складу якого входило 119 художніх артілей, зросла потреба у кваліфікованих майстрах художніх ремесел. До професійно-художньої підготовки молоді стали залучати кращих майстрів промислів, які не тільки передавали знання з основ традиційного мистецтва, а й секрети авторської манери виготовлення виробів. Учні навчали створювати власний стиль на основі традиційного; особлива увага приділялася оволодінню основами національного мистецтва.

За часів німецької окупації діяльність Укрхудожпромсоюзу припинилася, багато шкіл прикладного мистецтва та художньо-промислових училищ зазнали руйнування й розграбування матеріально-технічної бази. З метою відновлення діяльності художніх артілей Укрхудожпромсоюз у 1944 році ініціював підготовку кваліфікованих робітників у професійних школах художніх ремесел. У цей період на всій території України відбудовуються зруйновані й відкриваються нові навчальні заклади, переважно із художньою спеціалізацією, характерною для різних регіонів. Вдосконалюється матеріально-технічна база; до змісту професійного навчання вводяться знання з основ образотворчого мистецтва; програми виробничої практики й теми дипломних робіт затверджуються Укрхудожпромсоюзом; запроваджуються етнографічні практики, курси підвищення кваліфікації викладачів і майстрів

виробничого навчання; учнів залучають до виготовлення готової продукції, до участі у художніх виставках, конкурсах.

Починаючи з 50-х років минулого століття, у навчальних закладах, що здійснювали підготовку фахівців із професій художніх народних промислів, упроваджуються навчальні програми, зміст яких враховував вимоги промислів до виготовлення художньої продукції. Цими програмами передбачалося виконання учнями складних тематичних робіт.

У 60-х роках ХХ ст. перед ПТНЗ художнього профілю постає завдання щодо організованої підготовки із числа міської і сільської молоді з середньою освітою, кваліфікованих робітників із підвищеним професійним і культурно-технічним рівнем, а також молодшого технічного персоналу для підприємств промислової кооперації України. Водночас, з метою поширення і передачі творчих надбань молодому поколінню, організовується учнівство при майстрах-умільцях на підприємствах художніх промислів і ремесел.

Із 60-х років основним замовником кадрів з професій художніх промислів і ремесел, яких готували у ПТУ, стає Укрхудожпром – виробничо-торгове об'єднання, яке згуртувало навколо себе працівників і підприємців не тільки в напрямі виготовлення продукції, відомої усьому світу, а й в плані здійснення досліджень щодо подальшого розвитку окремих промислів, упровадження етнодизайнерських рішень, удосконалення форм організації праці тощо. З цією метою проводяться теоретичні конференції, семінари з художниками та майстрами підприємств, професійні конкурси, виставки. Комплекс викладених вище заходів спрямовувався на підтримання творчої активності й підвищення рівня майстерності колективів підприємств художніх промислів і ремесел, а найголовніше – на збереження й подальший розвиток народного мистецтва. Як правило, ПТУ відкривалися на прохання місцевих органів влади, обласних управлінь ПТО, а також відповідно до потреб художніх підприємств у кваліфікованих робітниках. Вони переважно розміщувалися неподалік від навчального закладу з метою здійснення на їхній базі виробничої практики й працевлаштування випускників.

Упродовж 70-х років ХХ ст. зростає роль майстрів декоративно-вжиткового мистецтва в суспільстві, відкриваються нові навчальні заклади для підготовки робітників із декоративного ткацтва, вишивки, килимарства, різьби по дереву тощо, вдосконалюється процес професійного навчання учнівської молоді на основі поєднання змісту теоретичної й практичної підготовки.

Розвитку художніх промислів і ремесел, а також підготовці молодих майстрів у системі ПТО важливе значення надавалося на загальнодержавному рівні. Так, у прийнятій у 1975 р. постанові "Про народні художні промисли" записано, що промисли – це важлива діяльність народного господарства, що має безпосереднє відношення до формування національної художньої культури, а отже потребує подальшого вдосконалення творчого процесу на підприємствах промислів, підвищення ролі народного майстра, художника.

У 80-х роках ХХ ст. активно розробляються навчальні плани і програми з теоретичних дисциплін і виробничого навчання для кожної спеціалізації. Детальна програма виробничої практики складалася самими майстрами виробничого навчання під керівництвом старшого майстра. Недоліком навчання учнівської молоді художніх професій у цей період була відсутність загальноосвітньої підготовки. Середню освіту учні здобували у вечірній або заочній школі. Вивчення учнями предмета "Естетичне виховання" позитивно впливало на рівень їхнього загальнокультурного розвитку.

На посади викладачів, майстрів виробничого навчання запрошували випускників художніх інститутів, технікумів, майстрів декоративно-вжиткового мистецтва з виробництва, а також випускників училищ, за умови їх подальшого вступу до ВНЗ художнього профілю.

Підготовка фахівців для художніх промислів і ремесел на початку 90-х років набула державного значення. Свідченням цього є спеціально проведена колегія Міністерства народної освіти УРСР з питань, запровадження нових навчальних планів і програм, згідно з якими передбачалося вивчення предметів, спрямованих на формування національної свідомості, культури, освоєння народних звичаїв і обрядів, технік народного мистецтва, основ підприємницької діяльності, а також здійснення теоретичного навчання в групах кількістю 15 чол., а виробничого – навчання 6–8 чол.

У 90-ті роки ХХ ст. окремі ПТУ перейменовують у художні професійні училища, вищі художні професійні училища, що давало їм право здійснювати підготовку молодших спеціалістів із напрямку "Декоративно-вжиткове мистецтво" тощо.

Спад економічного розвитку держави негативно позначився на функціонуванні художніх підприємств, що загостило проблему працевлаштування випускників ПТНЗ художнього профілю, а згодом і набору учнів на навчання. Такий стан потребував організації виробничої практики у власних навчальних майстернях, підготовки випускників до індивідуальної трудової діяльності. За цих умов значна кількість навчальних закладів змінила перелік професій, зокрема перейшла на професійне навчання дизайнерів, тим самим припинивши або скоротивши підготовку фахівців з окремих видів народного мистецтва, зокрема килимарства, ткацтва, вишивки, гончарства, декоративного розпису тощо.

Зростання попиту на вироби декоративно-вжиткового мистецтва в Україні та за її межами ознаменувало новий етап у розвитку художніх промислів і ремесел, який припадає на початок ХХІ ст. У цей період були обґрунтовані концептуальні та організаційно-правові засади розвитку професійно-художньої освіти, викладені в Концепції розвитку професійно-технічної (професійної) освіти в Україні, Концепції професійно-художньої освіти, Національній доктрині розвитку освіти, Законі України "Про народні художні промисли" тощо.

Підготовку фахівців із професій художніх промислів і ремесел починають здійснювати не тільки в спеціалізованих ПТНЗ художнього профілю.

Зусиллями педагогічних працівників із окремих професій розробляються державні стандарти, кваліфікаційні характеристики. Професію "Ткач ручного художнього ткацтва" повернуто в ранг художніх. Започатковуються конкурси професійної майстерності, художньої творчості. Створюються навчальні науково-виробничі комплекси. На базі ПТНЗ художнього профілю проводяться науково-практичні семінари, організовуються експериментальні педагогічні майданчики, створюються творчі колективи для розроблення підручників, навчальних посібників, інноваційних методик професійно-художнього навчання тощо.

Упродовж 2001–2010 рр. оновлюється законодавча і нормативно-правова база розвитку народних художніх промислів і ремесел, підготовки відповідного кадрового потенціалу, які, однак, ще не повною мірою виконуються на загальнодержавному і регіональному рівнях.

Викладене вище дає змогу констатувати, що, не зважаючи на кризові явища, які сьогодні мають місце в суспільстві, в діяльності народних художніх промислів, професійно-художня освіта поступово розвивається і переходить в якісно новий стан.

РОЗДІЛ 2

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ПРОФЕСІЙНО-ХУДОЖНЬОЇ ОСВІТИ

2.1. Художня культура в системі формування творчої особистості фахівця

Важливою умовою успішної діяльності фахівців художнього профілю є володіння ними сформованою художньою культурою, яка включає в себе здатність емоційно сприймати навколишнє середовище, творчо його перетворювати, культуру праці, знання культури народів і націй в різні періоди розвитку суспільства, володіння загальнолюдськими цінностями, зокрема, цінностями творчості, які забезпечують особистості самореалізацію і саморозвиток у декоративно-вжитковому й образотворчому мистецтві. Основним змістовим компонентом формування художньої культури майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел є образотворче і декоративно-вжиткове мистецтво, культурно-виховна місія якого полягає, насамперед, у розширенні продуктивного уявлення цінностей людського життя, представлених в образній формі художніх витворів, розвитку художньої інтуїції, естетичного смаку, емоційного сприйняття художньої творчості, визначенні мистецтва як специфічної духовної діяльності в розвитку культури конкретної епохи і на цій основі досягнення високого рівня власної художньої майстерності.

З метою розкриття ролі художньої культури в формуванні творчої особистості фахівця необхідно з'ясувати, що являє собою культура в цілому. Адже нині існує багато визначень культури, причому не рідко суперечливих. Згідно з філософсько-антропологічним підходом *культура* розуміється як вираження людської природи (А. Гелен) [61, с. 152]. Антропологічне трактування феномена культури належить Є. Тайлору, який під культурою розумів сукупність знань мистецтва, моралі, права, звичаїв та інших особливостей, притаманних людині як члену суспільства [479].

Згідно з філософсько-історичним підходом (Ж. Марітен) "перехід до культури передбачає пошук в людській сутності чогось-такого, чого немає у тварини" [230, с. 108]. Смысл культури, з філософської точки зору І. Гердера, полягає в тому, що вона є другим народженням людини. Відповідно до його теорії, людина, народжена майже без інстинктів, тільки завдяки вправам упродовж усього життя виховується до рівня людяності [63, с. 243–244].

Згідно з соціологічним трактуванням культура є чинником організації та виникнення життя будь-якого суспільства за рахунок існування так званих культуротворчих сил. Соціологи розглядають культуру як: вірування, цінності, норми поведінки, що організовують соціальні зв'язки (У. Бекет); винаходи, речі, технічні процеси, ідеї, звичаї, цінності (Б. Малиновський); мова, вірування, естетичні смаки, знання, професійна майстерність, звичаї (А. Радкліф – Браун); загальний і прийнятий спосіб мислення (К. Юнг) [317, с. 14].

Концептуальне осмислення культури у наведених визначеннях, на думку П. Гуревича, пов'язано з історичним підходом до людини та її діяльності. Отже, культуру можна розглядати як феномен, народжений незавершеністю, відкритістю людської природи, розгортанням творчої діяльності людини, спрямованої на пошук сакрального смислу буття [83, с. 37].

У психології культура розглядається крізь призму психологічного відображення та створення людиною культурних цінностей, особливостей прояву та формування її особистісних якостей у процесі інкультурації, а також з позиції суб'єкта культуротворчої діяльності, його потреб, цінностей, родових відмінностей [291, с. 119].

З точки зору акмеології поняття культура означає досягнутий людством рівень розвитку і фонд кращих результатів цього розвитку, опредмечений у формах мистецтва, науки, техніки, що стає умовою подальшого розвитку поколінь, суспільств [2, с. 50]. У більш вузькому розумінні – це присвоєння особистістю, спільнотою, організацією досягнень суспільства, людства, професійної культури, а також здатність до оптимальної реалізації своїх професійних знань, умінь і навичок у діяльності, професійне самовизначення і самореалізація.

За визначенням Ю. Осокіна, культура розглядається як система, що складається і функціонує у взаємодії об'єктивної і суб'єктивної форм; раціональної і емоційно-почуттєвої її складових; культурно-інноваційних механізмів і властивих культурі способів забезпечення собі-тотожності; процесів виробництва, розповсюдження (трансляції) і "присвоєння" культурних цінностей [196, с. 213]. Складність реалізації системного підходу пояснюється насамперед тим, що і культура в цілому, і самі по собі окремі її компоненти (мистецтво, етика, релігія, міфологія, технологічна культура тощо) являють собою системи високого порядку. У зв'язку з цим, одним із важливих завдань системного підходу є вироблення загальномоделного, системно-цілісного визначення феномена культури, а всі інші трактування були б частковими положеннями цього визначення [196, с. 213].

Поняття культура не тільки поступово збагачувалось у своєму змісті, а цей зміст змінювався залежно від того, як сприймалися факти і явища культурного життя. Актуальною в цьому аспекті є культурологічна концепція відомого культуролога й соціолога XIX ст. М. Данилевського, який заперечував європоцентризм, ідею "загальнолюдської культури". Світова культура, на його думку, це потік, що розподіляється не тільки горизонтально, а й вертикально. Могутні вертикальні утворення, стверджував учений, – це самостійні "культурно-історичні типи", ядром яких є самотутній національний початок з відповідним запасом життєвої енергії та здатністю до саморозвитку. Сутність культурно-історичного прогресу, згідно з концепцією М. Данилевського, полягає в тому, щоб пройти всю ниву історичної діяльності людини, а не в тому, щоб усім йти в одному напрямку, що жоден культурно-історичний тип не може пишатися тим, що він є найвищою точкою розвитку [197, с. 49].

Грунтуючись на етнографічних матеріалах і результатах вивчення особливостей ремесел, культури й політики різних цивілізацій, М. Данилевський дійшов висновку щодо історичної перспективи й майбутнього тільки для слов'янського культурно-історичного типу. Важливим для нашого дослідження є обґрунтовані філософом концептуальні положення щодо наступності культур і циклічності розвитку культури, які збагатили світову культурологічну теорію.

Подальшого розвитку ці положення набувають у працях К. Леонтьєва, який схилявся до існування значної кількості культур, кожна з яких є локальним утворенням і тільки пеною мірою вступає у взаємодію з іншими культурами [479, с. 435]. Як і М. Данилевський, він вважав, що майбутнє світової культури пов'язане з розвитком слов'янської культури, яка зберегла високий духовний потенціал і здатність до саморозвитку і самовдосконалення.

Особливістю концепції культури М. Бердяєва є прилучення людини до вічних істин на основі релігії. На його думку, культура символічна за своєю природою, має сакральне й артистичне підґрунтя, забезпечує зв'язок з минулим, заснована на принципах якісного відбору, наступності й спадщини культурних цінностей. Філософ вважав, що культура означає обробку матеріалу актом духу, перемогу форми над матерією [479]. На відміну від попередників, у концепції М. Бердяєва обґрунтовано положення щодо оновлення і розвитку європейської культури у майбутньому.

Не менш цікавою є культурологічна концепція І. Ільїна. Він, як і М. Бердяєв, вважав, що підґрунтя культури становлять духовність, релігійність, віра, дух християнства. Саме тому проблему кризи культури цей вчений визначає, як результат втрати віри в Христа, розумового і морального виродження людини, виникнення соціального типу особистості, яка живе лише інстинктами, а найголовніше – виникнення агресивного безрелігійного і безбожного мистецтва. В мистецтві, на думку І. Ільїна, відпадає "третій вимір" – художності, священності, предметності; двовимірною душою створює двовимірне, безбожне мистецтво і саме стає його жертвою [479, с. 463].

Особливість культурологічної концепції П. Сорокіна полягає в тому, що основою і фундаментом будь-якої культури він визначає цінність. Через цінності, на його думку, "виявляються сховані від прямого спостереження культурні якості феноменів" [479, с. 468]. П. Сорокін обґрунтовував почуттєву природу культури, а також почуттєву реалістичну, натуралістичну й ілюзорну природу мистецтва. Художник, який сповідує принципи почуттєвого мистецтва, прагне краще створити на полотні ілюзію тривимірного простору за допомогою перспективи, використання світлотіні, інших художніх прийомів [479].

До переваг культурологічної концепції П. Сорокіна, на наш погляд, належить нерозривний зв'язок культури і гуманізму: якщо для цивілізації не характерне духовне вдосконалення, самореалізація людей як мислячих і чуттєвих особистостей, то вона обділена культурою в повному розумінні цього слова [479]. Ідеї культурологічної концепції П. Сорокіна знайшли

подальший розвиток у 60-х роках ХХ ст. у працях В. Тугарінова і Д. Чеснокова. За визначенням Д. Чхиквішвілі, на цей період припадає виникнення нового поняття культури на основі діяльнісного підходу [479].

У 70-х роках ХХ століття Є. Маркаряном було обґрунтовано інше поняття культури з позиції результату діяльності особливого порядку, в якій виявляється соціальна природа людини (технологічна концепція). Цю концепцію вчені-культурологи Л. Коган і Ю. Вишневський запропонували розглядати як творчу діяльність з освоєння світу, в процесі якої створюються, зберігаються, розповсюджуються і споживаються соціальні цінності й норми, а також сукупність самих цих цінностей і норм, що опредмечують творчу діяльність людей [479, с. 490].

Важливою для нашого дослідження є також обґрунтована В. Біблером концепція культури на основі культурологічної теорії М. Бахтіна. Сутність цієї теорії в тому, що людина створюючи культуру, створює не просто світ потрібних їй речей, образів, теорій, вона створює саму себе. Отже, під культурою В. Біблер розумів форму одночасного буття і спілкування людей різних – минулих, нинішніх і майбутніх – культур, як форму діалогу і взаємовиникнення культур, кожна із яких є формою одночасного буття [там само, с. 500–502].

Культуру ми розглядаємо як систему людської діяльності з усіма її видами, формами, процесами та артефактами. Відомий дослідник цього феномена М. Каган вважає, що культуру важливо розглядати з позиції трьох модальностей: людської, в якій вона представлена як культурний потенціал, що виступає як творець культури та її творчості; процесуально-діяльнісної, в якій культура виступає як способи людської діяльності, опредмечення, розпредмечення і спілкування людей, учасників обох процесів; предметної, тобто – багатоманітність матеріальних, духовних і художніх творів, що утворюють "другу природу" (створиться із первинної природи) [145, с. 9–10]. У такій тривимірності культура функціонує і розвивається як цілісна система. Суть концепції культури М. Кагана полягає в тому, що культура є феноменом і включає в себе як те, що людина створює, так і те, як вона створює. Тобто, культура є не тільки продуктом людської діяльності, а й самим процесом, в результаті якого відбувається перетворення світу і одночасно перетворення самої людини. Крім того, як стверджує вчений, культура є продуктом діяльності суспільства, отже, вона може існувати в різних формах. На основі цього М. Каган класифікував культуру на матеріальну, духовну і художню. Зокрема художня культура, на його думку, інтерпретується як особлива галузь культури, що утворилася завдяки концентрації навколо мистецтва ряду пов'язаних з ним форм діяльності – художньої творчості, художнього сприйняття, художньої критики тощо [479, с. 505].

Зазначимо, що поряд із терміном "культура" останнім часом теоретики культури, соціологи, соціальні психологи, мистецтвознавці, етнографи використовують поняття "субкультура". Як методологічна категорія субкультура дає змогу вирізнити соціально прийняті форми соціально-

культурної диференціації. Субкультура є видовим поняттям, похідним від родового "культура" і означає культурну спільність з деякими особливими рисами та ознаками, виділеними з тієї чи іншої культури. Поряд з цим, субкультура розглядається як особлива сфера культури, цілісне і незалежне утворення всередині панівної культури; вирізняється власним ціннісним устроєм, звичаями, нормами [196, с. 236]. Культури різних епох демонструють значний спектр субкультурних феноменів. Цього не була позбавлена і народна культура, яка завжди вирізнялася величезною кількістю субкультурних феноменів. З огляду на це важливо, щоб майбутні майстри декоративно-житкової творчості долучалися до аналізу існуючих субкультур в широкому соціокультурному контексті.

У зв'язку з цим, актуальним є застереження В. Кременя щодо впливу глобалізаційних процесів на культуру, які зумовлюють необхідність переосмислення природи і внутрішньої сутності глобалізму, розуміння його як всезагального культурного явища, що досягається шляхом висвітлення культурної сутності сучасних техніко-технологічних процесів, як протистояння двох різнопланових, різномасштабних культур – наднаціональної і національної. Такий підхід підтверджує інший погляд розуміння сутності глобалізму як нової універсальної культури тисячоліття [186, с. 191]. Отже, як етнічне може стати національним тільки на рівні культури, якщо виявиться співмірним з усіма іншими загальнолюдськими цінностями, так і глобальне може стати життєвою реальністю, якщо буде перевірене культурним кодом, тобто духовністю, котра не існує поза національним. Для самозбереження культура зацікавлена в людині духовній, бо тільки вона може виявити турботу про збереження нації і мови, Вітчизни як духовного джерела-реальності, традицій, історії шляху, "душі" своєї країни [186].

Під культурою розуміють також і рівень освіченості, і вихованості людини, і рівень оволодіння якоюсь галуззю знань або діяльності (культура виробництва, культура праці, культура мови, правова, моральна, естетична культура, культура побуту тощо).

Джерелом культури є суспільна праця, здатна практично і духовно перетворювати дійсність й саму людину [106, с. 88]. Крім того, поняття "культура" завжди включає в себе освіту (В. Даль) [88]. З огляду на це важливим завданням освіти, як зазначав С. Гессен, є прилучення людини до культурних цінностей науки, мистецтва, моралі, права, господарства, тобто перетворення природної людини в культурну [65, с. 36]. Отже, цілі освіти розглядаються як культурні цінності, до яких в процесі навчання має бути долучена людина з метою їх подальшого використання для розв'язування своїх актуальних проблем [190, с. 30].

Культурологія освіти, як відносно нова галузь дослідження, є системою ідей, понять, методик, які допомагають зрозуміти суть освітньо-виховного процесу як культурного феномена. З цих позицій освіта розглядається як: а) складний процес передачі – засвоєння нормативно-ціннісного культурного досвіду та створення умов для його реалізації особистістю; б) сфера

культурної діяльності і засвоєння її різноманітних зразків суб'єктами; в) культурний простір, в якому освітні процеси взаємодіють з іншими сферами культури; г) засіб збереження культурних традицій і творення нових.

Розглядаючи освіту в контексті культури, наголошує І. Зязюн, необхідно уточнити те особливе, що характеризує специфіку культури, яка виявляється в діяльності людини, в характеристиці її особистості, що в одному випадку народжує цінності, особистісні смисли, почуття – культуру, в іншому – "дещо інше" – акти технічного відтворення, форми соціальності, під якими прийнято розуміти вияви цивілізації [132, с. 41-42]. За цих умов набуває актуальності культурна парадигма освіти, і зокрема професійно-художньої освіти, яка сприяє визначенню і реалізації культурних основ педагогічної діяльності, використанню нових ціннісних орієнтацій, творчих ідей в процесі організації підготовки майбутніх фахівців художнього профілю.

На відміну від традиційного підходу до організації освітнього процесу в ПТНЗ художнього профілю, згідно з культурологічним підходом, зміст і форми сучасної професійно-художньої освіти доцільно спрямовувати на активне і творче оволодіння базовими культурними цінностями, народними традиціями; культурними формами взаємодії, співробітництва; культурними способами і методами художньої діяльності, що ґрунтується на колективному й особистісному культурному досвіді, самостійному пошуку, індивідуальному стилі діяльності, соціальній і особистісній значущості витворів, культурній ідентифікації національного мистецтва тощо, що в цілому забезпечує розвиток і самореалізацію особистості фахівця в художній діяльності, зростання рівня її мотивації самостійного удосконалення професійної майстерності, визначення індивідуальної ролі і позиції у мистецькому середовищі.

Ціннісно-культурна ситуація соціуму, як зазначає І. Зязюн, вимагає від особистості професіонала значних резервів володіння собою та саморегуляції, зокрема самостійної ефективності як важливого фактора професійного розвитку. Водночас вчений надає важливого значення таким психологічним базовим характеристикам професіонала, як особистісна спрямованість, поведінкова гнучкість, професійна компетентність, що дають йому змогу зреалізувати особливо ціннісні еталони життєтворчості [134, с. 135].

Отже, культуру треба розуміти як процес творчої діяльності, в результаті якої накопичений людством досвід опредмечується в речах, витворах мистецтва і передається від покоління до покоління у вигляді цінностей, знань, умінь тощо. У зв'язку з цим, важливою є діяльність діячів культури художників, педагогів у реалізації таких важливих функцій культури, як соціальна (людинотворча), пізнавальна, освітня, інформаційна, комунікативна, організаційна, регулятивна, оцінна (аксіологічна), спонукально-мотиваційна, розважальна, виховна, світоглядна, інтегративна, акумулятивна тощо. До цієї думки схиляється і сучасний культуролог О. Шевнюк, якою обґрунтовано такі функції культури, як соціально-атрибутивна; діяльнісна; аксіологічна; інформаційно-знакова; діалогова; системно-філософська [477, с. 6].

Крім того, А. Могильний виокремлює й інші функції культури, що взаємодоповнюють інші і є складовими найголовнішої, найвизначальнішої людинотворчої функції, зокрема функцію нагромадження і збереження соціальних цінностей, функцію виробництва та розповсюдження цінностей, функцію вдосконалення й розвитку засобів і способів творчої діяльності та підвищення ефективності дії культури тощо [245, с. 38].

Безперечно, процес оволодіння фахівцями художнього профілю цінностями світової і вітчизняної культури, їх перетворення на особистісні цінності, глибоке розуміння внутрішніх смислів витворів культури, їх образів, форм, стилю ґрунтується на сформованій у них естетичній культурі, зокрема здатності розпізнавати й емоційно сприймати все, що їх оточує, керуватися виробленими культурою естетичними цінностями, предметно втілювати естетичні ідеали, смаки, погляди в професійно-художній діяльності.

Естетична культура забезпечує здатність і вміння людей відчувати свою єдність зі світом, змістовно пережити й ціннісно відобразити повноту та всебічність цих відносин [196, с. 401]. Естетична культура ґрунтується на цілісності, комплексності і якості естетичного ставлення до світу, до людей.

Саме тому діяльність фахівців художнього профілю має ґрунтуватися на сформованому в них естетичному ставленні до навколишнього середовища, надбань духовної культури суспільства, що виявляється в естетичному сприйманні та оцінюванні результатів цієї діяльності. Важливим у подальшому розвитку естетичної культури особистості є підвищення рівня мотивації творчості, зокрема створення витворів за власним задумом, самостійного оволодіння культурологічними знаннями, технічними прийомами виготовлення й оздоблення художніх виробів.

Ми погоджуємось із положенням, обґрунтованим А. Комаровою, що важливою умовою формування естетичної культури фахівців є виховання здібностей до естетичної діяльності на основі спеціальних професійних знань, навичок; виховання таких здібностей, в яких виявляються притаманні всім видам людської діяльності якості особистості, психологічні властивості: активно-творча уява, фантазія, пам'ять, увага, здатність до асоціативного мислення, воля, працелюбство, естетичне переживання і судження [165, с. 24]. У цьому відношенні цінною є думка Л. Масол, що мета художньо естетичного виховання учнівської молоді полягає у тому, щоб у процесі практичної художньо-творчої діяльності формувати особистісно-ціннісне ставлення до дійсності й мистецтва, розвивати естетичну свідомість, загальнокультурну та художню компетентність, здатність до самореалізації, потребу в духовному самовдосконаленні [234].

У процесі діяльності, спрямованої на естетичне перетворення дійсності, формується естетична свідомість особистості фахівця художнього профілю, яка допомагає досягати універсальності в художній творчості, зокрема досконалості, гармонії змісту й форм витворів мистецтва. Адже відомо, що розвиток естетичної свідомості фахівця художнього профілю реалізується, насамперед, в художньо-творчій діяльності, спрямованій на проектування і

виготовлення естетично цінних виробів, предметів і взаємопов'язаний з формуванням у нього художньої свідомості.

Дослідники проблем естетичної культури особистості А. Зись і І. Лазарєв, обґрунтовуючи співвідношення естетичної і художньої свідомості, дійшли висновку, що "естетична свідомість виступає як метакатегорія відносно художньої свідомості творців витворів мистецтва, естетичної свідомості тих, хто сприймає витвори мистецтва, а також відносно естетичної свідомості всіх тих, хто своєю творчістю в інші види діяльності вносить художні елементи" [128, с. 67].

Враховуючи те, що для фахівця художнього профілю найвищою формою естетичної свідомості є мистецтво, зокрема образотворче, декоративно-вжиткове, то стає необхідним формування у нього ґрунтовної художньої культури, яка сприятиме максимальній самореалізації в творчому проектуванні і виготовленні художніх цінностей, збереженні тих цінностей, які були створені попередніми поколіннями творців, подальшого розвитку мистецтва з урахуванням змін, які відбуваються у вітчизняній та світовій культурі. Взаємозв'язок художньої культури і особистості характеризується тим, що в культурі формується відповідний тип особистості, а також тим, що без особистості немає культури, яка її створює. Адже саме в процесі художньої творчості відбувається розвиток особистості, її становлення як суб'єкта художньої культури.

У сучасному психологічному словнику особистість тлумачиться як феномен суспільного розвитку, конкретна жива людина, яка має свідомість і самосвідомість. Це суб'єкт соціальних відносин і свідомої діяльності, а також суб'єкт, який включений в суспільні відносини і формується в процесі спільної діяльності та спілкування [431, с. 305].

Здійснивши всебічний аналіз визначень поняття "особистість", О. Орлов дійшов висновку, що особистість – це система мотиваційних відношень, котру має суб'єкт [280, с. 49]. Згідно з культурологічним тлумаченням – це поняття для характеристики людини як суб'єкта творчості і свободи, здатного перетворити світ і самого себе [197, с. 153]. Тобто, бути особистістю – означає творити свій унікальний внутрішній світ в процесі самореалізації.

Особистість, на думку А. Арсенєва, виступає як індивід, який володіє безмежною внутрішньою свободою у прийнятті рішень стосовно того, що їй говорити, що робити, а також індивідуальною, ні з ким не розділеною моральною відповідальністю за результати своїх слів і дій. Вчений також наголошує, що особистісний початок закладений в кожній людині, питання лише в тому, наскільки він реалізується, стає визначальним у вчинках і відношеннях до власного життя [16, с. 16–17].

Найбільш вагомий внесок у розробку проблеми взаємодії особистості й культури зробили такі вчені ХХ ст., як М. Бердяєв, А. Камю, Х. Ортега-і-Гасет, Ж.-П. Сартр, З. Фрейд, Е. Фромм, М. Хайдегер, К. Юнг, К. Ясперс та інші. Вони вважали, що у процесі взаємодії особистості зі світом культури відбувається її культурна ідентифікація, значення якої зростає за умов

оволодіння знаннями про досягнення різних культур, усвідомлення системи власних цінностей і цілей, прийняття відповідних образів і стилів, що в цілому сприяє здійсненню свідомого вибору шляхів творчої самореалізації в соціально-культурному середовищі, а також збагаченню власного культурного потенціалу [197]. Отже, художня культура має наближатися до особистості, до її індивідуального світосприймання. В цьому процесі суттєвим є фактор національної самосвідомості, який посідає одне із домінуючих місць у зоні людських цінностей. "Це набуває особливого значення, якщо пам'ятати, що відбулася девальвація естетичних ідеалів суспільства і наріла потреба формування нових ціннісних програм, нових духовних цінностей. В індивідуальному варіанті ми повинні досягти того, щоб національна культура і мистецтво були системою, здатною до саморегуляції" [271, с. 595].

Розглядаючи цінності життєдіяльності особистості фахівця художнього профілю як основу творчої активності, зазначимо, що вони забезпечують її самореалізацію у вигляді еталонів діяльності, а також поведінки. І навпаки, зважаючи на те, що самореалізація – одна із основних цінностей життєдіяльності кожної людини, що відображає її прагнення найбільш повно виявити свої здібності й потенціал і впровадити їх у життя в процесі продуктивної діяльності [190, с. 50].

Осмислення загальнолюдських цінностей української культури, до яких за М. Братасюк, належать цінність самої людини, розвиток національних культур, демократія, ринкова економіка тощо має особливе значення в ситуації відродження культури, оскільки вони значною мірою випереджують її майбутнє, дають змогу глибше зрозуміти ціннісний потенціал української культури, її сучасний стан [39, с. 146].

У формуванні особистості фахівця художнього профілю як суб'єкта культури, провідною є діяльнісна активність у предметно-практичному перетворенні світу. Цим зумовлюється необхідність забезпечення в процесі художньої діяльності предметної реалізації особистісних якостей фахівця, які виявляються у створених ним предметах культури, зокрема, витворах образотворчого і декоративно-вжиткового мистецтва. До того ж важливою є наявність здібностей художньо сприймати навколишнє середовище, художньо мислити, фантазувати; володіти художнім смаком, уміннями створювати нове, оригінальне.

У контексті нашого дослідження важливе значення має висновок, що доля культури, у тому числі й художньої, врешті-решт визначається творчими силами її носіїв.

У вітчизняній і зарубіжній філософії, психології та педагогіці під терміном **"творча особистість"** передусім розуміють особистість, межі творчості якої охоплюють дії від нестандартного вирішення простого завдання до нової реалізації унікальних можливостей індивіда в певній галузі. Особистість, яка володіє певним переліком якостей, а саме – рішучістю, умінням не зупинятися на досягнутому, сміливістю мислення, умінням бачити далі того, що бачать її сучасники і що бачили її попередники, має володіти і

мужністю, щоб піти проти течії і зруйнувати те, чому вірить сьогодні більшість. У сучасному психологічному словнику зазначено, що творча особистість повинна бути наділена відповідними "здібностями, мотивами, знаннями і вміннями, завдяки яким створюється продукт, який відрізняється новизною, оригінальністю, унікальністю" [431, с. 306].

Поряд з цим зазначимо, що характерними рисами творчої особистості є:

- незалежність оцінок і суджень (особистісні стандарти є важливішими від стандартів групи);
- розвинене естетичне почуття, потяг до прекрасного;
- висока толерантність до невизначених ситуацій, конструктивна активність;
- здатність до постійного пошуку нового та незвичайного, готовність вірити власним і чужим фантазіям.

Інколи до переліку наведених вище рис творчої особистості дослідники включають "Я" – концепцію, яку пронизує впевненість особистості у власних здібностях і силою характеру.

Пошук ефективних шляхів дослідження характеристик творчої особистості, на думку В. Роменця, дав змогу виокремити різні види творчості, розділивши їх на такі групи: а) дослідження продуктів творчої діяльності – винаходи, наукової теорії, твори мистецтва та літератури, моральні норми тощо; б) дослідження творчого процесу; в) вивчення особистості творця: залежність творчої продуктивності від інтелекту в цілому, від рис особистості, їх своєрідного набору та поєднання; г) дослідження впливу зовнішніх умов, насамперед соціальних, що сприяють творчості або гальмують її [382].

На нашу думку, найголовнішим під час вивчення творчості є проблема носія творчого підґрунтя особистості, яка творить. Визначенню поняття творчої особистості у філософській, педагогічній та психологічній літературі приділяється багато уваги (Б. Ананьєв [5], В. Андрєєв [8], А. Арсенєв [16], О. Асмолов [18], Ю. Бабанський [20], М. Бердяєв [28], С. Герасімов [62], І. Зязюн [134], В. Кремень [186], О. Орлов [280], В. Рибалка [375], Н. Тализіна [436] та інші). Серед характерних особливостей творчої особистості дослідники виділяють: відхилення від шаблону; оригінальність; ініціативність; наполегливість; високу самоорганізацію; працездатність.

Особливості мотивації діяльності полягають у тому, що творча особистість знаходить задоволення не стільки у досягненні мети творчості, скільки у самому процесі. Однією з пріоритетних якостей творця є постійний потяг до творчої діяльності. Більшість авторів погоджується з тим, що творча особистість – це індивід, який володіє високим рівнем знань, потягом до нового, оригінального, не беручи до уваги звичайне, шаблонне. Головним показником творчої особистості, її найголовнішою ознакою дослідники вважають наявність творчих здібностей, які розглядаються як індивідуально-психологічні здібності людини, що відповідають вимогам творчої діяльності і є умовою її успішного виконання.

Деякі дослідники не дають прямого визначення творчої особистості, а розглядають певні специфічні її риси (інтелектуальні, характерологічні, особливості мотиваційної сфери тощо) і визначають творчу особистість як таку, якій ці риси тією чи іншою мірою притаманні (В. Андрєєв [8], М. Бердяєв [28]). Творча особистість характеризується емоційною і соціальною зрілістю, високою адаптивністю, оптимізмом, урівноваженістю. Водночас, емпіричні дослідження показали, що в процесі творчої активності раціональний контроль емоційного стану може бути послабленим, внаслідок чого виникає загроза емоційного та психофізіологічного виснаження творчої особистості. Як бачимо, визначення творчої особистості характеризуються великим розмаїттям. Наприклад, у працях В. Андрєєва, на наш погляд, обґрунтовується інтерактивний підхід до розуміння творчої особистості у плані можливостей практичної педагогічної оцінки та самооцінки рівня її сформованості. Учений подає також одну з універсальних класифікацій творчих особистостей.

Теоретик-логік характеризується здатністю до широкого узагальнення, класифікації та систематизації інформації. Люди цього типу чітко планують свою роботу, для них характерна висока обізнаність та інтуїція.

Теоретик-інтуїтивіст – це тип творчої особистості, для якої характерна здатність генерувати нові, оригінальні ідеї, фантазії, творча уява. Творці цього типу – це великі винахідники, автори нових концепцій, шкіл і напрямів.

Практик – це тип творчої особистості, який завжди прагне до експериментальної перевірки своїх нових гіпотез.

Організатор володіє високим рівнем здібностей щодо організації колективу для розробки і виконання нових завдань. Під керівництвом таких людей створюються наукові школи і творчі групи.

Ініціатор – це тип творчої особистості, для якої характерні ініціатива і натхнення, особливо на початкових етапах розв'язання нових творчих завдань [7].

Швидкість досягнення певного рівня творчих результатів не є рівномірною і цілком залежить від індивідуальних психофізіологічних особливостей конкретної особистості, умов творчої діяльності, соціального оточення. Наголосимо також на тому, що багатьом творчо обдарованим людям не вистачає творчої компетентності. По-перше, наскільки особистість готова до творчості в умовах мінливості й альтернативності сучасної культури. По-друге, наскільки її творча діяльність є різноманітною, наповненою здобутками світової творчості. По-третє, творча компетентність повинна включати систему "технічних" навичок і вмінь (наприклад, технологію художнього ремесла, від якого залежить здатність реалізації творчих ідей).

Різноманітні види творчості (наукової, поетичної, художньої та ін.) зумовлюють різні вимоги до рівня творчої компетентності. Зокрема, дослідниками проблем творчості й психології мистецтва визначено специфічні "характеристики образно-емоційного ладу особистості: художнє сприймання як форма співтворчості у різні періоди творчості індивіда; вплив мистецтва на ціннісні орієнтації й мотивацію поведінки суб'єкта, його світогляд; процеси художньої творчості з погляду реалізації здібностей і

характеру особистості, її інтелекту та емоцій; переживання особистості та її стан на шляху від задуму до кінцевого результату; значення інтуїції й особливих мотиваційних способів осягнення художньої дійсності; феномени катарсису" [291, с. 111–130].

Художнє сприймання є провідним у створенні мистецького витвору, в розумінні, емоційному відчутті та визначенні його образу, форми, кольорової гами, матеріалів втілення. У зв'язку з цим актуальності набуває розвиток візуальної культури особистості. Адже техніка художньої візуалізації пов'язана не тільки із здатністю очей відображати побачені форми, але й з їхніми змістовими характеристиками. Результатом художнього зображення, на думку В. Розіна, є формування в свідомості людини предметів, яка всі визначені властивості й характеристики витворів мистецтва переосмислює так, щоб вони задовольняли організацію візуальної (семіотичної) конструкції предметів. Тобто, зміст мистецтва – це цілісний предмет, матеріальну організацію якого задає семіотична форма художнього витвору [379, с. 207]. Оскільки кожний витвір мистецтва, створений майстром-художником, поєднує в собі відображення реальності й емоційність переживання на всіх етапах його створення, то можна вважати, що художнє сприймання є єдністю раціонального та емоційного, процесом творчого перетворення світу.

В акмеологічному словнику поняття "творчість" трактується як продуктивна форма інтелектуальної активності, її найвищий рівень [2, с. 139]. Результатом такої активності виступають наукові відкриття, створення нових художніх витворів, розв'язання нових завдань у праці майстра художніх промислів і ремесел, художника-технолога виробництва тощо. Зауважимо, що в психологічній літературі поняття "творчість" трактується по-різному. Так, Л. Виготський [341] розглядає творчість як створення нового, С. Рубінштейн [384] – як діяльність, що створює нове, оригінальне. З усіх істот, які живуть на Землі, тільки людина може творити саме в сенсі цього слова, тобто створювати, будувати, підкоряючись не інстинкту, а відповідно до продуманого, усвідомлюваного замислу чи мети, розвиваючи цю здатність не тільки "за потребою", але й "за можливостями", "за бажанням" [186, с. 114]. Н. Рождественська трактує поняття "творчість" у двох значеннях. У вузькому значенні – це форма трудової діяльності (творча професія, робітники творчої праці), а у широкому – це стиль діяльності і якість результатів (наприклад, творче ставлення до праці, творча особистість тощо) [378, с. 15].

До важливих критеріїв творчості належать новизна, суспільне значення, оригінальність художніх виробів, їх популярність, естетична привабливість, вплив на розвиток декоративно-вжиткового мистецтва, продуктивність тощо, що використовуються в оцінюванні творчої складової результатів професійно-художньої діяльності учнів ПТНЗ художнього профілю на різних етапах навчання. Творчий процес, як зазначає А. Могильний, починається із сприймання – відображення дійсності: матеріального чи втіленого у знакових системах духовного світу людства, світу його культури. Тобто, такого сприймання дійсності, яке містить в собі елементи творчого підходу особистості до матеріалу, відображуваного її свідомістю відповідно до

нахилів, можливостей, інтеріоризації, зокрема переведенню зовнішніх чинників у своєрідний внутрішній духовний світ людини [245, с. 282]. Розвинене художнє сприймання допомагає фахівцю художнього профілю сприймати навколишнє середовище, життя в процесі творчої діяльності, а також сприймати завершений витвір мистецтва.

Відтак здатність фахівця художнього профілю мислити в матеріалі, уявляти форму, колір витвору є його важливою якістю в процесі художньої творчості. Художня творчість, наголошує С. Гессен, виникає насамперед тоді, коли, людина, вражена побаченою красою світу, невпевненою рукою прагне відтворити цю красу заради самого зображення, підкорюючи цьому потягу можливі корисні наслідки своєї справи [65, с. 29]. Актуальним у зв'язку з цим є твердження Л. Мосолової, що художня творчість – це не просто результат духовної активності людини, але й матеріальне втілення результату роботи її мислення, що не піддається перекодуванню, тобто переведенню на матеріальну мову іншого виду мистецтва [292, с. 32].

Художня творчість передбачає створення на основі задуму, фантазії художніх образів з наступним втіленням їх у матеріалі. У зв'язку з цим результатом художньої творчості стають витвори декоративно-вжиткового й образотворчого мистецтва, створені в процесі емоційно-почуттєвого й мисленнєвого перероблення особистістю інформації, матеріалу народної художньої творчості.

Надзвичайно важливим для фахівця художнього профілю є оволодіння надбанням народної художньої творчості (культури). Адже художня культура кожної епохи – це творча діяльність не тільки сучасників, а й успадковані способи і форми художньої діяльності, вироблені попередніми поколіннями; успадковані й засвоєні сучасним поколінням художні цінності, створені народом у минулому; це й передані в традицію способи та засоби сприймання витворів мистецтва (включаючи способи їх збереження, розповсюдження, а також форми художньої освіти і методи дослідження мистецтва) [244, с. 29].

Відтак, художня культура – одна із сфер культури, спрямована на розв'язання завдань інтелектуально-чуттєвого відображення буття в художніх образах, а також різних аспектів забезпечення цієї діяльності. Змістовим ядром художньої культури є мистецтво – один із важливих механізмів пізнання феномену людини і навколишнього середовища, акумулятором цього знання й соціального суспільного досвіду тощо.

Зазначимо, що провідною соціокультурною функцією мистецтва і художньої культури в цілому, є моральне осмислення та узагальнення соціального досвіду людей і формування на цій основі еталонних зразків ціннісно-нормативної поведінки й свідомості, що втілюються в художніх образах. З огляду на це важливим для нашого наукового пошуку є обґрунтоване І. Манохою положення про те, що "мистецьке ставлення особистості до світу актуалізує певну середину між реальним і уявним, природним і синтезованим, доступним і фантастично далеким позицію індивіда, який творить відповідно до неї *художній образ*". На її думку,

художній образ має два змістових аспекти споглядання: 1) як самостійна об'єктивна реальність, що існує вже незалежно від її творця та предмета, що надихнув його; 2) як витвір людського духу, вияв конкретного індивідуального "я", народжений у "муках творчості", "прожитий" та "віджитий", виділений, відторгнутий від своєї суті [291, с. 242]. Не менш важливою функцією мистецтва є входження особистості в актуальну для суспільства систему моральних і естетичних цінностей, моделей поведінки тощо. За цих умов мистецтво стає могутнім інструментом соціального регулювання життя суспільства, впливу на свідомість людей [196, с.340]. Практико-орієнтованою функцією мистецтва, що пов'язує його зі сферою матеріального виробництва, виступає проектування естетично організованого середовища діяльності, відпочинку, навчання. Тут йдеться про декоративно-житкове мистецтво, архітектуру, дизайн тощо.

Як і інші дослідники, О. Олексюк розглядає мистецтво як самоорганізуючу систему. На її думку, людина в мистецтві примножує буття краси в світі, відвойовуючи простір у хаосу. Виявлення та використання людиною в її художній діяльності законів організації в природі сприяє тіснішому зв'язку людини зі світом, свідчить про необхідність їхнього взаємопаралельного розвитку (не протистояння людини природі, а рівноправна участь у з'ясуванні закладеного в ній потенціалу руху до краси). Тобто, згідно із твердженням науковця, будь-який процес самоорганізації здатний реалізувати лише ті потенційні можливості, якими володіє природа. Можна вважати, що в основі організації художньої мови закладено ті принципи природної самореалізації, які зумовлюють появу об'єктів, що їх оцінюють, як прекрасне [276, с. 312].

У формуванні художньої культури майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел важливим є обґрунтоване М. Бахтіним концептуальне положення про три галузі людської культури – науку, мистецтво й життя, що знаходять єдність тільки в особистості, яка прилучає їх до своєї єдності. Однак, маючи єдиний корінь, вони все ж різні за формами відображення уявлень особистості про себе і навколишній світ [291].

Як відомо, ще древні мислителі філософствували щодо здатності людини створювати художні образи світу на основі принципу: від чуттєвого сприйняття до досвіду творення речей. За цих умов праця художника постає символом пошуку ним власного істинного "я". У процесі творення формується і розвивається індивідуальна сутність творця. Здатність до творчого діяння (за К. Юнгом) є онтологічною сутнісною ознакою людського способу існування. Отже, поки буде існувати людина, людська цивілізація в цілому, вона буде шукати можливості виявляти свою природу і, звичайно, змінюватиме і розвиватиме форми й засоби власного діяння у світі.

У сучасному філософському словнику термін "культура" тлумачиться, як діяльність людей з відтворення і оновлення соціального буття, а також включені в цю діяльність її продукти й результати [454, с. 255]. Враховуючи це, А. Могильний пропонує розглядати її в широкому розумінні як способи та

технологію людської діяльності в усіх сферах суспільства, а також у вузькому – як сферу духовного життя людей [245, с. 22].

Оскільки мистецтво, зокрема декоративно-вжиткове і образотворче, є складовою *художньої культури*, то якісні показники її формування в процесі підготовки фахівців художнього профілю в ПТНЗ художнього профілю залежать від наповнення змісту освіти знаннями і вміннями культурологічного, мистецтвознавчого й художнього характеру.

Як свідчать результати аналізу практики підготовки кваліфікованих робітників з професій художніх промислів і ремесел, до теоретичних основ художньої діяльності належать знання видів декоративно-вжиткового мистецтва, традиційних народних промислів України, основ художнього проектування виробів; основ рисунка, живопису; основ композиції вишивки, технології оздоблення і з'єднання вишитих виробів; матеріали, інструменти, обладнання тощо. Поряд з цим наголосимо, що важливим є оволодіння знаннями з естетики, історії мистецтв, етнографії і фольклору України, які, на жаль, не передбачені новими стандартами професій художніх промислів і ремесел. Художня культура ефективно формується також і під час оволодіння майбутніми фахівцями художніх промислів і ремесел технологіями виготовлення та оздоблення виробів декоративно-вжиткового мистецтва. Наприклад, майбутні вишивальниці оволодівають такими видами професійно-художньої діяльності, як вишивання узорів вручну, на спеціальних машинах, машинах-автоматах, а також на різних за структурою, волокнистим складом матеріалах; виконання простих і складних технік вишивки, вишивання стилізованих композицій, багатоколірних орнаментів, тематичних панно, вишивання виробів з елементами самостійної творчості на основі традицій українських народних промислів тощо.

Однією із важливих умов реалізації фахівця художнього профілю в творчій діяльності є його участь у різних виставках, фестивалях образотворчого і декоративно-вжиткового мистецтва, в етнографічно-пошуковій діяльності, спрямованій на збереження стародавніх витворів мистецтва, забезпечення взаємозв'язку сучасного з минулим і майбутнім у художній культурі суспільства.

Таким чином, формування творчого фахівця художнього профілю на засадах культурологічної парадигми передбачає системний підхід до художнього виховання особистості, що ґрунтується на єдності змісту професійно-художньої освіти й творчої діяльності, їх спрямованості на досягнення ідеалу як найвищої цінності митця, а також на розвиток потреб і здібностей творчо перетворювати навколишнє середовище, формувати індивідуальний стиль виконання декоративно-вжиткових витворів, використовуючи знання про традиції народного мистецтва, культурний досвід діяльності старшого покоління.

2.2. Концепція професійно-художньої освіти

Розробляючи у 90-х роках ХХ століття авторську концепцію професійно-художньої освіти, ми враховували провідні положення концепції неперервної освіти – освіти впродовж життя, в якій домінуючою є теза "вчитися, щоб бути" [462]. Неперервна освіта, наголошує В. Кремень, означає таке оволодіння знаннями, котре потім повинно використовуватися для створення нового [186, с. 296]. З огляду на це, Н. Ничкало вважає, що неперервна професійна освіта – це постійний творчий розвиток і вдосконалення кожної людини упродовж усього життя шляхом взаємодії знань, здобутих на початкових етапах освіти, із знаннями, здобутими на наступних етапах, а також взаємодії теоретичних і практичних знань, що підтверджуються компетентністю в їх подальшому практичному використанні. Неперервна освіта, наголошує науковець, охоплює базову професійну і подальшу освіту й передбачає послідовне поєднання навчальної і професійної діяльності в навчальних закладах різних типів, в інших закладах, на виробництві, професійне самовдосконалення на різних життєвих етапах [260, с. 20].

Ідея неперервної освіти, вважає В. Мадзігон, має втілюватися на основі створення освітньо-інформаційного середовища з метою реалізації особистісно орієнтованого навчання, виховання і розвитку природного таланту кожної дитини як запоруки її самоствердження на життєвому шляху. Реалізація цієї мети полягає у формуванні відповідальної, соціально активної, творчо мислячої й працюючої особистості засобами оригінальної системи неперервної освіти: від народження дитини до входження її у самостійне життя [226, с. 109–112].

Неперервна професійна освіта має виняткове значення як для самої особистості, так і для держави, зауважує С. Сисоєва. Вона є цілісною педагогічною системою, яка "організаційно, змістовно й технологічно забезпечує потреби людини у навчанні, духовному й культурному розвитку, підвищенні професійної компетентності й просто пережитої естетичної насолоди від пізнання нового, що відповідає інтересам і запитам особистості" [438, с. 7]. Неперервну освіту визначають також як систему освіти, що відкрита для будь-якого віку і покоління, супроводжує людину упродовж усього життя, сприяє її постійному розвитку, залучає до неперервного процесу оволодіння знаннями, уміннями й навичками, а також стимулює постійну самоосвіту [424, с. 134].

Науковий інтерес для нашого дослідження становить концепція неперервної професійної освіти будівельно-архітектурного профілю в Україні, обґрунтована Г. Гребенюком. Провідною функцією професійної освіти цього профілю є підготовка, перепідготовка робітничих кадрів з високим рівнем професійної активності й культури праці, формування особистості в умовах дбайливого ставлення до архітектурної спадщини і створення нового сучасного житлового середовища з високими художньо-естетичними якостями. Провідними принципами оновлення змісту освіти будівельно-

архітектурного профілю є гнучкість, інтегративність, неперервність, прогностичність [78, с.108].

Неперервність професійно-художньої освіти досягається наданням початкових професійно-художніх знань у загальноосвітній школі, ступеневою підготовкою фахівців художнього профілю в закладах профтехосвіти, вищих навчальних закладах. Проте, на думку Т. Десятова, поки що не відбулося глибокого включення мистецтва у педагогічний процес загальноосвітніх навчальних закладів, предмети художньо-естетичного циклу так і не увійшли до цілісної навчально-виховної системи школи [94, с. 142–143].

У розвитку професійно-художньої освіти важливе значення мають нормативні положення, викладені у Конституції України (1996) [169]; Законах України "Про освіту" (1991) [117], "Про загальну середню освіту" (1999) [116], "Про професійно-технічну освіту" (1998) [118], "Про вищу освіту" (2002) [115]; "Про народні художні промисли" (2001, 2004) [513], згідно з якими було відрегульовано правові, організаційні та економічні відносини у галузі народних промислів і, зокрема, у підготовці фахівців художнього профілю у навчальних закладах усіх рівнів акредитації за рахунок коштів державного бюджету [513]. Водночас важливими є концептуальні положення, обгрунтовані у Національній доктрині розвитку освіти (2002) [252]; Концепції розвитку професійно-технічної (професійної) освіти в Україні (2004) [174], Концепції естетичного виховання учнівської молоді (1991) [171] тощо.

Відродженню традиційного народного мистецтва та народних художніх промислів, підвищенню ефективності державного управління у сфері збереження традиційних осередків народних художніх промислів, створенню сприятливих умов для творчості народних майстрів, підготовки молодого покоління майстрів сприяло прийняття у 2006–2008 рр. законодавчих актів, зокрема: Указу Президента "Про заходи щодо відродження традиційного народного мистецтва та народних художніх промислів в Україні" [527]; розпорядження Кабінету Міністрів України "Про схвалення Концепції Державної програми збереження, відродження і розвитку народних художніх промислів на 2006-2010 роки" [521]; Державної програми збереження, відродження і розвитку народних художніх промислів на період до 2010 року [511]. У професійній підготовці фахівців з професій художніх промислів і ремесел також враховуються вимоги, викладені у Положеннях "Про ступеневу професійно-технічну освіту" (1999) [322], "Про вище професійне училище та центр професійно-технічної освіти" (2000) [319], "Про організацію навчально-виробничого процесу в професійно-технічних навчальних закладах" (2006) [320] та інших нормативно-правових документах, що регламентують діяльність ПТНЗ художнього профілю України.

На основі узагальнення результатів теоретичного вивчення досліджуваної проблеми та аналізу її стану на практиці нами запропоновано модель неперервної професійно-художньої освіти (рис. 2.1).

Рис. 2.1. Модель неперервної професійно-художньої освіти

Відповідно до моделі неперервність професійно-художньої освіти досягається ступеневою підготовкою фахівців художнього профілю у професійно-технічних і вищих навчальних закладах. У розвитку неперервної професійно-художньої освіти важливе значення мають:

- ступеневе професійне навчання фахівців художнього профілю, його неперервність, наступність і взаємозв'язок на всіх освітніх рівнях;
- стандартизація змісту професійно-художньої освіти на основі компетентнісного підходу;
- первинність національної культури у змісті підготовки фахівців художнього профілю;
- досягнення якості професійної підготовки фахівців художнього профілю на основі посилення фундаментальної образотворчої й технологічної компоненти змісту професійно-художньої освіти;
- поєднання принципів розвитку народного і сучасного декоративно-вжиткового мистецтва у професійній підготовці фахівців художнього профілю;
- пріоритет естетичних ідеалів над утилітарно-меркантильними цінностями та інтересами особистості як активного творчого суб'єкта, здатного до самостійного вдосконалення своєї професійно-художньої майстерності;
- єдність педагогічних і мистецьких цінностей у професійно-художньому навчанні, вихованні, творчому розвитку і саморозвитку особистості;
- інноваційність науково-методичного забезпечення професійно-художньої освіти;
- гармонізація інтересів, взаємовідносин й співпраці учнів і педагогів у процесі навчальної, професійно-художньої діяльності, декоративно-вжиткової творчості;
- створення нових освітніх структур, типів навчальних закладів, навчально-виробничих підрозділів художнього профілю;
- розвиток взаємодії з підприємствами, організаціями художнього спрямування, досвідченими майстрами народного мистецтва.

Мета професійно-художньої освіти впливає із розуміння її сутності щодо ступеневої підготовки фахівців з професій художніх промислів і ремесел, спеціальностей художнього профілю; оволодіння учнями систематизованими знаннями, уміннями й навичками, необхідними для організації художньої діяльності відповідно до здібностей, нахилів, професійних інтересів; всебічний розвиток таланту майстра-художника, інтелектуального та художнього мислення, національної самосвідомості; підготовки випускників ПТНЗ художнього профілю до творчої самореалізації й професійного вдосконалення впродовж усього життя.

Мета професійно-художньої освіти досягається розв'язанням таких освітньо-виховних завдань, як:

- створення неперервної системи професійно-художньої освіти з урахуванням історичного вітчизняного досвіду учнівства в народному мистецтві, сучасних тенденцій підготовки фахівців художнього профілю;

- виведення професійно-художньої освіти на новий якісний рівень, що відповідає нахилам, здібностям, можливостям учнів та потребам суспільства у високоосвічених, творчих і мобільних фахівцях художнього профілю;

- підвищення престижу професійно-художньої освіти як важливої складової культурного розвитку особистості, її соціального захисту на ринку праці;

- навчання і виховання майбутніх фахівців художнього профілю, здатних активно й творчо застосовувати знання традицій народного мистецтва, професійні компетенції в самостійній художній діяльності, спрямованій на проектування та виготовлення в матеріалі виробів декоративно-вжиткового мистецтва, творів образотворчого мистецтва – засобів естетизації матеріально-предметного середовища;

- розвиток творчої індивідуальності, формування її моральних, ціннісних орієнтацій у світі прекрасного;

- формування наукового та художнього мислення учнів, розуміння тенденцій розвитку образотворчого та декоративно-вжиткового мистецтва;

- формування в учнів здатності сприймання кольору, форми, естетичних якостей виробу; культури професійно-художньої діяльності, спілкування, політичної, екологічної й фізичної культури;

- розроблення і запровадження державних стандартів професійно-художньої освіти з різних освітньо-кваліфікаційних рівнів;

- впровадження сучасних педагогічних і виробничих технологій, методик контролю знань і вмінь учнів;

- забезпечення комп'ютерної грамотності майбутніх майстрів-художників;

- створення комплексу науково-методичного забезпечення предметів і професій художнього профілю: розроблення підручників, навчальних посібників, хрестоматій, енциклопедій, засобів письмового інструктування, програмних засобів навчання;

- використання різних методик діагностування з метою корекції професійної підготовки майбутніх фахівців художнього профілю;
- прилучення учнів до етнографічної діяльності, дослідження традицій народного мистецтва, проблем сучасного декоративно-вжиткового та образотворчого мистецтва;
- створення умов для всебічного розвитку особистості в системі гурткової роботи;
- модернізація матеріальної бази ПТНЗ художнього профілю.

Функціонування і подальший розвиток професійно-художньої освіти потребують дотримання **принципів**, які визначають сутність ступеневої підготовки фахівців художнього профілю. Серед них: а) загальнодидактичні: принцип науковості, єдності навчання та виховання, зв'язку теорії з практикою, випереджувального підходу до професійної підготовки, систематичності, послідовності та наступності, інтеграції, індивідуального та диференційованого підходу до навчання, наочності тощо; б) спеціальні: принцип традиційності, наступності та наслідування в засвоєнні художнього досвіду, єдності колективної та індивідуальної творчості, регіональності народного мистецтва, поєднання функціонального і декоративного, єдності змісту і форми виробів декоративно-вжиткового мистецтва тощо.

Рівний доступ до здобуття професійно-художньої освіти в Україні забезпечують різні за типом, професійним спрямуванням, формою власності професійні навчальні заклади. Підготовка кваліфікованих робітників художнього профілю здійснюється у професійних художніх ліцеях, художніх професійно-технічних училищах, вищих художніх професійних училищах і вищих художніх професійно-технічних училищах. Водночас, підготовку фахівців цього профілю можна здійснювати й в інших типах професійно-технічних навчальних закладів: вищих професійних училищах, Центрах професійно-технічної освіти, що отримали в Міністерстві освіти і науки України відповідну ліцензію.

У професійних художніх училищах і ліцеях здійснюється підготовка робітників з відповідної художньої професії та встановленого рівня кваліфікації (3, 4, 5-й тарифікаційні розряди).

У вищих професійних художніх училищах підготовка фахівців художнього профілю здійснюється на двох ступенях: звичайному (II) і вищому (III). Звичайний (II) ступінь забезпечує професійне навчання робітника-виконавця художніх робіт середньої технологічної складності. На вищому (III) ступені здійснюється формування робітника високого рівня кваліфікації з технологічно складних професій і професій зі складною організацією праці та кваліфікацією молодшого спеціаліста. Вищі навчальні заклади I–II рівнів акредитації (технікуми, коледжі) забезпечують підготовку фахівців художнього профілю – молодших спеціалістів, бакалаврів.

Вищі навчальні заклади III та IV рівнів акредитації (інститути, університети, академії мистецтв) готують магістрів, а також здійснюють післядипломну підготовку фахівців художнього профілю.

Зміст професійно-художньої освіти визначається кваліфікаційними вимогами до підготовки майбутніх фахівців художнього профілю різних освітньо-кваліфікаційних рівнів: кваліфікований робітник, молодший спеціаліст, бакалавр, магістр, а також їхнім функціональним призначенням.

Важливим змістовим підґрунтям професійної підготовки майбутніх фахівців художнього профілю є якісна загальноосвітня підготовка, а також художня допрофесійна підготовка учнів старшої школи. Необхідним фундаментом для подальшого здобуття професійно-художньої освіти є художнє й естетичне виховання учнівської молоді засобами музики, образотворчого і декоративно-вжиткового мистецтва, а також вивчення народних традицій, фольклору тощо. Оволодіння знаннями з різних видів народного мистецтва – декоративний розпис, лозоплетіння, вишивка тощо – у поєднанні з хоровим співом, умінням грати на бандурі, складати вірші про рідне село, країну емоційно збагачує учнівську молодь, надихає на творче оволодіння змістом предметів природничо-математичного та гуманітарного циклів. Формування змісту професійно-художньої освіти ґрунтується на врахуванні положень особистісно орієнтованого, діяльнісно-розвивального, культурологічного й компетентнісного підходів, а також принципів: гуманізації, гуманітаризації, фундаменталізації, науковості, системності, культуровідповідності, естетизації, індивідуалізації, диференціації, системності, доступності, наступності, екологізації, регіоналізації, інтеграції видів художньої діяльності, єдності теорії та практики в художньому розвитку особистості фахівця художніх промислів і ремесел, ціннісних орієнтацій особистості в декоративно-вжитковому мистецтві, самореалізації особистості в художньо-творчій діяльності тощо.

Зміст професійної підготовки кваліфікованих робітників художнього профілю визначається державним стандартом, а також:

а) забезпечує загальноосвітню, загальнокультурну та професійну основу художньої підготовки особистості, що спрямована на постійне вдосконалення професійно-художньої майстерності, задоволення потреб ринку праці в мобільних, конкурентоспроможних фахівцях художнього профілю;

б) сприяє виявленню і розвитку художніх здібностей особистості з метою обґрунтованого вибору спеціалізації професійно-художньої підготовки;

в) забезпечує наступність, індивідуалізацію й диференціацію у навчанні образотворчої грамоти з рисунка, живопису, скульптури, композиції, оволодіння технологіями декоративно-вжиткового мистецтва;

г) сприяє формуванню інтелектуального, художньо-образного мислення особистості, її пізнавально-творчої активності, художнього смаку, емоційно-естетичного ставлення до навколишнього середовища.

Зміст професійно-художньої освіти враховує регіональний компонент народного мистецтва й постійно оновлюється відповідно до змін у технологічних процесах сучасного художнього виробництва, підприємств художніх промислів і ремесел передбачає такі напрями: загальноосвітній, гуманітарний, загальнопрофесійний, спеціальний, практичний.

В оновленні змісту професійно-художньої освіти враховуються змістові параметри професійних стандартів, які визначають систему показників, що дають змогу встановлювати відповідність професійної діяльності працівника вимогам ринку праці, а також є набором характеристик у вигляді компетенцій (загальнопрофесійних (наскрізних), ключових і професійних) й відповідно до цього – знань.

Зміст професійної підготовки молодших спеціалістів художнього профілю ґрунтується на змісті професійно-художнього навчання кваліфікованих робітників і передбачає вивчення циклів гуманітарних, соціально-економічних, природничо-наукових, спеціальних дисциплін, а також практичну підготовку: виробниче навчання, виробнича, пленерна, етнографічна, технологічна й переддипломна практики.

Навчально-виробничий процес у ПТНЗ художнього профілю спрямовується на формування в учнівської молоді художньої майстерності, на основі якої досягається вищий рівень професійної діяльності особистості, сформований у результаті оволодіння професійно-значущими компетенціями й технологічними знаннями, а також потреба в творчому вдосконаленні та прагненні створювати нові твори образотворчого й декоративно-вжиткового мистецтва. Процес формування художньої майстерності пов'язаний з ручним виготовленням художніх виробів, сприяє розвитку фантазії учнів, умінь імпровізувати, формувати неповторну техніку виконання.

До специфічних особливостей навчання в ПТНЗ художнього профілю віднесено: організацію дослідно-пошукової діяльності учнів, зміст якої пов'язаний з програмою етнографічних експедицій; залучення майбутніх фахівців художнього профілю до участі у виставках образотворчого і декоративно-вжиткового мистецтва, у конкурсах професійної майстерності; формування вміння самоаналізу й самооцінки власної роботи; зміна стилю спілкування в системі "педагог-учень", його перехід до співробітництва. Ефективність цього процесу залежить від педагогічних умов, серед яких особливого значення набувають: творча діяльність педагога; формування в учнів почуття задоволення своєю роботою і впевненість у власних творчих можливостях; висока естетична культура, що відображає естетичні почуття та художньо-образне мислення [352].

Навчання професій художнього профілю передбачає також реалізацію принципу індивідуального підходу, особливо під час освоєння учнями нових технік художнього мистецтва. Ефективними умовами успішної організації навчально-виховного процесу є: впровадження нових технологій навчання з урахуванням особистісних прагнень і можливостей; мотивація художньої діяльності; закріплення успішних результатів діяльності; поступове удосконалення змісту діяльності; розвиток активності і самостійності.

Інноваційною моделлю професійного навчання майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел є **"Педагогічна майстерня майстра художнього ремесла"**, завдяки якій зростає роль майстра художнього ремесла в забезпеченні якісної загальнохудожньої і професійної підготовки учнів

ПТНЗ художнього профілю. У зв'язку з цим важливо, щоб педагоги професійно-художньої школи мали одночасно і педагогічну, і художню освіту, а також високий рівень методологічної, технологічної й дослідницької культури [354]. У процесі розвитку творчої та соціально зрілої особистості набуває важливого значення система позаурочної діяльності, що забезпечує професійне спрямування гурткової роботи художньої самодіяльності, молодіжних клубів, спортивних секцій, екскурсій до музеїв образотворчого та народного мистецтва, участь у художніх виставках і фестивалях тощо.

Підвищення кваліфікації і стажування викладачів і майстрів виробничого навчання здійснюється на базі вищих навчальних закладів художнього профілю, в окремих випадках – на базі обласних науково-методичних центрів професійно-технічної освіти. З цією метою розробляється спеціальна програма підвищення професійної компетентності педагога ПТНЗ художнього профілю. Забезпечення якісного складу учнів – майбутніх фахівців художнього профілю потребує: цілеспрямованої організації профорієнтаційної роботи серед молоді з метою виявлення та залучення до навчання абітурієнтів з творчими здібностями, початковою художньою освітою; популяризації професій художнього профілю у засобах масової інформації. Якісна підготовка фахівців художнього профілю зумовлює необхідність дидактично обґрунтованої **системи навчально-методичної документації і засобів навчання**:

- програмне забезпечення (освітньо-професійна програма, навчальний план за рівнями підготовки, тематичні плани і програми з предметів, професій, нормативи оснащення кабінетів, художніх майстерень, лабораторій тощо);

- інформаційне забезпечення (підручники, посібники, опорні конспекти, довідники, хрестоматії, методичні розробки, рекомендації тощо);

- алгоритми діяльності (дидактичні модулі, творчі завдання, інформаційно-технологічні картки, схеми, картки контролю і самоконтролю знань, умінь і навичок, тести, прикладні та контролюючі програми тощо);

- засоби навчання (площинна й об'ємна наочність, натуральні зразки, гіпсові моделі, муляжі, чучела, діафільми, кінофільми, відеофільми, кодопозитиви, комп'ютери, відеомагнітофони, телевізори тощо).

Дидактичні матеріали для науково-методичного забезпечення розробляються відповідно до методології і сформованих вище дидактичних принципів, сформульованих у Концепції, що сприяє якісному відбору інформаційного матеріалу і логічно завершеній побудові навчального процесу з предметів, професій, спеціальностей художнього профілю.

Науково-методичне забезпечення професійно-художньої освіти пов'язано з сучасними технологіями навчання, якими є:

- модульно-рейтингове навчання, особливості якого полягають у гуманізації навчально-виховного процесу та поетапному вивченні навчального матеріалу з метою оволодіння відповідною кваліфікацією, спеціальністю художнього профілю;

- навчання за тематичними блоками (модулями) з комп'ютерним супроводом, що сприяє конкретизації змісту навчання та інтеграції форм і видів діяльності педагога й учнів;

- навчання за інтегрованими курсами, що дає змогу одночасно забезпечити інтеграцію змісту, наступність і взаємозв'язок загальнохудожнього та спеціального навчального матеріалу;

- навчанням за допомогою проектної технології, що сприяє розвитку в учнів науково-творчого потенціалу, самостійності тощо.

Впровадження сучасних технологій навчання, що ґрунтуються на нових підходах до розвитку самостійної пізнавальної діяльності учнів, потребує сучасних методів вимірювання й оцінювання знань, основними критеріями яких є об'єктивність, надійність, точність. Використання засобів дидактичного і комп'ютерного тестування найбільше відповідає критеріям якості під час визначення рівня засвоєння теоретичних знань і практичних умінь.

Науково-методичне забезпечення навчально-виробничого процесу потребує удосконалення матеріально-технічної бази ПТНЗ художнього профілю. У зв'язку з цим, важливого значення набуває впровадження в навчальний процес як нових дидактичних засобів навчання – підручників, методичних матеріалів, так і технічних – нового парку обладнання, комп'ютерної техніки, відеотехніки тощо. Комп'ютерне забезпечення навчального процесу уможливорює обладнання індивідуального робочого місця учня, що сприяє ефективній імітації професійної діяльності, удосконаленню її змісту, реалізації індивідуального темпу професійно-художнього навчання.

Комплексне застосування засобів навчання передбачає вільне володіння викладачами і майстрами виробничого навчання сучасними технічними засобами, у тому числі і мультимедійними.

Зміст науково-методичного забезпечення має враховувати специфіку етнонаціонального розвитку різних регіонів України та їх певні історико-культурні особливості, в яких розкриваються характерні орнаментальні мотиви і композиції, улюблені кольорові гами, різноманітні техніки виконання тощо, спрямовані на формування поглядів на характер народного мистецтва. Такий підхід дає змогу розробляти методики професійного навчання, диференційовані творчі програми різних рівнів складності, системи поетапної атестації знань і вмінь майбутніх фахівців художнього профілю [362].

Процес оновлення методичної роботи базується на принципах демократизації та гуманізації, що сприяє активній діяльності проблемних лабораторій, творчих колективів із залученням митців до створення навчально-методичних комплексів, банку даних з питань вітчизняного та зарубіжного досвіду підготовки фахівців художнього профілю, експериментальних навчальних планів і програм.

Науково-методичне забезпечення навчального процесу здійснюється:

- на місцевому рівні – педагогічними працівниками навчальних закладів

художнього профілю;

- на обласному рівні – науковими й навчально-методичними центрами;
- на загальнодержавному рівні – відповідним державним науково-методичним органом.

Для **реалізації концептуальних положень** розвитку професійно-художньої освіти [351] необхідне:

- об'єднання зусиль науковців, творчих педагогічних, художніх спілок, громадських організацій для теоретико-методологічного обґрунтування актуальних проблем професійно-художньої освіти;

- розроблення державних стандартів з професій і спеціальностей художнього профілю для кожного освітньо-кваліфікаційного рівня;

- розроблення Положення про ПТНЗ художнього профілю;

- розроблення Положення про структурний підрозділ ПТНЗ художнього профілю – навчально-виробнича майстерня (студія) з художніх промислів і ремесел;

- створення Асоціації працівників ПТНЗ художнього профілю;

- розширення номенклатури профілів підготовки фахівців художнього спрямування;

- створення умов для професійної підготовки з професій художніх промислів і ремесел дорослого населення, учнів старшої школи;

- підготовка нового покоління підручників, посібників, методик навчання з різних художніх спеціальностей;

- заснування збірника наукових праць "Професійно-художня освіта України";

- створення науково–дослідної лабораторії з проблем професійно-художньої освіти;

- створення координаційної ради в галузі професійної підготовки фахівців художнього профілю;

- підвищення професійно-художньої компетентності педагогічних кадрів;

- розвиток взаємодії з підприємствами народних художніх промислів, залучення їх до організації та контролю процесу навчання в професійних художніх навчальних закладах;

- налагодження тісних зв'язків з Міністерством культури, спілками художників, народних майстрів України для спільного проведення наукових конференцій, практичних семінарів, виставок, конкурсів, придбання мистецької літератури, художніх матеріалів тощо;

- розвиток міжнародного наукового співробітництва з проблем педагогіки і психології професійно-художньої освіти;

- відродження Всеукраїнських виставок образотворчого і декоративно-вжиткового мистецтва, конкурсів художньої майстерності, олімпіад;

- створення умов для відпочинку творчої молоді і працівників ПТНЗ художнього профілю України;

- започаткування державних та іменних стипендій талановитій молоді, творчим педагогам ПТНЗ художнього профілю;

- висвітлення результатів професійної підготовки фахівців художнього профілю у засобах масової інформації.

Водночас за період, що минув з часу затвердження концепції професійно-художньої освіти на засіданні Президії АПН України у січні 2000 року, чимало її положень вже реалізовано. Зокрема: розроблено державні стандарти з окремих професій художніх промислів і ремесел, видано підручники для підготовки майбутніх різьбарів по дереву і вишивальниць, підготовлено методичні посібники для здійснення професійної орієнтації учнів старшої школи і дорослих на професії художнього профілю (розмалювальник по дереву, дизайнер), започатковано виставки декоративно-вжиткового мистецтва, конкурси професійно-художньої майстерності, засновано збірник наукових праць "Професійно-художня освіта України" тощо.

Подальша творча реалізація викладених концептуальних положень сприятиме гуманізації професійно-художньої освіти в нашій державі.

2.3. Гуманізація професійно-художньої освіти

В умовах глобалізаційних та інтеграційних процесів, кардинальних змін, що відбуваються в суспільстві, під впливом взаємопов'язаних зовнішніх і внутрішніх чинників набуває особливої актуальності гуманістична спрямованість професійної освіти на основі утвердження загальнолюдських цінностей, культури, мистецтва, встановлення гуманних відносин у навчальному й професійному середовищі. Вважаємо, що лише на основі гуманістичних цінностей можна досягти позитивних результатів у формуванні особистості, яка не тільки буде здатна жити в демократичному суспільстві, а й зможе брати активну участь у демократичних процесах, захищати свої та права інших людей на життя, освіти, творчий розвиток і таким чином впливати на стабілізацію суспільства.

Утвердження гуманістичної системи освіти, яка забезпечує право особистості на розвиток і самовизначення, визнає особистісну самоцінність і є відповіддю на технократичний характер розвитку суспільства, зумовлений технологічною активністю людської діяльності, в якій особистість фахівця вважалася "гвинтиком" державно-суспільного механізму з усіма негативними наслідками. Саме тому проблема гуманізації освіти завжди була предметом дослідження вчених.

Ми погоджуємося з думкою Г. Глейзера, що єдиною альтернативою технократичній парадигмі, сутність якої виявляється у перевагах засобів над ціллю, цілей над смислом і загальнолюдськими інтересами, техніки над людиною є гуманістична орієнтація, яка проголошує людину найвищою цінністю на Землі і на цій основі розв'язує проблеми взаємодії в системі "людина і світ", "людина і природа", "людина і суспільство", "людина і людина" [67, с. 6]. Положення щодо необхідності подолання технократичних тенденцій у цілях, завданнях і змісті освіти на засадах її гуманізації обґрунтовано у наукових працях В. Зінченка [127, с. 98], В. Моргуна [248, с. 27–40].

Гуманістичні ідеї щодо визнання особистості як вищої цінності буття, унікальності її духовного потенціалу проголошували українські мислителі Г. Сковорода [90], П. Юркевич [489] та інші. Зокрема П. Юркевич писав, що знання засвоюються лише тоді, коли вони олюднені почуттями й закликав виховувати так, щоб вихованець, коли прийде у зрілий вік, виявився тим, хто знає і бажає добра. Водночас у формуванні особистості, на думку вченого, важливо враховувати складні відносини людини з суспільством, державою, людьми, природою, Богом [489, с. 9–13].

Утвердженню особистісно орієнтованих цінностей освіти надавалася велика увага у релігійних, філософських і педагогічних працях учених і мислителів, які з часом, на жаль, були забуті, підкорені колективним концепціям педагогічної діяльності. Всі ці концепції, на думку Б. Гершунського, відображали загальні політичні та ідеологічні установки соціалістичної і комуністичної орієнтації, адже вони, незважаючи на зовнішній камуфляж гарних лозунгів і декларацій типу "все для людини", у своїй глибинній основі мали антигуманний характер й ігнорували самоцінність особистості, змушували підкорятися державним і суспільним інтересам, тоталітарним вимогам, погоджуватися з принципами і механізмами функціонування зовнішнього соціально-економічного середовища тощо [64, с. 52]. Зауважимо, що колективні засади освіти не відображали особистісні цінності, індивідуально мотивованого становлення людини до власної освіти, її рівня і якості, що за сучасних умов є надзвичайно важливими у розвитку особистості фахівця. У цьому процесі провідну роль відіграє така освіта, яка спрямована на становлення і розвиток духовно зрілої, моральної особистості, здатної відповідати за долю держави, її народу, нації, культури, захищати загальнолюдські цінності, творити цілісний, гуманний світ за "людськими мірками" [136, с. 15].

Гуманістична концепція української освіти, на думку І. Зязюна, виникла з протиставлення негуманним і механічним методам розвитку і корекції особистості й вперше, після тоталітарного ідеологічного пресингу, дала можливість відчувати справжню свободу в особистому творчому пошуку, використанні у навчальному процесі авторських педагогічних концепцій [135, с. 5–8]. Як наголошує Д. Белухін, актуальним є аксіологічний (ціннісний) підхід до розвитку особистості, який дає змогу вивчати явища з погляду закладених у них можливостей задоволення потреб особистості, а також розв'язувати завдання гуманістичного суспільства, в центрі яких людина, її особистість, задатки і здібності, вільний розвиток яких і зумовлює гуманістичну спрямованість освіти [26, с. 145].

Згідно з аксіологічним підходом особистість розглядається як найвища цінність суспільства і самоціль соціального розвитку. До аксіологічних принципів Є. Шиянов і І. Котова відносять: рівноправність філософських поглядів у межах єдиної гуманістичної системи цінностей при збереженні розмаїття їх культурних і етнічних особливостей; рівнозначність традицій і творчості (інновацій), визнання необхідності вивчення і використання вчень

минулого та можливості духовних відкриттів нині і в майбутньому; екзистенціальна рівність людей, соціокультурний прагматизм, діалог і подвижництво [480, с. 48].

Аксіологічний принцип В. Андреев розглядає як методологічний підхід до аналізу пріоритетних педагогічних цінностей в освіті, вихованні й саморозвитку людини. Вчений зазначає, що в реальній педагогічній практиці ще недостатньо задіяні цінності, взаємопов'язані: а) із змістовним розширенням духовності і культури особистості, проведенням дозвілля і вільного часу (через клуби за інтересами, можливості мандрувати і спілкуватися з природою, відвідувати виставки, музеї, театри); б) із задоволенням повноцінного людського спілкування (через створення доброзичливого психологічного клімату в колективі, через розширення можливостей змістовного спілкування батьків з дітьми, спеціально організованих зустрічей з цікавими людьми); в) із можливостями професійного зростання (розширення можливостей для професійного саморозвитку і самоствердження, участі в конкурсах професійної майстерності, можливостей для неперервної освіти і самоосвіти) [8, с. 72–73].

На основі аксіологічного принципу організація навчальної діяльності учнів ПТНЗ художнього профілю спрямовується на пізнання цінностей творчості, розвиток емоційно-почуттєвого сприймання та переживання, ставлення до навколишнього середовища з метою змістовного збагачення рівня їхньої духовності і культури. Адже навчання і виховання на здобутках образотворчого і декоративно-вжиткового мистецтва надає максимальні можливості для утвердження таких соціально-значущих цінностей, як Краса, Творчість, Пізнання, Праця тощо.

Не менш важливим є синергетичний підхід до сучасного життя. На думку Я. Любимого, він вимагає від індивіда певної універсальності, вміння оволодівати досвідом у декількох сферах життя, суміжних спеціальностях, бо те, чого індивід навчається в одній сфері життя, справляє вплив і на інші сфери, відбувається взаємний обмін енергією та інформацією між видами діяльності [80, с. 353]. Наголосимо, що особистісно орієнтована концепція сучасної освіти, визнання пріоритетів особистісних освітніх цінностей суттєво впливають на трактування поняття "система освіти".

Як зазначає Б. Гершунський, вона стає більш варіативною, відкритою для оперативних змін і обґрунтованих інновацій і перетворюється на диференційовану сферу освітніх послуг, що дає людині можливість обирати індивідуальну освітню траєкторію відповідно до своїх інтересів і здібностей, освітніх потреб [64, с. 52–59].

В основу освітньої системи, на думку І. Зязюна, має бути покладена генеральна ідея, яка врівноважує в ній конфліктні ситуації. Єдиною ідеєю, наголошує вчений, є гуманістичний світогляд, який передбачає розвиток таких якостей особистості, як усвідомлення природи і людини в їхній єдності, відмова від авторитарного, міфологічного стилю мислення, терпимість,

здатність до компромісів, поважливе ставлення до чужої думки, до інших культур, цінностей, вірувань [136, с. 16].

Гуманістичний напрям об'єднав філософів, психологів, педагогів, культурологів, соціологів на шляхах пошуку смислу людського буття, самоактуалізації, творчості, свободи вибору, цілісності, інтегративності мислення, управління власним розвитком. У свою чергу, гуманістичний підхід до розвитку особистості виходить із постулату про розвиток людської психіки, завжди поступальний при наявності відповідних умов і конструктивного задоволення потреби у самовираженні [131, с. 54]. Філософське осмислення гуманізації освіти, на думку М. Бердяєва, полягає у тому, що людська особистість належить не тільки часу, а й духовному світу, вічності [28, с. 97]. До цієї думки схиляється і К. Кантор, який визначає гуманізацію освіти, як шлях і засіб відродження в суспільстві духовності, культури, і навпаки, відчуження особистості від культури і освіти породжує бездуховність, морально-психологічну кризу особистості [149, с. 23].

Нерідко гуманізацію освіти розуміють як додержання в освітній діяльності гуманності. Однак поняття "гуманізація", на думку Г. Балла, тісніше пов'язане із гуманізмом (світоглядна орієнтація), "джерела якого сягають античних часів". Гуманність у людських стосунках вчений визначає як один із принципів гуманізму [22, с. 48].

Гуманізація, тобто "олюднення освіти", як зазначає В. Краєвський, спрямована на поглиблення положень вітчизняної і зарубіжної особистісно орієнтованої педагогіки, згідно з якою сутність освітнього процесу полягає у цілеспрямованому перетворенні соціального досвіду в особистий [181, с. 41]. Для цього, як стверджує Г. Філіпчук, важливо, щоб у молоді почуття, ідеали, вчинки були облагороджені серцем [452, с. 331].

Найбільш глибокий і точний смисл гуманізації освіти, на думку О. Орлова, це конструктивне самозмінювання людей, олюднення й гармонізація особистості кожного педагога і кожного учня, включених в освітній процес. Гуманізація особистості, становлення Людини в Людині – ось та незмінна умова, без якої будь-які педагогічні інновації в сфері змісту і спілкування будуть лише своєрідним маскуванням, камуфляжем старого педагогічного мислення, тоталітарної освіти [280, с. 163].

Важлива роль в гуманізації освіти відводиться мистецтву, яке, за визначенням О. Асмолова, перетворює людину через її неусвідомлену сферу. Він стверджує, що в мистецтві ми даруємо, передаємо свою особистість іншим, відкриваємо нові духовні висоти. Водночас вчений наголошує, що наука не може перебудувати особистість, вона може її озброїти новою інформацією, набором формул, сумою знань, але знання самі по собі не змінюють дійсність [18, с. 415]. Зустрічі з мистецтвом, як стверджує Н. Миропольська, створюють умови, завдяки яким індивід може олюднити свої почуття. Кожна людина відкриває у творі мистецтва нові смисли. Як наголошує дослідниця, ставлення до мистецтва – це суть характеристики людини, живе свідчення того рівня, на якому вона перебуває [243, с. 15].

Перехід до культурологічної моделі змісту освіти вважають прогресивним В. Зінченко [127], В. Давидов [86], Н. Чавчавадзе [468] та інші. Зокрема, Н. Чавчавадзе наголошує, що культура особистості формується в процесі освоєння загальнолюдських цінностей, культурної спадщини людства [468]. На необхідності переходу від культури корисності до культури гідності також наголошує О. Асмолов. Адже в культурі гідності головною цінністю є особистість людини, незалежно від того чи можна щось від неї одержати для виконання тієї або іншої справи, чи ні, на відміну від культури корисності, в якій освіта спрямована тільки на підготовку людини до виконання службових функцій (когнітивна парадигма). Згідно з цією парадигмою особистісними аспектами професійного навчання є формування у майбутніх фахівців пізнавальної мотивації і здібностей, оволодіння системою власного і людського досвіду поведінки, діяльності тощо [19, с. 23–33].

Важливим методологічним підґрунтям гуманізації освіти є психологічні концепції, розроблені відомими психологами А. Брушлинським [41], В. Зінченком [127], А. Маслоу [233], К. Роджерсом [377], В. Франклом [459] та ін. Гуманістична сутність цих концепцій виявляється в ідеї "самості", тобто саморозвитку, самоактуалізації, самотрансценденції особистості, які впливають на досягнення професійного успіху, "акме", професійного довголіття. Тобто, потреба у саморозвитку, самоактуалізації, як стверджують А. Реан, С. Розум, – це джерело активного, соціального й особистісного довголіття людини [372, с. 136].

Відомим психологом С. Рубінштейном доведено, що основою гуманізації освіти є особистісний підхід до розвитку учнів у процесі діяльності з урахуванням їх індивідуальних відмінностей за типами сприйняття, спостереження, пам'яті, уваги, особливостей емоційної і волевої сфер тощо. Учений наголошував на тому, що особистість формується у діяльності. У роботі, навчанні, праці формуються і вдосконалюються здібності особистості, у життєвих діях і вчинках загартовується характер. Такий спосіб дій зумовлює спосіб мислення і прагнень, весь психічний склад особистості [384, с. 27]. У цьому процесі важливого значення набуває вчинок, який, за В. Роменцем, є основною ланкою, осередком будь-якої форми людської діяльності, і не тільки моральної, що визначає відношення між особистістю і матеріальним світом. Це відношення, зазначає вчений, можна зрозуміти, коли зміст поняття "особистість" включить в себе все олюднене, освоєне, набуте людською індивідуальністю, тобто знання, уявлення, усвідомленні закони тощо [381, с. 384]. Цінною у дослідженні проблеми гуманізації освіти і, зокрема професійно-художньої, є обґрунтована Б. Ананьєвим структура знань про людину як особистість. У монографії "Людина як предмет пізнання" він пише: "У процесі вивчення людини як особистості особливо виділяються: статус особистості, тобто її становище в суспільстві (економічний, політичний, правовий, суспільні функції), який реалізує особистість відповідно до цього становища й історичної епохи у формі різних ролей; мотивація її поведінки і діяльності в залежності від цілей і цінностей, що утворюють її внутрішній

світ; світогляд і вся сукупність відносин особистості до навколишнього світу (природи, суспільства, праці, інших людей, самого себе); характер і нахили" [6, с. 84]. Ці характеристики особистості, як стверджує вчений, визначають її світогляд, життєву спрямованість, суспільну поведінку, основні тенденції розвитку [5, с. 94].

Гуманітарна, феноменалістична психологія К. Роджерса розкриває позитивну природу людини, її можливості до самоактуалізації, рухатися до високого рівня "конгруентності", реалістичного функціонування й зрілості. У розвитку особистості, згідно з К. Роджерсом, актуальним є її потяг до набуття компетентності, тобто ставати здібною настільки – наскільки це можливо біологічно [377, с. 77]. Особистісне зростання, за В. Франклом, полягає у набутті конкретного смислу життя особистістю в даний момент. Особистість трансцендує себе, орієнтуючись на смисл, а здатність людини до самовідчуженості дає їй змогу побачити "кращий смисл для себе". Водночас вчений наголошує, що усвідомленість життя особистістю досягається на основі реалізації трьох видів цінностей: цінності творчості, цінності переживання, цінності відносин [459, с. 301–302]. Особистісно зростати, за А. Маслоу, – це послідовно задовольняти "вищі" потреби на основі раніше досягнутих у гармонійному взаємовідношенні до світу й до самого себе [233].

Поступово оволодіваючи формами особистісної активності – діяння та протидіяння, пізнання та перетворення, самоорганізації та самоспричинення, як стверджує І. Маноха, особистість поступово стає здатною не тільки відтворювати ті чи інші способи діяння, а й вносити в них власне бачення та розуміння, створювати інтерпретовані моделі активності, тобто стає "вільною" у протистоянні світові – навколишньому, реальному чи внутрішньому, ідеальному, феноменологічному. Цей процес, на думку вченого, не є стихійним, він підкоряється певним закономірностям, логіці зростання особистості [228, с. 253]. Теоретичним підґрунтям гуманістичної професійної освіти є: теорія розвитку психіки особистості в онтогенезі (Г. Костюк [179]), згідно з якою особистість розвивається тільки в процесі перетворення нею навколишнього світу, а також концепція діяльності О. Леонтьєва, провідним положенням якої є те, що онтогенетичний розвиток свідомості відбувається в процесі навчання [211].

На важливій ролі принципу гуманізації в здійсненні навчання учнів наголошує Г. Балл. Він виділяє дві сторони гуманізації освіти: першу – орієнтовану на досягнення учнями формальної свободи і другу – розкриття можливостей наповнення свободи учня повноцінним змістом через прилучення до досліджень цивілізації і включення в діалог [21, с. 58]. До психологічних аспектів гуманізації освіти вчений відносить, по-перше: задоволення базових потреб учнів через створення умов їхньої діяльності, сприятливих у психофізіологічному і соціально-психологічному планах, ретельне врахування у її організації їхніх вікових та індивідуально-типологічних особливостей. Зазначене соціально-психологічне сприяння передбачає повагу до їхніх уподобань, прагнень і досягнень, надання їм

достатнього простору для прояву самостійності й творчості. Водночас, це розкриває учням можливість наповнення їхньої свободи повноцінним змістом через прилучення до культури у єдності її нормативно-репродуктивних (цивілізаційних) і діалогічно-творчих складових.

У пізнавальній царині, зазначає Г. Балл, це передбачає заохочення становлення проблемного світосприймання, прагнення не лише до конкретних, визначених знань, але й до постійного розширення сфери "вченого незнання", яке стає здобутком особистості, а у ціннісній царині згадане розкриття можливостей передбачає прилучення учнів до гуманістичних цінностей (включно з практикою їх втілення в життя) [23, с. 64–65]. У виявленні й розвитку творчої особистості учня, на думку В. Рибалки, слід орієнтуватися не тільки на окремий інтелектуально-творчий потенціал індивіда, а й на цілісний творчий потенціал особистості або творчий особистісний потенціал людини. Вченим обґрунтована психологічна структура особистості, яка може використовуватися як основа для створення ідеальної моделі творчої особистості різних професійних профілів. Кожний елемент психологічної структури особистості зазнає системного впливу та системно сполучає в собі функції щонайменше трьох головних типів – соціально-психолого-індивідуального, діяльнісного та генетичного, які відповідають трьом базовим вимірам особистості [375].

У становленні особистісно орієнтованої парадигми освіти важливу роль відіграли педагоги-новатори Ш. Амонашвілі [3], А. Макаренко [227], В. Сухомлинський [430], В. Шаталов [476], С. Шацький [25] та інші. Ними були розроблені і впроваджені в практику діяльності навчальних закладів такі прогресивні ідеї, як: формування особистості в колективі, трудового виховання, проблемного, програмованого, розвивального навчання тощо. Їх наукова цінність полягає у подоланні формалізму в освіті, створенні інноваційного типу навчальних закладів, варіативних навчальних планів, регіональних освітніх програм тощо. Особистісно орієнтованою є педагогічна система А. Макаренка, оскільки вона спрямована на зростання особистості на основі створення відповідних зв'язків і відношень в колективі, що сприяють розкриттю усіх її потенційних можливостей і здібностей [227, с. 129–135].

Істинним гуманізмом пронизана вся діяльність і наукова творчість В. Сухомлинського, адже його педагогічна теорія ґрунтується на вірі в учнів, створенні умов для їхнього творчого розвитку [430]. Сутність особистісної компоненти гуманістичної педагогіки Ш. Амонашвілі полягає у забезпеченні умов для самостійного створення учнями себе. Для цього, на думку вченого, необхідно створити атмосферу культурних взаємовідносин між усіма учасниками навчально-виховного процесу в системі "учень-вчитель", "учень-учень", "вчитель-батьки-учень" тощо; цільові установки розвитку особистості розробляти на моральній основі; вчителю навчитися змінювати себе, відповідно до унікальної ситуації; забезпечувати домінування формування загальнолюдських якостей над вузькими цілями навчальних курсів, які виступають засобом розвитку особистості [3].

На важливості утвердження особистісно орієнтованої педагогічної системи, яка могла б зреалізовувати принцип дитиноцентризму в навчально-виховному процесі як відображенні людиноцентристської тенденції у розвитку сучасного світу наголошує В. Кремень. Це завдання, на його думку, набуває особливої актуальності для України, де впродовж цілої епохи пошанування особистості, культивування її свободи, м'яко кажучи, не були сильною стороною суспільства. Навпаки, зневага до особистості людини, заперечення її права на індивідуальність та самовияв сутності з одночасною абсолютизацією інших цінностей, чужих природі людини, вели не тільки до трактування людини як гвинтика великого механізму, а й до фізичного знищення мільйонів людей. Водночас В. Кремень зазначає, що "ми повинні зробити все можливе для заміни авторитарної педагогіки педагогікою толерантності, суб'єктно-об'єктних відносин між учителем і учнем – на суб'єктно-суб'єктні, здійснити інші демократичні зміни, з тим щоб із навчальних закладів виходили люди самодостатні, підготовлені до свідомої та ефективної життєдіяльності в різних сферах життя. Тільки так можна утвердити стабільну демократію та громадянське суспільство в країні, адже лише самодостатня особистість здатна брати на себе відповідальність і бути ефективною в ринковій економіці" [185, с. 11–12].

Гуманістична спрямованість освіти на сучасному етапі, на думку М. Лещенко, полягає у створенні сприятливих умов для розвитку особистості, здатної не тільки діяти у наявній соціальній структурі, а й змінювати її у контексті загальнолюдських цінностей [216, с. 80]. У зв'язку з цим, важливе значення має теоретично обґрунтована С. Сисоєвою модель творчої особистості учня, зокрема мультифакторна за своїм конструктом, а за змістом – відображенням природженого і надбаного у структурі особистості учня. Під творчою особистістю цей дослідник розуміє "креативну особистість, яка внаслідок впливу зовнішніх факторів набула необхідних для актуалізації своїх творчих можливостей додаткових якостей, що сприяють досягненню творчих результатів в одному чи декількох видах творчої діяльності" [406, с. 135–143].

На важливому значенні розвитку й "звеличення особистості учня в процесі навчання", наголошує видатний український дидакт С. Гончаренко. Особливої ваги він надає реалізації в процесі особистісно орієнтованого навчання трьох принципів розуміння особистості людини: її цінність, унікальність, непередбачуваність [72, с. 23].

Усвідомлення вченими і практиками необхідності гуманізації професійної освіти на основі особистісної парадигми привело до виникнення різних моделей особистісно орієнтованого навчання. Зокрема, І. Якиманська поділяє їх на три групи: соціально-педагогічні, предметно-дидактичні і психологічні. Наприклад, соціально-педагогічна модель зорієнтована на соціальне замовлення і пов'язана з управлінням і розвитком особистості; предметно-дидактична модель – на науково-предметний розподіл знань, якими повинен оволодіти майбутній фахівець під час навчання, а психологічна модель – на визнання індивідуальних відмінностей. Особистісно

орієнтований підхід до навчання ґрунтується на формуванні в учнів здатності сприймати себе, людей, навколишній світ як найвищу життєву цінність, створювати себе, свою кар'єру в процесі творчої професійної діяльності; потреби особистості майбутнього фахівця в постійному вдосконаленні професійної майстерності, в самостійному оволодінні новими компетенціями, кваліфікаціями тощо [491, с. 31–92]. Водночас І. Зимняя співвідносить особистісно орієнтований підхід до навчання з концентрованим на учневі підходом, який ґрунтується на гуманістичній психології А. Маслоу [233] і К. Роджерса [377] й передбачає: організацію суб'єкт-суб'єктної взаємодії, яка пропонує учням свободу вибору способу одержання освіти (змісту і методів навчання, а в окремих випадках і педагога); формування активності в учнів, їх готовності до навчання, розв'язання проблемних завдань; безпеку особистісного прояву учня, створення умов для його особистісної самоактуалізації і самозростання; забезпечення єдності внутрішніх і зовнішніх мотивів учіння, коли зовнішнім виступає мотив досягнення, а внутрішнім – пізнання; одержання задоволення від розв'язання навчальних завдань і завдань у співробітництві з іншими; забезпечення умов для самооцінки, саморегуляції і самоактуалізації особистості учня; зміну позицій викладача як інформатора, транслятора знань, контролера навченості учня на позицію фасилітатора [125, с. 86–115].

Особистісний підхід, як зазначає О. Пехота, передбачає звільнення освіти від функціоналізму [309, с. 45]. Це підхід до особистості як до цілісності, за якого будь-які її прояви (стани, властивості, дії, вчинки) зумовлені внутрішньою суттю. Крім того особистісний підхід, на її думку, ґрунтується на сукупності концептуальних уявлень про педагогічну діяльність, її цільові установки, методико-психодіагностичні та психолого-діагностичні засоби, що забезпечують більш глибоке цілісне розуміння, пізнання особистості і на цій основі – її гармонійний розвиток в умовах існуючої системи освіти [308, с. 25]. Обґрунтовуючи сутність особистісно орієнтованого підходу до навчання, В. Серіков підкреслює важливість забезпечення умов для реалізації особистісно-розвивальних функцій освітнього процесу. Зокрема, він звертає увагу на функції опосередкованості, колізії, критики, рефлексії, смислотворчості, орієнтації на забезпечення автономності й стійкості внутрішнього світу, творчо перетворювальну, самореалізації, забезпечення рівня духовності, життєдіяльності відповідно до особистісних потреб, які зреалізують замовлення суспільства бути особистістю [400, с. 17].

На основі узагальнення результатів дослідження проблеми Е. Зеєр сформулював такі основні принципи особистісно орієнтованого професійного навчання: визнається пріоритет індивідуальності й самоцінності учня, який на перших порах є суб'єктом професійного процесу; технології професійної освіти на всіх ступенях співвідносяться із закономірностями професійного становлення особистості; зміст професійної освіти визначається рівнем розвитку сучасних соціальних, інформаційних, виробничих технологій і конгруентний майбутній професійній діяльності; професійна освіта має

випереджувальний характер, що забезпечується формуванням соціально-професійної компетентності і розвитком екстрафункціональних якостей майбутнього фахівця в процесі навчально-професійної, квазіпрофесійної, виробничої і кооперативної діяльності; дієвість професійно-освітнього процесу визначається організацією навчального середовища; максимальне наближення до індивідуального досвіду учня, його потреб у самоорганізації, самовизначенні й саморозвитку [123, с.43 – 44].

Результати теоретичного вивчення проблеми дослідження дали змогу дійти висновку, що гуманізація професійно-художньої освіти, насамперед, ґрунтується на позитивних ідеях провідного світоглядного принципу – **гуманізму**, згідно з яким визначаються безмежні можливості особистості у неперервному професійному вдосконаленні, її права на вільний вияв своїх здібностей, переконань. Під впливом цих важливих положень зміст, форми і методи професійного навчання фахівців художніх промислів і ремесел набувають особистісно орієнтованого характеру і спрямовуються на забезпечення їхнього творчого професійного розвитку. Із цього випливає, що системотвірним чинником особистісного зростання майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел виступають їхні потреби, мотиви, цілі, здібності, активність, інтелект та інші індивідуально-психологічні якості, розвиток яких набуває творчого характеру лише в процесі особистісно орієнтованого навчання.

Гуманізація професійно-художньої освіти ґрунтується на **принципі природовідповідності**, згідно з яким у змісті навчання враховуються фізичні й психічні процеси розвитку особистості майбутнього фахівця художніх промислів і ремесел. Згідно з принципом природовідповідності методи, форми, педагогічні технології добираються відповідно до природи учня ПТНЗ художнього профілю. Зауважимо, що поєднання професійного і особистісного розвитку майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел водночас ґрунтується на принципі саморозвитку, який детермінує здатність особистості перетворювати власну життєдіяльність на предмет практичного перетворення, що в кінцевому підсумку приводить до вищої форми життєдіяльності особистості – творчої самореалізації. Йдеться про створення творів мистецтва на основі оволодіння професійними знаннями й уміннями проектувати, оздоблювати і виготовляти вироби декоративно-вжиткового призначення [361]. Гуманізація професійно-художньої освіти відбувається за трьома напрямками: оновлення змісту; організація особистісно орієнтованого навчально-виховного процесу; гуманізація відносин в освітньому і професійно-художньому середовищі.

В оновленні змісту професійно-художньої освіти поряд із принципом гуманізації, важливу роль відіграють взаємопов'язані з ним принципи: гуманітаризації, індивідуалізації, диференціації, національного характеру навчання, культурологічного підходу до навчання тощо.

Згідно з принципом гуманізації добирається такий зміст навчального матеріалу, який забезпечує формування світогляду особистості, її

саморозвиток, самонавчання й самовиховання. Зміст нових знань і вмінь професійно-художнього навчання проектується з урахуванням попереднього професійно-освітнього досвіду особистості на основі забезпечення їх тісного взаємозв'язку. Наприклад, під час вивчення майбутніми виконавцями виробів декоративно-вжиткового мистецтва законів композиції досвідчені викладачі використовують практико-орієнтований навчальний матеріал, що ґрунтується на творчому досвіді учнів, набутому під час пленерних, етнографічних практик, занять у виробничих майстернях тощо. Зміст професійно-художнього навчання на основі існуючого у майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел життєвого, освітнього і професійного досвіду дає можливість розвивати їхні пізнавальні здібності, професійно важливі якості, формувати етику поведінки, навчально-професійну мотивацію. Це дає підстави стверджувати, що такий зміст є особистісно орієнтований.

Результати теоретичного аналізу проблеми і практика свідчать, що рівень мотивації до оволодіння учнями ПТНЗ художнього профілю новими знаннями і вміннями зростає за умови здійснення навчання на основі їхнього попереднього суб'єктивного досвіду, який, безумовно, впливає на забезпечення особистісного смислу і особистісної значущості змісту навчального матеріалу.

Для переорієнтації суб'єктивного досвіду в особистісно орієнтований навчальний матеріал, як радить Е. Зеєр, доцільно здійснювати певні процедури, тобто: діагностування досвіду конкретного виду; структурування даних досвіду; знаходження технологічних прийомів актуалізації суб'єктивного досвіду учнів [123, с. 51].

Гуманізація змісту професійно-художньої освіти ґрунтується на посиленні його гуманітарної складової. Йдеться про створення такого емоційного змісту навчання і відповідного навчально-методичного забезпечення, спрямованого на розвиток гуманітарного мислення учнів і гуманітарної свідомості педагогів. Необхідною складовою гуманітарного знання, його смисловою особливістю, як наголошує В. Кремень, є цінності. Адже дослідження об'єкта гуманітарного знання відбувається завжди з визначених, як правило, ціннісних позицій, установок та інтересів. Цінності – це "феномени, суть яких полягає у значущості, а не фактичності; вони наявні в культурі, її благах, де осіла, викристалізувалася множинність цінностей" [186, с. 82]. У контексті акмеології цінність розглядається, як значущість (необхідність, бажаність) для людей тих чи інших матеріальних, духовних або природних об'єктів, явищ, інших людей. На необхідності надання конкретній навчально-пізнавальній діяльності ціннісного спрямування наголошує І. Бех [31]. Це зумовлює переорієнтацію освіти на людину, насичення чинних навчальних дисциплін людинознавчим матеріалом, використання наявного в них гуманістичного потенціалу з метою подолання технократизму, бездуховності й формалізму в освіті; формування світогляду на засадах взаємозалежності природи, людини й суспільства [299, с. 15].

Фундаментом освіти теперішніх і майбутніх поколінь, на думку В. Пазенка, має бути сучасна система гуманітарного виховання, яка орієнтується на самоцінність людини, її унікальність, на активістське, творчо-цивілізаційне ставлення до життя, розумність у поєднанні з розвинутою культурою чуттєвості, на "практичний розум", тобто поєднання здорового глузду з усвідомленням власної відповідальності тощо [80, с. 68].

Під гуманітаризацією освіти, як зазначає О. Гонєєв, доцільно розуміти систему умов, спрямованих у навчальному закладі на пріоритетний розвиток загальнокультурних компонентів у змісті освіти, а отже, на формування особистісної зрілості учнів. Водночас, на його думку, проблема гуманітаризації освіти у ПТНЗ полягає в тому, що:

1. Предметні знання залишаються роз'єднаними, логічний аспект переважає історико-культурний і соціокультурний.

2. Провідну роль в діяльності фахівця відіграє глибоке розуміння технологічних процесів у поєднанні з особистісним смислом професіоналізму.

3. Існуючі суперечності взаємовідносин між природничо-науковими і технічними знаннями, з одного боку і гуманітарними – з іншого, можуть призвести до розрушення феномену культури [302, с. 151–152].

Як зазначає А. Беляєва, гуманітарні цілі розвитку суспільства, для якого вищою цінністю стає людина, найбільш повне розкриття її здібностей, задоволення матеріальних і духовних потреб, знаходять свій вияв у розвитку виробничих відносин. Відповідно гуманізація виробничих відносин відбувається як на рівні ергономічних вимог до розробки нової техніки і технології, так і на рівні планування розвитку виробничих колективів, де економічні умови роботи поєднуються із розвитком соціальних, задоволенням духовних запитів кваліфікованих робітників [27, с. 90].

Гуманітарним наукам, що забезпечують процес гуманітаризації, як зазначає Л. Онищук, нині відводиться стратегічна роль: формувати гуманістичний світогляд усього людства. Він має базуватися на засвоєнні і прийнятті нової системи цінностей, на вірі в ідеали. Адже на сучасному етапі свого розвитку природовідповідне життя кожної окремо взятої людини і суспільства в цілому не можливе без глобального повернення всього людства до ідеалізму [278, с. 39–40]. Сьогодні суспільство, зазначає О. Семенов, турбує небезпека відчуження молоді від художніх досягнень народу, втрата інтересу до усвідомленого, вдумливого читання, негативний вплив книжкового ринку та мови телебачення на характер сприйняття літератури і переробку художньої інформації [398, с. 211]. О. Гонєєв наголошує: "специфіка гуманітарної освіти полягає в тому, що вона, по-перше, пов'язана з конкретною групою наук, які формують духовну культуру особистості, розумінням цінності національної культури будь-якого народу, малого чи великого, а по-друге, збагачують природничо-наукові і технічні дисципліни екологічно й соціально-важливим змістом" [302, с. 151].

У розвинутих країнах світу велика увага надається саме гуманітарній освіті. В ліцеях, коледжах, вищих навчальних закладах формуються навички

морально-демократичної поведінки, навички рефлексивного ставлення як до свого "Я", так і до гідності, самоповаги інших, усвідомленого вияву соціальної і моральної відповідальності, опановується мистецтво "практичної філософії", тобто моралі [80, с. 68–69]. У зв'язку з цим, в Україні відчутною стає нагальність системного і якісного удосконалення навчальних програм, підручників у контексті завдань громадянської освіти, які висвітлювали б національні досягнення, виходячи з досвіду зарубіжних країн. Як наголошує Г. Філіпчук, лише за таких умов громадянські знання формуватимуть істинні уявлення особистості про світ, власну націю і Батьківщину [452, с. 20].

Реалізація гуманітарної складової змісту професійно-художньої освіти забезпечується вивченням учнями знань з етики, естетики, культурології, економіки, екології, права з урахуванням специфіки їх майбутньої професійної діяльності. Зауважимо, що зміст цих гуманітарних дисциплін забезпечує формування в учнів гуманітарного ставлення як до природи, людей, до себе, так і до професійної діяльності, її результатів.

Значення гуманітарної освіти і виховання особистості, як стверджує Г. Васянович, полягає в її спрямованості на прилучення учнів професійних навчальних закладів до цінностей культури з орієнтацією на зразки високої духовності, на засадах якої визначаються ідеали подальшого самовдосконалення. Водночас, гуманістична парадигма освіти і виховання особистості уможливорює розкриття унікальних потенційних здатностей людини – творчо-вольових, смислотворчих і морально-духовних, сприяє розвитку самостійного творчого мислення, гуманної і професійної поведінки в нестандартних ситуаціях тощо [45, с. 5–6].

Розвиток творчої особистості фахівців художніх промислів і ремесел безпосередньо пов'язаний з метою та завданнями викладання предметів мистецького й естетичного спрямування. У зв'язку з цим, слушною є думка М. Лещенко про їхній особливий статус у навчальних закладах мистецтва. Мистецтву, як стверджує дослідник, притаманна властивість підвищувати енергетичний потенціал пізнавально-активного поля, яким характеризується модифікована в аудиторії реальність. Ця мистецька функція набуває важливого значення під час вивчення всіх без винятку предметів. Для цього важливим є "визначення спільних елементів у змісті навчальної дисципліни і в множині мистецьких категорій, а також ідентифікація тих видів мистецької творчості, що допомагають гармонійно осягнути, проникнути в сутність явищ, понять, які вивчаються" [216, с. 71]. На особистісному смислі мистецтва наголошує Н. Миропольська, що виявляється у неповторності й всебічності особистості людини [243, с. 23].

Прикладом успішного "ареалу" міжособистісного простору культури, в якому функціонують і з якого здійснюється іррадіація гуманістичних, психологічних цінностей постає мистецтво, наголошує В. Рибалка, адже його предметом є людина, особистість в її ціннісній образній характеристиці. "Саме через цю обставину відчувається необхідність у здійсненні синтезу науки, мистецтва і релігії у міжособистісному просторі культури через сучасні

форми і механізми соціопсиходинаміки гуманістичних цінностей" [376, с. 82–87]. Особливе значення в гуманізації професійно-художньої освіти мають категорії естетичного виховання та творчої діяльності учнів, що широко розглядають закони краси, художні образи, дизайн, питання всебічного розвитку особистості, духовного багатства, естетичних інтересів, творчої фантазії тощо. На основі прилучення молоді до духовної культури як способу оволодіння загальнолюдськими і національними цінностями й на їх підґрунті створення власних витворів мистецтва забезпечується творчий і моральний саморозвиток особистості, формування художньо-образного мислення, творчої уяви, емоційного й естетичного сприймання навколишнього середовища.

Цінними для нашого дослідження є результати порівняльного аналізу стану естетизації навчально-виховного процесу в загальноосвітніх навчальних закладах Великої Британії, Канади, США, здійсненого М. Лещенко, яка визначила такі спільні його концептуальні засади: розвиток системи обов'язкового естетичного виховання кожної особистості незалежно від рівня її художньої обдарованості та професії; інтеграція мистецтвознавчих та інших навчальних дисциплін у єдиному педагогічному процесі; використання мистецтва з метою психотерапевтичної дії. Для цих трьох країн характерним є відхід від авторитарної педагогіки з її жорсткими вимогами до організації виховного процесу, визнання людської індивідуальності, зростання ролі педагога в естетичному вихованні й розвитку творчого потенціалу кожної особистості, в основу якого покладено загальнолюдські цінності та пріоритети [215, с. 4–5].

Цінним зарубіжним досвідом, який доцільно враховувати у процесі навчання і виховання майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел, є реалізація програми "Виховання мистецтвом", до основних положень якої належать: мистецтво – це універсальний суспільний феномен, що сприяє усвідомленню своєрідності людства; мистецтво – результат людської творчості, тому воно не замінить при розвитку здібностей; мистецтво створює сприятливе середовище для особистісного вираження потреб кожної дитини тощо [215, с. 22–23]. У цьому процесі важлива роль належить художньо-естетичному циклу предметів, зокрема рисунку, живопису, теорії орнаментів, народним художнім промислам, естетичному вихованню, етнографічній і плерерній практикам тощо.

Вивчення циклу дисциплін з образотворчого мистецтва (рисунок, живопис, графіка тощо) сприяє розвитку в учнів ПТНЗ художнього профілю пізнавально-творчих здібностей, інтелектуально-графічної культури. Про інтелектуально-розвивальну роль дисциплін образотворчого мистецтва пише С. Аранова. За результатами дослідження вона дійшла висновку, що їх вивчення спрямоване на розвиток естетичного світосприймання, виховання художнього смаку; формування художньо-графічних умінь і навичок, фантазії, творчого мислення, уяви, просторового сприйняття, точних рухів рук, моторики пальців; становленню деяких організаційних навичок

художньої творчості; ознайомленню із зразками вітчизняної і світової художньої культури; вихованню зорової культури; розкриттю творчого потенціалу професійної художньо-образотворчої діяльності [14, с. 6–8]. Водночас, як стверджує В. Лубенко, образотворчими формами (точка, пляма, лінія) забезпечується активний вплив на підсвідомість учнів, зокрема викликаються конкретні асоціації і настрій [221, с. 17–18].

Роль образно-символічних засобів у самовираженні й самопізнанні особистості в мистецтві, зокрема в створенні цінностей шляхом художньої діяльності, художнього осмислення, пізнання естетичного, художньої інтерпретації явищ навколишнього світу, розкривають Г. Васянович і В. Онищенко. Ми погоджуємося з висновком цих вчених, що образотворче мистецтво збагачує культуру особистості на основі створення суб'єктивних уявлень про світ, через систему образів, що символізують цінності й ідеали певного часу, епохи [46, с. 106]. Із цього випливає, що візуальний вплив засобів образотворчого мистецтва на учнів у процесі їх навчання і художньої діяльності є поліфункціональним, сприяє розкриттю творчих здібностей і можливостей у створенні власних витворів мистецтва.

Особлива роль в гуманізації підготовки майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел належить естетичному вихованню, сутність якого полягає в гармонізації відносин особистості з суспільством, природою, власним "Я" за законами краси (засобами музики, народного декоративно-вжиткового й образотворчого мистецтва, архітектури, графіки, літератури, театру тощо).

Процес естетичного виховання, на думку Л. Воловича, доцільно розглядати як вияв таких функцій:

- мотиваційної, пов'язаної зі спонуканням учнів до творчої діяльності, із цікавістю до пізнавальної та всебічної суспільної діяльності, активною участю в процесі прискорення науково-технічного прогресу на засадах інтенсифікації праці та виробництва;
- творчої, що виявляється у цілеспрямованій установці на активну творчу діяльність не тільки у професійній праці, а і як співтворця різних естетичних цінностей, в тому числі художньої культури суспільства;
- адаптаційної, що сприяє швидкій адаптації учнів до динамічно мінливих умов виробничої праці, навчання, побуту;
- прогностичної, сутність якої полягає у врахуванні майбутніх змін естетичних умов праці, навчання і побуту та відповідно випереджальної естетичної підготовки учнів;
- міжпредметних зв'язків, орієнтованих на здійснення за допомогою засобів естетичного виховання взаємозв'язку загальної і професійної освіти, усіх предметів, що вивчаються у ПТНЗ;
- ціннісної, що визначає систему естетичних цінностей як одну з основ духовного спілкування молодих кваліфікованих робітників [55, с. 9–10].

Водночас важливо, щоб процес формування естетично розвиненої особистості фахівця художніх промислів і ремесел в умовах відродження національної культури, народних традицій, звичаїв, обрядів, здійснювався з

урахуванням принципів, визначених Концепцією естетичного виховання учнівської молоді в умовах відродження української народної культури, зокрема: первинність національної культури; різномовність у художньо-виховному процесі; рівноправність інонаціонального і національного компонентів; врахування етнопсихологічних особливостей, національно-художнього мислення та відповідність морально-етичним ідеалам народу; регіональності, традиційності, календарної організації естетично-виховної роботи; активної творчої діяльності; єдності естетичного і педагогічного впливу; відповідності віковим особливостям, безперервності і наступності [171, с. 4–6].

Естетичному вихованню учнів надавав великого значення педагог-реформатор С. Шацький. Він організовував заняття у такий спосіб, щоб учні розкривали себе через живопис, скульптуру, музику, театр, бо вважав, що заняття мистецтвом дасть можливість "запустити" процес розкриття особистості і, водночас, формувати її внутрішній духовний світ, сприяти становленню її життєвих цілей та ідеалів [25, с. 71].

Зауважимо, що структурою нових державних стандартів професій художніх промислів і ремесел не передбачено вивчення предмета "Естетичне виховання", а також не менш важливого предмета – "Екологія". Як наслідок, випускники ПТНЗ художнього профілю мають низький рівень естетичної й екологічної культури, моралі, а також сформованості таких професійно важливих якостей, як комунікативність, відповідальність, рефлексія, готовність до співпраці, самостійність, ініціативність тощо. Посилення гуманітарної спрямованості загальнотехнічних і спеціальних предметів зумовлює необхідність доповнення змісту навчальних програм цих предметів матеріалом про взаємодію людини з природою, технікою, забезпечення взаємозв'язку знань з основ художнього виробництва з перспективами його розвитку, естетизацією виробничого середовища тощо.

Принцип *гуманітаризації*, як стверджує А. Беляєва, зумовлює виникнення ряду вимог до змісту професійної освіти, якими є: уніфікація термінології спеціальних предметів, введення до змісту програм і підручників досвіду раціоналізаторства і винахідництва, забезпечення взаємозв'язку соціальних і професійних знань у змісті навчальних предметів, визначення інтегрованої й диференційованої частин у змісті навчальних дисциплін, виявлення нових галузей технічного та технологічного знання на основі тенденцій розвитку науково-технічного прогресу і введення нових тем, спецкурсів і факультативів; розробка творчих завдань для формування здібностей, втілення духовних і фізичних можливостей учнів у професійній діяльності; розробка варіативних модулів для індивідуального навчання; поглиблення знань, набуття умінь і навичок з інших професій з метою розширення професійного профілю тощо [24, с. 97–98]. Поряд з цим важливо, щоб зміст загальнотехнічних (загальнохудожніх) дисциплін був також світоглядно спрямованим. З цією метою групою російських науковців були визначені вимоги до змісту навчальних програм загальнотехнічних дисциплін:

1. Пояснювальна записка програми має вміщувати конкретизацію завдань формування соціально-технічного компонента світогляду учнів з таких напрямів: формування ідеї про єдність соціальної й технологічної сторін техніки, взаємозв'язок науково-технічного (НТП) і соціального прогресу; розвиток умінь узагальнювати знання на основі системного підходу до об'єктів техніки і виробництва, давати наукову оцінку явищам і закономірностям НТП; розвиток в учнів інтересу й позитивного ставлення до світоглядного осмислення проблем, пов'язаних з НТП і його соціальними наслідками.

2. У тексті програми має бути розділ "Вступ" та узагальнюючі заняття, метою систематизації понять, ідей.

3. У тексті кожної теми доцільно виділяти ті світоглядні положення та ідеї, котрі можуть стати предметом осмислення та засвоєння учнями.

4. До тексту навчальної програми предмета необхідно включати допоміжні знання: а) історичні відомості про галузь виробництва, що вивчається; б) відомості про найбільш знаних учених, винахідників галузі; в) знання про шкідливі технології виробництва і їх пагубний вплив на навколишнє середовище і людину, методи боротьби із цими процесами; знання про системний підхід до об'єктів виробництва, оволодіння методами розробки нових технічних систем тощо [81, с. 29–30].

Розвиток культури особистості фахівця художніх промислів і ремесел досягається здійсненням культурологічного підходу до відбору змісту професійного навчання, важливими компонентами якого, за визначенням Є. Шиянова та І. Котової, є культура життєвого самовизначення, культура праці, політична, економіко-правова, духовна і фізична культура; культура міжнаціонального й міжособистісного спілкування [480, с. 52].

Реалізація культурологічного підходу до професійного навчання майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел сприяє формуванню у них відповідальності за збереження культурних цінностей народу, а також розвитку художньої культури й професійної майстерності на основі творчого оволодіння системою культурологічних знань і вмінь. Як наголошує Г. Філіпчук, уведення в зміст освіти культурологічних знань як основи становлення культурних, міжлюдських, міжгрупових, міжособистісних відносин є закономірністю [452, с. 23].

Модернізація змісту культурологічної освіти у різних країнах, як стверджує О. Щолокова, здійснюються за двома напрямками: по-перше, оновлюються традиційні навчальні курси; по-друге, вводяться нові дисципліни, які у минулому не вивчалися і які здатні впливати на формування у молоді "планетарного мислення" [487, с. 11].

У зв'язку з цим, слушно зауважує В. Кремень, сучасна освіта повинна ліквідувати протиріччя, яке історично склалося, – між потребами економічного розвитку того чи іншого суспільства і цінностями загальнолюдської культури. Таке протиріччя виявляється в тому, що масова освіта формувала переважно спеціалістів для певної виробничої галузі, які

визначалися лише грамотністю, а не справжньою освіченістю. Звісно, що така освіта далеко стояла від справжніх багатств культури. Подолати це протиріччя можна за умови, коли культурні здобутки будуть визначати науково-технічний розвиток. Це означає, що створюватимуться і функціонуватимуть такі загальнокультурні передумови, які надаватимуть кожній людині можливість брати участь не лише в розвитку економіки, а й у перетворенні всіх суспільних відносин. У цьому зв'язку зміст освіти мусить стати важливим засобом духовного, соціального і політичного розвитку суб'єкта [185, с. 51].

У всі часи українські просвітителі не мислили освіченість поза етнокультурою і вважали, що національно сильний характер виробляється тільки глибокою, систематичною національною освітою, що творить закінчену виховану цінність [452, с. 21]. Відомий український філософ Г. Сковорода писав, що виховання ґрунтується на природі кожного народу, а отже, потрібно, щоб не чуже виховання прививалося руській людині, а своє, рідне [90, с. 130]. Крім того, сучасна світова філософська гуманістика формується і розвивається в ситуації, коли потреба в діалозі культур і цивілізацій стає однією із найсуттєвіших [80, с. 69]. Нинішня геополітична ситуація, як зазначає Г. Філіпчук, зумовлює громадянську культуру особистості, утворену з універсалізаційних і національних цінностей.

За цих умов кредо "нового гуманізму", як зазначає В. Пазенок, базується на принципі збалансованої взаємодії (коеволюції) природи, соціуму, особистості, а отже, має визначатися "діалоговою культурою", етикою спілкування, побудованою на толерантності, взаєморозумінні й взаємоповазі як на міжіндивідуальному рівні, так і на всіх рівнях людських відносин [80, с. 5].

На важливому значенні діалогу культур в реалізації професійної освіти на засадах гуманістичних цінностей національної й світової культури наголошує С. Черепанова. Діалог культур, на її думку, становить духовно-інтелектуальну основу творчого гуманітарного (планетарного) мислення і може розглядатися як провідна світоглядна парадигма сучасної філософії освіти, вихідними положеннями якої є цілісність універсуму, гуманістичні соціально-духовні цінності, розвиток і виховання. У зв'язку з цим, реформування освіти на світоглядно-творчих засадах полікультурного діалогу відкриває нові перспективи самореалізації й соціалізації особистості. До навчальних дисциплін, які, в першу чергу, мають сприяти формуванню полікультурного планетарного мислення, гуманітарних орієнтацій фахівців належить "Історія української культури", "Родовід – духовний діалог культур" [198, с. 33]. У зв'язку з цим зазначимо, що до змісту предмета "Етнографія і фольклор рідного краю" ми вводили самостійне вивчення учнями ПТНЗ художнього профілю свого родового дерева, традицій родини, села; регіональних особливостей художніх ремесел, фольклору тощо [361, с. 55].

Слушно зауважує Н. Миропольська, що гуманістична сутність художньої культури без людини мертва, вона втрачає свою цінність. Саме тому основою прилучення індивіда до художньої культури, на її думку, має бути переорієнтація свідомості людини, що включає в себе усвідомлення своєї

самоцінності. Остання, як стверджує дослідниця, переломлюється в осмисленні й утвердженні індивідом свого незамінного місця в художньому процесі, свого значення як суб'єкта, який бере активну участь у формуванні актуального конкретно-історичного змісту художньої культури, а значить, прийняття на себе відповідальності і за долю мистецтва в сучасному суспільстві [243, с. 23].

Впровадження у зміст освіти як універсальних, так і етнокультурних надбань, на думку Г. Філіпчука, дає змогу здійснювати освітньо-виховний процес на національному підґрунті, в українській інтеграції, переосмисленні світового розвитку і глобальних процесів з точки зору наших досягнень, інтересів, ментальності. Водночас, освітня галузь має спрямовуватися на опанування особистістю власного історичного досвіду, інакше самоусвідомлення нації, її громадянська культура буде недостатньою як і її практична самоорганізація і змагальність на початку третього тисячоліття з розвиненими економічними, політичними, інформаційними науковими системами і технологіями [452, с. 21].

Особистісна орієнтація освіти, формування національних і загальнолюдських цінностей згідно з Національною доктриною розвитку освіти визначені пріоритетними напрямками державної політики України щодо розвитку освіти. Одним із основоположних визначень Національної доктрини є таке: освіта має гуманістичний характер і ґрунтується на культурно-історичних цінностях українського народу, його традиціях і духовності. Водночас освіта утверджує національну ідею, сприяє національній самоідентифікації, розвитку культури українського народу, оволодінню цінностями світової культури, загальнолюдськими надбаннями [185, с. 180–182]. Загальнолюдські й національні вартості, як наголошує Г. Філіпчук, мають визначати підходи у вихованні української людини. "Та коли суто практично починають реалізовуватися національні ідеали у виховному процесі, стає відчутним розбіжність поглядів і ціннісних орієнтацій. Звичайно, що це спадок минулого, особливості історичного розвитку українців, які віками перебували під пануванням чужоземних держав" [452]. З огляду на це, на передній план виступає одна з форм організації гуманізації освіти – народне мистецтво, завдяки якому встановлюються невидимі зв'язки від природи до людини, від історії до сучасності у притаманній йому повноті традицій та організації художнього середовища, яке здатне не тільки естетично виховувати, а й у кінцевому підсумку формувати особистість.

Культурологічний підхід у професійно-художній освіті на засадах народної культури спрямовується на виховання національно свідомих громадян України – майстрів декоративно-вжиткової творчості, які на основі оволодіння технічними прийомами відтворення народних символів у візерунках художніх виробів примножують духовну скарбницю українського народу, возвеличують його національну культуру.

Наші дослідження свідчать, що народне мистецтво як художня культура розвиває у молоді творчі здібності, інтуїцію, кмітливість, художній смак;

формує логіку конструкції, винахідливість у використанні властивостей матеріалу, вміння об'єднувати у стрункий ансамбль найрізноманітніші предмети побуту. Можемо зробити висновок, що значення народного мистецтва у професійній освіті не повинно применшуватись, а навпаки – зростати, адже без духовного удосконалення ніякі соціальні блага, ніякі досягнення науково-технічного прогресу не принесуть молодому поколінню повноти справжнього людського існування, а дефіцит розвинутих чуттєвих властивостей часом може привести до прояву жорстокості, бездуховності. Найважливіша роль у цьому належить змісту предмета "Художні народні промисли", вивчення якого не передбачено державним стандартом окремих професій цього спрямування. Вважаємо за необхідне введення його предмета до навчального плану для усіх професій художніх промислів і ремесел.

Гуманізація професійно-художньої освіти ґрунтується на індивідуалізації процесу формування особистості засобами особистісно орієнтованого навчання. На думку О. Пехоти і А. Старєвої, особистісно орієнтоване навчання – це навчання, яке, враховуючи індивідуальні задатки, здібності, можливості і досвід учасників навчального процесу шляхом прилучення їх до досягнень людської цивілізації і включення в діалог, використовує передові педагогічні й інформаційні технології не тільки для оволодіння кожним з них певною сумою предметних знань, умінь, навичок, а й, що важливіше, – для розвитку особистості учня. Водночас вчені вважають, що психолого-педагогічними основами такого навчання є виявлення індивідуальності, унікальності, неповторності кожного учня; актуалізація, ініціювання й окультурення досвіду засобами освіти, задля забезпечення культурного і духовного самовизначення, розвитку і самореалізації [308, с. 55].

Індивідуальність розглядаємо як інтегральну властивість особистості, сукупність індивідуально-психологічних особливостей, які роблять її унікальною і неповторною. Інтерес становить теоретичний аналіз особистісних стимулювань людини в процесі діяльності, здійснений Н. Бібік на основі врахування прогресивних ідей німецького педагога і психолога Е. Шпрангера ще наприкінці ХІХ – на початку ХХ століття щодо існування "ідеальних типів індивідуальності". Н. Бібік подає сучасне трактування людини – теоретичної, економічної, естетичної, соціальної, політичної, релігійної. Наприклад, економічна людина тяжіє до практичного результату в будь-якій діяльності, а естетична – прагне до емоційно-образного відображення світу [34, с. 104].

І. Зязюн наголошує на важливій ролі індивідуалізації навчання, особливо для тих учнів, у яких переважає практичний інтелект, емоційно-образне мислення. Погоджуємося з його висновком, що особливо згубною є універсальність вимог для учнів з яскраво виявленими здібностями до одного з видів предметної діяльності (гуманітарними, математичними, технічними, мистецькими тощо) [135].

Індивідуалізація освіти відображає, на думку Е. Короткова, зрослу необхідність в індивідуальному виборі учнями дисциплін, формуванні власної

програми освіти, розвитку самостійної роботи [176, с. 32]. Реалізація цієї важливої закономірності сприяє усвідомленому підходу до формування своєї кар'єри, мотивації освітнього процесу, вивченню й осмисленню майбутньої професійної діяльності.

Відтак, індивідуалізація професійного навчання фахівців художніх промислів і ремесел відіграє значну роль у відборі і структуруванні його змісту, а найголовніше - в ефективному оволодінні ним. У змісті кожного предмета, що вивчається учнями ПТНЗ художнього профілю, й особливо спеціальних, має враховуватися їхній інтелектуальний і творчий розвиток, художні здібності, індивідуальні можливості щодо оволодіння навчальним матеріалом. З цією метою навчальні завдання добираються на основі особистісної значущості їх змісту, індивідуальної траєкторії навчання, рівня сформованості пізнавального інтересу. Наприклад, під час вивчення регіональних особливостей оздоблення виробів техніками народного мистецтва (різьблення та розпис по дереву, виготовлення художніх виробів із кераміки тощо) учням доцільно пропонувати індивідуальні завдання, спрямовані на дослідження художніх технік, що використовувалися майстрами села, регіону, з якого вони родом і де проживають їхні батьки.

Навчання учнів ПТНЗ художнього профілю таємниць майстерності з художнього ремесла також доцільно здійснювати індивідуально. Насамперед, це пов'язано з виконанням значної кількості ручної праці, а, по-друге – індивідуальний показ майстром виробничого навчання техніки оздоблення виробу має емоційне забарвлення й особистісне спрямування. Це пояснюється тим, що під час показу прийомів роботи майстер враховує індивідуальні особливості учня, власні свої дії посилює емоційно-образною мовою, що зацікавлює учнів, вселяє віру у власні можливості й здібності.

Індивідуальний підхід у навчанні дає можливість педагогу більше часу працювати з невстигаючими учнями. У такій роботі викладач, майстер виробничого навчання має враховувати якості учнів, що характеризують їх індивідуальні особливості. До таких якостей належать: ставлення до навчальної діяльності (пізнавальні потреби, мотиви, інтереси, відповідальність, обов'язок, працелюбство, дисциплінованість); розвиток інтелектуальної сфери (сприйняття, пам'ять, мислення; розвиток емоційної сфери); розвиток вольової сфери (готовність і вміння переборювати труднощі) [279, с. 27].

Індивідуальний підхід до навчання поєднаний з диференційованим підходом, що спрямовується на розвиток особистості в процесі навчання і професійної діяльності. Суть принципу диференціації, за висновком О. Гонєєва, полягає у необхідності працювати зі всіма і з кожним окремо, моделювати процес індивідуального розвитку для кожного учня з урахуванням рівня його навченості, мотиваційного компонента навчальної діяльності, вольових якостей особистості, її здатності до самоорганізації.

Водночас дослідник зазначає, що диференціація навчання буває внутрішньою (передбачає варіативність темпів навчання на основі більш повного

врахування індивідуальних і групових особливостей учнів, що зумовлює диференціацію видів діяльності, навчальних завдань тощо) [302, с. 150–151].

На важливості диференціації освіти на гуманістичних засадах наголошує у своїх працях І. Зязюн. Велику роль диференціації вчений вбачає у розвитку в учнів соціального і практичного інтелекту. Він висловлює думку, що зміст верхньої планки учіння має бути різним і в плані предметної специфіки, і в плані досягнення певного творчого потенціалу [135, с. 11].

Диференційований підхід широко використовується в організації самостійної роботи учнів над розв'язанням практичних завдань, виконанням різних за складністю видів художніх робіт тощо. При цьому учні самі обирають тип і складність завдань. Такий підхід створює для учнів однакові можливості брати участь у навчальному процесі, поетапно досягати кращих навчальних результатів (оцінка, розряд). Оперуючи невеликою кількістю кольорів, оновлюючи та змінюючи візерунки, учні другого року навчання на виробничих заняттях створюють власні декоративні художні вироби. При цьому враховуються регіональні, зокрема локальні особливості їх виготовлення. Кращі вироби експонуються на художніх виставках, за що учні нагороджуються дипломами, медалями. Долучаючись до таємниць художнього ремесла, учні стають кращими, добрішими, духовно багатшими, у них формується національна самосвідомість.

Гуманізація професійно-художньої освіти передбачає підготовку майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел до діяльності в умовах гуманізації праці, під якою розуміють комплекс організаційно-технічних і соціально-економічних заходів здійснюваних для зміни умов та змісту праці, виробничого середовища, форм і методів управління з метою досягнення оптимальної відповідності людини і праці, більш повного використання виробничих резервів робочої сили (особливо інтелектуальних і соціально-психологічних). Дослідники виділяють чотири основні принципи гуманізації праці: принцип безпечності, принцип справедливості, принцип розвитку особистості і принцип демократії [424, с. 52].

Сучасні цивілізаційні процеси зумовлюють необхідність підготувати учнів ПТНЗ художнього профілю до життєдіяльності, забезпечуючи високий рівень професіоналізму, духовного, інтелектуального і фізичного розвитку; взаємодіяти із світом природи, мистецтва, з людьми, використовувати здобуті знання для самостійного прийняття важливих рішень, розв'язання проблем, працювати в команді, розуміти принципи відкритого суспільства; оволодівати новими мистецтвознавчими й технологічними знаннями, інформаційними технологіями, знаннями організації підприємницької діяльності тощо. У реалізації цих завдань важливо, щоб діяльність педагогів ПТНЗ художнього профілю була гуманістично спрямованою. Для цього доцільно вивчати інтереси і здібності учнів до професійно-художньої діяльності.

Викладачі і майстри виробничого навчання мають враховувати оптимальні співвідношення фундаментальних і спеціальних дисциплін, брати участь в оновленні змісту навчальних програм з теоретичних предметів і

виробничого навчання в умовах лабораторій, навчальних майстерень, на виробництві (практика і навчання), творчо впроваджувати інноваційні педагогічні технології, що ґрунтуються на принципах проблемності, мотивації, забезпечення адекватності діяльності характеру майбутньої професійно-творчої діяльності тощо.

З огляду на це, особистісно орієнтоване професійно-художнє навчання ставить перед педагогами ПТНЗ художнього профілю вимогу вміти забезпечувати комфортне навчальне середовище на основі реалізації психологічної підтримки учнів, співробітництва, безстресового та успішного оволодіння знаннями й уміннями. Адже, як наголошує І. Зязюн, в учнів виникає інтерес до навчальної діяльності лише у тому випадку, коли у цій діяльності є успіх. На його думку, розвиток особистості учня буде успішним, ефективним лише в тому разі, якщо освіта, навчання і учіння супроводжуються позитивними естетичними почуттями, зокрема прекрасного, піднесеного і пов'язаного з ними комічного [132, с. 55].

Гуманістична спрямованість педагогічної діяльності передбачає (за Д. Белухіним), гуманістичне ставлення педагога до учнів, самого себе, до навколишнього світу, власної діяльності, а отже, зростання вимог до рівня його професійної компетентності, зокрема практичних умінь, якими є: академічні (когнітивні, інформаційні, розвивальні); організаторські; комунікативні; перцептивні; емпатійні; уміння педагогічного спілкування; володіння педагогічною технікою [26, с. 42]. Гуманістично орієнтованого педагога характеризують висока громадянськість і соціальна активність, високий професіоналізм, здатність критично оцінювати власну роботу і оточуючих. Адже творча педагогічна індивідуальність, слушно зазначає І. Зязюн, завжди опосередкована особистісними якостями педагога. У кінцевому підсумку творча неповторність – це вища характеристика педагога [135, с. 39].

Важливу роль у педагогічній діяльності викладача ПТНЗ художнього профілю, на думку В. Орлова, відіграють рефлексивні уявлення про зміст мистецьких дисциплін, як частини культури, а також уявлення про себе як професіонала згідно з такими критеріями: творча інтерпретація художніх творів (виявляється у їх оцінці та відтворенні); творча інтерпретація художньо-педагогічних ситуацій (знаходить вияв у авторських методичних "знахідках" під час вирішення практичних завдань); варіативність планування уроків мистецтва, позаурочних заходів з урахуванням новітніх методичних розробок з їх творчою модифікацією в конкретних умовах; результати творчої імпровізації під час проведення уроків і позаурочних занять з урахуванням конкретної ситуації [281, с. 280].

Отже, гуманізація навчально-виховного процесу ґрунтується на гуманістичних засадах діяльності педагогів і учнів ПТНЗ художнього профілю. Зокрема, як наголошує О. Семенов спільна діяльність викладачів і учнів передбачає формування умінь працювати творчо, вміло, гнучко, доцільно використовуючи методичні надбання минулого і досягнення

сучасної методики (гуманізація навчально-виховного процесу, індивідуалізація і диференціація навчання, проблемне й інтегроване навчання, блокове компонування програмового матеріалу, комп'ютеризоване навчання тощо) у різних навчальних закладах [398, с. 211].

Гуманізація навчально-виховного процесу, на думку Д. Пашенко, зумовлює прийняття педагогом особистісних цілей, запитів та інтересів учнів, а не підготовку їх під певні наперед задані шаблони; ознайомлення з різними світоглядними системами, а не нав'язування їм "єдино правильної ідеології"; створення максимально сприятливих умов для розкриття й розвитку здібностей і обдаровань, повноцінного життя, наголошує вчений [299, с. 14–15]. Важливе значення в організації навчально-виховного процесу, спрямованого на цілісний розвиток особистості, мають обґрунтовані О. Рудницькою такі педагогічні принципи: довершення навчальної дії виховною у педагогічному впливі; урізноманітнення видів і форм діяльності учнів в організації педагогічної взаємодії; залежність розвитку особистісних якостей від створених педагогічних ситуацій емоційної насиченості навчально-виховного процесу; спонування до творчого самовираження [386; 387]. Цілісний процес формування особистості, як стверджує Л. Хомич, ґрунтується на інтеграції і диференціації змісту її професійної підготовки і загальнокультурного розвитку [464, с. 178].

Гуманізація навчально-виховного процесу ПТНЗ художнього профілю ґрунтується на синергетичному підході, що дає змогу розглядати педагога і учня як дві відкриті складні системи, що взаємодіють між собою на основі визначення дій і функцій кожного з них. Д. Белухін визначив високий і низький рівні синергетики. Зокрема, висока синергетика характеризується мінімальною агресією, підвищеною відповідальністю, довірою, варіативністю дій і поведінки суб'єктів взаємодії. І навпаки, низька синергетика спричиняє обмеженість власних ресурсів учасників взаємодії, призводить до негативного емоційного фону педагогічної взаємодії, недовіри тощо [26, с. 143–144].

Реалізація навчально-виховного процесу на засадах гуманізму, як стверджує Г. Балл, передбачає поширення гуманістичного принципу конструктивного діалогу на відносини між світоглядними орієнтаціями, зокрема між гуманістичною й тими, що упродовж століть вважались альтернативними їй [23, с. 10]. Ним обґрунтовано принципи діалогічної взаємодії, визначальної для гуманізації відносин в освітній сфері, які він назвав "діалогічними університетами". Зокрема, Г. Балл відносить до них такі: 1) повага до партнера, до його якостей як органічної цілісності і власне як суб'єкта; 2) прийняття партнера таким, яким він є, і, водночас, орієнтація на його найвищі досягнення, на перспективу, що відкривається перед ним; 3) повага до самого себе; 4) конкордатність, тобто додержання згоди учасників діалогу щодо базових знань, норм цінностей і цілей, якими вони керуються у цьому діалозі; 5) толерантність; 6) використання потенціалу культури особистості тощо [23, с. 26–38].

Вступити в діалог, зазначає Н. Миропольська, означає не відмовлятися і від "свого слова", погляду на світ, думки, позиції, що дорівнювало б відмові від своєї індивідуальності, від себе самого. Розуміння, на її думку, потребує самостійних роздумів, а значить, час від часу "поринання в себе" і самоти, культурної рефлексії [243, с. 22].

На необхідності побудови навчально-виховного процесу на засадах гуманістично-проектної моделі наголошує І. Бех. Провідною детермінантою цього процесу, на його думку, виступає забезпечення глибини проникнення співучасниками інтимно-особистісного діалогу у внутрішній світ один одного. "Вербалізуючи свої світоглядні принципи, цінності, ідеали, переживання, прагнення тощо, педагог на розумовому та емоційному рівнях долучає виховання до сутності своєї особистості і цим самим сприяє її моральному перетворенню" [32, с. 33–34]. Суб'єкт-суб'єктні відносини, як стверджує С. Черепанова, реалізуються у діалогічних формах педагогічної взаємодії: співтворчості суб'єктів навчально-виховного процесу в системі "педагог-студент", індивідуалізації навчання; заохоченні ініціативи студентів у виконанні досліджень; організації культурологічних читань за результатами досліджень тощо [198, с. 36–37].

За цих умов навчально-виховний процес спрямовується на залучення учнів ПТНЗ художнього профілю до дослідно-пошукової діяльності, самостійного опрацювання навчального матеріалу, вироблення власної позиції, співробітництва. Водночас, організація процесу професійно-художнього навчання ґрунтується на визнанні унікальності й неповторності суб'єктів цього процесу, створенні "ситуації успіху", "ситуації співтворчості". Професійно-художнє навчання стає цілісним процесом формування конкретних знань, умінь, навичок, досвіду діяльності, поведінки, особистісних якостей (добросовісність, терпимість, відкритість, здатність мислити критично, системно, абстрактно, образно, творчо тощо).

Гуманістична спрямованість навчально-виховного процесу у ПТНЗ художнього профілю знаходить свій вияв у дружбі, співробітництві, взаємодопомозі, у всьому, що сприяє всебічному розвитку особистості майбутнього фахівця. Тобто, гуманістичні засади організації професійного навчання майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел забезпечують створення психологічно комфортних, ситуативно-адекватних і безпечних умов для особистості та суспільства, способів оволодіння знаннями і вміннями професійно-художньої діяльності; розвиток і саморозвиток учнів на основі виявлення їх індивідуальних особливостей, формування пізнавальної й комунікативної компетентності; підвищення рівня мотивації у вивченні загальнохудожніх і спеціальних дисциплін; якісному оволодінні професійними кваліфікаціями; самостійному підвищенні професіоналізму упродовж усієї професійно-художньої діяльності. Крім того, гуманістичні засади професійно-художньої освіти передбачають зміну акцентів щодо первинності вимог виробництва до кваліфікації фахівця художніх промислів і

ремесел. З гуманістичних позицій особистість сама має висувати вимоги до майбутнього робочого місця.

На основі одержаних результатів можна дійти висновку, що гуманізація професійно-художньої освіти передбачає: особистісний характер розуміння майбутніми фахівцями художніх промислів і ремесел смислу власного життя, процесу і результатів професійно-художньої діяльності; етнокультурний розвиток їх особистості, прилучення до скарбниці народної культури, мистецтва, естетичне й етичне виховання на основі оволодіння системою знань, культурних цінностей; формування екологічної й правової культури, громадянськості, почуття патріотизму, національної свідомості; особистісне вдосконалення і зростання в процесі творчої професійно-художньої діяльності; саморозвиток і світоглядну рефлексію тощо.

2.4. Педагогічні моделі професійного навчання фахівців художнього профілю

В умовах відродження духовної культури українського народу, демократизації та гуманізації неперервної професійної освіти і, зокрема, її специфічної галузі – професійно-художньої освіти, виникає об'єктивна потреба створення нової моделі підготовки фахівців художнього профілю, котра уможливить максимальне врахування запитів художнього виробництва, кон'юнктури ринку праці, інтересів і здібностей особистості, її вікових особливостей, рівня готовності вступити в самостійне життя й професійну діяльність. Йдеться про модель, що забезпечить підготовку фахівців, які володіють творчо-художнім мисленням, знаннями мистецтвознавчого характеру, фундаментальними знаннями традиційних і сучасних художніх технологій, високим рівнем кваліфікації.

Поняття "модель" трактується як "зразковий екземпляр будь-якого виробу, а також зразок для виготовлення чого-небудь". А. Киверялг визначає модель як об'єкт, що відповідає іншому об'єкту (оригіналу), замінює його під час пізнання і дає про нього або його частини інформацію [153, с. 126]. *Модель* розглядається також і як система елементів, що відтворює певні частини, зв'язки, функції досліджуваного предмета.

Моделі можуть мати вигляд малюнків, схем, таблиць, символів або описуватися у вигляді текстів [407, с. 33]. У професійній педагогіці під "моделлю" розуміють систему організаційних, змістових і структурних засад професійного навчання учнівської молоді в ПТНЗ художнього профілю на основі наявного досвіду та перспектив розвитку ступеневої професійно-художньої освіти в кількісних і якісних виявах. Кількісні критерії визначають потребу художнього виробництва в кадрах з професій художніх промислів і ремесел, а також у фахівцях-художниках з напрямку "Мистецтво". Якісні показники професійно-художньої освіти ґрунтуються на кваліфікаційних вимогах до спеціалізації, рівня підготовки майбутніх фахівців художнього профілю. Модель визначає терміни, форми, зміст, складові професійної підготовки, обсяг навчального часу, передбаченого на вивчення теоретичних

дисциплін, організацію виробничого навчання, практик, а також види навчальної роботи в ПТНЗ художнього профілю різних типів.

Створення моделей відбувається в процесі *моделювання*. На думку А. Киверялга, його доцільно розуміти як загальнонауковий, теоретичний метод дослідження, під час якого вивчається не сам об'єкт пізнання, а його відображення у вигляді моделі, але результат дослідження переноситься з моделі на об'єкт [153, с. 126]. З огляду на це, об'єктом нашого дослідження є процес професійного навчання майбутніх фахівців художнього профілю, який згідно з Законом України "Про професійно-технічну освіту" [118] забезпечує поетапне оволодіння професійною майстерністю від низького до високого рівня кваліфікації з відповідної художньої спеціалізації [173].

Останніми роками (до введення державних стандартів) в ПТНЗ художнього профілю реалізувалися три моделі професійного навчання майбутніх кваліфікованих робітників художнього профілю (МПХН-1/Р і МПХН-2/Р, МПХН-3/Р).

Згідно з моделлю МПХН-1/Р здійснювалася підготовка робітників на основі базової загальної середньої освіти із здобуттям повної загальної середньої освіти. Термін навчання визначався з урахуванням змісту професійно-художньої освіти, рівня кваліфікації з робітничих професій середньої технологічної складності в галузі художніх промислів і ремесел. Водночас враховувалися вимоги типової базисної структури навчальних планів для підготовки кваліфікованих робітників у професійно-технічних навчальних закладах. Так, термін навчання на другому ступені для МПХН-1/Р визначався 2,5 – 3,5 роки, але не перевищував 4 роки.

Модель МПХН-1/Р забезпечувала оволодіння учнями змістом двох блоків навчання: загальноосвітнім і професійним. Незалежно від обраної професії загальноосвітній блок передбачав вивчення навчальних дисциплін згідно з вимогами державних стандартів загальної середньої освіти. Професійний блок (термін навчання 3 роки) складався з шести структурних компонентів: загальнотехнічна підготовка – 50 – 300 год.; фізична культура – 180 год.; допризовна підготовка юнаків – 70 год.; вибіркові навчальні дисципліни, спрямовані на поглиблення знань з основ художньої професії – 45 год.; професійно-теоретична підготовка – 250 – 650 год.; професійно-практична підготовка – 2100 – 1450 год. Під час навчання майбутні робітники оволодівали знаннями з історії народних промислів, вивчали різні системи обладнання, інструменти, матеріали, техніку безпеки, основи рисунка і живопису, основи композиції та кольорознавства, технічні процеси оздоблювальних робіт тощо, а також оволодівали уміннями використовувати прийоми виробничо-механізованої та ручної художньої праці. Закінчивши другий ступінь навчання, учні вже могли виконувати роботи, що тарифікуються 3 – 4 розрядами, зокрема: створювати орнаменти, розробляти технологічний процес оздоблення виробу з урахуванням його призначення, матеріалу, форми; якісно виконувати техніки художнього оздоблення, підготовчі роботи, остаточну обробку виробів, усувати дефекти тощо.

Завершувалося навчання практикою на виробництві або в майстернях навчального закладу, обладнаних спеціальною технікою і устаткуванням, відповідно до вимог детальної програми виробничої практики.

Модель МПХН-2/Р передбачала підготовку кваліфікованих робітників художнього профілю на основі базової загальної середньої освіти без одержання повної загальної середньої освіти. Термін навчання становив 1 – 1,5 роки, 2 – 2,5 роки. Зміст освіти складався з професійного і гуманітарного блоків. Упродовж двох років учні оволодівали загальнотехнічною підготовкою – 50 – 300 год.; професійно-теоретичною – 350 – 590 год.; професійно-практичною – 2033–1543 год. Крім того, вони вивчали основи допризовної підготовки (основи медичних знань для дівчат) – 70 год.; фізичну культуру – 110 год., а також предмети, за вибором – 45 год.; гуманітарні дисципліни – 72 год. (українське ділове мовлення – 38 год., основи правових знань – 34 год.). Загальноосвітня підготовка учнів здійснювалася в таких формах: вечірня, заочна, екстернат. Спеціальна теоретична і практична підготовка не відрізнялася від підготовки, відповідно до моделі МПХН-1/Р. Особи, які успішно пройшли державну атестацію, отримували документи встановленого зразка про здобуття професійно-художньої освіти та кваліфікації кваліфікованого робітника (3–4 розряд).

Реалізація моделі МПХН-3/Р спрямовувалася на підготовку кваліфікованих робітників з художніх професій з числа молоді на базі повної загальної середньої освіти. Термін навчання згідно з типовою базисною структурою навчальних планів коливався в межах 0,5 – 1 рік, 1,5 – 2 роки. Учні оволодівали змістом професійного й гуманітарного блоків. Професійний блок (термін навчання 1,5 року) включав загальнотехнічну підготовку – 50–250 год.; професійно-теоретичну підготовку – 250–400 год.; професійно-практичну підготовку – 1523–1173 год.; фізичну культуру і здоров'я – 90 год.; предмети за вибором – 45 год. Із загальнотехнічних дисциплін учні вивчали креслення та перспективи, шрифти, інформатику тощо.

Основу професійно-теоретичної підготовки складали такі предмети: спеціальна технологія, основи кольорознавства, рисунок, живопис, історія орнаментів, технічний рисунок тощо. Професійно-практична підготовка включала виробниче навчання і практику. Гуманітарний блок (72 год.) передбачав вивчення предметів: громадянська освіта – 38 год.; основи правових знань – 34 год. Навчання завершувалося іспитами, захистом дипломної роботи для тих учнів, які йдуть працювати на виробництво. Здібні учні, які досягали високого рівня знань і вмінь та мали бажання продовжувати навчання на третьому ступені, могли виконувати курсову роботу з професійно-спрямованого предмета. Залучення молоді до виконання курсових проектів (робіт) сприяло розвитку в них високого рівня самостійності в здійсненні аналізу, порівняння, дослідження, творчого осмислення, формування ідей, реалізації власного задуму, розробці композицій, технологічних прийомів оздоблення виробів тощо. Теми курсових проектів (робіт) обиралися учнями самостійно з урахуванням зацікавленості в

удосконаленні знань і вмінь з конкретної дисципліни (рисунок, живопис, композиція, технологія оздоблювальних робіт тощо).

Наші спостереження свідчать, що учні переважно записувалися для написання курсової (дипломної) роботи до викладачів, майстрів виробничого навчання, які володіли сучасними педагогічними технологіями, високим рівнем професіоналізму й моралі, забезпечували творчу взаємодію з ними й позитивно впливали на них. Переведення на вищий – третій ступінь навчання здійснювалося з урахуванням результатів оцінювання курсової роботи, рівня сформованості професійних умінь і навичок, а також професійно-важливих якостей особистості майбутнього фахівця художнього профілю.

У вищих художніх професійних училищах підготовка кваліфікованих робітників реалізувалася на другому ступені (моделі МПХН -1В/Р, МПХН-2В/Р), а молодших спеціалістів – на третьому ступені (модель МПХН-1В/МС).

Відповідно до моделі МПХН-1В/Р – підготовка кваліфікованих робітників здійснювалася на основі базової середньої освіти (термін навчання: 2,5 – 3 роки, 3,5 – 4 роки). Передбачалося оволодіння змістом фундаментальних, загальнотехнічних і спеціальних дисциплін, виробничого навчання та практики, фізичної культури, допризовної підготовки, а також відповідним переліком дисциплін для здобуття повної загальної середньої освіти. Згідно з типовою структурою змісту підготовки кваліфікованих робітників і молодших спеціалістів у вищих професійних училищах (додаток до наказу Міністерства освіти і науки України від 19.09.2001 р. № 644) обсяг годин на вивчення вищезазначених дисциплін для кожного терміну навчання був різним (табл. 2.1).

Таблиця 2.1

Другий ступінь МПХН-1В/Р

Термін навчання (роки)	Назва складових підготовки, навчальних дисциплін(год)						
	Навчальні дисципліни для здобуття повної загальної середньої освіти	Фундаментальні та загальнотехнічні дисципліни	Спеціальні професійні навчальні дисципліни	Виробниче навчання і практика	Фізична культура	Допризовна підготовка	Екзамени
2,5	1400	105–245	200–500	1460–1020	160	70	05
3	1400	105–345	240–650	2100–1450	180	70	05
3,5	1400	140–400	470–920	2510–1800	200	70	10
4	1400	140–430	650–1100	3010–2230	200	70	10

Модель МПХН-2В/Р передбачала підготовку кваліфікованих робітників у вищих художніх професійних училищах на основі повної загальної середньої освіти (термін навчання 1 – 1,5 року). Ця модель забезпечувала оволодіння майбутніми робітниками художнього профілю змістом соціально-гуманітарних навчальних дисциплін (основи права, ділова українська мова, фізична культура); фундаментальних та загальнотехнічних навчальних дисциплін (основи економічних знань); спеціальних професійних навчальних дисциплін; виробничого навчання та практики тощо (табл. 2.2).

II ступінь МПХН-2В/Р

Термін навчання (роки)	Назва складових підготовки, навчальних дисциплін (год.)				
	Соціально-гуманітарні навчальні дисципліни	Фундаментальні та загально технічні-навчальні дисципліни	Спеціальні професійні навчальні дисципліни	Виробниче навчання і практика	Екзамени та інші форми атестації знань, умінь, навичок
1	118	120–235	245–380	950–700	35
1,5	158	120–280	300–420	1540–1260	70

У вищому художньому професійному училищі згідно з моделями МПХН-1В/Р та МПХН-2В/Р майбутні робітники оволодівали кваліфікацією на рівні третього і четвертого розрядів з професій художнього профілю середньої складності. Навчальний час визначався відповідно до термінів навчання та обсягу тижневого навчального навантаження з розрахунку – 35 акад. годин.

Наголосимо, що зміст професійно-художньої освіти майбутніх кваліфікованих робітників художнього профілю для МПХН-1В/Р, МПХН-2В/Р розроблявся обов'язково з урахуванням принципу наступності, що сприяло подальшому навчанню учнів на третьому ступені вищого художнього професійного училища (мод. МПХН-1В/МС).

Виробничу практику на другому ступені навчання проходили ті учні, які за конкурсним відбором не пройшли на третій ступінь професійного навчання. Це давало змогу коригувати мету і зміст практики, здійснювати її згідно з індивідуальними договорами з підприємствами-замовниками робітничих кадрів (художні підприємства відкритого акціонерного товариства "Українські художні промисли"). За цих умов талановита молодь мала змогу продовжувати навчання на третьому ступені, а ті, які навчались задовільно і не виявили творчого підходу до виконання художніх робіт, складали державні іспити і йшли працювати на виробництво.

Оволодівши знаннями та вміннями, визначеними згідно з моделлю МПХН-1В/Р, МПХН-2В/Р, випускники другого ступеня навчання могли виконувати на виробництві широкий спектр функціональних обов'язків, удосконалювати свої професійні навички в оздобленні художніх виробів, підвищувати робітничий кваліфікаційний розряд.

Підготовка молодших спеціалістів у вищих художніх професійних навчальних закладах здійснювалася на базі повної загальної середньої освіти відповідно до моделі МПХН-1В/МС, що спрямовувалася на формування у них високого рівня кваліфікації з технологічно складних професій, а також професій із складною організацією праці. Термін навчання на третьому ступені становив 1 – 1,5 року, але не більше 2 років.

Згідно з МПХН-1В/МС передбачалося оволодіння змістом соціально-гуманітарних, фундаментальних і загальнотехнічних, спеціальних професійних навчальних дисциплін (в тому числі безпека життєдіяльності й основи екології); виробничого навчання та практик; дипломного проектування тощо (табл. 2.3).

Таблиця 2.3

Навчальний план для підготовки молодших спеціалістів у ВХПУ

№ з/п.	Назва складових підготовки, навчальних дисциплін та видів навчальної роботи	Терміни навчання, обсяги навчального часу (академічні години)								
		МПХН-1В/МС III ступінь – ВХПУ (ВХПУ)								
		1 р.			1,5 р.			2 р.		
		норм. час	сам. вивч	Всього	норм. час	сам. вивч	Всього	норм. час	Сам. вивч	Всього
1.	Навчальні дисципліни для здобуття повної загальної середньої освіти									
2.	Соціально-гуманітарні навчальні дисципліни	265	40	305	330	40	370	350	40	390
2.1.	Історія України									
2.2.	Українська та зарубіжна література									
2.3.	Філософія	50	-	50	50	-	50	50	-	50
2.4.	Основи права	34	-	34	34	-	34	34	-	34
2.5.	Соціологія	50	-	50	50	-	50	50	-	50
2.6.	Політологія	50	-	50	50	-	50	50	-	50
2.7.	Ділова українська мова									
2.8.	Іноземна мова	35	40	75	70	40	110	70	40	110
2.9.	Фізична культура	46	-	46	76	-	76	96	-	96
3.	Фундаментальні та загально-технічні навчальні дисципліни, в т.ч.:	280-330	80	360-410	400-500	140	540-640	510-660	180	690-840
3.1.	Основи економічних знань									
3.2.	Основи економічної теорії	50	-	50	50	-	50	50	-	50
4.	Спеціальні професійні навчальні дисципліни, в т.ч.:	450-465	120	570-585	630-610	180	810-790	1000-950	260	1218-1260
4.1.	Безпека життєдіяльності	34	-	34	34	-	34	34	-	34
4.2.	Основи екології	34	-	34	34	-	34	34	-	34
5.	Виробниче навчання і практика	200-135		200-135	310-230	-	310-230	530-430	-	530-430
6.	Переддипломна практика	105	-	105	175	-	175	175	-	175
7.	Дипломне проектування	70	-	70	210	-	210	210	-	210
8.	Екзамени та інші форми атестації знань, умінь, навичок	70	-	70	105	-	105	105	-	105
9.	Консультації	250	-	250	300	-	300	350	-	350
10.	Загальний обсяг навчального часу	1440	240	1680	2160	360	2520	2880	480	3360
11.	Кількість навчальних тижнів	40	-	40	60	-	60	80	-	80

Обсяг тижневого навчального навантаження для МПХН-1В/МС складав 36 акад. годин. На третьому ступені планувалося 6 год. на тиждень на самостійне вивчення учнями окремих тем. Результатом самостійного оволодіння знаннями в межах визначених розділів відповідних тем також підлягали контролю та атестації. Під час розроблення робочого навчального плану дозволялося здійснювати перерозподіл годин між професійними

навчальними дисциплінами та видами професійних робіт до 20 відсотків встановлених базисною структурою. Перелік фундаментальних навчальних дисциплін визначався навчальним закладом відповідно до професійно-художньої спеціалізації молодших спеціалістів. Планувалися години для проведення консультацій з навчальних дисциплін, що виносяться на екзамени.

Професійне навчання майбутніх фахівців художнього профілю на третьому ступені навчання передбачало оволодіння додатковими спеціальностями, складними прийомами виготовлення та оздоблення виробів декоративно-вжиткового мистецтва. Удосконалення художньої майстерності завершувалося присвоєнням підвищеного тарифікаційного розряду – 5. Для цього майбутні фахівці художнього профілю мали знати методи та прийоми складання узорів, орнаментів, види і технології виконання й оздоблення виробів декоративно-вжиткового мистецтва, а також уміти виконувати сюжетні композиції (панно, портрети), якісно оздоблювати вироби згідно з авторськими композиціями, виконувати види робіт із суміжних професій.

Згідно з моделлю МПХН-1В/МС майбутні фахівці художнього профілю оволодівали знаннями основ образотворчої грамоти (рисунка, живопису), основних закономірностей композиції, стильових особливостей орнаменту, традиційних видів народних художніх промислів й сучасного декоративно-вжиткового мистецтва, методів і прийомів виготовлення та оздоблення авторських виробів художніми техніками, а також уміннями здійснювати етнографічні дослідження, аналіз і прогнозування результатів виробничої діяльності, економічні розрахунки тощо.

Водночас зауважимо, що недоліком у реалізації цієї моделі МПХН-1В/МС була недостатня увага до відбору і структурування змісту навчального матеріалу без урахування вимог освітньо-професійних програм підготовки молодших спеціалістів у вищій професійно-художній школі. Це унеможливило продовження навчання учнівської молоді для здобуття вищого освітнього рівня "бакалавр", "спеціаліст", "магістр". Наприклад, якщо навчальним планом художнього коледжу на підготовку молодшого спеціаліста за напрямом 0202 "Мистецтво" зі спеціальності 5.020208. "Образотворче та декоративно-вжиткове мистецтво" з терміном навчання 2 роки 10 місяців було передбачено 6912 годин, то у ВХПУ згідно з базисною структурою типового навчального плану для підготовки кваліфікованих робітників і молодших спеціалістів (Додаток № 1 до наказу Міністерства освіти і науки України від 19.09.2001 р. № 644) з терміном навчання 3 роки – 5460 годин. У зв'язку з цим, у ВХПУ була значно занижена кількість годин для вивчення циклу соціально-гуманітарних дисциплін на 450 годин і фундаментальних – на 671 годину. Крім того, у художньому коледжі цикл професійної підготовки тривав 5022 години, а у ВХПУ – 1380 годин. Навіть для практичної підготовки фахівців художнього профілю в коледжі було передбачено більшу кількість годин – 4428, ніж у ВХПУ – 1480 годин.

Отже, назріла необхідність розроблення нової моделі МПХН-2В/МС професійного навчання фахівців художнього профілю з урахуванням вимог

державного стандарту вищої освіти, зокрема змісту освітньо-професійних програм підготовки молодшого спеціаліста з напрямку 0202 "Мистецтво" за спеціальністю 5.020208 "Образотворче та декоративно-вжиткове мистецтво".

Професійне навчання молодших спеціалістів художнього профілю, відповідно до моделі МПХН-2В/МС (нормативний термін навчання 2 роки 10 місяців), ґрунтувалося на реалізації змісту трьох змістових блоків: а) гуманітарного та соціально-економічного – 918 год. (історія України, українська і іноземна мова (за профілем спрямування), культурологія, економічна теорія, філософія, основи правознавства, фізичне виховання); б) природничо-наукового – 1566 год. (основи екології, безпека життєдіяльності, основи підприємництва та менеджменту, креслення та перспектива, історія релігії та іконографії, історія орнаментів та художніх народних промислів, історія образотворчого мистецтва, пластична анатомія, основи кольорознавства, термінологія і матеріалознавство, шрифти та декоративне оформлення, основи архітектури, основи конструювання одягу, історія розвитку костюму, технологія крою і шиття); в) професійно-практичного – 4428 год. (рисунок, живопис, композиція, робота в матеріалі, практики: навчальна, технологічно-виробнича, ознайомча, кваліфікаційна).

У процесі навчання майбутніх художників значна увага приділялася рисунку з натури, на пленері, в музеях декоративно-вжиткового мистецтва; а також додатковій позаурочній самостійній роботі над завершенням навчального завдання (понад 36 годин тижневого навчання). Водночас, творча реалізація моделі МПХН-2В/МС сприяла оволодінню майбутніми фахівцями художнього профілю уміннями, необхідними для виконання виробничих функцій – дослідницької, виховної, контрольної, конструкторсько-технологічної, організаційної, проектної, художньо-конструкторської, а також творчим підходом до виконання художніх виробів з урахуванням соціальних, економічних культурологічних аспектів.

У майбутніх фахівців художнього профілю, які навчалися за моделлю МПХН-2В/МС, формувалися вміння вирішувати проблеми і завдання соціальної діяльності. Поряд з цим, у майбутніх фахівців художнього профілю формувалися:

- готовність до активної творчої професійної та соціальної діяльності;
- уміння самостійно здобувати нові знання, контролювати та коригувати зроблене;
- достатній рівень володіння державною, іноземною мовами для професійного використання;
- уміння оцінювати історичні та сучасні процеси і проблеми в мистецтві, тенденції розвитку декоративно-вжиткового мистецтва в Україні й за кордоном;
- високі моральні якості;
- навички управлінської та організаторської діяльності, прийняття професійних рішень з урахуванням їх соціальних наслідків;

- уміння виконувати різні види діяльності та відповідно до них компетентно і відповідально вирішувати сукупність узагальнених професійних завдань тощо.

Модель МПХН-2В/МС була варіативною, гнучкою й відкритою для подальшого удосконалення на вищих освітньо-кваліфікаційних рівнях, оскільки ґрунтувалася на ефективному співвідношенні предметних знань з діяльнісною системою навчання, поетапному та цілісному професійному розвитку учнів. Вона забезпечувала умови для оволодіння особистістю важливими для майбутньої професії ефективними методами навчання, пізнання, діяльності, мислення.

Важливою особливістю моделі МПХН-2В/МС було не стільки оволодіння особистістю однією або кількома художніми спеціалізаціями, вироблення здатності, переключатися при потребі на іншу роботу, відповідно до запитів ринку праці, а також формування в учнів необхідних знань і вмінь для самостійної підприємницької діяльності, що дозволяло розширити можливості для працевлаштування.

Таким чином, модель МПХН-2В/МС мала теоретичне і практичне значення завдяки тому, що: формувала професійну мобільність, активну адаптацію особистості на основі розширення профільності професійно-художньої освіти; розвивала здібності, інтереси, нахили учнівської молоді; впливала на формування громадянської позиції, національної самосвідомості; забезпечувала поетапну підготовку фахівців різного рівня кваліфікації та наступність і взаємозв'язок змісту професійно-художньої освіти, її інтеграцію з вищими освітньо-кваліфікаційними рівнями підготовки фахівців художнього профілю. Вона сприяла індивідуалізації й диференціації змісту професійно-художньої освіти, його наближенню до вимог ринку праці, а також, взаємозв'язку навчальних планів, програм з метою попередження дублювання змісту професійно-художньої освіти тощо.

Професійне навчання фахівців художнього профілю згідно з моделлю МПХН-2В/МС передбачало самостійне опрацювання учнями значної частини навчального матеріалу, що сприяло формуванню інтелектуально розвинутої особистості з усвідомленим рівнем самовизначення, самосвідомості, саморозвитку як суб'єкта навчання. Самостійне вивчення традиційних видів мистецтва, оволодіння сучасними технологіями художнього оздоблення виробів декоративно-вжиткового мистецтва підвищувало професійний потенціал учнів і відповідальність за виконану роботу тощо.

Успішному оволодінню учнями професійно-важливими знаннями, вміннями і навичками сприяло викладання блоку спеціальних дисциплін і виробничого навчання одним педагогом. Це створювало необхідні умови для реалізації принципів послідовності, індивідуалізації і диференціації у процесі навчання, а також формуванню в навчальних закладах окремих професійно-художніх шкіл за видами декоративно-вжиткового мистецтва. Види передбачених програмою практик і мета кожної з них сприяли формуванню професіонала з конкретної спеціальності з урахуванням індивідуальних

особливостей, здібностей і бажань завершити професійне навчання, здобувши базову вищу освіту та підвищений кваліфікаційний розряд.

Державна атестація за моделлю МПХН-2В/МС передбачала державні іспити (філософія, історія образотворчого мистецтва, рисунок, малярство, композиція, ліплення), а також перегляди творчих робіт художньою радою навчального закладу та підготовки випускної кваліфікаційної роботи.

Із запровадженням державних стандартів зміст підготовки майбутніх фахівців художнього профілю став дещо уніфікованим. Змінилися терміни навчання, структура навчального плану. Наприклад, тривалість підготовки відповідно до стандартизованої моделі МПХН-3/Р стала чітко регламентованою для кожного тарифікаційного розряду. Так, для підготовки робітників з професій "Художник розмалювання по дереву" на 3 розряд планувалося 1305 год., на 4 розряд – 364 год., на 5 розряд – 453 год., а на 6 розряд – 450 год. Модель МПХН-3/Р стала передбачати: загальнопрофесійну підготовку – 93 год. (техніка пошуку роботи; основи галузевої економіки та підприємництва; інформаційні технології; основи правових знань). Збільшилась кількість годин на професійно-теоретичну підготовку (до 200 год.). Це зумовлювалося вилученням з навчального плану гуманітарного блоку дисциплін, а також зменшенням годин на вивчення дисциплін загальнопрофесійного циклу. Кількість годин на професійно-практичну підготовку залишалась без змін.

Стандартизована модель МПХН-3/Р стала включати в себе варіативний компонент змісту професійно-художньої освіти: до 20 відсотків у межах загального часу, визначеного навчальними планами, а також до 20 відсотків навчального предмета і виробничого навчання, відображених у робочих навчальних програмах. Навантаження залишилося в межах 36 годин на тиждень, із них 8 академічних годин теоретичного навчання і 6 годин виробничого навчання. Під час виробничої практики тижневе навантаження учнів стало складати 40 год. (за умови досягнення ними 18-річного віку).

Освітньо-кваліфікаційний рівень "кваліфікований робітник" відповідного розряду присвоювався за умови одержання учнем (слухачем) не менше 4 (чотирьох) балів згідно з критеріями кваліфікаційної атестації.

Останнім часом набула поширення модель інтегрованої підготовки майбутніх фахівців художнього профілю. Інтеграції підлягав зміст робітничих професій. Наприклад, "Живописець-художник розмалювання по дереву" з терміном навчання один рік 10 місяців. Згідно з цією моделлю здійснювалася поетапна атестація навчальних досягнень учнів. Наприклад, на першому курсі учнів атестували з однієї професії "Живописець" (II розряд), а на другому курсі – з двох: "Живописець" (III, IV розряд) і "Художник розмалювання по дереву" (III розряд). В окремих випадках зміст робітничої професії інтегрувався із змістом художньої спеціальності, передбаченої для підготовки молодших спеціалістів, наприклад, професія "Вишивальниця" та спеціальність 5.020208 "Образотворче та декоративно-вжиткове мистецтво (художня

вишивка)". Термін навчання для такої моделі підготовки фахівців на базі повної загальної середньої освіти становив: для другого ступеня (робітнича професія) – 1,5 року, для третього ступеня (молодший спеціаліст) – 2 роки.

До особливостей моделі інтегрованої підготовки майбутніх фахівців художнього профілю в системі "кваліфікований робітник – молодший спеціаліст" віднесено поетапну атестацію навчальних досягнень учнів на першому курсі: робітнича кваліфікація вишивальниці 1, 2, 3 розряд, а на другому: кваліфікація вишивальниці 4 розряду. Під час другого, третього і четвертого курсів проводилася атестація учнів з кваліфікації художник-виконавець з напрямку "Образотворче мистецтво".

Графіком навчального процесу передбачалися: теоретичне навчання дисципліни для гуманітарної, соціально-економічної, природничо-наукової, професійно-теоретичної, загальнопрофесійної підготовок, а також професійно-практична підготовка, що охоплювала виробниче навчання в майстернях, виробничу, технологічну і переддипломну практики. За підсумками навчання учні складали заліки та іспити із професійно-спрямованих дисциплін: спецтехнології ручної вишивки, композиції, живопису, малюнка, основ образотворчого мистецтва тощо.

На основі здійсненого аналізу, ми дійшли висновку, що всі моделі мають відмінності у термінах навчання, обсягах інтеграції професій і спеціальностей, послідовності поетапної атестації, змісті професійно-теоретичної та професійно-практичної підготовки, формах атестації, рівнях кваліфікації тощо. Водночас, традиційним залишається поділ учнів на підгрупи: 12–15 чол. – теоретичне навчання, 6–8 чол. виробниче навчання. Теоретичні предмети, в тому числі спеціальні, викладаються викладачами, а виробниче навчання і виробнича практика – майстрами виробничого навчання. До основних недоліків, що негативно позначаються на якості професійно-художньої освіти, на наш погляд, належать: відсутність виробничих баз для проходження виробничої, технологічної і переддипломної практик художнього профілю. Причиною цього є приватизація й перепрофілювання підприємств. Крім того, зменшення обсягів контингенту, а в окремих випадках його повна відсутність з традиційних професій художніх промислів і ремесел (гончар, килимар тощо) призвели до їх інтегрування із масовими професіями. Такий підхід до організації професійної підготовки унеможливлював реалізацію індивідуальних програм формування художньої майстерності учнів ПТНЗ художнього профілю, а також їхній неперервний творчий розвиток і саморозвиток з урахуванням позитивних ідей, закладених у кожному із викладених вище підходів. Нами було розроблено й апробовано модель професійного навчання учнівської молоді в системі "Педагогічна майстерня майстра художнього ремесла" (рис.2.2).

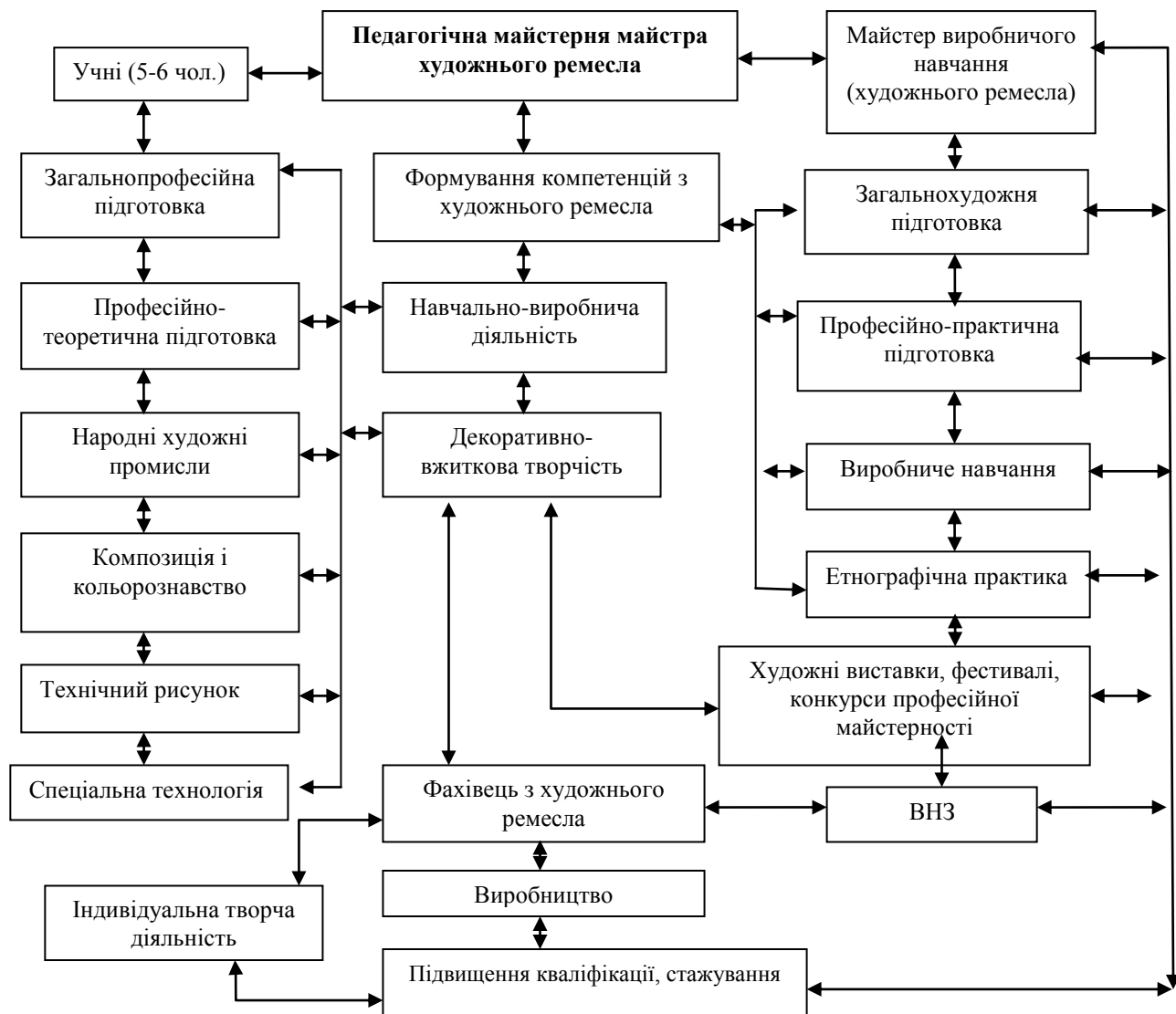

Рис. 2.2. Модель професійного навчання в системі "Педагогічна майстерня майстра художнього ремесла"

Такі майстерні можуть утворюватися у ПТНЗ художнього профілю з усіх професій художнього спрямування. Керівниками педагогічних майстерень художнього ремесла, як правило, призначаються особи із числа педагогів або художників, які мають досвід педагогічної роботи й авторський творчий стиль виготовлення та оздоблення виробів народних художніх промислів і ремесел, а також бажання передати його молоді.

Роль майстра художнього ремесла в такій системі навчання полягає у забезпеченні педагогічної взаємодії з учнями, яких він приймає в свою групу (не більше 5–6 чоловік) за результатами співбесіди, виконаних ними самостійних творчих робіт, контрольних завдань, тестів.

Запропонована кількість учнів зумовлена специфікою навчання професії художніх промислів і ремесел, зокрема значним обсягом індивідуальних практичних робіт, які вони мають виконувати під час вивчення професійно спрямованих теоретичних дисциплін, особливо на заняттях з виробничого навчання й під час практик. *Дидактичною умовою* впровадження

запропонованої моделі є оновлені змістовий і структурний компоненти професійно-художньої освіти, що реалізуються на основі системного і діяльнісно-розвивального підходу до організації професійно-теоретичної й професійно-практичної підготовки майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел у ПТНЗ художнього профілю.

Системність професійно-художнього навчання забезпечується цілеспрямованим педагогічним впливом майстра художнього ремесла на формування в учнів загальнохудожніх, загальнопрофесійних і технологічних компетенцій на основі використання сукупності взаємопов'язаних змісту, засобів і методів навчання, вимог до оцінювання результатів навчально-виробничої діяльності й декоративно-вжиткової творчості.

Діяльнісно-розвивальний підхід до формування в учнів ПТНЗ художнього профілю компетенцій з художнього ремесла реалізується завдяки організації процесу навчання, з одного боку – на основі врахування їхніх індивідуальних особливостей, творчих здібностей і можливостей, а також наявної попередньої загальнохудожньої підготовки, а з другого – за допомогою використання індивідуальних методів навчання й реалізації індивідуальних програм професійно-художнього розвитку учнів під час навчально-виробничої діяльності й декоративно-вжиткової творчості (конкурси, фестивалі, виставки тощо).

За результатами експериментальної перевірки ефективності процесу професійного навчання в системі "Педагогічна майстерня майстра художнього ремесла" ми дійшли висновку, що якісне оволодіння учнями ПТНЗ художнього профілю загальнохудожніми й технологічними знаннями, професійними вміннями неможливе без їхньої організації в єдину систему знань і вмінь на засадах синтезу народного мистецтва й технологій художніх промислів і ремесел, а також інтеграції змісту теоретичного та практичного компонентів професійно-художньої освіти.

Такий підхід до відбору й структурування змісту навчального матеріалу для підготовки майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел дає змогу використовувати теоретичні знання як орієнтовну основу практичних умінь у проектуванні композицій, створенні технічних рисунків художніх виробів, розробленні технологій їх виготовлення та оздоблення. За цих умов пізнавальна діяльність учнів спрямовується на формування художнього мислення, вироблення індивідуального стилю художньої діяльності, навичок дослідницького пошуку в галузі етнографії, етнодизайну, теорії орнаментів, символів і кольорознавства з метою використання одержаної інформації у подальшій творчій діяльності.

Безумовно, у формуванні професійних компетенцій з художніх ремесел під час виробничого й теоретичного навчання, особливо з професійно орієнтованих предметів, провідна роль належить майстру виробничого навчання – майстру художнього ремесла, який забезпечує проведення занять з предметів теоретичного циклу перед виробничим навчанням, під час якого згідно з навчальною програмою учні виконують спочатку прості роботи, а

згодом – художні вироби вищого рівня складності, використовуючи композиції й технічні рисунки, розроблені під час теоретичних занять.

Завдяки організаційно-педагогічній діяльності майстра виробничого навчання – майстра художнього ремесла ефективніше реалізуються цілі формування особистості фахівця художнього ремесла з високим рівнем національної свідомості, громадянськості й відповідальності за збереження традицій народного мистецтва, їхній подальший розвиток. У зв'язку з цим, процес професійного навчання майбутніх виконавців виробів декоративно-вжиткового мистецтва важливо розпочинати із вивчення відомостей про народні художні промисли й конкретне художнє ремесло, якого будуть навчатися учні у ПТНЗ художнього профілю. Цінність знань про народні художні промисли і ремесла полягає в тому, що вони є духовною і матеріальною основою становлення й розвитку сучасного декоративно-вжиткового мистецтва.

Професійно-практична підготовка майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел ґрунтується на знаннях і вміннях побудови орнаментів геометричних і рослинних форм, виконанні рисунків виробів художніх промислів і ремесел відповідними художніми техніками, способами кольорового вирішення в різноманітній кольоровій гамі, які майстер художнього ремесла формує під час викладання предмета "Композиція і кольорознавство".

Не менш важливу роль у змістовій системі підготовки фахівців художніх промислів і ремесел відіграють знання й уміння з предмета "Технічний рисунок". Зазначимо, що більшість навчального часу, передбаченого для вивчення цього предмета, спрямовується також на практичні роботи: складання орнаментальної смуги з розрахунком канвового паперу; виконання копій технічних рисунків виробів народних художніх промислів (тканих, вишитих, різьблених та ін.); виконання заливок кольором по контурах орнаменту технічного рисунка тощо. Тому дуже важливо, щоб цей предмет викладав саме майстер виробничого навчання – майстер художнього ремесла, оскільки тільки він може поєднувати зміст діяльності учнів на уроках з технічного рисунка із змістом навчально-виробничих робіт, які вони виконують під час виробничого навчання, а також виробничої й переддипломної практик.

Необхідність викладання предмета "Спеціальна технологія" майстром художнього ремесла зумовлюється потребою формування в учнів технологічної культури у поєднанні з високим рівнем професіоналізму. Організоване ним випереджувальне вивчення технологій і способів виготовлення виробів декоративно-вжиткового мистецтва спрямовується на їх творче використання учнями під час практичного засвоєння робочих прийомів виконання технік конкретного художнього ремесла, а також для подальшого удосконалення й закріплення в процесі виготовлення художніх виробів.

Завдяки організації професійного навчання майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел на засадах наступності й взаємозв'язку теоретичних знань

і практичних умінь учні швидко адаптуються до умов професійно-художньої діяльності на виробництві, виявляють творчий підхід до раціональної організації праці й виконання виробничих завдань, беруть активну участь в житті колективу бригади, цеху, свідомо ставляться до вивчення виробничого досвіду, дослідження народних традицій оздоблення художніх виробів тощо.

Під час виробничої практики майстер художнього ремесла відповідає за рівень вдосконалення професійної майстерності майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел, фундамент якої був закладений ним під час занять з професійно-спрямованих дисциплін і виробничого навчання

Цінність запропонованої моделі полягає у проведенні майстром художнього ремесла етнографічної практики на базі музеїв народного мистецтва, етнографії та художніх промислів, краєзнавчих музеїв. Під час такої практики майстри показують учням особливості творчої діяльності народних умільців, вироби яких зберігаються у цих музеях. Учні замальовують орнаменти, форми виробів, визначають художні техніки, якими вони оздоблені, їхні локальні особливості тощо. Під час етнографічної практики вони збагачуються духовно. Велич культурної спадщини українського народу їх надихає на творчу працю.

Запровадження запропонованої нами моделі "Педагогічна майстерня майстра художнього ремесла" сприяє тому, що випускники ПТНЗ художнього профілю самостійно обирають напрями своєї майбутньої трудової діяльності: робота на виробництві, індивідуальна творча діяльність або навчання у вищому навчальному закладі за профілем. Доречно зазначити, що після завершення навчання у вищому навчальному закладі фахівець може піти працювати на виробництво, або повернутися у ПТНЗ художнього профілю, щоб розпочати педагогічну діяльність.

Такий підхід до організації професійного навчання учнів дає змогу майстру формувати свою "школу" з притаманними їй індивідуальним стилем професійно-художньої діяльності, прийомами і способами оздоблення виробів техніками художніх промислів і ремесел, специфікою кольорового вирішення, формоутворення, орнаментики тощо.

Випускники таких "шкіл" дуже швидко досягають кар'єрних успіхів на виробництві, стають, як і їхній наставник, членами Національної спілки майстрів народного мистецтва тощо. У них формується високий рівень національної свідомості й громадянськості, відповідальність за збереження духовної спадщини українського народу, а також переконання, що вони вже ніколи не вийдуть із системи індивідуальної або колективної декоративно-вжиткової творчості. В подальшому вони й самі будуть створювати власні "школи" професійного навчання й виховання підростаючого покоління на засадах народного мистецтва.

За таких умов реалізуються важливі принципи розвитку народного мистецтва – традиційності, наступності та наслідування в засвоєнні художнього досвіду, єдності колективної та індивідуальної творчості тощо. Прикладом цього є участь майстрів художнього ремесла спільно зі своїми

учнями у декоративно-вжитковій творчості, за результатами якої вони дістають визнання на виставках образотворчого й декоративно-вжиткового мистецтва, фестивалів народної творчості, конкурсах професійної майстерності тощо.

Вважаємо за доцільне наголосити на цінності такого досвіду: професійним зростанням учнів у системі "Педагогічна майстерня майстра художнього ремесла" вдосконалюється і сам майстер, набуваючи нових педагогічних і професійно-художніх компетенцій. Отже, "Педагогічна майстерня майстра художнього ремесла" вступає у взаємодію із системою навчання впродовж життя, складовою якої є постійне підвищення кваліфікації та стажування майстра на виробництві.

Таким чином, творча реалізація моделі професійного навчання майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел в системі "Педагогічна майстерня майстра художнього ремесла", сприяє формуванню цілісної системи фундаментального загальнохудожнього й технологічного знання, творчого проектування й виготовлення виробів народних художніх промислів. Ця система характеризується гуманістичною спрямованістю, динамічністю, наступністю у творчому використанні народних традицій індивідуального учнівства в галузі художніх ремесел. Безумовно, здійснення професійного навчання майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел в системі "Педагогічна майстерня майстра художнього ремесла" зумовлює необхідність внесення змін до нормативно-правових документів, що регламентують діяльність ПТНЗ художнього профілю.

Висновки до другого розділу

Сучасний етап соціально-економічного розвитку нашої держави, динамічні зміни на ринку праці, зростання попиту на нові професії зумовлюють неперервний характер професійної підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації працівників упродовж всієї трудової діяльності. З урахуванням цих важливих чинників мета професійно-художньої освіти полягає в задоволенні потреб основних споживачів її результатів – людини, держави та економіки (ринку праці). Для людини – це задоволення її потреб в оволодінні художньою професією або набором професійних кваліфікацій, які в подальшому сприятимуть мобільності на робочому місці, одержанню постійного заробітку, задоволенню своїм соціальним статусом; подальшому підвищенню кваліфікації. Для держави – це задоволення потреб у компетентному виробничому персоналі нації, який забезпечить високий рівень соціально-культурного розвитку країни, виготовлення якісної та конкурентоздатної на вітчизняному і світовому ринках продукції, розширення сфери послуг. Для економіки – це насичення ринку праці фахівцями з професій художніх промислів і ремесел, які володіють сучасними виробничими технологіями, прогресивними формами і методами організації праці. Розвиток наукоємних і високотехнологічних виробництв потребує підготовки фахівців з високим рівнем професійної кваліфікації, багатофункціональними вміннями.

З урахуванням цього ПТНЗ художнього профілю перейшли від підготовки робітників вузької спеціалізації до підготовки майстрів широкого профілю, здатних не лише якісно виконувати різні види виробничих завдань, але й швидко оволодівати сучасними технологіями художнього виробництва, що постійно змінюються, прогнозувати й оцінювати економічну ефективність своєї діяльності, нести відповідність за її результати.

Перспективними тенденціями розвитку мережі ПТНЗ художнього профілю визначено їх регіоналізацію, диверсифікацію в напрямі розширення багатопрофільності, багаторівневості та багатофункціональності, інтеграції освітніх установ різних типів і профілів.

Створення навчальних науково-виробничих комплексів сприяє поетапному професійному навчанню учнівської молоді з присвоєнням відповідної кваліфікації, продовженню освіти на вищому рівні, забезпеченню взаємозв'язку змісту професійного художнього навчання на всіх ступенях або перенавчання осіб, що мають первинну професійну освіту. Зростанню престижу системи професійно-технічної освіти сприяє створення вищих художніх професійних училищ, центрів професійної освіти, які успішно здійснюють підготовку фахівців різних освітньо-кваліфікаційних рівнів.

Результати підготовки молодших спеціалістів у навчальних закладах системи професійно-технічної освіти свідчать про високий рівень їх адаптації до динамічних змін у процесах художнього виробництва і сфері послуг, а тому вони більш затребувані ринком праці і як висококваліфіковані працівники, і як організатори виробництва.

Підвищені вимоги до професійної підготовки фахівців художнього профілю зумовлюють нові підходи до підготовки педагогічного персоналу, особливо викладачів спеціальних дисциплін, майстрів виробничого навчання, тобто тих, хто безпосередньо навчає професії. Сучасний педагог ПТНЗ художнього профілю готовий до впровадження у навчальний процес нових виробничих і педагогічних технологій, комп'ютерно-орієнтованих засобів навчання, інтерактивних форм і методів, а також до поєднання функцій викладача та майстра виробничого навчання. Позитивним є залучення практичних педагогів до здійснення наукових досліджень з проблем професійної освіти, розроблення комплексів науково-методичного забезпечення на базі лабораторій, науково-практичних центрів та експериментальних педагогічних майданчиків, відкритих науково-дослідними інститутами АПН України.

Науково-методичне та інформаційне забезпечення впливає на створення єдиного інформаційного простору системи професійно-художньої освіти; забезпечує відкритий доступ педагогів і учнів до сучасних комп'ютерних мереж, баз даних. Перспективним у діяльності ПТНЗ художнього профілю стає розширення освітніх послуг у підготовці громадян до першого вступу на роботу та подальшого навчання в системі неперервної професійно-художньої освіти, надання загальної середньої освіти, у тому числі й профільного навчання, підвищення кваліфікації виробничого персоналу, перепідготовки безробітних і незайнятого населення, професійної орієнтації та переорієнтації, що сприятиме одержанню додаткових джерел фінансування.

РОЗДІЛ 3

ТЕОРЕТИЧНЕ ОБГРУНТУВАННЯ ЗМІСТУ ПРОФЕСІЙНОГО НАВЧАННЯ ФАХІВЦІВ ХУДОЖНЬОГО ПРОФІЛЮ

3.1. Фундаменталізація професійного навчання фахівців художніх промислів і ремесел

Прискорені темпи соціального, економічного й культурного розвитку суспільства, динамічні структурні зміни в сфері професійної діяльності, зростання попиту на робітників з високим рівнем кваліфікації і творчого мислення зумовлюють необхідність забезпечення підготовки майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел з урахуванням вимог до оновлення змісту конкретної професії, робочого місця, вітчизняних і міжнародних стандартів якості.

Як відомо, розвиток сучасного виробництва, автоматизація техніко-технологічних процесів не тільки не послабили, а навпаки посилили потребу в ручній кваліфікованій праці. Це стосується виконання трудомістких операцій, які складно, або зовсім не піддаються автоматизації (кінцевий монтаж виробу, виправлення помилок автоматів); майстерності робітника, що поціновується у дрібносерійному або штучному виробництві на замовлення; посилення ролі неструктурованих знань і досвіду працівника, пов'язаних з інтелектомісткістю виробництва [107].

В умовах модернізації художнього виробництва зростатиме потреба у робітниках, які здатні організовувати і забезпечувати виробничі процеси (обслуговуюча праця). Підприємства все більше розрізнятимуть за якістю робочої сили, наявністю фахівців, здатних до творчої діяльності. Новими стимулами створення національного багатства в сучасному суспільстві стають цінності, засновані на знаннях, а не на володінні матеріальними об'єктами (як це було раніше). У сучасних соціально-економічних умовах творче, інноваційне мислення набуває такої ж цінності, як і професійна підготовка.

Однією із пріоритетних стратегій досягнення якості професійно-художньої освіти є її **фундаменталізація**, що спрямовується на забезпечення підготовки соціально захищеного, конкурентоспроможного фахівця, з високим рівнем розвитку інтелектуального і творчого потенціалу, наукової культури мислення і діяльності.

Орієнтація на фундаменталізацію професійного навчання завжди була актуальною для ПТНЗ художнього профілю. Однак, в умовах традиційної моделі навчання, "фундаменталізація" була "зовнішньо заданою" і реалізувалася переважно на "знаннєвому" рівні. У зв'язку з цим, фундаментальні знання не слугували основою творчої самореалізації й саморозвитку учнівської молоді в навчально-пізнавальній, навчально-виробничій і професійній діяльності.

Термін "фундаменталізація" у науковій літературі ототожнюється із значенням терміну "фундаменталізм" (лат. *fundamentalis* – той, що лежить в основі) [454, с. 747]. Думку щодо забезпечення фундаменталізації освіти,

включення до її змісту фундаментальних знань, відритих тією чи іншою наукою, вперше висловив А. Гумбольдт ще на початку XIX ст.

Нині поняття "фундаменталізація освіти" інтерпретується ученими по різному, зокрема, як:

- цілісне бачення природи, людини, суспільства в контексті міждисциплінарного діалогу; якісно нові цілі освіти, нові принципи відбору і систематизації знань, нова якість освіченості особистості і суспільства, подолання розмежованості двох культур – природничо-наукової і гуманітарної (В. Кінельов) [155];

- особистісна структуризація ціннісно-смыслових імперативів, що забезпечують стійкий розвиток особистості та її інтелектуального фундаменту (О. Гладун) [155];

- процес такої взаємодії людини з інтелектуальним середовищем, у перебігу якого особистість сприймає її для збагачення внутрішнього світу і завдяки цьому визріває для примноження потенціалу самого середовища (С. Гончаренко) [74].

На основі цих визначень можна дійти висновку, що фундаменталізація професійної підготовки виробничого персоналу в умовах ринкової економіки і сучасної освітньої парадигми полягає в якісно нових цілях професійної освіти, принципах відбору і структурування змісту, новій якості освіченості особистості фахівця, а також у новому підході до пізнавальної діяльності і самопізнання.

Безперечно, перехід до фундаментально-інформаційного суспільства зумовлює необхідність змін у стратегії професійної і, зокрема, професійно-художньої освіти, її орієнтації на наукове знання, розвиток інтелектуально розвиненої творчої особистості майбутнього фахівця художнього профілю, здатного до саморозвитку й самореалізації в освітньому просторі, професійно-художній діяльності.

Ідею досягнення освітнього ідеалу XXI століття, заснованого на енциклопедичності знань, творчих засадах реалізації освітнього процесу, формуванні світогляду, що передбачає багатокритеріальність розв'язання завдань, обґрунтовано в доповіді Міжнародної комісії з освіти для XXI століття "Освіта: прихований скарб". Проблеми фундаментальної освіти розглядалися на Міжнародному симпозіумі ЮНЕСКО, що відбувся 17–19 жовтня 1994 р. у Москві згідно з рішенням 27 сесії Генеральної конференції ЮНЕСКО (Париж, 1993 р.). Учасниками міжнародного симпозіуму було прийнято меморандум, в якому зазначалося, що одним із важливих завдань нового етапу розвитку освіти є створення передумов для подолання історично відокремлених природничо-наукового та гуманітарного компонентів культури, їх взаємозбагачення, взаємопроникнення і пошуку цілісної культури [462, с. 5].

У рекомендаціях Другого міжнародного конгресу з технічної та професійної освіти, який проходив 26–30 квітня 1999 р. в м. Сеулі (Республіка Корея), було запропоновано підходи до вдосконалення систем, що

забезпечують освіту і підготовку кадрів упродовж усього життя. Акцентувалася увага на тому, що "технічна і професійна освіта має формуватися як узагальнення життєвого і професійного досвіду з культурними і природозберігаючими аспектами на доповнення до його економічних напрямів". Вона також покликана готувати людей до життя і діяльності у світі праці з максимальною особистісною, соціальною та економічною користю [256].

У 2001 році у спільних рекомендаціях ЮНЕСКО і Міжнародної організації праці були конкретизовані цілі технічної і професійної освіти з урахуванням глобалізаційних процесів і змін в галузі інформаційних і комунікаційних технологій. Цінність цього документа полягає у сприянні досягненню цілей демократизації суспільства, його соціального, культурного та економічного прогресу, а також в забезпеченні умов для розвитку потенційних здібностей усіх людей, як чоловіків, так і жінок; у тому, щоб формувати в них розуміння наукових і технічних аспектів сучасної цивілізації для вивчення навколишнього середовища, важливості впливу на нього, вміння критично сприймати соціальні, політичні та економічні наслідки наукових і технічних змін [526]. За таких умов фундаменталізація професійного навчання майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел є важливою передумовою й основою формування у них високого рівня професійної компетентності, творчого мислення, особистісної культури. Дуже важливо, як зазначає В. Кремень, забезпечити високу функціональність людини в умовах, коли зміна ідей, знань і технологій відбувається набагато швидше, ніж зміна покоління людей, а також віднайти раціональні схеми співвідношення між лавиноподібним розвитком знань, високих технологій і людською здатністю їх творчо засвоювати [185, с. 9].

Досягнення ідеалу гармонійної особистості та суспільства, що перебуває в гармонії з природою, на думку В. Кінельова, можливе тільки на базі широкої фундаментальної й цілісної освіти, здатної забезпечити потреби людини у зміні сфер діяльності упродовж усього її життя [155, с. 9]. Фундамент науки, її системний варіант, як зазначає російський вчений С. Казанцев, має слугувати теоретичною основою практичної професійної діяльності, котра стає, окрім усього іншого, теоретичним поглядом на професійну діяльність [146, с. 31]. У зв'язку з цим, стратегічно важливими завданнями фундаменталізації професійного навчання майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел є створення необхідних організаційно-педагогічних умов для формування професійно важливих знань, спрямованих на цілісне сприйняття наукової картини навколишнього світу, інтелектуальний і культурний розвиток особистості, неперервне самовдосконалення в професії, оволодіння новими компетенціями.

Якщо розглядати фундаменталізацію професійного навчання майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел як важливу **тенденцію** розвитку професійно-художньої освіти, то слід зазначити, що вона характеризується формуванням фундаментальної системи знань, на основі якої соціокультурний

світогляд особистості фахівця набуває нового якісного рівня і дає змогу їй швидко змінювати себе, адаптуватися до нових умов і вимог професійно-художньої діяльності. Це зумовлює необхідність переходу до фундаментально-креативної моделі навчання, яка, в свою чергу, ґрунтується на засадах особистісного, цілісного, діяльнісного й системного підходів до формування фахівця. Така модель забезпечує формування особистості учня як творчого суб'єкта професійно-художньої діяльності. На думку В. Серікова, це сприяє розвитку освітнього мислення людини: на зміну поверховому предметному освоєнню світу приходить глибинне смислоосвоєння всесвіту [401, с. 37].

Тобто, на зміну адаптивній моделі підготовки фахівців, спрямованій на здійснення ними конкретних дій, приходить модель професійного розвитку, орієнтована на зумовлені сучасним виробництвом особистісні характеристики робітника, на формування у нього умінь аналізувати технологічні ситуації, самостійно приймати рішення і виробляти критерії оцінювання результатів власної діяльності. Водночас така модель забезпечує динамічність професійності на відміну від раз і назавжди набутої кваліфікації.

За таких умов професійне навчання майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел спрямовується на розвиток у них світоглядних, моральних, естетичних та інших цінностей, креативності й рефлексивності у пізнанні та самостійній діяльності. У зв'язку з цим, особливого значення і смислу, як зазначає С. Казанцев, набуває феномен "творча особистість", яка здатна відкривати нове знання. Адже, залишаючись лише "носієм" нехай навіть самого сучасного фундаментального знання, така особистість не може бути конкурентоздатною за сучасних соціокультурних умов [146, с. 18].

На особистісному рівні фундаментальність професійно-художнього навчання полягає, насамперед, у формуванні індивідуальності фахівця, його здатності до саморозвитку й самоствердження, самовдосконалення, самосприйняття й самопрогнозування. Необхідною умовою саморозвитку особистості майбутнього фахівця художніх промислів і ремесел стає самопізнання. Послідовниками гуманістичної психології процес самопізнання розглядається як засіб оволодіння власним досвідом, глибинними почуттями. Згідно з концепцією К. Роджерса в людині виділяються дві складові: "реальне Я" та "ідеальне Я"; і ще одна складова, котра не належить людині, однак, здійснює на неї великий вплив – це соціальне оточення. Невідповідність, що виникає між ними, породжує почуття тривожності, неадекватні форми поведінки й призводить до викривлення досвіду або його заперечення [377, с. 345–346]. Враховуючи основні положення цієї концепції, важливо створити такі комфортні умови для самопізнання, згідно з якими забезпечуватиметься особистісне становлення й самовдосконалення фахівця в професійно-художній діяльності. За цих умов важливо враховувати особливий емоційний стан учнівської молоді, сприйняття нею навколишнього середовища, оточуючих. Тобто, саморозвиток особистості майбутнього фахівця художніх промислів і ремесел, як його фундаментальна здатність бути суб'єктом свого

життя, дає можливість досягати конкретних результатів на основі пізнання себе, виявлення творчої активності, перетворення власної життєдіяльності на предмет професійно-художньої діяльності. Адже, як зазначає А. Азархін, будь-який творчий акт особистості є нічим іншим, як творчістю її життя, реалізацією свідомо обраного нею образу життя [1, с. 70].

У реалізації особистісного підходу до навчання і виховання учнів ПТНЗ художнього профілю важливим є знання їхніх індивідуальних особливостей, психічних особливостей, а також здібностей і рис характеру. Відомий психолог С. Рубінштейн стверджував, що під час навчання й праці формуються та відпрацьовуються здібності людей, в життєвих діяннях й у вчинках формується та загартовується характер. Ученим обґрунтовано тісний взаємозв'язок здібностей і рис характеру. Він зазначав, що наявність навіть великих здібностей не може не позначитися на характерологічних властивостях особистості, зумовлюючи в одних випадках впевненість в собі, рішучість тощо. У свою чергу, характерологічні особливості зумовлюють розвиток здібностей, оскільки здібності розвиваються, реалізуючись, а їх реалізація залежить від характерологічних даних – цілеспрямованості, наполегливості в досягненні мети [384, с. 26–27].

Досягнення нового рівня якості професійної підготовки майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел зумовлює необхідність забезпечення культурологічного підґрунтя мислення, навчання, діяльності. Такий підхід сприяє розвитку в майбутніх майстрів декоративно-вжиткової творчості планетарного стилю мислення, креативних здібностей, загальної культури. Якісно нових ознак набуває процес навчання у ПТНЗ художнього профілю. Він стає особистісно орієнтованим, культуротворчим, рефлексивним, діяльнісно-розвивальним, дослідно-пошуковим, інтегративним, ціннісно-смісловим, спрямованим на гармонійне поєднання теоретичного знання з професійно-художньою діяльністю, тобто забезпечує реалізацію знань у проектних, конструкторських, оформлювальних видах творчої роботи, результатом якої є унікальні зразки декоративно-вжиткового мистецтва.

Культуротворча концепція професійного навчання майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел є ефективною за умов залучення їх до культурно-творчого діалогу. В широкому розумінні проблема культурно-творчого діалогу розглядається крізь призму обміну культурними ідеями, цінностями й смислами, що відбувається між двома культурами й сприяє виникненню нових смислів культури.

Результатом діалогу культур є культурна інтеграція як фундаментальне явище, що пропонує глобальне зближення національних культур і цінностей, зміцнення культурних і комунікаційних зв'язків, популяризацію і розповсюдження досягнень науки та мистецтва тощо. У більш вузькому розумінні культурно-творчий діалог ми розглядаємо як процес культурної комунікації й взаємодії учня і педагога ПТНЗ художнього профілю, що забезпечує спільну творчу й продуктивну навчально-пізнавальну та соціокультурну діяльність. Адже така взаємодія сприяє ціннісно-смісловому

самовизначенню, взаємозбагаченню й особистісному розвитку як учнівської молоді, так і педагогів. У зв'язку з цим, набувають винятково важливого значення ціннісні аспекти творчої взаємодії в процесі навчального пізнання, зокрема цінність діяльності, цінність відносин, цінність пізнання, обґрунтовані Н. Непомнящою [255, с. 40–41].

Однак, найбільшою цінністю в динамічно розвиненому світі, на думку В. Зінченка, є "живе наукове знання", що не може бути протилежним науковому знанню, оскільки воно на ньому ґрунтується й може бути засвоєним лише за умови його формування [126, с. 15]. Стосовно цього С. Казанцев зауважує, що в могутньому інформаційному потоці може виникнути "розмивання" фундаментальних знань, а тому необхідним є розвиток у студентів методолого-культурологічного фундаменту, системоутворювальними компонентами якого є методологічна, інтелектуальна, креативна, інформаційна культура [146, с. 36]. Ось чому розвиток у майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел мотивації до самостійного оволодіння методологією навчального пізнання й творчої діяльності стає визначальним.

Таким чином, фундаменталізація як важлива тенденція розвитку професійного навчання майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел характеризується формуванням фундаментального знання як системи універсальних знань, на основі якої їх соціокультурний світогляд набуває нового якісного рівня й дає їм змогу швидко змінювати себе й адаптуватися до нових умов і вимог професійно-художньої діяльності [369].

Фундаменталізація освіти тісно поєднується з професіоналізацією. Зокрема, С. Гончаренко стверджує, що фундаменталізацію і професіоналізацію, як тенденції розвитку професійної освіти, варто розглядати як не конкуруючі самодостатні моделі професійної освіти. Їх доцільно розглядати як послідовні рівні, що доповнюють один одного: загальнонауковий (базовий) і спеціальний (професійно-орієнтований) [74, с. 5–7].

Щодо нових підходів до розв'язання суперечності між фундаментальною освітою і професійним навчанням, висловлювався і В. Кінельов. Зокрема він зазначав, що орієнтація на вузьку підготовку професіоналів відображає рівень розуміння соціальної захищеності особистості у попередні десятиліття. Нині ситуація змінюється. За нових соціальних і економічних умов реально захищеною може бути лише широкоосвічена людина, здатна гнучко перебудовувати напрям і зміст своєї діяльності у зв'язку зі зміною технологій або вимог ринку праці [155, с. 10]. Особливого значення це набуває в умовах диверсифікації виробництва, створення нових базових продуктивних напрямів, зростання рівня продуктивності праці, кардинального підвищення якості виготовленої продукції.

Зазначимо, що фундаменталізація професійного навчання, як один із провідних **принципів** розвитку професійної освіти, на якому наголошується у Концепції розвитку професійно-технічної (професійної) освіти в Україні [174],

полягає в забезпеченні ґрунтовної теоретичної та практичної підготовки учнівської молоді на основі науковості, дослідницького характеру знань, їх практичної спрямованості. Як стверджують Є. Шиянов та І. Котова, освоєння сучасних і фундаментальних теорій недостатньо для нормального перебігу процесу навчання. Не менш важливими є практичні знання, розуміння умов і способів їх використання, оскільки вони розширюють діапазон можливостей і збагачують особистісний досвід, роблять теоретичні знання затребуваними у повсякденному житті, а не тільки в навчальних ситуаціях [480, с. 6–8]. Тобто, фундаменталізація професійного навчання майбутніх фахівців, і зокрема художнього профілю, забезпечує інтелектуальну мобільність знань, їх використання в реальній професійно-художній діяльності. Це, в свою чергу, ґрунтується на реалізації концепції поглибленого вивчення системи знань з конкретної професії й водночас спрямовується на оволодіння гуманітарними й природничо-науковими знаннями, що забезпечують всебічний розвиток особистості фахівця. Такий підхід до реалізації фундаменталізації навчання, як одного з провідних принципів, на якому ґрунтується сучасна багаторівнева освіта, С. Казанцев називає: освіта "в глибину" і освіта "в ширину" (на основі фундаментальних знань) [146, с. 23].

У зв'язку з цим, доцільно наголосити, що реалізація принципу фундаменталізації сприяє оволодінню майбутніми фахівцями художніх промислів і ремесел знаннями тенденцій розвитку матеріальних і духовних потреб суспільства, його культури, методами організації та здійснення діяльності на системному рівні й відповідними вміннями: виявляти соціально-значущі функції та властивості об'єктів і предметного середовища в цілому, розглянутих у контексті конкретних типів образів життєдіяльності; на основі аналізу інформаційних матеріалів формувати проблеми та розробляти підходи до їх вирішення з послідовною реалізацією відповідних завдань і пріоритетною орієнтацією на культурологічні та соціально-психологічні чинники; розробляти проектну ситуацію на змістовному рівні, формувати цільові властивості об'єкта, використовуючи в своїй діяльності сучасні знання розвитку суспільства, проблем техногенної безпеки, здоров'я людини, тенденцій розвитку матеріальної й художньої культури, загальних досягнень сучасної цивілізації. Ми погоджуємось з точкою зору Л. Зоріної стосовно того, що фундаменталізація навчання має здійснюватися на рівні загального теоретичного представлення навчального предмета, навчального матеріалу, педагогічної діяльності, структури особистості [129, с. 105–109].

Зокрема, на рівні навчального предмета фундаментальність професійного навчання майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел забезпечується під час вивчення таких фундаментальних і професійно-орієнтованих дисциплін, як: основи композиції, основи кольорознавства, креслення і перспектива, пластична анатомія, історія образотворчого, декоративно-вжиткового мистецтва, технологія матеріалів, технологія виробництва, конструювання, моделювання, технічний рисунок та інші. Ці дисципліни створюють основу, фундамент для подальшого вивчення спеціальних дисциплін.

Забезпечення фундаментальності в професійному навчанні дає можливість виховувати особистість фахівця художнього профілю нової генерації, якому притаманні духовна свобода, право вибору й проектування своїх життєвих цілей, активність, зацікавленість у вивченні світового знання й творчості. Він розглядає свою професію не тільки як засіб соціального розвитку, а й саморозвитку.

Фундаментальність професійного навчання забезпечує формування фахівця як цілісної особистості, здатної на основі оволодіння фундаментальними знаннями інтегрально розв'язувати професійні завдання і життєві проблеми. Це особливо актуально в ситуаціях, коли метою праці стають не конкретні операції, а технологічний цикл, що потребує від фахівця розуміння загального кінцевого результату, коли зміст праці ґрунтується не на емпірично накопичених навичках, а на відповідному обсязі теоретичних і спеціальних знань, умінь, котрі дають можливість творчого осмислення виробничої ситуації, що склалася. З огляду на це необхідно формувати у майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел творче мислення, ініціативність, професійну культуру й соціальну відповідальність за можливі наслідки помилок і прорахунків у використанні сучасних технічних засобів та їхніх потенційних руйнівних можливостей.

Професійна культура розглядається нами як найвищий рівень професіоналізму, що досягається через усвідомлення і саморефлексію, й водночас, як міра і спосіб творчої самореалізації фахівця в різноманітних видах професійної діяльності й спілкуванні, спрямованих на освоєння, передачу і створення професійних цінностей, нових технологій. У професійній культурі особливо виявляються: а) уміння виділити професійну ситуацію серед інших; б) розуміння й усвідомлення здобутих знань; в) уміння застосовувати комплекс засобів і методів професійної діяльності; г) готовність до саморозвитку і самовдосконалення [424, с. 167].

Водночас фундаменталізація професійного навчання сприяє формуванню у майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел таких професійних і особистісних якостей, котрі дають їм змогу успішно адаптуватися, жити й працювати в умовах ХХІ століття, з його соціально-культурними, екологічними, технологічними, економічними й іншими викликами. До їхніх особистісних якостей належить системне мислення, творча активність, екологічна, правова, інформаційна, комунікативна культура, культура підприємництва, здатність до здійснення свідомого аналізу результатів своєї діяльності, оволодіння новими знаннями, що в цілому сприятиме удосконаленню багатфункціональних умінь, забезпеченню професійної мобільності та конкурентоспроможності фахівця художнього профілю, відповідно до запитів і вимог сучасного та перспективного ринків праці. Це, в свою чергу, зумовлює необхідність постійного моніторингу перспективних вимог до змісту професійно-художньої освіти крізь призму професійних цінностей, інтересів особистості і соціально-культурних потреб суспільства.

До професійно важливих якостей особистості фахівця художніх промислів і ремесел належать її найважливіші індивідуально-психологічні особливості, які визначають успішність освоєння професії та виконання професійно-художньої діяльності. Так, у професійно-художній діяльності важливе значення має розвинений окомір – здатність людини з різною точністю оцінювати та порівнювати величини об'єктів, що сприймаються на зір, і відстані до них. Розрізняють статичний і динамічний окоміри. Статичний окомір – визначення розмірів нерухомих предметів, їх віддаленості і відстані між ними. Динамічний окомір – здатність визначати співвідношення між об'єктами, що рухаються. Існують значні індивідуальні відмінності окомірів, а в багатьох професіях він має важливе значення [424, с. 140]. Крім того, важливо, щоб майбутні фахівці художніх промислів і ремесел володіли міцною оперативною пам'яттю – тип пам'яті, який включає в себе процес запам'ятовування, збереження й актуалізацію інформації, що переробляється в процесі виконання певної діяльності, операцій. Тривалість оперативної пам'яті обмежується часом виконання відповідної діяльності [424].

У процесі реалізації принципу фундаменталізації освіти важливого значення набуває розвиток у майбутніх фахівців художнього й професійного мислення, зокрема аналітико-синтетичних, рефлексивних умінь, умінь синтезувати, інтегрувати різні за значенням знання в цілісну картину світу.

Зазначимо, що фундаменталізація професійного навчання майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел тісно поєднана з принципом синтезу мистецтв, тобто поєднанням різних видів мистецтв або окремих елементів у межах одного виду [19, с. 168]. На основі цього зміст професійно-художньої освіти має враховувати усі аспекти синтетичної природи естетичного впливу мистецтва на особистість фахівця та синтетичних зв'язків у структурі декоративно-вжиткового й образотворчого мистецтва. Основною метою фундаментальної професійно-художньої підготовки повинно стати формування такого фахівця, який би органічно поєднував можливість сприймати і переживати художній зміст творів усіх видів мистецтва. Тобто, під час навчання основ художньої професії має забезпечуватися виховання особистості, яка була б суб'єктом синтезу мистецтв, а її художній розвиток не обмежувався б діяльністю в тому чи іншому виді мистецтва.

Відомо, що до об'єктивних чинників формування особистості майбутнього фахівця художніх промислів і ремесел з синтетичним сприйняттям мистецтва належать: соціально-економічні та культурні умови життя людей, що відкривають доступ до мистецтва, політика держави у сфері професійно-художнього виховання, освіти; рівень розвитку матеріальної бази і можливостей розповсюдження різних видів мистецтва; науково обґрунтоване планування у сфері художньої культури, виробництва. Тому до чинників, що впливають на формування інтересу до різних видів мистецтв доцільно віднести: індивідуальні та психологічні якості особистості майбутнього фахівця; його художні нахили, здібності, інтелектуальні можливості оволодівати системою знань і вмінь з професії художнього

профілю; рівень естетичного виховання, соціальної активності, наступність в оволодінні художньою професією, художня орієнтація на перспективу.

В умовах національно-культурного відродження держави важливо, щоб вплив об'єктивних і суб'єктивних чинників сприяв органічній взаємодії особистості з усім комплексом мистецтв. Характерною особливістю синтезу мистецтв у процесі професійної підготовки фахівців художніх промислів і ремесел є зумовленість його розвитку єдиним творчим методом, що забезпечує єдність змісту мистецтв способами відображення дійсності, реалізації естетичних ідеалів і цілей, художньої методології. Професійне навчання на основі синтезу мистецтв сприяє якісному засвоєнню учнями усіх видів мистецтв, формуванню не просто суб'єктів художнього процесу, а й суб'єктів синтезу мистецтв. Крім того, важливо навчити майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел мислити системно. Адже, як зазначає З. Решетова, свідоме оволодіння ідеями і принципами системного підходу змінює стратегію дослідження проблем і розв'язання практичних завдань, створює нове уявлення про речі, змінює характер практичних рішень і розробок [457, с. 87]. Вихід на системне, цілісне пізнання та самопізнання, розвиток і саморозвиток С. Баляєвою обґрунтовано як стратегічний напрям фундаменталізації навчання [24]. Стосовно системного характеру фундаменталізації професійного навчання, зазначає і С. Казанцев, елементи її поєднання, детерміновані та взаємопов'язані структурно, за змістом й на рівні навчально-пізнавальної діяльності особистості фахівця [146, с. 35].

Отже, фундаментальна підготовка майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел спрямовується на оволодіння новим теоретичним знанням, змістом професійної діяльності, системним структуруванням досвіду творчої, дослідно-пошукової роботи, глибинне осмислення результатів власної діяльності, творчий саморозвиток в ній. Викладене вище потребує детального обґрунтування принципів відбору і структурування змісту професійно-художньої освіти.

3.2. Принципи відбору і структурування змісту професійно-художньої освіти

Творчий розвиток особистості фахівця художніх промислів і ремесел потребує наукових підходів до визначення змісту професійно-художньої освіти з урахуванням ціннісних і культурологічних аспектів художньої діяльності, на основі традицій декоративно-вжиткового та образотворчого мистецтва українського народу.

Аналіз наукових праць з досліджуваної проблеми свідчить, що у визначенні змісту професійно-художньої освіти використовувались різні **підходи, принципи і критерії**. Так, згідно із **знаннєво орієнтованим підходом** забезпечувався відбір необхідного обсягу навчального матеріалу для засвоєння учнями під час оволодіння професією. Знаннєво орієнтований зміст, з одного боку, сприяв соціалізації учнівської молоді в професійному житті, а, з іншого, не забезпечував необхідні основи для їхнього особистісного розвитку

й творчої самореалізації. Тобто, знаннєво орієнтований зміст спрямовувався, насамперед, на формування професійно важливих якостей фахівця, його розвиток як члена суспільства. Тому не випадково йому на зміну прийшов *особистісно орієнтований підхід* (І. Лернер, М. Скаткін, В. Ледньов та ін.), згідно з яким забезпечується задоволення освітніх потреб особистості, її розвиток і саморозвиток в соціально-культурному середовищі. Крім того, особистісно орієнтований зміст освіти, як стверджують Є. Шиянов і І. Котова, спрямований на розвиток природних особливостей людини (здоров'я, здатності мислити, відчувати, діяти), соціальних властивостей (бути громадянином, сім'янином, працівником) і властивостей суб'єкта культури (свобода, гуманність, духовність, творчість) [480, с. 181].

Особистісно орієнтований зміст (за А. Хуторським) забезпечує становлення системи особистісних освітніх смислів учнів, яка поєднує: особистісну творчість учнів; самоусвідомлення особистісного досвіду, знань, емоційно-ціннісного ставлення до навколишнього світу; діяльність учнів з урахуванням загальнокультурних знань і соціального досвіду [466, с. 81].

У формуванні особистісно орієнтованого змісту професійно-художньої освіти важливе значення має обґрунтована В. Ледньовим трикомпонентна модель структури особистості: функціональні механізми психіки, до яких належать механізми сприйняття інформації, мислення, психомоторики, саморегуляції тощо; досвід особистості, що включає знання, уміння, навички, а також її спрямованість, пізнавальні, естетичні, комунікативні якості, досвід виконання загальних і спеціальних видів діяльності, досвід творчої діяльності; узагальнені типологічні властивості особистості, тобто характер, темперамент, здібності тощо [210].

В умовах особистісно орієнтованої парадигми основними вимогами до змісту професійно-художньої освіти є:

- соціально-культурні, які передбачають задоволення потреб особистості в багаторівневій якісній професійній освіті, забезпечення розвитку особистості майбутнього фахівця, здатного впливати на соціокультурні процеси;
- психолого-педагогічні, що сприяють розвитку професійної компетентності й соціально-значущих знань, умінь особистості, які сприятимуть їй в удосконаленні на кожному етапі навчання, розвитку мотивації до постійного самовдосконалення;
- науково-технічні, які передбачають забезпечення успішної професійної діяльності, мобільності та адаптації особистості в умовах динамічного техніко-технологічного оновлення художнього виробництва.

З метою розвитку мотиваційної сфери особистості фахівця художніх промислів і ремесел, мотивів, що визначають її професійну спрямованість, суттєве значення має включення в навчальну програму відомостей про роль тієї чи іншої професії в соціально-економічному розвитку нашої держави, попит ринку праці на фахівців з цих професій, перспективи професійного вдосконалення, матеріальне забезпечення тощо.

На основі використання методики відбору змісту, обґрунтованою Т. Новіковою [270] ми дійшли висновку, що формування змісту професійно-художньої освіти базується на:

- системному аналізі виробництва в цілому і професійно-художньої діяльності зокрема;
- аналізі змісту професійно-художньої діяльності й характеру зв'язків з кожним компонентом виробництва;
- поєднанні моделі структури особистості зі структурою професійної діяльності в системі конкретного художнього виробництва;
- встановленні послідовності дій під час відбору змісту професійно-художнього навчання.

Варіативність змісту особистісно орієнтованого професійно-художнього навчання забезпечується введенням до програмного матеріалу суб'єктивного досвіду особистості (життєвого, освітнього, професійного), тобто сукупності знань, умінь і якостей особистості. На думку Е. Зеєра, "перетворення суб'єктивного досвіду в особистісно орієнтований навчальний матеріал можливе за умови застосування таких процедур, як: діагностика конкретного виду досвіду; структурування даних досвіду; знаходження технологічних прийомів актуалізації суб'єктивного досвіду учнів" [122, с. 23]. Включення до змісту навчального матеріалу суб'єктивного досвіду особистості надає знанням і вмінням особистісного смислу, а також збагачує життєвий досвід.

Особистісна компонента змісту професійного навчання зумовлює необхідність проектування курсів, практикумів, спрямованих на формування професійно важливих якостей та соціально-професійних умінь і форм поведінки, зокрема: комунікативність, відповідальність, рефлексія, працездатність, здатність до співробітництва, кооперації, професійної самостійності, ініціативності, активності тощо.

Особистісно орієнтована парадигма професійно-художньої освіти зумовлює необхідність формування змісту навчання на діяльнісно-розвивальних засадах. Діяльнісна основа змісту професійно-художньої освіти (А. Хуторський) формувалася на основі врахування: способів діяльності, характерних для художніх промислів і ремесел; способів загальної навчальної діяльності (наприклад, навчитися працювати згідно з інструкціями, довідниками, навчальними посібниками); рефлексивних способів освітньої діяльності (графічних, вербальних, емоційно-образних тощо) [466].

Діяльнісно-розвивальний підхід до відбору і структурування змісту професійно-художньої освіти забезпечує визначення способів творчого осмислення природних форм, їх інтерпретації в художні проекти й на цій основі створення учнями власних виробів декоративно-вжиткового мистецтва. За цих умов майбутній фахівець художніх промислів і ремесел оволодіває творчим досвідом застосування знань, способами практичної художньої діяльності, досвідом "бути особистістю", тобто досвідом виконання особистісних функцій – рефлексії, саморегуляції, соціальної відповідальності, креативності тощо. На основі такого підходу забезпечується визначення

кожним учнем власного стилю навчання, презентації досягнутих результатів, оцінювання та самооцінювання власного творчого потенціалу.

Водночас, діяльнісна складова змісту професійно-художньої освіти є більш творчою, ніж продуктивною. Адже іноді художник з великими творчими можливостями є малопродуктивним у створенні мистецьких шедеврів, на відміну від продуктивного виконавця копій витворів декоративно-вжиткового мистецтва. Отже, творча художня діяльність залежить не тільки від прагнень і фізичних сил особистості, а насамперед, від таких її якостей, як інтуїція, фантазія, оригінальність, осяяння, творче уявлення тощо.

Підвищення соціальної активності, конкурентоспроможності й мобільності майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел ґрунтується на **компетентнісному підході** до формування змісту професійно-художньої освіти. Вимоги до професійної компетентності персоналу зумовлюються і постійним зростанням конкуренції на ринку товарів і послуг. Відомо, що конкурувати на ринку зможе та продукція, яка є практичною, зручною, надійною в користуванні, екологічно безпечною, а крім того, ще й естетично привабливою. У зв'язку з цим, в Україні посилюються вимоги до професійної освіти, зокрема до її якості, мобільності й адекватного реагування на виклики ХХІ століття, в якому освіченість і інтелект все більше будуть належати до розряду національного багатства країни, а здоров'я, особистісний розвиток, прагнення до творчості, гнучке оволодіння різними видами діяльності, компетентність у розв'язанні нестандартних завдань перетворюватися на важливий чинник її економічного розвитку.

Реалізація компетентнісного підходу уможливорює формування змісту професійно-художньої освіти з метою забезпечення відображення суб'єктивних компонентів людської культури. Цей підхід є підґрунтям оволодіння майбутніми фахівцями художніх промислів і ремесел компетенціями розв'язувати важливі практичні завдання. Якщо до ключових компетенцій загальної освіти належать навчальні, дослідницькі й комунікативні компетенції, то до професійних, як зазначає О. Новіков, доцільно відносити такі: аналіз трудового і технологічного процесів; створення професійно-цінної інформації; прогнозування розвитку технологічних, виробничих, кадрових і інших подій; здатність до прийняття відповідальних рішень тощо [267, с. 55].

Проектування змісту професійного навчання майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел ґрунтується на вимогах, які висуває до них художнє виробництво: висока кваліфікація, знання суміжних процесів, професійна мобільність, знання питань організації і економіки художнього виробництва; сформованість логічного і критичного мислення, уміння розв'язувати проблемні виробничі ситуації тощо.

Зміст професійно-художньої освіти передбачає відбір такої системи знань, на основі якої соціокультурний світогляд особистості фахівця художніх промислів і ремесел набуває нового якісного рівня і дає їй змогу швидко

змінювати себе, адаптуватися до нових умов і вимог професійної діяльності та передбачає перехід до моделі професійного розвитку фахівця, орієнтованої на формування у робітника умінь аналізувати технологічні ситуації, самостійно приймати рішення і виробляти критерії оцінювання результатів власної діяльності. Така модель забезпечує динамічність професійності на відміну від раз і назавжди набутої кваліфікації.

Тобто, ринковий характер розвитку економіки зумовлює необхідність забезпечення підготовки кваліфікованих робітників, які володіють комплексом взаємопов'язаних компетенцій і професійно важливих якостей: самостійність, організованість, комунікативність, саморегуляція, відповідальність, творчість, здатність до самоконтролю, рефлексія, працездатність, соціально-професійна мобільність, толерантність тощо.

В умовах диверсифікації художнього виробництва, розвитку нових професійних напрямів, підвищення якості виготовленої продукції ці та інші якості, а також інтелектуальна мобільність знань, їх використання в реальній виробничій діяльності є основою культури праці кваліфікованого робітника художніх промислів і ремесел.

Водночас, культура праці характеризується наявністю сформованих у виробничого персоналу умінь виявляти соціально важливі функції та властивості об'єктів предметного середовища в цілому. Культура праці кваліфікованого робітника також ґрунтується на уміннях самостійно розробляти технологічні ситуації, проектувати цільові властивості об'єкта, використовуючи в своїй діяльності сучасні знання розвитку суспільства, проблем техногенної безпеки, здоров'я людини, загальних досягнень сучасної цивілізації. У реалізації цього аспекту діяльності кваліфікованого робітника важливу роль відіграє **культурологічний підхід** до формування змісту професійно-художньої освіти.

Концепція "культурологічного підходу", обґрунтована відомими дидактами І. Лернером, В. Краєвським, М. Скаткіним, не тільки збагатила педагогічну теорію, а й дістала широке визнання у педагогічній практиці. Значення культурологічного підходу до формування змісту професійно-художньої освіти полягає в його варіативності й розкритті особливостей співіснування різних культурних освітніх систем (полікультурний аспект). Основна ідея полікультурності освіти, як зазначає Н. Крилова, полягає у відображенні в освітній політиці діалогу й національного узгодження культури регіону, прояву демократичних ідей міжнаціональної й міжнародної контекстності освіти, співвідношенні й взаємовпливі різних культурних освітніх просторів, створенні рівних можливостей для розвитку кожної із культур, задекларованих в освітній політиці різних країн світу [190].

Культурологічна складова змісту професійної підготовки майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел передбачає наповнення освітньо-виховного процесу культурними складовими майбутньої художньої діяльності, що сприятиме їхньому культурному розвитку й саморозвитку, зокрема такими системоутворювальними культурологічними поняттями, як

культура, національна культура, художня творчість, норми, цінності, культурна діяльність, культурні традиції тощо [368]. У зв'язку з цим, наголосимо на теоретичному значенні наукових праць вітчизняних вчених В. Болгаріної [36], В. Бойчука [35], Н. Заячківської [121], В. Ковальчука [158], С. Нікітчиної [264] та ін.

Реалізація культурологічного підходу до формування змісту професійно-художньої освіти ґрунтується на врахуванні положень **принципу культуровідповідності**, згідно з яким зміст має бути адекватний сучасній культурі, її особливостям. Оволодіваючи таким змістом, майбутні фахівці художніх промислів і ремесел набувають досвіду створення нових культурних форм в умовах художнього виробництва. Культурологічна складова змісту професійної підготовки кваліфікованих робітників спрямована й на розвиток їхніх індивідуальних особливостей і можливостей, професійних інтересів, а також сприяє формуванню свободи вибору й культурного самовизначення на основі прийняття ними культурних і соціально-значущих цінностей [499].

Культурологічний підхід до підготовки майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел є важливою основою їх творчої самореалізації в професійній діяльності. Відомо, що творчість має бути присутня в будь-якій професійній діяльності, а особливо в тій, що передбачає створення не масової, а індивідуальної продукції.

Узагальнення результатів констатувального вивчення показало, що більшість учнів сучасної професійно-художньої школи надають перевагу культурним цінностям, а також цінностям творчості й життєдіяльності, зокрема: альтруїзму, емпатії, толерантності, самореалізації, свободі, інтересу, взаєморозумінню, співпраці, підтримці тощо. Не менш важливою складовою професійної культури кваліфікованих робітників є їхня інформаційна культура, формуванню якої останнім часом надається належна увага у всіх ПТНЗ художнього профілю України. Особливо цінним є створення інформаційно-консультативних бібліотечних центрів, які забезпечують оновлення змісту професійно-художньої освіти на засадах культурологічного підходу до розвитку творчого потенціалу майбутніх кваліфікованих робітників художніх промислів і ремесел.

На формування у майбутніх кваліфікованих робітників національної свідомості, прилучення їх до цінностей художньої культури, традицій народного мистецтва спрямована етнокультурна складова змісту професійно-художньої освіти. Особливе значення її полягає в оволодінні учнями ПТНЗ художнього профілю системою художніх знань, сюжетів, образів, створених народом і на цій основі реальний творчий розвиток своїх художніх здібностей.

Як свідчать результати наших експериментальних пошуків, етнокультурна складова змісту підготовки майбутніх фахівців з професій художніх промислів і ремесел найбільш ефективно реалізується в процесі залучення їх до дослідно-пошукової роботи, спрямованої на вивчення творчої діяльності народних майстрів художніх ремесел; збирання виробів народного мистецтва для етнографічних музеїв, замальовування стародавніх форм і

орнаментів; відтворення їх у навчальних проектах і виробах декоративно-вжиткового мистецтва.

Професійна підготовка майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел на основі культурологічного підходу передбачає формування потреби в художній творчій діяльності, розвитку естетичних смаків, тобто умінь оцінювати всі явища дійсності з точки зору їх естетичної цінності. Завдяки розвиненій естетичній свідомості учні ПТНЗ художнього профілю мають можливість емоційно й художньо відображати дійсність через естетичні почуття, переживання, норми, ідеали, у формах своєї поведінки в процесі навчання, професійної діяльності на виробництві, у вільний час. Естетична компонента змісту професійної підготовки майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел впливає на формування культури людських стосунків, почуттів, що реалізується у їхньому творчому ставленні до власної життєдіяльності, вихованні якостей естетичного суб'єкта: здатність адекватно розуміти мистецтво, діставати насолоду від його споглядання, сприймати і переживати в ньому суперечності суспільного й індивідуального буття як проблеми існування й самоствердження в світі [106].

Творча реалізація культурологічних засад професійно-художньої освіти уможливорює формування у майбутніх кваліфікованих робітників потреби у професійному розвитку й неперервному самовдосконаленні з метою повного розкриття власних сил, здібностей, талантів, тобто творчої самореалізації в професійно-художній діяльності.

Зміст професійно-художньої освіти є теоретичною основою, що забезпечує оволодіння учнівською молоддю майбутньою професією художніх промислів і ремесел. Отже, це зумовлює створення такої системи знань і вмінь, яка забезпечить майбутнім фахівцям високий рівень готовності до виконання конкретних видів професійно-художньої діяльності, неперервного творчого вдосконалення в технологіях художнього оздоблення витворів декоративно-вжиткового мистецтва. У зв'язку з цим, відбір і структурування змісту професійно-художньої освіти необхідно здійснювати з урахуванням відповідних *дидактичних принципів*.

Існують різні системи принципів відбору і структурування змісту освіти, обґрунтовані відомими дидактами Ю. Бабанським [20], В. Беспальком [29], В. Загв'язинським [111], В. Краєвським [181], І. Лернером [212], В. Ледньовим [210] та ін. Так, В. Краєвський запропонував три принципи відбору змісту, зокрема: відповідності змісту освіти рівню сучасної науки, виробництва, вимогам демократичного суспільства; врахування єдності змістової і процесуальної сторін навчання; структурованої єдності змісту на різних рівнях його формування з урахуванням особистісного розвитку учня [440]. В. Рижов пропонує керуватися такими принципами відбору змісту професійної освіти: "відповідність соціальному замовленню; забезпечення наукового та практичного значення навчального матеріалу; урахування реальних можливостей конкретного процесу навчання; забезпечення єдності змісту освіти з позицій усіх навчальних предметів, гуманізації" [389, с. 47].

На необхідності використання специфічних принципів відбору змісту наголошує О. Ходусов. Зокрема, йдеться про: відповідність змісту професійної освіти розвитку виробництва; врахування вимог єдиного тарифно-кваліфікаційного довідника під час визначення кваліфікаційного рівня підготовки робітників; удосконалення предметної структури навчального плану; науковість, системність і доступність навчального матеріалу, реалізацію принципу політехнізму і міжпредметних зв'язків; єдність практичного (виробничого) навчання і продуктивної праці [302, с. 155].

Відбираючи зміст навчального матеріалу з кожної дисципліни, на думку Р. Гуревича, слід враховувати: оптимальну щодо інших навчальних дисциплін кількість матеріалу; логічну послідовність розміщення навчального матеріалу; ступінь ущільнення інформації, що включає зниження її наукового рівня; оптимальне співвідношення теоретичних і прикладних знань з урахуванням вимог конкретної професії і спеціальності; спосіб викладу навчального матеріалу, що забезпечує постійне підвищення інтересу до дисципліни та вироблення загального прагнення до пізнання нового; наявність необхідних завдань для самоперевірки та самоконтролю [85, с. 41].

Як показало вивчення, не всі науковці виділяють однаково принципи відбору змісту професійної освіти. Так, О. Новіков обґрунтовує доцільність враховувати основні положення принципів: гуманітаризації, фундаменталізації, діяльній спрямованості та національного характеру освіти, регіоналізації й випереджувального характеру освіти, саморозвитку особистості, наступності та інтеграції освітніх програм [269].

Особливої уваги заслуговують принципи саморозвитку особистості, обґрунтовані В. Андрєєвим: системності, проблемності, самопізнання, інформативності, оптимальності тощо [8, с. 341–353].

Привернемо також увагу до принципів інформативності й оптимальності. Згідно з принципом інформативності забезпечується відбір суспільно й особистісно цінної навчальної інформації, її генералізація, надійність, достовірність, дискретність. Відповідно реалізація цього принципу впливає на забезпечення оптимального поєднання теорії і практики, конкретного й абстрактного, логічного і евристичного, емоційного та раціонального змісту професійно-художньої освіти.

На основі здійсненого аналізу ми дійшли висновку, що у формуванні змісту професійно-художньої освіти поряд із загальновідомими принципами (гуманізації, гуманітаризації, фундаменталізації, індивідуалізації, диференціації, культуровідповідності, естетизації), важливими є принципи науковості, системності, доступності, наступності, інтеграції, екологізації, а також специфічні принципи: ціннісних орієнтацій особистості в декоративно-вжитковому мистецтві (аксіологічний підхід), самореалізації особистості в художньо-творчій діяльності (синергетичний підхід), регіональності, єдності теорії і практики в художньому розвитку особистості фахівця художніх промислів і ремесел.

Принцип науковості передбачає відображення системи наукових знань, що є характерними для специфіки сучасного розвитку художньої галузі. Наприклад, знання, що стосуються комп'ютерних програм створення орнаментів і їх виконання на різних видах матеріалів тощо. Водночас, до змісту навчальних предметів важливо вводити знання, що стосуються художньої термінології, теорій, концепцій, достовірних фактів художнього характеру тощо.

Проектуючи зміст професійно-художньої освіти з урахуванням принципу науковості, педагоги ПТНЗ художнього профілю відбирають знання, що формують систему наукових поглядів на природу, суспільство, сучасну техніку й технології виробництва, а також практичні уміння й навички, що забезпечують підготовку майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел до творчої професійно-художньої діяльності, впровадження досягнень науки і техніки у процес виготовлення виробів декоративно-вжиткового мистецтва.

Для того, щоб зміст навчальних предметів відповідав якісним і структурним змінам у науці, С. Батишев пропонував, забезпечувати його відбір таким чином:

- проблемна побудова знань на базі прогнозованого розвитку професійно-кваліфікаційної структури робітничих кадрів;
- відображення сучасних досягнень науки, техніки і прогресивних технологій відповідної виробничої галузі;
- дотримання політехнічного принципу;
- взаємозв'язок загальної та професійно-технічної освіти;
- визначення основних ідей навчальних предметів стосовно конкретної робітничої професії;
- відображення досвіду новаторів виробництва, видів робіт споріднених професій, змісту основного і регіонального компонентів;
- орієнтація на зростання рівня виробничої кваліфікації робітника [488, с. 182–185].

Реалізація принципу науковості, як зазначає Р. Гуревич, потребує: до змісту кожної дисципліни вводити елементи відповідної наукової інформації, а також домагатися, щоб центральне місце у змісті того чи іншого навчального предмета посідали, найбільшою мірою, провідні наукові теорії. Вони мають відображати найширше коло явищ і процесів [85, с. 39].

Згідно з принципом науковості забезпечується комплексний підхід до формування навчальних програм на основі поєднання змісту різних наукових знань: культурологічних, мистецтвознавчих, етнографічних, етнодизайнерських, технологічних, технічних, економічних, екологічних, правових тощо. Принцип науковості передбачає відбір такого змісту професійно-художньої освіти, який ефективно впливає на формування у майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел дослідницького типу мислення.

Згідно з **принципом системності** відбираються знання, уміння й навички, що відповідають сучасному розвитку суспільства, забезпечують можливості особистісного розвитку [309, с. 144]. До цієї думки також схиля-

ється І. Лернер, який зауважує, "що під час відбору змісту освіти необхідно на кожному рівні його конструювання включати такі компоненти, як: систему наукових знань, способи діяльності в типових ситуаціях, досвід творчої діяльності, досвід емоційно-ціннісного ставлення до світу" [440, с. 79].

Принцип системності є важливим у відборі найбільш цінного змісту професійно-художньої освіти для розвитку та саморозвитку творчих здібностей майбутніх фахівців художніх помислів і ремесел. У зв'язку з цим, як зазначає Ш. Амонашвілі, доцільно дотримуватися таких правил: необхідно уточнити й проаналізувати основні компоненти систем; визначити способи, засоби взаємозв'язку між компонентами системи; встановити основні тенденції функціонування і розвитку системи; показати умови найбільш ефективного функціонування і розвитку системи; пам'ятати, що зміна об'єкта характеризується цілісністю; прагнути не тільки зреалізовувати системний підхід до об'єкта дослідження, але й до саморозвитку власних творчих здібностей [3, с. 342].

Системоутворювальним чинником формування змісту професійно-художньої освіти є цілі навчання, реалізація яких дає змогу підготувати фахівця художніх промислів і ремесел з високим рівнем професійної компетентності і культури, професійної майстерності й творчого підходу до виконання роботи.

Згідно з принципом системності добираються знання, які на всіх рівнях навчання – початковому, проміжному і кінцевому – дають можливість майбутнім фахівцям художніх промислів і ремесел ефективніше адаптуватися до вимог художнього виробництва, виконувати основні функції на конкретному робочому місці, а найбільше – планувати виробничі процеси, визначати послідовність виконання технологічних прийомів, здійснювати контроль за якістю роботи, дотримуватися правил техніки безпеки й раціональної організації робочого місця тощо.

Згідно з *принципом ціннісних орієнтацій в декоративно-вжитковому мистецтві* універсальною цінністю майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел є творчість, зокрема творчість декоративно-вжиткова.

В. Франкл визначає цінності як смислові універсалії, що викристалізувалися у результаті узагальнення різних ситуацій, з якими людству довелося зіткнутися на різних історичних етапах. Учений виділяє три групи цінностей, що дають змогу зробити життя осмисленим: цінності творчості, цінності переживань, цінності відношень [459, с.301]. За цих умов кожний учень, який зацікавлено і творчо оволодіває художньою професією, власне, стає суб'єктом ціннісних відношень, які характеризуються емоційною і раціональною сферами свідомості.

Під ціннісними орієнтаціями особистості науковці розуміють систему соціальних установок, зумовлених певними цінностями, тобто об'єктами предметного і духовного порядку, які є значущими для індивіда і регулюють характер його діяльності [106, с. 128]. На думку А. Комарової, "...ціннісна орієнтація особистості складається з її ціннісного ставлення до дійсності, в

яку перетворюються цінності, включені індивідом без своєї волі або свідомо в свою діяльність" [165, с. 67]. Система ціннісних орієнтацій є однією з найбільш стабільних характеристик особистості і має багатоступінчасту структуру. Ціннісні орієнтації "програмують" всю діяльність людини на тривалий термін, визначають генеральну лінію поведінки [424, с. 241]. Ціннісні орієнтації є опорними установками для прийняття рішень і регулювання поведінки майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел.

Отже, ціннісна орієнтація – це комплекс духовних детермінант діяльності людей або окремої людини, а також відповідних їм соціально-психологічних утворень, які інтерпретуються в позитивному ракурсі їх значень. Такими детермінантами є уявлення, знання, інтереси, мотиви, потреби, ідеали, а також установки, стереотипи, переживання людей [196, с. 343].

Зазначимо, що ціннісні орієнтації визначають життєві принципи, ідеали, почуття, без них не може відбуватися процес становлення особистості фахівця як художника і як громадянина. У зв'язку з цим, важливе значення має спрямованість педагога-художника на формування в учнів ідеального образу професіонала, а також утвердження професійних якостей, духовних інтересів, віри в свої професійні можливості. З огляду на це, важливими для нашого дослідження є наукові праці Г. Мельника, присвячені формуванню в учнів базових професійних якостей під час оволодіння народними художніми промислами [239], а також інших дослідників з проблем інтегративного підходу до формування ціннісних орієнтацій у процесі становлення особистості фахівця [140].

Зміст професійно-художньої освіти, відібраний згідно з цим принципом, спрямований на розвиток у майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел високого рівня творчості, відповідальності за результати своєї діяльності, орієнтованості на культурно-історичні цінності, традиції народного мистецтва, на підготовку професіонала-митця такого рівня майстерності, який би завжди прагнув удосконалювати свої знання та вміння упродовж усієї художньої діяльності.

Оволодіння таємницями народного мистецтва, як зазначає Н. Ничкало у передмові до підручника "Технологія вишивки", потрібно для того, щоб жити ті духовні корені, які еднають нас з минулим, із світом пращурів, їхніми духовними ідеалами і поглядами, що базувалися на доброті, любові до рідної землі, природи, краю, до нашої Української держави [367, с. 16].

Твори народного та образотворчого мистецтва, технології їх виготовлення, які вивчаються на заняттях з предметів "Народні художні промисли", "Рисунок", "Живопис", "Основи композиції та моделювання", "Технологія" є невичерпним джерелом духовного виховання учнів професійної школи. Наприклад, введення матеріалу про системи петриківського, київського, опішнянського, гуцульського, яворівського розписів до змісту предмета "Технологія виконання художніх робіт" сприяє зростанню рівня усвідомлення майбутніми живописцями цінностей кожного із видів розпису, тим самим збагачуючи їхній художній досвід.

Відомо, що для творчо обдарованої особистості пошук нового приносить більше задоволення ніж кінцевий результат. У зв'язку з цим, необхідно ґрунтовно визначати зміст самостійної художньої діяльності учнів (лабораторно-практичні роботи, практичні завдання), в ході якої вони прагнуть виразити себе, свої здібності, почуття, емоції в художньо-досконалій формі. За цих умов творчість для них стає ще й процесом самореалізації здібностей. Відібраний зміст навчання для ПТНЗ художнього профілю згідно з **принципом самореалізації особистості в художньо-творчій діяльності** сприяє формуванню в учнів здатності художньо мислити, фантазувати в межах власного уявлення, створенню образів і декоративних форм витворів мистецтва, на основі філософських підходів до сприйняття природи, розуміння ролі національних традицій в мистецтві, сутності соціальних відносин, глобальних проблем людства тощо. Доведено, що нездатність або невміння творчо самореалізуватися обмежує можливості майбутнього художника навчатися успішно, адже вона негативно позначається на його професійному розвитку.

У ході дослідження нами було визначено п'ять рівнів творчої самореалізації майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел під час навчання у професійних художніх навчальних закладах: *початковий, проектний, технологічний, прикладний, творчий*.

Початковий рівень передбачає оволодіння уміннями сприймати природні форми й творчо перетворювати їх в художні образи. Здатність до творчої самореалізації визначається на етапі вступу абітурієнта до ПТНЗ художнього профілю, зокрема під час складання вступних випробувань, виконання практичних завдань. Наприклад, моделювання декоративно-вжиткового виробу з використанням форми елементів природи (квітка, гриб, листя тощо), а також їх забарвлення. У процесі виконання такого типу робіт виявляється рівень фантазії, творчого підходу учня до реалізації власної ідеї в практичному завданні, а також початковий рівень художньої підготовки абітурієнта до навчання.

Оволодівши прийомами відтворення творчого уявлення, синтезу знань і вмінь образотворчого та декоративного спрямування, учні переходять на другий рівень професійної самореалізації – **проектний**. Зазначений рівень потребує від майбутніх майстрів декоративно-вжиткового мистецтва знань і вмінь розробляти власні творчі ескізи, оперуючи системою виразальних засобів відповідно до основних законів композиції, кольорознавства, макетування в заданому масштабі тощо.

Важливими якостями особистості на даному етапі є акуратність, терпіння, самостійність дій, уважність, розвинений окомір, відчуття форми, кольору тощо. Адже відомо, що художні натури відрізняються здатністю внутрішньо зосереджуватись на почуттєвих образах і тому нерідко їх стан визначається не реальним станом, а ситуаціями, пов'язаними з уявними образами, з котрими вони підсвідомо себе ідентифікують.

Третій – **технологічний** – рівень самореалізації виводить особистість на рівень добору відповідних художніх технік і технологій виконання та оздоблення виробів декоративно-вжиткового мистецтва, розроблення інструкцій щодо послідовності технологічного процесу, прогнозування можливих дефектів на кожному етапі виготовлення художніх виробів, добір інструментів, обладнання, матеріалів тощо. Технологічний рівень самореалізації особистості майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел забезпечує формування їхньої здатності до здійснення діяльності за допомогою модульних навчальних елементів, в яких подаються основні характеристики виробу, режим технологічної обробки з відповідним графічним зображенням технік і прийомів художньої діяльності.

Четвертий – **прикладний** – рівень самореалізації потребує від майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел умінь виконувати виріб із дотриманням вимог технологічного процесу, безпечних умов праці. На цьому рівні учні спочатку виконують окремий елемент виробу (наприклад, "відшивка" узору ритуального рушника незначних розмірів), або виготовлення у масштабі 1 : 4 купона чоловічої вишитої сорочки тощо. Після цього викладач може допускати учнів до виконання цілісного художнього виробу. Етапність прикладного рівня професійної самореалізації майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел необхідна для запобігання появі неякісних виробів декоративно-вжиткового мистецтва, особливо з порушенням законів побудови орнаментів, гармонії кольорів. Крім того, учні часто припускаються помилок у доборі матеріалів відповідної фактури і кольорів, які були попередньо визначені проектом виробу.

Одержання якісних результатів на всіх рівнях творчої професійної самореалізації дає змогу майбутнім фахівцям художніх промислів і ремесел вийти на рівень **визнання творчих досягнень у декоративно-вжитковому мистецтві**. Результатом досягнення цього рівня є створення авторських колекцій витворів декоративно-вжиткового мистецтва, їх презентація на художніх виставках, фестивалях професійної майстерності.

У розвитку творчої самореалізації майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел важливим, на нашу думку, є посилення ролі знань з основ композиції та кольорознавства у змісті професійно-художньої освіти. Так, на основі знань законів творення композиції, умінь виконувати стилізацію і декоративні композиції учні досягають творчих результатів у створенні художніх творів в авторському тлумаченні.

Принцип доступності враховується у відборі змісту професійно-художньої освіти крізь призму рівня складності навчального матеріалу стосовно видів художньої діяльності, зокрема з композиційної побудови, технологій виготовлення та оздоблення виробів декоративно-вжиткового мистецтва. Відповідно до цього принципу добираються знання і вміння з урахуванням вікових, психофізіологічних особливостей учнівської молоді, їх попереднього художнього досвіду, етапності навчання на кожному освітньому рівні. Ураховуючи різний віковий ценз, початкову художню освіту і

відповідне емоційне налаштування учнів на оволодіння технологіями виготовлення виробів декоративно-вжиткового мистецтва, спочатку доцільно планувати виконання простих робіт, поступово ускладнюючи завдання. Завдяки досягненню позитивних результатів на початкових етапах в учнів зростає мотивація щодо виконання виробів підвищеної складності.

Отже, зміст професійно-художньої освіти має бути доступним для всіх і стосовно усіх художніх спеціалізацій, а також відкривати доступ для переходу із однієї спеціалізації до іншої.

Принцип наступності забезпечує формування змісту професійно-художньої освіти з урахуванням змісту кожного етапу навчання, обсягів і послідовного ускладнення знань і вмінь. Наприклад, згідно з навчальною програмою предмета "Композиція" на першому курсі учні ПТНЗ художнього профілю одержують знання, що стосуються змісту, форми виробів декоративно-вжиткового мистецтва, принципів композиційної побудови твору мистецтва. На другому курсі знання ускладнюються, зміст їх стосується фахової композиції. На їх основі учні вчать прийомів розроблення варіантів схем симетричного розміщення малюнка на заданій площині (квадрат, прямокутник) в масштабі, а після цього на $\frac{1}{2}$ аркуша паперу в кольорі виконувати проект виробу (або його частину) в натуральну величину. На третьому курсі вони вже виконують проекти конкретних виробів декоративно-вжиткового мистецтва з використанням різних візерунків (переважно регіонального характеру). Робота виконується також поетапно: а) проектується копія-схема виробу з дотриманням характерних особливостей усіх його елементів, а також пропорційності та співвідношення; б) збираються окремі елементи у натуральну величину у вигляді таблиць; в) розробляється власна схема виробу; г) проектується виріб декоративно-вжиткового мистецтва в кольорі і натуральному розмірі тощо.

Реалізація цього принципу забезпечує наступність змісту художньої підготовки у загальноосвітній школі зі змістом навчання у професійних художніх навчальних закладах. Загальноосвітня підготовка молоді є важливою теоретичною основою для подальшого просування особистості в освітньому просторі. Як відомо, в школі формується стійка звичка навчатися, забезпечується соціалізація, творчий розвиток особистості, професійна орієнтація на конкретний напрям діяльності, розвиваються комунікативні навички, інформаційна, екологічна, правова культура. Водночас, актуальним є забезпечення естетичного виховання молоді засобами образотворчого і декоративно-вжиткового мистецтва, а також на основі вивчення народних традицій і фольклору. Це досягається в процесі вивчення таких предметів, як: "Образотворче мистецтво", "Я і Україна", "Трудове навчання" (загальноосвітня школа I ступеня), а також "Рідний край", "Музика", "Образотворче мистецтво", "Основи етики і естетики" (Стецівська загальноосвітня школа II – III ступеня).

Спеціалізовані школи з поглибленим вивченням предметів гуманітарно-естетичного профілю мають можливість, починаючи з 1 класу, забезпечувати

вивчення учнями (варіативна складова навчального плану) конкретних видів художніх промислів і ремесел, зокрема: декоративний розпис – 2 год. на тиждень (1 кл.); витинанка – 2 год., лозоплетіння – 2 год. (2 кл.); ручне ткацтво – 2 год., вишивка – 2 год. (3 кл.); композиція – 4 год. (4 кл.).

На наступному етапі навчання (загальноосвітня школа II– III ступеня) учні оволодівають поглибленими знаннями і вміннями з художніх промислів і ремесел. Так, варіативною складовою навчального плану для учнів 5–11 класів передбачено вивчення основ декоративного розпису – 1 год. на тиждень, лозоплетіння – 1 год., хореографія – 1 год., поетичне відділення – 1,5 год. (5 кл.); ручне ткацтво – 2 год., український віночок – 1 год., художня обробка деревини – 1 год., гончарство – 1 год. (6 кл.); ручне ткацтво – 2 год., шиття і оздоблення українського одягу – 2 год., відділення бандуристів – 1 год. (7 кл.); вишивка – 2 год., український віночок – 1 год., гончарство – 1 год., плетіння соломкою – 2 год. (8 кл.); український віночок – 3 год., гончарство – 1 год., шиття і оздоблення українського одягу – 2 год. (9 кл.); хоровий спів – 1 год., вишивка – 2 год., гончарство – 2 год., відділення бандуристів – 1,5 год. (10 кл.); хоровий спів – 2 год., вишивка – 2 год., гончарство – 2 год., фольклорне відділення – 2 год. (11 кл.). Зазначимо, що оволодіння знаннями з різних видів народного мистецтва: декоративний розпис, лозоплетіння, вишивка тощо у поєднанні з хоровим співом, уміннями грати на бандурі, складати вірші про рідне село, країну емоційно збагачує молодь, надихає на творче освоєння змісту предметів природничо-математичного й гуманітарного циклів тощо. Експериментальні дані свідчать про зростання рівня якості знань учнів, порівняно з загальноосвітніми школами, в яких учні навчаються за типовими навчальними планами.

Художньо-естетичне виховання учнівської молоді, як зазначає М. Піддячий, має бути включено й до змісту профільного навчання у старшій школі для розвитку у школярів мистецьких уявлень, ціннісного ставлення до творів мистецтва, художніх умінь, художньо-творчого потенціалу [312, с. 136]. Такий підхід до навчання учнів у загальноосвітній школі спрямований на формування національно свідомих, культурних, освічених, працелюбних громадян України. Їхні ціннісні орієнтації докорінним чином відрізняються від орієнтацій тих учнів, які ознайомлювалися з народним і образотворчим мистецтвом під час вивчення навчальної літератури і не брали участі в оволодінні прийомами художньої обробки матеріалу: глини, дерева, тканини тощо; у виготовленні й художньому оздобленні власних творчих декоративних виробів.

Крім того, з принципом наступності доцільно наскрізно взаємопов'язувати зміст професійно-художньої освіти на всіх етапах навчання у вищих навчальних закладах художнього профілю (бакалавр, магістр). За цих умов основним критерієм наступності виступає високий рівень готовності до освоєння змісту освітніх програм вищих навчальних закладів.

Диверсифікація художнього виробництва, наявність значної кількості підприємств малого і середнього бізнесу зумовили зростання попиту на

підготовку майбутніх фахівців з високим рівнем професійної компетентності в суміжних галузях професійно-художньої діяльності. Це досягається шляхом інтегрування змісту професійно-художньої освіти, що в кінцевому підсумку виводить на організацію професійного навчання майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел з інтегрованих професій. Наприклад, "Вишивальниця-кравець", "Вишивальниця-мереживниця", "Живописець-художник розмалювання по дереву" та інші. У зв'язку з цим, відбір і структурування змісту професійно-художньої освіти ми здійснювали з урахуванням **принципу інтеграції видів художньої діяльності**.

Нами враховувалась вимога щодо відбору такого змісту, який забезпечував би формування умінь виконувати комплекс дій (професійних функцій), що сприяють досягненню якісних результатів професійно-художньої діяльності. Згідно з принципом інтеграції видів художньої діяльності зміст професійно-художньої освіти добирався з урахуванням спільного для професій, що інтегруються, змісту робіт (операцій, процесів), технічних засобів (обладнання, інструменти, пристрої) тощо [350].

На основі цього було сформовано інтегровану систему знань, яка розкриває види і особливості матеріалів, що використовуються в межах трудових функцій інтегрованої професії, види і призначення технологічного обладнання, технологічні процеси художніх промислів і ремесел, види робіт з кожної професії тощо.

Тобто, в основу інтеграції змісту двох професій в одну було покладено спільні загальнохудожні та технологічні характеристики цих професій. Наприклад, зміст навчальної програми з предмета "Технологія виконання художніх робіт" для підготовки кваліфікованих робітників з професії "Живописець-художник розмалювання по дереву" структуровано таким чином, що на першому курсі учні вивчають матеріали й інструменти для ручного розпису фарфорових і фаянсових виробів. Після цього вони оволодівають технологіями виконання монотипії, витинанок трафарету, виготовлення штампів і декорування виробів за їх допомогою. Поступово зміст інтегрованих знань ускладнюється. Так, учні починають вивчати техніки виконання рисунка акварельного, гуашного і темперного розпису. Наступними видами професійно-художньої діяльності, які майбутні живописці-художники розмалювання по дереву починають вивчати є декоративні народні розписи, графіка, батік, живопис на склі, декорування фарфорових і фаянсових виробів, настінний декоративний живопис [349].

На другому курсі майбутні живописці-художники розмалювання по дереву оволодівають знаннями й уміннями з технології олійного розпису, підлакового розпису на фарфорових і фаянсових виробах та дереві, а також з технології приготування левкас та іконопису. Із цього випливає, що такий підхід (інтегрований) до відбору і структурування змісту двох професій художніх промислів і ремесел в одну дає можливість на одній змістовій основі поетапно оволодівати суміжними видами художньої діяльності, набуваючи тим самим широкі професійні компетенції.

У відборі й структуруванні змісту навчального матеріалу не менш важливим є **принцип екологізації**, згідно з яким добираються знання з питань взаємодії людини з навколишнім середовищем: природою, людьми, особливо в умовах складного екологічного стану на планеті Земля. За цих умов, поряд із вивченням навчального предмета "Основи екології", екологічну складову необхідно вводити і до змісту спеціальних предметів, на яких учні оволодівають різними видами художніх технологій, матеріалами, які не завжди є безпечні для здоров'я людини. Це пов'язано, насамперед, із тим, що під час виготовлення виробів декоративно-вжиткового мистецтва використовується значна кількість хімікатів (лаки, фарби тощо), а також з'являються відпрацьовані й залишкові матеріали, які забруднюють навколишнє середовище (воду, землю, повітря).

З огляду на це, важливе значення у підготовці майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел має врахування основних положень Концепції екологічної освіти [333], а також методик формування у них екологічної свідомості, розроблених провідними вітчизняними і зарубіжними вченими.

На думку Л. Лук'янової, зміст екологічного матеріалу доцільно конструювати таким чином, щоб в результаті його опрацювання учні могли усвідомлювати самоцінність природи й відмовлятися від споживацького ставлення до навколишнього середовища. У підготовці майбутніх фахівців і, зокрема, художніх промислів і ремесел вагомим є обґрунтований Л. Лук'яною інваріантний екологічний компонент професійної освіти: основні поняття, закони і методи сучасної екології; ідея єдності природи і взаємозв'язків у природі; витоки сучасної екологічної кризи та її провідні ознаки; можливі шляхи виходу із екологічної кризи [224, с. 109].

Майбутнім фахівцям художніх промислів і ремесел під час навчання важливо наголошувати на необхідності усвідомлення того, що діяльність людини не повинна бути руйнівною, навпаки – сприяти збереженню природних багатств, які не є невичерпними та закликати всіляко гармонізувати відносини у системі "людина-суспільство-природне середовище-техносфера" [186, с. 19]. Готуючи майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел до екологічної професійної діяльності, важливо пояснювати їм, що це діяльність, яка ґрунтується на регулюванні відносин людини з природою, навколишнім середовищем [424, с. 67].

Стосовно відбору змісту екологічної складової важливими є рекомендації ЮНЕСКО і МОП, в яких зазначено, що навчальні програми мають бути спрямовані на те, щоб навчити тих, хто займається виробничою діяльністю:

- розуміти загальні наслідки технічного прогресу, його вплив на їхнє професійне й особисте життя, а також уміти адаптуватися до змін, що відбуваються;
- застосовувати практичні навички для поліпшення навколишнього середовища у себе вдома і в громадських місцях, а відповідно – якості життя й для продуктивної діяльності у вільний час;

- навчити усвідомлювати можливий вплив виробничих технологій на навколишнє середовище й розуміти концепцію стійкого розвитку [526, с. 13].

Отже, відібраний згідно з принципом екологізації зміст професійно-художньої освіти спрямовується, з одного боку, на вивчення особливостей природних форм, матеріалів, кольорів тощо, а з іншого – на розвиток відповідального ставлення до збереження природних ресурсів, навколишнього середовища. До змісту спеціальних предметів, особливо тих, що передбачають вивчення технологій виготовлення художніх виробів, прийомів обслуговування та ремонту техніки, виконання виробничих процесів, доцільно включати знання й уміння екологічного спрямування щодо раціонального та економного використання природних і матеріальних ресурсів, недопущення фактів неякісної діяльності, яка може призвести до травм, забруднення природи, виготовлення небезпечної для здоров'я людей продукції тощо.

Важливим у відборі й структуруванні змісту професійно-художньої освіти є **принцип єдності теорії і практики в художньому розвитку особистості фахівця художніх промислів і ремесел**. Цей принцип базується на врахуванні професійного спрямування змісту навчання. Адже теоретичні знання, які не пов'язані з майбутньою професійною діяльністю, не тільки не викликають інтересу і прагнення їх засвоїти, але й не стимулюють творчу художню діяльність учнів.

Цінність цього принципу полягає у визначенні ролі знань з історії народного та образотворчого мистецтва, теоретичних основ рисунка, живопису, традиційних і сучасних технік художнього оформлення виробів декоративно-вжиткового мистецтва тощо в художньому розвитку учнівської молоді, формуванні у неї професійно важливих якостей особистості – майстра-художника. Зауважимо, що професії художнього профілю, на відміну від інших, висувають вимоги до поєднання практичних функцій з творчим теоретичним мисленням майбутніх фахівців. У зв'язку з цим, зміст професійно-художньої освіти важливо наповнювати знаннями, що сприяють удосконаленню професійної майстерності з конкретної художньої спеціалізації. Оволодівши системою знань із загальнохудожніх і спеціальних дисциплін, учні зможуть втілювати в життя власні творчі задуми щодо виготовлення художніх витворів, а під час виконання практичних завдань на етнографічній практиці надавати повну характеристику виробу народного мистецтва, зокрема визначати регіональні особливості орнаментів, кольорів, форм, матеріалів, з яких вони виготовлені тощо. Отже, використання загальнохудожніх і спеціальних (технологічних) теоретичних знань у навчально-виробничій діяльності забезпечує якісне виконання завдань, сприяє зростанню рівня професійної майстерності майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел.

Відповідно до цього принципу обґрунтовуються положення щодо знань й умінь, які допоможуть учням ПТНЗ художнього профілю реалістично відображати дійсність у творах декоративно-вжиткового мистецтва. Тому

важливо навчити їх цілеспрямованого спостереження за навколишнім середовищем, творчого відбору найбільш виразних форм їх відображення в природних матеріалах з використанням образотворчих засобів різних художніх технік. Правдивому відображенню дійсності, зокрема реалістичному підходу до рисунка, в основі якого полягало вивчення натури, почали надавати великого значення ще у другій половині XVII ст. Вважалося, що художник повинен уважно спостерігати і вивчати природу, постійно вчитися у інших. Тому часто художників порівнювали з працелюбними бджолами. У зв'язку з цим, до змісту програм навчальних предметів "Рисунок" і "Живопис" доцільно вводити знання й уміння, які допоможуть учням цілісно бачити зображувані предмети, особливості конструктивної побудови фігури, відрізняти основне від другорядного тощо. Це сприятиме якісному виконанню ними натюрмортів різного рівня складності, малюнків гіпсових деталей тощо.

Згідно з принципом *регіональності* забезпечується наповнення змісту професійно-художньої освіти регіональним компонентом народного декоративно-вжиткового мистецтва, зокрема розкриття унікальних, притаманних лише окремому регіону України, технологій виготовлення й оздоблення виробів художніх промислів і ремесел. Наприклад, регіональним компонентом змісту підготовки майбутніх різьбарів по дереву є такі технології різьблення: тригранно-виїмчасте (Полтавщина), контурне різьблення та гравірування (Львівщина), жолобчасто-вибірне різьблення (м. Яворів Львівської обл.), гуцульське різьблення та інкрустація (Івано-Франківщина, Чернівеччина) тощо.

До регіонального компонента змісту професійної підготовки майбутніх вишивальниць належать специфічні для кожного регіону техніки ручної вишивки, види орнаментів, їх символіка й гармонійне поєднання кольорів вишивальних матеріалів. Так, для Поділля характерними є такі вишивальні техніки: "низь", "лиштва", "качалочкова лиштва", для Полісся притаманна техніка "низь" та її різновиди. На Полтавщині переважно вишивають технікою "гладь" білими або кольоровими нитками тощо.

Важливим, на думку В. Скребець, є регіональний аспект екологічного виховання учнівської молоді. У зв'язку з цим, наголошує дослідник, як окреме завдання постає пошук співвідношення екоціннісних орієнтацій з іншими життєвими цінностями, що їх вбачають і усвідомлюють учасники освітнього простору в своєму регіоні (природне середовище, мінеральні й органічні ресурси краю, своєрідність виробничої сфери, культурна чи етнічна самобутність, виразність народних традицій, звичаїв, фольклору, способу життя людей, які проживають у конкретному поселенні чи районі в цілому). З самого початку варто виявляти все екологічно важливе (у самому широкому розумінні терміну екологія – від природного початку до соціального й антропогенного, тобто створеного людиною у своєму довкіллі), що могло б послужити основою для регіоналізації і, водночас, екологізації навчальних планів і програм, що сприятиме наближенню учнів до екологічно доцільної поведінки [412, с. 8].

Здійснюючи відбір і структурування змісту навчального матеріалу для професійної підготовки майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел, доцільно керуватися науково обґрунтованими **критеріями**. Ми скористалися системою критеріїв, запропонованою відомими дидактами І. Лернером і В. Краєвським:

1. Критерій цілісного відображення в змісті освіти завдань формування творчої, самостійно мислячої людини, що передбачає виділення тих галузей знань, що є важливими і доступними для учнів.
2. Критерій наукового і практичного значення змісту навчального матеріалу.
3. Критерій відповідності обсягу змісту часу, запланованого на його вивчення.
4. Критерій відповідності складності змісту навчального матеріалу реальним можливостям учнів.
5. Критерій відповідності змісту наявній навчально-методичній і матеріально-технічній базі професійного навчального закладу [440].

У відборі і структуруванні змісту професійно-художньої освіти важливе значення мають спеціальні критерії, згідно з якими більш конкретно визначається зміст навчального предмета, а також перевіряється його відповідність принципам. Ці критерії, на думку Р. Гуревича, мають забезпечувати точність, достовірність, відтворюваність, доказовість, логічну стрункість навчального матеріалу [85, с. 39].

До спеціальних критеріїв відбору і структурування змісту професійно-художньої освіти ми відносимо такі: цілісного відображення перспектив неперервного професійного вдосконалення особистості фахівця художніх промислів і ремесел; забезпечення наступності та взаємозв'язку змісту загальноосвітньої й професійної підготовки; доступності та відповідності обсягів змісту віковим можливостям учнів; відображення регіонального компонента декоративно-вжиткового мистецтва; відповідність змісту професійно-художньої освіти навчально-методичній та матеріально-технічній базі ПТНЗ художнього профілю тощо.

Урахування основних положень дидактичних **підходів, принципів і критеріїв** щодо відбору і структурування змісту професійно-художньої освіти дає змогу визначити систему знань і вмінь, послідовне і систематичне оволодіння якою формує у майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел логічне і творче мислення, художню спостережливість, довготривалу й образну пам'ять, об'ємно-просторове уявлення форм і предметів, моторику обох рук, посидючість, уважність, художній і естетичний смак, професійну готовність до проектування та створення в матеріалі художніх виробів на засадах функціональності й традиційності декоративно-вжиткового мистецтва

Отже, зміст професійно-художньої освіти повинен:

- добиратися з урахуванням змісту цілей розвитку особистості майбутнього фахівця художніх промислів і ремесел, її інтелектуальних і художніх здібностей, творчого художньо-образного мислення;

- враховувати зміст традицій народного мистецтва, регіональні особливості створення виробів художніх промислів і ремесел в частині композиційної побудови (орнамент, колір, форма), технологій оздоблення;
- передбачати сучасні тенденції розвитку декоративно-вжиткового мистецтва, етнодизайну;
- враховувати зміст і специфіку професійних завдань, які виконує кваліфікований робітник на підприємствах художніх промислів і ремесел різних форм власності;
- враховувати сучасні досягнення науки, мистецтва, техніки і технології художнього виробництва;
- забезпечувати наступність і взаємозв'язок загальноосвітньої, загальнохудожньої і спеціальної (технологічної) підготовки;
- відображати досвід творчої художньої діяльності майстрів народного мистецтва сучасності;
- забезпечувати естетичний розвиток, формування національної самосвідомості, духовної, художньої, екологічної, економічної, професійної культури;
- передбачати індивідуальний характер художньої діяльності, її інтегративні змістові основи; бути логічно структурованим і доступним для оволодіння професійними компетенціями з конкретних видів декоративно-вжиткового мистецтва.

3.3. Декоративно-вжиткове мистецтво у змісті професійно-художнього навчання

Передусім привернемо увагу до такого положення Національної доктрини розвитку освіти: формування творчо розвиненої особистості, яка усвідомлює свою належність до українського народу, сучасної європейської цивілізації, орієнтується у реаліях і перспективах соціокультурної динаміки, підготовлена до життя і праці у світі, що змінюється, – одне із важливих завдань сучасного суспільства, державної політики України [252]. Особливо це актуально у підготовці майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел, професійна діяльність яких пов'язана з декоративно-вжитковою творчістю, зокрема із проектуванням і виготовленням виробів, які мають утилітарну та художню цінність. Зазначимо, що творча діяльність учнів збігається з естетичною діяльністю, під час якої вони вчать концентрувати творчу енергію на предметі своєї діяльності, досліджувати об'єктивні якості художніх виробів, співвідносити їх з можливостями задоволення людських потреб, знаходити творчі варіанти форм, добирати відповідні технології їх виготовлення в матеріалі, відчувати задоволення від результатів своєї діяльності. Звідси випливає, що сформувати творчу особистість фахівця художнього профілю, можна лише розвинувши у неї якості естетичного суб'єкта. За цих умов естетична культура є однією із основ професійної діяльності, результатом творчо-художньої активності [106, с. 176].

Саме тому первинність національної культури у змісті професійно-художньої освіти визначено нами як провідне концептуальне положення професійної підготовки майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел, зорієнтованої на проектування й виготовлення художніх виробів з використанням різних технологій декоративно-вжиткового мистецтва [173].

Відомо, що декоративно-вжиткове мистецтво (з лат. *decoro* – прикрашаю) – це галузь художньої творчості, що спрямована на створення художніх виробів, які характеризуються декоративною образністю й практичним використанням у побуті. Декоративно-вжиткове мистецтво, на думку Н. Полонської-Василенко, формує естетично-художнє середовище в побуті людини [323]. Цей вид мистецтва не тільки служить декорацією монументального мистецтва, а й є окрасою тіла, приміщень, утилітарних речей тощо [485, с. 137]. Отже, усі предмети, що оточують людину, мають бути не тільки зручні, практичні, а й гарні та цільні за своєю конструкцією, пропорціями, деталями, оздобленням [420, с. 21]. Цим пояснюються завдання декоративно-вжиткового мистецтва – зробити гарним предметне середовище людини [441, с. 8].

Декоративно-вжиткове мистецтво, на думку О.Гевко, це невичерпне джерело культури народу, що має унікальні можливості впливу на особистість, на формування в неї національного світогляду, характеру, глибинної духовності [59, с. 2], а також форма творчої діяльності особистості фахівця художніх промислів і ремесел, що поєднує в собі ознаки і практичного характеру, і творчо-мистецького. Тобто, основою декоративно-вжиткового мистецтва є творення предметів побуту за законами природної гармонії, краси, естетики.

Декоративно-вжиткове мистецтво є національним за своєю суттю, оскільки народжується на основі звичаїв, обрядів, вірувань народу і безпосередньо наближене до його виробничої діяльності й побуту [291, с. 363]. Крім того, це така особлива галузь художньої діяльності, у продуктах якої досягнення практичної мети органічно зливається з формальним рішенням, що має естетичну значущість [105, с. 138]. Цей вид мистецтва розширює світогляд людей через найбільш масштабні уявлення, відображає модель світу, в якій зберігаються і розвиваються конкретні композиційні та структурні побудови мотивів, сюжетів [419, с. 6], ґрунтується на давніх традиціях, особливо народної творчості, зберігає їх і розвиває, а також враховує досягнення сучасної техніки й технологій, проектувальної й дизайнерської творчості [371, с. 60].

Декоративно-вжиткове мистецтво зросло на ґрунті народного мистецтва, що відображає смаки та вподобання народу, поняття про красу, морально-етичні норми й у своєму загальному значенні виступає "як ідеологія життєтворення" [150, с. 7]. Ужитковий характер народного мистецтва виявляється у призначенні речей, які використовували українці у повсякденному житті (одяг, знаряддя праці, предмети побуту тощо).

Прагнення людини до прикрашання житла, вжиткових речей зумовило виникнення декоративної складової витворів народного мистецтва. Згодом на цій основі сформувалося декоративне мистецтво, що охоплює творчість художників-професіоналів і народних майстрів художніх промислів [150, с. 9].

Аналіз джерельної бази з проблем становлення та розвитку декоративно-вжиткового мистецтва свідчить, що більшість дослідників (І. Богуславська [437], В. Воронов [58], Р. Захарчук-Чугай [120], М. Некрасова [253], М. Соколова [419], М. Станкевич [13], Б. Тимків [441] та ін.) визначають п'ять його основних функцій: святкову, утилітарну, сувенірну, комунікаційну, естетичну.

Про народність декоративно-вжиткового мистецтва писав у своїх працях і В. Щербаківський: "Краса істинних українських народних мистецьких виробів полягає в тому, що кожен вид речей має свій стиль узорів, що впливає як із самої техніки виробу, так і з гармонії між формою поверхні предмета, матеріалом, з якого він зроблений, і оточенням, для котрого той предмет призначений" [485, с. 137]. І хоч вироби мистецтва переважно випускаються художньою промисловістю, зокрема підприємствами народних художніх промислів, вони завжди зберігають національний колорит.

Народні художні промисли, як стверджують Б. Тимків, К. Кавас, – це товарне виробництво художніх речей, де переважає висококваліфікована ручна творча праця у поєднанні з незначним використанням механізмів і пристроїв. Вони, на думку цих авторів, розвиваються як на основі традиційних ремесел, так і на основі нових матеріалів і технологій [441, с. 10]. Промисли поділяють за ступенем художньо-творчої праці на кілька груп. Першу групу становлять ремесла, в яких переважає виробничо-ремісничая майстерність. Це не розписаний гончарний посуд, інші речі утилітарного призначення. Друга група – промисли, в яких творчий процес відіграє головну, вирішальну роль: декоративний посуд, виготовлення мистецьких сувенірних виробів, настінні художні розписи (кальовки) тощо. Отже, народні художні промисли – це організоване виробництво творів декоративно-вжиткового мистецтва, призначених для продажу.

Інтенсивний розвиток народних художніх промислів припадає на 60-ті роки ХХ століття. У цей період було створено республіканське об'єднання "Укрхудожпром", до складу якого увійшло п'ять виробничих об'єднань, 23 підприємства, а також мережа магазинів, у яких реалізовувалася сувенірна продукція. Водночас впроваджуються нові організаційні методи роботи, формується новий тип народного майстра.

Розвитку народних художніх промислів в Україні сприяли, прийняті в цей період урядові документи: Постанова Ради Міністрів СРСР "Про заходи щодо подальшого розвитку народних художніх промислів" (1968 р.) і Постанова ЦК КПРС "Про народні художні промисли" (1975 р.). Цими документами визначалися умови, які мали забезпечити якість, обсяги розширення асортименту художньої продукції, підготовку художників і майстрів для народних художніх промислів. Для цього підприємствам

надавалися пільги, нове обладнання, заохочувалося розширення надомної праці, відродження забутих художніх ремесел, організація виставок і творчих оглядів, відкриття експериментальних лабораторій, шкіл художньої майстерності (наприклад, смт. Опішня Полтавської обл.) на базі заводу "Художня кераміка" тощо.

У 70-х роках минулого століття розглядалося питання щодо підвищення заробітної плати робітникам підприємств народних художніх промислів, а також заборони заміни творчої ручної праці майстрів машинним виробництвом стандартних виробів.

У сучасних умовах народні художні промисли залишаються однією із основних організаційних форм розвитку українського народного мистецтва, незважаючи на приватизацію більшості підприємств. До сфери народних художніх промислів входять майже всі основні види традиційної творчості й народного художнього виробництва, що здавна побутували на теренах України – вишивка, узорне ткацтво, килимарство, гончарство, художня обробка дерева, шкіри, декоративні розписи та ін. Тісне переплетення творчих проблем і суто виробничих питань, нерозривний зв'язок сучасних пошуків з художнім досвідом минулих поколінь, як зазначає Н. Кисельова, характеризують промисли як організацію особливого типу [465, с. 9].

Зв'язок художніх промислів із сучасністю багатогранний. Майстри високої кваліфікації створюють унікальні авторські малосерійні вироби, максимально урізноманітнюють продукцію не лише за рахунок швидкої зміни асортименту, а й на основі значної кількості узорів і варіантів їхнього колористичного розв'язання. В асортименті продукції підприємств є складні комплексні зразки, ансамблеві рішення, що розкривають нові культурно-побутові запити сучасності, моделі одягу на основі використання традицій крою та художнього оформлення народного вбрання, декоративних тканин.

Удосконалення техніки та інструменту створює широкі можливості для розвитку нових форм творчості. Приміром, поряд з ручною вишивкою останніми роками застосовується машинна, відбулося становлення мистецтва підлакового розпису. У кераміці, різьбленні, декоративному розписі, килимарстві переважає властива народному мистецтву вільна імпровізаторська манера виконання форми і малюнка, що надає серійній продукції художніх промислів рис, які істотно відрізняють її від продукції індустріального виробництва [465, с. 10].

Художнє обличчя промислу, як зазначає Н. Полонська-Василенко, визначається спільними стильовими особливостями, характерними для певного регіону чи осередку. Тому для "традиційних" промислів природною є відсутність "авторського права" на стильові та сюжетно-тематичні новації (вони стають надбанням усього колективу); вироби створюються саме на продаж, безпосередньо – з рук у руки, або через посередництво художніх салонів. Така суперечність між колективним та індивідуальним іноді призводить до занепаду промислу. "Вихід бачиться такий: по-перше, підтримка традиційних народних промислів, а по-друге, сприяння творчим

особистостям, котрі працюють в народному руслі. Адже саме вони творчо розвивають той чи інший вид мистецтва. Більша біда, напевно, в тому, що народне мистецтво, поставлене на промислову основу, тиражує вироби далеко не кращої художньої якості, тим самим спрощуючи мистецькі смаки покупця, а іноді просто викликаючи байдужість до народного мистецтва" [323].

Вироби народних художніх промислів, з одного боку, це товар, основне призначення якого полягає в задоволенні вжиткових потреб людини, а з другого – це витвір декоративно-вжиткового мистецтва, який відіграє важливу роль у художньому й естетичному вихованні людей, прикрашає побут, одяг тощо. Поряд з витворами інших видів мистецтв (архітектура, графіка, дизайн, скульптура тощо) вироби декоративно-вжиткового мистецтва художньо збагачують життя людей, стають джерелом їхнього естетичного розвитку.

У виготовленні виробів декоративно-вжиткового мистецтва, провідна роль належить народним майстрам, а також майстрам-художникам, які пройшли спеціальну підготовку у професійних навчальних закладах художнього профілю. Адже для того, щоб розписати візерунками керамічну вазу чи вишити орнамент на декоративному рушнику потрібно володіти відповідними вміннями. Мабуть тому і відносять вироби, прикрашені орнаментами до декоративно-вжиткових, що для їх виконання потрібно докласти руки, щоб одержати вишукану красу [420].

До виробів декоративно-вжиткового мистецтва відносять унікальні предмети домашнього вжитку, сувеніри, декоративні вироби, які використовуються для прикрашання екстер'єрів та інтер'єрів, приміщень різного призначення, ювелірних прикрас, одягу тощо. Ці вироби, як зазначають Є. Антонович і Р. Захарчук-Чугай, класифікують за мірою притаманних їм утилітарних і декоративно-виражальних якостей. Зокрема, до прикладної галузі мистецтва ці дослідники відносять ужиткові твори об'ємно-просторової форми, виготовлені переважно з твердих і тривких матеріалів, у яких доцільність і виразність конструкції поєднано з декором: дерево, камінь, кістка, ріг тощо. "Завершується вжиткова галузь творами зі шкіри, лози, рогози, соломи, тканими і плетеними з волокнистих рослин (льон, коноплі) та вовни, модельованими предметами зі шкіри і тканини. Вироби декоративної галузі, на їх думку, мають значну перевагу художніх засад оздоблення над утилітарними, адже виконуються з використанням таких технік, як: ткацтво, килимарство, вишивка, батік, бісер, розпис, писанкарство тощо" [13]. Між прикладною і декоративною галузями є проміжна – декоративно-вжиткова, що поєднує в собі ужиткові та функціональні якості об'ємно-просторової конструкції, художню експресію відповідного декору. Особливу художню цінність має виріб декоративно-вжиткового мистецтва, в якому відображено духовні цінності суспільства, естетичні ідеали українського народу. Тобто, художній твір – це виріб, який відбиває художньо-духовну концепцію та має утилітарну цінність [13, с. 26].

Художню основу виробів декоративно-вжиткового мистецтва, на думку С. Раппопорта, потрібно розглядати як вищий естетичний рівень, адже ці

вироби, по-перше, слугують втіленню, збереженню та передачі людям результатів художнього відображення дійсності автором цього витвору; по-друге, цей виріб побудовано на основі й згідно з нормами тієї чи іншої системи художньої мови [371, с. 9–10].

Гармонійне поєднання вжиткової, декоративної й художньої складових у створенні речей предметного світу є необхідною умовою діяльності фахівців художніх промислів і ремесел. У зв'язку з цим, проектування художніх елементів виробів декоративно-вжиткового мистецтва відбувається з урахуванням конструктивних особливостей, виражальних, емоційно-асоціативних можливостей самих виробів.

Декоративно-вжитковому мистецтву притаманна специфічна форма художньої образності. Як стверджують Б. Тимків і К. Кавас, художній образ у декоративно-вжитковому мистецтві – це образ певного устрою життя й відповідних йому почуттів і настроїв. До зовнішніх елементів виявлення художнього образу, дослідники відносять декоративно-орнаментальні засоби [441, с. 24]. Орнаменту, який прикрашає виріб або є його структурним елементом надається велике значення в декоративно-вжитковому мистецтві. Як зазначає В. Ребрік, його можна розглядати як спосіб художньої організації будь-якого простору чи предмета декоративно-вжиткового значення. Він може бути різним за характером: швидким і повільним, зростаючим і затухаючим, круговим і діагональним, горизонтальним і вертикальним, а також комбінованим [50, с. 80]. У широкому сенсі орнамент означає будь-які прикраси, які заповнюють простір, прикрашають об'єкт одним мотивом або всією системою оздоблення одного типу [502].

Орнамент у перекладі з латинської мови – це візерунок, побудований на ритмічному чергуванні та розміщенні певних елементів. Залежно від мотивів розрізняють такі види орнаментів: геометричний, рослинний, зооморфний й антропоморфний [420, с. 53]. У художніх ремеслах, як зауважує Т. Усатенко, помітним є звернення до реалістичного відтворення рослинного, тваринного світу, урізноманітнення зооморфних мотивів. Водночас, іноді на практиці, поняття естетичне відсторонює глибинний смисл орнаментики і наближує до кітчю: на глечиках можна побачити взірці вишивок із церковних риз, а вишивки із сорочок пристосовуються до оздоб будинків. На основі цього дослідниця пропонує "подолати у змісті професійної освіти традицію класичності, коли було висунуто теорію поділу мистецтва на "високе", або "справжнє", і мистецтво вжиткове, або ремісництво. Крім того, необхідно критично проаналізувати вульгарно-позитивістські підходи тоталітарної системи до орнаментики, коли "підтягувалося" орнаментально-ужиткове народне декоративне мистецтво до рівня реалістично-зображувального станкового [447, с. 47–48].

На необхідності послаблення провідної у минулому ролі орнаменту, який розглядався як історичне надбання, придатне для обрамлення загальнозрозумілих фігуративних композицій, нав'язуваних тодішньому "соціалістичному" народному мистецтву, наголошує М. Селівачов [396, с. 40].

Особливістю декоративно-вжиткового мистецтва є те, що йому притаманні стародавні орнаментальні мотиви (символи) (знаки Сонця, Землі, Води, Вогню), які, забезпечуючи виробам декоративну виразність, надавали їм магічного характеру. У словнику-довіднику української культури поняття "символ" тлумачиться, по-перше, як умовне позначення якогось предмета (хліб на рушнику як народний символ гостинності), по-друге, як художній образ, який умовно відображає яку-небудь думку, ідею, почуття тощо (троянда як художній символ кохання; сокіл, орел як фольклорні символи сили, мужності, краси, величі) [108, с. 537]. З одного боку, символ виступає як метафора, що упорядковує і унормовує хаотичний за своєю природою потік життя, який обмежує людську свободу, а з іншого – сприймається як основний інструмент культурного розвитку, а здатність до мислення, розуміння символічних структур – як основний чинник, що формує культуру. "Водночас за символами ховається стихія, специфіка життєдіяльності тієї чи іншої культури, яку сприймають як доступну інтуїтивному проникненню" [195, с. 201].

Науковий інтерес для нашого дослідження становить обґрунтована Т. Яценко психологічна концепція символу, згідно з якою передбачається розмежування понять індивідуальної і колективної символіки. У цій концепції зазначається, що "у світі немає нічого такого, що для певної людини за певних обставин не втілювало б у собі можливості набути символічного значення" [493, с. 42]. Символи сприймаються в суспільстві як мова, що відображає роздуми про все, що відбувається на трьох рівнях буття в Космосі, на Землі, в людині, а також як вияв єдиного життя. Однак слід розуміти, що взаємозалежність символу і його виявів у різних контекстах не є монотонним повторенням одного і того ж значення, а, навпаки, в кожному контексті символ розкриває дещо нове. Це означає, що кожна річ, виріб можуть бути наділені символічними значеннями, що варіюються від культури до культури й можуть змінюватися упродовж часу [196, с. 424].

Ця ідея важлива особливо у створенні символів орнаментів, які використовують для прикрашання виробів декоративно-вжиткового мистецтва. Наприклад, в орнаментальних композиціях вишивки поширеними символами геометричних мотивів є: хрест, що символізує поєднання сонячної батьківської та вологої материнської енергії, вогонь тощо [367, с. 181]. Найпоширенішими мотивами "яворівських вишивок" були: кружечки – "сонечка", ромби – "віконця", розетки – "зірки", квіти – "ружі", "вазонні" мотиви тощо, якими прикрашали поли, рукави, коміри сорочок [120, с. 35].

Не менш важливим є правильний вибір технологій виготовлення художніх виробів, особливо зважаючи на специфіку їх класифікації за матеріалом – камінь, дерево, скло, метал, полотно, вовна тощо, за технологічними особливостями – ткацтво, вишивка, плетіння, в'язання, розпис, різьблення тощо, за функціональними ознаками – меблі, посуд, прикраси, одяг, іграшки. Як стверджують Є. Антонович і Р. Захарчук-Чугай, у декоративно-вжитковому мистецтві застосовується близько 20 видів матеріалів і ще більше різновидів. Крім того, існує понад 100 головних технік

і технологій художньої обробки [13, с. 27]. Кожний із видів декоративно-вжиткового мистецтва, зокрема – художня обробка дерева, каменю, кістки, рогу, шкіри; художня кераміка, скло, метал, вишивка, ткацтво, килимарство, розпис, батік, вибійка, випалювання, гравіювання, писанкарство, виготовлення виробів з бісеру, емалі, меблів, посуду, іграшок, одягу, прикрас тощо відрізняється матеріалом, технологією виконання, кольоровою гамою, художньо-композиційними закономірностями створення образів, форми тощо.

До особливостей виготовлення виробів декоративно-вжиткового мистецтва, що становлять цінність змісту підготовки майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел, належить і сам процес технологічної обробки, що відбувається у більшості випадків ручним способом (художнє ткацтво, вишивка, різьба по дереву, розпис по дереву, батік тощо), а також механізованим способом (ткацтво, машинна вишивка, виготовлення меблів, посуду тощо), який також використовується з часів виникнення цехів, ткацького мануфактурного виробництва, що детально обґрунтовано дослідницею народного мистецтва С. Сидорович. Сучасне художнє ткацтво, на її думку, розвивається у трьох основних напрямках – професійне, традиційне і самодіяльне. Для кожного з них характерні свої специфічні методи, відповідні межі їх взаємодії [404, с. 24].

Знання видів декоративно-вжиткового мистецтва, основних традицій народних художніх промислів України, основ технічного рисунка, правил композиційної побудови декоративних елементів художніх виробів, технологічних прийомів їх оздоблення з використанням декоративних матеріалів – важливі загальнопрофесійні параметри змісту професійної діяльності кваліфікованих робітників художніх промислів і ремесел.

Результати констатувального вивчення стану професійної підготовки фахівців художніх промислів і ремесел, а також наш багаторічний досвід роботи у вищому художньому професійному училищі дають змогу стверджувати, що базовим предметом професійно-теоретичної підготовки є предмет "Народні художні промисли", зміст якого вводить майбутніх виконавців художніх виробів у світ декоративно-вжиткового мистецтва, дає можливість зрозуміти його своєрідність та художню цінність, історію виникнення, традиції, сучасний стан розвитку народних художніх промислів і ремесел, особливості ручної творчої праці, специфіку різних видів художньої обробки матеріалів (дерева, металу, глини, вовни, тканин, каменю, кості, рога, шкіри, хутра тощо). З огляду на це, зміст предмета "Народні художні промисли", наприклад, для підготовки майбутніх ткачів ручного художнього ткацтва, структуровано у трьох розділах. Зміст першого розділу "Селянське народне мистецтво" (24 год.), вивчають ті, хто оволодіває робітничою кваліфікацією четвертого розряду. Структурно розділ складається із трьох тем: "Вступ. Українські народні промисли"; "Народне декоративне ткацтво України. Килими та килимові вироби"; "Народна художня вишивка". Якщо перша і остання теми вивчаються майбутніми ткачами з метою їх ознайомлення з інформацією стосовно значення українських народних

промислів, історії виникнення, особливостей вишивального мистецтва, то зміст другої теми вивчається поглиблено, як такий, що є базовим у професійній підготовці. Зокрема, майбутні ткачі вивчають відомості про народне декоративне ткацтво України, техніки переборного ткацтва, особливості килимарства Правобережної України, Полісся, Лівобережжя, Волині, Полтавщини, Гуцульщини, Поділля, відмінності килимів з рослинним і геометричним орнаментом, з птахами і людськими постатями, з вазонами, з горизонтальними та вертикальними композиціями тощо [346].

Розширення знань учнів з народних художніх промислів забезпечується під час вивчення змісту другого розділу цього предмета, зокрема "Народне мистецтво, його своєрідність та художня цінність" (10 год.), який охоплює такі теми: "Народна кераміка і гончарство"; "Підлаковий розпис по дереву"; "Художня обробка дерева. Пластична різьба та інкрустація"; "Художня обробка шкіри"; "Художня обробка металу та ювелірне мистецтво". Ті учні, які дійшли до оволодіння найвищим рівнем кваліфікації (шостий розряд) упродовж 16 годин оволодівають знаннями про народні художні промисли. Змістом розділу передбачено вивчення шести тем: "Мініатюрний живопис на пап'є-маше"; "Узорне ручне ткацтво"; "Килими та килимові вироби"; "Народна вишивка"; "Мереживо-плетіння"; "Художня різьба по дереву".

Водночас декоративно-вжиткова компонента змісту професійного навчання ткачів ручного художнього ткацтва представлена у змісті таких предметів, як: "Композиція", "Технічний рисунок", "Технологія ткацтва", а також у змісті виробничого навчання і виробничої практики. Так, у змісті предмета "Композиція" декоративно-вжиткове мистецтво представлено відомостями про існуючі види орнаменту, гармонії кольорів, композиції орнаменту переборних рушників, кралевецьких поперечно-смугастих поліхромних тканин, декоративних виробів за мотивами кралевецького переборного ткацтва, килимових тканин з геометричним і рослинним орнаментами, килимів за мотивами різних областей України тощо.

Зміст предмета "Технічний рисунок" спрямовується на оволодіння майбутніми ткачами ручного художнього ткацтва знаннями й уміннями створювати технічні рисунки кралевецьких поперечно-смугастих тканин, декоративних виробів за мотивами кралевецького переборного ткацтва, плахових тканин, килимових виробів тощо.

Оволодіння знаннями й уміннями з предмета "Технологія ткацтва" є найважливішим завданням майбутніх фахівців з ткацької декоративної діяльності. На початковому етапі професійного навчання (третій розряд) учні вивчають інформацію про декоративні тканини, особливості їх використання у побуті, класифікацію тканин за видом переплетення, **техніки двобічного перебору** "під полотно"; "під репс"; "під парк", **однобічні техніки перебору** "з однією закріпленою ниткою"; "з двома суміжними закріплюючими нитками (рушниковий)"; "з двома закріплюючими нитками з вибором"; "з повздовжнім настилом"; "миропільський".

З метою подальшого підвищення рівня професійної кваліфікації (четвертий розряд) учням пропонується оволодіти знаннями про народні тканини світлотіньового фактурного ефекту, човникові поліхромні тканини, кролевецькі та богуславські тканини, народні тканини в клітинку, переборні та човникові плахти, українські народні килими. До цього додамо також вміння побудови технічного рисунка: з візерунками "в кружку", "борисівка"; заправного малюнка кролевецької поліхромної тканини, богуславської тканини, полтавської переборної плахти; виконання замальовок технік килимарства "на межову нитку", "округлення", "у вічко", "на косу нитку".

Учням, які оволодівають п'ятим кваліфікаційним розрядом з професії ткач ручного художнього ткацтва, пропонується для вивчення більш складні знання і вміння з предмета "Технологія ткацтва". Зокрема, до них належать знання похідних, комбінованих, складних, великовізерунчастих переплетень; уміння побудови заправних малюнків: похідних полотняного, саржевого, атласного переплетень; орнаментального, крепового переплетення; переплетення двошарових і багатошарових, ворсових, ажурних, жакардових тканин. Ткач ручного художнього ткацтва шостого розряду упродовж 12 год., з яких 11 заплановано на лабораторно-практичні роботи, удосконалює уміння з виконання розрахунків технічних умов на виготовлення ткацьких виробів: переборної доріжки, переборного рушника, переборної скатертини, поперечносмугастої тканини, богуславського рушника, переборної плахти.

На заняттях з виробничого навчання майбутні ткачі ручного художнього ткацтва оволодівають прийомами виготовлення виробів декоративно-вжиткового мистецтва. На початковому етапі виробничого навчання (третій розряд) учні вчаться виконувати прийоми роботи на ручному ткацькому верстаті, виготовляти тканини простих переплетень, переборні народні тканини, штучні переборні вироби всіма техніками перебору I і II рівнів складності. Зміст виробничого навчання для оволодіння кваліфікацією четвертого розряду передбачає вивчення прийомів виконання поперечносмугастих тканин, богуславських народних тканин, плахтових тканин, килимових тканин. Для того, щоб здобути кваліфікацію п'ятого розряду учні вчаться самостійно і якісно виготовляти: переборні тканини (пахта, рушник, доріжка, штора) – 40 год.; човникові поперечносмугасті тканини (кролевецькі; богуславські) – 25 год.; килимові тканини – 25 год.

Зміст виробничого навчання для майбутніх ткачів ручного художнього ткацтва шостого розряду спрямовано на вивчення прийомів виготовлення ткацьких виробів високої складності, зокрема човникових поперечносмугастих тканин (богуславських, кролевецьких) – 18 год.; переборних тканин – 24 год.; килимових тканин на вертикальному ручному ткацькому верстаті (кросна) – 18 год.; народних тканин на ручних ткацьких верстатах – 30 год.

Виробнича практика, як завершальний етап професійної підготовки майбутніх ткачів ручного художнього ткацтва, спрямована на закріплення теоретичних знань під час самостійної роботи в цехах ткацького

підприємства, змістом якої є виготовлення виробів декоративно-вжиткового мистецтва, зокрема переборних виробів I і II рівнів складності (третій розряд):

1. Серветка переборна, виготовлена техніками перебору: "під полотно"; "під репс"; "під парки".

2. Серветка переборна, виготовлена технікою перебору з однією закріплюючою ниткою.

3. Серветка переборна, виготовлена технікою перебору з двома суміжними закріплюючими нитками.

4. Серветка переборна, виготовлена технікою перебору з двома закріплюючими нитками "з вибором".

Зміст виробничої практики у цехах ткацьких підприємств на підтвердження робітничої кваліфікації четвертого розряду передбачає самостійне виготовлення учнями виробів декоративно-вжиткового мистецтва: кралевецьких, богуславських, плахтових і килимових тканин I і II рівнів складності, зокрема: переборний рушник; кралевецька поперечно-смугаста доріжка; богуславська доріжка; плахтова тканина; гобелен.

Для здобуття кваліфікації ткача ручного художнього ткацтва п'ятого розряду, учні під час виробничої практики самостійно виконують згідно з технічною документацією, що використовується на виробництві, такі вироби декоративно-вжиткового мистецтва: плахтова тканина; рушник переборний; штора переборна; кралевецька поперечно-смугаста доріжка; кралевецька поперечно-смугаста скатертина; богуславський рушник; гобелен тощо.

Зміст виробничої практики учнів у цехах підприємств з метою здобуття ними найвищого рівня кваліфікації з професії "Ткач ручного художнього ткацтва" (шостий розряд) передбачає самостійне творче виготовлення високохудожніх декоративних виробів: кралевецька поперечно-смугаста скатертина; богуславський поперечно-смугастий рушник; переборна плахтова тканина; переборний рушник високої складності; переборне тематичне панно; килимова доріжка; гобелен. Крім того, під час виробничої практики учні оволодівають уміннями розроблення й впровадження у виробництво передових прийомів і способів раціонального використання часу на виготовлення виробів, економії сировини, попередження виникнення дефектів, визначення сортності продукції.

На засадах народності декоративно-вжиткового мистецтва ґрунтується також відбір і структурування змісту професійно-художнього навчання майбутніх кваліфікованих робітників з інших професій художнього профілю: вишивальниця, виробник художніх виробів із кераміки, виробник художніх виробів з лози, художник розмальовування по дереву, різьбар по дереву та бересті, живописець тощо.

У підготовці майбутніх вишивальниць декоративно-вжиткове мистецтво знайшло своє відображення у змісті предмета "Композиція вишивки", згідно з яким учні вивчають основні поняття композиції, види орнаментів, прийоми стилізації, збільшення і зменшення малюнків, прийоми побудови композицій за допомогою технік ручної і машинної вишивки, а також вчать виконувати

проекти за власними композиціями, удосконалюючи свої вміння в створенні нових орнаментів, сюжетів тощо [367, с. 178–195]. Декоративно-вжитковий компонент широко представлено у змісті предмета "Спеціальна технологія вишивки", навчальною програмою якого передбачено вивчення регіональних особливостей вишивки, прийомів виконання початкових швів, прозоро-рахункових, поверхнево-нашивних рахункових і нерахункових технік (мережки, хрестик, лиштва, занизування, вирізування, низь, гладь), аплікації тощо [367, с. 20–172].

У професійно-художньому навчанні майбутніх вишивальниць важливими є знання історії українського народного костюма, основ крою та шиття народного одягу. Зокрема, відбір і структурування змісту предмета "Історія українського народного костюма" нами спрямовувався на забезпечення оволодіння учнями регіональних особливостей національного одягу українців, матеріалів, з яких виготовляють народний одяг, прикрас, що використовуються в оздобленні народного одягу, компонентів українського народного костюма: сорочки жіночі (тунікоподібні, з вставками, без вставок, з кокеткою); сорочки чоловічі (тунікоподібні, тунікоподібні з вставними бочками, з вставками, стрілкові, курти, з нашивною манишкою); поясний одяг (штани, запаски, обгортки, плаhti, спідниці, фартухи); верхній одяг та інші компоненти (корсетки, кожухи, свити, кептарі, пояси тощо), а також знань стосовно використання народних традицій у проектуванні сучасних моделей одягу, його оздоблення техніками вишивки тощо.

У відборі змісту навчального матеріалу з предмета "Основи крою та шиття народного одягу", ми враховували регіональні особливості крою чоловічого та жіночого народного одягу, специфіку з'єднань їх ручним або машинним методом, послідовність виконання розрахунків витрат тканини та побудови схем розкрою [353]. Зазначимо, що його зміст є основою для розроблення навчальної програми з предметів "Основи конструювання одягу", "Моделювання одягу", "Технологія швейних виробів (стандарт ПТО)". Крім того, формування змісту зазначених предметів доцільно здійснювати з урахуванням наукових досліджень вітчизняних вчених щодо використання художньо-технічних принципів проектування колекцій сучасного одягу на основі українського народного костюма [473].

Вивчаючи предмет "Моделювання одягу", майбутні фахівці художнього профілю набувають умінь здійснювати систематизацію фактичного матеріалу для характеристики тенденцій використання мотивів народного мистецтва, узагальнювати досвід моделювання одягу з використанням традицій народного мистецтва, визначати різні варіанти використання народних мотивів у створенні унікальних моделей одягу тощо. Адже декоративна основа народного костюма, його форма, крій, як стверджує Г. Горіна, спрямовані не тільки на збагачення моделювання сучасного одягу, але й на розвиток міжнародної моди [75, с. 4]. За цих умов джерелом творчості майбутніх фахівців художнього профілю виступає не тільки художня ідея, а й

такі важливі ознаки, які розширюють його фантазію, зокрема зразки матеріальної культури минулого: предмети побуту, народний одяг тощо.

На уроках виробничого навчання та під час виробничої практики майбутні вишивальниці виготовляють художні вироби техніками, які попередньо були вивчені на уроках із спеціальної технології, зокрема: набори серветок, доріжки, сувенірні рушники, скатерки, рушники, дитячі, жіночі, чоловічі народні сорочки, а також сучасний одяг з елементами народної творчості [361].

Важлива роль декоративно-вжиткового мистецтва у підготовці майбутніх живописців, художників розмалювання по дереву. Зокрема, змістом навчальної програми предмета "Технологія виконання розпису" передбачено вивчення тем "Декоративні народні розписи", "Писанкарство", що розкривають особливості походження і технологій петриківського, київського, опішнянського, гуцульського, яворівського розписів, символіку, види і техніки створення писанок у різних регіонах України тощо.

Наскрізне наповнення змісту професійно-художнього навчання майбутніх робітників з професій художніх промислів і ремесел знаннями декоративно-вжиткового мистецтва спрямоване на широкий розвиток їхніх творчих здібностей і таланту, естетичної та художньої культури, національної самосвідомості, формування професійної майстерності, завдяки чому вони стають майстрами народного мистецтва – носіями традицій, майстерності попередніх поколінь митців і художніх принципів народного мистецтва, творцями і продовжувачами самобутньої художньої культури українського народу.

Результати формувального експерименту свідчать про зростання професійного інтересу до майбутньої художньої діяльності в учнів, які навчалися в експериментальних групах (98–100 %), на відміну від тих, хто навчався за традиційними програми (40–60 %). Водночас, зростає якість знань і вмінь учнів, які навчалися за розробленими нами навчальними програмами, що ґрунтувалися на змісті декоративно-вжиткового мистецтва. Так, в експериментальних групах за підсумками навчання було одержано 92 % якості знань (теоретичне навчання) і 100 % якості вмінь (виробниче навчання). Це дає змогу вважати, що запропонований нами підхід до наповнення змісту професійно-художньої освіти знаннями й уміннями з декоративно-вжиткового мистецтва забезпечує реалізацію завдання, визначеного нами у Концепції професійно-художньої освіти [173], зокрема в частині навчання і виховання майбутніх фахівців художнього профілю, здатних активно й творчо застосовувати знання традицій народного мистецтва, художніх технологій у самостійній роботі з проектування та виготовлення в матеріалі художніх виробів – засобів естетизації матеріально-предметного середовища.

Зміст професійно-художнього навчання регламентується навчальними планами, що створюються з урахуванням вимог державних стандартів професійно-художньої освіти.

3.4. Психолого-педагогічне обґрунтування вимог до розроблення стандартів з професій художніх промислів і ремесел

У сучасних соціально-економічних умовах зростає значення якості професійної освіти, її орієнтації на формування у майбутніх фахівців високого рівня професіоналізму, готовності до діяльності, що характеризується інтелектуальним і творчим змістом, поєднанням розумових і практичних дій. На досягнення цієї мети, як зазначено в Національній доктрині розвитку освіти, спрямовуються матеріальні, фінансові, кадрові та наукові ресурси суспільства і держави [252, с.186]. До складових якості професійної підготовки фахівців В.Кремень відносить: якість підготовки в середній загальноосвітній школі та справедливість системи конкурсного зарахування на навчання; сучасність і актуальність запропонованих програм навчання, наявність чітких освітніх стандартів; застосування новітніх технологій і методик організації навчального процесу, його якісне науково-методичне та матеріально-технічне забезпечення, високий рівень організації роботи бібліотек; високий науково-педагогічний рівень викладачів, рівень їх знань, принциповість і вимогливість; наявність системи контролю якості; організації підготовки; відповідність системи професійної освіти вимогам світового освітнього простору; конкурентоспроможність та визнання документів про освіту за кордоном [184, с. 304].

Зауважимо, що немає однозначного визначення поняття "якість освіти". Одні вчені трактують його як узагальненість знань на основі провідних ідей, концепцій, інші – як системність знань і умінь тих, хто навчається, або ж конкретність знань, їх усвідомленість і міцність, логічність викладу навчального матеріалу, а також як відповідність досягнутого рівня вимогам споживача. На думку В. Болотова і Н. Єфремової, якість освіти потрібно розглядати як інтегральну характеристику системи освіти, а також як критерій ефективної діяльності професійного навчального закладу, основною продукцією якого є якісно підготовлені випускники [37, с. 15–16].

Формування системи високоякісної професійної освіти і навчання визнано невід'ємною складовою стратегії економічного розвитку країн Європейського союзу, заснованої на знаннях. Урахування провідних положень Копенгагенської декларації, схваленої у листопаді 2001 р. Міністрами 31 європейської країни і представниками європейської комісії, має важливе значення і для стратегії розвитку вітчизняної системи професійної освіти, зокрема в напрямі розроблення єдиного інструмента, що забезпечує прозорість професійних кваліфікацій, узгодженість кваліфікаційних рівнів (компетенцій), розроблення загальних принципів, методів, критеріїв та інструментів забезпечення якості професійної підготовки, розроблення на галузевому рівні кваліфікаційних вимог на основі професійних компетенцій, а також системи кваліфікаційних кредитів для професійної освіти тощо [516].

Водночас, про орієнтацію на широкопрофільну професійну підготовку, інноваційні концепції праці, які роблять ставку на професійну компетентність робітника, записано у Франкфуртській Декларації "Жити і працювати за

ключовими європейськими професіями", прийнятій 30 серпня 2007 р. у Франкфурт-на-Майні.

Реалізація зазначених вище положень сприятиме входженню України до європейського освітнього простіру, розширенню міжнародного співробітництва в галузі забезпечення якості і відкритості професійної освіти і навчання, підвищенню соціальної активності, конкурентоспроможності й мобільності виробничого персоналу, можливостей його працевлаштування на вітчизняному й міжнародному ринках праці. На основі цього якість професійної освіти ми розглядаємо як складну міждисциплінарну категорію, що поєднує різні складові процесу оцінювання: з одного боку рівня підготовки кваліфікованих робітників, а з іншого – технологій освітнього процесу, що забезпечують її якісні параметри.

У досягненні високого рівня якості підготовки фахівців винятково важливе значення мають державні стандарти, під якими розуміють державні вимоги до змісту професійної освіти, у нашому випадку професійно-художньої освіти, рівня професійної кваліфікації випускників ПТНЗ художнього профілю, основних обов'язкових засобів навчання та освітнього рівня претендентів на навчання.

Привернемо увагу до принципів відбору і структування змісту професійної освіти, запропонованих Б. Менсфілдом: релевантність, гнучкість, компетентнісний підхід, структурованість тощо, а також змістові компоненти: а) технічні очікування професії (уміння і знання, необхідні для забезпечення професійної функції); б) здатність до адаптації і змін у різних ситуаціях (включаючи уміння реагувати на непередбачені й незвичайні обставини); в) здатність координувати і управляти різними частинами трудової ролі; г) здатність відповідати вимогам "навколишнього середовища" професії (фізичні характеристики, взаємодія з іншими особами; оперативні стандарти і вимоги до якості, організація і культура праці) [425, с. 10].

Українські дослідники В. Томашенко, Н. Ничкало, А. Сімак доповнили систему методологічних принципів ще такими: випереджувального характеру стандартизації, системного характеру стандартизації, дворівневої структури Державного стандарту ПТО, двокомпонентності ПТО, пріоритетності компонентів Державного стандарту ПТО [425, с. 12]. Пізніше було обґрунтовано ще кілька важливих, на нашу думку, принципів: орієнтації професійної освіти на потреби виробництва і ринку праці; необхідність особистісного і професійного розвитку; інтеграція практичного досвіду в межах програм професійної освіти; співробітництво і кооперація держави і соціальних партнерів у плануванні та організації професійної освіти; дослідження в галузі професійної освіти, вивчення потреб роботодавців, зміни у світі праці для формування навчальних цілей і результатів [425, с. 12].

У Російській Федерації згідно з Федеральним Законом "Про освіту" освітній стандарт визначає мінімум змісту освіти і максимум навчального навантаження учнів. При цьому стандарт повинен мати федеральний і регіональний компоненти [370, с. 6–7]. Державний стандарт професійно-

технічної освіти в Україні відповідно до Закону України "Про професійно-технічну освіту" включає: кваліфікаційну характеристику випускника, типові навчальні плани підготовки кваліфікованих робітників; типові програми з навчальних дисциплін, передбачених навчальними планами та з виробничого навчання; систему контролю знань, умінь і навичок учнів та критерії їх кваліфікаційної атестації [118, с. 22–23].

Розроблення державних стандартів з конкретних професій, в тому числі й професій художніх промислів і ремесел, зумовлено розвитком ринкових відносин в економіці, заснованих на різних формах власності; динамічними змінами вимог до змісту і організаційних форм професійно-художньої освіти, зокрема до підготовки робітничих кадрів як чинника соціально-економічного розвитку країни; необхідністю державного впливу на рівень професійної кваліфікації і компетентності робітничого потенціалу; розширенням участі України в міжнародному розподілі праці; необхідністю подальшого розвитку професійно-художньої освіти в нових соціально-економічних умовах з урахуванням сучасних і перспективних потреб ринку праці [170, с. 2].

Державні стандарти спрямовані на забезпечення підготовки фахівців з конкретних професій за єдиним змістом, навчальними планами, програмами, а також у чітко визначеній послідовності: перший модуль – первинна професійна підготовка, – початковий рівень кваліфікації, наступні модулі – підвищення кваліфікації в залежності від її планового рівня (наприклад, від другого розряду до п'ятого) тощо. Зауважимо, що запропонована поетапна структура стандарту з метою одержання кваліфікаційного розряду: від найнижчого до найвищого не повною мірою відповідає вимогам, особливо для складних професій і таких, для яких характерна інтелектуальна й творча праця. До таких професій належать і професії художніх промислів і ремесел, які у змісті навчання потребують наявності значного обсягу знань і вмінь творчого характеру. Водночас, дидактично не доцільно структурувати на дрібні частини зміст загальнопрофесійних і професійно-теоретичних дисциплін для кожного розряду. Крім того, у більшості випадків навчальний план для підготовки кваліфікованих робітників 1, 2, 3, 4, 5 розрядів містить одні і ті ж предмети. Так, предмети "Основи галузевої економіки і підприємництва", "Інформаційні технології", "Основи правових знань" є в навчальних планах для кожного розряду. Позбавлення раціональності визначення періодичності виробничих практик: після оволодіння навчальним матеріалом з кожного розряду. Виникає запитання: Які роботи на виробництві може виконувати учень, який оволодів професією "Вишивальниця" першого розряду? Звісно, що це будуть не кваліфіковані роботи, які не тільки не цікаві учням, а й не потрібні, адже вони знижують рівень мотивації до навчання на наступному етапі. Крім того, даремно витрачати дорогоцінний навчальний час для такої виробничої практики, який можна використати для удосконалення професійної майстерності учнів під час виробничого навчання у ПТНЗ художнього профілю. Наприклад, навчальний час (2 тижні), передбачений на виробничу практику на підтвердження першого кваліфікаційного розряду для

майбутніх вишивальниць, може бути використаний для вивчення основ народних художніх промислів тощо.

Результати аналізу стандарту професійної освіти кваліфікованих робітників з професії "Вишивальниця", розробленого працівниками лабораторії методичного забезпечення професій легкої промисловості і сфери послуг Інституту розвитку професійної освіти Міністерства освіти Російської Федерації, свідчать про його структурну й змістову досконалість. Зокрема, структура цього стандарту включає тільки професійну характеристику й федеральний компонент змісту загальнопрофесійного та професійного циклів навчання [168, с. 9–10]. У професійній характеристиці враховано змістові параметри професійної діяльності та її основні види. Структурою федерального компонента змісту загальнопрофесійного й професійного циклів передбачено виділення блоків навчального матеріалу (загальнопрофесійний і професійний), предметні галузі й навчальні елементи з визначеними рівнями їх засвоєння. Зазначимо, що назви навчальних елементів стандарту вказують на конкретний зміст діяльності, котрий має засвоїти випускник у результаті навчання. Співвідношення теоретичного і практичного навчання під час засвоєння навчальних елементів визначається навчально-програмною документацією. Зазначимо, що в стандарті запропоновано удосконалені критерії оцінювання навчальних досягнень учнів професійно-технічних навчальних закладів. Зокрема, стандарт початкової професійної освіти передбачає використання таких рівнів [168, с. 11]:

- 1 рівень – розпізнавання раніше вивчених об'єктів, властивостей, процесів професійної діяльності та виконання дій з допомогою педагога;
- 2 рівень – самостійне виконання типових дій;
- 3 рівень – продуктивна діяльність, тобто створення алгоритму діяльності в нетиповій ситуації на основі раніше вивчених типових дій.

Вимоги до результатів навчання (змістові параметри діяльності, визначені професійною характеристикою, навчальні елементи та рівні їх засвоєння) відповідно до цього стандарту є основними параметрами, що перевіряються під час оцінювання якості підготовки випускників з робітничої професії, а також на етапі атестації професійного навчального закладу [344].

Порівняльний аналіз російського варіанту стандарту з професії "Вишивальниця" і проекту стандарту з цієї ж професії, що впроваджено у ПТНЗ художнього профілю України, свідчить про значну відмінність їх і у змісті. Зокрема, спеціальні параметри російського стандарту відрізняються від українського, як в частині теоретичних основ професійної діяльності, так і за видами професійної діяльності. Зазначимо, що навіть освітньо-кваліфікаційна характеристика для підготовки вишивальниць 5 (п'ятого) розряду (український варіант) не враховує багатьох видів професійної діяльності, які передбачені російським стандартом для вишивальниць третього розряду.

Так, відповідно до кваліфікаційних вимог вишивальниця 5 розряду (український варіант стандарту) **повинна знати** – методи та прийоми вишивання всіх видів візерунків та малюнків різними техніками, швами та

строчками; конструктивні особливості машин, які обслуговуються, а також відповідно **повинна вміти**: вишивати на машинах або вручну на різних матеріалах, особливо складні, художні, стилізовані, багатоколірні та філейні візерунки, сюжетні композиції, а також усі види візерунків і малюнків на капроні, шифоні, жоржеті, крепдешині, тюлі, оксамиті. Водночас уміти вишивати портрети, картини, емблеми. Зміст спеціальних параметрів російського стандарту в розділі "Види професійної діяльності" для вишивальниць 1–5 розрядів включає такі позиції:

1. Підготовка матеріалу, заготовок для художньої вишивки.
2. Виконання ручної вишивки відповідно до зразків рисунків на різних матеріалах.
3. Виконання машинної вишивки на різних матеріалах.
4. Вишивка художніх узорів і рисунків різного рівня складності; вишивка рисунків дрібної форми, стилізованих композицій, багатотонових орнаментів тощо.
5. Виконання вишивки різних видів: мережки, строчевих вишивок, аплікація, вишивка хрестом, гладдю тощо.
6. Виконання золотошвейних робіт і вишивки з використанням декоративних матеріалів: бісер, тасьма тощо.
7. Вишивання виробів з елементами самостійної творчості на основі художніх традицій місцевого народного промислу.

До теоретичних засад професійної діяльності майбутніх вишивальниць російські розробники стандарту віднесли:

1. Види художньої вишивки, їх застосування в швейних виробках.
2. Технологія художньої вишивки; види робіт під час вишивання різними техніками; прийоми вишивання.
3. Традиційні узори і рисунки художньої вишивки.
4. Правила композиційного розміщення декоративних елементів у виробках із вишивкою; співвідношення форми виробу і рисунка [168, с. 15–16].

На основі аналізу нами виявлено значні відмінності у структурі типового навчального плану для підготовки кваліфікованих робітників з професії "Вишивальниця". Так, в українському варіанті стандарту типовий навчальний план розроблено для кожного рівня кваліфікації: від 1 (першого) до 5 (п'ятого) розряду і структурно він складається з таких розділів: 1) загальнопрофесійна підготовка (предмети – "Основи галузевої економіки і підприємництва", "Інформаційні технології", "Основи правових знань", резерв); 2) професійно-теоретична підготовка (предмети – спецтехнологія ручної вишивки, спецтехнологія машинної вишивки, композиція вишивки, малюнок, живопис, матеріалознавство, обладнання, технологія швейних виробів, основи конструювання одягу, охорона праці); 3) професійно-практична підготовка (виробниче навчання, виробнича практика); 4) державна кваліфікаційна атестація або поетапна кваліфікаційна атестація при продовженні навчання; 5) консультації.

Що ж стосується типового навчального плану російського варіанту стандарту, то його розроблено з урахуванням освітнього рівня абітурієнтів, тобто для випускників основної і середньої школи. Наприклад, типовий навчальний план для підготовки робітників з професії "Вишивальниця" (з випускників середньої школи) розраховано на 2 роки навчання. Типова структура навчального плану передбачає загальноосвітню підготовку, яка включає гуманітарний цикл дисциплін, що на федеральному рівні є обов'язковим компонентом: "Вступ до сучасного суспільствознавства"; "Фізична культура", а також природничонауковий цикл дисциплін, які мають бути професійно спрямовані.

Регіональний компонент гуманітарного циклу дисциплін спрямовано на підвищення рівня природничонаукової підготовки. Розділ "Професійна підготовка" структурно складається із загальнопрофесійного (галузевого) та професійного циклів дисциплін. Зокрема, до федерального компонента віднесено такі дисципліни загальнопрофесійного циклу: "Основи ринкової економіки та підприємництва", "Народні художні промисли Росії". До професійного циклу дисциплін включено також базові навчальні дисципліни (федеральний компонент): "Основи образотворчого мистецтва" (рисунок, живопис), "Основи художнього проектування виробів" (основи композиції), "Технологія художньої вишивки" (вишивка ручна і машинна), "Виробниче навчання". Спеціальний курс представлено регіональним компонентом дисциплін: "Технологія художньої вишивки" (з урахуванням спеціалізації), "Художнє проектування" (з урахуванням художніх традицій), "Виробниче навчання" (з урахуванням спеціалізації), "Виробнича практика". У структурі спеціального курсу дисциплін визначено резерв часу для професійної підготовки (100 год.), а також 100 год. на консультації і 36 год. на екзамені. Типовим навчальним планом передбачено вивчення факультативних предметів (до 2-х годин на тиждень), перелік яких визначається навчальним закладом. Наголосимо, що цей стандарт має міжгалузевий характер і є обов'язковим для всіх форм підготовки кваліфікованих робітників з професії "Вишивальниця" як в державних, так і недержавних структурах незалежно від їх правового статусу у всіх регіонах Російської Федерації.

На основі здійсненого нами порівняльного аналізу двох стандартів з професії "Вишивальниця" ми дійшли висновку, що російський стандарт, на відміну від українського, розроблено з урахуванням федеральних, регіональних, галузевих вимог, інтересів підприємств, організацій і власне самих робітників до рівня кваліфікації, змісту їх професійної підготовки, науковообґрунтованих термінів і форм професійного навчання, загальнодидактичних принципів відбору і структурування змісту навчального матеріалу, видів робіт, спрямованих на творчий розвиток майбутнього робітника художніх промислів і ремесел, забезпечення високого рівня його фундаментальної підготовки, що в цілому сприяє формуванню в країні єдиного освітнього простору, забезпеченню мобільності робочої сили, неперервності підвищення її кваліфікації.

Вивчення показало, що із 65 державних стандартів професійно-технічної освіти, які впроваджені у навчальний процес професійно-технічних навчальних закладів України, 7 – з професій художнього профілю. Зокрема, це такі професії: "Виробник художніх виробів із кераміки", "Виробник художніх виробів з лози"; "Вітражник"; "Живописець"; "Різьба по дереву та бересті"; "Ткач ручного художнього ткацтва"; "Художник розмалювання по дереву". Однак лише з однієї професії "Ткач ручного художнього ткацтва" державний стандарт розроблено на основі оновленої кваліфікаційної характеристики, якою передбачено підготовку кваліфікованих робітників не з 1 розряду, а вже з 3 по 6 розряди. Ініціаторами розроблення нової кваліфікаційної характеристики з професії "Ткач ручного художнього ткацтва" виступили педагогічний колектив і керівництво ВПУ № 23 м. Кролевець Сумської області. Після узгодження в Міністерстві праці і соціальної політики України у 2005 році її було внесено до Довідника кваліфікаційних характеристик професій працівників. Отже, потрібно активніше виявляти ініціативу в напрямі розроблення й узгодження з роботодавцями, відповідними міністерствами й відомствами оновлених загальнопрофесійних і кваліфікаційних вимог до підготовки кваліфікованих робітників – основи сучасних державних стандартів.

Для входження України до єдиного Європейського освітнього простору необхідно змінити методологію розроблення професійних і освітніх стандартів. У нашій державі, насамперед, необхідно оновити нормативно-правову базу нормування та оплати праці робітничих кадрів, зокрема відійти від тарифікації, встановлення розцінок на види робіт за кваліфікаційними розрядами. Адже створення єдиного освітнього простору ґрунтується, насамперед, на впровадженні в державі відповідної системи кваліфікацій, що включає в себе стандарти, критерії та порядок оцінювання, уповноважені органи, інституціональну інфраструктуру, розроблення освітніх програм і навчальних планів, схеми фінансування та ще багато інших чинників, характерних для конкретної країни і її культурного контексту.

Згідно з Рекомендаціями Європейського Парламенту і Ради Євросоюзу щодо створення Європейської кваліфікації для навчання упродовж життя, прийнятими 23 квітня 2008 року, поняття "національна система кваліфікацій" означає, що всі аспекти діяльності держав-учасників мають відношення до навчання та інших механізмів, що пов'язують освіту і навчання з ринком праці і суспільством. Це передбачає цілеспрямований розвиток і виконання встановлених угод і процесів, щодо відношення до гарантії якості, оцінки й набуття кваліфікацій [531]. У зв'язку з цим зазначимо, що забезпечення прозорості кваліфікацій в Україні стає провідною умовою приведення рівня професійної освіти у відповідність до вимог заявлених суспільством, що розвивається й інтегрується у світову економіку.

Для системи професійної освіти і навчання нині вкрай важливим є якнайшвидше розроблення національної рамки кваліфікацій (НРК). Згідно з Європейськими підходами національна рамка кваліфікацій (національна структура кваліфікацій) є інструментом для класифікації рівнів навчальних

досягнень, метою якої є об'єднати і координувати національні підсистеми кваліфікацій та покращити прозорість, доступ, прогрес і якість кваліфікацій відносно ринку праці й суспільства [531]. Як основний структурний компонент НСК, національна рамка передусім має допомогти особі, яка здобуває робітничу професію: самостійно обрати траєкторію навчання та розробити план побудови кар'єри; без перешкод перейти на інший кваліфікаційний рівень на основі наступності професійно-технічної й вищої освіти (нині спостерігається певна ізольованість систем, практично відсутній їх взаємозв'язок); підтвердити та забезпечити врахування набутих нею в процесі трудової діяльності або професійної підготовки компетенцій для продовження навчання за відповідним кваліфікаційним рівнем.

Систему кваліфікацій Т. Десятов пропонує розглядати як комплекс заходів, спрямованих на визнання результатів навчання. До неї належать засоби розроблення й реалізації національної або регіональної політики в галузі кваліфікацій, відповідні інституціональні механізми, процеси забезпечення якості, оцінювання й присвоєння кваліфікацій, визнання умінь та інші механізми, що забезпечують зв'язок освіти і навчання з ринком праці та громадянським суспільством [93, с. 11–12].

Цінним є іспанський досвід розроблення національної системи кваліфікацій, широко висвітлений Н. Ничкало. Цей складний процес, зазначає дослідниця, потребує наукового обґрунтування й системного зв'язку з ринком праці, з різними підприємствами промислового, аграрного виробництва і сфери послуг. Саме тому в Іспанії було створено Національний інститут кваліфікацій, що підпорядкований Міністерству освіти і науки та Міністерству праці. До основних функцій Інституту належать: систематичний аналіз динаміки змін на ринку праці; порівняльні дослідження виробничих процесів на галузевому регіональному й національному рівнях; розроблення нових професійних кваліфікацій та гнучке оновлення впроваджених раніше; організація експертизи нових і вдосконалених професійних кваліфікацій, їх апробація на виробництві відповідного профілю; підготовка необхідних дидактичних матеріалів для забезпечення методологічних досліджень чинних національних професійних кваліфікацій різного галузевого спрямування [263, с. 5]. Щодо надання учнівській молоді широких кваліфікацій, необхідність укрупнення професій на основі їх інтеграції наголошує Ю. Вайс. На його думку, це влаштовує усіх – і учня, і економіку, і суспільство в цілому – адже вони: забезпечують право людини на одержання якісної освіти, що дає їй міцну основу для самостійного і гідного життя; підвищують ефективність і конкурентоспроможність продукції підприємств і економіки країни в цілому; підвищують ефективність використання засобів з розвитку людських ресурсів, оскільки мобільні професіонали-особистості, які володіють механізмами самоадаптації, відповідають вимогам суспільства [44, с. 42].

Орієнтація системи професійно-художньої освіти на кінцевий результат – підготовку універсальних робітників, котрі володіють узагальненими способами виконання професійних функцій, а також "портфелем

компетенцій" і професійно важливими якостями – зумовила необхідність створення таких професійних стандартів, які відбивали б вимоги роботодавців до якості професійної підготовки, визначали рівень їхньої кваліфікації, мобільності, а для низки професій – сукупність професійно-важливих якостей особистості професіонала [348].

Аналіз вітчизняної і зарубіжної науково-методичної літератури засвідчив, що професійний стандарт з робітничих професій розкриває їх значення, а також ключові цінності, сферу діяльності, об'єкти, предмет, цілі, види, методи, засоби, інструментарій і технології, рівень компетентностей і компетенцій, специфічні і психофізіологічні вимоги. Таким чином, професійні стандарти потрібно розуміти як мінімально необхідні вимоги до кваліфікації робітника з урахуванням продуктивності і якості його роботи у певній галузі. Вони включають в себе найменування посад і відповідні їм кваліфікаційні рівні, перелік конкретних обов'язків, виконання яких дасть можливість робітнику здійснювати трудові функції в межах своєї компетенції.

Отже, **професійний стандарт** – це багатofункціональний нормативний документ, що визначає систему показників у вигляді компетенцій для різних кваліфікаційних рівнів і дає змогу встановити ступінь відповідності професійної діяльності працівника вимогам виробництва (сфери послуг). Водночас, професійні стандарти – це показники компетентності в певних професіях і видах занять. Вони можуть установлюватися державою (через законодавство та нормативне регулювання) або професійним органом. Встановлені законом професійні стандарти часто мають силу "ліцензії на ведення практики" та визначають, чи може та чи інша особа займатися конкретним видом діяльності [68, с. 59].

Зазначимо, що професійні стандарти визначаються сферою праці. Саме тому роботодавці є головними у створенні професійних стандартів, адже мають бути впевнені в тому, що затребувані ними професійні й ключові компетенції, а також соціально-значущі й професійно-важливі якості працівника увійшли в цілі професійних і освітніх стандартів, навчальні плани і програми. Це досягається в процесі освітнього маркетингу й аналізу ринку праці, за результатами яких формуються еталонні моделі випускників, що, насамперед, виконують роль зразка, мірила якості професійно-художньої освіти. Під ними розуміють здатність результатів діяльності задовольнити запити і потреби особистості, суспільства, держави, економіки й конкретного виробництва. В економічно розвинених країнах на основі професійних стандартів створюються системи сертифікації персоналу для оцінювання рівня компетентності. Вони також є основою проектування державних освітніх стандартів нового покоління.

Значний науковий інтерес становить досвід створення стандартів професійної кваліфікації у Польщі. Зокрема, Ф. Шльосек зазначає, що в Польщі існує 253 стандарти професійної кваліфікації, створені з урахуванням Європейської системи кваліфікацій. Водночас вчений наголошує, що перед професійною освітою Польщі стоять ще такі завдання: оновлення програмних

засад професійного навчання з конкретної професії з урахуванням стандартів кваліфікації; підготовка професійно зорієнтованих програм навчання; опрацювання стандартів екзаменаційних вимог з урахуванням стандартів професійних кваліфікацій, а також основних програмних засад; здійснення методичної і логістичної підготовки (мериторів) та організація зовнішнього екзамену; розробка системи, що підтверджує професійні кваліфікації [497].

Таким чином, професійні стандарти визначають кваліфікацію тих, хто вперше здобуває професійну освіту й розповсюджуються на тих, хто підвищує рівень уже раніше здобутої кваліфікації. Вони розробляються для того, щоб ними могли користуватися всі професійні художні навчальні заклади, які забезпечують освітні послуги (в тому числі роботодавці). А тому професійному стандарту художнього профілю доцільно надавати просту структуру, робити його чітким і зрозумілим. Запропонована нами структура професійного стандарту (рис. 3.1) забезпечить можливість створення нового покоління освітніх професій художніх промислів і ремесел.

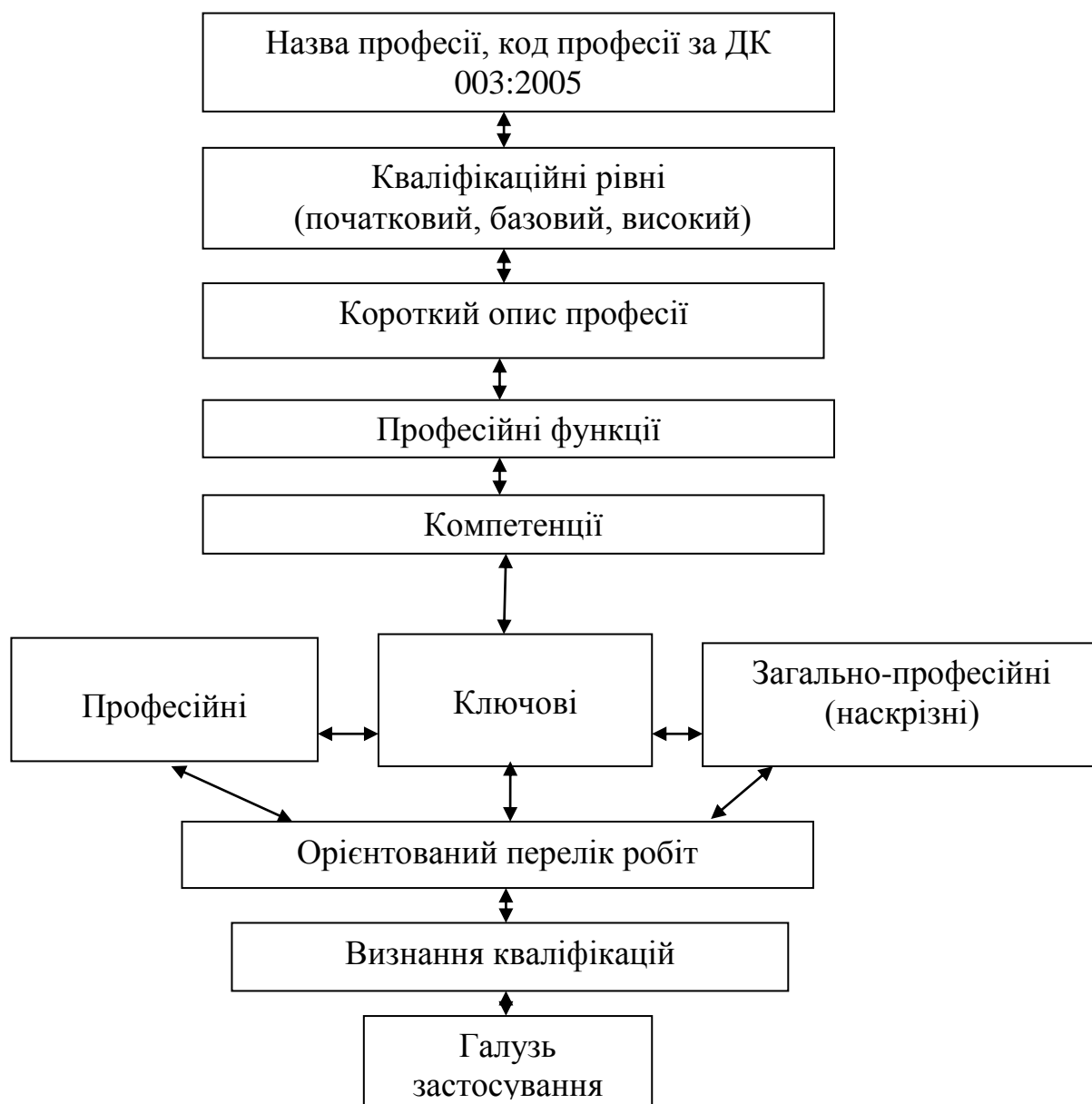

Рис. 3.1. Структура професійного стандарту

Однак, реалізація нової моделі професійного стандарту, що відповідає міжнародним вимогам стандартизації змісту професійної освіти і навчання, визначеним у положеннях Копенгагенської декларації [516], потребує здійснення в Україні низки заходів на загальнодержавному рівні:

- створення нормативно-правової бази, яка регламентуватиме порядок розроблення і впровадження стандартів нового покоління;
- створення координаційного центрального органу з розроблення професійних стандартів, заснованого на компетенціях;
- формування державної політики щодо заміни кваліфікаційних характеристик професійними стандартами, заснованими на компетенціях;
- цільове виділення фінансових ресурсів на створення професійних і освітніх стандартів нового покоління.

Важливим у розробленні професійного стандарту є визначення кваліфікаційних рівнів і професійних функцій на основі аналізу запитів ринку праці в мобільних фахівцях художніх промислів і ремесел, здатних швидко адаптуватися до змін у технологіях, матеріалах, організації праці в процесі оволодіння фундаментальною професійно-художньою освітою.

З метою адаптації змісту професійної підготовки майбутніх фахівців до змін, що відбуваються в технологіях виробництва, організації праці необхідно проаналізувати кожен трудову операцію, а в деяких випадках і трудові прийоми, щодо їхнього змісту, необхідних матеріалів, а також механізмів, інструментів та рівня кваліфікації для їх виконання. На нашу думку, цей аналіз доцільно проводити в три етапи:

а) *на першому* – вивчаються традиційні трудові операції та трудові операції, що виникли в останні 3–5 років безпосередньо на робочих місцях з використанням нормативно-технологічної документації;

б) *на другому* – вивчаються перспективні трудові операції в технологічних підрозділах;

в) *на третьому* – завершується аналіз у навчальних закладах, методичних установах.

Результати такого аналізу узагальнюються і використовуються під час розробки освітніх стандартів, оновлення змісту або розробки нових вимог до кваліфікації. У зв'язку з цим, наукове і практичне значення мають рекомендації, підготовлені відповідно до програми українсько-німецького проекту "Підтримка реформи професійно-технічної освіти в Україні", зокрема щодо таких методик: аналізу ринку праці з метою адаптації змісту професійно-технічної освіти до потреб сучасного виробництва у сфері послуг; розробки Державних стандартів ПТО з конкретних професій; підготовки навчально-методичної документації з метою реалізації Державних стандартів ПТО з конкретних професій; вивчення потреб в оновленні професійних знань і вмінь викладачів і майстрів виробничого навчання та організації підвищення їхньої кваліфікації; підтримки випускників ПТНЗ у плануванні професійної кар'єри та у працевлаштуванні [49].

Аналіз професійних операцій, як зазначають Л. Сергєєва і Л. Даниленко, доцільно здійснювати з метою проектування процесу викладання та оцінювання його в межах певної професії. Кваліфікаційні вимоги, сформульовані упродовж перебігу цього процесу, враховуються в оцінюванні навчальних досягнень учнів [331, с. 24]. Рівень майстерності для кожної професії, зокрема й художнього профілю, встановлюється **кваліфікацією**. Традиційно виділяють формальну кваліфікацію, що виявляється в офіційно фіксованих розрядах, класах, категоріях, й реальну кваліфікацію, тобто той рівень майстерності, який людина може справді виявити [340, с. 68].

Кваліфікаційний рівень – це потенційна здатність робітника відповідної професії виконувати виробничі завдання певної технологічної складності, що підтверджується наявністю документа про освіту. Нами було визначено три рівні кваліфікації: початковий, базовий і високий. Отже, кваліфікація – це формальне вираження професійних і технічних компетенцій працівника, визначених на міжнародному, національному або галузевому рівнях [68, с. 22]. Для кожного кваліфікаційного рівня визначаються **професійні функції**: набір компетенцій, що забезпечують реалізацію інноваційної активності фахівця художніх промислів і ремесел, якісне виконання ним професійних обов'язків та сприяють підвищенню продуктивності праці, кар'єрному зростанню. Підвищення професійного рівня фахівців художніх промислів і ремесел ґрунтується на виконанні певної кількості функцій в межах однієї професії та розширенні видів професійно-художньої діяльності, на вміннях творчо використовувати інформацію в практичній діяльності. На основі професійних функцій визначаються компетенції, яких має набути майбутній фахівець з художніх промислів і ремесел.

Компетенція (в перекладі з лат. – *competentia*) означає коло питань, про які людина добре поінформована, володіє знаннями і досвідом. Компетентність у певній галузі – це володіння відповідними знаннями і здібностями, що дають змогу обґрунтовано міркувати про цю галузь і ефективно діяти в ній [385, с. 74]. Водночас, компетенція – це продемонстрована здатність виконувати завдання та обов'язки за стандартом, встановленим для певної роботи або в певному роді занять [68, с. 24]. Отже, **компетенція** – це здатність використовувати знання, уміння, навички, досвід й здібності у професійному та особистісному розвитку. Крім того, під компетенцією потрібно розуміти соціальний конструктор (домовленість), що відображає потреби сфери зайнятості (тобто, що необхідно робити, щоб одержати роботу). Розрізняють **загальнопрофесійні, професійні й ключові компетенції**. **Загальнопрофесійні** компетенції – це базові знання, що є обов'язковими для широкого кола професій відповідного напрямку, в даному разі професій художніх промислів і ремесел. Загальнопрофесійні компетенції зумовлюють необхідність володіння таким рівнем знань, умінь і навичок, які давали б майбутнім фахівцям художніх промислів і ремесел можливість легко орієнтуватися в матеріалах, технологіях і обладнанні сучасного художнього виробництва; швидко переключатися з одного виду діяльності (технологія,

техніка) на інший, виявляти творчу активність в розробленні проектів та виготовленні виробів образотворчого й декоративно-вжиткового мистецтва, повну самостійність, високий рівень розуміння сутності соціально-економічних і психологічних відносин, що склалися на виробництві тощо.

Інтеграційні процеси, що відбуваються в художньому виробництві, все помітніше впливають на інтелектуалізацію змісту загальнопрофесійної підготовки майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел. У зв'язку з цим, важливе значення має формування в учнівської молоді високого рівня володіння теоретичними знаннями, професійними вміннями та навичками художньої діяльності; здатності до самоконтролю з орієнтацією на кінцевий результат, умінь планувати, організовувати, а також узгоджувати свою діяльність з іншими; умінь орієнтуватися у виборі виду художньої діяльності для реалізації своїх здібностей; володіння професійною сформованістю мотиваційної сфери тощо.

Наголосимо, що у зростанні професіоналізму майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел, під яким розуміють володіння людиною конкретними технологічними процесами, найважливішими є **професійні компетенції** – сукупність знань, умінь, особистісних якостей і досвіду в сфері професійно-художньої діяльності.

Професійні компетенції включають в себе:

- знання технологічних процесів виготовлення виробів декоративно-вжиткового мистецтва;
- уміння виконувати прийоми виготовлення виробів декоративно-вжиткового мистецтва;
- дотримання технологічних вимог до виготовлення художньої продукції;
- дотримання безпечних прийомів виконання художніх робіт;
- освоєння додаткових кваліфікацій з професій художніх промислів і ремесел;
- забезпечення високого рівня культури праці;
- уміння здійснювати контроль якості продукції, усувати дефекти в процесі виготовлення художніх виробів, неполадки в обладнанні та пристроях тощо.

Не менш важливим у підготовці майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел є набуття **ключових компетенцій**, до яких належать навички, необхідні для успішного функціонування у суспільстві, а також для оволодіння професійно-художньою освітою і навчанням упродовж життя. До них відносимо також і соціальні компетенції, зокрема: здатність до співробітництва, вияв ініціативи, творчий підхід до художньої діяльності, уміння сприймати і передавати інформацію, виявляти терпимість до іншої культури, образотворчого і народного мистецтва, користування розвинутими засобами зв'язку, поважати працю інших тощо.

У розробленні специфікацій для професій художніх промислів і ремесел важлива увага приділяється визначенню вимог робочого місця до рівнів

кваліфікації майстра-художника, а також галузям їх застосування (засоби, обладнання, матеріали і методи виконання тощо), адже умови роботи художника помітно відрізняються від умов роботи фахівців на звичайному виробництві. Обладнання робочого місця майстра-художника не потребує великих затрат (підставка або стіл для живопису, рама з основою для килимарства, різці для обробки дерева тощо). Що стосується механізації виробничих процесів, то вони мають різний рівень: в мініатюрному живопису – 6 %, в художній обробці дерева – 10 % [201, с. 27]. Це вказує на специфіку виробничих процесів художніх промислів і ремесел, насамперед на використання під час виготовлення виробів декоративно-вжиткового призначення ручної праці та на підготовчих і допоміжних процесах – механізованої, яка не повинна знижувати цінності виробів. У зв'язку з цим, необхідно конкретизувати, згідно з якими ознаками виріб можна називати виробом художніх промислів і ремесел.

Головним критерієм, за яким вибір можна віднести до виробів художніх промислів, є наявність у виробничому процесі творчої праці високої художньої якості. Специфіка визначення цих критеріїв полягає в тому, що в основі виробництва традиційних виробів художніх промислів і ремесел лежить ручна праця робітників високої художньої кваліфікації, праця творча, що і визначає в кінцевому підсумку художню цінність виробів. Ручна творча праця на підприємствах художніх промислів і ремесел, у процесі якої на основі індивідуальної творчої майстерності створюються вироби високої художньої цінності, неможлива без "художнього дару" робітників і, безумовно, спеціальної професійної освіти.

Відомо, що функції робітника на художніх підприємствах мають яскраве самовираження, а його кваліфікація формується під впливом творчого колективу майстрів у напрямі відповідних традицій і технологічних прийомів. Отже, ручна творча праця характеризується високою кваліфікацією, творчим потенціалом, знанням художніх традицій промислу, високою технічною майстерністю, що є вихідними критеріями тарифікації праці [160, с. 81].

Зазначимо, що сила художньої традиції в народному мистецтві відображається в її наступності і колективності творчого досвіду поколінь, у передачі прийомів місцевої професійної майстерності. Творча технологія одного майстра перевіряється іншими, і якщо вона не прийнята колективом, не входить в систему досвіду, то відмирає, і навпаки, якщо вона відповідає традиції колективної творчості, то підхоплюється, розвивається усіма майстрами і стає загальнонародською цінністю.

У зв'язку з цим, знання традицій народного мистецтва (регіональні особливості технологій оздоблення, символів, орнаментів, форм виробів, кольорів, що використовуються) – основна складова змісту професійного навчання майбутнього фахівця художніх промислів і ремесел.

Водночас наголосимо, що до сучасного майстра-художника, поряд із глибоким знанням художніх традицій в народному мистецтві, творчим ставленням до праці, високим рівнем майстерності виробництво висуває

вимоги щодо умінь орієнтуватися також в традиціях сучасного вітчизняного та світового образотворчого і декоративно-вжиткового мистецтва. Отже, за основу розроблення державного стандарту з професій художніх промислів і ремесел необхідно брати категорію “художньої традиції”, яка проявляється в умовах розвитку творчого процесу на виробництві, ролі майстра-художника, в умовах формування і розвитку колективу, вихованні та підготовці кадрів для забезпечення випуску художніх виробів. Нерідко виконана продукція в єдиному екземплярі існує як унікальний витвір декоративно-вжиткового мистецтва. За таких умов праця на підприємствах художніх промислів і ремесел виступає не тільки як джерело матеріальних благ, але й відродження та збереження історичних і культурних цінностей. Адже підприємства художніх промислів і ремесел не повинні забезпечувати випуск масової продукції або конкурувати з промисловим виробництвом. Продукція художніх промислів і ремесел має розглядатися як якісне розширення асортименту загальної масової продукції великих промислових підприємств, вона повинна одночасно задовольняти матеріальні та культурні потреби людей в художньому оформленні побуту.

У Законі України “Про народні художні промисли” (2001, 2004) визначено мету діяльності підприємств народних художніх промислів, зокрема:

- збереження і розвиток особливостей певних народних художніх промислів;
- забезпечення випуску виробів народних художніх промислів відповідно до національної самобутності місцевих традицій народного мистецтва;
- дотримання і вдосконалення традиційних технологій виготовлення виробів народних художніх промислів тощо [513].

У зв'язку з розподілом праці та створенням нових видів художніх виробництв відбувається постійний процес виникнення нових професій і спеціальностей. В умовах ринку праці старі професії зникають, об'єднуються й виникають нові – інтегровані. Це, безумовно, створює нові вимоги до кваліфікації робітника, ускладнює систему підготовки кадрів (ліцензування, акредитація).

Під професією розуміємо певний вид трудової діяльності, що виник у результаті суспільного поділу праці й потребує для її виконання здібностей, теоретичних знань і практичних навичок. Професії художніх промислів і ремесел, згідно з класифікацією Е. Клімова, належать до професій типу “людина – художній образ”. Отже, професією художніх промислів і ремесел можна вважати вид художньої діяльності людей, які займаються оздобленням і виготовленням виробів декоративно-вжиткового призначення і володіють переважно однаковими загальнолюдськими і мистецькими цінностями. У зв'язку з цим, робота в одній із галузей художнього виробництва потребує від кваліфікованих робітників спеціальних і художніх знань, практичних навичок для її виконання.

Зауважимо, що дуже часто робітника, який набув у своєму ремеслі компетентності, вищої за звичайний рівень навичок і знань, називають кваліфікованим майстром. Це особливо стосується працівників художніх промислів і ремесел, діяльність яких пов'язана з ручною працею. Ручна праця сама собою становить важливу виховну цінність, наголошує видатний польський вчений Т. Новацький. Так, ручні роботи змушують до пунктуальності, пошани товариства, заощадження витрат, оцінювання якості роботи [434, с. 91]. Ці та інші якості дають змогу фахівцеві художніх промислів і ремесел компетентно володіти засобами і продуктивними технологіями, тобто, компетентно виконувати роботу.

В акмеологічному словнику поняття "компетентність" розглядається як здатність до інтеграції знань і навичок, способів їх використання в умовах, що змінюються відповідно до вимог навколишнього середовища [2, с. 48]. У практиці існує соціальна, соціально-психологічна, концептуальна і професійна компетентність. Зокрема, професійна компетентність включає в себе знання і ерудицію, що дають змогу людині кваліфіковано розмірковувати стосовно сфери професійної діяльності, бути обізнаним у певній галузі, а також знати якісні особливості, які дають людині можливість діяти відповідально і самостійно [2, с. 473].

Звернення до праць Д. Равена допомагає з'ясувати складові компетентності, під якими він розуміє ті характеристики і здібності людей, які дають їм можливість досягати особистісно важливих цілей, незалежно від їх природи і соціальної структури, в якій ці люди живуть і працюють. Наприклад, вчений виділяє такі види компетентності: "тенденція до більш чіткого розуміння цінностей і установок по відношенню до конкретної цілі; тенденція контролювати свою діяльність; здатність виявляти емоції під час діяльності; пошук і використання зворотного зв'язку; впевненість у собі; самоконтроль; адаптивність, тобто відсутність почуття безпорадності; схильність до роздумів про майбутнє, звичка до абстрагування; самостійність мислення, оригінальність; критичне мислення; готовність розв'язувати складні питання; готовність використовувати нові ідеї та інновації тощо" [343, с. 280–256]. Професійна компетентність фахівця художніх промислів і ремесел сприяє формуванню здатності змінювати вид праці, переключатися на інші види діяльності у зв'язку з прогресивними змінами техніки й технології виробництва, тобто бути мобільним.

Професійна мобільність передбачає високий рівень розвитку узагальнених професійних знань. У змісті професійної мобільності можна виділити такі складові, як вибір професії, підвищення кваліфікації, визначення умов зміни місця роботи чи професії, плинність кадрів [424, с. 167].

Викладені вище положення зумовлюють необхідність уточнення характеру і змісту праці майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел на виробництві (індивідуальне, серійне, масове), методів художньої діяльності (ручні, механізовані), регіональних традицій декоративно-вжиткового мистецтва (техніки виконання, традиційних орнаментів, композиції, сюжетів

тощо), сучасного обладнання, технологій оздоблення художніх виробів, що використовуються на виробництві.

З цією метою нами визначалися загальнопрофесійні та спеціальні параметри професійно-художньої діяльності. Так, для професії "Вишивальниця" *загальнопрофесійними параметрами професійно-художньої діяльності є такі компетенції*: а) визначення виду матеріалу, його якості, дефекти; б) вишивання різних видів і різної складності узорів на спеціальному обладнанні; в) добір і застосування інструментів, пристроїв для вишивання; г) обслуговування обладнання пристроїв; д) правильна організація робочого місця вишивальниці; ж) дотримання правил техніки безпеки під час роботи; з) забезпечення якості виконання вишивки тощо. *До спеціальних параметрів професійно-художньої діяльності відносимо такі компетенції*: а) підготовка матеріалу, ескізів; б) виконання узорів різної складності ручної вишивки; в) вишивання узорів різної складності на різних матеріалах машинною вишивкою; г) вишивання узорів підвищеної складності (тематичні панно, стилізовані композиції тощо); д) вишивання різними видами вишивальних технік (початкові, рахункові поверхнево-нашивні, не рахункові поверхнево-нашивні, прозоро-рахункові тощо); ж) вишивання виробів на снові власного творчого задуму художніх традицій вишивки в регіоні тощо. Для професій, які мають кілька спеціальностей, необхідні додаткові знання і вміння для виконання завдань. Наприклад, виробництво ювелірних виробів – професія, а ювелір-браслетник, ювелір-філігранник, ювелір-монтувальник – спеціальності тощо.

Для професій і спеціальностей художнього профілю встановлено тарифікаційні розряди (3–6), за якими оцінюється кваліфікація робітника, тобто сукупність знань і вмінь, що дають можливість виконувати роботи різної складності.

Наприклад, різьбар по дереву 5 (п'ятого) розряду (високий рівень кваліфікації) повинен уміти виконувати на виробах із дерева виїмчасту різьбу складних рисунків; плоскорельєфну різьбу, ажурну різьбу з вибором фону нескладного і складного рисунків; геометричну різьбу з включенням образотворчих елементів і складних композиційних рішень; об'ємну різьбу скульптурних виробів і іграшок складних форм і нескладних двофігурних композицій. Водночас, різьбар по дереву 6 (шостого) розряду (високий рівень кваліфікації) повинен уміти виконувати більш складніші технології, а саме: плоскорельєфну наскрізну різьбу з вибраним фоном складних рисунків, з повною скульптурною проробкою; барельєфну, з помітно поглибленими фонами; складні орнаментальні і тематичні композиції високохудожніх виробів; орнаменти дрібної геометричної різьби з інкрустацією, а також об'ємну різьбу композицій всіх складностей з окремою проробкою декоративних моментів і скульптурних форм; різьбу декоративних барельєфних скульптурних фігур і складних багатофігурних композицій.

Важливим елементом оцінювання кваліфікації робітника з професії художніх промислів і ремесел є зміст спеціальної підготовки, який враховує

ступінь складності завдань, рівень виконання, а також необхідні компетенції: знання і вміння.

Навчальна специфікація розкриває вимоги до знань і вмінь, котрими повинен оволодіти майбутній фахівець художніх промислів і ремесел під час навчання, щоб успішно працювати на виробництві. З цією метою розробляється освітній стандарт, який складається із теоретичної і практичної підготовок.

Основою кваліфікації майбутніх робітників художніх промислів і ремесел є теоретична підготовка, яка складається із загальноосвітнього, соціально-гуманітарного, фундаментального й професійного блоку знань.

Загальноосвітня підготовка відповідно до вимог державного стандарту передбачає оволодіння учнями ПТНЗ художнього профілю знаннями з природничо-математичного та гуманітарного напрямів. Зміст загальноосвітньої підготовки повинен бути спрямований на спеціалізацію художньої підготовки і сприяти загальнокультурному та інтелектуальному розвитку особистості, якісному оволодінню програмовим матеріалом з професії.

Зміст циклу гуманітарних дисциплін має забезпечувати високий рівень усвідомлення учнями історичних процесів формування української народності, державності, культури; основних тенденцій розвитку цивілізації; сучасних проблем країни; вивчення сутності економічних явищ і процесів, різних форм господарювання, маркетингу, менеджменту, економічного змісту системи оподаткування; вивчення основних положень теорії держави та важливості інститутів, конституційного, адміністративного, цивільного, сімейного, трудового, кримінального та інших галузей права тощо. Окремі гуманітарні дисципліни можуть вивчатися за вільним вибором учнів.

Фізична підготовка повинна сприяти удосконаленню фізичних якостей учнів: швидкості, сили, витримці, гнучкості, спритності, координації рухів, формуванню правильної постави тощо.

Теоретична підготовка передбачає оволодіння теоретичними знаннями з трьох напрямів: загальнотехнічного, загальнохудожнього та спеціального.

Загальнотехнічний зміст спрямований на вивчення основних правил складання алгоритмів програмування, роботи на комп'ютері, теоретичних основ і методів проектування просторових фігур на площині, креслення різних об'єктів за законами і правилами лінійної побудови, раціональної організації обслуговування замовників, ознайомлення з найбільш ефективними методами поліпшення умов праці художників, небезпечними факторами виробничого середовища та їх впливом на життєдіяльність особистості тощо.

Загальнохудожня підготовка спрямовується на оволодіння системою образотворчих знань й вивчення учнями загальних принципів композиції, необхідних у творчому перетворенні елементів природного і предметного середовища, створенні орнаментальних форм та їх вираженні в кольорі, оволодіння реалістичним рисунком, рядом графічних і малярських навичок

тощо. Образотворча грамота тісно пов'язана зі змістом предметів, які розширюють знання студентів з історії виникнення та розвитку художніх ремесел, локальних особливостей символів, узорів, орнаменту, кольору, матеріалу, форм виробів декоративно-вжиткового мистецтва тощо. Ці знання знаходять відображення у змісті таких навчальних дисциплін: народні художні промисли, історія декоративно-вжиткового мистецтва, історія українського народного костюма тощо.

На нашу думку, кількість відведених годин на вивчення дисциплін мистецтвознавчого характеру потребує збільшення, бо саме вони забезпечують базову загальнохудожню підготовку, тобто фундаментальні художні знання, необхідні для оволодіння спеціальними вміннями та навичками з конкретного фаху.

Зміст спеціальної підготовки формується відповідно до кваліфікаційних вимог і професійних компетенцій і забезпечує оволодіння технологічними знаннями, які мають бути не вузькоспеціалізованими, а міжпрофесійними. Їх необхідно добирати у двох напрямках – загальні, тобто такі, що відповідають групі споріднених професій художнього профілю (пластична анатомія, теорія орнаментів, шрифти, основи макетування, основи ліплення) та спеціальні, що забезпечують професійно-художню спеціалізацію (спеціальна технологія, обладнання, технічний рисунок, конструювання, моделювання тощо).

З цих дисциплін зміст спрямовується на удосконалення спеціальних знань і вмінь майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел, вивчення історичних основ виникнення орнаментів; набуття певної системи теоретичних знань, практичних навичок щодо конструювання та моделювання виробів, написання текстів різними видами шрифтів, виконання шрифтових композицій; вивчення матеріально-технологічної основи макетування тощо.

Практична підготовка фахівців художніх промислів і ремесел, здатних реалізувати свій творчий потенціал в умовах швидкого оновлення художнього виробництва, конкуренції на ринку праці, передбачає оволодіння сучасними технологіями художнього оформлення приміщень, інтер'єрів, одягу, виробів декоративно-вжиткового мистецтва тощо.

Зміст практичної підготовки розподілено між виробничим навчанням у майстернях та виробничою практикою, які виконують головну функцію в професійному становленні фахівців художнього профілю, розвитку та удосконаленні творчих здібностей, формуванні ціннісного ставлення молоді до трудової діяльності в умовах виробництва, сприяють підвищенню професійної компетентності.

Практична підготовка передбачає вивчення видів професійно-художньої діяльності відповідно до фаху. Загальні вимоги професій художніх промислів і ремесел передбачають наявність умінь виконувати стилізацію узорів, збільшення або зменшення малюнків; переносити малюнки на матеріал, що оброблюється (дерево, тканина, шкіра тощо); складати технологічну послідовність оздоблення виробу, організувати робоче місце, усувати неполадки в обладнанні, дотримуватися безпечних правил роботи, економно

витрачати сировину тощо. До спеціальних вимог необхідно віднести вміння виконувати прийоми художнього оздоблення виробів; виготовляти художні вироби декоративно-вжиткового призначення згідно з еталонним зразком, а також за власними творчими композиціями; виготовляти художні вироби з різних видів матеріалів; усувати дефекти під час виконання роботи тощо. Підсумком практичної підготовки є виконання пробної роботи з метою присвоєння кваліфікаційного розряду з професії.

Під час виробничої практики майбутні фахівці художніх промислів і ремесел вивчають технологічно-виробничі процеси з кожної художньої спеціалізації, оволодівають усім спектром мистецько-виробничого циклу й технологічно-виробничими процесами виконання практичних робіт.

На етапі переддипломної практики учні вивчають теоретичні матеріали для написання дипломної роботи, виконання творчої практичної роботи (витвір мистецтва згідно з художньою спеціалізацією). Дипломне проектування передбачає розроблення ескізів, виконання проектів, написання пояснювальної записки.

Форми, тривалість і терміни проведення практик визначаються освітньо-професійними програмами ПТНЗ художнього профілю.

Кінцевим етапом розроблення державного стандарту з професій художніх промислів і ремесел є обґрунтування специфікації оцінки, тобто критеріїв оцінок, які повинні засвідчити наявність професійної компетентності майбутнього фахівця. Критерії розробляються для загального оцінювання знань і вмінь учнів під час теоретичного навчання з кожного предмета, у процесі виробничого навчання, виробничої та інших видів практик, а також для оцінювання знань і вмінь під час виконання пробної роботи з метою встановлення тарифікаційного розряду (3, 4, 5, 6) у майбутньому кваліфікаційного рівня (початкового, базового, високого тощо).

Для визначення професійної компетентності майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел важливе значення має визначення критеріїв оцінювання теоретичної і практичної частини дипломної роботи, до якої входять письмова записка, дипломний проект і художній виріб, виконаний за власним задумом у матеріалі. Відмінність в оцінюванні пробної роботи на розряд і практичної творчої дипломної роботи полягає в тому, що пробна робота обов'язково враховує як якісні вимоги до виконання виробу, так і термін виконання, тобто виріб має бути виготовлений і оздоблений у межах робочої норми часу. І навпаки, виріб, що виконується на дипломний захист, не обмежується і не контролюється в термінах, він повинен відповідати головному критерію – бути розроблений і виготовлений за власним творчим задумом, якісно і композиційно правильно.

Розроблення і впровадження державного стандарту з професій художніх промислів і ремесел на основі компетентнісного підходу, на нашу думку, забезпечить єдиний базовий професійний рівень підготовки майбутніх майстрів народного мистецтва й сприятиме творчому художньому розвитку

найбільш обдарованої учнівської молоді в досягненні високого рівня професійної компетентності.

Таким чином, компетентнісний підхід до створення стандартів професійно-художньої освіти дає змогу передбачати формування у майбутніх фахівців таких важливих компетенцій, як: здатність до здійснення практичної діяльності, що потребує наявності поняттєвої системи, розуміння, відповідного типу мислення, що давало б змогу оперативно розв'язувати виробничі проблеми і завдання; здатність діяти самостійно і відповідально в межах своєї компетентності відповідно до своїх прав, обов'язків і переліку професійних завдань. Випускник ПТНЗ художнього профілю повинен не тільки розуміти сутність поставленого перед ним завдання, а й бачити шляхи його розв'язання, які найбільше відповідають актуальним умовам. У зв'язку з цим поняття "компетентність", що широко використовується в міжнародній термінології для об'єктивної характеристики показників якості професійного і, зокрема, професійно-художнього навчання, є ключовим в оцінюванні результатів підготовки кваліфікованих робітників художніх промислів і ремесел в Україні.

Висновки до третього розділу

Аналіз підходів до формування змісту професійного навчання майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел дав змогу дійти висновку щодо необхідності забезпечення фундаментальності професійно-художньої освіти, тобто відбору таких універсальних знань і вмінь, на основі яких випускники ПТНЗ художнього профілю зможуть швидко адаптуватися до вимог сучасного художнього виробництва, що динамічно розвивається.

Сьогодні і в майбутньому потрібні такі фахівці художніх промислів і ремесел, які не тільки володіють традиційними і сучасними технологіями виготовлення та оздоблення виробів декоративно-вжиткового мистецтва, а й методами проектування художніх форм, принципами композиційної побудови орнаментів, узорів, добору системи кольорів, створення авторських робіт тощо. У зв'язку з цим, актуальним є розвиток у них методологічної культури, сутність якої полягає у сформованості знань і вмінь: здійснювати аналіз форм навколишнього середовища; обґрунтовувати ідею, творчий задум; виявляти художню цінність художнього образу; виконувати стилізацію природних форм; добирати технології проектування художніх форм тощо.

Відтак, фундаментальною стає образотворча грамотність майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел, яка формується під час вивчення змісту загальнохудожніх дисциплін. Забезпечення професійно-спрямованого змісту цих дисциплін досягається шляхом залучення учнівської молоді ПТНЗ художнього профілю уже з перших курсів до розв'язання творчих завдань, конкурсного проектування виробів декоративно-вжиткового мистецтва.

Комплекс сучасних вимог до якості професійної підготовки фахівців художніх промислів і ремесел передбачає врахування особистісного чинника у відборі і структуруванні змісту професійно-художньої освіти. Насамперед, це стосується особистісно-технологічного, який ґрунтується на наявності сформованих професійно важливих умінь і якостей особистості фахівця, що є

основою змісту ефективної й творчої професійно-художньої діяльності на виробництві. З урахуванням соціально-особистісного чинника добирається зміст, який характеризується соціально та особистісно важливими вміннями і якостями, що визначають вимоги до професії художніх промислів і ремесел.

Теоретично обґрунтовано доцільність використання, поряд із загальнодидактичними, специфічних принципів відбору і структурування змісту професійно-художньої освіти, які глибше розкривають сутність процесу навчання й виховання майбутніх майстрів народного мистецтва. До таких принципів нами віднесено: ціннісні орієнтації особистості в декоративно-вжитковому мистецтві; самореалізація особистості в художньо-творчій діяльності; наступність; регіональність народного мистецтва; інтеграція видів художньої діяльності; єдність теорії і практики в художньому розвитку особистості фахівця художніх промислів і ремесел.

Професійна діяльність майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел ґрунтується на традиціях і досвіді декоративно-вжиткового мистецтва. Отже, вона зумовлюється необхідністю більш широкого і детального вивчення предметів, що розкривають його види, тенденції розвитку, техніки і прийоми виготовлення та оздоблення виробів. Спрямування цих знань і вмінь на розвиток художньо-образного мислення, уявлення, творчого ставлення до життя, особливих почуттів, пов'язаних зі створенням й сприйняттям художніх образів, відтворених у виробах декоративно-вжиткового мистецтва.

Доведено значення діяльнісно-розвивального і компетентнісного підходів до формування змісту професійно-художньої освіти з метою переорієнтування навчальних планів і програм на оволодіння майбутніми фахівцями художніх промислів і ремесел загальнопрофесійними, ключовими та професійними компетенціями. У зв'язку з цим, професійно важливими стають знання з екології, інформаційних і комунікаційних технологій, іноземної мови, вітчизняної та світової культури, підприємництва тощо.

Важливою умовою реалізації компетентнісного підходу є ознайомлення учнівської молоді із сучасними технологіями й особливостями функціонування ринку праці.

Зміст професійно-художньої освіти має бути міждисциплінарним, включати базові знання й кваліфікації, передбачати знання культурологічного, соціального, етичного, естетичного, економічного, мистецтвознавчого, технологічного й загальнохудожнього характеру, а також охоплювати знання з техніки безпеки, екологічно безпечних прийомів професійно-художньої діяльності, знання з питань підприємництва, комунікації в умовах багатомовного та багатокультурного виробничого середовища. Це сприятиме підготовці учнівської молоді ПТНЗ художнього профілю до навчання упродовж усього життя, розвитку художнього мислення, розумових здібностей, технічних навичок, здатності приймати рішення і формувати високі духовні та людські цінності, критичне мислення.

Отже, зміст професійно-художньої освіти охоплює загальноосвітню, загальнопрофесійну, загальнохудожню й спеціальну професійно-художню складові. Елементами кожної з них є теоретичні знання і практичні вміння, що в сукупності створюють фундамент, на основі якого формуються компетентність і досвід професійно-художньої діяльності майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел.

РОЗДІЛ 4

ДИДАКТИЧНІ ЗАСАДИ ПРОФЕСІЙНОГО НАВЧАННЯ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ХУДОЖНІХ ПРОМИСЛІВ І РЕМЕСЕЛ

4.1. Обґрунтування цілей професійно-художнього навчання майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел

Організація професійної підготовки майбутніх фахівців і, зокрема, з професій художніх промислів і ремесел, потребує науково обґрунтованого визначення цілей, що виконує системоутворювальну функцію в педагогічній діяльності та засобах її реалізації.

Відомі різні підходи до визначення цілей навчання. У Законі України "Про освіту" до *загальних цілей освіти* віднесено такі [117, с. 3]:

- всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, розвиток її талантів, розумових і фізичних здібностей виховання високих моральних якостей;
- формування громадян, здатних до свідомого суспільного вибору, збагачення на цій основі інтелектуального, культурного потенціалу народу, підвищення його освітнього рівня;
- забезпечення народного господарства кваліфікованими фахівцями.

Відповідно до цього, *метою професійно-технічної освіти* визначено *формування у громадян професійних знань, навичок, умінь, розвиток духовності, культури, відповідного технічного, технологічного й економічного мислення, необхідних для їх майбутньої професійної діяльності* [118, с. 29].

Відомий російський вчений Ю. Бабанський розподілив цілі на виховні та навчальні, а останні, у свою чергу, – на загальні, конкретні, специфічні (цілі предметів). Загальною метою виховання вчений вважав формування всебічно і гармонійно розвиненої особистості. На його думку, конкретними цілями є такі: формування ідеалу особистості, заявленого суспільством; розвиток творчого потенціалу особистості, самовдосконалення; оволодіння нею багатством соціального досвіду, людської культури; формування наукового світогляду і моралі; формування особистості в процесі продуктивної праці, оволодіння політехнічною освітою; виховання в колективі і через колектив [301, с. 16–20].

Цілі виховання Ю. Бабанський тісно поєднував із цілями навчання. Стосовно цього він зазначав, що в процесі навчання учні мають оволодівати системою навчальних предметів, основами наук, техніки, ідеології, мистецтва, культури, засвоювати суспільний досвід. Вони мають оволодівати основами математичної, природничо-наукової, політехнічної, суспільно-наукової, художньої і фізичної освіти, а також основами рідної та іноземної мов. Завдяки цьому в процесі навчання закладаються основи всебічного розвитку особистості. Отже, навчання має активно сприяти реалізації цілей виховання, зокрема комплексно розв'язувати завдання трудового, морального, естетичного і фізичного виховання учнівської молоді, а також завдання її

психічного і культурного розвитку, сприяти задоволенню потреб і мотивів. Стосовно загальної цілі навчання, то вона у трактуванні Ю. Бабанського, полягає у тому, щоб в учнів сформувалося єдине розуміння всесвіту, як основи наукового світогляду. Конкретні цілі навчання – формування знань і вмінь, переконань і відповідної поведінки, загальний розвиток особистості – реалізуються всіма навчальними дисциплінами. Кожний предмет має свої специфічні цілі, визначені з урахуванням особливостей їх змісту [301, с. 254]. На нашу думку, окремі аспекти теорії цілей, запропонованої Ю. Бабанським, можна використовувати в проектуванні структури цілей професійно-художнього навчання майбутніх фахівців.

Не менш важливою є теорія багаторівневої структури цільових компонентів навчання, розроблена відомими дидактами І. Лернером і М. Скаткіним. Згідно з її положеннями цілі навчання розподіляються на три групи: у першій представлено компоненти "Знання", у другій – компоненти "Уміння", а в третій – "Навички". Перша група цілей включає теоретичні, практичні та інформаційні елементи, друга – розвивальні, інструментальні та орієнтаційні, третя – формування і розвиток морально-етичних якостей особистості й складається з мотиваційного та світоглядного компонентів [385, с. 30–31]. Важливим для нашого дослідження є також науковий доробок В. Беспалька [29], І. Володарської [57], Р. Гуревича [85], А. Мітіної [57], З. Решетової [457], І. Рудакової [385], С. Смірнова [418], Н. Тализіної [436], Л. Фрідмана [461], В. Шогана [484] та інших із проблем педагогічного цілевизначення.

Зміст формулювання педагогічних цілей, на думку Н. Тализіної, відповідає на запитання "для чого вчити?", які завдання (професійні, життєві, предметні, етичні, естетичні) має вміти розв'язувати студент за допомогою здобутих знань, навичок, умінь, переконань, установок тощо. До особливостей структури педагогічних цілей, які були розроблені під керівництвом Н. Тализіної, ми відносимо взаємозв'язок цілей на різних рівнях навчання, їх синтез у цілісну систему, зв'язок цілей із змістом навчання [436, с. 26–30].

Для якісної професійної підготовки майбутнього фахівця необхідно побудувати, на думку С. Смірнова, цілісну систему кінцевих і проміжних цілей: від моделі фахівця до часткових цілей окремих тем. Водночас, вчений наголошує на тому, що оволодіння конкретними знаннями та вміннями може виступати як проміжна ціль у тому випадку, якщо будуть задані способи оцінювання результатів досягнення цієї цілі, тобто способи визначення того, що учень дійсно оволодів ними [418, с.157].

Спосіб визначення педагогічних цілей В. Беспалько назвав діагностичним завданням цілей, а для оцінювання рівня засвоєння знань і вмінь запропонував відповідну шкалу, що ґрунтується на специфіці виду діяльності, який учні можуть інформаційно забезпечувати завдяки оволодінню інформацією, відтворенню інформації, вдосконаленню продуктивної діяльності по засвоєному алгоритму і здійсненню продуктивної діяльності на основі самостійно побудованої програми [29, с. 62–72].

Загальні підходи до класифікації цілей, запропоновані Л. Фрідманом: цілі навчання виступають як засіб досягнення цілей виховання, що є основними цілями будь-якого освітнього процесу [461, с.48].

На думку І. Володарської і А. Мітіної, до цілей навчання і виховання необхідно додавати цілі розвитку, а до змісту кінцевих цілей включати перелік завдань, який має вміти розв'язувати фахівець, здобувши професійну освіту. Дослідниками запропоновано класифікувати цілі з урахуванням ступеня їх спільності (глобальні, загальні й часткові), відношення до освітніх структур (державні, загальноузовівські, факультетські, кафедральні), що відповідають за їх визначення і досягнення, підструктури особистості, на розвиток яких вони орієнтуються (цілі розвитку потребнісно-мотиваційної, емоційної, вольової, пізнавальної сфер психіки особистості) та типу опису цілей (предметно-поняттєвий або предметно-діяльнісний) [57, с. 143–150].

Як наголошує З. Решетова, навчальна дисципліна має розвивати учня не стільки своєю "провідною ціллю", скільки загальною функцією формування нового способу відображення речей, зокрема, принципами організації пізнавальної діяльності, що формує новий тип мислення як спосіб орієнтування у світі. Провідною метою навчання вона вважає формування учня як свідомого і творчого суб'єкта діяльності, здатного оволодівати будь-яким об'єктом культури всебічно, а також з орієнтуванням на загальні принципи організації своєї діяльності [457, с. 96–99]. Відповідно до цього визначається провідна ціль кожного навчального предмета з урахуванням його класифікації за типом: "наукові знання", "способи діяльності", "художня освіта й естетичне виховання" тощо. Про актуальність прогностичних досліджень цілей, завдань і змісту освіти на всіх її ступенях наголошує Р. Гуревич. Найбільшої гостроти й значення за визначенням вченого, вони набувають для системи професійної підготовки робітничих кадрів як найбільш мобільної та розгалуженої [84, с. 19–23].

Перехід до нового типу гуманістично-інноваційної освіти, як зазначено в *Національній доктрині розвитку освіти*, зумовив необхідність досягнення нових цілей освіти, зокрема виховання покоління, здатного ефективно працювати і вчитися упродовж життя, оберігати й примножувати цінності національної культури та громадянського суспільства, розвивати і зміцнювати суверенну, незалежну демократичну, соціальну, правову державу як невід'ємну складову європейської та світової спільноти. Із цього випливають часткові цілі, які є важливими для розв'язання в усіх професійних навчальних закладах: виховання особистості, яка усвідомлює свою належність до українського народу, сучасної європейської цивілізації, орієнтується в реаліях і перспективах соціокультурної динаміки, підготовлена до життя і праці у мінливому світі; підготовка кваліфікованих кадрів, здатних до творчої праці, професійного розвитку, освоєння та впровадження інформаційних технологій, конкурентоспроможних на ринку праці тощо [252, с. 179–181].

Ми погоджуємось із висновком польського дидакта Ч. Купісевича, що "у

досягненні основної цілі освіти ХХІ ст. – всебічного розвитку людини поряд з учінням, яке в попередніх інтерпретаціях цієї цілі займало провідну позицію, з'являються нові важливі показники, зокрема взаємодія і співпраця з іншими". Водночас вчений пропонує "узгодження всіх інтерпретацій інституціоналізованої освітньої діяльності, зокрема різних видів виховання (інтелектуального, соціально-морального, естетичного, фізичного, політехнічного), різних категорій активності людини – учіння, дія, співпраця, а також різних сфер психіки особистості – розум, почуття, воля тощо" [200, с. 115].

Освітня парадигма постіндустріального суспільства, на думку О. Новікова, передбачає відмову від розуміння освіти як процесу одержання готового знання і уявлення про педагога як носія готового знання. На зміну приходить розуміння освіти як досягнення особистості, засобу її самореалізації в житті, побудови особистої кар'єри, що в результаті змінює цілі навчання, його мотиви, норми, форми, методи і роль педагога. Вченим запропоновано три нові цілі освіти:

1. Створення умов для оволодіння особистістю професійною діяльністю з метою залучення до корисної праці відповідно до інтересів і здібностей.

2. Виховання соціально активних, творчих членів суспільства, які оволоділи системою загальнолюдських і національних цінностей та ідеалів, здатні до перетворення виробництва, економічних і суспільних відносин, участі в управлінні, а також мають почуття громадянської відповідальності за своє життя, за результати своєї діяльності, збереження природи.

3. Задоволення поточних і перспективних потреб виробництва в економічній, соціальній, культурній та інших сферах у кваліфікованих фахівцях, які відповідають вимогам гуманітарного, соціального і науково-технічного прогресу і мають широкий загальний і професійний світогляд, професійну мобільність [267, с. 45].

Освітня система, як стверджує В. Луговий, покликана забезпечувати культурний розвиток людини, що відіграє в сучасному людському житті не менш важливу роль, ніж генетична запрограмованість особи. Це виступає, на його думку, головною метою освіти, її місією. До провідних тенденцій розвитку освіти вчений відносить: "її стрімке екстенсивне й інтенсивне зростання, тотальне охоплення всіх людей, збільшення тривалості навчання, зниження віку початку освіти, перехід до періодичного, неперервного навчання упродовж життя, розширення доступу до освітніх послуг і посилення контролю за їх якістю, випереджальне спрямування в освіту людських і матеріальних ресурсів, набуття освітньою системою цілісності й повнокомпетентності" [222, с. 29].

Виходячи із завдань освіти, принципів і закономірностей навчання в ПТНЗ, можна зробити висновок, наголошує В. Гуревич, що головною метою підготовки майбутніх кваліфікованих робітників є здобуття ними високої кваліфікації. Це передбачає такий рівень засвоєння знань, умінь, навичок і творчої діяльності, який дав би їм можливість не тільки оволодівати сучасними принципами виробництва, а й постійно вдосконалювати сам

процес виробництва, виявляючи при цьому творчий підхід до праці. Цілі професійної освіти потребують зосередження уваги на формуванні в учнів умінь застосовувати здобуті знання на розвиток їхнього мислення. Це відбивається як на змісті, так і на засобах і методах навчання [85, с. 36–37].

Нові підходи до цілевизначення у професійній підготовці фахівців детально обґрунтовано розробниками модульної методології, запропонованої Міжнародною організацією праці (МОП). Відповідно до цієї методології до основних компонентів, що визначають цілі модульного професійного навчання, віднесено функції, умови, стандарти. Цей підхід до визначення цілей ґрунтується на результатах наукових досліджень Р. Магера і Б. Блума, основоположників теорії цілевизначення. Зокрема, Р. Магер стверджував, що цілі необхідно визначати так, щоб потім можна було точно окреслювати наступні. Водночас він застерігав щодо використання понять "повинен знати", "повинен розуміти" під час визначення цілей, які в процесі тестування не дають можливості правильно оцінювати результати навчання. У зв'язку з цим, у визначенні цілей навчання необхідно, на його думку, використовувати слова, що передбачають активні дії суб'єкта для того, щоб потім можна було точно встановити, чи правильно він їх виконує, а також дотримується встановлених умов: ефективно використовує засоби, економно витрачає матеріали, час тощо [530].

Важливою дидактичною умовою Р. Магер вважав необхідність ознайомлення суб'єктів учіння з таблицями технічних вимог перед тестуванням за результатами діяльності. За таких умов той, хто навчається, і сам зможе зрозуміти, з чим він не впорався (не вклався в норму часу, не виконав норму виробітку, знизив якість тощо). Філософія цієї теорії полягає у поведінковій концепції суб'єктів навчання (стимул, відповідальність і спостереження результатів). Постановку цілей вчений запропонував здійснювати так, щоб абсолютно точно відображати дії, умови і відповідні параметри, які можна буде змінювати [530]. Запропонована вченим піраміда цілей доповнена на вищому їх рівні соціальними навичками тих, хто навчається (рис. 4.1).

Рис. 4.1. Ієрархія цілей (за Р. Магером)

Наступним важливим аспектом формування навчальних цілей є їх розподіл за рівнями, тобто *розбудова їх таксономії в ієрархічній послідовності – від простого до складного*. Таксономія навчальних цілей була розвинута групою американських вчених під керівництвом Б. Блума, згідно з

теорією якою вся діяльність розподіляється на три психологічні сфери: афективну (те, що людина робить "серцем" чи "душею"); когнітивна (те, що робиться розумом) і, нарешті, психомоторну. Процес учіння, за Б. Блумом, є послідовним у вигляді кроків пізнанням людиною світу (табл. 4.1) [494].

Таблиця 4.1

Таксономія цілей (за Б. Блумом)

Ієрархія цілей	Ступені цілей	Зміст цілей
<i>Ієрархія когнітивних цілей</i>	Ступінь 1 Ступінь 2 Ступінь 3 Ступінь 4 Ступінь 5 Ступінь 6	Знати Розуміти Використовувати Аналізувати Синтезувати Оцінювати
<i>Ієрархія афективних цілей</i>	Ступінь 1 Ступінь 2 Ступінь 3 Ступінь 4 Ступінь 5	Сприймати Адекватно реагувати Оцінювати Організовувати Розподіляти за значенням
<i>Ієрархія психомоторних цілей</i>	Ступінь 1 Ступінь 2 Ступінь 3 Ступінь 4 Ступінь 5	Імітація Маніпуляція Точність Розподіл на рух Природність

У постановці цілей завжди необхідно знати, на якому рівні складності знаходиться навчальний матеріал, а також той, хто вчиться. Водночас Б. Блум зауважував, що під час "визначення цілей необхідно серйозно ставитися до початкового "фундаментального" рівня підготовленості учнів, а також забезпечувати міцний зв'язок усіх кроків учіння: від першого до останнього, найвищого" [494]. Це означає, що три сфери – когнітивна, афективна, психомоторна – взаємопов'язані та єдині. Такий їх розподіл було зроблено штучно для зручності користування.

Результати експериментальної перевірки запропонованої Б. Блумом таксономії навчальних цілей, проведені групою німецьких вчених під керівництвом Д. Вагнера, показали, що у процесі навчання учнів у гімназіях перевага надавалася когнітивним функціям, а під час навчання у професійних навчальних закладах, навпаки, – розвитку психомоторних навичок і вмінь. В обох випадках постановка цілей була недосконалою, адже когнітивні знання в гімназії були недостатньо підкріплені практикою їх використання, а практичне навчання учнів професійних шкіл не враховувало динамічного розвитку технологій і прогресу, що потребувало значної кількості теоретичних знань. У результаті цього виникла потреба удосконалення концепції таксономії навчальних цілей, зокрема, додати ще одну сферу (галузь) – соціально-комунікативну, згідно з якою той, хто навчає, має приділяти увагу всім сферам роботи учнів, використовувати ситуаційні складові навчання, змінювати методи спілкування і взаємодії з учнями.

Наприклад, важливо навчити педагогів діяти в критичних ситуаціях не агресивно. Це дасть можливість формувати у робітників професійно-важливі якості, зокрема, самостійно приймати рішення; співпрацювати; використовувати сучасні технології; працювати незалежно і самостійно, в умовах стресу тощо.

Ураховуючи те, що цілі професійно-художнього навчання значною мірою спрямовані на творчий розвиток особистості фахівця художніх промислів і ремесел, побудову ієрархії його цілей слід здійснювати з урахуванням загальних цілей особистісно орієнтованої освіти, що реалізуються за допомогою суб'єктно-діяльнісного, компетентнісного і модульно-розвивального підходів. У зв'язку з цим, актуальним є дисертаційне дослідження В. Шогана, присвячене цілям особистісно орієнтованої освіти, в якому розкрито освітні, розвивальні та виховні цілі навчання. Ним обґрунтовано положення, згідно з яким освітня ціль відповідно до нових установок спрямована на створення образу культури і її творця – людини культури на основі реалізації компонентів певної цілі: сприйняття, оволодіння, засвоєння системи символів культури, ідеально-поняттєвих формул, втілених культурою, а також подій культури [484]. В основі розвивальної цілі знаходиться особистість, розвиток її уявлення, фантазії, асоціацій, інтелектуальної інтуїції (порівняльного мислення, співчуття в процесі рефлексії). Дослідно-практична ціль передбачає моделювання життєдіяльності в мікро- і макросередовищі. Такий підхід до визначення цілей ґрунтується на образній ідеї майбутнього розвитку учнів, їх дійової участі в навчальному процесі [484, с.78–90]. Враховуючи ці положення, ми дійшли висновку, що система процесуального визначення цілей реалізується як паралельно у визначеній ієрархії для відповідного етапу навчання, так і послідовно – від освітньої цілі створення образу людини культури до розвивальної, реалізація якої, як правило, є рефлексією над власним цілісним образом, і нарешті, досягається дослідно-практична ціль на основі прийняття ідеалів культури як актів ідентифікації.

На думку Т. Левченко, ієрархія цілей ґрунтується на їх диференціації на загальні, віддалені, проміжні, кінцеві тощо і потребує наявності спрямовуючої сили для ефективної навчальної діяльності, тобто управління процесом цілевизначення з метою усунення розбіжностей для підтримання і збереження мотивації до навчання [208, с. 56].

Інноваційна ієрархія цілей навчання в сучасній дидактиці представлена, за І. Рудакової, чотирма рівнями:

1. Всезагальна (глобальна) ціль, що відповідає найбільш високому рівню навчання, досягається за допомогою системи всіх навчальних курсів упродовж навчального процесу навчального закладу.

2. Стратегічна ціль відповідає більш низькому структурному рівню навчання, це – основна мета конкретного навчального курсу. Визначення стратегічних цілей освітніх галузей є однією із проблем сучасної дидактики.

3. Тактичні цілі – це цілі системи уроків.

4. Оперативні або ситуативні цілі відповідають найнижчому рівню і спрямовані на розвиток мислення безпосередньо на уроці [385, с. 33–34].

Ієрархія цілей навчання, запропонована І. Рудаковою, ґрунтується на реалізації положення: цілі меншого порядку орієнтовані на цілі більш високого порядку (рис. 4.2).

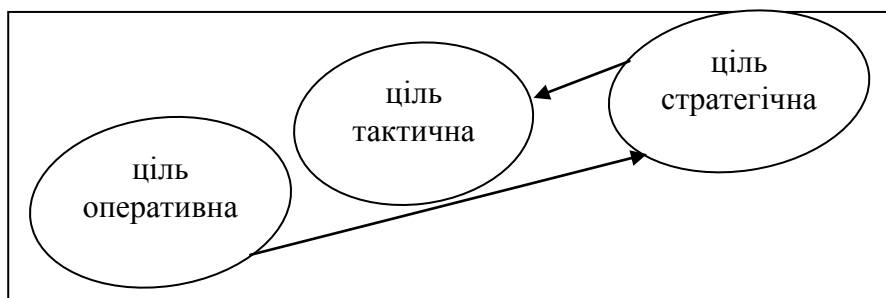

Рис. 4.2 Структура цілей навчання (за І. Рудаковою)

На основі аналізу існуючих теорій педагогічного визначення цілей нами обґрунтовано **ієрархію цілей професійно-художнього навчання майбутніх фахівців з професій художніх промислів і ремесел** (рис. 4.3). Ієрархія передбачає шість рівнів цілей: *загальна ціль; підцілі; стратегічні цілі; проміжні цілі; оперативні цілі (ближні, дальні); кінцева ціль*.

Обґрунтування ієрархії цілей професійно-художнього навчання ґрунтується на теоретичних положеннях системного аналізу, зокрема на врахуванні вимог комплексного, структурного і цілісного підходів до системи цілей, яка відповідає потребам суспільства, держави, особистості майбутнього фахівця художніх промислів і ремесел як творчого суб'єкта професійної діяльності [355].

Зміни, що відбуваються нині в педагогічному визначенні цілей, (гуманізація, культуровідповідність і природовідповідність навчання, посилення особистісної орієнтації змісту, педагогічних технологій), є ефективними, на думку А. Хуторського, за умови забезпечення збалансованості цілей різних рівнів – загальнолюдських, державних, суспільних, національно-регіональних, педагогічних, учнівських, батьківських тощо; свідомої участі учнів у визначенні цілей навчання, виборі його технологічних елементів, створенні особистісного компонента змісту професійної освіти; визначення цілей кожного нового етапу навчання з урахуванням рівня досягнення цілей попереднього етапу, а також на основі особистісних якостей учнів у динаміці їх розвитку [466, с. 73].

Таким чином, **загальна ціль** професійно-художнього навчання майбутніх фахівців з професій художніх промислів і ремесел полягає у забезпеченні культурно-освітнього ідеалу, заявленого суспільством, художнім виробництвом на основі оволодіння цінностями духовної культури, національного мистецтва, досвідом художньої діяльності, а також розвитку професійно важливих якостей, необхідних для особистісної й професійної реалізації та самореалізації майбутніх фахівців у декоративно-вжитковій творчості.

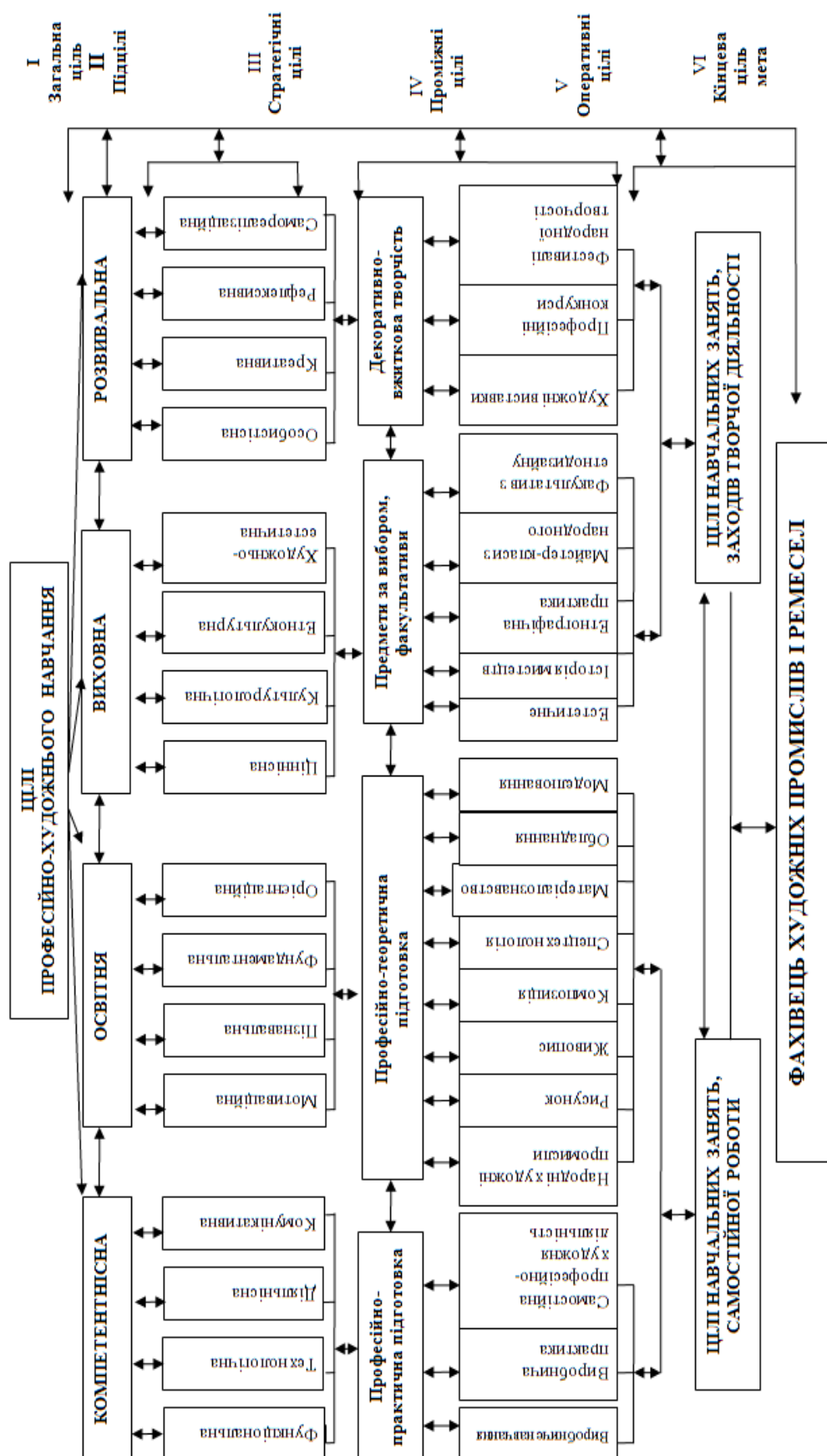

Рис. 4.3 Ієрархія цілей професійно-художнього навчання

Загальна ціль виступає, насамперед, стимулом, що спонукає суб'єктів навчання до діяльної активності, одержання конкретних творчих результатів. Отже, її змістове наповнення ґрунтується на передбаченні бажаного майбутнього результату, узгодженні ситуації навчання зі стратегією реалізації всіх цілей, зокрема задоволення реальних запитів і потреб особистості в творчому розвитку, оволодінні фахом художнього профілю тощо. Водночас вона, як зазначено в Концепції професійно-художньої освіти, передбачає врахування інтересів суб'єктів навчальної діяльності щодо оволодіння основами професійної майстерності, необхідної для здійснення художньої діяльності, розвитку їх таланту, здібностей, навичок і вмінь самореалізації в декоративно-художній творчості. Вона також проектується з урахуванням вимог і попиту виробництва, зокрема підприємств художніх промислів і ремесел у високій кваліфікації робітників з необхідною спеціалізацією, наявністю у них навичок і вмінь самоорганізації, досвіду виконання робіт різного, здебільшого високого рівня складності, відповідальності за позитивні результати власної діяльності тощо.

Отже, загальна ціль професійно-художнього навчання в контексті гуманістичної парадигми освіти впливає із загальнолюдських ідеалів, національних традицій, соціального замовлення суспільства, держави, галузі художнього виробництва, є комплексною і включає в себе компетентнісний, освітній, виховний і розвивальний компоненти (*підцилі*), які тісно пов'язані між собою і спрямовані на вирішення таких завдань:

- оволодіння учнівською молоддю загальнолюдськими цінностями, системою гуманітарних, фундаментальних і спеціальних знань, способами творчої професійно-художньої діяльності, багатством духовної та матеріальної культури людства в цілому і, зокрема, українського народу;

- набуття учнями первинного досвіду творчої професійно-художньої діяльності;

- виховання та розвиток особистісних і професійно-значущих якостей у майбутнього фахівця з професій художніх промислів і ремесел;

- формування суб'єкта навчальної та квазіпрофесійної діяльності;

- формування суб'єкта майбутньої творчої професійно-художньої діяльності.

Якісна реалізація загальної цілі ґрунтується на дидактичній узгодженості змісту її *компетентнісної, освітньої, виховної та розвивальної* цілей на кожному етапі спільної освітньої, навчально-виробничої, творчо-художньої діяльності викладачів, майстрів виробничого навчання та учнів ПТНЗ художнього профілю. Кожна із зазначених вище цілей включає в себе **комплекс стратегічних цілей**. Зокрема, **компетентнісна ціль професійно-художнього навчання** ґрунтується на реалізації **функціональної, технологічної, діяльнісної, комунікативної** стратегічних цілей насамперед в процесі професійно-практичної й професійно-теоретичної підготовки, а також під час занять самостійною декоративно-вжитковою творчістю.

Значення **компетентнісної цілі** полягає в тому, що вона передбачає не тільки формування у фахівців високого рівня професіоналізму (професійні

уміння, навички, досвід практичної діяльності, знання технологічних процесів), а й розвиток у них професійно-важливих якостей (професійна "Я"-концепція, культура фахової поведінки, самостійність, здатність приймати відповідальні рішення, доводити до кінця почату справу, творчий підхід до професійної діяльності, гнучкість, неординарність мислення, комунікабельність, здатність до навчання, неперервного підвищення кваліфікації, уміння вести діалог, творчо взаємодіяти в художньому й професійному середовищі). Тобто, компетентність передбачає оволодіння кожним фахівцем художніх промислів і ремесел конкретними ключовими компетенціями.

Відповідно їх ієрархія буде такою:

- загальнопрофесійні ключові (закладені у змісті професійно-художньої освіти);
- технологічні (визначені змістом професійно-художньої діяльності);
- предметні (формуються під час вивчення гуманітарних, загальнохудожніх, спеціальних предметів, виробничого навчання і практики);
- суб'єктні (професійна свідомість і самосвідомість, фахова "Я"-концепція, фахова поведінка тощо).

Функціональна стратегічна ціль професійно-художнього навчання фахівців художніх промислів і ремесел включає в себе зміст функціональних обов'язків, що реалізуються ними в процесі виконання передбачених кваліфікаційною характеристикою основних видів професійної діяльності. Наприклад, до функцій кваліфікованого робітника з професії "Вишивальниця" віднесено добір матеріалів, інструментів, обладнання, їх технічне обслуговування; вишивання узорів на різних матеріалах; технологічно правильну організацію свого робочого місця тощо. Інтеграційні й творчі процеси, що відбуваються на підприємствах художніх промислів і ремесел, зумовлюють необхідність розширення функцій робітників, зокрема виконання ними видів робіт із суміжних професій, наприклад, вишивати на машинах (автоматах) різних узорів, рисунків на тюлі, трикотажних, гардинних полотнах і на штучних виробах, а також ручне вишивання узорів з елементами самостійної творчості на основі художніх традицій місцевих народних промислів і ремесел.

У формуванні змісту функціональної стратегічної цілі професійної підготовки учнів ПТНЗ художнього профілю важливо враховувати зміст інтелектуально-пізнавальної, соціально-терапевтичної та епелативної функцій художньої діяльності [221, с. 32–37]. Зокрема, сутність інтелектуально-пізнавальної функції полягає у визначенні ролі художньої діяльності в процесі пізнання особистістю навколишнього світу. Соціально-терапевтична функція найбільше проявляється за умов самореалізації особистості в образотворчій, декоративно-вжитковій творчості, тобто дає змогу їй по-іншому оцінювати свої можливості, розкрити в собі приховані здібності. Роль епелативної функції полягає в тому, що художня діяльність здійснює безпосередній вплив на психічний стан особистості майбутнього фахівця, його внутрішній світ, а отже, створює основу поліфункціональності художнього впливу.

Не менш важливими *функціями художньої діяльності* є генеративна, асоціативна, психологічна, екологічна, а також морально-виховна. Зокрема, генеративна функція (від латинського *generare* – створювати) забезпечує комунікативне трактування творчого процесу, виявлення в ньому концептуальної та предметно-практичної фаз, реалізацію творчого задуму системою семіотичних процедур і технічних засобів.

Сутність психологічної функції пов'язана з уявленням про первинність народного декоративно-вжиткового мистецтва як особливої системи, що розвивається відповідно до особистісних якостей майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел, які його творять, зокрема їхніх творчих здібностей, характеру, інтелекту, емоцій, мотиваційних чинників, міжособистісних відносин тощо.

Асоціативна функція спрямована на виявлення зв'язку чуттєвих образів, які виникають у процесі безпосереднього відображення дійсності з умовними художніми образами, збереженими в пам'яті. Творче перетворення дійсності в процесі художньої діяльності зумовлюється здатністю асоціативно співвідносити предмети, явища навколишнього світу, продуктивно конструювати завдяки уяві їх нові, нетривіальні зв'язки. Водночас асоціативність спрямована на подолання звичайних шаблонів і стереотипів сприйняття художніх образів. З метою їх адекватного осягнення майстром декоративно-вжиткової творчості відповідно програмується асоціативний процес у тих, хто сприймає витвори мистецтва.

Екологічна функція художньої діяльності полягає в розкритті взаємозв'язку особистості фахівця художніх промислів і ремесел з природою як невід'ємної частини біосфери та активної сили, що перетворює і навколишній світ, і себе. У процесі професійно-художньої діяльності майбутні фахівці вчаться створювати досконалі витвори, цінувати будь-які вияви гармонії, усвідомлювати велич всесвіту та свою відповідальність за його збереження. В умовах перетворення захисту природи на глобальну проблему набуває важливого значення виховання у молоді раціонального ставлення до природних багатств, усвідомлення нею шкідливого впливу результатів професійно-художньої діяльності на навколишнє середовище.

Важливою функцією художньої діяльності є морально-виховна, яка забезпечує виховання морально-естетичної сфери майбутніх фахівців. Художні образи ніби вводять мораль до контексту їх життя, стають для них конкретними переконаннями, життєвою необхідністю. Моральний вплив мистецтва зумовлюється наявністю у майбутніх фахівців художнього профілю інтересу до моральних, світоглядних проблем, задовольняти який допомагає професійно-художня діяльність. Водночас її результати сприяють вихованню особистості фахівця, вдосконаленню притаманних йому здатностей до саморозвитку і самореалізації, тобто забезпечується єдність навчання і виховання майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел.

Діяльнісна стратегічна ціль професійно-художнього навчання передбачає активну взаємодію майбутнього фахівця з навчальним і професійним середовищем з метою досягнення власного результату

діяльності, задоволення конкретної потреби. У зв'язку зі зміною акцентів з гностичного підходу на діяльнісний, ціль такого навчання полягає у формуванні здатності майбутнього фахівця до активної творчої діяльності (навчальної, виробничої), що сприятиме не лише засвоєнню ним знань, а, насамперед, оволодінню процесом, способами і засобами діяльності. За цих умов важливості набуває діяльнісна спрямованість теоретичних знань з професії. Зокрема, І. Лернер розрізняє чотири типи елементів змісту освіти, на яких ґрунтується визначення цілей навчання: а) набуті суспільством знання про природу, суспільство, техніку, способи діяльності, що забезпечують застосування цих знань; б) уміння і навички, способи діяльності інтелектуального і практичного характеру; в) досвід творчої діяльності, спрямованої на розв'язання нових проблем; г) норми ставлення до навколишнього світу, до людей, що ґрунтуються на системі знань, вольової, моральної, естетичної, емоційної вихованості [212, с. 36].

З метою реалізації діяльнісної основи змісту професійно-художнього навчання необхідно, щоб у змісті теоретичних занять (загальнохудожніх, спеціальних) поряд з основними технологічними поняттями, термінами професійно-художньої діяльності були знання про способи діяльності, які нададуть майбутнім фахівцям можливість здійснювати аналіз технологічних процесів, розробляти власні проекти, схеми послідовної технологічної обробки, оздоблення виробів декоративно-вжиткового призначення тощо, тобто набувати досвіду відомих способів діяльності й на цій основі формувати власний досвід творчої професійно-художньої діяльності.

Ми поділяємо думку О. Новікова про те, що переорієнтація навчально-виховного процесу із знаннєвого на діяльнісний підхід потребує побудови системи знань учнів, необхідної й достатньої для повноцінного оволодіння ними основами професійної діяльності; вдосконалення взаємозв'язку почуттєвих і раціональних теоретичних знань, що лежать в основі оволодіння діяльністю; вдосконалення системи знань про діяльність, її цілі, способи, засоби, умови; пошук можливостей підвищення рівня узагальнення знань про діяльність [268, с. 83].

Діяльнісна стратегічна ціль професійно-художнього навчання майбутніх фахівців з професій художніх промислів і ремесел може реалізуватися на таких рівнях:

- репродуктивному (діяльність за зразком – еталоном якості);
- продуктивному (діяльність за алгоритмом виконання технологічного процесу, конкретної операції);
- творчому (самостійна діяльність, відповідно до власного проекту, узору, технології оздоблення й виготовлення виробів декоративно-вжиткового мистецтва).

Реалізація *технологічної стратегічної цілі професійно-художнього навчання майбутніх фахівців з професій художніх промислів і ремесел* включає в себе формування системи знань і вмінь стосовно проектування, оздоблення та виготовлення виробів декоративно-вжиткового мистецтва. Наприклад, для майбутніх вишивальниць вона передбачає оволодіння

технологіями ручної вишивки (виконання початкових швів і обробки країв виробів, прозоро-рахункових технік, поверхнево-нашивних рахункових і нерахункових технік, аплікації тощо), технологіями машинної вишивки (виконання машинних строчок і швів, технік машинної строчко-вишивки, машинної ажурної вишивки, гладі, аплікації тощо). Ці технології учні вивчають на заняттях із спеціальної технології, а також під час виробничого навчання і практики. З основами проектування узорів художніх виробів учні знайомляться на уроках з предмета "Композиція", навчальною програмою якого передбачено такі теми: "Побудова смуг геометричного і рослинного орнаментів для мережок", "Побудова композиції узору для техніки хрестик" тощо [361, с. 35].

Технологічна стратегічна ціль реалізується на різних рівнях її ієрархії – *операційному, тактичному, стратегічному*.

Так, реалізація мети професійно-художнього навчання на ***операційному рівні*** полягає у виконанні майбутніми фахівцями художніх промислів і ремесел окремих технологічних операцій, наприклад, конкретних технік ручної вишивки (хрестик, гладь, мережка, лиштва, штапівка тощо).

На ***тактичному*** рівні технологічна ціль реалізується за умови наявності в учнів умінь виконувати повністю технологічний процес. Наприклад, уміти послідовно, згідно з алгоритмом, виконувати сувенірний рушник: від обробки країв виробу, розміщення узору на виробі до його виготовлення, застосовуючи комплекс вишивальних технік, перевірки якості оздоблення виробу тощо.

Стратегічний рівень реалізації технологічної цілі забезпечується сформованістю у майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел умінь творчо розробляти на основі власного задуму проекти художніх виробів, а також технології їх оздоблення й виготовлення.

Комунікативна стратегічна ціль професійно-художнього навчання спрямована на підготовку майбутніх фахівців до взаємодії з суб'єктами мистецького професійного середовища, формування у них навичок і вмінь володіти різними соціальними ролями, співпраці з колегами по декоративно-вжитковій творчості, умінь висловлювати власну думку, аналізувати об'єкти культури, мистецтва, грамотно вести діалог, брати участь у дискусії тощо. З практики відомо, що комунікативні навички та вміння значної кількості учнів ПТНЗ художнього профілю потребують удосконалення. Учні не тільки не можуть обґрунтувати власну ідею створення виробу, а й ґрунтовно проаналізувати виріб, обґрунтувати послідовність виконання технологій, які вони використовують для оздоблення й виготовлення художнього витвору. У зв'язку з цим, важливо будувати навчальний процес так, щоб учні з перших занять долучалися до активної міжособистісної комунікативної взаємодії, до обговорення результатів своєї творчої діяльності (розробка художнього проекту, технологічного процесу виготовлення виробу тощо). З огляду на це, важливими є положення щодо формування у молоді, яка навчається у ПТНЗ, навичок спілкування [413], а також розвитку професійної етики майстрів виробничого навчання [188].

Отже, у досягненні комунікативної стратегічної цілі слід формувати в майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел здатність до культурного професійного спілкування, а також уміння слухати, ставити питання, чітко формулювати відповіді, активно долучатися до обговорення фахових проблем, критично оцінювати власні результати й результати діяльності колег, аргументувати свою думку, виявляти співрозмовнику емпатію, розуміння тощо.

Освітня ціль професійно-художнього навчання передбачає формування системи смислових орієнтацій, знань, умінь, навичок і досвіду професійно-художньої діяльності, необхідних для особистісно й соціально-значущої декоративно-вжиткової творчості.

Визначення освітніх цілей зумовлює різний рівень складності професійно-художнього навчання майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел. Отже, педагогічне визначення цілей пронизує весь освітній процес, реалізуючи функції мотивації навчальної діяльності учнів, її структурування й діагностування результатів. Найбільшої ефективності воно набуває за умов усвідомлення учнями мотивації свого навчання, узгодження власних цілей з цілями, визначеними педагогами в процесі професійно-художнього навчання.

Мотиваційна стратегічна ціль передбачає розкриття майбутнім фахівцям художніх промислів і ремесел перспектив професійно-художньої діяльності, пов'язаних з її національним і соціально-культурним значенням, статусом професії в суспільстві, умовами праці, професійного розвитку, самореалізації та самоактуалізації в декоративно-вжитковому мистецтві тощо.

Ми погоджуємося із рекомендаціями Т. Левченко стосовно того, що для формування, підтримання і збереження мотивації навчання необхідно дотримуватися таких умов: навчальний процес має відповідати цілям, які ставлять перед собою учні; задовольняти їх пізнавальні інтереси і потреби; у навчальній діяльності враховувати новизну, дослідницькі та творчі елементи; актуалізовувати когнітивні, потребнісні, регуляційні, виконавські функції, параметри мотивів (види, рівні, етапи, якості, вияви); диференціювати мотиви учіння й навчання, типи мотивації в різних формах навчання; розрізняти попередню, початкову мотивацію навчання учнів і мотивацію власне навчання, яка має регулюватися педагогом, посилювати дію реально діючих мотивів [208, с. 24–25].

Діяльність педагога ПТНЗ художнього профілю з визначення цілей та формування в учнів мотивів оволодіння знаннями і вміннями з професії реалізовується упродовж усього процесу професійно-практичної та професійно-теоретичної підготовки, зокрема під час кожного теоретичного і виробничого заняття, практики, самостійної декоративно-вжиткової діяльності. Таким чином, під час подальшого навчання учні можуть самостійно мотивувати і планувати свою діяльність, а також здійснювати аналіз і оцінку одержаних результатів.

В організації професійно-художнього навчання враховується рівень індивідуальної мотивації учнів, яка, безумовно, залежить від їхніх

індивідуальних особливостей, творчих здібностей, інтелектуальних властивостей, ситуації навчання. У зв'язку з цим, важливу роль відіграє врахування системи мотивів і особистісних ціннісних орієнтацій учнів під час розробки змісту професійно-художнього навчання, зокрема навчальних програм гуманітарних, загальнопрофесійних, спеціальних дисциплін, виробничого навчання, етнографічної й виробничої практики тощо.

Проектуючи навчальний зміст і методику, зазначає О. Савченко, слід брати до уваги детермінацію формування мотивації учіння за різних умов, зокрема враховувати умови стимулювання мотивації учіння: збагачення змісту особистісно орієнтованим матеріалом; емоціогенність змісту; різні способи педагогічної підтримки позитивної мотивації; стимулювання інтелектуальних почуттів; розвиток пізнавальних інтересів і потреб; формування прагнення до саморозвитку і самовдосконалення; виховання відповідального ставлення до навчання, волевих зусиль. Виявом сформованості в учнів мотиваційного компонента уміння вчитися, на думку О. Савченко, можуть бути такі характеристики їхнього ставлення до навчання: уміння визначати мету діяльності (володіння прийомом цілевизначення, спрямованість на досягнення мети); розвинена допитливість, пізнавальний інтерес; потреба до самостійного пошуку і засвоєння нових знань; позитивні інтелектуальні почуття [391, с. 88].

У проектуванні змісту професійно-художнього навчання важливо враховувати пізнавальні мотиви майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел, які в процесі професійно-художньої діяльності мають вміти оперувати такими розумовими діями: аналіз, синтез, порівняння, узагальнення, перетворення природних форм у декоративні, створення цілісної композиції орнаменту, розробка алгоритму художнього оздоблення виробу тощо. Зауважимо, що пізнавальна діяльність, як процес оволодіння і переробки інформації з метою її подальшого використання в практичній професійно-художній діяльності, ґрунтується на пізнавальній активності учнів, творчому їх ставленні до оволодіння системою знань і вмінь, рівень розвитку яких залежить від сформованості у них внутрішньої індивідуальної мотивації навчання – інтересу до знань, прагнення досягти високого професіоналізму, одержати вигідну роботу, стати відомим майстром-художником тощо.

Пізнавальна стратегічна ціль досягається завдяки освоєнню комплексу теоретичних дисциплін, участі в практичних заняттях, завдання яких – допомогти учням оволодіти системою знань про суспільство, культуру, мистецтво (народне, професійне), техніку, художнє виробництво, способи діяльності, а також досвідом творчої діяльності.

Її реалізація спрямована на розвиток у майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел ціннісного, творчого і художнього потенціалу. Розвиток ціннісного (аксіологічного) потенціалу особистості фахівця, діяльність якого пов'язана з декоративно-вжитковою творчістю, ґрунтується на оволодінні ним системою ціннісних орієнтацій у суспільно-культурному житті, мистецтві, зокрема національними, моральними, естетичними ідеалами, світоглядними,

життєвими, професійними прагненнями, переконаннями тощо.

Формування творчого потенціалу особистості фахівця художніх промислів і ремесел передбачає вироблення у нього системи вмінь продуктивно творити, зокрема: самостійно визначати ідею створення художнього витвору; втілювати творчий задум у проєкті, природному матеріалі; розвивати творчу ініціативу, нестандартне художнє мислення, що в результаті уможлиблює визнання його як обдарованого й талановитого майстра-художника. Обдарованість за цих умов виступає як сукупність індивідуальних професійних якостей і здібностей, які забезпечують успішне виконання завдань художнього спрямування. Талановитість у професійно-художній діяльності виявляється у творчому підході фахівця до цієї діяльності, наприклад, у використанні таких технік, прийомів оздоблення і виготовлення виробів, які більше ніхто не вміє застосовувати.

Пізнавальна стратегічна ціль також передбачає розвиток в учнів пізнавальних здібностей (сприймання, мислення, уява, пам'ять тощо), що допоможе їм визначати цілі, зміст професійно-художньої діяльності, планувати способи виконання технологічного процесу, передбачати результати власних дій тощо.

Проблеми визначення цілей у професійно-художньому навчанні тісно пов'язані з освітніми стандартами, завдяки яким художнє виробництво, органи управління ПТО, професійні художні навчальні заклади, педагоги, батьки й самі учні мають можливість оцінювати якість освіти. За цих умов дидактичною метою формування змісту професійно-художнього навчання виступає забезпечення науково обґрунтованого співвідношення видів фундаментальної і прикладної підготовки майбутніх фахівців художнього профілю, тобто здійснення відбору найбільш значущого і незмінного змісту, яким можна оперувати в професійно-художній діяльності.

Під фундаментальними знаннями російські вчені П. Підкасистий, Л. Фрідман, М. Гарунов розуміють певні структурні одиниці наукового знання, які мають такий рівень узагальнення в них явищ дійсності, їхніх "відношень", що всі інші варіанти цих одиниць знань є спеціальними випадками в конкретних обмеженнях параметрів вихідних структурних одиниць [310, с. 203]. У зв'язку з цим, у підготовці фахівців художніх промислів і ремесел доцільно передбачати не стільки вивчення фундаментальних дисциплін, скільки забезпечення фундаменталізації знань незмінних законів природи і суспільства, що використовуються на практиці. За цих умов для фахівців художніх промислів і ремесел фундаментальними стають ті знання, які на основі наукового узагальнення інформації з різних прикладних наук пояснюють сутність фактів і явищ, що мають місце в професійно-художній діяльності. Водночас фундаментальні знання є змістовим підґрунтям формування загальної та професійної культури майбутніх фахівців, їх швидкої адаптації до вимог професій художніх промислів і ремесел, конкретного робочого місця, готовності до самостійного прийняття рішень, розв'язання виробничих ситуацій, переключення на інші види діяльності тощо.

Отже, *фундаментальна стратегічна ціль професійно-художнього навчання* передбачає досягнення таких результатів:

– володіння учнями основними теоріями, законами, принципами, поняттями, загальновизнаними культурно-історичними досягненнями людства, спеціальними знаннями, необхідними для досягнення ефективних результатів професійно-художньої діяльності;

– здатністю учнів використовувати знання в нових ситуаціях, переключатися на нові види робіт, конструктивно реагувати на впровадження нових технологій, методів роботи тощо.

Досягнення стратегічної цілі забезпечить поглиблення теоретичної, загальноосвітньої, загальнонаукової та загальнохудожньої складової підготовки майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел, а також розширення їх професійної компетентності з інших художніх спеціалізацій. Поряд з цим важливим завданням фундаменталізації професійно-художнього навчання є забезпечення умов для розкриття творчих здібностей, особистісної рефлексії; формування соціальної відповідальності, емоційної гнучкості, інформаційної культури майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел, а також здатності до саморозвитку, самовдосконалення, неперервного професійного зростання.

Орієнтаційна стратегічна ціль професійно-художнього навчання включає в себе оволодіння учнями системою знань і орієнтовних професійних дій із загальнохудожніх і спеціальних предметів (народні художні промисли, рисунок, живопис, композиція, спецтехнологія, матеріалознавство, обладнання, моделювання тощо), необхідних для успішного здійснення професійно-художньої діяльності. Вона також передбачає формування в учнів професійно-важливих якостей (самостійність, організованість, працелюбність, настійливість, цілеспрямованість, захопленість, зацікавленість, радість творчості, дослідництво, прагнення новизни, здатність управляти своїм розвитком тощо). Адже знання – це важлива складова орієнтаційної основи, а уміння – це сформована діяльність, що виконується відповідно до нормативних показників і має свій внутрішній регулювальний орган – орієнтаційну основу діяльності, яка включає в себе такі компоненти: мотиваційно-цільовий; змістовний (знання з предмета); дослідницький (планувальний); контрольно-оцінний; регулювально-управлінський (З. Решетова) [457, с. 31–32].

Відповідно до цього навчальні програми із загальнохудожніх і спеціальних дисциплін мають являти собою нормативний документ, що визначає знання, якими повинні оволодіти учні в процесі професійно-художнього навчання, а також спосіб організації їхньої орієнтаційно-дослідницької діяльності під час засвоєння цих знань.

Таким чином, орієнтаційна стратегічна ціль професійно-художнього навчання спрямована на визначення змісту завдань технологічного характеру, які майбутні фахівці з професій художніх промислів і ремесел мають навчитися виконувати під час теоретичних і практичних занять, на формування в них навичок і вмінь моделювати та проектувати ескізи

художніх витворів, на розвиток художнього мислення, що сприяє створенню нових художніх образів, способів професійно-художньої діяльності, кінцевим результатом якої є виготовлення та оздоблення виробів декоративно-вжиткового призначення.

Професійно-теоретична підготовка. У визначенні освітньої цілі професійно-художнього навчання необхідно передбачати реалізацію проміжних дидактичних цілей предметів, передбачених програмою тем, спрямованих на оволодіння знаннями й уміннями розв'язання професійних завдань. Для цього С. Смірнов пропонує використовувати предметний, логічний і психологічний компоненти знань. Під час побудови програми вивчення навчальних дисциплін необхідно досягати, на його думку, максимального варіювання не лише предметного матеріалу, а й логічних прийомів мислення та вимог до психологічного забезпечення діяльності [418, с. 163–164]. У зв'язку з цим зміст професійної підготовки майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел спрямовується на оволодіння ними теоретичними знаннями і вміннями з відповідної професійно-художньої діяльності й реалізується в процесі вивчення дисциплін мистецтвознавчого, загальнохудожнього та технологічного характеру. Зокрема, система образотворчих знань формується під час освоєння учнями загальних принципів композиції, необхідних у творчій переробці елементів природного і предметного середовища, у створенні орнаментальних форм та їх вираженні у кольорі, оволодіння реалістичним рисунком, низкою графічних і малярних навичок тощо. Ці знання забезпечують такі дисципліни, як народні художні промисли, історія українського народного костюма, історія декоративно-вжиткового мистецтва тощо. Зміст спеціальної підготовки забезпечує оволодіння технологічними знаннями, які мають бути не вузькоспеціальними, а міжпрофесійними. Їх необхідно добирати у двох напрямках: загальні, тобто такі, що відповідають групі споріднених професій (пластична анатомія, теорія орнаментів, шрифти, основи макетування, основи ліплення), та спеціальні, що забезпечують професійно-художню спеціалізацію (спеціальна технологія, обладнання, технічний рисунок, композиція, моделювання тощо).

Зміст цих навчальних дисциплін має спрямовуватися на формування спеціальних знань, навичок і вмінь у майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел, вивчення ними історичних основ виникнення і розвитку художніх промислів, орнаментів, розуміння основ геометричного і проекційного креслення, створення певної системи теоретичних знань, практичних навичок у конструюванні та моделюванні виробів, написанні текстів різними видами шрифтів, виконанні шрифтових композицій, вивченні матеріально-технологічної основи макетування тощо.

Проміжна ціль професійно-практичної підготовки фахівців художніх промислів і ремесел, здатних реалізовувати свій творчий потенціал в умовах швидкого оновлення художнього виробництва й конкуренції на ринку праці, спрямована на навчання сучасних технологій художнього виготовлення й оздоблення виробів декоративно-вжиткового мистецтва тощо. Її зміст розподілено між виробничим навчанням у майстернях і виробничою

практикою, які виконують основну функцію у професійному становленні майстра декоративно-вжиткової творчості, розвитку та вдосконаленні творчих здібностей, формуванні ціннісного ставлення молоді до трудової діяльності в умовах виробництва.

Оперативні цілі реалізуються на кожному теоретичному й практичному занятті, під час професійно спрямованих заходів в урочний і позаурочний час (факультативи, етнографічна практика, майстер-класи, мистецькі виставки, професійні конкурси, фестивалі народної творчості тощо). Зауважимо, що оперативна мета кожного заняття є комплексною і проектується також у трьох аспектах – освітньому, виховному, розвивальному. Вони спрямовані, на думку Т. Левченко, на визначення номенклатури навчальних завдань, дій, з'ясування їх ієрархії; зіставлення результатів навчання в умовах невизначеної, несформованої та визначеної цілі; постановку проміжних цілей; здійснення позитивного впливу на загальну культуру й освіту учнів, прилучення їх до культури, духовної спадщини, а також на забезпечення спостережень за зміною цілей у суб'єктів навчання [208, с. 85].

На основі узагальнення результатів формувального експерименту ми дійшли висновку, що дидактично правильно сформовані та визначені ієрархічно цілі професійно-художнього навчання успішніше сприймаються суб'єктами учіння, а також сприяють формуванню у них ефективної загальної мотивації до навчання на основі мотивування окремих видів навчально-пізнавальної та виробничої діяльності: розв'язування проблемних ситуацій, творче проектування ескізів художніх виробів, практичне виконання технік оздоблення виробів декоративно-вжиткового призначення тощо. До речі, рівень прийняття учнями цілей, визначених викладачами, майстрами виробничого навчання під час навчального заняття, залежить, насамперед, від рівня особистісного усвідомлення й визначення власних цілей, яких вони прагнуть досягти в результаті набуття професійної освіти. Безумовно, у забезпеченні ефективної навчально-пізнавальної й виробничої діяльності учнів важливим є процес узгодження власних цілей і цілей тих, хто організовує цю діяльність.

Учні не завжди розуміють зміст ближніх педагогічних цілей, якщо не бачать того, чого вони досягнуть в кінцевому підсумку. За таких умов педагогу необхідно в процесі навчання допомагати їм у конкретизації та смислового наповненні цілей, як ближніх (виконання певних завдань), так і кінцевих (загальних). Лише за умови визначеності і розуміння учнями цілей власної діяльності реалізуються творчі форми художніх виробів на основі використання знань, практичного досвіду й трансформації уявлених образів у конкретні об'єкти (предмети, вироби декоративно-вжиткового призначення).

Чітко сформульовані *освітні цілі* забезпечують якісне планування й проведення педагогами навчальних занять, оцінювання результатів, яких досягають учні на кожному етапі навчання. Водночас чіткі педагогічні цілі сприяють об'єктивному самооцінюванню та самоконтролю учнями рівня власних навчальних досягнень і на цій основі спонукають їх до навчання й вдосконалення в творчо-пізнавальній, професійно-художній діяльності. За цих

умов діяльність розглядається нами як мотивований процес використання учнями різних засобів досягнення власних і визначених педагогом цілей.

Діяльність, і зокрема навчальна, здійснюється, на думку А. Хуторського, її суб'єктом на основі особистісного освітнього потенціалу, індивідуальних здібностей, мотивів і цілей; у подоланні суб'єктивних труднощів, проблем, зумовлених недостатнім володінням методами, засобами та іншими чинниками, необхідними для її здійснення; у створенні нового для суб'єкта освітнього продукту, відповідно до типу діяльності, яку він здійснює [466, с. 129–130]. Відповідно, кожний вид навчально-виробничої діяльності учнів мотивується постановкою освітніх цілей, визначеністю завдань теоретичного і практичного характеру, які вони виконують згідно з планом, оцінюють проміжні результати власної діяльності, порівнюють з попередньо проголошеною педагогом метою, вносять, якщо треба, відповідні зміни у свою подальшу діяльність. У зв'язку з цим, під дидактичною ціллю навчального заняття ми розуміємо попередньо передбачені результати, яких мають досягти учні в процесі пізнання, вивчення й засвоєння навчального матеріалу загальноосвітнього та професійного характеру. Таким чином, освітня ціль і теоретичного, і виробничого навчального заняття є продуктом процесу викладання, очікуванням результатом цього процесу.

Ми погоджуємося з Л. Полак стосовно того, що конкретні навчальні цілі зумовлюють зміст самих вимог до знань і вмінь, що виступають як критерії оцінювання рівня навченості учнів: забезпечення галузі предметного змісту і переліку елементів знань; види їх діяльності на різних рівнях; формування у них особистісних якостей [316, с. 32].

Визначення освітньої цілі заняття, особливо із загальнохудожніх і спеціальних дисциплін, виробничого навчання ґрунтується, насамперед, на змісті кваліфікаційних вимог, що висуваються до конкретного фаху художніх промислів і ремесел. Отже, її слід формулювати так, щоб учні – майбутні фахівці декоративно-вжиткової творчості, змогли зрозуміти результат свого навчання і власний стан після його завершення, визначити критерії, згідно з якими вони зможуть довести, що освітньої цілі досягнуто.

З метою однозначного формулювання освітньої цілі уроку, враховувати, на думку австрійського вченого А. Мелецінека, такі доцільно аспекти:

- цілі мають описувати дії учня, за якими можна спостерігати із зазначенням чіткого рівня їх засвоєння після завершення навчання;
- вони мають встановлювати необхідні та достатні умови, згідно з якими їх можна досягти;
- вони мають визначати, якою бажана цільова поведінка учня для того, щоб вона вважалася задовільною [238, с. 26].

Згідно з викладеними ознаками під час формування освітньої цілі краще використовувати такі терміни і поняття, які допускають найменшу кількість їх інтерпретацій. Так, навчальною метою можуть бути: здійснення порівнянь графічних зображень; ідентифікування символів, образів, здійснення стилізації; оздоблення виробів художніми техніками тощо.

У формуванні навчальної мети не менш важливим є встановлення рівня

цілей і врахування обґрунтованої ієрархії під час планування занять, перевірка стану розуміння учнями навчального матеріалу не тільки на репродуктивному, а й на творчо-розвивальному рівні.

Діяльність викладачів і майстрів виробничого навчання ПТНЗ художнього профілю у процесі здійснення ідентифікації освітніх цілей та їх розподілу за рівнями ґрунтується на теоретичних положеннях таксономії навчальних цілей, згідно з якою вони систематизуються й розподіляються в ієрархічній послідовності від простого до складного. Наприклад, **ієрархія цілей когнітивної галузі професійно-художнього навчання майбутніх вишивальниць** починається з таких категорій:

- *знати* види декоративно-вжиткового мистецтва, основні традиції народних художніх промислів, матеріали, інструменти, техніки, що використовуються під час вишивання тощо;

- *розуміти* основні прийоми стилізації, композиційної побудови, технології оздоблення виробів вишивальними техніками тощо;

- *володіти* здатністю творчо застосовувати знання і вміння, якими вони оволоділи, зокрема перетворювати природні форми на декоративні; оздоблювати сучасні художні вироби з елементами етнодизайну тощо;

- *аналізувати* результати поетапного оволодіння вишивальним ремеслом: від простих технік – початкові шви – до оздоблення виробів аплікацією тощо; водночас, важливою є здатність майбутніх вишивальниць аналізувати дефекти, що виникають у процесі виконання цих технік, а також знати методи їх усунення;

- *синтезувати* – передбачає здатність учнів об'єднувати професійні знання й уміння в систему, що дає можливість виконувати й оздоблювати комплексні вироби: набір серветок, сувенірні рушники, доріжки, чоловічі сорочки, жіночі блузки, народний одяг тощо;

- *оцінювати* – відповідає найвищому ієрархічному рівню когнітивної галузі і розуміється як здатність учнів до визначення значення знань, умінь у професійно-художній діяльності, зокрема в проектуванні власних композицій, вишиванні особливо складних художніх, стилізованих, багатоколірних узорів прозорорахунковими, поверхневонашивними рахунковими й нерахунковими техніками, машинною ажурною вишивкою, гладдю, аплікацією на маркізеті, батисті, шифоні, трикотажному полотні, оксамиті, тюлі тощо [361, с. 27].

Не менш важливим є формування **виховної цілі професійно-художнього навчання**, під якою ми розуміємо, насамперед, прилучення учнівської молоді до загальнолюдських цінностей, соціального досвіду, духовної й матеріальної спадщини, художньої культури українського народу, народного мистецтва. Виховання *майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел* відбувається в процесі професійно-теоретичної й практичної підготовки, а також під час факультативів, майстер-класів, етнографічних практик, мистецьких виставок, професійних конкурсів, фестивалів народної творчості й ґрунтується на реалізації *таких стратегічних виховних цілей: ціннісної, культурологічної, етнокультурної, художньо-естетичної*.

Мета виховання у наукових працях розглядається як ідеал, до якого прагне суспільство, і як прогнозований результат, якого передбачається досягти за певний проміжок часу [453]. Цілісність виховного процесу у ПТНЗ художнього профілю досягається завдяки цілеспрямованому створенню умов для реалізації духовного, морального, політичного, правового, трудового, розумового, фізичного, художнього, екологічного, економічного, естетичного та інших видів виховання майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел з метою стимулювання їхнього саморозвитку й вдосконалення в професійно-художній діяльності.

Формування духовності молоді, на думку О. Новікова, ґрунтується на розв'язанні двох протиріч: по-перше, на подоланні розриву між навчальними і виховними цілями; по-друге, на підвищенні якості професійної підготовки учнів, формуванні моральної основи якісної праці [268, с. 56]. У зв'язку з цим, важливе завдання педагогів ПТНЗ художнього профілю полягає у вихованні в учнів ціннісного ставлення до життя, поваги до себе, до людей, до своїх моральних якостей, таланту, художніх здібностей, професійної компетентності, а також інших якостей, які забезпечать вищий смисл думкам, цілям і результату майбутньої професійної діяльності. Поряд із цим, у них дуже важливо формувати моральність з урахуванням суспільних вимог і норм поведінки, громадянськості, правової та економічної і професійної культури, відповідального ставлення до праці, екологічної відповідальності, бережливого ставлення до природи як найвищої національної й загальнолюдської цінності, підприємницьких якостей, економічної основи професійної діяльності тощо. На основі цього метою виховання учнівської молоді професійних навчальних закладів можна вважати, за Т. Крикуною, формування соціально цінних якостей, необхідних для життя в суспільстві [189, с. 16]. Водночас, нові освітні цілі визначають інноваційну сутність виховного впливу на особистість майбутнього фахівця, зокрема формування у нього рефлексивного, творчого, морального ставлення до власного життя у співвідношенні з життям інших людей.

Нині важливо допомогти випускникам, на думку Г. Філонова, "навчитися орієнтуватися в динамічно мінливому світі підприємництва, суспільно-політичному житті країни, морально-комунікаційних сферах, зберігаючи при цьому власні морально-психологічні цінності й принципи шанобливого ставлення до себе і людей праці" [453, с. 106]. Безперечно, такий підхід можна розглядати як орієнтацію навчально-виховного процесу на педагогічне сприяння майбутнім фахівцям художніх промислів і ремесел у творчому розвитку їх індивідуальності, формуванні стійкої життєвої позиції, високоморальних ціннісних орієнтацій. Водночас, випускники професійних навчальних закладів, окрім засвоєних знань, навичок і вмінь із фаху, повинні мати, як слушно наголошує Г. Васянович, належний рівень загальної особистісної культури. Важливими складовими цієї комплексної морально-духовної, естетико-психологічної та інтелектуальної культури є вміння відчувати партнера у спілкуванні, мистецтво переконувати, співпереживати й запобігати конфліктам, уміння володіти собою та своїми емоціями у будь-

яких ситуаціях тощо [45, с. 7]. Переконливими є результати досліджень І. Андрощук [9], Л. Левчук [209], Л. Фірсової та інших вчених, які впевнені в можливості виховання учнів засобами декоративно-вжиткового мистецтва.

Ціннісна стратегічна ціль професійно-художнього навчання проектується в напрямі формування у майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел таких ідеалів, якостей, переконань тощо:

- по-перше, суспільного ідеалу, виробленого суспільною свідомістю, зокрема загальнолюдських якостей – справедливості, рівності, патріотизму, дружби, доброти, любові тощо;

- по-друге, культурного ідеалу, що ґрунтується на витворах матеріальної й духовної культури, людських вчинків;

- по-третє, особистісних цінностей, зокрема ціннісних орієнтацій, які слугують важливим чинником соціальної регуляції взаємовідносин і поведінки особистості фахівця й формуються в процесі засвоєння суспільного досвіду та відображаються в цілях, ідеалах, переконаннях, інтересах, пізнавальних і вольових аспектах професійно-художньої діяльності.

У її формуванні важливо враховувати культурологічну інтерпретацію динаміки ціннісних орієнтацій, яка сприяє створенню оптимальних психолого-педагогічних умов освоєння культурних цінностей учнівською молоддю, розумінню механізмів самовизначення й самореалізації суб'єктів освіти та поясненню механізмів вибору нових смислів їх діяльності [190, с. 42]. Результати проведеного нами формувального експерименту свідчать, що майбутні фахівці художніх промислів і ремесел перевагу надають культурним цінностям, а також цінностям творчості й життєдіяльності, зокрема вони виявляють альтруїзм, емпатію, терпіння, інтерес, взаєморозуміння, здатність співпрацювати, підтримати іншого тощо.

Культурологічна стратегічна ціль виховання майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел передбачає наповнення освітньо-виховного процесу культурними параметрами, ідеалами та цінностями, які сприяють їхньому культурному розвитку, зокрема такими системоутвірними культурологічними поняттями, як загальна культура, національна, матеріальна та художня культура, норми, цінності, культурна діяльність, культурні традиції тощо. Її реалізація ґрунтується на врахуванні принципу культуровідповідності, згідно з яким зміст професійно-художньої освіти має бути адекватним сучасній культурі та її особливостям, а також здатним, на думку Н. Крилової, до соціальної реконструкції, тобто утворюючи нові культурні форми, а не просто транслуючи її норми і цінності [190, с. 76], а також принципу природовідповідності, що відображає спрямованість професійно-художньої освіти на індивідуальні особливості, можливості, очікування, інтереси кожної особистості майбутнього фахівця.

Такий підхід сприяє формуванню свободи вибору й культурному самовизначенню учнів у процесі професійно-художнього навчання на основі прийняття ними культурних і соціально-значущих цінностей. Особливої ефективності це набуває під час оволодіння майбутніми фахівцями художніх промислів і ремесел знаннями з таких предметів, як "Художня культура",

"Історія мистецтв", змістом яких передбачено ознайомлення із багатством світової та вітчизняної художньої культури, створення на цій основі власних художніх творів.

Етнокультурна стратегічна ціль виховання передбачає формування у майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел національної свідомості, прилучення їх до цінностей художньої культури, традицій народного мистецтва, етнічних форм художньої діяльності на основі оволодіння системою художніх знань, сюжетів й образів, створених народом. Водночас вона спрямована на розвиток у них стійких мотивів до вивчення народної творчості й на цій основі розвитку власних художніх витворів. Оскільки декоративно-вжиткове мистецтво в процесі свого розвитку формувалось із різних видів художніх промислів і ремесел, які завжди були і є складовою духовної спадщини та основою народної педагогіки, у процесі професійно-художнього навчання важливо виховувати у молоді любов до праці, формувати у неї працелюбність, повагу до людей праці. Такий підхід сприятиме розвитку творчої особистості фахівця художніх промислів і ремесел, формуванню у нього шанобливого ставлення до народної художньої культури, звичаїв і традицій народного мистецтва [359, с. 382–384].

Реалізація етнокультурної цілі забезпечується під час вивчення учнями ПТНЗ художнього профілю *базових навчальних дисциплін* (народні художні промисли, композиція, спеціальна технологія, моделювання), *навчальних дисциплін за вибором* (художня культура, історія мистецтв, а також під час виробничого навчання, етнографічної практики, майстер-класів за участю народних умільців, майстрів народного мистецтва з метою подання учням досвіду власної творчості, мистецьких виставок, фестивалів народної творчості).

Результати формувального експерименту свідчать, що ця стратегічна ціль найбільш ефективно реалізується в процесі залучення учнів до дослідно-пошукової роботи, під час якої забезпечується вирішення таких завдань:

- вивчення творчої діяльності народних майстрів, оскільки у багатьох українських селах продовжують "жити" цікаві промисли і ремесла, що сягають корінням у далеке минуле;

- збір і замальовування виробів народного мистецтва (вишитих, різьблених, килимових, гончарних тощо) та їх передача училищному музею художніх промислів;

- відтворення орнаментів старовинних виробів і власноручне виконання за народними мотивами високохудожніх робіт декоративно-вжиткового призначення.

Художньо-естетична стратегічна ціль виховання майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел передбачає формування у них образно-творчої активності з метою вироблення мотивації до художньої діяльності, постійного "спілкування" з мистецтвом; формування естетичних смаків, тобто здатності особистості оцінювати всі явища дійсності з точки зору їх естетичної значущості. Ця мета реалізується в процесі формування естетичної культури учнів, зокрема естетичного ставлення, свідомості, почуттів, потреби, смаків,

ідеалу, оцінки тощо, які становлять важливий компонент гармонійного розвитку особистості поряд з її інтелектуальним, професійним і фізичним удосконаленням. Завдяки розвиненій естетичній свідомості вони мають можливість емоційно й художньо відображати дійсність через естетичні почуття, переживання, оцінки, смаки, норми, ідеали у творах декоративно-вжиткового мистецтва.

Художньо-естетична стратегічна ціль спрямована на забезпечення органічного переходу естетичних інтересів учнів від стереотипів примітивного "кичового" сприйняття народного мистецтва до канонів реалістичного мистецтва. Завдяки народному мистецтву встановлюються невидимі зв'язки від природи до людини, від історії до сучасності у притаманній йому повноті традицій та організації художнього середовища, здатного не тільки естетично виховувати, а й формувати особистість.

Теоретичною основою формування у молоді національної свідомості є положення, обґрунтовані в працях українських філософів, істориків, культурологів, митців, вчених-дослідників історії педагогіки, зокрема Ю. Асеєва [17], Г. Васяновича [46], І. Зайця [113], І. Зязюна [134], В. Кременя [186], Л. Масол [234], Н. Миропольської [243], А. Могильного [245], І. Огієнко [275], Л. Оршанського [286], С. Павлюка [446], І. Свінціцького [395], О. Сухомлинської [428], Т. Усатенко [447], Г. Філіпчука [452], В. Щербаківського [485] та інші.

Народне мистецтво, як складова художньої культури, розвиває у молоді творчі здібності, інтуїцію, кмітливість, художній смак; формує логіку конструкції, винахідливість у використанні матеріалів, уміння об'єднувати у стрункий ансамбль найрізноманітніші предмети побуту. Отже, можемо зробити висновок, що значення народного мистецтва у професійно-художній освіті не має зменшуватися, а навпаки, має збільшуватись, оскільки без духовного вдосконалення ніякі соціальні блага й досягнення науково-технічного прогресу не принесуть молодому поколінню повноти справжнього людського існування, а дефіцит розвинутих чуттєвих властивостей з часом може призвести до прояву жорстокості.

Ціль виховання буде успішно реалізована, якщо пильна увага буде приділятися розвитку в учнів емоційно-почуттєвої сфери, вироблятиметься розуміння краси природи, людських взаємин, формуватиметься здатність до відчуття гармонії в духовних і матеріальних явищах.

Таким чином, художньо-естетична стратегічна ціль виховання майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел передбачає формування культури людських почуттів, що виявляється в їхньому творчому ставленні до власної життєдіяльності, виховання естетичної свідомості особистості, якостей естетичного суб'єкта – здатності адекватно розуміти витвір мистецтва, одержати насолоду від його сприймання та переживати відображені в ньому суперечності суспільного й індивідуального буття як проблеми існування й самоствердження в світі [106, с. 95]. Водночас, кожний учень має засвоїти естетичний досвід народної творчості, набути відповідних знань, навичок і вмінь використання традицій у створенні сучасних зразків декоративно-

вжиткового мистецтва. В період, коли зникають предмети українського традиційного побуту, забуваються звичаї, прозовий і поетичний фольклор українського народу, тобто все, що становить зміст національної свідомості та національного менталітету, надзвичайно важливо організувати навчально-виховний процес на основі використання здобутків народного мистецтва, яке безпосередньо впливає на почуття молодих людей.

Результати формувального експерименту, проведеного на базі Грицівського ВХПУ № 19 Хмельницької області, Решетилівського професійного художнього ліцею Полтавської області, Кролевецького ВПУ № 23 Сумської області, Чернівецького ВХПУ № 5 тощо, свідчать, що процес формування у молоді національної самосвідомості, творчих здібностей забезпечується цілеспрямованою діяльністю педагогів за такими напрямками:

1. Сприяння учням в оволодінні відповідним обсягом знань, навичок і вмінь з професій художніх промислів і ремесел, а також технологіями виготовлення виробів декоративно-вжиткового мистецтва.

2. Залучення учнів до етнографічної діяльності в музеях народного мистецтва України з метою опанування досвідом народної художньої творчості.

3. Створення в навчальних закладах краєзнавчих, етнографічних музеїв та організація на їх базі тематичних екскурсій, уроків з таких навчальних предметів як "Народні промисли", "Етнографія і фольклор рідного краю", самостійної роботи із відродження стародавніх виробів декоративно-вжиткового мистецтва з усіх регіонів України, на зразках яких учні можуть переконуватися в зумовленості тих чи інших видів народного мистецтва, їх художніх особливостей.

4. Залучення учнів до участі в самодіяльних фольклорних колективах, гуртках декоративно-вжиткового та образотворчого мистецтва з метою естетичного виховання на народних традиціях, сприяння актуалізації їх потенційних художніх здібностей та творчого мистецького потенціалу.

Художньо-естетична стратегічна ціль реалізується також під час занять з рисунка, живопису, композиції, спецтехнології та виробничого навчання, у процесі вивчення змісту навчальних предметів за вибором (естетичне виховання, художня культура), а також під час залучення їх до участі у виставках декоративно-вжиткового та образотворчого мистецтва, конкурсах професійної майстерності, фестивалях народної творчості.

Цілеспрямований розвиток особистості майбутнього фахівця художніх промислів і ремесел ґрунтується на реалізації *особистісної, креативної, рефлексивної й самореалізаційної* цілей професійно-художнього навчання.

Пріоритетним є розвиток власної активності особистості – важливої основи її самовиховання, самоствердження, самореалізації, самоактуалізації, виховання господаря, соціально адаптованого й захищеного [488, с. 396].

У формуванні *особистісної стратегічної цілі професійно-художнього навчання* враховуються потреби суспільства в конкретному типі особистості, ідеальних вимогах до її індивідуальних якостей, рівня розумового, фізичного, морального, естетичного розвитку, ставлення до навколишнього світу,

власного життя, трудової кар'єри тощо. Забезпечення особистісного та суб'єктно-діяльнісного підходів до навчання й виховання майбутніх фахівців визначено провідним завданням у Концепції розвитку професійно-технічної (професійної) освіти в Україні. Зокрема, акценти поставлено на забезпечення духовного розвитку особистості майбутнього фахівця, формування у неї національної свідомості, патріотизму, почуття професійної гідності, вміння працювати у виробничому колективі [174, с. 3–4].

Особистісний і суб'єктно-діяльнісний підходи у професійно-художньому навчанні спрямовуються на формування учнів як суб'єктів навчальної та майбутньої художньо-професійної діяльності, розвиток у них соціально-ціннісних, професійно-важливих якостей, які сприятимуть ефективній самореалізації та самоактуалізації в процесі фахової діяльності. Зокрема, це такі **якості** [492]:

- когнітивні (уміння пізнавати об'єкти навколишнього світу, здійснювати пошук знань з метою розв'язання проблемних ситуацій тощо);

- творчі (творча уява, фантазія, неординарність практичного мислення, критичність, непередбачуваність, емоційність, естетична чуттєвість тощо);

- світоглядні (ціннісні установки, національна свідомість, моральна, екологічна та художня культура, здатність до самопізнання, самореалізації та самоактуалізації, оволодіння спадщиною національного мистецтва, культурою тощо);

- організаційні (здатність свідомо формувати цілі й відповідно до них організовувати свою діяльність, уміння швидко адаптуватися до вимог художнього виробництва, переключатися на виконання нових видів ручних і машинних робіт, раціонально організовувати діяльність, використовувати сировину, матеріали тощо; уміння здійснювати аналіз і контроль якості виконаної роботи тощо);

- технологічні (здатність до оволодіння сучасними виробничими технологіями, методами обробки матеріалів нового покоління, прийомами роботи на обладнанні з програмним управлінням; уміння використовувати комп'ютерні засоби в професійно-художній діяльності тощо);

- комунікативні (здатність до взаємодії з іншими людьми та колегами по спільній професійній діяльності, працювати в команді, нести персональну і колективну відповідальність за результати роботи; володіння культурою ділового мовлення та спілкування, професійною термінологією, використання іноземної мови, інформаційно-телекомунікаційних засобів у процесі виконання професійних завдань тощо);

- діяльнісні (опанування основ фахової майстерності);

- суб'єктні (суб'єкт творчої художньо-професійної діяльності).

Розвиток особистості фахівця художніх промислів і ремесел в процесі професійно-художнього навчання ґрунтується на виявленні особливостей учнів як суб'єктів учіння та майбутньої професійної діяльності, визнання їх досвіду як самобутнього й унікального, організації педагогічного впливу з максимальним використанням цього досвіду, постійного узгодження в процесі навчання двох видів досвіду – суспільного та індивідуального, розкриття

індивідуальної своєрідності одержання знань на основі аналізу способів навчальної роботи [492]. Таким чином, особистісний і суб'єктний аспекти такого навчання передбачають не тільки оволодіння системою знань, навичок і вмінь, а й розвиток у майбутніх фахівців пізнавальних здібностей, професійних інтересів і потреб. За таких умов майбутній фахівець художніх промислів і ремесел процесі навчання може проектувати власну траєкторію професійно-художнього розвитку.

Реалізація особистісної стратегічної цілі професійно-художнього навчання ґрунтується на створенні на заняттях умов для розвитку самоцінних форм активності учнів, зокрема на використанні завдань розвивального характеру, розв'язання яких стимулює самостійний пошук нової творчої ідеї, оволодіння професійним досвідом тощо. Важливим її аспектом є підготовка майбутніх фахівців до самостійної творчої професійної діяльності, яка потребує розвиненої творчої уяви, мислення, суб'єктного та професійного досвіду. Це зумовлює необхідність реалізації **креативної стратегічної цілі професійно-художнього навчання**. Креативність у перекладі з англійської означає рівень творчої обдарованості, здатності до творчості, що утворює відносно стійку характеристику особистості [161, с. 66].

Згідно із визначенням К. Роджерса, загальна здатність особистості до творчості визначається не тільки рівнем розвиненості її творчого мислення, а й передусім готовністю до самовдосконалення, самоактуалізації як прояву внутрішньої сутності та індивідуальності [377, с. 93]. Професійна основа креативності фахівців художніх промислів і ремесел виявляється у сформованих здібностях до продуктивної діяльності, що має особистісне й соціальне значення, стійкої мотивації до досягнення якісних результатів у професійно-художньому навчанні й майбутній творчій художній діяльності, зокрема створенні унікальних витворів мистецтва. У зв'язку з цим, метою креативної цілі є розвиток творчої особистості майбутнього фахівця художніх промислів і ремесел з високим рівнем розуміння морального і суспільного значення результатів власної діяльності, зокрема розвиток творчої ініціативи в створенні художніх цінностей, матеріальних речей, в організації естетичного предметного середовища.

Як показало констатувальне вивчення, вияв творчої ініціативи учнів ПТНЗ художнього профілю відбувається на трьох рівнях: на першому – продуктивному рівні учні працюють за відомим алгоритмом, тобто виконують вироби відповідно до еталонного зразка, розробленого майстром виробничого навчання, а їх активність виявляється в якісному виконанні завдання; на другому – евристичному рівні відбувається свідоме розуміння основних підходів до творчого виконання виробничих завдань; індивідуальний стиль виконання завдань формується на третьому – креативному рівні за наявності умов, коли учні прагнуть створювати й реалізовувати індивідуальні проекти, технології оздоблення та виготовлення виробу декоративно-вжиткового призначення.

Реалізація креативної стратегічної цілі відбувається на всіх етапах творчої діяльності учнів: критичного осмислення завдання, пошуку ідеї,

розробки проекту, визначення технологічного процесу, виготовлення еталонного зразка виробу, виготовлення та оздоблення виробу декоративно-вжиткового мистецтва. Успішне виконання творчих завдань на різних етапах художньої діяльності ґрунтується на сформованих в учнів креативних якостях (захопленість, фантазія, гнучкість розуму, прогностичність, критичне мислення, творча уява тощо). Поряд з цим, здатність аналізувати, узагальнювати і відбирати необхідну інформацію, приймати обґрунтовані рішення в проблемних ситуаціях, а також уявляти нові об'єкти і процеси, також є важливими якостями кожного митця, які допомагають йому досягати високого рівня професіоналізму та індивідуального стилю діяльності.

Рефлексивна стратегічна ціль професійно-художнього навчання передбачає розвиток в учнів здатності до роздумів про власну життєтворчість, навчальну і майбутню професійну діяльність та їх результати, тобто розвиток такого рефлексивного мислення, яке допомагає пізнати самого себе. Здатність до рефлексії формується на таких рівнях:

- *комунікативному* – в учнів виробляється здатність до усвідомлення своїх особистісних якостей, пізнання внутрішнього світу, форм взаємодії із суб'єктами професійно-художньої діяльності, світом мистецтва, культури;

- *особистісному* – забезпечується формування самоактуалізованої особистості фахівця з високим рівнем духовного і фізичного потенціалу, який розуміє його цінність, уміє визначити ближні й дальні перспективи власного розвитку та професійної діяльності, організовувати художнє й культурне мікросередовище тощо.

- *інтелектуальному* – передбачає наявність сформованих в учнів знань і вмінь, що мають особистісне значення і смисли, які допомагають їм знаходити раціональні й неординарні способи розв'язання різних професійних і навчально-професійних завдань, проблемних ситуацій, не один раз повертатися до умов цих завдань. На цьому рівні відбувається формування в учнів зацікавленості, інтересів, впевненості, любові до нового, що, безумовно, стимулює їх творчу діяльність;

- *діяльнісному* – передбачає усвідомлення учнями рівня власного професійного розвитку, особливостей професійно-художньої діяльності, можливостей працювати продуктивно і творчо.

Отже, реалізація цієї цілі забезпечує не тільки розвиток в учнів інтелектуального, художнього, образно-просторового тощо мислення, а й виховання відповідального виконавця декоративно-вжиткових виробів, здатного керувати своїм розвитком, адекватно оцінювати себе як творця та професіонала-художника.

Важливою ціллю професійно-художнього навчання є створення умов для *самореалізації* особистості учня, тобто найбільш повного вияву його індивідуальних і професійних можливостей, зокрема здібностей, інтересів, потреб, соціального досвіду й активності тощо. Самореалізація, на думку В. Маралова, є співвідношенням знань про себе в межах "Я" і "Вище Я", тобто "Ідеальне Я" і "Творче Я" [229, с. 175]. Водночас самореалізація, на думку Н. Крилової, це одна із основних цінностей життєдіяльності кожної людини,

що відображає її прагнення найбільш повно виявити свої здібності й потенціал у процесі продуктивної діяльності [190, с. 50]. До функцій самореалізації В. Серіков відносить функції творчості, свободи, самостійності, змагальності з різними життєвими перепонами, розвиток індивідуальності, забезпечення духовного рівня життєдіяльності, низведення її до повсякденності тощо [401, с. 33].

Самореалізаційна стратегічна ціль професійно-художнього навчання передбачає формування у майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел потреби у самовизначенні, самоактуалізації, самоорганізації, саморегуляції в життєвих і діяльнісних ситуаціях, самостійній навчальній і професійно-художній діяльності на основі активного вияву своїх індивідуальних властивостей, здібностей, творчого потенціалу, наполегливості в досягненні поставлених цілей: оволодіння таємницями професії, визнання як "майстра-художника" в художньому середовищі. Зауважимо, що потреба в самореалізації є важливою якістю фахівців художніх промислів і ремесел, яка спонукає їх до художньо-творчої діяльності та постійного самовдосконалення.

Результати проведеного нами формувального експерименту свідчать, що вияв потреби в самореалізації залежить від потенційних творчих можливостей фахівців художніх промислів і ремесел, зокрема від рівня їх культури, природних задатків, розвинутих здібностей. Ступінь розвитку потреби в самореалізації у 87 % респондентів виявився високим, у 11 % – слабо виявленим і у 2 % учнів результат виявився негативним. Критеріями визначення ступеня потреби в самореалізації у декоративно-вжитковій творчості були обрані ініціативність, самостійність, можливість виявити власні творчі здібності, власні почуття, думки, творчий підхід до використання традицій народного мистецтва.

Результати опитування показали, що респонденти з високим рівнем самореалізації віддають перевагу критерію – "можливість виявити власні творчі здібності, почуття і думки" – 85 %; "виявити лише самостійність, ініціативність" – 76 %; "виявити творчий підхід до використання традицій народного мистецтва" – 62 %. Відповідно до цього можна зробити висновок: чим більший вияв творчих можливостей майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел у процесі освоєння традиційних і сучасних культурних цінностей, тим вищий у них рівень потреби в самореалізації у декоративно-вжитковій творчості.

Отже, професійна самореалізація в єдності з професійним самопізнанням визначають у цілому стратегію професійного розвитку та саморозвитку майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел. У зв'язку з цим, під час професійно-художнього навчання учнів, важливо формувати потребу в самопізнанні, саморозвитку, самовдосконаленні з метою повного розкриття їхніх сил, здібностей, таланту, тобто творчої самореалізації в декоративно-вжитковій творчості. Вона забезпечується їх активною участю у різних мистецьких виставках, на яких експонуються виготовлені ними витвори образотворчого і декоративно-вжиткового мистецтва; у професійних конкурсах, де демонструються неординарні підходи до проектування й

виготовлення художніх витворів; у фестивалях народної творчості, які дають можливість презентувати художні вироби, створені на засадах етнодизайну.

Підсумовуючи викладене вище, зазначимо, що реалізація стратегічних цілей професійно-художнього навчання ґрунтується на комплексному підході до навчання, виховання й розвитку особистості майбутнього фахівця, спрямована на розв'язання кінцевої його мети – підготовки конкурентоспроможного на ринку праці фахівця художніх промислів і ремесел, здатного до діяльності в суміжних галузях професійно-художньої діяльності, спроможного до ефективного використання традицій народного мистецтва, сучасних оформлювальних технологій, а також до неперервного професійного вдосконалення, основи якого формуються під час теоретичного й виробничого навчання у професійних художніх навчальних закладах, участі в декоративно-вжитковій творчості.

4.2. Принципи виробничого навчання з професій художніх промислів і ремесел

Відомо, що виробниче навчання, як обов'язкова складова змісту професійно-художньої освіти, забезпечує практичну підготовку майбутніх фахівців до виконання різних видів художніх робіт, передбачених кваліфікаційною характеристикою, державним стандартом відповідно до сучасних вимог художнього виробництва.

У зв'язку з цим набуває актуальності проблема обґрунтування системи дидактичних принципів, покладених в основу педагогічної діяльності майстрів виробничого навчання – майстрів художнього ремесла. Під **принципами виробничого навчання** розуміють *дидактичні правила та вимоги, які визначають зміст, форми і методи навчання з професій художніх промислів і ремесел*.

У сучасній дидактиці існують різні підходи до характеристики принципів виробничого навчання, зокрема у другому виданні "Педагогічної книги майстра виробничого навчання" за редакцією Н. Ничкало подано два варіанти системи принципів навчання учнів ПТНЗ. У першому перевага надається парним принципам, а в другому варіанті виклад принципів здійснюється розрізнено і з урахуванням змін, що відбуваються в суспільстві та виробництві, зокрема такі: принцип науковості; доступності виробничого навчання; самостійності та активності учнів; наочності; послідовності; свідомості і міцності засвоєння знань, умінь і навичок; зв'язку теорії з практикою, навчання з життям [304, с.19–30].

Виробниче навчання майбутніх фахівців В. Скакун пропонує здійснювати з урахуванням таких принципів: навчання в процесі продуктивної діяльності; відповідність вимогам сучасного виробництва; зв'язок теорії з практикою; самостійність тощо [410, с.17]. Теоретичне обґрунтування дидактичних принципів професійного навчання майбутніх фахівців здійснила А. Беляєва, яка особливо наголошувала на значенні "виховного характеру професійного навчання; поєднанні навчання з продуктивною діяльністю; зв'язку теорії з практикою; науковості;

систематичності вивчення знань, оволодіння уміннями тощо" [27, с.144].

У Концепції розвитку професійно-технічної (професійної) освіти в Україні до основних принципів професійного навчання майбутніх робітників віднесено випереджувальний характер професійної підготовки, принцип інтеграції професійної освіти, науки і виробництва, єдності професійного навчання і виховання, індивідуалізації, диференціації та ін. [174, с. 2–5].

Значення дидактичних принципів виробничого навчання з художніх професій полягає в тому, що вони є правилами науково обґрунтованої діяльності майстра виробничого навчання на всіх етапах заняття (вступний, поточний, заключний інструктаж, самостійна робота учнів).

Принципи виробничого навчання з професій художніх промислів і ремесел ґрунтуються на цілях і завданнях художнього розвитку особистості майбутнього фахівця, закономірностях процесу навчання і слугують для майстрів керівними положеннями, які визначають хід навчання учнів основ професійної майстерності з проектування, виготовлення та оздоблення виробів декоративно-вжиткового мистецтва.

Організація виробничого навчання у ПТНЗ художнього профілю здійснюється на основі врахування як загальнодидактичних, так і спеціальних принципів навчання систематизованих нами на рис. 4.4.

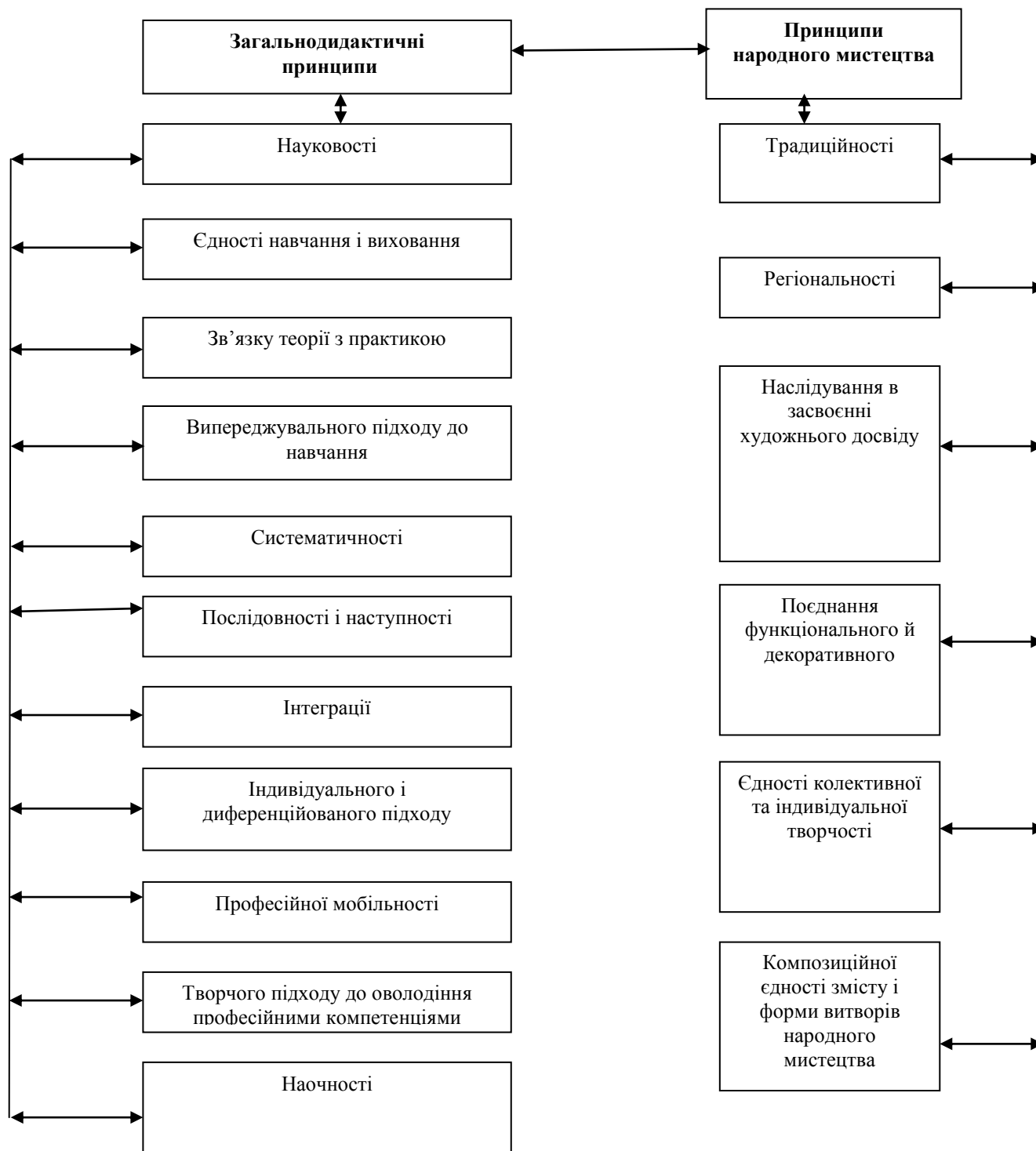
До **загальнодидактичних принципів виробничого навчання майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел** нами віднесено такі: науковості, єдності навчання і виховання, зв'язку теорії з практикою, випереджувального характеру навчання, систематичності, послідовності і наступності, інтеграції, індивідуального і диференційованого підходу до навчання, професійної мобільності, творчого підходу до оволодіння професійними компетенціями, наочності тощо [357].

Ураховуючи специфіку виробничого навчання з професій художніх промислів і ремесел доцільно враховувати і **спеціальні принципи**, зокрема **народного мистецтва**: принцип традиційності, регіональності, наслідування в засвоєнні художнього досвіду, поєднання функціонального й декоративного, єдності колективної та індивідуальної творчості, композиційної єдності змісту і форми витворів народного мистецтва тощо.

Ефективність виробничого навчання на всіх ступенях підготовки майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел залежить від науково обґрунтованого використання цих принципів. Розглянемо сутність і особливість кожного з них.

Як відомо, процеси навчання і виховання перебувають в органічній єдності. Поряд із розвитком художніх здібностей, активності і самостійності в роботі у майбутнього фахівця художніх промислів і ремесел виробниче навчання здійснює великий виховний вплив на його особистість, зокрема сприяє формуванню національної свідомості, громадянської позиції, професійної етики, естетики поведінки і праці, практичного мислення. У зв'язку з цим виробниче навчання важливо здійснювати з урахуванням вимог принципу єдності навчання і виховання. На виховній ролі навчання наголошував ще Я. Коменський. Його "Велика дидактика" стала теорією

навчання і виховання учнівської молоді [166, с. 242–476]. Вивчення історії розвитку професійної школи і процесу навчання майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел свідчить, що виховання завжди було і нині є підґрунтям навчання. Воно здійснюється з урахуванням індивідуальних особливостей кожного учня, методами і засобами навчання, які підвищують їхню активність і стимулюють самостійність у професійно-художній діяльності. Розвиток творчої взаємодії педагога й учня ПТНЗ художнього профілю є ключовою умовою ефективності цього процесу.

Рис. 4.4 Принципи виробничого навчання майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел

У процесі виробничого навчання з художніх професій важливе значення має посилення відповідальності педагога за моральне і професійне виховання майбутніх фахівців художнього профілю. У зв'язку з цим, навчально-виробничий процес необхідно здійснювати на основі єдності навчальних і виховних цілей, освітніх потреб учнів. Провідним у виробничому навчанні з професій художніх промислів і ремесел має стати формування у майбутніх творців декоративно-вжиткового мистецтва відповідальності за свою професійну кар'єру, розвиток художніх здібностей, таланту, вдосконалення професійної майстерності. Водночас, важливою складовою оволодіння професією художніх промислів і ремесел є формування в учнів естетичного ставлення до навколишнього середовища, культури почуттів шляхом залучення їх до народного досвіду світосприйняття, втілення його в образи, символи, а в кінцевому підсумку – у мистецькі твори, ужиткові вироби.

Виховний вплив на навчання майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел забезпечується шляхом ознайомлення їх з творами народного мистецтва в музеях, на виставках, через навчальні посібники, підручники. Адже витвори мистецтва (народного, образотворчого) відкривають тим, хто їх споглядає, не тільки зовнішню досконалість і неповторність, а й духовний світ творця (майстра, художника), його емоційний стан, естетичне ставлення до дійсності, художній смак. Саме в художній праці формується естетичне ставлення майбутніх фахівців до навколишнього світу.

Відомо, що мистецтво передбачає два напрями художнього освоєння світу: достовірність відтворення й узагальнення, тобто умовність. Але ці напрями не вичерпують змісту й форм художнього твору, а також його стильових та історичних особливостей. Формування творчого фахівця не здійснюється автоматично, а потребує значних зусиль, спрямованих на виховання у нього самосвідомості, високого рівня культурного ставлення до власної справи, усвідомлення своєї індивідуальності та потреби в самореалізації тощо. У ході виробничого навчання з професій художніх промислів і ремесел важливим є формування в учнів працьовитості, творчого підходу до праці, естетичного смаку, які стають критеріями оцінювання результатів художньої діяльності. Організовуючи виробниче навчання учнів ПТНЗ художнього профілю необхідно враховувати, що там, де художня праця стає творчістю, вона збігається з естетичною діяльністю, тобто з таким чуттєвим станом майбутнього фахівця, в якому вона переживає свої життєві й трудові вияви як суто людські та творчі. Відповідно роль естетичного виховання учнів під час виробничого навчання з професій художніх промислів і ремесел є важливою й актуальною. Адже саме в процесі художньої практичної діяльності майбутні фахівці вчаться концентрувати творчу енергію на предметі своєї діяльності, досліджувати об'єктивні якості предмета художньої діяльності (вироби декоративно-вжиткового і образотворчого мистецтва), виробляти чітку програму – від творчого задуму до виготовлення виробу в матеріалі, переживати почуття задоволення від самого трудового процесу та одержаних результатів.

Естетичне виховання не може здійснюватися примусово. Воно спрямовується на самореалізацію майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел, задоволення їхніх творчих інтересів, свідомого цілевизначення. За таких умов вихованці краще усвідомлюють соціальне значення результатів своєї художньої діяльності. Наприклад, учні ПТНЗ художнього профілю, беручи участь в реставрації архітектурних історичних пам'яток, давніх вишивок, виробів з дерева, глини, лози, шкіри тощо, мають змогу переконатися в естетичній сутності і цінності художньої творчості. Під нею розуміють своєрідну модель людської творчості, яка стає ефективною лише за умови поєднання професійного розвитку з розвитком у майбутніх фахівців якостей естетичного суб'єкта, тобто як художня праця неможлива без естетично розвинутої особистості, так неможливо досягнути мистецтво без напруженої духовної праці, зосередженості, дисциплінованості.

Водночас зазначимо, що естетична культура є однією з передумов творчої праці, а також результатом художньої діяльності, професійної активності учнів ПТНЗ художнього профілю, яка тісно пов'язана з якісним оволодінням технологіями творчого проектування та виготовлення художніх витворів. Це свідчить про те, що вдосконалення майстерності є метою як професійного, так і естетичного виховання, саме тому вислів "майстер своєї справи" використовується нарівні зі словосполученням "художник своєї праці". Не менш важливим у професійній підготовці майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел є *розвиток у них морально-етичної сфери*. Як відомо, розвинуті форми художнього відображення реальності розкривають вагомий моральний потенціал мистецтва, образи якого ніби вводять мораль до контексту самого життя, стають конкретними переконаннями особистості. За умов такого підходу виконання норм моралі стає життєвою необхідністю. Водночас художня творчість не може існувати без вимислу, з яким також пов'язаний важливий аспект її морально-виховної дії. Справжнє мистецтво збагачує особистість досвідом свободи, прищеплює їй невимушеність духовного життя, без якої неможливе виховання активної, творчої особистості, формування почуття людської гідності. Відомо також, що мистецтво може не тільки відображати і втілювати образи в художні твори, а й підносити, очищати людські почуття. Подібний вплив – "катарсис" – виявляє безпосередній зв'язок художньої творчості з вищими цінностями буття, здатними духовно збагачувати внутрішній світ особистості [135; 209].

Глибинні процеси оновлення суспільного життя орієнтують митців на постановку дедалі складніших завдань, пов'язаних з виявленням і утвердженням справжніх моральних цінностей людського існування. Виховання моралі в процесі художньо-творчої діяльності сприяє пробудженню в учнів відчуття спорідненості з природою, історичними надбаннями людства, формуванню нового етичного мислення, вдосконаленню притаманних їй здатностей до саморозвитку в мистецтві [192].

Отже, виробниче навчання майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел необхідно будувати на засадах моральної орієнтації на ідеали добра і людяності. У процесі організації виробничого навчання у ПТНЗ художнього

профілю важливо навчити учнів не тільки творчо проектувати й досконало виготовляти в матеріалі мистецькі вироби, використовуючи гармонійні природні форми, багатство кольорів, а й розвивати в них екологічну свідомість, почуття відповідальності у ставленні до природи. Таким чином, під час виробничого навчання необхідно формувати у них не лише здатність відчувати красу природних форм, явищ, а й виховувати до них повагу, внутрішні потреби, турботи за їх збереження.

Одним із важливих принципів виробничого навчання з професій художніх промислів і ремесел є **принцип науковості**, який забезпечує оволодіння майбутніми фахівцями системою наукових знань про навколишнє середовище, суспільство, мистецтво, майбутню професійну діяльність тощо. Він спрямований на відбір змісту, форм і методів виробничого навчання на засадах науковості, зокрема: формування діалектичного мислення під час вивчення предметів і явищ, які стають основою творчого задуму майбутніх майстрів декоративно-вжиткового мистецтва; використання методів наукового пізнання, що забезпечують розвиток творчого мислення, професійного уявлення в процесі дослідно-пошукової, етнографічної діяльності; засвоєння понять, термінів і символів, прийнятих в науці, декоративно-вжитковому мистецтві, художніх технологіях тощо; використання наукової інформації щодо сучасних матеріалів, технологій виготовлення та оздоблення художніх виробів, раціональних методів організації праці тощо. Отже, під час виробничого навчання необхідно домагатися розуміння наукових понять, термінів, прийнятих у художньому виробництві, уникаючи підміни назв технік оздоблення виробів, використання сучасного обладнання, інструментів, пристроїв, матеріалів, виробничих технологій тощо. Принцип науковості передбачає врахування специфіки кожної професії художніх промислів і ремесел, системи і логіки змісту виробничого навчання, рівня підготовленості учнів, їхніх пізнавальних можливостей, вікових та індивідуальних особливостей, професійних інтересів.

В організації практичних занять з художніх промислів і ремесел не менш важливим є **принцип випереджувального підходу до навчання**, необхідність якого зумовлена динамічним оновленням науково-технічної інформації, технологій художнього виробництва, стилю і методик дизайн-проектування об'єктів предметного середовища тощо. Його дотримання унеможливорює розрив між навчальною інформацією, яка вивчається учнями ПТНЗ художнього профілю, та вимогами сучасного художнього виробництва до рівня професійної компетентності робітничих кадрів.

Для того, щоб викладання основних навчальних предметів, як стверджує В. Лутай, "відповідало останнім досягненням науки, людського мислення, задовольняло вимоги випереджувального характеру освіти щодо розвитку суспільства, педагог не може обмежитися лише тим змістом багатьох предметів, який вже повністю усталився і не пов'язаний із сучасними науковими дискусіями" [225, с. 165].

Реалізація цього принципу полягає в постійному оновленні змісту програм виробничого навчання, насиченні їх знаннями про нові досягнення в

науці, мистецтві, технологіях виробництва; про передові методи виготовлення та оздоблення виробів декоративно-вжиткового мистецтва тощо. З його урахуванням необхідно планувати проведення кожного заняття в навчальній майстерні, під час екскурсій і виробничої практики на підприємствах художніх промислів і ремесел тощо.

Принцип зв'язку теорії з практикою є основоположним як у відборі і структуруванні змісту виробничого навчання з професій художніх промислів і ремесел, так і в організації практичних занять, в навчальних майстернях ПТНЗ художнього профілю і на виробництві, тобто безпосередньо в цехах, експериментальних лабораторіях тощо.

Щодо організації виробничого навчання на основі врахування цього принципу Т. Новацький наголошує на реалізації чотирьох типів такого поєднання: зв'язок мислення і знань теоретичного характеру з практичними знаннями і мисленням; зв'язок процесу оволодіння знаннями з процесом їх використання для розв'язання практичних завдань; зв'язок науки і техніки, який забезпечує розуміння технічних явищ і розширення можливостей користуватися технічними засобами; зв'язок пізнання з діяльністю, коли учні звертаються до власного досвіду [265, с.7].

Цей принцип, на думку А. Беляєвої, відображає взаємозв'язок між цілями, змістом, методами, формами організації, засобами та результатами теоретичного і виробничого навчання, а також між різними частковими процесами викладання та навчання, між виховною і трудовою діяльністю, керівництвом навчальним процесом і самостійністю учнів, між колективним розвитком і розвитком кожного учня зокрема [27, с.143].

Принцип зв'язку теорії з практикою реалізуються під час виробничого навчання, технологічної, етнографічної, виробничої та переддипломної практик; екскурсій до музеїв, мистецьких фондів; курсового й дипломного проектування, а також у процесі розв'язання проблемних ситуацій, завдань практичного характеру, самостійної роботи, спрямованої на виготовлення художніх виробів, здійснення замальовок орнаментів, узорів тощо.

Водночас цей принцип реалізується в процесі виробничого навчання з метою оволодіння художніми техніками, прийомами виконання зразків виробів. Він залишається актуальним, оскільки теоретичні знання, відірвані від практики художнього виробництва, не пов'язані з творчим процесом проектування та виготовлення художніх виробів, не тільки погано засвоюються, але й не викликають інтересу до оволодіння професією, не стимулюють пізнавальну діяльність учнів. Він має важливе значення ще й тому, що в ПТНЗ художнього профілю на практичні заняття згідно з освітньо-професійними програмами відводиться більша кількість навчального часу.

Водночас принцип зв'язку теорії з практикою дає можливість майстрам ПТНЗ під час навчання учнів певних прийомів оздоблення виробів декоративно-вжиткового мистецтва використовувати міжпредметні зв'язки з композиції, технічного рисунку, матеріалознавства, обладнання, теорії орнаментів, основ кольорознавства тощо. Реалізація цього принципу сприяє збагаченню теоретичного знання прогресивним практичним досвідом

художнього виробництва, постійному оновленню змісту професійно-художньої освіти, дотриманню чіткої послідовності в оволодінні спочатку загальнохудожніми, а потім спеціальними знаннями.

Сутність цього принципу полягає ще й в тому, що професійна підготовка майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел має здійснюватися з дотриманням вимог щодо поетапного вивчення теоретичних знань із спеціальної технології та на їх основі оволодіння вміннями виконувати види робіт, визначені кваліфікаційною характеристикою, зокрема: виконувати композицію виробів з використанням різних художніх технік, оздоблювати вироби всіх асортиментів узорами і малюнками простої та середньої складності, виконувати сюжетні композиції, оздоблювати вироби за власними композиціями тощо.

У зв'язку з цим набувають актуальності принципи ***систематичності, послідовності і наступності у вивченні основ професії***.

Принцип систематичності передбачає оволодіння знаннями і вміннями у певному логічному зв'язку. Цей принцип вимагає, щоб вивчення змісту тем виробничого навчання не переривалося, а здійснювалося систематично, щоб осмислення і закріплення нових знань, умінь, навичок відбувалось ефективно, тобто одразу після їх вивчення. У зв'язку з цим, у розкладі занять необхідно планувати проведення уроків виробничого навчання з урахуванням тижневого навантаження, чергуючи день за днем теоретичне і виробниче навчання.

Принцип послідовності і наступності у виробничому навчанні з професій художніх промислів і ремесел забезпечується поетапним освоєнням теоретичних знань та їх закріпленням на практичних заняттях, а також організацією вивчення нового матеріалу на основі попередньо засвоєних знань і умінь, тобто, теоретична підготовка має передувати практичній, а не навпаки. Принцип послідовності та наступності у виробничому навчанні з професій художніх промислів і ремесел передбачає врахування рівня фізичних, розумових і творчих можливостей учнів, а також його підвищення шляхом поступового ускладнення основних видів навчальних робіт, творчих завдань. Наприклад, важливо, щоб спочатку учні вивчали прості техніки художнього оздоблення виробів (вишивка – "початкові шви", поверхнево-нашивні нерахункові техніки), а також виконувалися вироби, які не потребують значних зусиль і часу (серветка, сувенірний рушник, доріжка), а упродовж року навчальний матеріал і практичні завдання необхідно ускладнювати, пропонуючи учням відходити від репродуктивної діяльності до творчої (виконання панно, виготовлення художніх виробів складними техніками тощо).

Цей принцип передбачає реалізацію поетапного формування знань, умінь і навичок, зокрема під час виробничого навчання в лабораторіях, майстернях ПТНЗ художнього профілю, виробничого навчання в умовах художнього виробництва, виробничої практики, яка є завершальним етапом формування основ професійної майстерності і плавного включення учнів в активну професійно-художню діяльність.

Головною вимогою цього принципу в організації виробничого навчання з художніх професій є забезпечення поступового переходу до оволодіння новими професійними знаннями і вміннями після ґрунтового засвоєння попереднього матеріалу програми. Особливо це виявляється під час виробничого навчання майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел на основі використання модульних елементів, в яких виконання наступного завдання неможливе без виконання попереднього. Це є важливим у поступовому розвитку в учнів таких професійно важливих психічних процесів як відчуття, пам'ять, мислення, уява, мовлення тощо, які є необхідними в процесі художньої діяльності.

Принцип наступності передбачає розвиток і вдосконалення структурних компонентів самого процесу виробничого навчання, поєднання змісту попереднього і нового навчального матеріалу. Наприклад, підготовка учнів до роботи спочатку в умовах індивідуальної, а потім бригадної форми організації праці, сприяє тому, що випускники ПТНЗ художнього профілю швидше адаптуються до вимог робочого місця. Сутність наступності полягає в раціональному відборі змісту, методів, форм і засобів виробничого навчання, виявленні найбільш ефективних дидактичних прийомів, заміні застарілих елементів операційно-діяльнісного компонента процесу навчання, а також у розвитку особистості майбутнього фахівця, як суб'єкта професійно-художньої освіти, діяльності та соціальної дії.

Принцип наочності під час виробничого навчання з професій художніх промислів і ремесел спрямований на розвиток у майбутніх фахівців, насамперед, таких психічних процесів, як мислення і сприймання, поєднання конкретного і абстрактного. А сприймання об'єктів навколишнього світу, художніх образів під час навчання, здійснюється за допомогою засобів наочності. Ще Я. Коменський наголошував "...все, що можливо, надавати для сприймання відчуттям, зокрема: видиме – зору, почуте – слуху..." [166, с. 302–303]. Наочність збуджує уяву і перетворює її в поняття, образи, які майбутні фахівці використовують в процесі створення виробів декоративно-вжиткового мистецтва. Цей принцип спрямований на забезпечення поступового професійного розвитку учнів у процесі виробничого навчання. У зв'язку з цим, майстер виробничого навчання на початку кожного заняття має заохочувати їх до навчальної і навчально-виробничої діяльності, а після цього розкривати шлях до реалізації визначеної мети. Крім того, учні мають сформулювати своє око, руку, мову, думку для того, щоб створити проект і виробити декоративно-вжиткового мистецтва. Для цього необхідно спочатку "навчитися думати за допомогою зору". Щоб навчитися правильно виконувати виріб, необхідно спочатку уважно роздивитись еталонний зразок, вивчити інструкційну картку, в якій викладено послідовність операцій виготовлення та оздоблення виробу.

Наочне відображення, на думку А. Беляєвої характеризується тим, що "воно на основі смислових компонентів має образний і предметний характер, раціональні компоненти перебувають у тісному взаємозв'язку з уявленнями, а мовленнєві компоненти складаються із достатньо відомих і перевірених

елементів мови або спеціальних символів" [27, с.165].

Ефективність засвоєння майбутніми фахівцями художніх промислів і ремесел навчального матеріалу ґрунтується на поєднанні образу й слова, що сприяє розвитку у них творчого художнього мислення, просторової і творчої уяви, спостережливості, уваги, вихованню художньої культури, естетичних смаків і почуттів, культури мовлення тощо.

Значення наочності неможливо переоцінити, оскільки вона сприяє кращому засвоєнню учнями навчального матеріалу. До її засобів, які найчастіше використовуються у виробничому навчанні, слід віднести демонстраційні стенди, плакати, схеми, картки письмового інструктування (інструкції з технології виготовлення виробу, картки дефектів, інструкції з техніки безпеки тощо), модульні елементи, дипломні роботи випускників, еталонні зразки виробів, готові вироби в натуральну величину тощо.

Реалізація *принципу інтеграції* спрямована на формування творчої особистості майбутнього фахівця художніх промислів і ремесел з високим освітнім, професійним і культурним рівнем. Він застосовується під час створення модульних навчальних елементів, інструкційних карт з послідовності виготовлення виробів декоративно-вжиткового мистецтва, на основі узагальнення знань про обладнання, матеріали, художні техніки, про послідовне виконання операцій технологічного процесу. Значення інтегративного підходу до виробничого навчання майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел полягає в тому, що вони, переважно, є виконавцями індивідуальних виробів, тобто від початку і до завершення роботи відповідають за виготовлення виробу, а це зумовлює таку інтеграцію знань і вмінь, що забезпечує якість професійно-художньої діяльності. Саме тому у виробничому навчанні перевага надається індивідуальним формам навчання, які ґрунтуються на виконанні індивідуальних завдань різного рівня складності.

Індивідуальний підхід до організації виробничого навчання з професій художніх промислів і ремесел, насамперед, застосовується під час поточного інструктування, коли майстер виробничого навчання має можливість кожному учню показати прийоми виконання художньої техніки оздоблення виробу. Для забезпечення такого підходу майстер виробничого навчання повинен знати рівень теоретичної підготовленості учнів, особливості їхньої пам'яті, мислення, уваги, уяви, сприймання матеріалу, що вивчається тощо.

Диференційований підхід у виробничому навчанні також ґрунтується на врахуванні індивідуальних особливостей, пізнавальних можливостей і творчих здібностей учнів, використанні посилюючих завдань для різних видів самостійної роботи. Наприклад, для слабких учнів можуть бути розроблені завдання більш легкі, оскільки виконуючи їх, учні вірять у власні сили і можливості, а це заохочує до набуття професійної майстерності. А для сильних учнів необхідно добирати індивідуальні завдання підвищеної складності. Важливо, щоб всі завдання були професійно спрямованими.

Виконання диференційованих завдань оцінюється за 12-бальною шкалою на основі врахування критеріїв оцінювання навчальних досягнень (рівень

власного бажання оволодіти народною культурою; наявність творчих здібностей для виявлення себе через професійно-художню діяльність; рівень розуміння сутності змісту, традицій народного мистецтва, стан орієнтування учнів у виборі виражальних засобів, технологій, матеріалу, пристроїв, обладнання, технік; рівень розвитку образної уяви і мислення під час розв'язання творчих завдань; усвідомлення задуму, логіки його розвитку).

У зв'язку з тим, що професійно-художня підготовка має передусім спрямовуватися на розвиток учнів як активних суб'єктів, здатних до самостійної навчальної і творчої діяльності, а не до пасивного споглядання за роботою майстра виробничого навчання під час уроку, важливим стає насичення занять емоційним змістом, активізація самостійності учнів у ході опрацювання ними програмового і додаткового матеріалу, надання їм можливостей вільного вибору тих чи інших способів діяльності, особливо в процесі художньої творчості.

Під час практичних занять на майстра виробничого навчання покладається відповідальне завдання – виробити в учнів уміння контролювати результати власної діяльності, що сприяє підвищенню якості виробів, економії часу на їх оздоблення і виготовлення тощо. Самоконтроль і взаємоконтроль виховує в учнів вимогливість до себе, до колег по навчанню, сприяє активізації сенсорних і пізнавальних процесів, спрямованих на здійснення аналізу результатів діяльності (виконання художньої техніки, виготовлення виробу тощо), виявлення дефектів, пошук шляхів їх попередження та усунення.

Диференційований підхід до організації виробничого навчання в широкому розумінні передбачає оволодіння учнями на кожному ступені навчання відповідним рівнем кваліфікації. У зв'язку з цим зміст такого навчання, переліки навчально-виробничих робіт мають розроблятися з урахуванням їх послідовного ускладнення.

У виробничому навчанні з професій художніх промислів і ремесел важливе значення має **принцип професійної мобільності**, який передбачає формування у майбутніх фахівців здатності до оволодіння сучасними виробничими технологіями, обладнанням, а також професійно-художніми навичками та вміннями ефективної діяльності в команді одночасно з високою відповідальністю за власні результати.

Інтеграційні процеси, що відбуваються на підприємствах художніх промислів і ремесел, зумовлюють перехід від вузькоспеціалізованого навчання до підготовки фахівців художнього профілю з інтегрованих професій. Такий підхід створює умови для оволодіння різними видами художньої діяльності (виготовлення вітражів, гобеленів, розписів, виробів з дерева, глини тощо), що підвищує рівень мобільності випускників ПТНЗ художнього профілю на ринку праці, сприяє швидкому їх переключенню на нові види професійно-художньої діяльності.

Дуже важливо, щоб виробниче навчання ґрунтувалося на закономірностях художньої діяльності, особливостях розвитку в учнів художнього сприйняття, уяви, мислення, спрямованих на створення і втілення

художніх образів у конкретні вироби декоративно-вжиткового мистецтва. Саме тому **принцип творчого підходу до оволодіння професійними компетенціями** є одним з найважливіших.

Майстри виробничого навчання ПТНЗ художнього профілю під час практичних занять мають забезпечувати поступове формування творчого ставлення учнів до роботи, навичок і вмінь пошуку нових образів, форм і технологій виготовлення виробів, моделей індивідуальної творчої роботи, колективної взаємодії, вмінь керувати собою на всіх етапах художньої творчості: від задуму, пошуку, обґрунтування форми художнього виробу до розробки проекту, його виготовлення, а найголовніше – до презентації для педагогів, учнівського колективу.

Цей принцип є особливо важливим на етапі переходу учнів від репродуктивної діяльності, яка передбачає виконання копій еталонних зразків "технік узорів", програмових художніх виробів, до виготовлення індивідуальних творчих робіт (тематичних, перевірних, курсових, дипломних), оцінювання яких здійснюється на основі таких критеріїв як новизна, оригінальність творчого задуму, композиційна й технологічна досконалість, ужиткова цінність в предметному світі, декоративна популярність в навколишньому середовищі.

Діяльність ПТНЗ художнього профілю спрямована, насамперед, на забезпечення умов для творчого розвитку особистості учнів, а також на задоволення потреб підприємств народних художніх промислів у кваліфікованих робітниках і майстрах-художниках, які володіють знаннями і вміннями творення художніх образів, техніками виготовлення та оздоблення виробів декоративно-вжиткового мистецтва. А для цього у виробничому навчанні майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел необхідно враховувати закономірності розвитку народного мистецтва, яке своїм змістом, метою та виражальними засобами не знає національних територіальних обмежень, є правдивим за природою і розвивається на основі художнього узагальнення народного досвіду.

Цінність народного мистецтва у професійній підготовці, на думку М. Соколової полягає в тому, що воно збагачує світогляд учнів, відображає модель світу в якій зберігаються і розвиваються відповідні композиційні і структурні побудови мотивів, сюжетів, форм [419, с. 6]. Водночас зазначимо, що деякі педагоги-художники вважають народне мистецтво консервативним. У зв'язку з цим, В. Воронов зауважує: "консерватизм – це один із елементів змістової сили народного мистецтва" [58, с. 290].

Народне мистецтво – це багатогранне художнє явище, а тому практичне навчання фахівців з професій художніх промислів і ремесел має ґрунтуватися і на принципах навчання, які глибоко інтегровані за змістом і розкривають його сутність. Під сучасним народним мистецтвом ми, передусім, розуміємо мистецтво традиційних народних художніх промислів, основою якого є творча діяльність народних умільців, майстрів-художників, творців художніх образів, виконавців унікальних художніх виробів. Саме тому у виробничому навчанні майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел важливо

враховувати *принцип традиційності*. Значення цього принципу полягає в тому, що майстри виробничого навчання мають постійно вивчати і добирати все те краще, що було і є в народних художніх промислах, зокрема образи, форми, художні техніки і використовувати їх під час навчання учнів. Наголосимо, що традиційність в народному мистецтві – це явище діалектичне, пов'язане як з минулим, так і з сучасністю і майбутнім, тобто до традицій належить все те, що має вічну цінність, зокрема досвід народу.

Дослідник проблем народних художніх промислів М. Некрасова наголошує, що традиція глибоко змістовна, оскільки її основу становить правильне ставлення до національного спадку, яким є мистецтво минулого [254, с. 35–41].

У підготовці фахівців художніх промислів і ремесел на засадах принципу традиційності виробниче навчання доцільно спрямовувати не на просте копіювання виробів, а на творче перетворення форм, елементів оздоблення тощо. Під час виробничого навчання важливо враховувати, що від майбутнього майстра-художника завжди вимагається не тільки висока технічна майстерність, а й свідоме творче ставлення до своєї художньої діяльності та її результатів, глибоке проникнення в художню культуру народного промислу, в якому він працює, знання тенденцій розвитку сучасного декоративно-вжиткового мистецтва українського народу тощо. Зауважимо, що й нині закономірності традицій продовжують жити і вносити в сучасну творчість нові елементи і властивості.

У навчанні майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел необхідно розглядати й таке поняття як "художня традиція" – дещо змінне в часі, на відміну від спадщини, замкненої в історичних межах; вона не тільки динамічна порівняно з культурною спадщиною, але й має конкретний зміст, який передається культурою [419, с.11]. Стосовно цього І. Богуславська зазначала, що сучасний майстер береже традицію, а видозмінюючи, зберігає кращі її ознаки [437, с. 63]. У зв'язку з цим, під час виробничого навчання учнів необхідно планувати вивчення не тільки культурної спадщини минулого, а й сучасний художній процес, оскільки "культурна спадщина залишається живою лише тоді, коли вона стає предметом сприйняття, а не лежить в запасниках чи могильниках" [62, с.137]. На думку С. Рождественської, художня традиція зберігає "духовні цінності народу в образно-художньому вираженні мистецтва і здійснює їх адаптацію стосовно історичних і соціально-економічних умов" [378, с. 28].

Під час проектування і виготовлення виробів декоративно-вжиткового мистецтва майбутні фахівці художніх промислів і ремесел мають дотримуватись художніх традицій, враховувати їх особливості, зокрема естетичні принципи, художні прийоми творчості тощо, характерні для культур різних народів у різні історичні періоди, специфічні національні форми в мистецтві, в конкретних школах тощо.

У ході виробничого навчання в учнів необхідно формувати думку, що традиціями народного мистецтва, професійною майстерністю не можна швидко оволодіти в ПТНЗ художнього профілю. Таємницями професії

народних художніх промислів потрібно оволодівати упродовж усього активного життя, творчої професійної діяльності. Адже механічне засвоєння художніх технік, інерційне повторення завченого призводить до виродження мистецтва. Відповідно дуже важливо навчити учнів творчого етнографічного пошуку, самостійного вивчення практичного досвіду і сучасних технологій виготовлення та оздоблення художніх виробів тощо.

Відомо, що носіями традицій є майстри, творчі виконавці витворів народного мистецтва. У професійному вдосконаленні майстрів століттями діяв народний метод навчання: "вчись працювати, як усі майстри, але водночас прагни зробити виріб краще за інших". Він не втратив своєї актуальності й нині, оскільки сприяє виробленню власного почерку в оздобленні виробів, внесенню новизни в традиційну систему творення образів, залишаючись, водночас, в межах художніх традицій конкретного промислу, регіону. Для того, щоб стати справжнім майстром художнього ремесла, учні мають оволодівати особливостями народного мистецтва, історичним досвідом діяльності народних майстрів, регіональними особливостями художнього творення ужиткових виробів тощо. Зауважимо, що майстрами-художниками стають лише ті, хто оволодів традиціями регіонального народного мистецтва як справжньою творчістю, а не сумою знань і вмінь виконувати певні декоративні вироби.

Розвиток народного мистецтва, його традицій неможливий без реалізації ***принципу наслідування в засвоєнні художнього досвіду***, естетичних норм минулого, що передбачає вивчення майбутніми фахівцями художніх промислів і ремесел закономірностей наслідування, критичного оцінювання культурних цінностей, що залишилися від попередніх поколінь, творче використання художньої спадщини в створенні власних образів і форм декоративно-вжиткового мистецтва.

Предметом наслідування майбутніми фахівцями в галузі художньої творчості та діяльності мають стати: прогресивні художньо-естетичні ідеї; творчі реалістичні традиції вітчизняної і світової художньої культури; технічні засоби і прийоми художньої творчості; художні національні традиції, які в процесі розвитку зберігають своє значення для мистецтва [419, с. 8–9]. Наслідуванню мають підлягати не тільки унікальні та естетично цінні художні витвори мистецтва, пам'ятки художньої культури минулих століть, а також ідеї, образи, сюжети, орнамент, технічні прийоми, форми предметів, що стійко зберігаються в творчості народу до нинішнього часу.

Процес наслідування в народному мистецтві підтверджує силу істинного потягу молодих художників до спадщини минулого для втілення її в образах і формах сучасного декоративно-вжиткового мистецтва. У зв'язку з цим, під час виробничого навчання учні мають оволодівати таємницями професійних навичок і технічних прийомів виготовлення художніх виробів, створених не одним поколінням майстрів, і лише на цій основі розробляти власні системи проектування художніх образів, форм предметів, творчих прийомів оздоблення виробів декоративно-вжиткового мистецтва, тобто досягати високого рівня наслідування з одночасною самореалізацією в художній

діяльності.

До важливих принципів народного мистецтва належить **принцип регіональності**, оскільки природничо-географічний чинник з місцевими культурними традиціями є однією з необхідних умов формування і розвитку самобутніх народних художніх промислів України. Регіональність у народному мистецтві виявляється в матеріально-технічних і образно-виражальних засобах, тобто в певних "канонах", яких майстер виробничого навчання має навчити майбутніх фахівців художнього профілю. Під "канонами" в народному мистецтві розуміють певний перелік, як говорять, неписаних правил місцевого народного мистецтва. До регіональних особливостей художньої системи народних промислів відносять матеріали, способи обробки, характер виготовлення виробів, принципи і прийоми створення образу та його втілення в матеріалі.

Таким чином, під час виробничого навчання майбутні фахівці художніх промислів і ремесел мають оволодівати техніками обробки матеріалу, які побутують в різних регіонах України. Наприклад, вишивальниці оволодівають технікою "лиштвa", яка притаманна Поділля; технікою "вирізування", яка поширена на Полтавщині, Чернігівщині, Київщині та Харківщині; технікою "занизування", якою вишивають переважно на Поліссі, Волині, в північних районах Львівщини тощо. Регіональними є техніки художнього оздоблення виробів з дерева: "яворівська різьба", "гуцульська різьба" та ін. Регіональні відмінності виявляються в орнаментах, символах, кольорах, у схемах розташування оздоблювальних елементів на виробах тощо.

Майже кожна регіональна художня система народних промислів має свої закони кольору. В одних випадках вони ґрунтуються на взаємодії двох-трьох кольорових поєднань, в інших – тільки на одному кольорі або на взаємодії значної кількості кольорів. Наприклад, техніка "вирізування" передбачає використання здебільшого ниток білого кольору, а техніка "занизування" – винятково ниток червоного кольору з частковим вкрапленням чорного або синього тощо.

Особливим засобом художнього вираження в народному мистецтві є орнамент. В різних регіонах України склалися свої принципи побудови орнаменту, його символи, мотиви, колір, характер розміщення на площині. В одних регіональних художніх системах він відіграє підлеглу роль, в інших – провідну, а в окремих видах народного мистецтва і, зокрема, в вишивці існують різні типи орнаментів і орнаментальних композицій. Так, у вишивці Буковини збереглися архаїчні риси антропо-, зоо- та орнітоморфного орнаментів. Популярні зображення людських постатей ототожнюються із деревом життя або складними візерунками вазонів. Яскрава особливість гуцульської вишивки – це геометричний багатоколірний орнамент. Вершин художньої майстерності досягла вишивка Полтавщини, яка завжди славилася своїми рослинними та геометризованими орнаментами тощо.

Під час виробничого навчання, зокрема вивчення регіональних особливостей народного мистецтва, в учнів необхідно формувати почуття відповідальності за збереження самобутності регіональної художньої

культури та необхідності її поширення, а також прагнення зробити свій творчий внесок під час виконання курсових і дипломних проєктів, майбутньої професійної діяльності.

Мистецтво народних художніх промислів ґрунтується на колективних та індивідуальних формах оволодіння творчим досвідом минулого, передачі оригінальних прийомів регіональної професійної майстерності. Тому в процесі виробничого навчання важливо враховувати **принцип єдності колективної та індивідуальної творчості**. Колективна творчість створювалась століттями і не одним поколінням ремісників, вона тісно поєднана з історією, побутом українського народу, розкриває наступність і сприяє формуванню не тільки загальних, а й місцевих, регіональних традицій народного мистецтва.

Колективність у сучасному народному мистецтві виявляється як єдність художньої творчості багатьох майстрів, об'єднаних роботою в одному виді мистецтва, які свідомо цінують художні прийоми, що склалися в народному мистецтві, горді за те, що входять до складу творчої спільки майстрів, стежать за діяльністю своїх товаришів, змагаються в творчих здобутках та ін.

Як зазначає М. Станкевич, колективна та індивідуальна творчість завжди перебуває у діалектичній єдності, доповнюючи і збагачуючи одна одну. У зв'язку з колективним характером творчості віками кристалізувались творчі технологічні методи індивідуальної ручної праці, які вдосконалювались кожним наступним поколінням. Завдяки цьому багато творів народних майстрів досягли вершин художнього рівня [13, с. 22].

У розвитку колективної творчості значну роль відіграє індивідуальна творчість майстрів-художників, спрямована на творче проектування і виготовлення асортименту виробів декоративно-вжиткового мистецтва як безпосередньо на виробництві, так і в експериментальних творчих лабораторіях. З метою активізації індивідуальної творчості майстрів-художників проводяться виставки їхніх кращих творів, здійснюється поширення досвіду шляхом залучення їх до участі в творчих професійних семінарах, конференціях тощо.

Під час виробничого навчання важливо навчити учнів працювати індивідуально над виготовленням художнього виробу, зберігаючи традиції, – від створення проєкту до втілення його в матеріалі. Адже індивідуальність в народному мистецтві знаходить вияв у творчому пошуку, поєднаному з виконавською майстерністю та індивідуальним стилем професійної діяльності. Для цього необхідно спочатку спрямовувати діяльність учнів на вивчення художньої спадщини української і світової культури, а після цього навчити виділяти з одержаної інформації головне для створення образу. Свій індивідуальний підхід до проектування і виготовлення художніх виробів учні мають відшліфовувати послідовно, враховуючи вимоги художніх критеріїв, що передбачає талановите переосмислення, творчу переробку використаного оригіналу, а також якісне виконання художніх технік тощо.

У виробничому навчанні майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел необхідно враховувати і **принцип поєднання функціонального та**

декоративного в народному мистецтві. Це пов'язано з тим, що в сучасних умовах утилітарна функція народних художніх промислів дещо поступилася місцем функції емоційно-естетичній.

Функціональність народного мистецтва історично розвивалася на засадах утилітарності, а потім завдяки виявам творчих здібностей людей у прикрашанні предметів, серед яких вони жили і працювали, стало посилюватися значення естетичних функцій. Це сприяло появі символічно-утилітарної функції, а також магічної охоронної і ритуальної. У зв'язку з цим, багатofункціональність народного мистецтва дає змогу розглядати його як значну силу, яка здійснює вплив на особистість і суспільство.

Чітко визначила та обґрунтувала функції народного мистецтва М. Некрасова. Зокрема, до першої функції вона віднесла *святкову*: вироби народної творчості набувають ритуального значення у суспільстві і побуті, відроджується символічний смисл образів, які не так давно сприймалися лише в площині образотворчої ілюстративності. Друга функція – *утилітарна*: деякі вироби не тільки в селах, але й містах слугують предметом першого вжитку (керамічний посуд, вироби з лози тощо). *Сувенірна* функція набула поширення з середини 60-х років ХХ ст. з розвитком масового туризму і міжкультурних зв'язків з іншими країнами. Нині особливо актуальною є *комунікативна* функція, оскільки ніщо так виразно і яскраво не представляє характер народу, як народне мистецтво. П'ята функція – *естетична*, яка охоплює всі інші функції народного мистецтва та є умовою їх вияву [253, с.75–98]. У процесі розвитку народного мистецтва одні функції зникали, інші з'являлися. Нині багато виробів не тільки зберегли своє утилітарне значення, а й збагатили свою естетичну, пізнавальну й символічну роль. У зв'язку з цим, на заняттях з виробничого навчання важливо, щоб майбутні фахівці художнього профілю вчилися виготовляти вироби, які мають естетичну та утилітарну цінність. Необхідно упереджувати виготовлення учнями "дешевих дрібничок". Утилітарна функція сучасних виробів декоративно-вжиткового мистецтва виявляється, насамперед, у формі, оригінальній конструкції з урахуванням особливостей матеріалу, з якого вони виготовляються, та призначенні. Отже, виробниче навчання має будуватися таким чином, щоб учні під час виготовлення виробів декоративно-вжиткового мистецтва уміли на основі змісту і функції виробу визначати його художній образ, технологічні прийоми втілення в матеріалі, добирати різні виражальні засоби – фактурні, конструктивні, композиційні тощо.

Розвиток професійної майстерності зумовлює необхідність емоційно-оцінного ставлення учнів до пізнавальної інформації, закладеної у витворах декоративно-вжиткового мистецтва [419, с.12]. Комунікативна функція народного мистецтва ґрунтується на його знакових аспектах, завдяки яким воно виступає як засіб спілкування. Розвиток комунікативних навичок і вмінь учнів під час виробничого навчання необхідний, оскільки, не всі вони можуть розповісти про свій творчий задум, ідею художнього образу, довести естетичну, художню і технологічну цінність розробленого і виконаного виробу, представити себе як талановитого майстра-художника. Відповідно

майстри виробничого навчання мають частіше залучати учнів до обговорення художніх проектів, технологій декоративного оздоблення виробів тощо.

Важливу роль в оволодінні таємницями художньої системи народного мистецтва відіграє **декоративність** у вигляді особливих форм предметів, орнаментів, сюжетних зображень, виражених живописними, пластичними або графічними засобами. Орнамент не тільки прикрашає поверхню виробу, акцентуючи увагу на тій чи іншій деталі, а й збагачує його художньо-образних стрій. Зрозуміти його виражальну силу неможливо без відпрацювання комплексу практичних вправ, які включають в себе прийоми і засоби стилізації, виконання ескізів оформлення предметів побуту, створення композицій узорів тощо [394, с. 5].

Важливо навчити учнів прийомів і засобів стилізації, спрямованих на переосмислення і перероблення форм природних мотивів у декоративні на основі використання таких графічних засобів (лінія, пляма, колір). Під час виконання вправ із стилізації учні вчаться виявляти характерне в пластичній формі, розуміти орнаментальну сутність узорів для того, щоб художньо передати орнаментальний світ природи як нескінченний ланцюг художніх образів. З цією метою під час виробничого навчання вони виконують вправи на узагальнення форми в межах її контурів, на узагальнення форми із зміною контуру, спрощення конструкції, на перетворення об'ємної форми в плоску, на зміну характеру форми в напрямі посилення її декоративності тощо. Крім того, важливо також навчити їх правильної ритмічної побудови. Майстри виробничого навчання мають давати учням спочатку прості завдання, наприклад, виконати орнаментальну смугу із повторенням однакового елемента орнаменту, а після цього – орнаменти з чергуванням різних за формою і кольором елементів, використовуючи різні мотиви (геометричні, рослинні тощо).

Для якісного створення орнаменту необхідно, щоб учні під час виконання його елементів досягали метричності, завдяки якій створюється легкість сприйняття кольору, пластики, темпу руху мотивів тощо. Таким чином, у процесі виробничого навчання майбутні майстри народних художніх промислів вчаться так декорувати вироби народного мистецтва, щоб переконливо відобразити авторську ідею, передати творчий задум. Для цього вони використовують найрізноманітніші засоби – від фактурної розробки поверхні до образотворчих мотивів, які мають узагальнено-символічне значення. Під час виробничого навчання, зокрема оволодіння прийомами декорування (оздоблення) виробів декоративно-вжиткового мистецтва, учнів необхідно навчити розв'язувати важливу проблему, від чого залежить художня якість виробу, його досконалість та естетична цінність. Йдеться про забезпечення якісного співвідношення форми виробу з декоративними елементами оздоблення, що визначається закономірностями гармонії, ґрунтується на принципі контрастних відношень і залежить від творчої зрілості автора.

Під час виконання творчих робіт на уроках виробничого навчання слід, щоб учні дотримувались правил забезпечення співвідношення форми і декору

в різних варіантах: а) декоративний мотив підкоряється функціональній формі, збагачуючи її художньо-образне рішення; б) утилітарна функція підкоряється декоративному мотиву виробу (декоративні прикраси, складність конструкції виробів створюють труднощі в практичному їх використанні); в) форма виробу може бути лише декоративною; г) художньо-образне вирішення виробу орієнтоване на практичну значущість і декоративну цінність виробу (наприклад, дерев'яні підсвічники, прикрашені різними скульптурними зображеннями, орнаментом тощо).

У зв'язку з цим, важливим у виробничому навчанні майбутніх майстрів народних художніх промислів є **принцип композиційної єдності змісту і форми витворів народного мистецтва**. З перших уроків необхідно формувати в учнів відповідальність за створення виробів, в яких форма і зміст взаємопов'язані, оскільки порушення цих вимог призводить до появи "китчевих" речей, яких не сприймають споживачі, засуджують митці. Наприклад, "китчевими" є керамічні вироби, в яких використовуються орнаменти, притаманні для вишивки або ткацтва тощо. Їх поява свідчить про низький рівень вивчення майстрами народних художніх промислів традицій народного мистецтва, а також характерних форм, видів і прийомів декоративного оздоблення.

Під час навчання учнів виготовленню витворів народного мистецтва майстер виробничого навчання має акцентувати їхню увагу на тому, що форма має відповідати змісту, а зміст – формі, що не слід механічно переносити узори з музейних та інших предметів на власні вироби без дотримання взаємозв'язку елементів композиції, що формують єдиний стрій, а отже, забезпечують єдність змісту. Його забезпечення ґрунтується на якісному оволодінні учнями ПТНЗ художнього профілю особливостями художніх шкіл на промислах, вивченні характерних ознак стилів, форм, художніх символів.

Таким чином, врахування принципів народного мистецтва у підготовці майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел у сучасних умовах є надзвичайно важливою проблемою, адже суттєво зросли вимоги суспільства до формування творчої, національно свідомої особистості, її професійної компетентності в образотворчому та декоративно-вжитковому мистецтві на рівні виконавця, митця-інтерпретатора – майстра художніх промислів.

Урахування цих принципів в організації виробничого навчання майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел в цілому сприятиме формуванню у них навичок, умінь, первинного досвіду сприймати і розуміти характерні особливості народного мистецтва, посиленню мотивів до самореалізації та самоактуалізації в професійно-художній діяльності, спрямованій на створення унікальних мистецьких витворів. Майстер виробничого навчання ПТНЗ художнього профілю, розробляючи зміст і структуру практичного заняття, має чітко дотримуватись дидактичних принципів і принципів народного мистецтва, організовувати навчально-виробничий процес з урахуванням дидактичних закономірностей і вимог, які будуть викладені у наступному підрозділі.

4.3. Дидактичні вимоги до навчально-виробничого процесу в професійно-технічних навчальних закладах художнього профілю

Успішне здійснення професійно-художнього навчання майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел залежить від якості планування та організації навчально-виробничого процесу в ПТНЗ художнього профілю, під яким розуміють систему організаційно-педагогічних, методичних і технічних заходів, спрямованих на реалізацію змісту і завдань ступеневої професійно-художньої освіти відповідно до державних стандартів [320, с. 1]. Згідно з Концепцією розвитку професійно-технічної (професійної) освіти в Україні навчально-виробничий процес спрямовується на підготовку кваліфікованого робітника відповідно до вимог технологічного розвитку галузей економіки, формування творчої, ініціативної особистості, високого рівня її професійної компетентності, здатності до самоорганізації і самореалізації у професійній діяльності, готовності до вирішення виробничих завдань і соціально-економічних проблем [174, с. 3–4]. Такі вимоги спонукають до запровадження нових підходів до управління цим процесом.

Планування навчально-виробничого процесу в ПТНЗ художнього профілю розпочинається з розроблення таких навчально-методичних документів:

- навчальні плани з підготовки кваліфікованих робітників, молодших спеціалістів, відповідно до існуючих ліцензій;
- навчальні програми з теоретичних навчальних дисциплін, виробничого навчання, практик, передбачених навчальними планами;
- поурочно-тематичні плани з навчальних дисциплін, практичних занять; перелік навчально-виробничих робіт з професії;
- плани виробничого навчання;
- плани навчально-виробничої діяльності;
- плани занять (уроків) тощо.

Водночас якість навчально-виробничого процесу залежить від дидактично грамотно складеного розкладу занять з теоретичного і виробничого навчання майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел. Особливо це стосується випереджувального підходу до вивчення теоретичних основ професії [347].

Навчальний план для підготовки фахівців художніх промислів і ремесел розробляється на основі державного стандарту з урахуванням інваріантного, варіативного та регіонального компонентів, а також компонентів навчального закладу. Він передбачає терміни навчання, ступені кваліфікації, структуру навчального процесу, тривалість навчального року, тижневе навантаження, кількість годин, відведених на теоретичне та виробниче навчання, практики, дипломне проектування, консультації, екзамени, канікули, а також перелік необхідних лабораторій, кабінетів і майстерень.

Навчальний план включає перелік навчальних предметів за циклами – загальнопрофесійний, професійно-теоретичний і професійно-практичний. До загальнопрофесійного циклу належать ті предмети, що є основою оволодіння

професійними знаннями в галузі художніх промислів і ремесел з метою здійснення професійної діяльності в сучасних умовах, зокрема "Основи галузевої економіки та підприємництва", "Інформаційні технології", "Основи правових знань", "Правила дорожнього руху".

До циклу предметів професійно-теоретичного спрямування належать спеціальні й загальнохудожні предмети, що є основним джерелом навчальної інформації для оволодіння професією художніх промислів і ремесел: "Спеціальна технологія", "Матеріалознавство", "Обладнання", "Основи моделювання виробів", "Композиція", "Рисунок", "Живопис", "Народні художні промисли", а також "Охорона праці" в галузі художніх промислів і ремесел. Цей цикл завершується проведенням двох важливих для майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел практик: плерної та етнографічної.

Результати формувального експерименту, проведеного нами на базі Грицівського вищого художнього професійного училища № 19 Хмельницької області, свідчать, що ті учні, які відпрацювали плерну практику упродовж 69 годин під час виконання живописних робіт, на більш якісному і творчому рівні передають кольорові співвідношення предметів на різних просторових планах, досягають цілісності натюрморту, відчуття повітряної перспективи, живописної характеристики натури тощо. А ті учні, які під час етнографічної практики вивчали локальні особливості витворів народного мистецтва, що зберігаються в музеях України, не тільки досягають високого професійного рівня майстерності, але й виявляють високий рівень художньої культури, національної свідомості.

Визначення часу для вивчення предметів професійно-теоретичного циклу залежить від обсягу знань, умінь, навичок, необхідних майбутнім фахівцям художніх промислів і ремесел для здійснення професійно-художньої діяльності в межах вимог кваліфікаційної характеристики, складності професії, рівня кваліфікації. Обсяг навчального часу на обов'язковий компонент змісту професійно-художньої освіти не може перевищувати 80 % загального фонду навчального часу.

Цикл професійно-практичної підготовки охоплює виробниче навчання і виробничу практику. Виробниче навчання здійснюється у навчальних майстернях ПТНЗ художнього профілю, а також на конкретних робочих місцях безпосередньо на виробництві, а практика – переважно на підприємствах художніх промислів і ремесел, але в окремих випадках може відбуватися і в спеціально обладнаних навчальних майстернях ПТНЗ художнього профілю. У робочих навчальних планах відображаються зміни, що відбуваються в галузі художніх промислів і ремесел, які погоджуються з основними замовниками кадрів.

Навчальна програма (робоча) з конкретної навчальної дисципліни розробляється з урахуванням вимог стандарту та кваліфікаційної характеристики щодо підготовки фахівців художніх промислів і ремесел. Вона розробляється з теоретичних навчальних дисциплін, визначених навчальним планом, а також на виробниче навчання і практику з метою цілісного оволодіння навчальним матеріалом, попередження можливого дублювання

інформації, забезпечення міжпредметних зв'язків під час визначення послідовності їх вивчення.

Навчальна програма з кожної навчальної дисципліни розробляється на відповідному курсі за такими розділами: мета і завдання дисципліни, її місце у навчальному процесі; погодинне планування; кількість аудиторних годин і самостійного опрацювання; форми та засоби поточного і підсумкового контролю; навчально-методичне забезпечення; зміст навчальних тем.

Так, проектуючи навчальну робочу програму з дисципліни "Основи композиції", слід дотримуватися такого алгоритму:

- визначення *цілей* (сформувати в учнів ґрунтовні знання з основ композиції методом поступового ускладнення навчальних завдань, певних професійних навичок, основних теоретичних понять; розкрити творчий потенціал кожного учня);

- формулювання *завдань* (розвиток образного, лінійного, площинного, об'ємно-просторового й асоціативного мислення, творчої уяви, художнього смаку, зорової пам'яті; формування вмінь художнього спостереження, творчого аналізу, навичок композиційної побудови);

- конкретизація *знань, навичок і вмінь з основ композиції*, що є фундаментальною основою в оволодінні професіями художнього профілю.

Учні прагнуть зрозуміти і творчо використовувати на практиці виразальні особливості різних художніх матеріалів і технік, принципи композиції в проектуванні виробів декоративно-вжиткового мистецтва.

У розділі погодинного планування визначаються теми та кількість годин для лекційних і практичних занять.

Рівень засвоєння знань і вмінь з предмета встановлюються у ході поточного контролю шляхом перевірки якості виконання навчальних завдань творчого характеру. Обов'язковим є підсумковий семестровий огляд (перегляд) робіт комісією, що складається з провідних фахівців (художників-педагогів), представників адміністрації навчального закладу. За результатами перегляду виставляються підсумкові оцінки з конкретної дисципліни.

За рахунок варіативної частини у ПТНЗ художнього профілю забезпечується введення спецкурсів, спрямованих на виховання творчої особистості, готової приймати самостійні рішення після сприйняття та оцінювання відповідної інформації. Зокрема, для професійної підготовки художників-оформлювачів учні поряд із вивченням таких важливих дисциплін, як живопис, рисунок, кольорознавство, композиція, історія мистецтвознавства і дизайн середовища, за рахунок навчальних дисциплін, що вільно обираються, можуть розширювати свої знання й уміння з основ графічного дизайну, проектної графіки, необхідних у майбутній професійно-художній діяльності. Водночас навчальний план має передбачати: ефективний розподіл за семестрами загального обсягу годин на вивчення навчальних дисциплін на кожному ступені, їх самостійного опрацювання: процедуру контролю знань, навичок, умінь (екзамени, заліки, курсові, дипломні проекти).

Якість професійного навчання залежить і від чіткого дотримання послідовності вивчення загальнохудожніх і спеціальних навчальних

дисциплін, виробничого навчання, передбачених навчальним планом. Неприпустимо, щоб заняття з виробничого навчання передували урокам зі спеціальної технології. За таких умов майстер виробничого навчання не може без попередньої теоретичної підготовки учнів забезпечувати оволодіння ними технологіями виконання художніх технік, а також виготовлення й оздоблення виробів. У зв'язку з цим важливо, щоб під час першого тижня професійно-художнього навчання учні засвоювали знання з теоретичних, зокрема із загальнопрофесійних і спеціальних дисциплін, а після цього оволодівали прийомами оздоблення й виготовлення виробів декоративно-вжиткового мистецтва. Удосконалення професійної майстерності майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел потребує якісних змін змісту їхньої загальноосвітньої підготовки.

Виконання стандарту загальної середньої освіти у ПТНЗ художнього профілю здійснюється не механічно, а на засадах професійного спрямування, особливо з дисциплін природничо-математичного циклу.

Навчальна програма з виробничого навчання і практики розробляється з метою забезпечення послідовного формування і розвитку практичних навичок і вмінь у майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел, їх професійної підготовки до виконання основних трудових функцій на робочих місцях. **Поурочно-тематичні плани** з навчальних дисциплін і виробничого навчання складаються викладачами і майстрами виробничого навчання відповідно до робочих навчальних програм. У плані визначаються номер і назва теми, кількість годин, передбачених на її вивчення, а також порядковий номер та назви тем уроків, які розкривають зміст основної теми. Зміст кожної теми включає в себе теоретичні відомості, а також перелік і зміст лабораторно-практичних робіт, якщо вони передбачені програмою навчального предмета. Водночас зміст кожної теми оновлюється відповідно до динамічних змін, які відбуваються в художньому виробництві, зокрема впровадження нової техніки, технологій, оснастки, організації праці.

Важливим документом, що визначає завдання, які виконують учні ПТНЗ художнього профілю з метою оволодіння професійними знаннями, вміннями й навичками, є **перелік навчально-виробничих робіт**. Його складає майстер виробничого навчання на кожне півріччя. Перелік схвалюється на засіданні методичної комісії, погоджується зі старшим майстром і затверджується заступником директора училища з навчально-виробничої роботи. До переліку включаються навчально-виробничі роботи з тем, які виконують учні упродовж семестру, з обов'язковим встановленням учнівської норми часу, а також норми виробітку на групу й одного учня зокрема. Норми визначаються з урахуванням складності робіт (враховується тарифікаційний розряд, робоча норма виробітку, норма часу). Наприклад, під час вивчення майбутніми вишивальницями теми "Оздоблення виробів поверхнево-нашивними рахунковими техніками" згідно з переліком навчально-виробничих робіт їм належить оздобити набори серветок, сувенірні рушники техніками поверхнево-нашивної рахункової групи: хрестик, лиштва, ретязь, занизування, штапівка, кафасор, низь, поверхниця, набирування тощо.

Для всіх навчально-виробничих робіт з професій, внесених до переліку, розробляється технологічна і технічна документація (інструкційно-технологічні картки, картки дефектів тощо). Документом, що забезпечує послідовне оволодіння майбутніми фахівцями художніх промислів і ремесел технологіями виготовлення та оздоблення виробів декоративно-вжиткового призначення, є **план виробничого навчання (виробничої практики)**, який складається для конкретної навчальної групи на місяць у навчальних майстернях, на підприємстві. У ньому послідовно визначаються навчальні теми, які впродовж місяця учні мають засвоїти, а також досягти якісних і кількісних показників під час виконання навчально-виробничих робіт з конкретної теми. Його виконання є обов'язковим для кожного учня групи, адже без цього не можна здійснити тематичну атестацію. У зв'язку з тим, що під час виробничого навчання учні не відпрацьовують прийоми виконання художніх технік на зразках матеріалів (тканина, дерево тощо), а оздоблюють цими техніками готові вироби, планування навчально-виробничих робіт здійснюється з урахуванням індивідуальних завдань, які вони будуть виконувати упродовж навчальних годин, відведених планом виробничого навчання на конкретну навчальну тему.

План виробничої практики на підприємстві також складається на місяць для кожної навчальної групи. У ньому вказуються прізвища учнів, робочі місця, на яких вони працюють, а також види робіт, які згідно з програмою мають виконати, щоб досягти якості й продуктивності на рівні робітничої норми. План обов'язково погоджується з начальником цеху (дільниці) підприємства, на якому учні проходять виробничу практику. Упродовж цієї практики учні ведуть щоденники, в яких записують виконані ними види робіт із зазначенням тарифікаційного розряду, норми часу, виробітку, а також одержаної оцінки за підсумками перевірки якості роботи керівником практики з виробництва. Робочим документом педагога ПТНЗ художнього профілю, згідно з яким розробляється сценарій проведення кожного теоретичного і виробничого заняття, є **план уроку** – основна форма професійно-художнього навчання учнів. Зауважимо, що дидактично грамотний вибір організаційних форм навчання учнів становить певні труднощі. Під формами навчання розуміють: важливий компонент навчального процесу, в якому виявлена чітка організація навчальної діяльності учнів, взаємопов'язана з діяльністю вчителя [112, с. 130]; спосіб організації навчальної діяльності, що залежить від кількісного охоплення учнів, характеру взаємодії суб'єктів навчання, рівня їх самостійності, специфіки педагогічної діяльності [258, с. 146]; взаємодія учителя і учнів, що регулюється, попередньо встановленим порядком і режимом [213, с. 118-137] тощо.

Форми навчання А. Хуторський розподіляє на загальні й конкретні. До загальних учень відносить індивідуальні, парні, групові, колективні, а до конкретних форм навчання, що визначають конструкцію окремих етапів процесу навчання, згідно з його класифікацією належать зовнішні (урок, лекція, семінар, екскурсія, практикум, факультативне заняття, олімпіада, лабораторна робота, конференція, гурток, майстерня, лабораторія, залік, іспит

тощо) та внутрішні (вступне заняття, заняття з поглиблення знань, заняття із систематизації та узагальнення знань, контролю знань, умінь і навичок, комбіновані форми занять тощо) форми [466, с.169].

Якщо розглядати форму щодо процесу навчання, як стверджує В. Загв'язинський, то її можна трактувати як спосіб, характер взаємодії педагога і учнів, учнів між собою, учнів з навчальним матеріалом [112, с.133]. Вченим обґрунтовано теоретичні концепції форм навчання, що з'явилися в освітній практиці на різних історичних етапах, зокрема: індивідуальної, індивідуально-групової (спільне навчання), фронтальної і колективно-групової (класно-урочне навчання, белланкастерська система, маннгеймська система, дальтон-план, система проектів тощо). До основних форм навчання він відносить лекцію (вступну, тематичну, оглядову, консультаційну, заключну, інформаційну, проблемну, змішану), самостійну роботу учнів в аудиторіях і поза аудиторіями, семінарські заняття (диспути, дискусії, круглі столи, рольові ігри, прес-конференції тощо). До інших форм організації навчання належать екскурсія, консультації, додаткові заняття, домашня підготовка [112, с. 144–166].

Інше визначення терміну "форма організації навчання": запропонував В. Андреев, вказавши, що це – цілісна системна характеристика процесу навчання з точки зору особливостей взаємодії вчителя і учнів, співвідношення управління, особливостей місця і часу навчання, кількості учнів, цілей, засобів, змісту, методів і результатів навчання. Згідно з цілісною тривимірною моделлю систематизації різних форм організації навчання, він розподілив їх на загальні, внутрішні і зовнішні, візуальні, парні, групові, колективні, фронтальні. Зокрема, до зовнішніх він відносить урок, гру, семінар, лекцію, екскурсію, лабораторне заняття; до внутрішніх – вступне заняття, практичне заняття, комбіновану форму організації заняття тощо [8, с. 307].

У сучасних умовах, на думку російських вчених Н. Нікітіної, О. Железнякової, М. Петухова, переважають інтегративні (змішані) форми навчання. Розповсюдженою є урок, який може включати парну взаємодію (викладач – учень; учень – учень), групову або фронтальну (викладач – група; учень – група) взаємодію, індивідуально – відособлену (самостійна робота за вказівкою викладача) [258, с. 148].

Згідно з концепцією М. Махмутова, урок розглядається як динамічна і варіативна форма організації процесу цілеспрямованої взаємодії (діяльність і спілкування). Відповідно до його класифікації уроків, яка здійснена за цілями організації, детермінованою загальнодидактичною ціллю, характером і змістом матеріалу, що вивчається, рівнем навченості учнів, є такі типи уроків: вивчення нового навчального матеріалу; вдосконалення знань, умінь, навичок; узагальнення і систематизації; комбіновані уроки; уроки контролю, корекції знань, умінь і навичок [236]. Стосовно теоретичного навчання розповсюдженою класифікацією уроків, на думку В. Скакуна, є уроки засвоєння нових знань; уроки закріплення й вдосконалення знань, умінь; повторювально-узагальнюючі уроки; комбіновані уроки [410, с.11].

Для забезпечення ефективності уроку В. Загв'язинський пропонує педагогу знаходити способи розв'язання його основних суперечностей: а) між колективним способом організації навчання та індивідуальним характером сприйняття інтелектуальної діяльності, емоційного реагування, розвитку кожного учня; б) між регулярністю прямого (від учителя до учня) і нерегулярністю, епізодичністю зворотного (від учня до вчителя) зв'язку; в) між завданнями розвитку всебічної активності учнів, їх включенням в реальне життя і підготовкою до творчої праці переважно вербальним характером навчання; г) між реальним обсягом конкретного навчального матеріалу, часом, необхідним для його вивчення і стандартним "розміром", часовими межами уроку [112, с. 135–136].

Здійснений аналіз підходів до класифікації форм навчання дозволив нам виділити характерні ознаки, згідно з якими вони добираються педагогами ПТНЗ художнього профілю для організації теоретичного і виробничого навчання майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел. Це такі: час і місце проведення заняття; кількість учнів; структура заняття та його дидактична ціль; завдання, вид діяльності; ступінь самостійності учнів тощо.

З урахуванням специфіки дидактичних цілей професійно-теоретичної та професійно-практичної підготовки майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел найбільш ефективними є фронтальні, групові та індивідуальні форми організації навчання. Відповідно до цього, до основних форм професійно-теоретичної підготовки, які одночасно є, на нашу думку, способами неперервного управління пізнавальною і творчо-художньою діяльністю учнів, належать різні типи уроків виробничого і теоретичного навчання: лекції; теоретичні та практичні семінари; факультативи; лабораторно-практичні роботи; індивідуальні заняття; самостійна робота (реферат, курсовий, дипломний проект, випускна кваліфікаційна робота); навчальні екскурсії; пленерна, етнографічна та виробнича практики; консультації тощо.

Урок, як організаційна форма навчання, характеризується динамічністю і гнучкістю, відображенням основних тенденцій розвитку навчально-виробничого процесу в ПТНЗ художнього профілю в напрямі його цілісності, зокрема реалізації: а) освітньої, виховної і розвивальної функцій навчання; б) сучасного змісту, форм і методів навчання, спрямованих на організацію активного пізнання, духовного, культурного, морального і професійного розвитку особистості; в) саморозвитку і самореалізації особистості фахівця, що ґрунтується на посиленні творчих засад уроку, залученні учнів до самостійної роботи тощо.

Організаційні вимоги до проведення уроку передбачають здійснення таких дій: визначення цільової установки уроку; організаційної чіткості кожного етапу уроку, його логічної побудови і завершеності; оптимального темпу навчання; забезпечення дисципліни учнів упродовж уроку; різноманітності способів організаційної побудови і проведення уроку; раціональне використання засобів навчально-методичного забезпечення.

Відомі такі дидактичні вимоги до уроку: оптимальний відбір змісту, форм, методів і технологій навчання, спрямованих на розвиток пізнавальної

активності й творчої діяльності учнів як майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел.

На різних етапах вивчення загальнохудожніх і спеціальних навчальних дисциплін (початковий, основний, завершальний) педагоги найчастіше використовують такі типи уроків: формування нових знань; формування навичок і вмінь; повторення й узагальнення вивченого матеріалу; контролювання й оцінювання знань; комбіновані уроки.

Реалізація взаємозв'язку теорії і практики професійно-художньої освіти здійснюється на основі міжпредметних і міжциклових зв'язків, з урахуванням закономірностей поєднання теоретичних знань з практичними вміннями, а також на основі інтеграції навчальних занять (бінарні уроки, інтегровані курси, модульні заняття тощо). Поряд із цим педагоги урізноманітнюють типи уроків, проводячи, зокрема:

- урок засвоєння нових знань, на якому технології художнього виробництва розкриваються під час освоєння системи знань із загальнохудожніх і спеціальних дисциплін;

- урок-дослідження, на якому створення зорів, складання інструкцій щодо послідовності оздоблення виробів неможливе без творчого пошуку, аналізу та відбору символів, кольорів, форм у процесі проектування власних витворів мистецтва тощо.

За таких умов роль педагога, зокрема викладача й майстра виробничого навчання полягає не лише в організації роботи групи, окремого учня, а в умінні керувати. Для цього він має адаптуватися до кожного конкретного учня, навчати його в темпі, який залежить від індивідуального рівня засвоєння ним теоретичних і практичних знань, практичних навичок і вмінь [358].

Відповідно до цього комплектування учнів ПТНЗ художнього профілю у групи теоретичної підготовки здійснюється з урахуванням специфіки навчальних дисциплін, які вони вивчають. Як свідчать результати формувального експерименту, для вивчення змісту спеціальних, загальнохудожніх дисциплін, учнів об'єднують у навчальні групи по 12–15 осіб. Це пов'язано із значним комплексом індивідуальних практичних робіт, які учні виконують за допомогою консультацій викладача (композиційна побудова виробу, орнаменту; відпрацювання художніх технік, технологій тощо). Для вивчення гуманітарних дисциплін дві навчальні групи із 12–15 чоловік об'єднувалися в одну, що в результаті становило 25–30 чоловік і відповідало вимогам Положення про організацію навчально-виробничого процесу у ПТНЗ. Зауважимо, що оптимальне наповнення навчальної групи на практичних поняттях, як переконує практичний досвід не повинно перевищувати 5–6 чоловік.

План заняття (уроку) розробляється кожним викладачем, майстром виробничого навчання індивідуально й відповідно до вимог основних документів, що регламентують організацію процесу професійного навчання в ПТНЗ, а також з урахуванням основних принципів навчання щодо визначення цілей заняття (для чого вчити?), розробки власне сценарію навчального заняття (як реалізувати педагогічний задум?), відбору і структурування змісту

навчального матеріалу (чого навчати?), вибору методів навчання (як вчити?), розробки системи контролю (як виміряти результати?). Отже, розробка планів занять (уроків) педагогами ґрунтується на дотриманні загальнодидактичних вимог, зокрема у такому:

- при визначенні цілей і завдань кожного етапу навчального заняття необхідно враховувати вікові та індивідуально-психологічні особливості учнів, їхні соціальні та особистісні потреби;

- доцільно забезпечувати мотивацію пізнавальної й навчально-виробничої діяльності майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел, їх рефлексію і самореалізацію з метою одержання якісних результатів професійно-художнього навчання;

- в організації колективної самостійної діяльності важливо забезпечувати умови для творчої взаємодії учнів і педагогів на основі впровадження сучасних педагогічних технологій, активних форм і методів навчання видам декоративно-вжиткової творчості;

- добираючи зміст навчального матеріалу, необхідно використовувати традиції народного мистецтва, художньої культури, досягнення сучасного декоративно-вжиткового й образотворчого мистецтва, досвід майстрів художніх промислів і ремесел, сучасні виробничі технології тощо;

- визначаючи структуру навчального заняття, доцільно передбачати оперативний зворотний зв'язок, дієвий контроль і управління.

Структури планів занять (уроків) теоретичного і виробничого навчання (практики) різняться між собою спрямованістю навчальних завдань: навчити учнів теоретичних основи професії; навчити прийомів виконання художніх технік й оздоблення ними виробів декоративно-вжиткового призначення; навчити якісно виконувати види робіт, пов'язані з професійно-художньою діяльністю тощо.

Так, **уроки формування нових знань** передбачають засвоєння майбутніми фахівцями художніх промислів і ремесел основних загальнохудожніх понять, технологій художнього оздоблення і виготовлення виробів декоративно-вжиткового мистецтва. Цей тип уроку структурно складається із: організаційного етапу (перевірка наявності учнів на уроці, оголошення теми, мети, завдань уроку); актуалізації раніше вивчених знань; викладу нового навчального матеріалу; систематизації нових знань за допомогою самостійного розв'язання практичних завдань згідно з алгоритмом (технічний рисунок узору, стилізація узору тощо); визначення домашнього завдання.

Структура **комбінованого уроку**, наприклад, з навчальної дисципліни "Спеціальна технологія" включає в себе такі етапи: організаційний; опитування раніше вивченого навчального матеріалу (теоретичні запитання, робота над картками-завданнями); пояснення нового навчального матеріалу (технологія виконання художньої техніки, дефекти і шляхи їх усунення); практичний показ виконання художньої техніки; самостійна робота учнів (вишивання фрагменту техніки на навчальному зразку); закріплення нових знань; підведення підсумків уроку, оцінювання результатів навчальних досягнень учнів, визначення домашнього завдання (завершити виконання

відшивки техніки розміром 10 см).

Структура **лабораторно-практичного заняття**, як типу уроку із загальнохудожніх і спеціальних предметів, включає: організаційний етап; змістовий – видача практичного завдання та інструктаж щодо його виконання (художнє оформлення декоративного виробу); самостійну роботу учнів; оцінювання якості виконаної роботи, обговорення наявних типових дефектів виконання художніх технік; визначення домашнього завдання (повторення раніше вивченого навчального матеріалу).

Структура **виробничого заняття** включає в себе вступний, поточний і заключний інструктаж. Для оволодіння практичними основами професії художніх промислів і ремесел навчальні групи ми комплектували з 6–8 осіб, що давало змогу майстру виробничого навчання індивідуально працювати з кожним учнем, відповідно до теми його творчої роботи.

Вступний інструктаж спрямовується на ознайомлення учнів з видами робіт, які вони мають виконати, технологічними вимогами до їх виконання, послідовністю етапів роботи; ознайомлення із технічними засобами й пристроями, правилами безпечної праці; попередження учнів щодо дефектів, які можуть виникнути під час виготовлення виробу; показ прийомів виконання технологічної операції, усунення дефектів. Водночас, під час вступного інструктажу майстер виробничого навчання встановлює рівень володіння учнями теоретичною інформацією щодо виробничої технології, яку вони відпрацьовують. Для цього він використовує картки-завдання для письмового опитування, а також ставить учням усні запитання проблемного характеру. За результатами інструктажу визначаються завдання, які учні самостійно виконують упродовж 4–5 годин.

Під час **самостійної роботи учнів** майстер виробничого навчання здійснює **поточний інструктаж**, сутність якого полягає в організації цілеспрямованого й диференційованого спостереження за роботою групи в цілому і конкретно кожного учня. Перевіряється правильність організації робочого місця, якість виконання технологічних операцій, безпечність правил користування інструментом, економне використання матеріалів, електроенергії, знання технологій виготовлення та оздоблення виробів декоративно-вжиткового призначення. Активізація діяльності учнів у процесі такого інструктажу досягається використанням елементів змагальності, гри, проблемних ситуацій, поетапного оцінювання результатів роботи, умінь самостійного оцінювання учнями якості своєї роботи тощо.

Метою **заключного інструктажу** є узагальнення результатів колективної та індивідуальної праці учнів, об'єктивне оцінювання їх результатів. При цьому аналізуються типові помилки, яких учні припускалися в роботі, з'ясовуються причини їх виникнення та прийоми їх виправлення. Майстер виробничого навчання характеризує роботу кожного учня, оголошує оцінки, визначає домашнє завдання (теоретичне або практичне), називає тему наступного уроку виробничого навчання.

З метою якісного оволодіння учнями, знань і вмінь ми чергували теоретичне і виробниче навчання через тиждень: на уроках теоретичного

навчання (спеціальна технологія, композиція) учні відпрацьовують оздоблювальні техніки, розробляють орнаменти, а на уроках виробничого навчання займаються оздобленням цими орнаментами і техніками художніх виробів. Такий випереджувальний підхід до навчання підвищує інтерес учнів до оволодіння професією, розвиває їхні творчі здібності.

За підсумками вивчення теми учнівські роботи оцінюються такими критеріями: якість виконання оздоблювальних технік; дотримання норм часу, відведеного на їх виконання; оригінальність композиції тощо.

Для організації перегляду тематичних робіт учнів з виробничого та теоретичного навчання ми створювали профільні робочі комісії, до складу яких входили керівники училища, викладачі, майстри виробничого навчання, методист, інженер-технолог, майстер-контролер. В оцінюванні робіт брали участь усі члени комісії, у тому числі й майстри виробничого навчання інших однопрофільних груп. Такий перегляд має багато позитивного. По-перше, в учнів підвищується відповідальність за своєчасне та якісне виконання програмних завдань з виробничого і теоретичного навчання. По-друге, майстри виробничого навчання і викладачі бачать результат не тільки своєї роботи, а й своїх колег, обмінюються педагогічним і професійним досвідом. По-третє, керівники училища постійно відслідковують рівень якості знань, навичок і вмінь учнів кожної групи, рівня діяльності майстра виробничого навчання, викладача і можуть проаналізувати оцінки та підвести підсумки тематичного контролю.

Перегляд тематичних робіт також підвищує рівень мотивації одержання об'єктивної оцінки, розвиває в учнів творчий підхід до виконання завдань, спонукає майстрів і викладачів застосовувати активні форми й методи проведення уроків, прогресивні методи виконання технік ручної та машинної вишивки. Оцінювання знань і вмінь проводиться диференційовано, тобто передбачає обов'язковий рівень знань і вмінь для всіх і підвищений – для кращих учнів. Оцінка встановлюється на основі критеріїв і вимог до виконання тематичних завдань, з якими учні ознайомлюються перед виконанням роботи. За підсумками перегляду складається протокол, в якому для кожного учня виставляється оцінка і записуються зауваження комісії.

Після завершення тематичного перегляду адміністрація училища проводить аналіз якості знань, навичок і вмінь учнів навчальних груп, за результатами якого видається наказ з пропозиціями й заходами щодо поліпшення навчально-виробничого процесу вивчення конкретної теми.

Долучення майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел до здобутків духовного й емоційного досвіду, закладеного в загальноосвітньому і національному мистецтві, забезпечується під час екскурсій (відеоекскурсій), етнографічної, плерної, виробничої практик.

Екскурсії дають можливість розв'язувати різні дидактичні завдання: ознайомлення з новим матеріалом і його закріплення; розширення та поглиблення знань; перевірка та оцінка знань. Під час їх проведення застосовуються різні методи навчання: розповідь з відповідною демонстрацією об'єктів, відеосюжетів; пояснення з використанням цих

об'єктів, відеосюжетів; бесіда; самостійний огляд і аналіз (об'єктів) витворів мистецтва відповідно до плану роботи тощо.

Навчання під час екскурсій здійснюється як у ПТНЗ художнього профілю, так і поза ним (музеї народного, образотворчого мистецтва, художні виставки тощо). На підготовчому етапі обирається місце проведення екскурсій, типові об'єкти для відеосюжетів, спостережень. Тема поділяється на блоки, по кожному з них знімається відеосюжет, добираються тексти, розробляються завдання. Після цього учні працюють у групах, переглядають відеокасети, заслуховують тексти-пояснення, складають звіти по інших відеосюжетах. За допомогою відеокамери можна записати екскурсійні матеріали, які неможливо забезпечити іншим способом в учнівських аудиторіях. Такий підхід сприяє глибокому оволодінню матеріалом за незначний навчальний час, переносячи учнів у різні місця, де є історичні та культурні пам'ятки, сприяє емоційному сприйняттю навчального матеріалу, поглиблює інтерес.

Проведення *етнографічної практики* у фондах державних музеїв українського народного мистецтва має за мету вивчення майбутніми фахівцями художніх промислів і ремесел особливостей розвитку конкретного художнього ремесла в кожному регіоні України, а також стародавніх технологій виготовлення й оздоблення виробів декоративно-вжиткового призначення. Підсумком етнографічної практики передбачено письмові звіти, в яких учні розкривають навчальний матеріал і подають рисунки досліджених видів орнаментів, технік оздоблення стародавніх виробів народного мистецтва тощо.

Заняття на пленері мають практичну спрямованість: учні виконують етюди, визначені попередньо викладачем рисунка і живопису згідно з тематичним планом. Обговорення робіт та їх оцінювання відбувається в аудиторії.

Виробнича практика майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел проводиться в індивідуальній формі під керівництвом наставника – відповідального кваліфікованого робітника або майстра дільниці художнього підприємства. На її завершальному етапі учень має виконувати види робіт відповідно до кваліфікаційної характеристики на рівні робітничої норми.

Перед виробничою практикою учні обов'язково складають екзамен із спеціальної технології. Крім екзаменів, проводяться перевірочні роботи, тестування, заліки. На завершальному етапі виробничої практики учні виконують пробні роботи, складність яких залежить від рівня кваліфікації, зазначеного в кваліфікаційній характеристиці, й технологічних вимог, що діють на цьому художньому підприємстві.

Успішне виконання навчального плану дає підстави допустити учня до захисту дипломної роботи: індивідуального проекту, пояснювальної записки, готового художнього виробу.

В організації навчально-виробничого процесу у ПТНЗ художнього профілю важливу роль відіграють методи і засоби навчання.

У педагогічній літературі поняття "метод" (від грецького *metodos* – спосіб, шлях до пізнання) розглядається стосовно діяльності педагога або діяльності учнів, тобто методи викладання й методи учіння. Існують

класифікації методів за джерелом передавання інформації, за призначенням, за типом пізнавальної діяльності, за дидактичними цілями, за єдністю методів викладання і учіння, за діяльнісним підходом, за креативністю, за виховним впливом та інші [418].

Зауважимо, що наявність різних підходів до класифікації методів навчання пояснюється нерозробленістю єдиної логічної основи. Отже, у відомих класифікаціях за основу беруться окремі сторони процесу навчання, у нашому випадку професійно-художнього навчання. Наприклад, основою перцептивного підходу до класифікації методів навчання є джерело передачі інформації і характер її сприйняття – словесні, наочні, практичні методи (С. Шаповаленко [474]), за дидактичними цілями їх поділяють на методи формування професійних знань, методи формування професійних умінь і навичок, методи перевірки знань, умінь і навичок (Ю. Бабанський [20], В. Андрєєв [8]).

Важливе значення в організації навчально-виробничого процесу має ідея цілісного підходу до методів навчання, науково обґрунтована Ю. Бабанським [301], М. Левіною [206], М. Махмутовим [236]. Так, Ю. Бабанський на основі цілісного підходу виділяє такі методи: організації навчально-пізнавальної діяльності; контролю і самоконтролю в процесі навчання [301]. Інший підхід до виокремлення методів навчання запропоновано М. Левіною і М. Махмутовим, а саме: методи викладання (інформаційно-повідомлювальний, пояснювальний, інструктивно-практичний тощо); методи учіння (виконавський, репродуктивний, продуктивно-практичний, частково-пошуковий, пошуковий); загальні методи навчання (монологічні, евристичні, дослідницькі, проблемні тощо) [236].

Доцільність кожної із існуючих класифікацій визначається її практичним використанням у творчому розвитку особистості фахівця в процесі його навчання у ПТНЗ художнього профілю. Враховуючи це, ми умовно поділили методи навчання на дві групи – репродуктивні і продуктивні.

Репродуктивні методи включають інформаційно-рецептивні (сприйняття готової інформації) та інструктивно-репродуктивні (оволодіння професійними діями, операціями).

До інформаційно-рецептивних методів належать: метод пояснювально-ілюстративного викладу, формою реалізації якого є пояснювально-ілюстративна лекція. Цей метод використовується на початковому етапі навчання майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел, що характеризується вивченням змісту навчального матеріалу високого рівня складності у поєднанні з прийомами активізації пізнавальної діяльності учнів на основі використання наочних посібників – різних роду ілюстрацій, технологічних карт, еталонних зразків тощо.

У професійному навчанні майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел широко використовується **образно-асоціативний метод**, спрямований на посилення теоретичного викладу інформації образно-асоціативною конструкцією (основним сигналом) навчального матеріалу, що дає учням змогу швидко згадати необхідну інформацію. У зв'язку з цим

актуальною є теоретично обґрунтована та розроблена українським педагогом-новатором В. Штаталовим методика створення опорних конспектів на основі опорних сигналів, яка набула поширення не тільки в пострадянських республіках, але й у Західній Європі, Америці [476]. Використання у підготовці майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел методики переконструювання навчальної інформації у візуальний образ є особливо ефективним, на початку навчання створювати власні художні образи.

Ілюстративний і демонстраційний методи професійно-художнього навчання використовуються у поєднанні з іншими методами, наприклад, вербальними, оскільки передбачають показ художньо-виробничих процесів, ілюстрацій художніх картин, зразків витворів декоративно-вжиткового мистецтва, плакатів, відеофільмів, навчального кіно тощо.

Методи вивчення інформаційних текстів застосовуються для оволодіння учнями інструкційним матеріалом щодо художніх технологій виготовлення та оздоблення виробів декоративно-вжиткового мистецтва. Їх використовують викладачі, майстри виробничого навчання, під яас розробки інструкційно-технологічні карти, а також для самостійного опрацювання учнями інструкцій.

До **інструктивно-репродуктивних методів** професійно-художнього навчання належать вправи, метод виробничої ситуації, інструктаж, лабораторно-практичний метод, формами реалізації яких є самостійна практична робота, виробниче завдання, алгоритми діяльності, лабораторно-практична робота тощо. Вони широко використовуються педагогами ПТНЗ художнього профілю на заняттях зі спеціальних дисциплін, змістом яких передбачено одночасне вивчення теоретичного матеріалу та його практичне закріплення різними вправами (виконання технік художнього оздоблення виробів декоративно-вжиткового призначення). За допомогою цих методів на заняттях з предметів загальнохудожнього напрямку: "композиція", "рисунок", "живопис", учні під керівництвом педагога самостійно виконують орнаменти, натюрморти, перетворюють природні форми в декоративні тощо.

Метод вправ є основним під час початкового етапу виробничого навчання майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел, оскільки передбачає багаторазове виконання певних практичних дій чи видів діяльності з метою їхнього опанування. Вправи бувають, як зазначає Д. Сметанін, навчальними (спрямовані на поглиблене розуміння послідовності виконання завдання) і тренувальними (забезпечують автоматизацію дій і проводяться в умовах, які поступово ускладнюються) [289, с.125].

Російські вчені Н. Нікітіна, О. Желєзнякова та О. Петухов розрізняють колективні, індивідуальні, усні, письмові, вправи за зразком і варіативні вправи. Методичні дії під час організації вправ можна звести, вважають вони, до таких прийомів: організація мотивації; актуалізація теоретичних положень, інструктування і показ зразка дій; коментоване виконання дій; самостійне виконання дій і співвіднесення результату із зразком або теоретичними положеннями [258, с.128]. Метод вправ дає змогу майбутнім учням оволодівати вміннями і навичками, необхідними для успішної професійно-

художньої діяльності, виконання видів робіт, передбачених кваліфікаційною характеристикою. У професійно-художньому навчанні набув поширення **метод виробничої ситуації**, зокрема розв'язання проблемних ситуацій, що можуть виникати на виробництві в процесі виконання робітником операцій з виготовлення та оздоблення виробів декоративно-вжиткового призначення (виникнення дефектів, вихід із ладу технологічного обладнання, пристроїв тощо). Він уможлиблює моделювання під час навчання різних виробничих ситуацій з метою формування в учнів високого рівня готовності до їх розв'язання в умовах художнього виробництва. За нашими даними, це прискорює адаптацію випускників ПТНЗ художнього профілю до умов і вимог професії, робочого місця.

Інструктаж як інструктивно-репродуктивний метод професійно-художнього навчання використовується переважно у професійно-практичній підготовці майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел, зокрема на уроках виробничого навчання, під час виробничої практики (вступний, поточний, заключний). Цей метод є обов'язковим, використовується на заняттях із навчальної дисципліни "Спеціальна технологія", особливо перед виконанням учнями вправ щодо виконання технік художнього оздоблення виробів декоративно-вжиткового призначення. (Особливості інструктування учнів під час виробничого навчання нами викладено вище).

Метою **лабораторно-практичного методу** професійно-художнього навчання майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел є закріплення й узагальнення теоретичних знань на основі їх використання під час практичного виконання художніх видів робіт. Він застосовується викладачами спеціальних і загальнохудожніх дисциплін з метою виявлення знань учнів з конкретної навчальної теми. Для цього використовують спеціальні інструкції, в яких викладено алгоритм діяльності, а також технологічні вимоги, яких учні мають дотримуватися під час виконання завдання. До кожної інструкції додаються допоміжні картки-дефектів, картки самоконтролю і критеріїв оцінювання тощо.

У професійно-художньому навчанні майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел використовуються **продуктивні методи**, за допомогою яких забезпечується активне формування пізнавальних здібностей, досвіду творчо-художньої діяльності, високого рівня професіоналізму й адаптації до вимог художнього виробництва.

Особливу роль у професійно-художньому навчанні відіграють **евристичні методи**. Прикладами таких методів є, на думку А. Хуторського, "емпатія, смислове, образне та символічне бачення, евристичні питання, конструювання понять, правил, теорій, прогнозування помилок, образна картина, гіперболізація, інверсія, учнівське цілевизначення, рефлексія" [466, с. 323]. У підготовці фахівців художніх промислів і ремесел важливе значення має **дослідницький метод** професійно-художнього навчання, згідно з яким діяльність педагога спрямовується на розробку і використання під час занять проблемних завдань, що потребують пошуку учнями способів їх розв'язання, а також на здійснення контролю за процесом дослідження. Цей метод також

забезпечує сприйняття й осмислення учнями проблеми, самостійне планування етапів дослідження і розв'язання завдань, самостійний контроль одержаних результатів. Він найчастіше використовується на заняттях загальнохудожніх і спеціальних дисциплін: наприклад, дослідити давні техніки художнього оздоблення виробів декоративно-вжиткового призначення, сучасні технології художнього виробництва тощо.

Іноді дослідницький метод навчання може досягати найвищого рівня дослідження проблеми виробничого характеру – *науковий пошук*. Наприклад, етнографічний пошук давніх витворів декоративно-вжиткового мистецтва, який учні ПТНЗ художнього профілю здійснюють у музеях народного мистецтва України спільно з науковими співробітниками цих музеїв.

Поряд із традиційними (лекція, вправа, інструктаж, демонстрація тощо) останнім часом поширення набувають *активні методи навчання* (ділові ігри, тренінги, творчі дискусії, мозкова атака, конкурси, захист творчих робіт тощо). Упродовж останніх років було чимало дискусій щодо навіть самої назви цих методів [112; 290]. Водночас зазначимо, що ці методи мають дуже важливе значення у виробничому навчанні. Вони "вимагають активної розумової продуктивної діяльності учнів, що виявляється в здатності коригувати власні дії, в самостійному виборі і доцільному поєднанні способів діяльності, в плануванні своєї праці, аналізі й запобіганні помилок, у виробничій кмітливості" [249, с. 28]. Великої популярності серед педагогів, як зазначає чеський дослідник М. Краска, набули *методи "повноважень" і методи "апріорі"*. Наприклад, згідно з методом "повноважень" педагог може приймати власні міркування учнів, які виявляють самостійність у судженнях, оцінюванні процесів, що відбуваються [501]. У теоретичному і виробничому професійно-художньому навчанні використовуються також проектна діяльність, круглі столи, навчання в малих групах, лабораторно-практичні роботи, групові обговорення, семінари, майстер-класи тощо. В основу *методу проектів*, як зауважує Г. Гребенюк, покладено ідею, що розкриває суть поняття "проект", його прагматичну спрямованість на результат, який можна здобути під час розв'язку тієї чи іншої практичної або теоретично значущої проблеми. Для досягнення бажаного результату необхідно навчити учнівську молодь самостійно мислити, знаходити і розв'язувати проблеми, використовуючи з цією метою міжпредметні знання із різних галузей, уміння прогнозувати результати і можливі наслідки різних варіантів розв'язання, уміння виявляти причинно-наслідкові зв'язки [77, с. 53].

Використання методу проектів у ПТНЗ художнього профілю передбачає врахування дидактичних вимог на кожному етапі:

- на першому етапі заняття визначається тема проекту і кількість учнів, які будуть його виконувати;
- на другому етапі відбувається колективне обговорення теми проектів;
- на третьому етапі визначаються завдання і їх виконавці;
- на четвертому етапі здійснюється власне виконання індивідуального завдання згідно з темою проекту;
- на п'ятому етапі обговорюється проміжні результати, здобуті учнями в

процесі виконання проекту;

- на шостому здійснюється захист проекту, експертна оцінка його результатів;

- на сьомому, завершальному етапі обговорюються результати, одержані у процесі виконання проекту та експертної оцінки, підбиваються підсумки.

З урахуванням участі учнів у проектній діяльності можна оцінювати результати професійно-художнього навчання й організовувати навчальну діяльність, здійснювати пошук способів розв'язання виробничої проблеми, формувати цілі, завдання; аналізувати попередній досвід вирішення аналогічних завдань; виробляти стратегії розв'язання проблеми; розробляти технічну (спеціальну) документацію, обладнання; виготовляти макет, дослідний зразок виробу (об'єкта); усувати недоліки; забезпечувати серійне виготовлення виробів; презентувати проект; аналізувати діяльність розробників, а також проводити кваліфікаційні екзамени.

Метод ділових ігор використовується педагогами з метою засвоєння учнями навчального матеріалу окремих тем спеціальних і загальнохудожніх предметів, а також відпрацювання умінь і навичок професійно-художньої діяльності під час виробничого навчання. Він спрямований на розвиток творчих здібностей учнів і комунікативних компетентностей. Наприклад, імітаційні ігри дають можливість імітувати виробничу діяльність майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел. Ділові ігри можуть бути рольовими (відпрацьовується поведінка, дії, функції робітника), операційними (відпрацьовуються конкретні виробничі операції) тощо.

Метод мозкового штурму допомагає викладачам і майстрам виробничого навчання ПТНЗ художнього профілю на теоретичних і практичних заняттях створювати різні ситуації, завдяки яким активізуються асоціативні здібності учнів. Формою реалізації методу мозкового штурму є групове розв'язання проблеми, масова мозкова атака, концентрація ідей тощо. У груповому розв'язанні проблеми, як правило, беруть участь найбільш підготовлені учні, які пропонують іншим для обговорення варіанти вирішення поставлених завдань. Наприклад, для якісного виготовлення чоловічої сорочки "гуцулка" обговорюється, яким має бути крій цієї сорочки, а також якими орнаментом, кольорами і символами має оперувати її виконавець. У ході обговорення учні визначають основні технологічні параметри цієї сорочки і приступають до її виконання.

Метод концентрації ідей передбачає поділ навчальної групи на команди (бригади), члени яких колективно розв'язують навчальну проблему, а доповідають про власні підходи до її розв'язання представники команд. Зазначимо, що цей метод використовується педагогами ПТНЗ художнього профілю під час захисту курсових і дипломних проектів, тематичних і перевірних, лабораторно-практичних робіт тощо. До його переваг можна віднести вільне представлення учнями власних ідей, неординарних підходів до їх втілення в художні образи, а потім і в матеріали.

Наявність значної кількості методів навчання спонукає педагога ПТНЗ художнього профілю до їх свідомого вибору.

Вибір методів навчання потребує врахування принципу оптимальності, обґрунтованого Ю. Бабанським, згідно з яким слід виходити із того, що кожний метод зорієнтований на розв'язання певного кола педагогічних завдань, а отже, передбачає оцінювання викладачами можливостей кожного методу навчання, рівня знань, їхніх сильних і слабких сторін і на цій основі досягнення їх оптимальних поєднань [301].

Обираючи той чи інший метод навчання, педагоги мають щоразу враховувати чимало чинників, зокрема: цілі навчання, принципи, мотивацію учнів до навчання, зміст навчального матеріалу та його обсяг і ступінь складності, рівень розвиненості учнів та їх підготовленість до сприйняття нового, рівень працездатності і навченості; сформованість загальнонавчальних умінь і навичок, часові межі процесу навчання, типологію запланованого заняття, провідний стиль організації діяльності викладача; рівень професійної майстерності і підготовленість викладача [259, с.143–144].

Отже, вибір форм і методів ґрунтується на врахуванні: смислових цілей професійно-художньої освіти, специфіки професії, змісту навчальної дисципліни, цілей теоретичних і практичних занять; вікових й індивідуальних особливостей і можливостей учнівської молоді; наявних дидактичних і технічних засобів навчання; рівня професійно-педагогічної майстерності викладачів і майстрів виробничого навчання – майстрів художніх ремесел, а також здатність учнів до самостійного оволодіння професійними знаннями й уміннями; рівня опанування основами виробничого, художнього досвіду.

4.4. Формування навичок самостійної діяльності учнів професійно-технічних навчальних закладів художнього профілю

В умовах динамічного розвитку сучасного художнього виробництва зростає роль таких професійно-важливих якостей робітника як ініціативність, відповідальність за результати власної роботи, самостійність у прийнятті рішень, розв'язанні проблемних виробничих ситуацій тощо. Це зумовлює необхідність формування самостійності у майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел ще під час навчання в ПТНЗ художнього профілю. Учням важливо оволодіти не тільки системою професійних компетентностей, а й уміннями самостійно набувати знання, оновлювати і поповнювати їх упродовж усього періоду навчання в закладі, вдосконалювати свою творчість і майстерність у процесі професійної діяльності. Вирішення цього завдання має ґрунтуватися на формуванні в учнів необхідних навичок і вмінь самостійної навчальної діяльності, а також сприянні в набутті досвіду як під час вивчення теоретичних дисциплін, так і під час опанування технологіями художнього виробництва на заняттях з виробничого навчання та виробничої практики.

Відомо, що самостійна робота є однією із форм організації навчальної діяльності учнів, яку вони самостійно проектують, контролюють якість, оцінюють результати тощо.

Важливою умовою формування в учнів самостійності та активності є залучення їх до трудової діяльності з перших етапів навчання. З точки зору психології, діяльність – це динамічна система взаємодії суб'єкта із світом, у

процесі якої відбувається виникнення і втілення в об'єкті психологічного образу та реалізація опосередкованих відношень суб'єкта в предметній дійсності [342, с. 101]. Соціологами діяльність тлумачиться як спосіб існування і розвитку соціальної дійсності, прояв соціальної активності, цілеспрямоване відображення і перетворення зовнішнього світу [182, с. 60].

Специфічною діяльністю фахівця, який забезпечує створення нових об'єктів і образів, є творчість. У філософських концепціях ХХ ст. проблема творчості розглядається як одна з найважливіших. Посилення уваги до неї зумовлювалося зростанням індустріалізації країни, тенденціями модернізації техніки, науки, мистецтва, освіти тощо.

Хоча об'єктом творчості є людина, проблема творчості не замикається на індивідуальному суб'єкті, оскільки результати творчої діяльності досягаються особистістю в процесі її саморозвитку, взаємодії з природними, соціальними, культурними, технічними та іншими системами. Вона розглядається як проблема існування конкретної особи в світі, як питання її особистісного досвіду, розвитку, життя [454].

До особливостей творчої діяльності учнів Є. Шиянов та І. Котова відносять самостійне перенесення знань і вмінь у нову ситуацію; бачення нової проблеми у звичній ситуації, структури об'єкта і його нової функції; самостійне комбінування відомих способів діяльності; знаходження різних способів розв'язання проблеми й альтернативних доказів; побудову принципово нового способу розв'язання проблеми, що є комбінацією відомих [480, с. 200]. Самостійність у творчій діяльності передбачає усвідомлення необхідності її здійснення, відповідальності за результати, сформованість знань і вмінь її виконання, здійснення самоконтролю тощо. Важливим у формуванні навичок є врахування компонентів професійної самостійності, зокрема змістовно-оперативного, мотиваційного, орієнтовного, регулювально-контролюючого та комунікативного, що забезпечує діалектичну єдність самостійності та необхідності, а також самостійності й відповідальності особи за власну діяльність [457, с. 67].

Самостійність в навчально-пізнавальній діяльності на заняттях характеризується рівнем зосередження учнів на об'єктах навчання, стійкістю уваги, її обсягом, розподілом і переключенням тощо. Крім того, самостійність учнів на заняттях стає більш активною за наявності у них аналітичного мислення. Під час формування аналітичного мислення, на думку В. Сімонова, важливо враховувати два основних напрями діяльності "зокрема: уміння учнів планувати свою відповідь, хід розв'язання певного завдання, послідовність інтелектуальних і фізичних дій (залежно від специфіки навчального предмета) і здатність аналізувати та оцінювати результати своєї діяльності й інших учнів [405, с. 191].

У зв'язку з тим, що у підготовці майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел передбачено значний обсяг практичних завдань, педагоги ПТНЗ художнього профілю мають володіти уміннями цілеспрямовано й усвідомлено організовувати самостійну навчально-пізнавальну діяльність учнів, а також координувати та контролювати її результати.

До складу професійної самостійності майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел, на нашу думку, доцільно ввести такі компоненти, які давали б особистості можливість якнайкраще організовувати і забезпечувати професійно-художню діяльність (художньо-мотиваційний, творчо-проектувальний, технологічно-виконавчий, художньо-результативний, виставково-презентаційний (рис. 4.5).

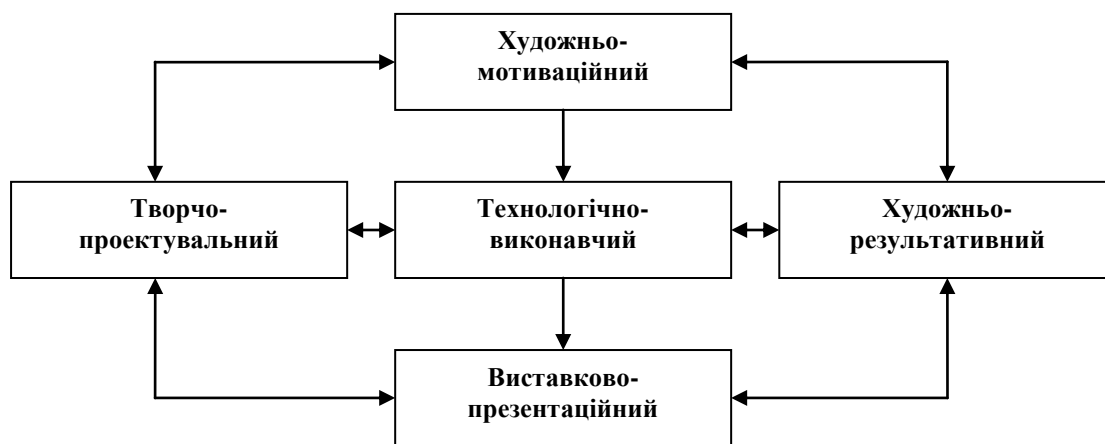

Рис. 4.5 Компоненти самостійної професійно-художньої діяльності

Зауважимо, що компоненти професійно-художньої діяльності взаємопов'язані і спрямовані на підготовку фахівця художнього профілю до творчої самореалізації. Так, **художньо-мотиваційний** компонент забезпечує усвідомлення майбутнім фахівцем художніх промислів і ремесел мотиву самореалізації в художній діяльності, пошуку творчого образу та ідеї для його втілення в природний матеріал. **Творчо-проектувальний** компонент передбачає усвідомлення ним відповідальності за втілення творчого задуму в проект художнього витвору на основі знань і вмінь з навчальних дисциплін мистецтвознавчого і загальнохудожнього спрямування. **Технологічно-виконавчий** компонент визначає зміст і послідовність виготовлення художнього витвору на основі знань і вмінь із спеціальної технології, виконавської майстерності. **Художньо-результативний** компонент передбачає здійснення самоконтролю якості виготовлення художнього витвору, результатів діяльності на кожному етапі. І, нарешті, **виставково-презентаційний** компонент визначається необхідністю самореалізації особистості майбутнього фахівця в художньому середовищі шляхом участі у виставках через презентації власних художніх колекцій тощо. Важливою складовою цього компонента є його вміння презентувати свою творчість іншим, взаємодіяти в суспільстві, конкретному художньому колективі, демонструвати основні ідеї та професійні таємниці.

За сучасних умов широкого значення набуває культура представлення цінностей, шедеврів національної культури мовою народів зарубіжних країн. Отже, актуальним для фахівців художніх промислів і ремесел стає оволодіння іноземними мовами.

Важливу роль у цьому процесі відіграють навички і вміння. **Навички** – це здатність суб'єкта під час цілеспрямованої діяльності виконувати часткові дії без спеціально спрямованої на них уваги. Особливість навички полягає в тому, що вона формується завдяки виконанню вправ і може бути використана в різних діях на уроках теоретичного і виробничого навчання. Наприклад, для вишивальниці на початковому етапі навчання потрібно чимало виконати вправ, щоб набути таких навичок, як зап'ялювання тканини в п'яльця, користування наперстком, заправлення нитки в голку, вставлення голки в шпульний ковпачок машини, запуск машини, ритмічне просування під голкою п'ялець, виконання строчок і швів вишивки тощо.

Оволодіння навичкою надає учням можливість у подальшому навчанні спрямовувати свої зусилля на самостійне виконання більш складних завдань. За цих умов учень вже не має потреби фіксувати свою свідомість на окремих рухах (рухові навички засвоєні), – вона може скеровуватися на реалізацію творчого задуму, наприклад, на перетворення природних форм у декоративні, розроблення композиції, виконання узору різними техніками вишивки, виготовлення витвору декоративно-вжиткового мистецтва в матеріалі, оздоблення сучасного одягу в народному стилі.

У психології розрізняють моторні, сенсорні, інтелектуальні й вольові навички, а також чотири етапи їх формування. На першому етапі розробляється програма навички, здійснюється розподіл окремих рухів на складові елементарні компоненти, виконуються пробні рухи; на другому етапі – аналітичному – здійснюється аналіз величини, сили, тривалості руху, послідовності, зв'язки між ними; третій синтетичний етап характеризується об'єднанням окремих елементів дії в одне ціле (наприклад, створення композиції художнього виробу тощо); етап автоматизації (четвертий) забезпечує спрямування уваги не так на процес дії, як на її результат, утворення певного ритму рухів [289, с.129].

Отже, навички – це автоматизовані компоненти вмінь, які формуються в учнів на основі якісно спланованої програми дій в процесі виконання вправ. Зауважимо, що вправляння ґрунтуються на свідомій, продуктивній діяльності учнів, поступовому ускладненні завдань, прискоренні темпів виконання тощо. Важливу роль у формуванні навичок самостійної роботи відіграють інструктаж і засоби письмового інструктування: інструкції, картки-завдання, навчальні елементи тощо.

Уміння – це більш складні компоненти діяльності, які потребують цілеспрямованості в оволодінні встановленими рівнями професійно-художньої кваліфікації. Вони розглядаються як здатність фахівця якісно виконувати різні види робіт упродовж наднормового часу та відповідно до поставленої мети. Вивчення кожного навчального предмета, виконання вправ і самостійних робіт виробляє в учнів уміння застосовувати набуті знання в практичній діяльності [337, с. 350]. Це, в свою чергу, передбачає активізацію знань, художнього мислення, творчої уяви, концентрації уваги, розумових і рухових навичок, самоконтролю учнів результатів своєї діяльності.

У професійній освіті важливе значення надається формуванню таких умінь: пізнавальних, загальнонавчальних, конструктивно-технічних, організаційно-технологічних, операційно-контрольних (класифікація Є. Мілеряна); сенсорних, мнемічних, сенсо-моторних і перцептивно-моторних (класифікація Ю. Гільбуха) [337, с.128].

Формування умінь, як і навичок, здійснюється у кілька етапів, зокрема: перший етап – це ознайомлення з уміньми; другий – усвідомлення їх смислу; третій – початкове оволодіння ними; четвертий – самостійне виконання. У професійному навчанні майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел формування самостійності ґрунтується на оволодінні такими видами навичок і вмінь як загальнонавчальні, професійні та фахові. За допомогою перших учнівська молодь оволодіває знаннями з теоретичних загальнохудожніх і спеціальних дисциплін, зокрема з історії образотворчого мистецтва, рисунка, живопису, композиції, спеціальної технології тощо. Це – вміння сприймати навчальний матеріал і його запам'ятовувати; здійснювати записи і зарисовки узорів, технік; опрацювати засоби письмового інструктування (інструкції, картки-завдання, картки-дефекти, навчальні елементи); працювати над підручником, навчальним посібником, опорними конспектами; здійснювати самоконтроль результатів власної діяльності; відтворювати навчальну інформацію, художні види діяльності (техніки тощо), створювати і представляти власні творчі ідеї, композиції.

Професійні вміння і навички забезпечують перебіг професійно-художньої діяльності на основі використання відповідних теоретичних знань. Наприклад, в основі діяльності вишивальниці, спрямованої на оздоблення виробів техніками ручної вишивки згідно з узором, мають бути знання технології художньої вишивки, традиційних узорів, орнаментів, матеріалів, інструментів тощо. Процес формування вмінь самостійної роботи завжди, на думку Н. Левіної, повинен мати свідомий характер, передбачати засвоєння знань про те, яким чином необхідно учням діяти, оволодівати прийомами (способами) навчальної роботи [207, с. 13].

Залучення учнів ПТНЗ художнього профілю до виконання самостійних робіт впливає на рівень їх професійної активності в процесі майбутньої художньої діяльності. Її формування ґрунтується, на думку М. Сибірської, на реалізації системи самостійних робіт із зростаючим рівнем складності та проблемності, що водночас сприяє формуванню навчальних професійних умінь; умінь застосовувати знання на практиці; переносити знання і вміння в нову ситуацію; приймати рішення в конкретній виробничій ситуації [402, с.12]. Формуванню в учнів умінь самостійно працювати надавав великого значення Ю. Бабанський, який обґрунтував три рівні розвитку навчально-пізнавальних умінь самостійної роботи: високий, середній, низький. За цими рівнями він розглядав окремо вміння учнів самостійно виокремлювати суттєве в навчальному матеріалі, вміння самостійно мислити; раціонально організовувати навчальну роботу на уроках і вдома; швидко читати, писати, робити зарисовки, схеми; здійснювати самоконтроль під час вивчення навчального матеріалу [20].

Для організації самостійної роботи учнів професійної школи, на думку російських учених Н. Важевської, А. Глазунова, Л. Дегтяренко, В. Казакова та І. Устюгова, необхідно є сформованість [43, с. 5]:

а) загальних умінь навчальної роботи (працювати з підручником, науково-популярною літературою, конспектувати, представляти інформацію);

б) загальнонавчальних умінь (спостерігати, робити аналіз, формулювати висновки, розв'язувати завдання);

в) мисленнєвих прийомів (порівняння, аналіз, синтез, класифікація, систематизація, узагальнення);

г) комунікативних умінь (уміння спілкуватися, працювати в групі).

З урахуванням цих положень нами здійснено відбір **пізнавальних професійноважливих умінь самостійної роботи учнів ПТНЗ художнього профілю** і критеріїв їх оцінювання. Зокрема, це такі вміння:

- сприймати, аналізувати предмети і явища навколишнього світу;
- образно, творчо та водночас практично мислити;
- спостерігати і виконувати постановку (натюрморт), тобто навчальне та квазіпрофесійне завдання;
- перетворювати природні форми в декоративні;
- створювати композицію художнього виробу;
- художньо оздоблювати і виконувати вироби;
- здійснювати самоконтроль результатів навчальної та квазіпрофесійної діяльності.

Викладемо коротку характеристику цих умінь на кожному рівні (табл. 4.2).

Таблиця 4.2

Характеристика умінь за рівнями

№	Характеристика умінь	Рівні		
		Високий	Середній	Низький
I.	Уміння сприймати, аналізувати предмети та явища навколишнього світу	із побаченого учні швидко обирають та інтерпретують форми, необхідні для виконання творчого завдання, наприклад, створення композиції тощо	спостерігаючи за предметами і явищами навколишнього середовища, учні відтворюють побачені форми в навчальних завданнях	в учнів виникають труднощі з концентрацією уваги на складних формах, вони допускають у роботі неточності
II.	Уміння образно, творчо та водночас практично мислити	учні вміють самостійно створювати творчі образи, використовуючи природні й декоративні форми	учні прагнуть самостійно створювати композицію на основі творчого задуму, однак використовують менш складні образні форми, наприклад, в композиції, оздобленні виробу техніками ручної вишивки використовують мотиви – символи (виноград, безкінечник, меандр тощо)	учні виконують завдання за зразком (згідно з технічним рисунком)

№	Характеристика уміння	Рівні		
		Високий	Середній	Низький
III.	Уміння спостерігати і виконувати навчальну постановку (натюрморт), тобто навчальне та квазіпрофесійне завдання	учні вміють визначати важливе в навчальній постановці, якісно закомпоновувати, зображати побачене, творчо створене в уяві	учні допускають незначні помилки у просторовому положенні форми, прокладці світлотіні	учням складно без допомоги викладача здійснити конструктивну і контурну побудову і прорисовку зображення
IV.	Уміння перетворювати природні форми в декоративні	учні вміють самостійно передавати засобами графіки та аплікації натурні замальовки і етюди, узагальнювати природні мотиви, стилізувати декоративні форми в технічний малюнок	перетворювати предмети натюрморту на декоративні композиції учням складно, однак вони вільно міняють розміри предметів, їхній колір, знаходять нові співвідношення	в учнів виникають труднощі з виявом просторового бачення, спостережливості, уяви
V.	Уміння створювати композицію художнього виробу	учні самостійно і творчо поєднують різні елементи узору, однакові за змістом, кольором, формою під час виконання композиції узору вишивки	учні допускають незначні помилки: порушення композиційного центру, пропорційності елементів орнаменту тощо	учні порушують симетрію орнаменту, рівновагу однієї частини узору з іншою, неякісно виконують технічний малюнок, добір кольорів тощо
VI.	Уміння художньо оздоблювати і виконувати вироби	учні швидко і творчо оздоблюють виріб художніми техніками, з'єднують в одне ціле з урахуванням особливостей матеріалів, обладнання, інструментів, технологій художнього його оздоблення	учні самостійно оздоблюють виріб техніками художньої вишивки, однак тільки на основі вимог алгоритму інструкції, дефекти усувають за допомогою карток-дефектів	учні припускаються помилок у технології оздоблення виробу техніками художньої вишивки, без допомоги викладача не можуть виправляти дефекти
VII.	Уміння здійснювати самоконтроль результатів навчальної та квазіпрофесійної діяльності	учні вміють аналізувати і самостійно оцінювати результати власної діяльності та інших учнів	учні оцінюють результати своєї діяльності та інших згідно з вимогами інструкції	учні не можуть оцінювати якість своєї роботи без допомоги викладача, а тому ніколи цього не роблять

Отже, наявність зазначених умінь на різних рівнях розвитку свідчить про різний рівень сформованості умінь самостійної діяльності майбутніх фахівців художнього профілю. У зв'язку з цим, педагогу, оцінюючи знання і вміння з теми уроку, чи з теми програми, важливо враховувати, що **високого рівня розвиненості вмінь самостійної діяльності** досягнуть ті учні, які використовують здобуті знання в повному обсязі, вміло володіють професійною термінологією, вдало добирають кольори, самостійно розробляють рисунки, творчо виконують технологічні завдання, виявляють дефекти і вміло їх усувають тощо.

Середнього рівня досягнуть учні, які оволоділи знаннями в повному обсязі, проте припускаються незначних помилок у техніках оздоблення; не виявляють особливої творчості в роботі.

Низький рівень мають ті, які не виявляють самостійності й старанності в роботі, в користуванні інструментами, інструктивним матеріалом; допускають грубі порушення технології; працюють тільки за зразком.

Певні особливості має процес формування вмінь самостійної роботи під час вивчення загальнохудожніх дисциплін, зокрема таких: "Рисунок", "Живопис", "Основи образотворчого мистецтва", "Народні художні промисли", "Основи композиції", "Кольорознавство" тощо. Їх успішне засвоєння забезпечує оволодіння практичними навичками та вміннями з рисунка, композиції; формування в учнів емоційно-естетичного сприйняття навколишнього середовища; розвиток творчої уяви, пам'яті, практичного – художнього – мислення, здібностей, цілеспрямованості, акуратності, працелюбності. Водночас учні самостійно засвоюють графічні і живописні навички і вміння, вчаться аналізувати форми предметів, явища, тобто формують і розвивають основи практичного мислення.

Навички і вміння зорового сприйняття навколишнього середовища, наочного мислення, творчої переробки елементів природи в декоративні форми, художнього узагальнення майбутні фахівці художнього профілю набувають під час виконання самостійних практичних робіт з навчальної дисципліни "Основи композиції". Наприклад, під час вивчення теми "Побудова плоскої орнаментальної композиції" після з'ясування мети і завдання композиції орнаменту, вивчення інформаційного матеріалу учні самостійно виконують такі дії: зарисовку мотивів орнаменту; рисунок об'єкта з урахуванням місця орнаментальної смуги на ньому; виконання чистового ескізу орнаменту в кольорі, матеріалі.

Зміст навчальної дисципліни "Рисунок" спрямований на формування в учнів навичок і вмінь виконувати рисунки простих форм і предметів, складних геометричних і архітектурних форм (квіти, листя, пташки, меблі тощо), гіпсових моделей орнаменту, голови людини, муляжів тварин, композицій орнаментальних форм, статур людини в різних положеннях тощо.

На заняттях з навчальних дисциплін загальнохудожнього спрямування учні оволодівають навичками та вміннями самостійного зображення тривимірної форми на двовимірній поверхні паперу, художнього пошуку композиції, вміннями розробки і виконання прийомів оздоблення виробу. Для

якісного виконання творчих завдань їм необхідні знання з основ перспективи, теорії тіней, навички та вміння перспективного зображення предметів.

Водночас наголосимо на важливості формування в учнів навичок і вмінь самостійно оцінювати власну роботу, зокрема якість компоновання зображення, конструктивної і контурної побудови зображення, прорисовки форми і вияву її характеру, забезпечення просторового положення форми, прокладання світлотіні, узагальнення рисунка, виправлення помилок тощо, які становлять основу практичного мислення.

Особливу роль у формуванні навичок і вмінь самостійної роботи учнів відіграють спеціальні навчальні дисципліни – "Спеціальна технологія", "Технічний рисунок", "Основи крою та шиття народного одягу" тощо. Наприклад, у підготовці вишивальниць програма спеціальної технології передбачає самостійне виконання практичних завдань, спрямованих на оволодіння професійно-значущими вміннями, зокрема розміщувати узори вишивки на виробах, виконувати початкові шви, обробку країв виробів, прозоро-рахункові техніки, поверхнево-нашивні рахункові техніки, поверхнево-нашивні нерахункові техніки (декоративна, художня, біла гладь), аплікацію, остаточну обробку виробу та монтування вишитих виробів (монтування купонів жіночої блузки, чоловічої сорочки).

Особливу увагу під час планування занять із спеціальної технології слід приділяти, на думку М. Сибірської, таким видам самостійної роботи, як розробка таблиці з класифікації, порівняння, інструкцій, алгоритму професійної діяльності, аналіз схем і завдань виробничого характеру [403, с. 12].

Уміння самостійно працювати з дидактичними засобами є одним із важливих, якими мають оволодіти майбутні фахівці художніх промислів і ремесел. Наприклад, підручник можна використовувати в процесі лабораторно-практичної роботи, спрямованої на освоєння теоретичних знань з послідовності виконання технік ручної (машинної) вишивки або різьби по дереву, а для самостійного оволодіння прийомами технік оздоблення виробів, відповідно до схем, поданих у ньому.

В організації самостійної роботи учнів важливу роль відіграють і навчальні елементи, розроблені на кожен техніку художнього оздоблення виробу на основі модульного підходу.

Розглянемо навчальний елемент з машинної вишивки «Практичне виконання "павуків"». У навчальному елементі чітко визначається мета – вивчити прийоми виконання "павуків". Далі зазначається, що вивчення цього матеріалу сприятиме закріпленню знань і вмінь самостійно працювати на швейному обладнанні "1022 кл.", заправляти верхню і нижню нитки, зап'ялювати тканину в п'яльця, практично виконувати гладдевий валик, "павуки" тощо. Навчальний елемент дає учням змогу послідовно і самостійно вивчити теоретичний матеріал, який стосується загальної характеристики техніки машинної вишивки "павук" й технології його виконання.

Після ознайомлення з теоретичним матеріалом учні самостійно опрацьовують картку-завдання:

1. Як правильно зап'ялити тканину в п'яльця?

2. Від чого залежить якість гладдевого валика?
3. Чим відрізняється "павуки" з тканини і звичайні "павуки"?
4. В яких елементах вишивки можна використовувати "павуки"?

Після цього етапу учні переходять до вивчення інструкції, в якій описано прийоми виконання брид з "павуками", їх графічне зображення, а також на кожний прийом-відшивка (зразок техніки). Її вивчення завершується перевіркою знань учнів за допомогою картки-завдання:

1. Від чого залежить якість виконання брид у "павуці"?
2. Чи потрібно прокладати повітряну стрічку під час виконання "павуків" з тканини?
3. Що виконують у центрі "павука"?

Після перевірки знань учням пропонується самостійно виконати за навчальним зразком бриди з "павуками" та "павуки" з тканини.

Третій етап згідно з навчальним елементом включає контроль якості результатів своєї роботи. Вони мають перевірити, чи не припустилися таких дефектів: зміщений центр "павука"; по контуру "павука" з валика вистріпалась тканина, утворивши дірку; погано вирізана тканина по контуру "павука". У разі наявності дефектів – їх належить усунути.

На останньому етапі учні здійснюють самооцінку своєї роботи згідно з визначеними критеріями.

Оцінку високого бала (10–12) учень може одержати за умови, якщо:

- впевнено і якісно володів прийомами виконання гладдевого валика, "павуків";
- раціонально організував своє робоче місце, дотримувався робочих прийомів;
- економно витрачав нитки, електроенергію;
- дотримувався вимог охорони праці, промислової санітарії;
- використовував передові прийоми праці;
- самостійно здійснював контроль за якістю оздоблення виробів;
- самостійно усував виявлені дефекти;
- виявив елементи творчості та індивідуального стилю діяльності.

Оцінку середнього рівня (7–9 балів) учень може одержати за умови, якщо:

- припускатиметься незначних помилок під час виконання гладдевого валика та "павуків";
- виконуватиме учнівську норму виробітку;
- потребуватиме незначної допомоги майстра виробничого навчання;
- самостійно здійснюватиме контроль якості своєї роботи.

Оцінку низького рівня (4–6 балів) одержують учні, які:

- недостатньо володіють прийомами виконання "павуків";
- припускаються помилок під час виконання гладдевого валика, "павуків";
- учнівську норму не виконують;
- припускаються суттєвих помилок в організації робочого місця, дотриманні вимог безпеки праці;

– не вміють здійснювати самоконтроль якості своєї діяльності.

Організація самостійної роботи на основі навчальних елементів сприяє розвитку в учнів творчої активності, дисциплінованості, цілеспрямованості в оволодінні знаннями і практичними навичками та вміннями виконувати техніки художнього оздоблення виробів, набуттю навичок і вмінь самостійно оцінювати результати власної навчальної та квазіпрофесійної діяльності.

Подальшого вдосконалення самостійно виконувати художні техніки, наприклад, ручної вишивки учні набувають під час виробничого навчання в навчальних майстернях ПТНЗ художнього профілю. На основі інструктажу майстра виробничого навчання, ознайомлення з інструкціями щодо послідовності оздоблення виробу вони вчаться оздоблювати вироби столового асортименту мережками "багаторядна ляхівка", "прутик з настилом"; оздоблювати вироби столового, носильного, постільного та іншого асортиментів початковими швами, техніками прозоро-рахункової і поверхнево-нашивної рахункової групи, кольоровими нитками за рахунком та за трафаретом; оздоблювати сувенірні рушники техніками "хрестик", "лиштва", "занизування" тощо.

Великий обсяг самостійної роботи учні виконують вдома. Це зумовлено тим, що практичне виконання художніх технік потребує часу і тому під час заняття вони можуть тільки ознайомитись з технологією та прийомами технік вишивання, а відшити на тканині зразок техніки довжиною 10 см не всім під силу. Тому для домашнього завдання викладачі пропонують учням самостійно проаналізувати дефекти, які можуть виникати під час виконання роботи, розробити інструкцію щодо усунення цих дефектів. Завдання, які учні виконують вдома, зазвичай, є трудомісткими, і потребують творчого підходу й часу на їх виконання (вишивка серветки, різьблення дошки, розроблення ескізу, інструкцій, відшивка еталонного зразка). Для якісного виконання роботи необхідно навчити кожного учня виконувати завдання відповідно до стандартних вимог. З цією метою можна використовувати еталонні зразки.

На формування самостійності спрямовані всі заняття з учнями на пленері, які передбачають виконання етюдів букета квітів, натюрморту з квітами, етюдів пейзажу, пейзажу з архітектурними мотивами, портретів-етюдів тощо. За його підсумками бажано провести перегляд творчих робіт учнів групи, на якому вони можуть самостійно оцінювати власні результати, а також почути оцінку педагога, інших учнів.

Високий рівень самостійності учні виявляють під час виконання курсової і дипломної робіт. Курсова робота передбачає самостійне виконання проекту, а також в матеріалі декоративно-вжиткового виробу. Дипломна ж робота потребує самостійного виконання проекту, пояснювальної записки, виготовлення виробу, оздобленого художніми техніками згідно з самостійно розробленим узором.

Самостійна діяльність учнів у виконанні проекту полягає в тому, що вони мають якісно здійснити зарисовку зовнішнього вигляду виробу в масштабі 1:4. За невеликих розмірів проект здійснюється в натуральну величину (серветка, доріжка, сувенірний рушник тощо). Потім необхідно розмістити на

ньому узор в кольорі; розробити композицію узору в натуральну величину (1/2 або 1/4 частина основного узору всіх оздоблених деталей виробу).

Під час самостійного виготовлення виробу учні мають дотримуватись технологічної послідовності перенесення узору на матеріал, виконання прийомів художніх технік, збереження форми елементів узору, якісної остаточної його обробки тощо.

Пояснювальну записку учні розробляють за таким алгоритмом:

- розділ, який розкриває історію розвитку українських художніх промислів;
- обґрунтування теми дипломної роботи, яке включає теоретичний опис, виконання технічного рисунка, зразка узору;
- роботу над ескізом, зокрема послідовне виготовлення ескізу, вибір варіантів схем розміщення узору на виробах різного асортименту;
- технологію оздоблення і виготовлення виробу, яка включає в себе опис характерних особливостей матеріалу, обладнання, інструментів, художніх технік із замальовуванням прийомів їх виконання, вимог до якості, регіональних особливостей, застосування;
- стандартизацію та послідовність здійснення остаточної обробки виробу тощо [361].

Отже, зміст самостійної роботи учнів має ґрунтуватися на творчому підході до відбору завдань, які вони виконують в умовах навчального закладу, а також на пленері, на виробництві, в музеях, вдома тощо. Безумовно, творчий рівень залежить, не від місця, де вона виконується, а від розвиненості особистості учня, його індивідуальних особливостей, попередньої художньої підготовки, сформованих навичок і вмінь, наявності первинного досвіду такої діяльності – виконувати спочатку завдання-копії, пізніше завдання згідно з алгоритмом. Найголовнішим є виконання завдання з особистої ініціативи, інтересу, бажання творити за власним задумом.

Стимулювання вихованців до самостійного опрацювання навчально-методичної літератури з питань технологій художнього оформлення виробів декоративного призначення сприяє розвитку у них високого рівня усвідомлення мети, мотивів своєї діяльності, неперервного вдосконалення в професії.

4.5. Комплекс навчально-методичного забезпечення професійно-художнього навчання

Важливим дидактичним компонентом професійної підготовки майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел є *засоби навчання*, різні за видом, змістом і призначенням. У педагогічній теорії пропонуються різні підходи до їх класифікації. Зокрема, А. Хуторський розрізняє їх за такими ознаками: за складом об'єктів – матеріальні та ідеальні; за джерелом походження – штучні й натуральні; за складністю – прості, складні; за способом використання – динамічні, статичні; за будовою – плоскі, об'ємні, змішані, віртуальні; за характером впливу – візуальні; аудіовізуальні; за джерелом інформації – паперові, магнітооптичні, електронні, лазерні; за змістом – на рівні уроку,

предмета, процесу навчання; за технологічним прогресом – традиційні, сучасні, перспективні [466, с. 402].

Теоретично і практично цінною, на наш погляд, є їх класифікація з урахуванням характеру відображення в них оточуючої дійсності, запропонована С. Шаповаленком:

- *натуральні об'єкти*: зразки і колекції матеріалів, інструментів, деталей тощо, а також натуральні наочні посібники у вигляді оброблених вузлів, механізмів обладнання, навчально-виробниче обладнання тощо;

- *зображення і відображення матеріальних об'єктів*: моделі, муляжі, макети, таблиці, ілюстративні матеріали, екранно-звукові засоби тощо;

- *засоби навчання, що подають опис предметів і явищ об'єктивної дійсності умовними засобами* (слова, знаки, графіки): текстові таблиці, схеми, графіки, діаграми, карти, підручники, навчальні посібники, збірники задач, інструкції для самостійної роботи тощо [474, с. 183–222].

Взявши за основу цю класифікацію засобів навчання, С. Батишев науково обґрунтував характерні особливості, місце та їх роль в організації занять, методи роботи з ними тощо. Під засобами навчання вчений розумів матеріальні об'єкти і предмети натуральної природи, а також штучно створені людиною, що використовуються в навчально-виховному процесі як носії інформації та інструменти діяльності педагога і учнів для досягнення поставлених цілей навчання, виховання й розвитку.

Учений наголошував, що матеріальні засоби навчання справляють безпосередній вплив на інші компоненти системних утворень у педагогічній науці й практиці. Ним доведено, що досить широке використання нових інформаційних технологій приводить до широкого застосування на практиці проектних, дослідних і проблемних методів, які ґрунтуються на різних формах самостійної діяльності учнів (індивідуальні, групові) і не обмежуються тільки традиційним підходом до проведення уроку [488, с. 322–331].

Перед тим, як використовувати натуральні об'єкти як наочні посібники, С. Батишев пропонував їх попередньо обробляти: зробити розрізи, нанести спеціальну фарбу на окремі деталі, вирізати отвори в корпусах деталей, встановити для підсвітки лампи-сигналізатори тощо. Важливим у проектуванні навчальних моделей, муляжів, макетів вчений вважав урахування загальних педагогічних і ергономічних вимог, а також специфічних вимог, зумовлених особливостями змісту навчального предмета і відбором найбільш доцільних наочних форм його представлення учням – демонстраційних, роздаткових [488, с. 322–323].

Класифікація засобів навчання, запропонована В. Скакуном, відрізняється від попередніх тим, що в ній ці засоби об'єднані у групи за видами:

- матеріально-технічне забезпечення: верстати, машини, механізми, інструменти, пристрої, лабораторне обладнання тощо;

- навчально-програмна і методична документація: навчальні плани і програми, планова документація викладачів і майстрів, документація письмового інструктування учнів, тести, методичні розробки тощо;

– навчально-методичні (дидактичні) засоби навчання: підручники, навчальні посібники, наочні посібники, технічні засоби навчання, дидактичні матеріали тощо [410, с.13].

Зазначимо, що у двох останніх класифікаціях навчально-планова документація й засоби навчання об'єднано в систему навчально-методичного забезпечення педагогічного процесу на засадах комплексності, тобто в комплекс навчально-методичного забезпечення теоретичного та виробничого навчання.

В авторській Концепції професійно-художньої освіти до засобів навчання віднесено: програмне, інформаційне забезпечення, алгоритми діяльності, дидактичні і технічні засоби навчання [173].

Викладемо наше розуміння **комплексу навчально-методичного забезпечення професійно-художнього навчання**. Вважаємо, що його доцільно розглядати як оптимальну систему навчально-планової документації, навчальної і методичної літератури, дидактичних і технічних засобів навчання, засобів діагностування та контролю навчальних досягнень учнів тощо, дидактичні функції яких забезпечують якість професійної підготовки на основі підвищення рівня наочності, доступності навчального матеріалу, розвитку пізнавальних інтересів учнів, інтенсифікації їхньої самостійної діяльності, темпу оволодіння новими знаннями і вміннями, наданню професійній підготовці фахового та особистісного спрямування.

Комплексний підхід до навчально-методичного забезпечення підготовки майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел передбачає створення такого комплексу засобів навчання, який би системно й якісно реалізував освітню, виховну та розвивальну цілі педагогічного процесу, а також на основі дидактичних функцій і можливостей забезпечував ефективну діяльність викладачів, майстрів виробничого навчання, учнів під час викладання й вивчення теоретичних і практичних основ професійно-художньої діяльності.

До комплексу навчально-методичного забезпечення професійно-художнього навчання майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел нами віднесено:

1. Навчально-планову документацію: освітньо-кваліфікаційна характеристика випускника ПТНЗ художнього профілю, навчальний план, навчальні програми з теоретичних навчальних дисциплін, виробничого навчання, виробничої практики, плани уроків, перелік навчально-виробничих робіт з професії, засоби контролю навчальних досягнень учнів і критерії кваліфікаційної атестації випускників тощо.

2. Дидактичні засоби:

а) засоби для учнів: підручники, навчальні посібники, опорні конспекти, довідники, словники, збірники задач, лабораторні практикуми, модульні навчальні елементи, комплекти інструкційно-технологічної документації, засоби письмового інструктування, еталонні зразки тощо;

б) засоби для викладача, майстра виробничого навчання: методичні розробки з теоретичних навчальних дисциплін, виробничого навчання,

методичні вказівки, інформаційні матеріали про передовий педагогічний досвід, наочні посібники, тести, контрольні завдання, екзаменаційні білети.

3. Технічні засоби навчання:

а) носії навчальної інформації: проекційна та аудіовізуальна апаратура, комп'ютери, телекомунікації (Internet, електронна пошта тощо), діафільми, відео-кінофільми, комп'ютерні програми тощо.

б) обладнання, інструменти, пристрої, тренажери, на яких учні відпрацьовують професійні навички і вміння.

Проектування навчально-методичного забезпечення розпочинається з розробки його переліку (паспорта) – документа, в якому визначається основи, навчально-планова документація, а також оптимальний набір дидактичних і технічних засобів навчання, необхідних для вивчення навчального матеріалу з кожної теми програми.

Основою для розробки комплексу є загальнодержавна обов'язкова компонента стандарту ПТО та сукупність нормативних документів, що регламентують підготовку кадрів у професійних художніх навчальних закладах:

1. Основні положення державного стандарту професійно-технічної освіти, затверджені постановою Кабінету Міністрів України від 17 серпня 2002 р. № 1135.

2. Державний класифікатор професій ДК-003-2005 [512].

3. Державний перелік професій з підготовки кваліфікованих робітників у професійно-технічних навчальних закладах [92].

4. Професійні характеристики.

5. Стандарти професій.

У розробці комплексу з кожної навчальної дисципліни й виробничого навчання з професій художніх промислів і ремесел важливим є врахування чинників, що визначають зміст професійно-художньої освіти, зокрема художнього виробництва, структури професійної діяльності, моделі особистості майбутнього фахівця.

Розроблення комплексно-методичного забезпечення, як зазначає В. Сопін, має ґрунтуватися також на здійсненні аналізу змісту навчального матеріалу, навчальної програми, наявного підручника, розробці плану уроку; на необхідності використання на уроці засобів навчання у взаємозв'язку з основними компонентами навчального процесу; на виявленні наявних засобів навчання; на визначенні необхідних для розробки засобів навчання; взаємоузгодженні вибраних засобів навчання і створення з них комплексу [423, с.79].

Проектуючи змістові параметри комплексу навчально-методичного забезпечення професійно-художнього навчання ми враховували вимоги художнього виробництва до кваліфікації робітників, якості результатів їхньої діяльності. Це зумовило введення до змісту навчально-методичного забезпечення додаткової навчальної інформації за такими напрямками:

– *економічним*, який сприяє прискореній адаптації учнівської молоді до вимог художнього виробництва, ринку праці конкретного регіону;

– *екологічним*, що спрямований на формування розуміння наслідків шкідливого впливу результатів художньої діяльності на природне середовище конкретної території;

– *мовним*, що сприяє розвитку навичок ділового мовлення, культури міжособистісного спілкування;

– *комп'ютерним*, спрямованим на формування культури інформаційно-комунікаційних технологій, необхідної для оперативної обробки ділової інформації тощо.

Дидактичні вимоги щодо розробки навчально-планової документації нами обґрунтовано у підрозділі 4.3, а отже, більш детально розглянемо **дидактичні й технічні засоби професійно-художнього навчання**, використання яких є важливою умовою модернізації освітнього процесу, створення інформаційно-предметного середовища під час теоретичних і практичних занять у професійних художніх навчальних закладах. Для того, щоб комплекс засобів навчання впливав на успішне розв'язання навчально-виховних й навчально-виробничих завдань, під час його розробки ми прагнули забезпечувати відповідність ергономічним, гігієнічним і екологічним вимогам, а також вимогам безпечного користування.

Крім того, важливо враховувати, як вважає В. Скакун, і економічний чинник. Йдеться, з одного боку, про економічно обґрунтований підхід до планування комплексу засобів навчання з урахуванням масовості й перспективності відповідних професій, змісту навчання, а з іншого – про вибір і створення таких засобів, які давали б змогу успішно реалізувати процес навчання за оптимальних затрат на їх розробку, виготовлення, придбання тощо [410, с. 151].

Розробляючи засоби професійно-художнього навчання, ми враховували їхні **функціональні можливості**:

– *компенсаторності*, що полегшує процес навчання й сприяє досягненню мети з найменшими затратами сил, здоров'я і часу;

– *адаптивності*, зорієнтованій на підтримку умов перебігу процесу навчання, організації самостійних робіт, адекватності змісту понять віковим особливостям учнів, забезпечення наступності знань;

– *інтегративності*, що допомагає розглядати об'єкти або явища як частину і як ціле;

– *управління* процесом засвоєння учнями змісту професійно-художньої освіти.

До *часткових функцій засобів професійно-художнього навчання* належать: інформаційна, системотвірна, функція закріплення і самоконтролю, самоосвіти, координаційна, розвивально-виховна, а також оцінна. Зокрема, остання передбачає розкриття у текстах дидактичних засобів цінності того, що вивчається, а також розробку завдань на оцінку (картки-завдання тощо). Важливе значення мають, на думку С. Батишева, й такі функції засобів навчання: *інструментальна*, зорієнтована на забезпечення конкретних видів діяльності, дій, операцій, досягнення поставленої методичної цілі; *мотиваційна*, спрямована на формування стійкої (зовнішньої) мотивації

навчальної діяльності учнів; *комплементарна* – властивість доповнювати недостаючі ознаки і "працювати" в системі з іншими засобами [488].

Особливу роль у професійно-художньому навчанні відіграє наочно-образне подання інформації, щодо якого Я. Коменський висловив геніальну думку: "Нехай буде для учнів золотим правилом: все, що тільки можна представляти для сприйняття почуттями, а саме: видиме – для сприйняття зором, почуте – слухом, що належить до смаку – смаком, доступне дотику – дотиком. Якщо ж будь-які предмети одночасно можна сприйняти кількома почуттями, нехай вони відразу декількома почуттями і подаються" [166, с. 384].

Формування образів за допомогою засобів навчання має, на думку С. Шапоринського, теоретичне значення: "образ – це сплав видимого і знаного. Останнє не тільки входить до змісту образу, а й визначає те, що береться із видимого. Наочний образ – результат перероблення того, що було відбито, було видиме" [475]. Організація професійно-художнього навчання на основі образів дає змогу максимально концентрувати увагу учнів на предметі навчання, формувати усвідомлене сприйняття навчальної інформації, уявлення та розуміння, що в цілому сприяє їх ефективному засвоєнню.

Засоби професійно-художнього навчання мають виразні ознаки певної педагогічної технології, сценарій організації навчальної діяльності учнів на теоретичних і практичних заняттях з метою забезпечення активної співпраці всіх суб'єктів навчального процесу. З урахуванням цього, здійснюючи підготовку рукописів підручників, посібників та інших видів дидактичних засобів навчання, ми добирали і репрезентувати такий зміст і кількість завдань, які забезпечували б їх мотиваційну і розвивальну функції, сприяли самоосвіті майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел. Особистісно орієнтована модель навчання зумовлює визначальну роль діалогічної співпраці, а також роль співробітництва, а певною мірою й змагальності. У зв'язку з цим у зміст дидактичних засобів професійно-художнього навчання ми вводили елементи діалогу, порівняння, будували завдання таким чином, щоб вони зумовлювали необхідність ділових ігор, дискусій, диспутів.

Винятково важливим дидактичним засобом професійного навчання майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел є *підручник*, який розглядається в педагогічній науці як книга, що містить навчальний матеріал [466, с. 241], засіб обміну інформацією [385, с. 214], а також є інструментом педагогічної технології [98, с.48]. Відповідно до цього дослідники по різному визначають і його функціональні можливості. Зокрема, Д. Зуєв до основних функцій підручника відніс: інформаційну, трансформаційну, інтегративну, системотвірну, координаційну, виховну й розвивальну [130, с. 480–482]. І. Підласий виділяє три дидактичні функції підручника: мотиваційну, інформаційну, контрольно-корегувальну [314], а А. Хуторський – дві: інформаційну і навчальну (самоосвітню) [466, с. 242]. На думку А. Дорофєєва, підручник, як інструмент освітньої технології, відповідно виконує навчальну і виховну функції в їх нерозривній єдності [98, с. 81].

Ураховуючи специфіку професійного навчання майбутніх фахівців

художніх промислів і ремесел, ми дійшли висновку, що підручник із спеціальних дисциплін має виконувати такі функції (рис. 4.6):

- **мотиваційну**, що дає змогу формувати в учнів стійку мотивацію до оволодіння професійною майстерністю, на засадах і традиціях народної творчості й інтерпретованої майстрами-художниками в сучасне декоративно-вжиткове мистецтво;

- **інформаційну**, спрямовану на передавання учням вербальної, образної і знакової інформації, зокрема системи історичних, образотворчих, технологічних знань, досвіду народної творчості, способів професійно-художньої діяльності, прийомів виконання художніх технік і їх використання в оздобленні виробів декоративно-вжиткового мистецтва;

- **евристичну**, що забезпечує учням можливість логічно розв'язувати навчальні завдання, які потребують використання методів дослідницької діяльності, методів пізнання дійсності (розробка творчого проекту, композиція виробу тощо);

- **виховну**, що сприяє вихованню національної свідомості, патріотизму, загальної естетичної і художньої культури, професійно-важливих якостей особистості майстра декоративно-вжиткової творчості;

- **розвивальну**, спрямовану на розкриття творчих можливостей, розвиток художніх здібностей майбутніх майстрів художніх промислів і ремесел і на цій основі забезпечення самоідентифікації, усвідомлення власної самоцінності в художньому і виробничому середовищі;

- **управлінську** – цілеспрямоване управління навчальною діяльністю учнів за допомогою урегульованої кількості навчального матеріалу (розділи, параграфи тощо), його розкриття у різних формах (теоретичні відомості, практичні роботи тощо), а також використання ефективних технічних прийомів оволодіння змістом інформації та її творчої переробки й адаптації до конкретного навчального завдання (шрифти, символи, рисунки тощо);

- **оцінювальну**, сутність якої полягає у здійсненні контролю і самоконтролю за рівнем засвоєння навчальної інформації (контрольні завдання, тести тощо).

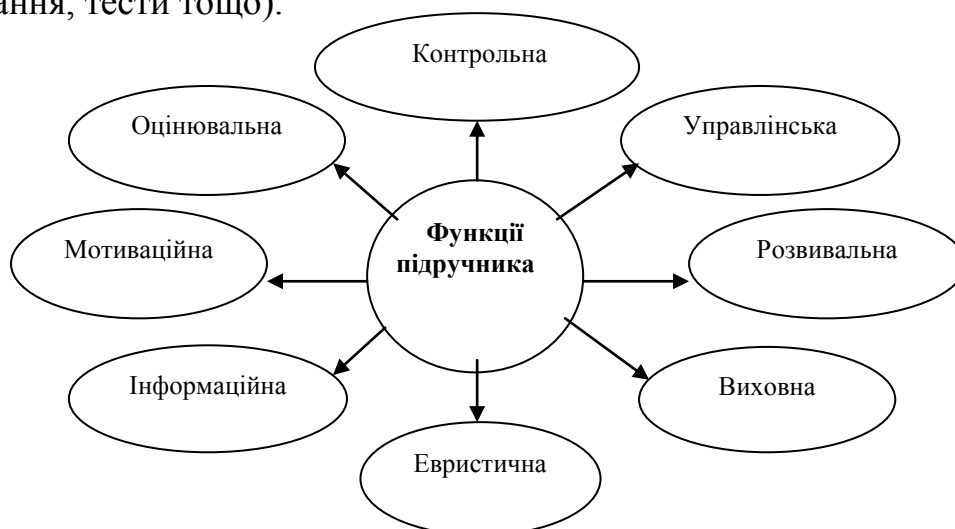

Рис. 4.6. Функції підручника із спеціальних дисциплін художнього профілю

У розробленні змісту підручника особливе значення має його дидактично обгрунтоване структурування. Відомо, що головним компонентом підручника є тексти, які Д. Зуєв поділяє на тексти-описи, тексти-повідомлення, тексти-роздуми, позатекстові допоміжні компоненти [130, с. 480–482]. Водночас А. Хуторський тексти підручника класифікує так: основні тексти (теоретико-пізнавальні, інструментально-практичні), додаткові і пояснювальні тексти [466, с. 244]. На думку А. Дорофєєва, виклад нового матеріалу в підручнику доцільно здійснювати на основі знаково-поняттєвих систем, засвоєних учнями на попередніх етапах освітньої траєкторії до рівня навичок і вмінь продуктивного використання знань, підвищувати смислову інформаційну насиченість тексту, ускладнювати його знаково-символьну вербальну систему (від перших розділів до останніх) [98, с. 79–80].

Створений нами у співавторстві з Г. Пащенко підручник "Технологія вишивки" за редакцією Н. Ничкало для учнів ПТНЗ художнього профілю, коледжів і позашкільних установ структурно складається із **текстів** різного призначення (рис. 4.7) [368].

Дидактичний апарат організації засвоєння навчального матеріалу викладено у змісті кожного параграфу і складається з *текстової* та *графічної* частин. Наприклад, змістом підрозділу 3 – "*Техніки прозоро-рахункової групи*" – передбачено вивчення вишивальних технік, що виконують на тканині полотняного переплетення з підрізанням і витягуванням ниток, розміщених горизонтально "піткання" й збирання голкою у пучки та обкручування вишивальними нитками вертикально розміщених ниток, утворюючи певні узори. До таких технік належать мережки – "прутик", "кольоровий прутик", "черв'ячок", "подвійний прутик", "стовпчик", "гречечка", "вівсяночка", "лучка", "ляхівка", "багаторядна ляхівка", "ляхівка з настилом", "прутик з настилом", "чиста мережка", "безчисна мережка", "шабак", "мережка затяганка", "квадратикова мережка". Для успішного оволодіння учнями цими техніками ми структурували текст підрозділу підручника таким чином: спочатку висвітлювали *навчальну інформацію* щодо технологічних особливостей прийомів виконання конкретної техніки, а потім подавали *таблицю*, в лівій колонці якої визначали поетапність техніки вишивання, відповідно у правій колонці замальовували *графічне зображення* кожного прийому виконання техніки.

Назву кожної вишивальної техніки ми виділили відповідним шрифтом. Наприкінці кожного підрозділу окремими текстами подано *практичні рекомендації* щодо бездефектного виконання кожної вишивальної техніки, *контрольні запитання і завдання, практичне завдання з теми*.

У зв'язку з тим, що структура підручника відповідає навчальній програмі предмета "Спеціальна технологія вишивки", назви підрозділів і практичних завдань здебільшого відповідають назвам навчальних тем. Наприклад, практичне завдання до параграфу 3 – *Техніки прозоро-рахункової групи* – визначено так: "Згідно з технологічними вимогами вишити зразки мережок прозоро-рахункової групи, кожна 10 см завдовжки".

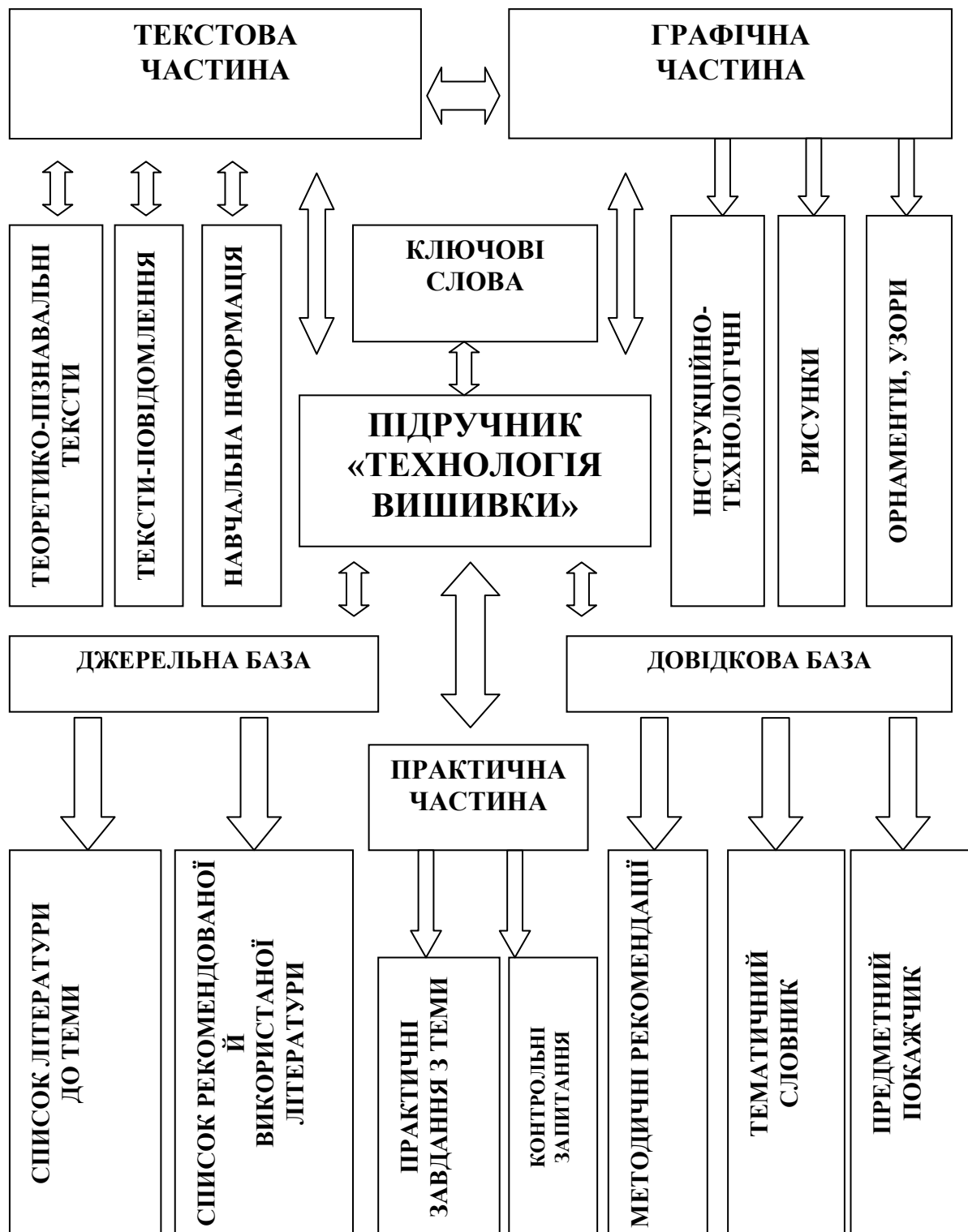

Рис. 4.7. Структура підручника "Технологія вишивки"

У підручнику "Технологія вишивки" до *апарату орієнтування* ми віднесли *ключові слова*, що подаються на початку кожного параграфа, *літературу до теми*, *тематичний словник*, *предметний показчик*, *список рекомендованої та використаної літератури*, *зміст*. У додатках до нього подано *ілюстративний матеріал*, в якому наведено орнаменти із давніх вишитих виробів, зібраних під час етнографічних експедицій, етнографічних практик у музеях народного мистецтва в різних регіонах України, а також

орнаменти, розроблені учнями Грицівського вищого художнього професійного училища №19 Хмельницької області для курсових і дипломних робіт.

Доцільність поданого у цьому підручнику окремого розділу "Основи композиції та технічного малюнка" зумовлюється: по-перше, відсутністю підручника з композиції вишивки, а по-друге, значущістю формування в учнів знань і вмінь з побудови орнаментів, використання мотивів-символів, добору кольорів і найвигідніших їх поєднань у вишивці, зміни величини узору та перенесення його на тканину, перероблення природних форм на декоративні; перезняття або відтворення вишивальних технік на папері (технічний малюнок) тощо у проектуванні, виготовленні й оздобленні виробів вишивальними техніками, починаючи з перших етапів навчання у ПТНЗ художнього профілю.

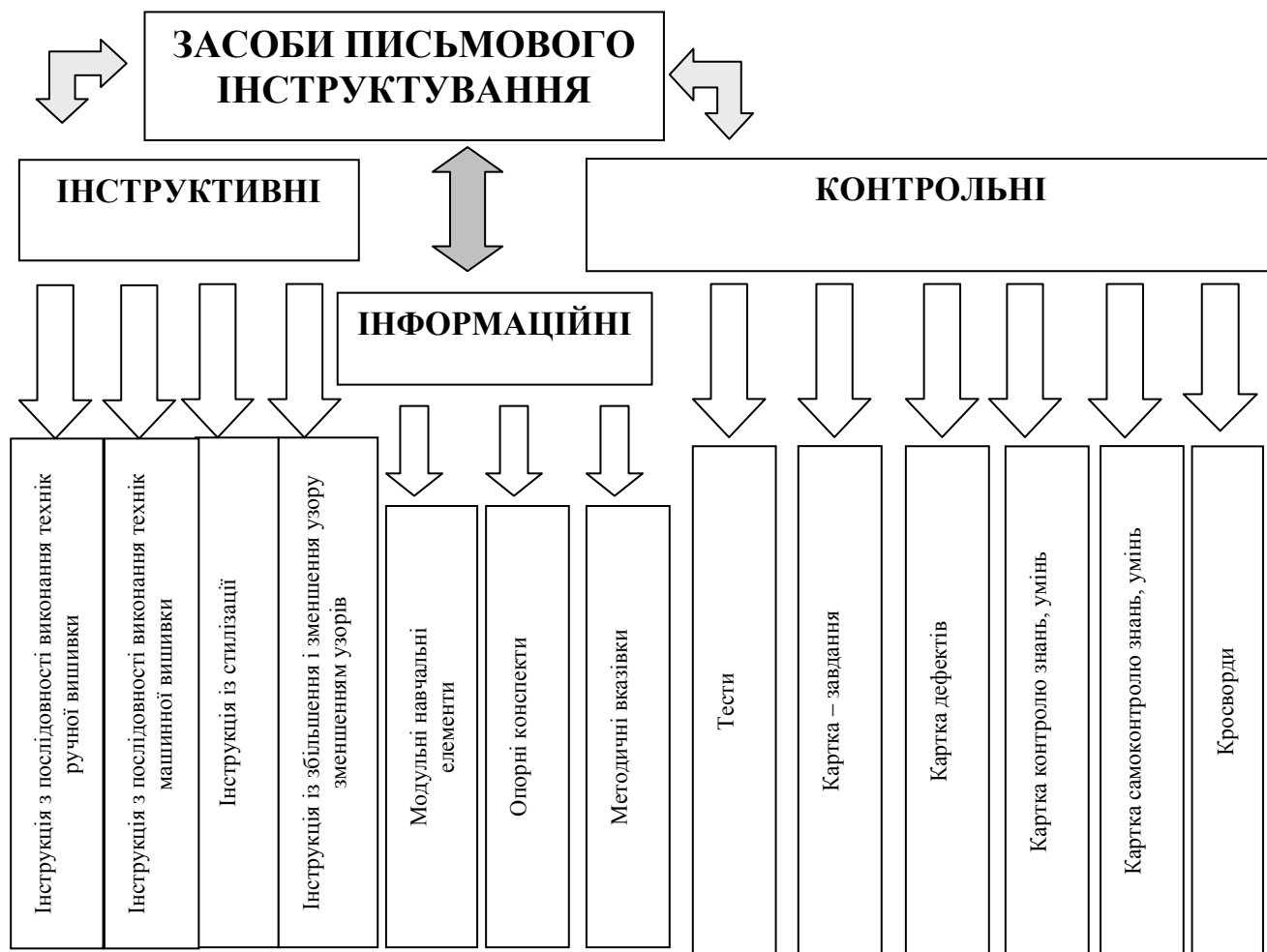
У підвищенні науково-методичного рівня проведення теоретичних і виробничих занять поряд з іншими дидактичними засобами навчання важливу роль відіграють **засоби письмового інструктування**, які сприяють підвищенню самостійності, дисциплінованості, ініціативності, професійності учнів, розвитку творчої фантазії, логічного й художнього мислення. Із таких засобів ми використовували: інструкції різного призначення, картки-завдання, опорні конспекти, дидактичні модулі, навчальні елементи, методичні вказівки, кросворди, тести, систематизовані нами на рис. 4.8.

На етапі формувального експерименту нами розроблено такі **інструкції**: *Інструкція з послідовності виконання технік ручної художньої вишивки; Інструкція з послідовності виконання машинної декоративної гладі; Інструкція із стилізації; Інструкція із збільшення і зменшення узору*. Вони використовувалися під час проведення лабораторно-практичних робіт, самостійної роботи учнів, перевірки знань і професійних навичок і вмінь.

Зазначимо, що в усіх видах інструкцій поряд з текстовою інформацією обов'язково були представлені графічні зображення прийомів операцій, а в окремих випадках і відшитий зразок самої техніки, що додавався до інструкції.

Ураховуючи те, що на уроках із загальнохудожніх і спеціальних дисциплін, виробничого навчання викладач і майстер не тільки подають навчальний матеріал, але й контролюють його засвоєння, для них ми розробили різні види **карток**. Так, для контролю засвоєння учнями робочих прийомів виконання технік ручної та машинної вишивки розроблялися **картки-завдання**, в яких формулювалося завдання, наприклад, назвати техніки машинної ажурної вишивки, пояснити технологічну послідовність їх виконання. Поряд із текстовою інформацією у картці-завдання ми пропонували рисунки цих технік [361, с. 105].

Для формування в учнів навичок, умінь і культури самоконтролю за якісним виконанням практичних робіт використовувалися **картки дефектів**. Їх особливість полягає в тому, що в них наведені можливі дефекти, які можуть виникнути під час виконання конкретної художньої техніки, вказані причини, а також прийоми технологічного усунення, шляхи запобігання їх виникненню.

Рис. 4.8 Засоби письмового інструктування майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел

Тематична атестація учнів здійснювалася за допомогою **карток контролю**, в яких подавали контрольні завдання, спрямовані на виявлення рівня професійних знань, навичок і вмінь з якісного і послідовного виконання прийомів оздоблення виробів декоративно-вжиткового призначення. Система **контрольних завдань** розроблялась нами диференційованою, щоб вони охоплювали всі операції на заданому рівні узагальнення професійних знань і вмінь. Як правило, контрольні завдання добирали таким чином, щоб вони не збігалися з тими завданнями, які учні виконували вже у процесі навчання. Знання і вміння оцінювалися нами відповідно до критеріїв, зазначених у картці контролю і розроблених на основі змісту завдань, норми часу та технологічних вимог до їх виконання. Наприклад, для оцінювання навчальних досягнень майбутніх вишивальниць з теми "Оздоблення виробів прозорорахунковими техніками" ми використовували карти контролю [361, с. 75–76].

Для проведення кваліфікаційної атестації учнів з професій художніх промислів і ремесел ми розробляли **картки-завдання на пробну роботу**, в яких враховували норму часу на виконання завдання, його складність, вимоги до якості виконання виробу. Відповідно до рівня тарифікаційного розряду картки-завдання розроблялися диференційовано, що давало змогу учням самостійно обирати рівень кваліфікаційної атестації. Наприклад, картка-завдання на пробну роботу з ручної вишивки на 3 розряд вміщувала таке

завдання: оздобити серветку технікою "качалочкова лиштва"; норма часу – 12 годин; вимоги: а) розмір серветки 35х35 см.; б) правильно дібрати кольори і розмістити узор на серветці; в) якісно виконати прийоми "качалочкової лиштва", а також додаткової техніки "штапівка"; г) якісно обробити краї виробу, здійснити остаточну обробку серветки. До картки додавався зразок узору, який необхідно виконати на серветці [361].

Ефективним засобом перевірки учнями власних результатів навчальних досягнень є **картки самоконтролю**, що використовувалися на уроках теоретичного і виробничого навчання, а також під час тематичного оцінювання знань і вмінь.

До письмових засобів перевірки рівня навчальних досягнень учнів ПТНЗ художнього профілю належать і **тести**, у розробці яких ми враховували репродуктивний і продуктивний характер навчальної діяльності майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел, а також дидактичні вимоги до змісту тестових завдань – валідність, простота, однозначність, зрозумілість, надійність тощо.

Як показують результати формувального експерименту, найбільшої популярності серед учнів і педагогів набули тести на розпізнання, класифікацію, підстановку, конструктивний тест, тести у вигляді типових і нетипових завдань, тест для самоперевірки знань. Оцінювання навчальних досягнень за результатами тестування здійснювалося за такими критеріями: учень, який відповів або ж виконав завдання менше, ніж на 50 % питань, одержує оцінку "незадовільно", на 60–65 % – "задовільно", на 80–85 % – "добре", на 90–100 % – "відмінно". За підсумками тестування ми аналізували одержані результати, зокрема виявляли відсоток учнів, які вільно орієнтуються у технологіях оздоблення виробів декоративно-вжиткового мистецтва, видах композиційної побудови орнаментів, локальних особливостях художніх промислів і ремесел, які вони вивчають. Результати аналізу відповідей учнів на тести враховувалися під час корегування змісту і методик вивчення загальнохудожніх і спеціальних дисциплін, виробничого навчання для того, щоб рівень знань і вмінь майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел був не менше 80–85 %.

Для перевірки знань, навичок і вмінь з теоретичних дисциплін і виробничого навчання, особливо за підсумками вивчення змісту навчальної теми ми використовували **кросворди**, які розробляли на засадах міжпредметних зв'язків. Наприклад, для заняття з навчальної дисципліни "Спеціальна технологія" нами було підготовлено кросворди, розв'язання яких передбачало наявність в учнів знань із предметів "Матеріалознавство", "Обладнання".

Підвищенню якості професійно-художнього навчання учнів на засадах самостійності сприяє використання **дидактичних модулів**. Окремий дидактичний модуль вміщує **навчальні елементи**, кількість яких залежить від складності модуля. У зв'язку з тим, що модульні навчальні елементи зі спецпредметів передбачають логічно завершений блок інформації, вони можуть бути розраховані на 2–4 заняття і більше, але так, щоб навчальний

елемент вивчався упродовж одного дня. Їх використання значно підвищує активність учнів на уроці. Це пояснюється тим, що кожний учень має перед собою попередньо розроблений викладачем навчальний елемент, в якому визначено мету і завдання кожного етапу навчання, викладено суть теоретичних знань і графічне зображення технічного малюнка, здійснено стилізацію візерунків, показано план виконання вишивальних швів. Завдяки цьому зростає значення самостійної роботи учнів у розв'язанні проблемних ситуацій, тестів, технологічних задач, контрольних завдань тощо. Наприклад, для оволодіння дидактичним модулем "Поверхнево-нашивні рахункові техніки" майбутні вишивальниці вивчають навчальні елементи з усіх головних вишивальних технік цієї групи [361, с. 121–124].

Методика розроблення навчальних елементів реалізується упродовж кількох етапів. Спочатку ми визначили мету і кваліфікаційні вимоги: що має знати і вміти учень, оволодівши цим матеріалом. Наприклад, для освоєння техніки "штапівка" учень має **знати** у повному обсязі технологію виконання цієї техніки та її орнаментацию – стилізацію і послідовність побудови; особливості розкольоровки техніки "штапівка" та її поєднання з іншими техніками вишивки; регіональні особливості; дефекти, які можуть виникнути під час виконання, способи їх усунення та попередження; а також **уміти** застосовувати техніку "штапівка" для оздоблення різних виробів; виконувати прийоми стилізації та побудову орнаменту; виконувати штапівку, рахуючи нитки тканини; виявляти та виправляти дефекти. Після цього у таблиці визначалися інструменти й матеріали, необхідні для організації роботи учнів на уроці – набір голок, олівець, ножиці, п'яльця, тканина полотняного переплетення, нитки. В основній частині навчального елемента стисло викладався теоретичний матеріал з відповідними замальовками, а також визначали перелік тестів, задач і проблемних ситуацій для закріплення кожного питання. Під час занять ми привертали увагу учнів до того, що для опрацювання визначеного елемента необхідно спочатку вивчити теоретичний матеріал, який розкриває регіональні особливості техніки "штапівка", її застосування, різновиди орнаментации, способи розміщення стібків в узорі, технологію виконання.

Для закріплення нових знань ми використовували такі запитання:

- В якому етнографічному регіоні України набула розповсюдження техніка "штапівка"?
- З якими техніками вишивки поєднують "штапівку"?
- Який вигляд має вишивка "штапівкою" з виворотного боку?
- За принципом якого шва виконують "штапівку".

Після цього ми пропонували учням практичні роботи із стилізації та побудови орнаменту для техніки "штапівка", до яких можна віднести такі: перероблення рослинного елемента у декоративний мотив (малюнок у лініях); побудова лінійного орнаменту із вибраних елементів декоративного мотиву; стилізація одержаного орнаменту для техніки "штапівка"; замальовування орнаменту на сітківці.

Важливим етапом розробки навчального елемента є добір практичних завдань виробничого характеру, наприклад, виконання відшивки технікою "штапівка" згідно з вимогами інструкційно-технологічної картки, в якій вказано довжину зразка (10 см), графічно показано способи закріплення вишивальної нитки й послідовність виконання горизонтальних стібків згідно з малюнком, а також наклеєно еталонний зразок відшивки.

Для виявлення дефектів і встановлення причин їх появи під час виконання вишивки технікою "штапівка" додатково пропонували картку дефектів, а також перелік запитань, за якими перевіряється рівень осмислення учнями знань:

- Який рахунок ниток тканини необхідно визначити для виконання техніки "штапівка"?

- Як не допустити стягування тканини вишивальною ниткою?

- Чому утворюються просвіти тканини між стібками?

- Коли утворюються прямі стібки різної величини? Як це виправити?

Для закріплення учнями нових знань ми планували їм роботу над алгоритмами пошуку дефектів у готових зразках вишивки. Вивчивши такий модульний навчальний елемент, вони не тільки вміють виконувати техніку "штапівка", а й можуть творчо її використовувати в оздобленні виробів різного асортименту.

Аналіз результатів використання дидактичних модулів у професійно-художньому навчанні дав змогу дійти висновку про рівень успішності кожного учня навчальної групи. Лише опрацювання і засвоєння всіх модулів дає викладачу можливість атестувати кожного учня з відповідної дисципліни. Розробка дидактичних модулів сприяє розвитку пізнавальної самостійної діяльності учнів в позаурочний час. Самостійну роботу учнів над дидактичними модулями в позаурочний час ми організовували як у навчальних кабінетах, так і читальних залах бібліотек, в яких знаходяться матеріали дидактичних модулів з усіх навчальних дисциплін.

Упровадження дидактичних модулів у навчально-виховний процес ПТНЗ художнього профілю сприяє підвищенню рівня інтересу, творчості учнів у ході вивчення навчального матеріалу. За нашими спостереженнями, це приводить до зменшення пропусків уроків без поважних причин, систематичного опрацювання програмного матеріалу, сприяє удосконаленню знань, навичок і вмінь з професії.

Їх творче використання спонукає педагогів до розробки міні-підручників, котрі стають співавторами у створенні навчальної літератури, розвиваючи й методично збагачуючи проекти навчального процесу, які виконують функції підручника для учнів і викладачів. Основою міні-підручників є принцип сюжетно-композиційної побудови дидактичних матеріалів. Учням пропонуються завдання різного спрямування: розвивальні, тестові, пізнавально-ігрові, дослідження, спостереження, робота з алгоритмами, таблицями тощо. Комплекс таких завдань сприяє формуванню інтересу до навчання загалом і конкретного предмета зокрема.

До важливих засобів письмового інструктування учнів ПТНЗ художнього

профілю належать **методичні вказівки**. У ході дослідження нами були розроблені й апробовані методичні вказівки щодо виконання майбутніми фахівцями художніх промислів і ремесел **курскових і дипломних робіт**. Методичні вказівки містять вимоги до оформлення пояснювальних записок, виконання графічної частини, а також виготовлення та оздоблення готового виробу декоративно-вжиткового призначення [361].

У ПТНЗ художнього профілю широко використовуються такі **технічні засоби**: *проекційна апаратура*, що забезпечує демонстрацію діапозитивів, діафільмів, відеофільмів; *комп'ютери* з відповідними навчальними програмами, що дають змогу здійснювати композиційну побудову орнаментів й проектів витворів декоративно-вжиткового мистецтва, вивчати теоретичні основи професії. Не менш важливими є ті технічні засоби, якими обладнано робоче місце учня, особливо на уроках виробничого навчання.

У ході дослідження нами було розроблено й апробовано перелік засобів навчання та обладнання, які необхідно мати в навчальних кабінетах і майстернях для підготовки вишивальниць. Так, для проведення практичних занять з ручної і машинної вишивки потрібно мати: робочі столи для ручної вишивки, стільці з сидінням та підставкою для ніг; вишивальні машини "1022", "МВ-50", "Мінерва" та інші; стіл для розкрою тканин, нанесення трафарету, монтування вишитих виробів; прасувальну дошку для волого-теплових робіт; умивальник; пристрій для розмотування муліне, п'яльця, наперстки, голки, викрутки, маслянку, діркопробивач тощо [361].

Важливою складовою комплексу навчально-методичного забезпечення професійно-художнього навчання майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел є **стенди**, на яких висвітлені кваліфікаційні характеристики, правила техніки безпеки, художні проекти, еталонні зразки вишитих виробів, вимоги до перевірних, пробних, курсових, дипломних робіт тощо; **поурочні папки** з планами уроків, переліком практичних завдань, інструкціями, картками різного призначення, тестами, опорними конспектами тощо; **довідники; ілюстровані альбоми** тощо. Так, для вивчення основ композиції і кольорознавства у кабінеті з композиції має бути комплекс навчально-методичного забезпечення у вигляді **стендів**: принципи організації композиційної рівноваги на площині; виразні засоби композиції; колір у композиції; контрасти форм; принципи утворення орнаментальних композицій, стилізація природних та декоративних форм у техніки вишивки; зменшення та збільшення малюнків; дипломне проектування, а також *проектів* з ручної і машинної вишивки; альбомів з орнаментами і технічними малюнками різних видів для ручної і машинної вишивки; комплектів тестів, контрольних завдань та критеріїв оцінювання знань з кожної теми; зразків давніх вишитих виробів, учнівських робіт; підручників; технічних засобів навчання; поурочних папок з планами уроків, опорними конспектами тощо.

У кабінеті **рисунку і живопису** окрім стендів (перспектива; малюнки геометричних тіл; малюнок голови; пропорції фігури людини; пейзаж) мають бути: плакати (прийоми виконання натюрморту; схема голови; послідовність побудови фігури та ін.), комплект творчих завдань з рисунка і живопису,

гіпсові фігури, чучела птахів, звірів, зразки давнього народного одягу, зразки натуральних тканин і виробів для складання натюрмортів, зразки репродукцій картин видатних художників, мольберти, картини професійних художників, кращі роботи учнів, вимоги до тематичних робіт і критерії їх оцінювання, тести, контрольні завдання, поурочні папки з опорними конспектами, картками-завданнями тощо, технічні засоби, підручники, ілюстративний матеріал тощо.

Отже, комплекс навчально-методичного забезпечення сприяє досягненню необхідного рівня професійної компетентності майбутніми фахівцями художніх промислів і ремесел, а також підвищенню рівня педагогічної майстерності викладачів і майстрів виробничого навчання. Адже викладачі і майстри виробничого навчання в процесі педагогічної діяльності оволодівають уміннями обґрунтовано планувати і розробляти необхідну кількість засобів навчання на кожну тему уроку навчальної програми з професії або предмета.

Педагоги професійної школи мають змогу оволодіти методикою розробки засобів комплексно-методичного забезпечення під час проведення відкритих уроків, засідань шкіл передового досвіду, шкіл педагогічної майстерності, семінарів, семінарів-практикумів, а також на курсах підвищення кваліфікації, які проводяться при регіональних навчальних, науково-методичних центрах професійно-технічної освіти тощо.

Формуванню вмінь проектувати засоби навчання сприяє і проведення в ПТНЗ художнього профілю планових заходів, зокрема виставок комплексно-методичного забезпечення, конкурсів на кращу розробку засобів навчання, презентацій сучасних засобів навчання в рамках предметних тижнів тощо. Дидактично обґрунтоване використання засобів навчання спрямовує увагу учнів на сприйняття навчального матеріалу, а також позитивно впливає на ефективність забезпечення самостійного виконання ними завдань, ефективність контролю за процесом засвоєння знань, формування навичок, умінь і набуттям первинного досвіду фахової діяльності.

Висновки до четвертого розділу

Проблеми педагогічного цілевизначення в організації професійної підготовки майбутніх фахівців, для художніх промислів і ремесел були і залишається предметом наукового пошуку вчених і педагогів-практиків.

Загальна мета професійної освіти охоплює часткові цілі, зокрема: виховання особистості майбутнього фахівця, який усвідомлює свою належність до українського народу, сучасної європейської цивілізації, орієнтується в реаліях і перспективах соціокультурної динаміки, підготовлений до життя і праці у світі, що змінюється; підготовка конкурентоспроможних на ринку праці кваліфікованих робітників, здатних до творчої праці, професійного розвитку, освоєння та впровадження сучасних виробничих технологій, що визначено Національною доктриною розвитку освіти.

У контексті гуманістичної й особистісно орієнтованої та суб'єктно-діяльнісної парадигми освіти загальна мета професійно-художнього навчання

є комплексною і включає в себе компетентнісну, освітню, виховну і розвивальну ціль, кожна із яких передбачає комплекс стратегічних цілей. Досягнення кінцевої мети професійно-художнього навчання – формування кваліфікованого фахівця художніх промислів і ремесел як суб'єкта професійної діяльності – реалізується на основі досягнення окреслених цілей на всіх рівнях.

Доведено, що якісна організація навчання ґрунтується на врахуванні основних положень дидактичних принципів – єдності навчання й виховання, науковості, зв'язку теорії з практикою, випереджувального характеру освіти, інтеграції, систематичності, послідовності, наступності, індивідуального та диференційованого підходу, наочності, професійної мобільності, творчого підходу до оволодіння професійними компетенціями. Водночас, враховуючи специфіку професійно-художньої діяльності майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел, в організації професійно-художнього навчання доцільно враховувати принципи народного мистецтва – традиційності, наслідування в засвоєнні художнього досвіду, єдності колективної й індивідуальної творчості, регіональності, поєднання функціонального та декоративного, єдності змісту і форми витворів народного мистецтва.

Теоретично обґрунтовано дидактичні вимоги до організації навчально-виробничого процесу в ПТНЗ художнього профілю. Якість професійно-художнього навчання залежить від випереджувального підходу до вивчення теоретичних дисциплін, зокрема загальнохудожніх і спеціальних навчальних дисциплін стосовно виробничого навчання, що досягається завдяки чіткому чергуванню теоретичного і виробничого навчання.

Важливою умовою ефективності цього процесу є формування у майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел навичок і вмінь самостійної навчальної діяльності. Теоретично обґрунтовано компоненти самостійної професійно-художньої діяльності – художньо-мотиваційний, творчо-проектувальний, технологічно-виконавчий, художньо-результативний, виставково-презентаційний, які надають майбутньому фахівцеві можливості якнайкраще організувати і забезпечити професійно-художню діяльність.

Здійснено відбір і структурування пізнавальних професійно-важливих умінь: сприймати, аналізувати предмети і явища навколишнього світу; образно і творчо мислити; спостерігати і виконувати навчальну постановку; перетворювати природні форми в декоративні; створювати композицію художнього виробу; художньо оздоблювати і виконувати вироби; здійснювати самоконтроль результатів діяльності.

Теоретично обґрунтовано комплекс навчально-методичного забезпечення професійно-художнього навчання, що дає змогу досягти високої якості професійної підготовки майбутніх фахівців завдяки використанню наочності, доступного навчального матеріалу, розвитку пізнавальних інтересів учнів та інтенсифікації їхньої самостійної роботи, темпу оволодіння новими знаннями, навичками й уміннями тощо. До комплексу засобів професійно-художнього навчання нами віднесено: програмне та інформаційне забезпечення, алгоритми діяльності, засоби навчання.

РОЗДІЛ 5

МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ДІЯЛЬНОСТІ ПЕДАГОГІВ ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ ХУДОЖНЬОГО ПРОФІЛЮ

5.1. Методологічна культура педагогів професійно-технічних навчальних закладів художнього профілю

Цільові орієнтири професійно-художньої освіти на розвиток особистості майбутнього фахівця та формування його здатності до самореалізації, приведення результатів професійної підготовки у відповідність до вимог народних художніх промислів зумовлюють необхідність здійснення діяльності педагогами ПТНЗ художнього профілю на інноваційних засадах. Результати проведеного нами констатувального експерименту показали, що рівень знань педагогів методології педагогіки та методологічних засад підготовки майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел не забезпечує повною мірою впровадження в освітній процес інноваційних технологій. Це, насамперед, стосується педагогів з освітою за галузевим профілем підготовки робітничих кадрів, які не мають базової психолого-педагогічної освіти. Недостатній рівень методологічної культури спостерігається й у педагогів зі стажем педагогічної роботи до 5 років.

Зокрема, педагоги-викладачі і майстри виробничого навчання, на жаль, не достатньо орієнтуються, як показують результати нашого дослідження, в концепціях розвитку професійної і, зокрема, професійно-художньої освіти, в питаннях організації процесу професійно-художнього навчання з урахуванням сучасних педагогічних досягнень, принципів і методів проектування й управління професійною підготовкою майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел тощо. Як показало вивчення, більшість із них навчають учнів без урахування їхніх індивідуальних можливостей, запитів, потреб і перспектив розвитку. Педагоги зі стажем роботи понад 10 років, які систематично підвищували рівень знань з педагогіки і психології, інших галузей знань, виявляють творчий підхід до організації процесу професійно-художнього навчання: вони вміють визначати цілі навчання та виховання учнів і спрямовувати їх навчально-пізнавальну діяльність на розвиток художнього мислення, вмінь створювати власні проекти та їх презентувати, аргументувати цінність, планувати своє професійне зростання тощо. Отже, без методологічних знань неможливо досліджувати проблеми розвитку системи професійно-художньої освіти, науково обгрунтовано розробляти і запроваджувати інноваційні підходи до підготовки майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел у ПТНЗ художнього профілю [360].

Методологія педагогіки, як наголошує С. Гончаренко, *включає*: а) вчення про структуру і функції педагогічного знання; б) вихідні, ключові педагогічні положення (теорії, концепції, гіпотези), які мають загальнонауковий смисл; в) вчення про логіку і методи педагогічного дослідження; г) вчення про способи використання одержаних знань для

вдосконалення практики [73, с. 500]. Водночас вчений застерігає, що до методології педагогіки не потрібно відносити загальні положення, які й так є обов'язковими орієнтирами для науки і практики, особливо ті, що не містять конкретної інформації про використаний науковий підхід, не допомагають розкрити та пояснити його суть.

Для визначення місця методології педагогічної науки в загальній системі методологічного знання потрібно враховувати, на думку В. Краєвського, зміст усіх її рівнів: перший – філософські знання; другий – загальнонаукова методологія (системний і діяльнісний підхід, характеристика наукових досліджень, їх етапи й елементи: гіпотеза, об'єкт і предмет дослідження, цілі, завдання); третій – конкретно-наукова методологія (сукупність методів, принципів дослідження і процедур); четвертий – методика і техніка дослідження [180, с.13]. Отже, методологічну культуру В. Краєвський розглядає як культуру мислення, засновану на методологічних знаннях, необхідною складовою якої є рефлексія. До її змісту він відносить методологічну рефлексію (уміння аналізувати власну педагогічну діяльність), здатність до наукового обґрунтування, критичного осмислення і творчого застосування концепцій, форм, методів пізнання, управління, конструювання [180, с. 14].

У зв'язку з цим усвідомлення необхідності методологічної культури спонукає педагогів ПТНЗ художнього профілю до більш глибокого пізнання сутності своєї педагогічної діяльності, й на цій основі – до досягнення нових результатів у професійній підготовці майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел.

Методологічна культура педагогів професійної школи включає в себе фундаментальні наукові знання, що забезпечують пізнання етнокультурних і художньо-творчих процесів, розвиток креативного мислення на противагу технократичному, яке притаманне більшості з них. Це пов'язано, насамперед, із технологізацією навчально-виховного процесу, стандартизацією змісту професійно-художньої освіти, алгоритмізацією навчально-виробничої діяльності учнівської молоді.

Важливо розвивати у педагогів теоретичне і практичне мислення на засадах концепції суб'єктності та суб'єктно-діялісного підходу до професійної підготовки майбутніх фахівців у системі професійно-художньої освіти. Так, володіння теоретичним мисленням дає можливість педагогам розмірковувати, узагальнювати свої знання, об'єднувати їх в систему професійно-педагогічних дій на основі відповідного аналізу. У тих педагогів професійно-художньої школи, які володіють методологічною культурою, зростає здатність до творчого пошуку, системного пізнання явищ і процесів, що відбуваються в суспільстві і природі, а також до культуротворчого суб'єкт-суб'єктного діалогу в навчальному процесі.

Науковий інтерес становить обґрунтована В. Смікал концептуальна ідея формування світоглядної культури майбутніх педагогів під час спілкування з мистецтвом, а також виявлені педагогічні умови ефективності цього процесу (зовнішні і внутрішні) та етапи формування світоглядної культури

майбутнього педагога (ціннісно-орієнтаційний; комунікативний; оцінно-інтерпретаційний; контрольно-оцінний) [416, с. 5].

Провідними у системі ціннісних орієнтацій педагогів професійно-художньої школи є, насамперед, ті, що мають професійну спрямованість і сприяють усвідомленню ключових мотивів педагогічної діяльності, а також формуванню у них моральної стійкості та психологічної готовності до розв'язання складних завдань професійно-педагогічної діяльності. До універсальних ціннісних орієнтацій доцільно віднести творчий пошук, вартісне осмислення та оцінювання результатів професійної діяльності, вільний вибір шляхів життєдіяльності. Отже, гуманістичний характер діяльності педагога-художника зумовлює необхідність його обізнаності не тільки в питаннях професійно-художньої підготовки кваліфікованих робітників, а й оволодіння загальнолюдськими цінностями, осмислення цінності особистості взагалі. Низький рівень сформованості ціннісної свідомості педагога негативно позначається на результатах навчання та виховання учнівської молоді. І навпаки, високі ціннісні орієнтації, дають педагогові можливість включатися в активний обмін думками, взаємозбагачувальний діалог, що, безумовно, підвищить результати самореалізації та самоактуалізації в педагогічній і професійно-художній діяльності, допоможе приймати оптимальні педагогічні рішення тощо [356].

Зауважимо, що гуманістичні цінності, до яких В. Сластьонін відносить загальнолюдські, духовні, практичні, особистісні, створюють фундамент професійної культури педагога. При цьому практичні цінності вчений розглядає як способи педагогічної діяльності, педагогічні технології і перевірені практикою освітньо-виховні системи [414, с. 93].

Отже, наявність ціннісних орієнтацій дає можливість педагогам ПТНЗ художнього профілю усвідомлювати свою особистісну, суб'єктну та фахову цінність, порівнювати власні цінності з цінностями колег, учнів, діяти й організовувати навчальну діяльність на цій основі, аналізувати поведінку і вчинки суб'єктів професійно-педагогічної і навчально-виробничої діяльності на основі гуманістичних і професійних цінностей, забезпечувати самовизначення учнівської молоді в соціальному, особистісному, моральному та професійному аспектах. З огляду на це, заслуговують на увагу рекомендації О. Кривошеєвої щодо створення педагогічних умов формування професійної етики майстрів виробничого навчання, особливостями яких є: забезпечення наступності, етичної компетентності, єдності професіоналізму та моральності, врахування впливу середовища та впливу особистості майстра виробничого навчання на саморозвиток тощо [188, с. 63]. У цьому контексті важливо враховувати систему принципів, запропонованих М. Нікітіною, а саме: єдність особистісного і професійного розвитку педагога; інтеграція філософського, психологічного, педагогічного знання в єдину духовну антропологію; комплементарність і компаративність, надлишковість ціннісної інформації; єдність свідомості та діяльності [259, с. 65–70].

У формуванні методологічної культури важливим є розуміння педагогами сутності освітніх парадигм, які являють собою сукупність

теоретичних і методологічних передумов, що визначають конкретне наукове дослідження, втілюване в педагогічній практиці. Більш уточнене визначення поняття парадигми дає В. Краєвський, вважаючи, що це – "модель наукової діяльності як сукупність теоретичних стандартів, методологічних норм, цінність критеріїв" [180, с. 133].

До провідних парадигм належать когнітивна й особистісна. Когнітивна парадигма професійно-художньої освіти ґрунтується на проектуванні навчальної діяльності, відображенні в навчальних програмах, підручниках, навчальних і методичних посібниках стану наукового знання, способів оволодіння ним, тобто інформаційне забезпечення процесу професійно-художнього навчання майбутніх фахівців, способів засвоєння теоретичних знань, видів професійної діяльності. Згідно з цією парадигмою учень виступає як суб'єкт процесу навчання, здатний до самостійних дій, розуміння навчального матеріалу тощо.

Особистісно орієнтована парадигма професійно-художньої освіти спрямована на розвиток особистості учня й пов'язана з розробленням способів реалізації особистісно орієнтованих цілей навчання і виховання, а отже, зумовлює необхідність зміни стилю взаємодії між педагогами і учнями, розвиток в останніх таких якостей, як самостійність, повага до загальнокультурних цінностей, народних традицій, до людей і власне до себе тощо. В основу професійно-художньої освіти покладено чітку функціональну спрямованість, а саме: підготувати учнів до професійно-художньої діяльності, у професійно-художній освіті важливо враховувати цілі функціональної парадигми, зумовлені соціально-економічними вимогами, з одного боку, та особистісним і суб'єктним розвитком фахівця – з другого [123, с. 169].

Педагоги ПТНЗ художнього профілю, мають бути обізнані з тими змінами, що відбуваються в теорії навчання і виховання, особливо в процесах формування успішності фахівця в умовах сучасного ринку праці, його кар'єрних цінностей. На цей процес впливають такі *парадигми*:

а) *культурна*, в основу якої покладено цінності культуровідповідної освіти, спрямованої на активне освоєння учнями способів поведінки й діяльності, творчої взаємодії та співробітництва, культурний розвиток і самореалізацію в мистецькому середовищі;

б) *соціокультурна*, що зумовлює необхідність оволодіння професією як культурно-історичною моделлю діяльності людини;

в) *соціо професійна*, згідно з якою професіоналізм діяльності виступає важливою умовою соціального захисту випускника ПТНЗ художнього профілю, його конкурентоздатності на ринку праці;

г) *суб'єктно-діяльнісна*, що інтегрує сукупність ідей щодо формування високого рівня професіоналізму й творчості на основі створення умов, які забезпечують розвиток особистості фахівця художніх промислів і ремесел, як творчого суб'єкта професійно-художньої діяльності, з урахуванням результатів самооцінки власних можливостей, задоволення особистих потреб у професійному становленні, самореалізації та самоактуалізації.

Сучасний педагог професійно-художньої школи має бути підготовлений до діяльності в умовах реалізації компетентнісної парадигми, спрямованої на розвиток особистості майбутнього фахівця, випереджувальне оновлення змісту і форм навчання, художньо-естетичне виховання, соціалізацію в освітньо-культурному й професійному середовищі. Тому дуже важливо, щоб у них було сформоване глобальне, поліфункціональне і толерантне мислення, комунікабельність, готовність до особистісного і професійного самовизначення в умовах полікультурної взаємодії.

Рівень методологічної культури педагогів професійних-художніх навчальних закладів залежить і від глибокого розуміння ними основних положень сучасних дидактичних концепцій, згідно з якими головна мета професійно-художньої освіти полягає в реалізації і самореалізації особистісного потенціалу майбутнього фахівця, зумовлених його освітніми запитами й соціальними вимогами. У зв'язку з цим в організації процесу професійно-художнього навчання важливими для педагогів є знання про сучасні дидактичні підходи: особистісний (А. Петровський, Л. Фрідман [461] та ін.); культурологічний (О. Асмолов [18], П. Гуревич [83], В. Зінченко [126], М. Каган [144], В. Розін [379] та ін.); діяльнісний (В. Давидов [86], О. Леонтьєв [211], С. Рубінштейн [384] та ін.); цілісний (Ю. Бабанський [20]); технологічний, творчий, інноваційний (В. Загв'язинський [111], М. Поташнік [327], П. Підкасистий [310] та ін.); суб'єктно-діяльнісний (І. Бех [32], А. Брушлинський [41], В. Рибалка [374], А. Макаренко [227], В. Сухомлинський [429], К. Ушинський [451 та ін.).

Реалізація інноваційних підходів до організації професійної підготовки майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел потребує сформованості у педагогів умінь визначати цілі, розрізняти їх, диференціювати в різних видах навчальної діяльності учнів. Адже, як зазначає Т. Левченко, відсутність чітких цілей призводить до невизначеності стратегії і пошуку конкретних методичних прийомів, форм роботи, способів досягнення цілей [208, с. 85]. Цілі мають комплексний характер – розвивальний, освітній і виховний, що реалізується на таких етапах: 1) цілевизначення; 2) ціледійснення; 3) цілествердження [8].

Етап цілевизначення характеризується тим, що педагог трансформує державні цілі, які стоять перед системою підготовки робітничих кадрів, у педагогічні. За допомогою вибору засобів їх реалізації він впливає на формування учня із об'єкта виховання в суб'єкт самовиховання, саморозвитку, навчальної та майбутньої професійної діяльності. Згідно з цим забезпечується якісне планування етапів оволодіння учнями знаннями, навичками й уміннями, вибір найбільш раціональних методів і форм діяльності, засобів навчально-методичного забезпечення тощо.

Етап ціледійснення зумовлює необхідність формування у педагогів ПТНЗ художнього профілю умінь і досвіду включати в навчальну діяльність кожного учня з урахуванням його індивідуальних особливостей, рівня оволодіння прийомами самостійної роботи, самоконтролю і самооцінки

результатів власної діяльності на основі визначених критеріїв навчальних досягнень тощо.

Етап цілествердження полягає у здійсненні педагогом контролю рівня готовності учнів забезпечувати самостійне виконання навчальних і квазіпрофесійних завдань, критично їх оцінювати, а також здатності до професійного самовдосконалення, саморозвитку та самоактуалізації. Зміна освітніх парадигм зумовлює необхідність зміни цілей навчання. На думку В. Панова, зміна цілей навчання має відбуватися в напрямі: "від досягнення освіченості до створення умов для соціалізації та індивідуалізації учнів, тобто оволодіння ними соціокультурними нормами професійної і комунікативної діяльності, а також поліфункціональності їх використання відповідно до вікових, індивідуальних і соціальних вимог соціалізації" [298, с. 22].

З огляду на це положення цілями сучасної професійно-художньої освіти мають стати:

- формування функціональної грамотності учнів, предметних і професійних умінь;
- розвиток спеціальних здібностей (художніх, комунікативних тощо);
- розвиток пізнавальних здібностей (здатності бути суб'єктом навчально-пізнавальної діяльності);
- формування ключових компетенцій (аналітичні, рефлексивні, інформаційні, правові, екологічні, загальнохудожні, мистецтвознавчі, етнографічні тощо).

Концепція нової якості професійно-художньої освіти орієнтує педагогів на здійснення змін в освітньо-педагогічних формах просвітництва й освітніх послугах, перехід до нової форми, що реалізує освітньо-педагогічна система "особистість→цілі", тобто всебічно розвиненої, творчої особистості з високим рівнем професійної компетентності. Для цього необхідно по-новому будувати відносини між системою професійно-художньої освіти, наукою, художнім виробництвом, враховуючи їх взаємну зацікавленість в якості підготовки фахівців художніх промислів і ремесел.

Не менш важливо, щоб педагоги професійних-художніх навчальних закладів володіли прийомами проектування навчального процесу, які, насамперед, ґрунтуються на реалізації освітньої, виховної та розвивальної функцій. Зокрема, освітня функція, як слушно зазначає В. Скакун, передбачає формування в учнів системи наукових, технічних, технологічних і виробничих знань (законів, закономірностей, теорій, явищ, процесів); формування вмінь застосовувати одержані знання і вміння для розв'язання навчальних, квазіпрофесійних і виробничих завдань; формування в учнів загальнонаукових, політехнічних і спеціальних професійних умінь; закріплення, вдосконалення, розширення і поглиблення одержаних знань, умінь і навичок [410, с. 14].

Реалізація виховної функції процесу професійного навчання ґрунтується на сформованих у педагогів професійно важливих й особистісних якостей: повага до людей праці, трудова дисципліна, відповідальність за результати своєї діяльності, національна і громадянська свідомість, а також етичних норм

поведінки, спілкування, екологічної, естетичної, правової культури тощо. Для реалізації освітньої та розвивальної функцій процесу професійно-художнього навчання педагоги мають володіти високим рівнем професійної майстерності, педагогічної творчості.

Методологічною умовою ефективної організації професійної підготовки майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел є достатній рівень розуміння викладачами і майстрами виробничого навчання ПТНЗ художнього профілю законів і закономірностей навчального процесу. Згідно із твердженням І. Лернера, основоположним законом дидактики можна вважати внутрішній суттєвий зв'язок явищ навчання, що зумовлює їх необхідний вияв і розвиток [214]. Широкого визнання набули закони навчання, обґрунтовані Ю. Бабанським [20], С. Гончаренком [72], Б. Гершунським [64], М. Махмутовим [235], І. Лернером [214], П. Підкасистим [310] та ін., зокрема такі: соціальної зумовленості цілей, змісту і методів навчання; розвивального і виховного впливу навчання на учнів; зумовленості результатів навчання характером діяльності і спілкування учнів; цілісності і єдності педагогічного процесу; взаємозв'язку і єдності теорії та практики в навчанні; взаємозв'язку і взаємозумовленості індивідуальної, групової та колективної навчальної діяльності тощо.

Зміст методологічної культури педагогів ПТНЗ художнього профілю охоплює також знання професійної педагогіки (С. Батишев). Це знання типів виробництва, для яких здійснюється підготовка робітників; рівня механізації та автоматизації виробничих процесів; рівня неперервності технологічних процесів; загальнодержавного та регіонального компонентів у змісті професійно-художньої освіти; основ взаємозв'язку загальноосвітньої й професійної підготовки учнів; стану організації праці, знання переліку обладнання і предметів праці, які застосовуються в процесі діяльності тощо [338, с. 159].

Методологічною основою діяльності педагогів професійних-художніх навчальних закладів є закономірності навчання. До зовнішніх закономірностей навчання науковці відносять: виховний і розвивальний характер навчання; діяльнісний підхід до спілкування в навчанні; залежність результатів навчання від особливостей взаємодії учнів з навколишнім світом. До внутрішніх закономірностей відносять: зв'язки між компонентами процесу професійного навчання (між цілями, змістом освіти, методами, засобами і формами навчання; між педагогом, учнем і змістом навчального матеріалу); залежність розвитку процесу навчання від способу розв'язання основного протиріччя між пізнавальними, практичними завданнями і наявним рівнем розумового розвитку учнів; відношення між взаємодією педагога і учня та результатами навчання; залежність результативності навчання від способу управління навчальним процесом та від активності самого учня тощо [372, с. 284].

Під час проектування процесу підготовки майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел педагоги ПТНЗ художнього профілю широко використовують різні системи принципів. Системотвірним принципом професійної освіти, на думку В. Загв'язинського, є принцип розвивального і

виховного навчання, тісно пов'язаний з принципом соціокультурної та природної зумовленості навчання, а також з принципом фундаментальності й професійної спрямованості [112, с. 38]. Інші принципи, зокрема науковості і зв'язку теорії з практикою, систематичності і системності, свідомості та активності учнів у навчанні, наочності, доступності, мотивації, поєднання індивідуальних і колективних форм навчання є похідними від головних, конкретизують їх, розкривають умови впровадження.

Педагоги ПТНЗ художнього профілю вибудовують свою роботу на основі принципів, розроблених С. Батишевим: гуманітаризації професійної освіти, демократизації, поєднання навчання з продуктивною працею, зв'язку теорії і практики, моделювання професійної діяльності в навчальному процесі, професійної мобільності, модульності професійного навчання, систематичності і послідовності, створення навчального середовища, комп'ютеризації педагогічного процесу, економічної доцільності тощо [338, с. 201–205].

У педагогічному проектуванні змісту професійно-художньої освіти педагоги ПТНЗ художнього профілю враховують принципи відбору змісту (Ю. Бабанський [20], В. Загвязинський [112], В. Краєвський [180], В. Ледньов [210], І. Лернер [212] та ін.). Наприклад, В. Загвязинський наголошує, що вся номенклатура принципів повністю відображається у трьох основних принципах, зокрема: відповідності змісту освіти рівню сучасної науки, виробництва і основним вимогам суспільства; врахування єдності змістової і процесуальної сторін навчання; структурної єдності змісту освіти на різних рівнях його формування з урахуванням особистісного розвитку майбутнього фахівця [112, с. 55].

Системотвірним чинником неперервної професійної освіти виступає її цілісність, глибока інтеграція всіх її підсистем і процесів. У зв'язку з цим, важливими методологічними принципами є: принципи багаторівневості, наступності професійно-освітніх програм, інтеграції професійно-освітніх структур, гнучкості організаційних форм [268, с. 172–237].

Важливу роль у формуванні методологічної культури педагогів відіграють методи пізнання, зокрема теоретичного пізнання (загальнонаукові), а також професійні методи. Особливе місце серед методів теоретичного пізнання займають аналіз і синтез, порівняння, індукція, дедукція, аналогія, моделювання, мисленнєвий експеримент. Педагогу важливо знати, як взаємозв'язані педагогічна наука і практика, бачити своє місце в системі цього зв'язку, а також яке застосування можуть мати методи дослідження в його практичній діяльності [73, с. 500]. У структурі методологічної культури педагогів особлива роль належить дослідницькому методу, який допомагає надавати навчально-виробничому процесу розвивально-творчого характеру.

Зростанню рівня методологічної культури педагогів ПТНЗ художнього профілю сприяє впроваджена нами програма підвищення професійної компетентності. Так, до змісту соціогуманітарного модуля нами було запропоновано ввести знання, що стосуються питань філософії професійно-художньої освіти, самореалізації особистості в мистецтві, культурного потенціалу художньої діяльності, системи виховання учнівської молоді на

народних традиціях, психології художньої діяльності та творчості, дидактики професійно-художньої освіти тощо.

Не менш важливе значення в її формуванні має рефлексія, під якою розуміють специфічну форму теоретичної діяльності, спрямовану на осмислення та аналіз власних педагогічних дій. Рефлексія (з лат. reflexio – повернення назад, відображення) означає самостійний аналіз, осмислення і оцінювання умов перебігу власної діяльності суб'єктом. Рефлексія передбачає також перевірку думки суб'єкта про себе, про інших, а також про те, що думають про суб'єкта інші, як його оцінюють і до нього ставляться. Відомо, що потреба в рефлексії виникає внаслідок сумнівів відносно вихідних позицій життєдіяльності, зокрема професійно-педагогічної діяльності. Завдяки рефлексії власний образ "Я" більш адекватно відображає реальне "Я" [2, с. 107]. У вузькому розумінні рефлексія – це не просто знання чи розуміння суб'єктом педагогічної діяльності самого себе, а й з'ясування того, наскільки і як інші знають, розуміють його як педагога-художника. Зокрема, І. Ладенко визначає шість видів рефлексії – предметно-формувальну, класифікаційну, інтеграційну, інтеррогативну, організаційно-психологічну, методологічну [205, с. 254].

Рефлексія, як особливий вид професійно-педагогічної діяльності педагога ПТНЗ художнього профілю, допомагає йому якісно проектувати процес професійного навчання, прогнозувати навчально-виробничу діяльність майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел. Педагогічна рефлексія, як зазначає С. Пазухіна, забезпечує усвідомлення не тільки того, з чим (об'єкт) педагог має справу, але й що (як) він робить і може робити. Автор виділяє два види педагогічної рефлексії – комунікативну й особистісну. Комунікативна рефлексія розглядається як самопізнання, що здійснюється шляхом проникнення у внутрішній світ іншої людини, в процесі якого суб'єкт самопізнання одержує інформацію про те, як його розуміє, як до нього ставиться і як його оцінює ця людина. Тим часом особистісна рефлексія визначається як переосмислення і перебудова суб'єктом змісту своєї свідомості, діяльності, спілкування, тобто власної поведінки як ціннісного ставлення до навколишнього світу [297, с. 143–144].

У цьому контексті цікавими є науково обґрунтовані Л. Молчан *рівні педагогічної рефлексії*: перший рівень – рефлексія-опис; другий – рефлексія-аналіз; третій – рефлексія-прогноз [246, с. 35–40]. На *першому рівні* педагог може доступно викласти послідовність своїх педагогічних дій, але не вміє оцінити актуальність і складність педагогічних проблем. Педагоги, які виявляють *другий рівень* рефлексії, вміють аналізувати свою діяльність відповідно до засвоєного алгоритму, організовувати дослідну роботу, коригувати навчально-програмну документацію, оцінювати результати діяльності учнів. Відповідно на *третьому рівні* педагог уже може самостійно сформулювати педагогічну проблему, обрати алгоритм (методику) аналізу педагогічного процесу, прогнозувати результати педагогічного впливу на учнів.

Значення рефлексії (у нашому випадку для педагога ПТНЗ художнього профілю) О. Новіков вбачає у тому, що вона: приводить до цілісного уявлення

цілей, змісту, форм, способів і засобів власної діяльності; дає змогу критично ставитися до себе і своєї діяльності в минулому, майбутньому і теперішньому; робить людину й соціальну систему суб'єктом своєї активності [266, с. 107]. Саме тому, щоб забезпечувати рефлексію, педагогу ПТНЗ художнього профілю потрібно володіти комплексом взаємопов'язаних умінь, тобто, здійснювати контроль своїх дій (розумових і практичних); контролювати власну логіку; визначати послідовність та ієрархію етапів діяльності; уміння бачити у відомому невідоме, в очевидному – звичне; здійснювати діалектичний підхід до аналізу тощо.

Для того, щоб рівень педагогічної рефлексії викладача, майстра виробничого навчання був високим, їм необхідно оволодівати науковою теорією, системою знань щодо закономірностей розвитку культури, теоретичними основами навчання, загальнонауковими методами пізнання, вивчення процесів, що відбуваються в педагогічних системах, володіти відповідною науковою термінологією. З цих позицій особливого значення набувають уміння здійснювати аналіз педагогічної та навчальної діяльності на основі системного підходу. Адже системний підхід дає змогу, як стверджує В. Кремень, по-новому вирішувати методологічні та спеціальні проблеми дидактики, зокрема проектувати різні моделі організації змісту навчального матеріалу, навчально-виховного процесу [185, с. 56–57].

Для здійснення керівництва розвитком учнів учитель має бути здатним керувати собою і через себе – всіма компонентами педагогічної діяльності (мета, суб'єкт, об'єкт, засоби, результати [133, с. 642].

Рефлексивні уміння необхідні педагогу і під час оцінювання результатів дослідницьких пошуків, пов'язаних з контрольно-оцінною та особистісно спрямованою діяльністю. У зв'язку з цим, для педагогів ПТНЗ художнього профілю важливими є розроблені В. Орловим методичні рекомендації щодо перетворення процесу навчання професії на навчально-виховний процес, де домінуючим є формування особистості педагога, особливий, рефлексивно-творчий підхід до вирішення стратегічних і тактичних художньо-педагогічних завдань, а також спецкурси, спрямовані на мотивацію розвитку культури художньо-педагогічної діяльності; технології професійного становлення студентів, шляху до самопізнання, до оволодіння механізмами професійної рефлексії [284, с. 9].

"Відрефлексована педагогічна діяльність" розглядається науковцями і як передовий педагогічний досвід, в якому обґрунтовано шляхи розв'язання тих складних завдань і проблем, з якими педагоги ПТНЗ художнього профілю стикаються досить часто і розв'язання яких сприяє вдосконаленню педагогічної системи в цілому. Отже, методологічна культура є невід'ємною складовою культури професійно-педагогічної діяльності викладачів і майстрів виробничого навчання, зорієнтованої на впровадження інновацій у процес професійного навчання й розвиток особистості майбутнього фахівця, особливо з метою цілевизначення, оновлення змісту професійно-художньої освіти, розроблення засобів навчання тощо.

5.2. Розвиток технологічної культури педагогів професійно-технічних навчальних закладів художнього профілю

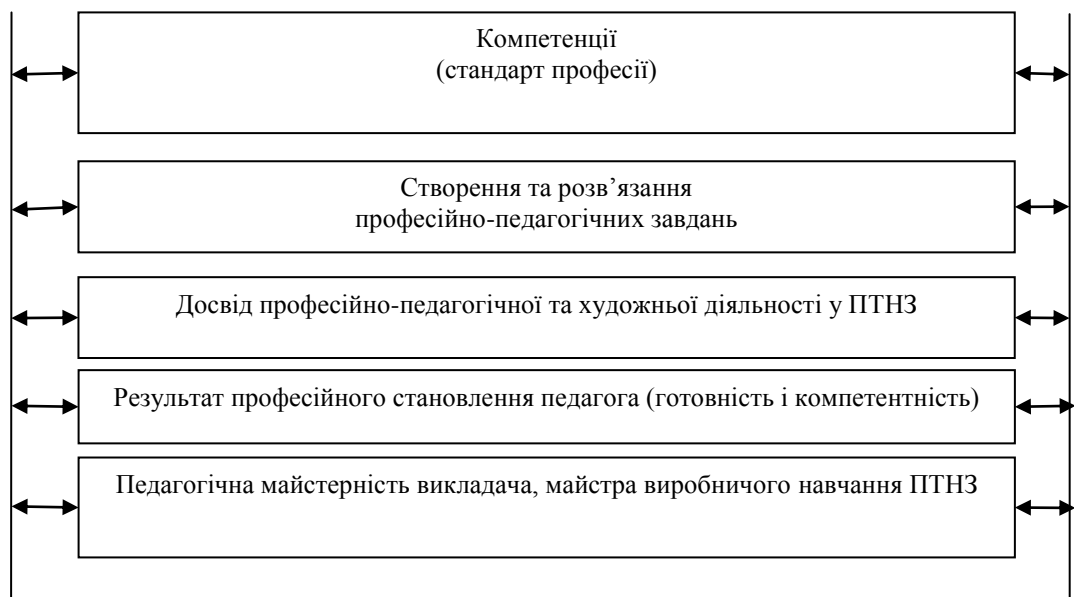
Досягти вершин творчості й самореалізації в обраній професії учні ПТНЗ художнього профілю зможуть за умови, якщо педагогічний персонал володітиме високим рівнем професіоналізму й здатністю якісно забезпечувати їхню теоретичну і практичну підготовку. **Професіоналізм** як важлива особистісна якість педагога ПТНЗ художнього профілю характеризується не стільки обсягом психолого-педагогічних і технологічних та ін. знань, умінь і навичок, скільки мистецтвом створення та розв'язання професійних завдань, способом розуміння навколишньої дійсності і ситуацій професійно-педагогічної діяльності. На думку дослідників проблем акмеології (К. Абульханова, В. Асеева та ін.) професіоналізм "доцільно вважати якісною характеристикою суб'єкта діяльності, що відображає високу професійну кваліфікацію і компетентність, різноманітні ефективні професійні навички і вміння володіння сучасними алгоритмами і способами розв'язання професійних завдань, що дає змогу діяти з високою продуктивністю" [2, с. 34]. З огляду на це, результат професійного становлення будь-якого суб'єкта діяльності, в тому числі професійно-педагогічної, ми називаємо педагогічною майстерністю, а відповідно особу, яка досягла високого мистецтва в своїй праці майстром-педагогом (рис. 5.1).

Педагогічна майстерність, має багато визначень: це найвищий рівень педагогічної діяльності, вияв творчої активності особистості педагога; це комплекс властивостей особистості, що забезпечує самоорганізацію високого рівня професійної діяльності на рефлексивній основі; це вияв найвищої форми активності особистості вчителя у професійній діяльності, активності, що ґрунтується в доцільному використанні методів і засобів педагогічної взаємодії у кожній конкретній ситуації навчання і виховання [133, с. 641–642]. На думку І. Зязюна, педагогічна майстерність – це комплекс властивостей особистості, що забезпечує самоорганізацію високого рівня професійної діяльності на рефлексивній основі. До основних її компонентів він відносить знання, високий рівень загальної культури, практичні вміння і навички, професійно необхідні якості педагога [136, с. 47].

Педагогічна майстерність, як стверджує Н. Ничкало – це вияв найвищої форми активності особистості вчителя у професійній діяльності. Вона базується на гуманізмі й розкривається в доцільному використанні методів, засобів і механізмів взаємодії педагога та учня у кожній конкретній ситуації навчання, виховання [261, с. 10].

Ми погоджуємося з І. Зязюном [305, с. 30–33], що основою педагогічної майстерності є професійна компетентність. Це дає змогу обґрунтувати висновок, що досконале володіння педагогами особистісно орієнтованими технологіями навчання і є виявом їхньої майстерності.

Поряд з цим педагогічну майстерність доцільно розглядати як вміння створювати особливий світ, в якому навчаються учні. Цей світ – активне поле естетичного потенціалу, – вважає М. Лещенко [216, с. 80].

Рис. 5.1 Складові професійного становлення педагога ПТНЗ художнього профілю

Як інтегративну характеристику професійних і особистісних якостей, сукупність знань, умінь, навичок і досвіду в системі педагогічної діяльності, яка досить динамічно змінюється, тлумачить педагогічну майстерність М. Солдатенко. Таке визначення суті цього поняття, вважає вчений, дає змогу включити в структуру цього явища такі компоненти, як: педагогічна спрямованість особистості, здібності до педагогічної діяльності, спеціально-професійні знання, науково-пізнавальні потреби, комунікативні здібності, уміння і навички, організаторські здібності та навички управлінської діяльності, особистісно-гуманні якості, педагогічну техніку [421, с. 110].

Важливою основою педагогічної майстерності, на думку В. Ягупова, є педагогічна культура – володіння педагогом педагогічним досвідом людства, ступінь його досконалості в педагогічній діяльності, досягнений рівень розвитку особистості. До основних її складових вчений відносить: педагогічну спрямованість; психолого-педагогічну ерудицію; гармонію інтелектуальних і моральних якостей; організованість; уміння продуктивно поєднувати навчально-виховну і науково-дослідницьку діяльність; сукупність професійно важливих якостей; педагогічно спрямоване спілкування і поведінку; постійне самовдосконалення [490, с. 168].

Сутність педагогічної майстерності виявляється в особистості педагога, його творчій ініціативі і професіоналізмі. Так, В. Сімонов розглядає поняття "педагогічна майстерність" з огляду наявності у педагога професійних умінь: розв'язувати під час уроку освітні, виховні та розвивальні завдання в їх діалектичному взаємозв'язку і єдності; утримувати увагу учнів, зацікавлювати їх навчальним матеріалом; урахувувати вік і психологічні особливості учнів, а також рівень їх розвитку, на основі чого забезпечувати індивідуальний і диференційований підхід; влаштовувати свої стосунки з оточуючими на гуманній, демократичній основі; не губитися в разі виникнення важливих і

несподіваних питань, використовуючи почуття гумору; поєднувати теорію і практику у викладанні навчального предмета; грамотно використовувати в роботі новинки педагогічної науки і практики; досконало володіти мовою, словом; критично мислити й мати активну громадянську позицію; урізноманітнювати свої заняття, запобігати шаблонності в їх проведенні [405, с. 182–183].

У зв'язку з цим доцільно наголосити на **трьох етапах формування професіоналізму**, обґрунтованих А. Марковою:

1) *етап адаптації* особи до професії, під яким розуміється первинне засвоєння норм, необхідних прийомів, технік, технологій і засобів професійної діяльності;

2) *етап самоактуалізації* особи в професії, тобто усвідомлення нею своїх індивідуальних можливостей щодо виконання професійної діяльності, саморозвитку себе засобами професії;

3) *етап вільного володіння особою професією*, що виявляється у формі майстерності, гармонії в професії [231].

Для педагога ПТНЗ художнього профілю на цих етапах забезпечується послідовне вдосконалення в професії, набуття досвіду професійно-педагогічної та художньої діяльності.

Етапи, запропоновані А. Марковою, були конкретизовані й доповнені М. Пряжніковим:

- 1) етап адаптації людини до професії;
- 2) етап самоактуалізації людини в професії (приспособування до професії "вироблення індивідуальної професійної норми", "планки" самореалізації, яку робітник прагне піднести тощо);
- 3) етап гармонізації людини з професією (людина легко виконує завдання);
- 4) етап перетворення, збагачення людиною своєю професією;
- 5) етап вільного володіння кількома професіями;
- 6) етап творчого самовизначення себе як особистості [340, с. 110].

Зауважимо, що останні три етапи вважаються етапами суперпрофесіоналізму.

Вагомим теоретичним здобутком з означеної проблеми є дослідження Ю. Бабанського [20], І. Зязюна [134], Н. Кузьміної [193], В. Сластьоніна [414]. В працях цих вчених обґрунтовано наукові підходи до формування особистості педагога, розвитку педагогічної майстерності, використання ефективних форм професійно-педагогічної діяльності. Так, результати дослідження Н. Кузьміної свідчать, що професіоналами високого класу стає лише 5 % тих, хто зайнятий у певному виді професійної діяльності. Усі інші мають подекуди скромніші успіхи, а отже й нижчу самореалізацію, професійні та життєві досягнення, що в підсумку позначається на самооцінці особистості, призводить до негативних для неї наслідків [193, с. 2]. Не менш важливе значення наукових праць Е. Зеєра [122], В. Серікова [401], в яких розкривається сутність професійної та професійно-педагогічної

компетентності, обґрунтовуються особистісні якості педагога професійного навчального закладу.

П'ять груп якостей педагога, необхідних для успішної навчально-виховної діяльності виокремлено Н. Кузьміною: гностичні, проектувальні, конструктивні, комунікативні та організаторські [194]. Важливими якостями педагога, які розвиваються в процесі професійно-педагогічної діяльності, на думку В. Сластьоніна, є мотиваційно-ціннісне ставлення до власного досвіду, особистого внеску у становлення і розвиток учня, як майбутнього професіонала, усвідомлення й переживання суб'єктивного значення його особистісного зростання як вирішальної умови власної самореалізації в професії, виявлення та розпізнавання якісних особистісних утворень та властивостей свого "Я", готовність до реформування педагогічної діяльності [415].

У контексті нашого наукового пошуку важливого значення набуває обґрунтована Л. Шевчук методика діагностування професійної компетентності педагогічних працівників ПТНЗ, побудована на засадах визначення і врахування кількісних та якісних характеристик педагогічної діяльності і передбачає: здійснення педагогом аналізу та самоаналізу навчальної діяльності; врахування рівня самооцінки головами методичних комісій, методистами, керівниками ПТНЗ; самовизначення викладачем шляхів розвитку професійної компетентності; обґрунтування форм надання допомоги педагогу на рівні училища, регіонального науково-методичного центру профтехосвіти [478, с. 16].

Важливого значення у цьому зв'язку набуває професійно-педагогічна культура викладача, майстра ПТНЗ художнього профілю, яка, на думку І. Ісаєва, є інтегративною якістю особистості педагога-професіонала, умовою і передумовою ефективної педагогічної діяльності, узагальненим показником професійної компетентності і метою професійного самовдосконалення. До основних компонентів професійно-педагогічної культури вчений відносить: аксіологічний (сукупність педагогічних цінностей); технологічний (способи і прийоми педагогічної діяльності); особистісно-творчий (механізм оволодіння нею та її втілення в творчому акті) [141, с. 21]. Зазначимо, що професійно-педагогічна культура викладача ПТНЗ художнього профілю є творчим джерелом і способом його самоствердження й самореалізації в процесі організації навчально-виховного процесу. Успіх самореалізації визначається характером мети і мірою особистісного розуміння й прийняття педагогом результатів професійно-педагогічної діяльності [141, с. 105]. Привернемо також увагу до обґрунтованої О. Кріуліною структури образу професійної культури педагога, яка включає в себе образ культури пізнання, образ культури праці, образ культури самовдосконалення [191, с. 112].

На професійно-педагогічному вдосконаленні й створенні необхідних для цього умов відповідно до ролі педагогів у суспільстві наголошено у Національній доктрині розвитку освіти [252, с. 181]. З огляду на це, роль педагога ПТНЗ художнього профілю полягає, насамперед, в його готовності до управління цілісним педагогічним процесом навчання і виховання

учнівської молоді, організації цього процесу відповідно до вимог державних стандартів, упровадженні інноваційних педагогічних і виробничих технологій, методик тестування та діагностування тощо. Виконання педагогами визначених функцій потребує підтвердження наявності сформованих у них психолого-педагогічних знань, умінь і досвіду організувати навчально-виховний процес, розробляти плани і програми, навчально-методичну літературу тощо, а до того ще й володіти високим рівнем технологічної культури. **Технологічну культуру** необхідно розглядати як складову професійної освіти, в структуру якої входять знання основ педагогіки і психології, професії, навчальної дисципліни, методик їх вивчення; вміння синтезувати наукове знання, відбирати і структурувати зміст освіти, аналізувати професійно-педагогічні ситуації, розв'язувати педагогічні та виробничі завдання тощо [365].

Педагоги професійно-художньої школи на відміну від педагогів-предметників загальноосвітніх навчальних закладів під час навчання у ВНЗ оволодівають професійними діями, а також кваліфікацією з робітничої професії (на розряд вищий за учнівський). З урахуванням цього забезпечується прогнозування цілей і результатів педагогічного впливу на учнів, розроблення і впровадження сучасних моделей підготовки робітничих кадрів. Це дає змогу розглядати технологічну культуру педагогів ПТНЗ художнього профілю крізь призму *соціально-психологічного, дидактичного та методичного видів компетентності*.

Соціально-психологічна компетентність передбачає наявність у педагога системи когнітивних знань, практичних навичок і вмінь, які стосуються, насамперед, психологічної культури, тобто загальних психологічних знань про закономірності і механізми продуктивної діяльності особистості; про психолого-соціальний розвиток особистості учня; психічні закономірності розвитку взаємовідносин в учнівському колективі, вплив стилю спілкування педагога на активізацію навчальної діяльності учнів тощо.

Відтак, соціально-психологічну компетентність доцільно вважати компетентністю, яка пов'язана зі здібностями до соціальної перцепції, емпатії, спілкування, а також керівництва людьми. До змісту психологічної компетентності дослідники відносять такі уміння: формувати в учнів мотиваційно-ціннісну сферу праці (мотиви, інтереси, потреби, здібності, обдарування); визначати особливості психічного розвитку і педагогічного впливу на особистість майбутнього фахівця; здійснювати діагностику психофізіологічних особливостей учнів і враховувати її результати під час організації теоретичного і практичного навчання; використовувати методи психодіагностики міжособистісних стосунків у навчальній групі; проектувати розвиток навчальної діяльності конкретного учня (слухача) та колективу, добирати форми, методи і засоби реалізації визначених завдань; використовувати професіограми професії та психологічну структуру трудової діяльності у формуванні особистості майбутнього фахівця; створювати комфортне навчальне середовище [4, с. 14].

Стосовно психологічної культури педагога ПТНЗ художнього профілю, то вона, на думку В.Рибалки, "має найінтимніше і тому найважливіше значення, оскільки специфічний ціннісний зміст реалізується саме через психічну людину і тому нею визначається універсальним носієм і реалізатором" [374, с. 7].

Підкреслимо також важливе значення естетичної культури майбутніх педагогів ПТНЗ художнього профілю, що вдосконалюється шляхом і систематизації естетичних знань, набутті практичного досвіду в процесі творчої естетичної діяльності; підвищенні рівня готовності до естетичного виховання учнів [9, с. 11].

Педагоги ПТНЗ художнього профілю мають уміти створювати комфортне навчальне середовище, забезпечуючи психологічну підтримку учнів, тобто умови безстресового оволодіння професійними знаннями й уміннями, першим виробничим досвідом. Залучаючи учнів до різних видів художньо-творчої діяльності, педагоги професійного навчання зможуть досягати сприятливого клімату в навчальному закладі; встановлювати стосунки співробітництва і партнерства між педагогічним і учнівським колективами у кожній навчальній групі; стимулювати вільне творче самовиявлення учнів тощо [293, с. 45]. Поряд з цим важливо, щоб вони враховували у своїй роботі і рівень творчої діяльності учнів та їхні особистісні якості, необхідні для здійснення такої діяльності. Отже, педагогам необхідно вміти використовувати методи психолого-педагогічного діагностування інтересів і можливостей учнів, з'ясовувати рівні їхньої мотивації до професійно-художньої діяльності. Це можна робити шляхом опитування (анкетування), оцінювання професійних умінь і якостей учнів на основі використання дидактичних тестів тощо.

Враховуючи те, що педагоги виконують різні види професійно-педагогічної діяльності, зокрема навчальну, виховну, методичну, управлінську, організаційну тощо, важливим підґрунтям їхньої технологічної культури є аксіологічний підхід. Сучасний викладач, майстер виробничого навчання має бути обізнаним у філософських вченнях про духовні, культурні, моральні, психологічні та матеріальні цінності особистості взагалі та фахівця, зокрема, колективу, суспільства, їх співвідношення із навколишнім світом тощо, розуміти й утверджувати цінності людського життя та буття, виховання й навчання, педагогічної та фахової діяльності.

Відтак, педагог ПТНЗ художнього профілю в процесі навчання і виховання учнівської молоді має реалізовувати мотиваційно-ціннісний і цільовий компоненти професійно-педагогічної діяльності, від яких залежать всі інші. Кожному із них важливо вміти науково обґрунтовано розробити модель системи навчання й виховання майбутніх фахівців, надати їй особистісного та професійного смислів, ціннісних орієнтацій, які допоможуть свідомо формувати індивідуальну систему орієнтацій, здатну забезпечити самореалізацію і мотивацію поведінки та діяльності учнів.

Технологічна культура педагогів ПТНЗ художнього профілю є важливою умовою розвитку професійної компетентності, під якою розуміють

особистісні та професійно важливі якості й відповідний рівень освіти, зокрема смислові орієнтації, знання, уміння, навички, досвід діяльності, рефлексію тощо, необхідні для здійснення особистісної, соціально значущої продуктивної діяльності, спрямованої на підготовку фахівця художніх промислів і ремесел.

Професійно важливі якості педагога детально проаналізував О. Петров, визначивши, що це: оперативність і мобільність знань, готовність їх використовувати та інтегрувати в кожній конкретній педагогічній ситуації з урахуванням різних аспектів; здатність приймати педагогічні рішення, обирати найбільш оптимальні в конкретній ситуації варіанти; готовність до організації соціальної дії, співорганізації всіх необхідних для цього ресурсів; комунікативні вміння, що дають змогу цілеспрямовано взаємодіяти з іншими людьми в межах діяльності; наявність конкретних ціннісних орієнтацій, світоглядної позиції, моральної культури, мотивів діяльності; здатність до розвитку творчого потенціалу, оволодіння новими способами діяльності [307, с. 56].

До професійно важливих якостей П. Гуревич відносить: якості, необхідні для педагогічного спілкування (доброзичливість, щирість, гнучкість, відкритість тощо) комунікативні уміння (емоційна поведінкова саморегуляція, конструктивне розв'язання конфліктних ситуацій, здатність до емпатії (співпереживання), створення необхідного емоційного настрою, здатність адекватно оцінювати особистісні якості й емоційний стан учнів, уміння правильно інтерпретувати висловлювання і невербальні дії учнів тощо) [82, с. 145].

Водночас сучасні умови професійної діяльності, як зауважує М. Солдатенко, вимагають від педагога нових професійних і особистісних якостей, таких, наприклад, як системне творче мислення, інформаційна, комунікативна культура, критичність мислення, конкурентоспроможність, лідерські якості, життєвий оптимізм, уміння створювати свій позитивний імідж, здатність до осмисленого аналізу власної діяльності, самостійних дій в умовах невизначеності, і, звичайно ж, наявність умінь і навичок самостійної пізнавальної діяльності та відповідних методичних умінь транслювати назване вище своїм вихователем [421, с. 110].

Відтак, педагоги професійно-художньої школи повинні володіти такими особистісними та професійно важливими якостями, які мають бути притаманні кваліфікованим робітникам сучасного художнього виробництва, це насамперед: професійна мобільність, оперативність, універсальність, творчість, технологічність, широкопрофільність, креативність і, водночас, критичне мислення, художнє та наочно-образне мислення, творча уява, сприйняття, якісна образна пам'ять, гострота зору, відчуття форми, простору, кольору, уважність, акуратність, точність рухів, уміння на практиці застосовувати знання з композиції, рисунка, живопису, спеціальної технології.

Стосовно *компетентностей, необхідних для успішної діяльності педагогів ПТНЗ художнього профілю*, то до них доцільно віднести:

а) *компетентність у соціально-культурній і мистецькій сфері*, згідно з якою забезпечується активна громадянська позиція, національна

самосвідомість, культурний розвиток, взаємодія в суспільстві, трудовому колективі, адаптація до умов праці, визнання в мистецькому середовищі. Важливе значення для педагогів ПТНЗ художнього профілю мають культурологічні знання, без яких, на думку Т. Іванової, дуже складно сформувати в учнів уявлення щодо загальної культури, соціальної адекватності у швидко змінюваних параметрах способу життя і цілісних орієнтирів сучасного суспільства, розвинути в них національну, професійну, психологічну культуру, толерантність, розуміння і повагу до законів і норм суспільного буття як власної країни, так і інших держав і народів, а також сформувати необхідний пієтет до культурних традицій як загальнонаціонального масштабу, так і освоєваної професії [137, с. 86].

б) комунікативну компетентність, яка забезпечує здатність налагоджувати контакти та успішно взаємодіяти з іншими людьми в різних ситуаціях – професійно-художній діяльності, навчанні, етнографічному пошуку, участі у виставках тощо;

в) інформаційну компетентність, тобто готовність педагога працювати в інформаційному середовищі, використовувати інформаційні та телекомунікаційні технології під час навчання майбутніх фахівців;

г) виробничу компетентність, що передбачає наявність умінь аналізувати ситуацію у сфері народних художніх промислів, виконувати сучасні технологічні процеси, працювати на сучасному обладнанні, знати особливості нових видів матеріалів, що використовуються в художньому виробництві, орієнтуватися в нормах і етиці трудових взаємовідносин тощо;

д) професійно-педагогічну компетентність, згідно з якою забезпечується дотримання нормативно-правових документів, формування змісту професійно-художньої освіти, проектування й використання сучасних технологій, методик і засобів професійного навчання майбутніх фахівців (психологічна, дидактична, виховна, методична);

ж) системну компетентність, сутність якої полягає в розвитку самостійної пізнавальної діяльності педагога, здатності до самореалізації в професійно-художній діяльності, у конкурсах професійної майстерності тощо.

з) суб'єктну компетентність, сутність якої полягає в усвідомленні та сприйнятті суб'єктних якостей педагога, в суб'єктному ставленні до учнів, цілеспрямованій побудові з ними суб'єкт-суб'єктних взаємин тощо.

Професійно-педагогічна діяльність буде успішною також за умови, якщо вона базується на сучасній парадигмі підтримки суб'єктів процесу навчання (суб'єкт-суб'єктні відносини), згідно з якою педагог впливає на мотиваційну сферу кожного учня як суб'єкта навчальної та майбутньої професійної діяльності.

Як наголошує Л. Пуховська, "ефективному педагогу" західноєвропейських країн притаманні висока самооцінка; емоційна стабільність; особистісна зрілість, соціальна відповідальність; прагнення до максимальної гнучкості; здатність до емпатії; уміння надати неповторне забарвлення викладанню; установка та створення позитивних стимулів для самосприймання учнів; володіння стилем неформального, чуйного

спілкування з учнями; впевненість у собі, життєрадісність тощо. Усі ці якості зумовлені позитивною "Я-концепцією" вчителя, яка може слугувати своєрідним лакмусом для оцінки професійної придатності та професійної готовності вчителя [336, с. 364].

Враховуючи, що головним засобом професійно-педагогічного впливу педагога на учнів є навчальний предмет і практичні заняття, необхідним є формування у них не тільки педагогічних, а й *спеціальних компетентностей* – *технічних, конструктивних, проектувальних*, а також *організаторських*. У зв'язку з цим, актуальним є забезпечення відповідних умов для постійного оволодіння педагогами системою фундаментальних знань, навичок і вмінь з навчальних дисциплін, які вони викладають, а також прийомами організації спільної творчої діяльності, зокрема готовністю до перетворення педагогічної творчості у творчий пошук учнів; до спільного розв'язання проблемних ситуацій, які виникають у процесі навчально-виробничої діяльності; залучення учнів до пошуку інноваційного розв'язання завдань під час функціонально-рольових і ділових ігор, в основі яких є предметно-змістове і соціально-рольове моделювання. Отже, розвиток **дидактичної компетентності** педагогів професійно-художньої школи доцільно здійснювати ще під час навчання у педагогічних ВНЗ, з метою оволодіння навичками та вміннями прогнозування та моделювання навчального процесу, близького до виробничих умов, інтеграції змісту теоретичної та практичної підготовки, а також в процесі професійно-педагогічної діяльності у ПТНЗ художнього профілю.

Для цього сучасний педагог ПТНЗ художнього профілю повинен оволодіти, на думку В. Андрєєва, системою таких **знань**: базових педагогічних понять (цілі, зміст освіти, принципи навчання, форми і методи навчання, методики, технології, засоби навчання; цілі, методи і форми виховання тощо); закономірностей і принципів; сучасних теорій технологій навчання; форм організації навчання; основних виховних систем і теорій тощо, а також системою базових **умінь**: проектувальних (вміння розробляти тематичний план, план уроку, виховної роботи, педагогічного заходу); організаційних (вміння організовувати індивідуальну та колективну діяльність учнів); комунікативних (вміння здійснювати педагогічне спілкування); діагностичних (вміння вивчати особистість учня, оцінювати ефективність уроку, знання й уміння учнів); дослідницьких (вміння бачити і визначати педагогічні проблеми, вивчати й узагальнювати передовий педагогічний досвід тощо) [8].

Науковий інтерес становить теоретично обґрунтована Л. Оршанським проектно-технологічна методика, впроваджена у ВНЗ, що готують педагогів за спеціалізацією "Декоративно-вжиткове мистецтво". Провідні положення проектно-методологічної методики ґрунтуються на врахуванні творчих можливостей студента, зв'язку творчого задуму, ідеї проекту з реальним життям, зміні організму його взаємодії з викладачем, значному підвищенні рівня автономності студента при вирішенні особистісно значущих і професійних проблем у процесі художньо-трудової діяльності, стимулюванні

рівня внутрішньої мотивації до якіснішого оволодіння змістом навчання [287, с. 23]. Ми погоджуємося з висновком С. Зінченко, що готовність педагогів до викладацької діяльності у ПТНЗ художнього профілю має бути представлена трьома рівнями (репродуктивним, евристичним, творчим) та ґрунтуватися на якісній психолого-педагогічній підготовці. До критеріїв готовності дослідниця віднесла: когнітивний, комунікативний, креативний [124, с. 7].

Інтерес становлять також критерії та ознаки рівнів готовності майбутнього педагога до використання декоративно-вжиткового мистецтва у навчально-виховному процесі: а) критерії професійного становлення; б) критерії теоретичного усвідомлення шляхів використання декоративно-вжиткового мистецтва у педагогічному процесі; в) критерії організаційних умінь використовувати декоративно-вжиткове мистецтво у навчальному процесі [373, с. 7].

Поряд з цим наголосимо на важливості оволодіння викладачами і майстрами інноваційними педагогічними технологіями, які допомагають зробити навчально-виробничий процес більш ефективним, а навчально-пізнавальну діяльність учнів більш активною і усвідомленою.

Аналіз наукових праць з проблем педагогічних технологій (В. Беспалько [29], І. Зимняя [125], В. Сластьонін [414], С. Смірнов [418], М. Сибірська [403], С. Сисоєва [408], Д. Чернилевський [469] та ін.) свідчить про різний підхід до тлумачення ознак, притаманних педагогічним технологіям.

Під педагогічною технологією В. Беспалько розуміє змістову техніку реалізації навчального процесу. Суть педагогічної технології вчений вбачає у таких її аспектах: відході від експромтів і переході до попереднього проектування; розробці структури і змісту навчально-пізнавальної діяльності учнів; діагностичному цілевизначенні та об'єктивному контролюванні якості засвоєння учнями навчального матеріалу, розвитку особистості в цілому; реалізації принципу цілісності структури і змістовності компонентів навчально-виховного процесу [29, с. 177].

За визначенням С. Сисоєвої, "педагогічні технології – це технології, які забезпечують перетворення педагогічного процесу в освітній установі на цілеспрямовану діяльність усіх його суб'єктів. До структури педагогічних технологій входять: концептуальна основа; змістова частина навчання і виховання, розвитку учнів; процесуальна частина – технологічний процес. Водночас педагогічні технології повинні відповідати таким основним методологічним вимогам: концептуальність, ефективність, відтворюваність" [408, с. 661–662].

Для професійно-художньої школи доцільно використовувати, на нашу думку, термін "технологія навчання", який за значенням є ширшим, ніж "педагогічна технологія", адже передбачає використання в процесі навчання учнів і педагогічних, і виробничих технологій. Такого підходу дотримується й С. Смірнов, наголошуючи на тому, що до структури технології навчання входять такі складові: попередня діагностика рівня засвоєння навчального матеріалу; організація діяльності учнів з його освоєння та закріплення; контроль якості його засвоєння; вибір прийомів, методів додаткової роботи з

групою або окремими учнями; діагностика причин відставання учнів; вибір методики, що допомагає усунути прогалини у знаннях і досвіді учнів усієї групи [418, с. 153]. За цих умов здійснюється вивчення навчального матеріалу на продуктивному (творчому) рівні.

У трактуванні Д. Чернилевського "технологія навчання – це комплексна інтегративна система, що включає упорядковану кількість операцій і дій, які забезпечують педагогічне цілевизначення, змістові, інформаційно-предметні та процесуальні аспекти, спрямовані на засвоєння знань, формування професійних умінь, особистісних якостей учнів, заданих цілями навчання, а також діагностування якості дидактичного процесу" [469, с. 10].

Технологія навчання, доходить висновку В. Сластьонін – це педагогічна діяльність, яка реалізує науково обґрунтований проект дидактичного процесу на більш високому рівні ефективності, надійності, гарантованості результату, порівняно з традиційними методиками навчання [414, с. 95]. Технологія навчання розглядається також як системний спосіб організації навчання, спрямований на оптимальну побудову та реалізацію навчально-виховного процесу; оснований на діяльнісному підході метод викладання і засвоєння знань, умінь і навичок з урахуванням технічних і людських ресурсів, їх взаємодії [424, с. 226].

Як показало наше вивчення, рівень використання інноваційних технологій навчання у професійно-художній школі ще досить низький. Це зумовлено низкою причин. По-перше, недостатньою поінформованістю викладачів і майстрів виробничого навчання щодо наявності нетрадиційних методик проведення теоретичних і виробничих занять, їх результативності. Адже відомо, що бібліотеки ПТНЗ художнього профілю сьогодні, через брак коштів, майже не поповнюються сучасною науково-методичною літературою, а придбати її за власні кошти педагог не має змоги. По-друге, недостатнім рівнем методичної підготовленості педагогів до організації процесу професійного навчання на основі врахування теоретичних положень сучасних дидактичних концепцій, принципів, форм, методів, які стимулюють розвиток особистості майбутнього фахівця в процесі навчальної діяльності. По-третє, застарілими підходами до організації методичної роботи у ПТНЗ художнього профілю. По-четверте, наявністю у педагогів стереотипів щодо традиційних підходів до проведення занять з теоретичних предметів і виробничого навчання. Це пояснюється певною консервативністю, а також відсутністю матеріального стимулювання інноваційної діяльності, розробки авторських навчальних посібників, методик викладання теоретичних предметів, практичних курсів тощо.

Впровадження інноваційних форм професійного навчання потребує від педагога переходу на позиції дослідника та експериментатора, а це, безумовно, збільшення рівня завантаженості у позаурочний час. До інноваційної діяльності здатні, з одного боку, ентузіасти, з другого – фахівці, чия праця дістає схвалення і достойну матеріальну винагороду. Названі та інші причини спонукають частину педагогів продовжувати використовувати традиційні педагогічні прийоми і підходи до навчання майбутніх фахівців,

дотримуючись думки, що особистісно орієнтований, суб'єктно-діяльнісний і компетентнісний підходи можна забезпечувати реалізацією відомих для всіх принципів індивідуалізації та диференціації навчання.

Педагогам необхідно володіти такими інтелектуальними вміннями: виявлення в змісті навчального матеріалу головного та встановлення міжпредметних зв'язків, впровадження теоретичних знань у практичну професійну діяльність тощо, а також уміннями використовувати прийоми і засоби управління своїми вчинками і діями впродовж діяльності [161, с. 63], продумувати, планувати і перетворювати педагогічний задум у процес педагогічної діяльності, а також добирати найбільш суттєві навчальні завдання, враховуючи індивідуальні відмінності та особливості учнів, намічати шляхи попередження та недопущення ними помилок, розробляти навчальну документацію, засоби навчання, інструментарій оцінювання навчальних досягнень тощо. Поряд із цим вони мають володіти методикою розроблення технологій навчання під конкретний педагогічний задум, алгоритму педагогічних дій, плану операцій відповідно до цільових установок, а також діагностичних процедур, що ґрунтуються на критеріях і показниках виміру результатів спільної діяльності педагога та учня.

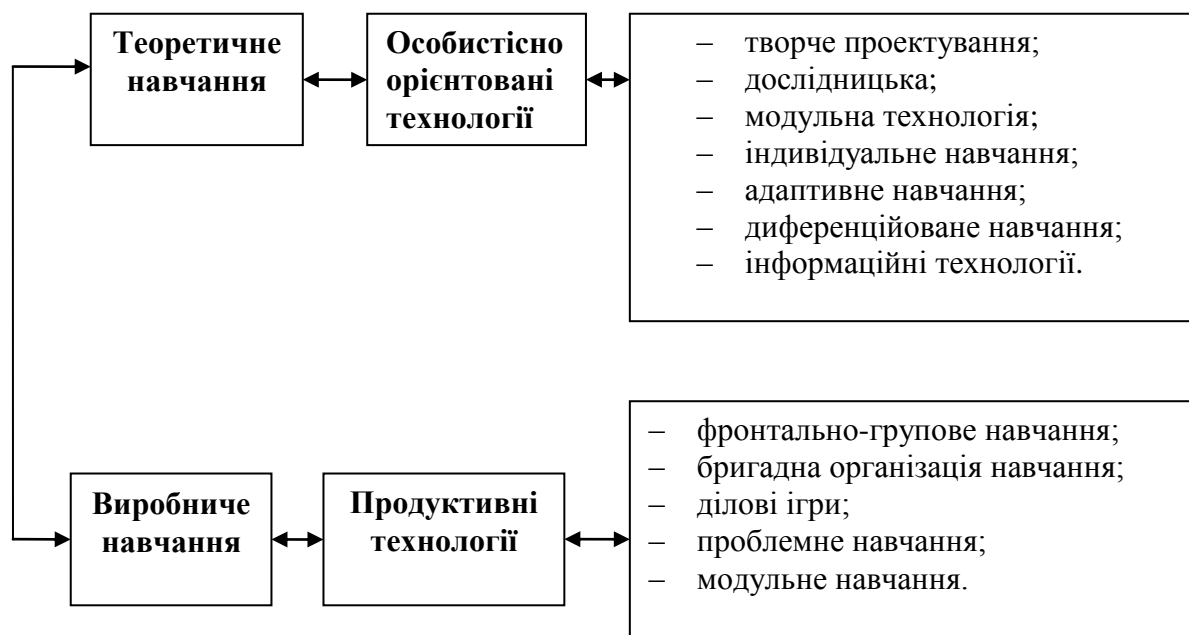
Розроблення і впровадження сучасних технологій навчання зумовлює необхідність формування у педагогів ПТНЗ художнього профілю умінь їх адаптувати до конкретних умов професійного навчання (в умовах навчального закладу, на базі художнього підприємства). Під час розроблення технологій навчання вони мають враховувати, що основою навчання у професійній школі є навчальна ситуація, яка забезпечує реалізацію вимог до особистості майбутнього фахівця, зокрема наявність сучасних науково-технічних знань, необхідних для розв'язання виробничих завдань; розуміння ролі і місця ситуативного завдання в технологічному процесі, а також способів використання спеціальних знань у практичній діяльності; умінь приймати рішення в нестандартних ситуаціях, характерних для художнього виробництва, здійснювати самостійний пошук і відбір технологічної інформації, планувати послідовність виконання операцій технологічного процесу; знань і умінь аналізувати та оцінювати, згідно з прийнятими критеріями, результати власної та колективної художньої діяльності тощо.

Для того, щоб нова технологія навчання могла успішно використовуватися у професійній підготовці майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел, її створення має ґрунтуватися на *положеннях системи дидактичних аксіом*. Так, В. Монахов виділив три групи таких аксіом: аксіоми введення технології навчання в освітній простір; аксіоми проектування моделі навчального процесу, що є основою технологій навчання; аксіоми нормалізації проекту навчального процесу, представлені аксіомою технологізації професійної діяльності педагога, а також аксіомою нормування проекту навчального процесу [247, с. 29–30].

Крім того, впровадження в навчально-виробничий процес інноваційних технологій навчання потребує від педагогів професійно-художньої школи умінь проектувати зміст професійного навчання на основі: аналізу сфери

професійної діяльності, рівня кваліфікації, профілю підготовки; визначення професійно-важливих умінь і якостей особистості фахівця, професійних знань для кожної групи вмінь; встановлення логічних і змістових зв'язків між знаннями й уміннями.

Найбільш адаптовані до викладання загальнохудожніх і спеціальних дисциплін є особистісно орієнтовані технології навчання, зокрема технологія повного засвоєння, рівневої диференціації, колективної діяльності, творчого проектування, ділових ігор тощо (рис. 5.2).

Рис. 5.2 Технології навчання, адаптовані для застосування у ПТНЗ художнього профілю

Реалізація гуманістичних функцій професійно-художньої освіти зумовлює необхідність запровадження особистісно орієнтованих педагогічних технологій, сфокусованих на особистості учня, повазі й довірі до нього, прийнятті його особистісних цілей, запитів, інтересів та які забезпечують активну їх взаємодію з педагогами, роль і функції яких за цих умов суттєво змінюються. Якщо в традиційному навчанні педагогічні технології спільно з засобами навчання (підручники, посібники, матеріали письмового інструктування) виступають основним джерелом знань та їх контролю, то в умовах особистісно орієнтованого навчання вони стають організаторами самостійної пізнавальної й творчої навчальної діяльності учнів, діагностами цього процесу. У зв'язку з цим, як показує досвід, педагоги віддають перевагу таким особистісно орієнтованим технологіям навчання, які активізують самостійну діяльність учнів, збагачують їх професійно-художній досвід, спонукають до реалізації власних творчих можливостей тощо.

Основною ідеєю особистісно орієнтованих педагогічних технологій є перехід від "школи пам'яті" до "школи мислення", впровадження дослідницького підходу учнів до засвоєння теорії і практики професійно-художньої діяльності.

Упровадження особистісно орієнтованих педагогічних технологій підвищує якість професійно-художнього навчання, забезпечує його спрямованість на корисну навчально-виробничу діяльність учнів, формує та розвиває у них як особистісні, так і професійно важливі якості. Водночас зауважимо, що одна і та ж технологія може бути представлена педагогами у різних інтерпретаціях. Зокрема, процес проектування таких технологій для підготовки майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел може здійснюватися двома напрямками: проектування змісту, що сприяє формуванню свідомості учнів на основі знань, здобутих у результаті наукового дослідження; проектування змісту діяльності учнів на основі природних засобів її здійснення.

Згідно з першим напрямом, очікується, на думку М. Сибірської, збагачення особистості учня об'єктивним смислом і знаннями, що сприяють формуванню інтересів, потреб, ідеалів, раціональних способів дій. Другий напрям забезпечує таку організацію діяльності учнів, яка відбувається за законами природи людського тіла і психіки, що дає змогу відкривати потенційні можливості в діяльності і збагачувати їх свідомість додатковим смислом [403].

Вибір особистісно орієнтованої педагогічної технології пов'язаний з майстерністю педагога. Правильно обрана педагогічна технологія, а точніше її змістові та процесуальні компоненти створюють умови для ефективного навчання, розвивають мотиви і потреби, формують нові особистісні смисли для учнів ПТНЗ художнього профілю, а також вдосконалюють операційні аспекти навчальної і виробничої діяльності. До основних чинників вибору особистісно орієнтованих педагогічних технологій належать такі: індивідуальні особливості та початковий рівень підготовленості учнів; відбір діяльностей, адекватних цілям засвоєння на кожному етапі розвитку учнів тощо [402, с. 194].

Розробляючи таку технологію, необхідно враховувати, що основою є навчальна ситуація, яка забезпечує реалізацію вимог до майбутнього фахівця художніх промислів і ремесел, зокрема наявність знань основ наук, образотворчого і декоративно-вжиткового мистецтва, художнього виробництва, необхідних для розв'язання виробничих завдань, знань ролі і місця ситуаційного завдання у технологічному процесі, розуміння способів упровадження загальнохудожніх і спеціальних знань у практику професійної діяльності, вмінь приймати рішення у нестандартних ситуаціях, характерних для художнього виробництва, вмінь здійснювати самостійний пошук і відбір технологічної інформації, планування послідовності виконання операцій технологічного процесу, знань і вмінь аналізувати та оцінювати згідно з критеріями результати власної та колективної виробничої діяльності.

Водночас, входження викладача й учня в особистісно орієнтовану психолого-педагогічну ситуацію припускає, на думку В. Орлова, своєрідну інверсію усіх параметрів навчання: те, що йшло ззовні стосовно їх спілкування (мета, зміст заняття, програмові вимоги, педагогічні та етико-естетичні традиції тощо), стає внутрішнім стимулом, результатом тісного

міжособистісного спілкування і співпраці в системі "викладач-предмет, вивчення-студент". Крім того, вченим доведено, що конструювання психолого-педагогічної ситуації потребує використання певних типів базових технологій: представлення елементів змісту професійної освіти у вигляді різнорівневих особистісно орієнтованих завдань (технологія завданнєвого підходу); засвоєння змісту в умовах діалогового спілкування і саморефлексії, що відкриває можливості для самопізнання і самовдосконалення (технологія рефлексивних дій у поєднанні з технологією навчального діалогу); реалізації умов виробничої практики, що забезпечує самопізнання і самореалізацію (технологія ділових ігор) [283, с. 123–124].

Зазначимо, що кількість технологій навчання зростає. В їх відборі педагоги ПТНЗ художнього профілю мають враховувати дидактичні вимоги. Зокрема, ті технології навчання, що використовуються у підготовці кваліфікованих робітників художнього профілю, мають передбачати: наявність інструкцій щодо послідовності виконання технологічного процесу; логічний виклад навчального матеріалу; поетапне використання засобів і методів навчання; поетапне діагностування і оцінювання навчальних досягнень. Крім того, їх використання буде результативним за умови дотримання певних критеріїв (концептуальність; новизна; науковість; технологічність; системність; цілісність; інтегративність; гарантованість; досягнення цілей; якість тощо).

До інноваційних технологій навчання, що набувають поширення в професійно-художній освіті, слід віднести модульну технологію навчання, яка дає можливість застосовувати принцип розподілу процесу навчання на структурні елементи (операції). Варіативність педагогічного модуля дає змогу його використовувати у різних комбінаціях, а також в індивідуальному навчанні майбутніх майстрів народного мистецтва. Водночас модульний підхід забезпечує реалізацію принципу фундаменталізації професійно-художньої освіти, оскільки зміст базової підготовки з професій буде складатися за цих умов із загальнонаукових, загальнохудожніх, технологічних, мистецтвознавчих, етнографічних тощо знань, умінь, навичок, відомостей про передовий виробничий досвід та ін.

Для здійснення підготовки майбутніх фахівців на основі інноваційних технологій навчання, зокрема особистісно орієнтованих і суб'єктно-діяльнісних, необхідно створювати для педагогів ПТНЗ художнього профілю відповідні умови. Мова йде про підвищення рівня доступу до інформації – методичної, навчальної, технологічної; організувати курси підвищення професійно-педагогічної компетентності, проведення семінарів-практикумів, тренінгів. Важливо також підтримувати інноваційну діяльність педагогів шляхом присвоєння їм педагогічних звань, категорій, матеріального заохочення тощо.

З цією метою до авторської програми підвищення професійної компетентності педагога ПТНЗ художнього профілю було введено професійний модуль, який складається із двох частин – інваріантної і варіативної. Наприклад, зміст *інваріантної частини професійного модуля*

спрямований на оволодіння педагогами знаннями основ психології праці, формування трудових навичок і умінь з художніх професій, дидактичних і методичних засад професійно-художнього навчання. Його структура побудована так, щоб педагоги під час тренінгів могли вдосконалювати комунікативну компетентність, а також оволодівати прогресивними ідеями інноваційного педагогічного досвіду підготовки майбутніх фахівців художнього профілю в системі "Педагогічна майстерня майстра художнього ремесла" (автор В. Радкевич) і "Студійне професійне навчання художнім професіям" (автор О. Капало) [525].

Не менш важливою є **методична компетентність** педагога ПТНЗ художнього профілю під якою розуміємо компетентність педагога у сфері способів формування в учнів ПТНЗ художнього профілю знань, навичок, умінь, професійно-важливих якостей і набуття первинного досвіду професії. Саме тому майбутніх педагогів ще під час навчання у ВНЗ необхідно навчати, як проводити семінари і практичні заняття, інтегровані курси з використанням інноваційних технологій навчання; залучати до моделювання навчального процесу на основі взаємозв'язку і наступності змісту – загальнохудожньої та спеціальної підготовки. У цьому контексті науковий інтерес становлять висновки дисертаційного дослідження Л. Сушенцевої щодо управління системою методичної роботи у професійно-технічному училищі [433].

Водночас, актуальним є розвиток у педагогів ПТНЗ художнього профілю *готовності до реалізації концепції особистісно орієнтованого та суб'єктно-діяльнісного навчання*, що являє собою методичну систему, в якій поряд з навчальними, педагог вирішує і особистісні проблеми учня як суб'єкта навчальної та майбутньої професійної діяльності. Використовуючи такий підхід до побудови навчально-виробничого процесу, він має навчитися забезпечувати компенсуючу і самореалізуючу функцію професійного навчання, допомагати учням оволодівати творчим стилем учіння та навчальної діяльності, способами презентації результатів навчальної та виробничої діяльності, оцінкою і самооцінкою творчих результатів, пошуком нового смислу навчальної діяльності, поставати не тільки як суб'єкт, який оволодіває конкретною професією, але і як особистість, яка свідомо і творчо виконує відповідну соціальну функцію.

Важливо також передбачати оволодіння ефективними методиками організації і проведення занять з учнями, спрямованими, не тільки на формування інтересу до конкретного навчального предмета та до професії, а найголовніше – на процес одержання знань, формування практичних навичок і вмінь, під час якого учіння стає і задоволенням, і засобом самореалізації, і набуттям майбутнього фаху. Так, перспективною є методика створення мотиваційно-проблемних ситуацій (виконання навчальних виробничих завдань), розв'язання яких сприяє засвоєнню учнями навчального матеріалу з обраної професії, розвитку інтересу до подальшого самостійного набуття нових фахових знань. Крім того, педагогів необхідно навчати оновлювати зміст професійного навчання відповідно до вимог державних стандартів і сучасного художнього виробництва; розробляти методичні рекомендації щодо

викладання уроків теоретичного і виробничого навчання, модульні навчальні елементи; виконувати якісні еталонні зразки (вузли, елементи деталей) згідно з виробничими технологіями.

Основу технологічної культури педагога ПТНЗ художнього профілю мають також становити знання, навички, уміння, досвід з методики організації та управління процесом навчання й виховання учнівської молоді тощо. У зв'язку з цим, необхідною умовою успішної його діяльності є **методична готовність** до проектування цілей, змісту, форм, методів і засобів навчання (рис. 5.3).

Рис. 5.3 Схема визначення цілей професійно-художнього навчання

Проектувальна діяльність педагога має ґрунтуватися на принципах відбору і структурування змісту навчального матеріалу з теми уроку, а також принципах поетапної організації процесу навчання учнів на заняттях. На рис. 5.4 нами подано основні етапи проектування навчального заняття.

Зазначимо, що такі компоненти, як структура, зміст та інтеграція видів майбутньої фахової діяльності учнів здійснюють вплив на визначення цілей професійно-художньої освіти. Отже, це зумовлює більш глибоке оволодіння педагогами науковими засадами організації праці, технологіями виконання виробничих операцій тощо.

У зв'язку з цим, актуальним є використання технологічного підходу, розробленого В. Беспальком, згідно з яким діагностичне завдання цілей навчання стосовно забезпечення якості засвоєння знань, умінь, навичок полягає у виборі необхідного рівня засвоєння, який співвідноситься з моделлю фахівця. Зокрема, для репродуктивного виду діяльності він визначає такі рівні

засвоєння досвіду, як початковий і алгоритмічний. На цих рівнях учні можуть мати різний ступінь самостійності. Продуктивна діяльність може здійснюватися на основі використання відомих методів у нових умовах, або на основі нових навчальних елементів. Цей вид діяльності В. Беспалько відносить до евристичного і творчого рівня оволодіння досвідом [29, с. 12].

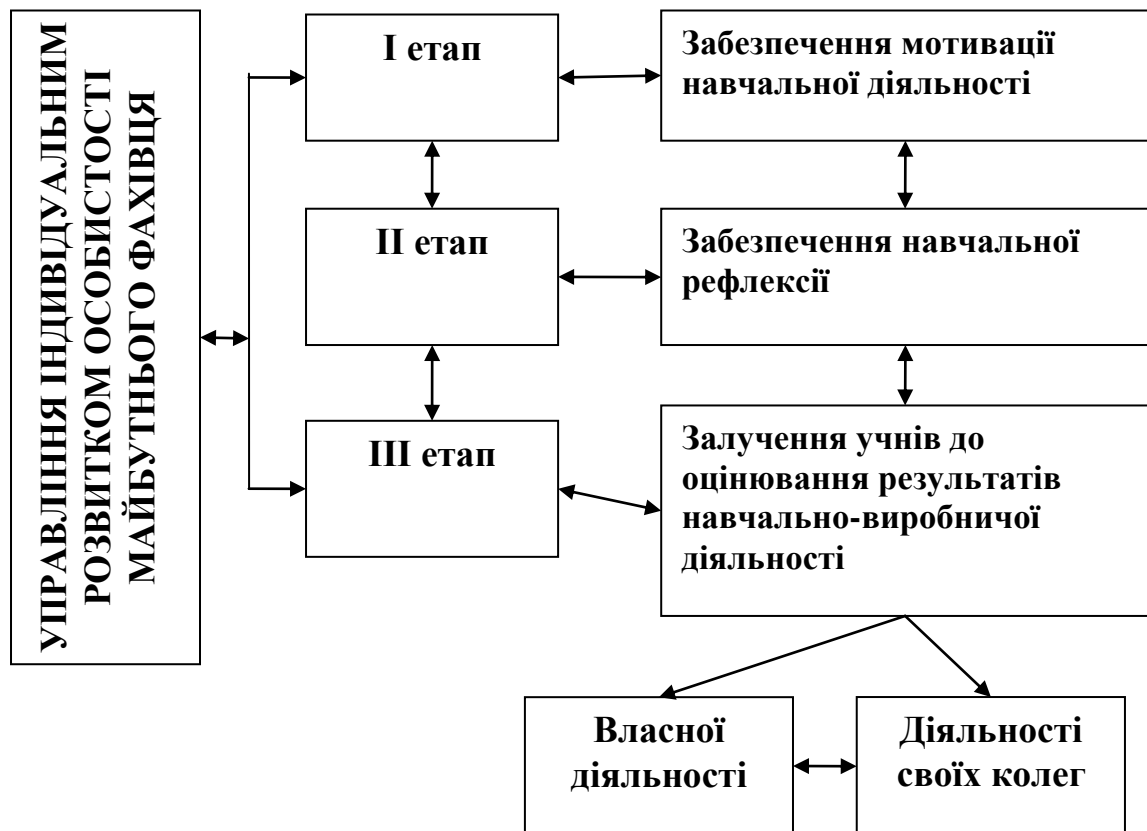

Рис. 5.4. Етапи проектування навчального заняття

Слід зазначити, що на **початковому рівні** вимоги до оволодіння знаннями і вміннями є незначними, оскільки діяльність учнів спрямовується лише на запам'ятовування інформації, відтворення технологічних прийомів, показаних майстром виробничого навчання і викладачем спеціальних дисциплін. Так, під час вивчення майбутніми майстрами художньої вишивки технології виконання "петельного шва" на учнівському рівні може бути запропоновано таке завдання: «Якщо на жіночій блузі вишивається візерунок "петельним швом", в якій послідовності треба виконати прийоми, щоб цей шов був якісним?»

Діяльність учня на цьому рівні полягає в тому, що він відповідно до еталонного зразка, на якому виконана техніка "петельний шов", називає прийоми виконання рахунку ниток на тканині під час вишивання цього шва, напрям голки, нитки, стібків, розміщення стібків на виворітному боці тощо. На цьому етапі учні дуже часто потребують допомоги педагога, зокрема у підказуванні забутої або неправильно представленої інформації, практичних прийомів виконання шва, виправленні, дефектів.

На другому *алгоритмічному рівні* учням можна давати самостійні завдання для виконання під час практичної та лабораторно-практичної роботи, але без допомоги педагога. Наприклад, завдання такого змісту: «Згідно з інструкційно-технологічною карткою розрахуйте і виконайте на тканині рубець технікою "петельний шов"». Зауважимо, що для цього заняття педагог має розробити технологічні інструкції для всіх учнів (хоча б один примірник на учнівське робоче місце). Ця інструкція має вміщувати теоретичну інформацію щодо послідовного виконання техніки "петельний шов" і графічне зображення прийомів її виконання. В окремих випадках в інструкційно-технологічній картці подаються відшивки всіх прийомів виконання техніки, тобто еталонні зразки відшивок, які власноручно виконує майстер виробничого навчання (якщо заняття виробничого характеру) або викладач спеціальної технології.

Третій, *евристичний рівень* передбачає посилення ролі самостійності учнів в оволодінні знаннями, навичками і вміннями з обраної професії. За цих умов педагог керує процесом їх пізнання, наприклад, під час етнографічної практики, яка проводиться для майбутніх майстрів художньої вишивки, як правило, в музеях народного мистецтва, в краєзнавчих музеях тощо. Специфіка діяльності, яка виводить учнів на евристичний рівень оволодіння досвідом, полягає в самостійному опрацюванні зразків народного мистецтва: жіночі та чоловічі сорочки з різних регіонів України, вишиті рушники, хустки, верхній одяг тощо. Така діяльність сприяє оволодінню дослідницькими навичками та вміннями, прийомами узагальнення інформації одержаної в ході здійснення опису художнього витвору відповідно до взірців, розроблених педагогом, який проводить етнографічну практику, критеріїв і вимог. Результатом самостійної роботи учнів у музеях можуть бути звіти, реферати, тематичні роботи тощо.

За умови формування трьох попередніх рівнів оволодіння досвідом стає можливим залучення учнів до творчої діяльності, зміст якої передбачає розв'язання нетипових навчальних виробничих ситуацій, наприклад, пов'язаних з виявленням причин і усуненням дефектів, що виникли під час вишивання "петельного шва", з розробкою технічного рисунка для оздоблення вишивкою певного виробу тощо.

Для *творчого рівня* засвоєння досвіду учням можна рекомендувати таке завдання, як участь у діловій грі "Робота відділу контролю якості підприємства", в якій вони виконують роль робітника, що виконав виріб з художнім оздобленням, тобто вишивальною технікою "петельний шов", і роль контролера якості. У ході цієї гри виявляються дефекти, причини їх виникнення, рівень знань і вмінь учня в ролі робітника щодо методів усунення дефектів. Завданнями творчого характеру є також стилізоване відображення учнями краси й гармонії природних форм навколишнього середовища в малюнках для вишивки. Змістом цього завдання може бути переробка природних форм на декоративні засоби графіки та аплікації. Важливу роль у творчій діяльності учнів відіграють знання і вміння, які потрібні для виконання переходів однієї форми творчості до іншої, від натурального

зображення до стилізованого в техніках вишивки. Виконання таких завдань потребує від майбутніх майстрів художньої вишивки поєднання знань з матеріалознавства, спеціальної технології, композиції, рисунка, живопису кольорознавства, теорії орнаменту тощо.

Насамперед, важливо стимулювати учнів до оволодіння новим навчальним матеріалом. Це здійснюється на першому етапі уроку, коли педагог актуалізує мотивацію їхньої діяльності, акцентуючи їхню увагу на тому, що коли вони оволодіють, наприклад, матеріалом уроку з теми «Оздоблення виробів технікою "подільська розшивка"», то будуть знати: якому регіону притаманна ця техніка, розкольоровку цієї техніки та технологію її виконання, поєднання з іншими техніками, види дефектів і способи їх усунення; способи нанесення малюнка на тканину тощо.

Реалізація такого підходу впливає на оволодіння учнями теоретичними знаннями, зростання рівня їхньої художньої майстерності. Наприклад, вони зможуть правильно поєднувати інші техніки з технікою "подільська розшивка", добирати кольори до цієї техніки, якісно виконувати прийоми техніки "подільська розшивка", розміщувати узор на виробах, самостійно контролювати якість виконаної вишивки, виявляти і виправляти дефекти.

Наступним етапом проектування сценарію навчального заняття має бути конкретна навчальна діяльність учнів, спрямована на оволодіння ними способами дій. Тут важливо забезпечувати необхідні умови для творчої діяльності. Проектуючи сценарій уроку, важливо запланувати контроль за навчальною діяльністю учнів. Сучасний підхід до організації контролю за якістю засвоєння ними знань і вмінь під час виробничого навчання чи вивчення предметів спеціального циклу полягає у посиленні їхньої ролі в оцінюванні як результатів власної діяльності, так і результатів інших учнів. З цією метою педагог завчасно готує спеціальні картки дефектів, в яких наводиться назва можливого дефекту, його графічне зображення, обґрунтовуються причини виникнення та способи усунення.

Згідно з карткою дефектів педагог пропонує учням самостійно проконтролювати якість виконаної відшивки, наприклад, "подільська розшивка", самостійно оцінити свої нові навички та вміння. Після цього можна запропонувати провести міжгруповий контроль, тобто виступити в ролі контролерів якості відшивок, виконаних іншими учнями групи. При цьому важливо, щоб на відшивках не було прізвищ учнів. Для забезпечення анонімності такого оцінювання педагог може зашифрувати роботи учнів.

Активною формою діагностування знань учнів з теми уроку є також картки-завдання, в яких педагог викладає теоретичні і професійно-спрямовані запитання, кросворди, професійні диктанти тощо.

Слід зазначити, що на всіх етапах інноваційної організації навчального заняття зусилля педагога мають спрямовуватися на управління індивідуальним розвитком учня – майбутнього фахівця. У зв'язку з цим, навчально-виробничий процес у ПТНЗ художнього профілю має характеризуватися відповідними параметрами педагогічної системи, зокрема готовністю педагогів до діяльності, яка ґрунтується на: впровадженні

сучасних методів у навчально-виробничу діяльність; розвитку готовності до дослідницької, методичної та експериментальної роботи; розвитку організаторських умінь; постійній налаштованості на творчість й нестандартне проведення навчальних заходів тощо.

Методична компетентність викладачів, майстрів виробничого навчання досягає високого рівня за умови наявності у них умінь самостійно розробляти навчально-методичну документацію, засоби письмового інструктування, наочні посібники, програмні засоби навчання, комп'ютерні засоби контролю знань учнів тощо. Вона ґрунтується на високому рівні **методичної готовності педагогів цих навчальних закладів**, під якою ми розуміємо наявність спеціальних знань щодо структури і змісту навчально-методичного комплексу предмета або професії, системи практичних методичних навичок його розроблення, а також використання у навчально-виробничому процесі.

Результати констатувального експерименту свідчать, що методична готовність викладачів і майстрів виробничого навчання ПТНЗ художнього профілю потребує поглиблення. Цьому сприятиме їх залучення до участі в колективних формах методичної діяльності, зокрема, в семінарах, семінарах-практикумах, школах передового педагогічного досвіду, школах педагогічної майстерності, художніх радах, педагогічних читаннях, предметних тижнях, а також до організації та проведення відкритих уроків. З огляду на це важливими є наукові засади підвищення кваліфікації педагогічних працівників ПТНЗ, обґрунтовані В. Олійником [277], Л. Шевчук [4], О. Щербак [4].

В умовах зростання обсягу інформації, запровадження в навчально-виробничий процес комп'ютерно-орієнтованих засобів навчання, локальних мереж виникає необхідність формування у педагогів навичок, умінь і культури користуватися бібліотечними фондами, проводити заняття за допомогою комп'ютерів і програмних засобів, пристосовувати навчання на комп'ютері до індивідуально-психологічних особливостей учнів, типу їх теоретичного та практичного мислення, темпу оволодіння знаннями й уміннями, набуття первинного професійного досвіду тощо.

За сучасних умов, на думку В. Кудіна, набуває актуальності необхідність утвердження в навчанні учнів двох взаємопов'язаних для педагога проблем: викладач + сучасні засоби інформації. Відтак, педагогу важливо постійно вдосконалюватися, щоб навчити учнів сприймання сучасних засобів інформації, їх розуміння, тактовно захищати свідомість учнів від примітивної і шкідливої інформації [192, с. 59–60].

Безумовно, технологічна культура педагогів ПТНЗ художнього профілю ґрунтується на практичному досвіді та високому рівні мотивації самостійного навчання, стажування на виробництві тощо. Для цього викладачі, а особливо майстри виробничого навчання повинні мати тісний зв'язок з підприємствами народних художніх промислів. З цією метою нами була розроблена і впроваджена *програма їх стажування на підприємствах народних художніх промислів*, яка включає в себе такі напрями діяльності: ознайомлення з підприємством, його структурою; інструктаж з охорони праці; оволодіння

компетентностями планування трудової діяльності, виробничих завдань, організації робочого місця, виконання прийомів оздоблення виробів декоративно-вжиткового мистецтва, якими володіють майстри художнього виробництва тощо.

Важливою вимогою до стажування є праця на штатному робочому місці з професії художніх промислів і ремесел, яка передбачає вирішення майстром виробничого навчання таких завдань:

- а) раціональну організацію робочого місця;
- б) виконання комплексу завдань з оздоблення виробів декоративно-вжиткового мистецтва згідно з власними композиціями і використанням відповідних художніх технік;
- в) здійснення заходів з найбільш ефективного використання робочого часу, виконання робочих норм, попередження дефектів, економного використання матеріалів.

Завершальним етапом стажування є виконання і захист кваліфікаційної (пробної) роботи.

Отже, *складовими технологічної культури викладачів і майстрів виробничого навчання ПТНЗ художнього профілю*, що сприяють зростанню рівня їх педагогічної майстерності, професіоналізму в професійно-педагогічній діяльності, є:

- вміння моделювати та проектувати власну концепцію навчання і виховання учнівської молоді;
- прогнозувати і оволодівати педагогічними інноваціями, впроваджувати їх у процес професійної підготовки майбутніх фахівців;
- розробляти методики викладання навчальних дисциплін з використанням засобів педагогічного діагностування, інноваційних технологій навчання, комплексно-методичного забезпечення;
- здатність до творчого саморозвитку та самоактуалізації, інноваційної діяльності, рефлексії, здійснення системних досліджень традицій народного мистецтва й на цій основі – генерування творчих педагогічних і виробничих ідей та їх реалізації в навчальному процесі ПТНЗ художнього профілю;
- орієнтованість на розвиток учня як суб'єкта навчальної та майбутньої професійно-художньої діяльності.

5.3. Дослідницькі засади діяльності педагогів професійно-технічних навчальних закладів художнього профілю

Важливою функцією професійно-художньої освіти є ознайомлення молодого покоління з накопиченим людством досвідом художньої діяльності. Реалізація цієї функції залежить, насамперед, від науково обґрунтованої діяльності педагогів. Це зумовлює необхідність розвитку у них навичок, умінь, методики і культури педагогічної дії, здатності осмислювати цілі, смисл, зміст, методи, форми та результат своєї педагогічної діяльності з наукових позицій з урахуванням вимог і провідних ідей особистісно орієнтованого, суб'єктно-діяльнісного та компетентнісного підходів,

наповнювати її змістом, що потребує відповідних досліджень, етнографічного пошуку, застосування передового педагогічного досвіду тощо.

Результати констатувального експерименту свідчать, що більшість викладачів і майстрів виробничого навчання ПТНЗ художнього профілю продовжують використовувати традиційні методи навчання, спрямовані на сприйняття і вивчення учнями "готових" знань, що не забезпечує їхнього розвитку як суб'єктів навчальної та майбутньої професійно-художньої діяльності. Це не сприяє вияву та актуалізації їх творчого потенціалу, усвідомленню специфіки нових технологічних процесів, прийомів обслуговування сучасного обладнання, використання складних технічних пристроїв, матеріалів та ін.

У зв'язку з цим, теоретичне і виробниче навчання учнів доцільно здійснювати на основі принципу предметної діяльності чи квазіпрофесійної діяльності, згідно з яким забезпечується формування професійно-важливих якостей і професійних компетенцій особистості майбутнього робітника, необхідних для виконання технологічних процесів. Такий підхід є особливо актуальним в умовах сучасного інформаційно-технологічного суспільства, коли знання стають продуктивною силою. Для цього необхідно забезпечувати, на думку В. Кременя, перехід від кваліфікації до компетентностей, які дають змогу знаходити рішення в будь-яких професійних і життєвих ситуаціях, уможлиблюють діяльність особистості незалежно від локального чи глобального контексту ринку праці [185, с. 11].

Реалізовувати сучасні дидактичні концепції педагоги ПТНЗ художнього профілю зможуть за умови, якщо їх діяльність буде здійснюватися з урахуванням провідних теоретичних положень з проблем теорії і методики професійної освіти, а також педагогічного досвіду, що відображає педагогічне мислення, інноваційні методики, технології, форми та засоби педагогічної праці. Безумовно, це потребує їхньої готовності до педагогічної діяльності дослідницького характеру, зокрема, вміння здійснювати аналіз та оцінювання виробничого і педагогічного процесу, виявляти причини, що призводять до негативних наслідків, визначати педагогічні умови, що забезпечують результативність професійної підготовки учнів, критерії оновлення змісту професійно-художньої освіти, проектувати сучасні технології навчання, моделювати навчально-виробничий процес та особистість сучасного фахівця.

Згідно з діяльнісно-розвивальною парадигмою професійної освіти необхідно докорінним чином змінити підходи до професійної підготовки кваліфікованих робітників у професійних художніх навчальних закладах, зокрема удосконалити систему формування професійної компетентності, способів творчого практичного мислення, оволодіння основами професійно-художньої діяльності, культури фахової поведінки, формувати відповідальне ставлення до навколишнього світу та до результатів власної декоративно-вжиткової творчості. У зв'язку з цим, актуальності набуває теоретичне обґрунтування, розроблення та впровадження в процес професійного навчання майбутніх кваліфікованих робітників художніх промислів і ремесел інноваційних форм, технологій і методів навчання і, насамперед, таких, що

передбачають формування у них здатності до продуктивного оволодіння змістом навчального матеріалу, основами професійної майстерності, набуття досвіду фахової діяльності. Підтвердженням цього є дослідження З. Решетової, яка вважає, що важливою функцією освіти за сучасних умов є не прилучення особи до культури шляхом оволодіння нею певною сукупністю знань, навичок і вмінь, а включення її в той чи інший вид діяльності, формування як носія цілісної культури [457, с. 12].

Дослідницька діяльність педагогів ПТНЗ художнього профілю відрізняється від досліджень, що здійснюють науковці, оскільки вони є творцями педагогічних знань, а педагоги їх користувачами. Результати констатувального експерименту свідчать, що частина педагогів висловлює побажання, щоб науковці-педагоги спрямовували свою діяльність на написання рекомендацій для викладачів-предметників, майстрів виробничого навчання. Водночас, інші вважають, що такі розробки заважають розвитку творчої ініціативи педагогів-практиків. На нашу думку, педагогічна наука не повинна залишатися на рівні лише теоретичного обґрунтування, як і не повинна лише узагальнювати досвід роботи окремих педагогів і педагогічних колективів. Відтак, предметом дослідження педагогічної науки виступає теорія і практика у гармонійному співвідношенні та поєднанні.

Діяльність педагогів на засадах дослідництва є завжди інноваційною. В ній не копіюється нове знання, запропоноване педагогічною наукою, а на основі творчого підходу створюються власні методики викладу навчальної інформації, форми організації навчально-виробничого процесу, професійно-художньої діяльності тощо. Як зазначав В. Сухомлинський, "...педагогічна праця є творча праця, яка стоїть близько до наукового дослідження. Ця близькість полягає, насамперед, в аналізі фактів, передбаченні результатів, застереженні серйозних недоліків..." [429, с. 496].

Упровадження провідних ідей педагогічної науки в ПТНЗ художнього профілю ґрунтується на *принципі єдності теорії і практики*, завдяки якому педагогічна наука впливає на практику, а практика є джерелом наукового знання. Зауважимо, що в матеріалах резолюції XXVI сесії Генеральної конференції ЮНЕСКО поняття *дослідницька діяльність і наукова робота* педагогів професійних навчальних закладів розмежовуються. Під *дослідницькою діяльністю* розуміють оригінальні розробки (упорядковані дослідження) в галузі природничих і соціальних наук, культури та освіти. *Наукова робота* розглядається як процес підготовки й опублікування педагогом наукових публікацій, тематично пов'язаних з тією чи іншою навчальною дисципліною, яку він викладає, вдосконалення своєї діяльності в якості викладачів. Крім того, у матеріалах ЮНЕСКО зазначено, що "викладання в професійній школі є професією, яка потребує від педагогічних кадрів спеціальних знань, навичок і вмінь, набутих і підтримуваних завдяки наполегливому навчанню та дослідницькій діяльності упродовж усього життя" [237].

У зв'язку з цим, привернемо увагу до запропонованої В. Кудіним типологізації педагогів: а) учитель, педагог–диктатор–наставник, який

вимагає робити так, як він сказав; б) учитель, педагог–гід–провідник, значною мірою – скульптор; в) учитель, педагог–садівник–селекціонер, допомагає утвердженню природних задатків і здібностей. Шкода тільки, що більшість педагогів, як констатує цей вчений, відповідають першому типу [192].

Отже, *дослідницьку діяльність педагога професійної художньої школи* доцільно розглядати як складову професійно-педагогічної діяльності, а також як необхідну умову розвитку професійної компетентності. Доречно наголосити, що відповідно до державних стандартів дослідницька діяльність є компонентом професійної підготовки сучасного педагога.

Педагог-дослідник, здійснюючи свої дослідження, виконує дві основні функції: по-перше, систематизує, акумулює знання, накопиченні людством; по-друге, пізнає нове, що збагачує науку. Для такої діяльності він має володіти якостями, що забезпечують міцний фундамент його особистісного і професійного зростання, з-поміж яких – наполегливість, відповідальність, творче практичне мислення, що ґрунтується на відчутті нового, пізнанні невідомого тощо. Особливо важливу роль відіграє творче мислення, до властивостей якого О. Жохов, відносить гнучкість, свободу від шаблонного мислення, критичність і діалектичність мислення, глибину, відкритість, випереджувальне, незалежне мислення, емпатію [109, с. 13–14].

Не менш важливою у формуванні дослідницької культури педагогів ПТНЗ художнього профілю є стійка мотивація до дослідницької творчості, яка, на думку В. Журавського, має бути "професійно особистісною і підтримуватися творчою ідеєю, що народжується на основі знання теорії, досвіду власної практики і практики колег" [110, с. 220].

Для педагога ПТНЗ художнього профілю володіти *дослідницькою культурою* означає володіти педагогічним знанням, процесом його опанування, способами пояснення (створення концепції) і практичного використання для перетворення та удосконалення системи навчання і виховання. При цьому вона має ґрунтуватися на *системному та діяльнісному підходах* до реалізації динамічного освітнього процесу [111, с. 45].

Важливим також є *суб'єктно-діяльнісний підхід* до професійної підготовки майбутніх фахівців у професійно-художній школі, згідно з яким передбачається відбір таких способів, методів і технологій професійного навчання, що сприятимуть ефективному засвоєнню учнями професійних знань, практичних навичок і вмінь, набуттю ними первинного фахового досвіду. Саме тому важливо, щоб викладачі і майстри виробничого навчання володіли дослідницькою культурою та ефективними методиками здійснення аналізу змісту професійно-художнього навчання, а також проектування видів та етапів діяльності своїх вихованців. Отже, для здійснення дослідницької діяльності вони мають володіти навичками і вміннями проектувати навчально-виробничий процес на основі усвідомлення методик творчого розв'язання педагогічних завдань, методичної рефлексії, що забезпечують високий рівень професійної діяльності, характеризують педагогічний досвід.

Найбільшу цінність являє собою, як зазначає В. Краєвський, педагогічний досвід, повноцінний за задумом і успішний за впровадженням.

Такий досвід реалізує взаємодію науки і практики, дає змогу розв'язувати практичні завдання, які засобами науки поки що не можуть бути вирішені [181, с. 105]. За цих умов активна взаємодія педагогічного досвіду з наукою має випереджувальний характер і слугує джерелом емпіричного матеріалу щодо перевірки сучасних педагогічних концепцій, технологій навчання тощо.

У методичних рекомендаціях щодо створення ефективної методичної служби, розроблених науковими співробітниками Інституту розвитку професійної освіти Міністерства освіти Російської Федерації, зазначено, що передовий педагогічний досвід може бути вдосконалювальний і перетворювальний. Так, перетворювальний педагогічний досвід (новаторський) розкриває сутність педагогічної системи (цілі), а також забезпечує ті стереотипи, що склалися, вступає в конфлікт з діючими нормами [147, с. 71–72].

Передовий педагогічний досвід за рівнем досягнутого знаходиться вище іншого: він допомагає викладачам, майстрам виробничого навчання, керівникам ПТНЗ художнього профілю знаходити вихід із складних ситуацій, що виникають у процесі професійно-педагогічної діяльності. Його формування ґрунтується на використанні апробованих методик творчої дослідницької діяльності. Цінною, на нашу думку, є *методика педагогічного дослідження*, запропонована М. Поташником, яка структурно складається з таких елементів: виділення проблеми, що цікавить педагога (визначення актуальності, її наукової новизни, практичного і теоретичного значення); вибір теми дослідження; визначення об'єкта і предмета дослідження; обґрунтування провідної ідеї і задуму; формулювання гіпотези дослідження; визначення мети і завдань дослідження; вибір методів дослідження тощо. Водночас важливою умовою розвитку творчих дослідницьких здібностей педагога-практика є, на думку вченого, накопичення педагогічних фактів [327, с. 167]. Важливу роль в організації дослідницької діяльності педагогів професійно-художньої школи також відіграють їхні внутрішні джерела творчого пошуку, що виявляються в культурі дослідницької діяльності, а саме: креативності, умінні прогнозувати, приймати нестандартні рішення, продукувати нові ідеї і способи діяльності тощо.

Дослідницькі уміння педагогів В. Сластьонін об'єднав у чотири групи:

а) уміння "переводити" зміст об'єктивної педагогічної дійсності, об'єктивного процесу виховання в конкретні педагогічні завдання;

б) уміння вибудовувати і реалізувати логічно завершену педагогічну систему (від планування навчально-виховних завдань, відбору змісту освітнього процесу до вироблення форм, методів і засобів його організації);

в) уміння виділяти і встановлювати взаємозв'язки між різними компонентами і чинниками виховання, переводити їх у дії, створювати необхідні матеріальні, організаційні, валеологічні та інші умови, активізувати діяльність учня таким чином, щоб переводити його із об'єкта в суб'єкт виховання, організовувати спільну діяльність;

г) уміння враховувати та оцінювати результати педагогічної діяльності, тобто здійснювати самоаналіз і аналіз освітнього процесу, визначати наступний комплекс пріоритетних педагогічних завдань [415, с. 42].

Готовність педагогів професійної школи до розв'язання дослідницьких завдань визначається, на думку російських вчених А. Роботової, Т. Леонтьєвої, І. Шапошнікової та ін., наявністю у них узагальненої здатності педагогічно мислити, зокрема аналітично, прогностично, проектно і рефлексивно [47, с. 67–73], а ми додаємо – практично.

Відомо, що початковий етап дослідницької діяльності потребує сформованості у педагогів професійно-художньої школи *аналітичних* умінь (аналізувати педагогічні явища, осмислювати елементи педагогічного явища, знаходити в педагогічній теорії положення, висновки, закономірності, діагностувати педагогічне явище, формулювати пріоритетні педагогічні завдання, знаходити шляхи їх розв'язання). Не менш важливими є *прогностичні* уміння (визначення освітніх цілей і завдань, обґрунтування методів дослідження, передбачення можливих результатів, конструювання змісту взаємодії учасників освітнього процесу тощо).

Проектні уміння використовуються ними під час розроблення проектів навчально-виховного, навчально-виробничого процесу (визначення освітніх проблем, обґрунтування способів їх поетапної реалізації, планування змісту і видів діяльності суб'єктів освітнього процесу, визначення форм і структури навчального процесу, планування індивідуальної роботи з учнями, відбір форм і методів навчання та виховання тощо).

Надзвичайно важливою умовою професійно-педагогічної діяльності викладачів і майстрів виробничого навчання на засадах дослідництва є володіння *уміннями рефлексувати*, оскільки саме рефлексія дає можливість об'єктивно оцінювати результати власної діяльності й діяльності тих, кого вони навчають, тобто майбутніх кваліфікованих робітників. В її організації на засадах дослідництва важливу роль відіграють їхні внутрішні джерела творчого пошуку, які виявляються в уміннях, що характеризують креативність, педагогічну творчість. У розвитку педагогічної творчості на засадах дослідництва набуває особливого значення взаємодія викладачів, майстрів виробничого навчання й учнів. Стосовно цього І. Зязюн наголошує на цінності діалогічного педагогічного спілкування, згідно з яким педагогічна взаємодія спрямовується на допомогу учням самостійно упоратися зі своїми проблемами [305, с. 205-208]. Водночас педагогічній творчості притаманні, на думку С. Сисоєвої та Т. Поясок, специфічні ознаки, зокрема: високий рівень соціальної і моральної свідомості; пошуково-перетворювальний стиль мислення; розвинені інтелектуально-логічні здібності; проблемне бачення; творча фантазія, розвинуте уявлення; специфічні особистісні якості (любов до дітей, безкорисливість, сміливість, цілеспрямованість та ін.); специфічні мотиви (необхідність реалізувати своє "Я", бажання бути визнаним, творчий інтерес, захопленість творчим процесом, своєю працею тощо); комунікативні здібності; здатність до самоуправління; високий рівень загальної культури [409, с. 361].

Отже, поряд із базовими педагогічними уміннями – проектувальними, організаційними, комунікативними, діагностичними – у педагогів професійно-художньої школи необхідно розвивати конкретні дослідницькі уміння,

зокрема уміння бачити і формулювати педагогічні проблеми, обирати і використовувати методи педагогічного дослідження, вивчати і узагальнювати передовий педагогічний досвід, використовувати його в практиці власної діяльності. Такі уміння необхідні для здійснення науково-дослідної та дослідно-експериментальної роботи як в індивідуальній, так і в колективній формах.

З метою розвитку у педагогів дослідницької культури нами було розроблено методику організації експериментальної роботи у ПТНЗ художнього профілю. Її впровадження допомогло виробити у педагогів чіткість у визначенні мети експериментальної роботи та послідовності її виконання, здатність зосереджуватися на тій проблемі, яка є об'єктом і предметом дослідження, конкретність у використанні наукового знання та наукової термінології, методів і методик проведення експерименту, здійсненні розрахунків, логічному і грамотному викладенні наукової інформації; здатність аналізувати, обґрунтовувати та узагальнювати результати експерименту, і на цій основі робити обґрунтовані висновки, формулювати пропозиції щодо впровадження результатів дослідження в педагогічну практику тощо.

Обґрунтуємо ***основні підходи до організації експериментальної роботи у ПТНЗ художнього профілю.*** Для забезпечення цього напряму діяльності вводиться посада заступника директора з науково-методичної роботи. Якщо немає можливості ввести таку посаду, то обов'язки керівника дослідно-експериментальної роботи може виконувати і сам директор. З практики відомо, якщо він володіє сучасними технологіями навчання, бере участь в експерименті, то діяльність педагогічного колективу набуває інноваційного характеру.

В організації дослідницької діяльності педагогів важлива роль належить методистам, які спільно з ними беруть участь у плануванні та проведенні дослідно-експериментальної роботи, а також в оцінюванні одержаних результатів, узагальненні та поширенні інноваційного досвіду. Така діяльність може здійснюватись і в межах загальноучилищного експерименту. Для цього розробляється відповідна програма, в якій визначаються мета, завдання, очікувані результати, а також створюються творчі групи із досвідчених педагогів для виконання окремих дослідницьких завдань. Така діяльність ґрунтується на відповідних методах дослідження. Зокрема, на першому (констатувальному) етапі доцільно використовувати: соціологічні методи дослідження (бесіда, анкетування); метод вивчення наукової літератури, нормативної, навчально-програмної документації; метод порівняльного аналізу та моделювання. На формувальному етапі більшість дослідників використовують методи експертного оцінювання, контрольні роботи, педагогічний експеримент тощо. На завершальному етапі необхідними є методи теоретичного аналізу і синтезу, узагальнення експериментальних даних. Критеріями оцінювання очікуваних результатів експерименту є позитивний висновок експертів щодо запропонованих педагогами методик, інтегрованих програм, педагогічних технологій, засобів навчання, а також

високий рівень засвоєння знань учнями, професійної компетентності, відсоток працевлаштування випускників тощо.

Колективна дослідницька діяльність педагогів може реалізовуватись і в межах виконання єдиної науково-методичної теми, що затверджується педагогічною радою ПТНЗ художнього профілю на початку нового навчального року. На засіданнях методичних комісій викладачі і майстри затверджують індивідуальні теми відповідно до специфіки художньої професії чи навчальної дисципліни, яку вони викладають. Про проміжні результати досліджень педагоги доповідають на педагогічних читаннях, засіданнях методичної ради, науково-практичних семінарах. Педагоги досліджують зміст професії, кваліфікаційні вимоги до знань і вмінь робітників, яких готують у ПТНЗ художнього профілю. Особлива увага приділяється дослідженню технологічних процесів, що динамічно змінюються та вдосконалюються на сучасних художніх підприємствах. Результати дослідження дають можливість ефективно оновлювати зміст професійного навчання майбутніх робітників, наповнювати його сучасною інформацією щодо обслуговування складного обладнання, виконання наукових технологічних процесів.

Напрями дослідницької діяльності педагогів професійної школи передбачають розроблення та експериментальну перевірку технологій навчання, навчально-методичних комплексів, методик організації етнографічно-пошукової роботи учнівської молоді. Зокрема, дослідницькі засади етнографічного пошуку будуть успішними за умови сформованої **етнокультурної компетентності**, під якою розуміємо цілісний комплекс знань і вмінь з художнього освоєння дійсності на основі вивчення джерел народної художньої культури, інтерпретації існуючих цінностей з урахуванням особливостей сучасної естетичної й художньої реальності. До її показників Е. Ветрякова відносить етнокультурні, етнопедагогічні, етнопсихологічні, регулятивно-технологічні та полікультуротворчі компетенції, які співвідносяться, на її думку, таким чином: "цінності, знання і вміння виступають у ролі регуляторів дій майбутнього педагога, являючи собою духовно-моральну природу, закріплюючись у педагогічній майстерності, такті, особистісних якостях, принципах життя, екології душі (внутрішньому світі людини), а також виявляються в динамічній взаємодії з навколишнім і зокрема поліетнічним середовищем" [48, с. 32].

Підготовці педагогічних кадрів, які змогли б на високому рівні здійснювати вивчення і відродження народного мистецтва та його популяризацією, надають великого значення у Дрогобицькому державному педагогічному університеті імені Івана Франка, де створено кафедру декоративно-вжиткового мистецтва та основ дизайну. Зокрема, на відділенні народної вишивки, створеному заслуженим майстром народної творчості України М. Кот, майбутні педагоги вивчають різні техніки української вишивки та її локальні орнаментальні особливості, займаються пошуками невідомих вишивальних технік; їхні мистецькі витвори експонуються на вітчизняних і міжнародних виставках народного мистецтва [286].

Цінний досвід підготовки педагогів ПТНЗ художнього профілю на засадах вивчення і використання традицій народного мистецтва накопичено на кафедрі трудового і професійного навчання Хмельницького національного університету, де майбутні інженери-педагоги швейного профілю поряд із технологічною (швейний напрям) і педагогічною освітою оволодівають уміннями декоративно-вжиткової творчості. Зокрема, під час вивчення курсу "Художня обробка матеріалів", як зазначає викладач цієї кафедри Л. Корницька, майбутні інженери-педагоги швейного профілю вивчають різні види технік з ручної обробки матеріалів – розпис на тканині, художнє плетіння, клаптикову техніку, вишивку, а також ручне ткання. Ознайомлення з цими видами технік й оволодіння навичками їх виконання у процесі навчання дають змогу студентам ширше використовувати декоративні (етнічні) можливості цих технік у проектуванні сучасного одягу [175, с. 24].

Використання мистецтва у навчально-виховному процесі вищих навчальних закладів, які готують педагогів для професійної школи, на думку О. Отич, має відбуватися на основі індивідуалізації та забезпечення художньо-естетичної, творчо-розвивальної і професійно-педагогічної спрямованості змісту їхньої підготовки й сприяти особистісному залученню студентів до творчої, аксіологічно та акмеологічно зорієнтованої педагогічно-мистецької діяльності, в якій формуватиметься їхня творча індивідуальність [294, с. 12].

Зазначимо, що не кожний педагог ПТНЗ художнього профілю готовий до організації етнографічно-пошукової роботи учнів, які оволодівають професіями художніх промислів і ремесел. Саме тому, в ході формувального експерименту нами було розроблено та експериментально перевірено на базі Грицівського вищого художнього професійного училища № 19 Хмельницької області зміст і методику організації етнографічно-пошукової роботи майбутніх фахівців художнього профілю в музеях народного мистецтва, творчих лабораторіях народних майстрів.

Насамперед, нами було введено до навчального плану ступеневої підготовки фахівців художнього профілю (кваліфікований робітник, молодший спеціаліст), зокрема до графіку навчального процесу на третьому курсі 69 годин етнографічної практики. Проведення етнографічної практики наприкінці другого семестру пояснюється тим, що учні за власним бажанням можуть продовжити самостійний етнографічний пошук і під час літніх канікул [361, с. 22]. До програми етнографічної практики в музеях народного мистецтва для майбутніх майстрів вишивки нами було запропоновано такі етапи роботи:

1. Дослідження історичних аспектів розвитку народної вишивки в конкретному регіоні України (за вибором).

2. Вивчення регіональних особливостей орнаменту, поєднань кольору, технік виготовлення та оздоблення виробів народного декоративно-прикладного мистецтва, особливостей крою та шиття народного одягу (жіночого, чоловічого, дитячого).

Відповідно до цього зміст етнографічної практики для інших художніх спеціалізацій було розроблено з урахуванням їхньої специфіки.

Етнографічно-пошукова робота проводилася на трьох рівнях: на рівні ПТНЗ художнього профілю під час вивчення знань з теоретичних предметів, формування вмінь з виробничого навчання; на рівні музеїв, виставок народного декоративно-вжиткового мистецтва; на рівні майстра народного мистецтва.

Етнографічне дослідження здійснювалося за двома формами: колективною – етнографічна практика у краєзнавчих музеях, фондах музеїв народного мистецтва, у майстерні народного майстра; індивідуальною – самостійна етнографічна експедиція до музею, до майстра народного мистецтва (за вибором).

Початковий етап формування в учнів навичок етнографічно-пошукової роботи забезпечувався на заняттях із таких предметів: "Спеціальна технологія", "Композиція", "Основи моделювання одягу", "Рисунок", "Живопис", "Основи крою та шиття народного одягу", "Етнографія і фольклор України", "Історія українського народного костюма" тощо. До змісту багатьох тем спеціальних дисциплін нами було введено етнографічний компонент практичних завдань. Наприклад, під час вивчення майбутніми майстрами художньої вишивки предмета "Основи моделювання одягу" учні виконували дві лабораторно-практичні роботи (Розроблення моделей святкового одягу за народними мотивами. Розроблення моделей повсякденного одягу за народними мотивами). Для виконання цих завдань учні попередньо вивчали етнографічний матеріал, що зберігається в бібліотеці, музеї ПТНЗ художнього профілю, а також здійснювали етнографічне дослідження традицій виготовлення повсякденного і святкового одягу в рідному селі, регіоні. Індивідуальний підхід до виконання такого виду практичних завдань забезпечує їх неповторність, оригінальність, розкриття регіональних особливостей виготовлення одягу українським народом.

Підсумкова робота учнів з навчальної дисципліни "Живопис" також потребувала відповідних етнографічних знань для виконання багатопланового натюрморту із предметів художніх промислів на фоні декоративних драперій. Для цього учні на основі результатів етнографічного пошуку поряд з правильним композиційним розміщенням натюрморту на форматі, виконанням лінійно-конструктивного малюнка елементів постановки, враховували локальні особливості у прокладанні кольорів, ліпленні форми предметів по світлотіні тощо.

До змісту навчальної програми з дисципліни "Спеціальна технологія" для підготовки фахівців з професії "Виконавець художньо-оформлювальних робіт" крім знань про технічні прийоми оформлювальних робіт, виконання плакату, трафарету, аплікації, колажу, стендів нами було запропоновано такі теми: різьблення по дереву, декоративний розпис, декорування скла, килимарство. Їх вивчення передбачало здійснення етнографічного пошуку регіональних особливостей виконання.

Новий зміст з етнографічним компонентом нами було запропоновано для навчальної дисципліни "Етнографія і фольклор України". Упродовж 38 годин учні вивчали чотири теми: історія української етнографії і фольклору (2

год.); родовід (4 год.); матеріальна культура українців (16 год.); фольклорні скарби українців (16 год.). Визначення матеріалу з трьох останніх тем здійснювалося під час етнографічних практик. Зокрема, за підсумками вивчення теми "Родовід" учням пропонувалося дослідити історію рідного міста, села, родовідного дерева. Програмою етнографічної практики з теми "Матеріальна культура українців" передбачалося вивчення діяльності народних умільців, збирання стародавніх речей побуту, виробів декоративно-вжиткового мистецтва, одягу, стародавніх рецептів страв для училищного музею. А з теми "Фольклорні скарби українців" ми запропонували учням фольклорну практику, з метою збирання і записування регіональних особливостей календарних свят, вечорниць, звичаїв, обрядів, прикмет, переказів, пісень, загадок, легенд, казок тощо.

До змісту виробничого навчання також вводився етнографічно-пошуковий компонент. Під час показу майстром виробничого навчання технік оздоблення художніх виробів увага учнів приділялася до регіональних особливостей їх виконання на різних частинах виробу тощо. Це підвищувало інтерес учнів до дослідження розвитку художніх ремесел в регіонах, де проживають їхні родини. Ця діяльність є особливо важливою під час виконання майбутніми вишивальницями курсових робіт (перший курс) з оздоблення комплектів серветок, сувенірних рушників, дитячих сорочок і жіночих блузок техніками поверхнево-нашивної та прозоро-рахункової груп.

Зміст виробничого навчання з професії "Виконавець художньо-оформлювальних робіт" також розроблено з урахуванням використання результатів етнографічно-пошукової роботи учнів під час виготовлення ними художніх виробів з дерева (кухонна дошка, полиця, скринька, розпис по дереву); соломки, берести, кори (аплікація), пряжі (гобелени, килими) на склі (вітразж, розпис по склу) тощо.

В організації етнографічної практики учнів ПТНЗ художнього профілю в музеях народного мистецтва важливу роль відіграє керівник практики, якого призначає адміністрація училища із числа досвідчених викладачів, майстрів виробничого навчання. Він бере в музеях дозволу на проведення практик, узгоджує їх терміни, кількість учнів, які працюватимуть у фондах музеїв, а також напрями їх етнографічно-пошукової роботи. Водночас керівник практики відповідає за поведінку учнів під час роботи в музеях, за збереження витворів народного мистецтва, з якими учні будуть працювати. Якщо практика проводиться в іншому місті, то її керівник також відповідає і за організацію переїзду, проживання, харчування, техніку безпеки й здоров'я учнів тощо.

Зміст етнографічно-пошукової роботи учнів у музеях полягав в опрацюванні певної кількості давніх музейних експонатів. Наприклад, для майбутніх майстрів вишивки нами було запропоновано дослідити регіональні особливості оздоблення, крою та пошиття українського народного одягу (чоловічого, жіночого), рушників, прикрас, інших видів народного декоративно-вжиткового мистецтва. Спочатку учні замальовували орнаменти, описували виріб, визначали розміри частин крою одягу, встановлювали

правильні назви технік до того, в якому регіоні виріб був виконаний. Зауважимо, що учні самостійно обирали регіон, народне мистецтво якого вони досліджували. Під час етнографічної практики учнів професійно консультували наукові співробітники музею. Крім того, керівники музеїв офіційно призначали кожній групі практикантів консультанта, який створював необхідні умови для їхньої роботи у фондах – ознайомлював з музейними експонатами, розповідав про особливості їх виготовлення і зберігання, видавав і збирав вироби, які учні опрацьовували.

Етнографічно-пошукова робота у фондах музеїв народного мистецтва захоплює учнів, позитивно впливає на розвиток їхніх професійних інтересів. Вони по-іншому поводяться, розмовляють, більш виважено оцінюють ситуацію навколо себе, планують подальше навчання. Навіть відсутність в окремих фондах музеїв відповідних умов для роботи, не зменшує бажання учнів опрацьовувати музейні зразки.

За підсумками етнографічної практики учні оформляють звіт у вигляді реферату, що складається з двох розділів:

1. Історія розвитку художнього ремесла в регіоні (відповідно до програми практики).

2. Локальні особливості технік оздоблення та виготовлення виробів народного декоративно-вжиткового мистецтва (відповідно до програми практики).

До другого розділу (основного) учні готували опис художніх виробів (характерні особливості: символи, колір, орнамент, техніки оздоблення, схеми розміщення узорів на виробі), додатки у вигляді замальовок форм художніх виробів та їх узорів на 20 аркушах. Усі замальовки виконувалися в кольорі акварельними фарбами на папері з сітківкою 2 x 2 см. Крім того, вишивальниці вкладали у додатки відшивки зразків забутих вишивальних швів, які ними були досліджені під час практики.

У ході експерименту ми запропонували учням оцінити проходження практики в музеях народного мистецтва України. У висновках вони писали, що багато дізналися про відомих майстрів декоративно-вжиткового мистецтва, про розвиток народного мистецтва в різних регіонах нашої держави, про давно забыті техніки оздоблення художніх виробів тощо. Підготовлені реферати учні захищали на засіданні художньої ради навчального закладу і здавали до бібліотеки.

Ідея проведення етнографічної практики безпосередньо у майстерні народного майстра зумовлена необхідністю познайомити учнів, насамперед, з майстром-художником, з його творчим професійним доробком, з технологіями, які він використовує у своїй роботі. Такий вид етнографічної практики проводився нами в колективній та індивідуальній формах. Зокрема, в творчій майстерні львівської майстрині народного мистецтва Ярослави Заневчик учні Грицівського вищого професійного художнього училища № 19 Хмельницької області вивчили прийоми виконання дуже давніх вишивальних технік серії "кручені шви". У бесіді з майстринею учні з'ясовували: яка у неї базова професійна освіта; з скількох років вона розпочала свою творчу

діяльність; які традиції художнього ремесла їй відомі; що нового нею внесено у розвиток народного мистецтва; чи має учнів; в яких закладах працює чи працювала; в яких виставках декоративно-вжиткового мистецтва брала участь, які вироби експонувала; чи має державні нагороди або інші відзнаки. Знайомство з народними майстрами, їхньою творчістю збагачує духовний світ майбутніх творців декоративно-вжиткового мистецтва, виховує естетично, формує національну свідомість, надихає на творче вдосконалення в професійно-художній діяльності, стимулює формування індивідуального стилю художньої діяльності.

Повернення у сучасних умовах соціально-культурного розвитку України до джерел національної культури, спадщини народної творчості пов'язано з її великим виховним значенням для формування молодого покоління митців – продовжувачів справ народних майстрів. Адже, як стверджують Є. Антонович і Р. Захарчук-Чугай, "народне декоративно-вжиткове мистецтво живе на основі спадковості традицій і розвивається в історичній послідовності як колективна художня діяльність. Воно має глибинні зв'язки з історичним минулим, ніколи не розриває ланцюжок локальних і загальних законів, що передаються від покоління до покоління, збагачуються новими елементами" [13, с. 23].

Вивчаючи особливості виготовлення й оздоблення виробів з дерева, глини, шкіри, тканими, бісеру, металу тощо техніками, винайденими народними майстрами минулого, учні ПТНЗ художнього профілю не тільки їх відтворюють у своїх творчих роботах, а й на цій основі створюють власні композиції, вносять в народні традиції елементи новизни, сучасності.

Відомий російський дослідник народного мистецтва В. Воронов стосовно цього писав: "Зберегти – не означає законсервувати, вирвати із природного розвитку, зупинити на повторенні та копіюванні минулого" [58, с. 176]. Саме тому культурну спадщину відомих майстрів-різьбарів Юрія, Василя, Миколи Шкрібляків, Василя Девдюка, Марка Мегеденюка [163]; керамістів Петра Баранюка, Олекси Бахметюка [427]; вишивальниць Ганни Собачко, Параски Власенко [151], Стефанії Кульчицької [199], Гликерії Цибульової [89], Олени Гасюк [163], Михайлини Сабадаш [390]; майстринь петриківського розпису Тетяни Пати, Надії Білокінь, Марії Примаченко [89] та ін., а також витвори значної кількості невідомих народних майстрів, художню творчість яких ми також розглядаємо як джерело унікальної спадщини талановитого українського народу, що потребує дослідження.

Щоб відчути і зрозуміти справжню вартість народного мистецтва кожному потрібні, як зазначає О. Данченко, знання про те, "як народжуються ті чи інші твори, чим різняться роботи майстрів, які живуть у різних місцевостях" [89, с. 4]. Результатом такої актуалізації стає, на нашу думку, конкретний витвір народного мистецтва, виготовлений суб'єктом художньої культури – народним майстром – у процесі художньої діяльності. Виходячи із цього, залучення учнівської молоді до вивчення скарбів духовної культури українського народу – витворів народного мистецтва, що зберігаються в державних музеях, приватних колекціях, а також тих старожитностей, які ще

продовжують у побуті слугувати старшому поколінню, є важливим завданням педагогів ПТНЗ художнього профілю. У зв'язку з цим знання джерел народної творчості, традицій народного мистецтва, вміння здійснювати етнографічний пошук мають бути визначальними в діяльності викладачів і майстрів виробничого навчання, які передають молоді художнє ремесло.

Народне мистецтво, як ніякий інший вид навчально-творчої діяльності учнів, дає можливість, на думку Т. Шпикалової, виховувати в них культуру сприйняття матеріального світу, розвивати творчі якості особистості, зокрема формувати готовність наслідувати духовні цінності народного мистецтва, вести діалог культур різних епох і народів світу [54, с. 12].

Цей висновок поділяє і Л. Оршанський, який зазначає, що лише в процесі творчої художньо-духовної діяльності в учнів найбільш виразно розкриваються здібності, розвиваються культура почуттів, творча уява, асоціативне, образне та візуальне сприйняття, що реалізуються в усіх сферах подальшої життєдіяльності [286, с. 4].

Теоретичні положення щодо провідної ролі народного мистецтва в розвитку культури суспільства, як особливого типу художньої творчості, в якому взаємодіє минуле і сучасне, обґрунтовано в дослідженнях М. Некрасової [253].

Народне мистецтво, як складова народної художньої творчості, розглядається нами не тільки як процес, а і як соціальне явище. Ми погоджуємося з дослідницею проблем народної художньої культури Л. Михайловою, стосовно того, що такий підхід зумовлений синкретичністю народної художньої творчості, що передбачає єдність безпосередньої творчості зі збереженням створених цінностей, передачею інформації, яка від покоління до покоління засвоюється і ніби заново переробляється, а також являє собою соціальний феномен, в якому актуалізується картина світу, зокрема знання, цінності, норми, зразки життєдіяльності народу [244, с. 39]. Через народне мистецтво молодь пізнає "не тільки навколишній світ, суть життя, а й виробляє цілісне до нього ставлення, яке робить його могутнім і важливим чинником виховання високодуховної особистості. Культурні цінності мають стати для молоді не догмами, а елементами національної культури, історії народу чи його сьогодення" [286, с. 4]. Лише за таких умов провідна концептуальна ідея українського народного мистецтва – традиційність і спадкоємність – буде реалізована у напрямі переведення виробів декоративно-вжиткового призначення зі сфери матеріальної культури народу у світ духовних цінностей українського суспільства.

Отже, дослідницька діяльність педагогів не тільки сприяє збереженню народних традицій конкретного художнього ремесла, яким оволодівають учні під час навчання у ПТНЗ художнього профілю, а й на цій основі допомагає формувати сучасні "школи" народного мистецтва як самостійні художні системи, в яких розвивається художня творчість, формується нове покоління творчих митців, що, безумовно, виступає фундаментом подальшого розвитку духовної культури українського народу.

Висновки до п'ятого розділу

У сучасних умовах розвитку вітчизняної професійно-художньої освіти зростає роль інноваційної педагогічної діяльності викладачів і майстрів виробничого навчання ПТНЗ художнього профілю, що ґрунтується на методологічній, технологічній і дослідницькій культурі.

Методологічна культура є невід'ємною складовою, фундаментом професійно-педагогічної діяльності викладачів і майстрів виробничого навчання ПТНЗ художнього профілю, яка забезпечує творчий пошук, упровадження педагогічних інновацій у процес професійного навчання, розвиток особистості майбутнього фахівця у навчальній діяльності тощо. Володіння методологічною культурою дає педагогам можливість концептуально обґрунтовувати інноваційні моделі навчання і виховання учнівської молоді й реалізувати їх на основі використання сучасного філософського, культурологічного, гуманітарного та соціально-наукового знання, ідей, принципів, провідних положень і методик особистісно орієнтованого, суб'єктно-діяльнісного та компетентнісного підходів. Водночас, методологічна культура ґрунтується на інтеграції знань фундаментальних дисциплін з метою їх використання у педагогічній практиці, особливо в нестандартних ситуаціях. Такі знання є важливими для створення методичних розробок з конкретних тем навчальних дисциплін, визначення квазіпрофесійних завдань для учнів і виборі методик їх викладання.

Результативність професійного навчання й декоративної творчості учнів залежить від того, наскільки педагоги ПТНЗ художнього профілю усвідомлюють наукові засади технологій, які пропонують для впровадження в практику підготовки майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел, уміють їх адаптувати до умов навчання й діяльності (теоретичний урок, практичне заняття в навчальній майстерні, на виробництві, позаурочна творча художня діяльність), сприяють перетворенню учнів у суб'єктів навчальної та майбутньої художньої діяльності.

Крізь призму особистісно орієнтованої та суб'єктно-діялісної парадигм професійно-художньої освіти у теоретичній, а особливо практичній підготовці майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел провідне місце займають креативні технології навчання, сутність яких полягає в творчому і продуктивному підході до процесу навчально-пізнавальної діяльності, в якій враховуються інтереси, здібності та цінності кожного учня як суб'єкта діяльності, а також реалізуються неординарні художні ідеї, творчі задуми.

Технологічна культура викладача, майстра виробничого навчання ПТНЗ художнього профілю – це не тільки високий рівень його обізнаності у професійно-педагогічній галузі діяльності, але й системна організація власної психіки, яка дає змогу поетапно досягати вершин педагогічної майстерності, під якою ми розуміємо сукупність високого рівня професійної кваліфікації, психолого-педагогічної ерудиції та компетентності, творчих педагогічних здібностей, педагогічної техніки взаємодії з учнями, що в кінцевому підсумку

забезпечує формування їхньої готовності до організації та здійснення професійного навчання, виробничої практики.

Важливою умовою підвищення рівня технологічної культури педагогів професійно-художньої школи є розвиток проєктувальних умінь як універсального способу педагогічної діяльності. Володіння ними допомагає забезпечувати цілісність і послідовність реалізації навчальних програм, створених відповідно до вимог стандарту професійно-художньої освіти.

У розвитку методичної компетентності педагогів ПТНЗ художнього профілю важливу роль відіграють методичні об'єднання, активна участь у роботі яких сприяє розвитку культури, формує методичну систему професійно-педагогічної та дослідницької діяльності кожного. За цих умов їхня дослідно-експериментальна діяльність є визначальною у забезпеченні якості підготовки майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел. Водночас участь педагогів у дослідно-експериментальній роботі розширює їхній світогляд, розвитку наукової ерудиції, рефлексії, критичного осмислення власного потенціалу, можливостей на цій основі самовдосконалення, досягнення культури і творчого розвитку в ній.

Якість організації етнографічно-пошукової діяльності майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел залежить від сформованості у педагогів ПТНЗ художнього профілю знань, навичок, вмінь і культури з художніх видів діяльності, методів інтерпретації творів народного мистецтва з урахуванням особливостей сучасної художньої реальності. Програма етнографічної практики реалізується в процесі системної етнографічно-пошукової діяльності учнів на всіх рівнях, зокрема на рівні ПТНЗ художнього профілю (під час теоретичних занять і виробничого навчання), а також на рівні музеїв, художніх виставок, на рівні майстра народного мистецтва (оволодіння авторською технологією художнього ремесла).

Отже, методичні засади ефективної діяльності педагогів ПТНЗ художнього профілю полягають у наступному:

- здійсненні професійно-художнього навчання майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел на основі теоретико-методологічного знання, загальнонаукових методів пізнання, ціннісних орієнтацій, як важливого наукового підґрунтя методичного стилю мислення, діяльності, творчості й комунікативної взаємодії;

- використанні особистісно орієнтованого, діяльнісного і компетентнісного підходів до проєктування та організації навчально-виробничого процесу й самостійної творчої діяльності учнівської молоді з урахуванням традицій народного мистецтва, сучасних тенденцій створення витворів декоративно-вжиткового спрямування з елементами етнодизайну;

- удосконаленні професійно-педагогічної діяльності на основі використання методів системного аналізу педагогічних і мистецьких об'єктів і процесів, що дає змогу створювати навчально-методичні комплекси, електронні засоби навчання, програми індивідуального творчого розвитку особистості учня;

- узгодженні педагогічних умов, згідно з якими різноманітні дидактичні чинники інтегруються із внутрішньою структурою особистості майбутнього фахівця художніх промислів і ремесел, з його індивідуальними можливостями і спрямованістю на самореалізацію, самоактуалізацію у декоративно-вжитковій творчості та майбутній професійній діяльності;

- організації навчальних занять на основі теоретично обґрунтованих і професійно спрямованих педагогічних дій, що ґрунтуються на високому рівні культури, професійних і ключових компетенцій, особистісних і професійно-важливих якостей, а також з урахуванням чинних освітніх стандартів, норм і цінностей професійно-художньої діяльності;

- забезпеченні взаємозв'язку навчального, розвивального, виховного і дослідницького процесу у ПТНЗ художнього профілю на основі рефлексії й модернізації цілісного процесу педагогічної творчості.

ВИСНОВКИ

Глобалізаційні процеси, світові тенденції культурного і суспільного розвитку зумовлюють необхідність посилення уваги до відродження і збереження національної культури, традицій народного мистецтва як невичерпного творчого джерела професійних знань і вмінь майбутніх фахівців художнього профілю. За цих умов особливого значення набуває реалізація сучасної парадигми професійно-художньої освіти, спрямованої на неперервний розвиток особистості фахівця художнього профілю, виховання її світоглядних позицій, ідей, поглядів на основі цінностей світової та вітчизняної культури, скарбниці декоративно-вжиткового й образотворчого мистецтва. Цінність народного мистецтва для сучасного фахівця художнього профілю полягає, насамперед, у тому, що виникаючи у вигляді художніх промислів і ремесел, воно стає невід'ємною складовою економічної й художньої культури суспільства, відображаючи історично сформовані національні риси, загальнолюдські якості.

Історико-педагогічний аналіз розвитку учнівства з художнього ремесла свідчать, що на кожному етапі розвитку суспільства вдосконалювалися художньо-промислові форми, види та засоби праці, а також організаційні моделі професійного навчання молоді технічних прийомів виготовлення виробів декоративно-вжиткового призначення. Це дало змогу виокремити шість етапів становлення і розвитку системи професійного навчання майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел: I етап – навчання ремесла в сім'ї (VI – VIII ст.); II етап – індивідуальне учнівство у ремісника (XI – XV ст.); III етап – навчання в цехах у майстрів (XVI – XVIII ст.); IV етап – навчання в ремісничих школах, училищах та ін. (XIX – поч. XX ст.); V етап – навчання в художньо-промислових школах, училищах декоративно-вжиткового мистецтва, професійно-технічних училищах та ін. (20–90 рр. XX ст.); VI етап – навчання у професійних художніх ліцеях, художніх професійно-технічних училищах, вищих художніх професійних училищах тощо (90 р. XX – поч. XXI ст.).

Підготовка фахівців з художніх промислів і ремесел набула системного характеру лише на початку XX століття із розвитком кустарних промислів і промислового виробництва, що сприяло перетворенню індивідуальної ремісничої діяльності на робітничі професії. На цей період припадає формування педагогічних систем підготовки робітників з професій: ткач, гончар, вишивальниця, різьбар по дереву тощо; вдосконалення навчальних програм відповідно до специфіки конкретних напрямів художніх промислів і ремесел з урахуванням народних традицій, які передавалися майстрами "від покоління до покоління"; створення необхідних умов для професійного навчання; залучення педагогів, які володіли методичними основами викладання загальнохудожніх і спеціальних дисциплін, а особливо організації практичних занять.

Аналіз навчальних планів і програм теоретичних предметів і виробничого навчання радянського періоду свідчить про ідеологічну

спрямованість змісту професійно-художньої освіти, що негативно позначалося на виборі учнями тематики творчих художніх робіт, що виконувались ними за результатами кожного навчального року.

До 90-х років XX ст. підготовка фахівців художніх промислів і ремесел здійснювалася згідно з навчальними планами і програмами, затвердженими Всесоюзним науково-методичним центром Державного комітету СРСР з професійно-технічної освіти, в яких переважали технології художніх промислів і ремесел Росії і зовсім не враховувалася специфіка українського народного мистецтва.

Утвердження незалежності України, її культурно-національне відродження стало етапом розроблення нових концептуальних й організаційно-правових засад розвитку професійно-художньої освіти з урахуванням регіональних особливостей художніх промислів і ремесел України, розширення мережі та відкриття нових типів ПТНЗ художнього профілю (професійні художні ліцеї, вищі професійні художні училища тощо).

Кризові явища, які сьогодні мають місце в суспільстві, відчутно позначилися на розвитку народних художніх промислів, об'єктивно зумовили необхідність здійснення реальної державної політики, спрямованої на підтримку цієї важливої сфери художнього виробництва – скарбниці духовного збагачення нинішнього і майбутнього поколінь, а також створення належних організаційно-педагогічних і науково-методичних умов, що сприятимуть збереженню і подальшому розвитку системи підготовки майбутніх фахівців художнього профілю, у тому числі з професій художніх промислів і ремесел.

Теоретично обґрунтовані концептуальні засади професійно-художньої освіти розкривають нову мету, завдання, підходи до формування змісту з урахуванням історичного вітчизняного досвіду учнівства в художньому ремеслі й сучасних тенденцій підготовки фахівців художнього профілю, принципи ступеневої підготовки в системі неперервної професійно-художньої освіти, що спрямовані на формування творчої особистості майбутнього кваліфікованого робітника і молодшого спеціаліста з високим рівнем професійної компетентності, здатного успішно адаптуватися до нових видів професійної діяльності в контексті відродження та подальшого розвитку народного декоративно-вжиткового мистецтва.

Провідною ідеєю авторської Концепції професійно-художньої освіти є створення цілісної системи формування творчого потенціалу майбутніх фахівців художнього профілю на основі гармонійного поєднання педагогічних і мистецьких цінностей у професійно-художньому навчанні, вихованні, художньому розвитку й саморозвитку особистості, забезпечення єдності принципів народного мистецтва, загальнодидактичних принципів і принципів педагогіки сучасного декоративно-вжиткового мистецтва в організації навчально-виробничої діяльності як процесу художньої творчості учнівської молоді, здатної за допомогою естетично створених витворів мистецтва впливати на культуру суспільства, бути зразком патріотизму, поваги до

художньої праці, духовних цінностей українського народу й народів інших країн світу.

Гуманістична сутність професійно-художньої освіти виявляється у сприянні фахівцю художнього профілю у досягненні ідеалу як найвищої цінності майстра-митця, суб'єкта культуротворчої професійно-художньої діяльності з особливою формою ставлення до навколишнього світу, до себе, результатів власного самовираження в декоративно-вжитковому мистецтві.

Теоретично обґрунтовано педагогічну модель професійної підготовки майбутніх фахівців художнього профілю у вищих професійних художніх училищах, основу якої становить дворівнева система навчання: перший рівень – оволодіння робітничою кваліфікацією з художньої професії; другий рівень – здобуття освітньо-кваліфікаційного рівня "молодший спеціаліст" з напрямку "мистецтво". Ця модель дає змогу максимально враховувати потреби особистості у неперервному вдосконаленні професійно-художньої майстерності, самореалізації у декоративно-вжитковій творчості, а також максимально враховувати потреби художнього виробництва у фахівцях з високим рівнем художніх та інтелектуальних здібностей, екологічної, економічної й правової культури, професійної компетентності у дотриманні технологій під час створення високохудожніх виробів, вмінням працювати в умовах малого і середнього підприємництва, індивідуальної трудової діяльності. Характерною особливістю цієї моделі є її варіативність, гнучкість і відкритість до вдосконалення особистості фахівця художнього профілю на вищих освітньо-кваліфікаційних рівнях.

Результати аналізу моделей процесу професійного навчання фахівців художнього профілю в системі професійно-технічної освіти, здійсненого з урахуванням культурологічних, психолого-педагогічних, дидактичних і методичних аспектів, використовувалися для розроблення авторської моделі "Педагогічна майстерня майстра художнього ремесла". Особливістю запропонованої моделі є організація в єдину систему знань (загальнохудожніх, технологічних) і практичних умінь на засадах синтезу народного мистецтва й технологій художніх промислів і ремесел, а також інтеграції змісту і видів професійно-теоретичної та професійно-практичної підготовки майбутніх фахівців художнього профілю.

Авторська модель спрямована на посилення ролі майстра виробничого навчання – майстра художнього ремесла – у створенні власної професійної "школи" (5–6 учнів) на основі забезпечення ним наступності та взаємозв'язку у вивченні теоретичних знань і формуванні практичних умінь, організації дослідницької етнографічної діяльності; підвищенні рівня мотивації учнівської молоді до декоративно-вжиткової творчості й неперервного вдосконалення професійно-художньої майстерності. Це робить модель гуманістичною, особистісно й діяльнісно розвивальною, центрованою на розвиток індивідуальних особливостей учнівської молоді, рівня її моральності, національної самосвідомості й громадянськості. Ефективність експериментально перевіреної моделі підтверджена високим рівнем готовності випускників ПТНЗ художнього профілю до виконання

дослідницької, організаційної, проектної, художньо-конструкторської функцій, а також відповідальності за збереження традицій народного мистецтва, їх використання в сучасному художньому виробництві виробів вжиткового призначення.

На різних етапах наукового пошуку ми враховували, що культура впливає на формування соціокультурного світогляду учнівської молоді ПТНЗ художнього профілю на засадах гуманізації та фундаменталізації змісту професійно-художньої освіти, подолання її вузькоспеціальної орієнтації, забезпечення наступності освітніх програм і стандартів для всіх освітньо-кваліфікаційних рівнів професійно-художнього навчання.

Розвиток сучасного художнього виробництва, зростання потреб споживачів продукції художніх промислів і ремесел на рівень професіоналізму сучасного фахівця художнього профілю, впливають на оновлення змісту професійно-художньої освіти з урахуванням багатофункціональності й інтелектуальності професійно-художньої діяльності та достатньо високого рівня наукоємності предметних галузей, з яких утворюється художня професія. Фахівець художнього профілю має володіти кількома професіями з одночасно сформованими підприємницькими й організаторськими здібностями, а також бути ґрунтовно підготовленим з однієї основної професії. З цією метою доцільною є інтеграція кількох спеціальностей в межах однієї професії, що розширює можливості випускників ПТНЗ художнього профілю у працевлаштуванні, відкритті індивідуальної справи.

Формування змісту професійно-художньої освіти доцільно здійснювати на основі *синтезу мистецтв*, згідно з яким забезпечується естетичний вплив мистецтва на формування всебічно розвиненої, цілісної особистості фахівця художнього профілю в процесі оволодіння різними видами художньої діяльності. У цьому процесі важливе значення має синтетична природа декоративно-вжиткового мистецтва, яке розвивається і збагачується за рахунок запозичень з інших мистецтв (живопис, скульптура, графіка, архітектура тощо) багатьох елементів художньої структури. Крім того, синтез мистецтв дає змогу забезпечити синтетичні зв'язки елементів мистецтва, моралі, філософії, науки, релігії, а також злиття різних видів мистецтва у межах одного.

Запропоновано теоретичні підходи до відбору і структурування декоративно-вжиткової компоненти змісту професійно-художньої освіти майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел. Доведено, що оволодіння знаннями декоративно-вжиткового мистецтва дає змогу майбутнім виконавцям виробів, що мають утилітарну й художню цінність, зрозуміти унікальність моделі світу, в якій зберігаються і розвиваються конкретні композиційні та структурні побудови мотивів, сюжетів народного мистецтва, досягнень сучасної техніки і технологій, дизайнерської творчості. Обґрунтовано доцільність вивчення майбутніми фахівцями художнього профілю предмета "Народні художні промисли".

Психолого-педагогічний аналіз чинних стандартів з професій художніх промислів і ремесел засвідчив їхню структурну і змістову недосконалість, що спонукало і дало змогу обґрунтувати вимоги до змісту професійно-художньої освіти на основі компетентнісного підходу, які висувають роботодавці до якості професійної підготовки майбутніх фахівців художнього профілю, рівня їхньої кваліфікації, мобільності, наявності сформованих особистісних і професійно-важливих якостей.

На основі структури професійного стандарту визначено зміст загальнопрофесійних, професійних і ключових компетенцій як підтверджену здатність випускників ПТНЗ художнього профілю використовувати знання, уміння, навички, досвід, здібності в особистісному і професійному розвитку, що забезпечує достатній рівень: комунікативних і організаторських умінь, загальнохудожніх компетенцій, необхідних для виготовлення якісних і високохудожніх виробів декоративно-вжиткового мистецтва, здійснення системи трудових дій для виконання технологічних процесів і операцій під час виготовлення і оздоблення художніх виробів, розвиток самостійності у виборі алгоритму виготовлення художньої продукції, готовності діяти в нестандартних ситуаціях, що виникають в художньому виробництві тощо.

Підґрунтям створення освітніх стандартів з професій художніх промислів і ремесел є категорія "художня традиція". Реалізація такого підходу зумовила необхідність введення до змісту професійно-художньої освіти знанні регіональних особливостей художнього виробництва з метою розкриття специфіки формування і розвитку творчих виробничих процесів, ролі майстра художнього ремесла в збереженні та відродженні історичних і художніх цінностей.

На засадах теорій педагогічного цілевизначення обґрунтовано ієрархію цілей професійно-художнього навчання із шести рівнів – загальна мета, підцілі, стратегічні цілі, проміжні цілі, оперативні цілі (ближні, дальні), кінцева мета, – що дає змогу досягати високих результатів у розвитку майбутнього фахівця художнього профілю, його духовності, культури, у формуванні відповідного художнього, технологічного, економічного й правового мислення.

Розкрито систему взаємопов'язаних принципів навчання, що регламентують педагогічну діяльність майстрів виробничого навчання і допомагають формувати національно свідому особистість, творчу й професійно компетентну в образотворчому мистецтві на рівні виконавця, митця – інтерпретатора – майстра художніх промислів і ремесел. До них віднесено: **загальнодидактичні принципи** – єдність навчання і виховання, науковості, зв'язку теорії з практикою, випереджувального характеру навчання, систематичності, послідовності та наступності, інтеграції, індивідуального та диференційованого підходу до навчання, наочності, професійної мобільності, творчого підходу до оволодіння професійними компетенціями; **принципи народного мистецтва** – традиційності, наступності та наслідування в засвоєнні художнього досвіду, єдності колективної та індивідуальної творчості, регіональності, поєднання

функціонального та декоративного, композиційної єдності змісту і форми витворів народного мистецтва.

Обґрунтовано дидактичні вимоги до організації навчально-виробничого процесу, зокрема системи організаційно-педагогічних і технічних заходів, спрямованих на реалізацію змісту і завдань професійної підготовки майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел з поетапним діагностуванням якості їхніх навчальних досягнень, корегуванням змісту і форм організації професійно-художнього навчання. Запропоновано підходи до модернізації навчально-методичних документів, згідно з якими планується навчально-виробнича і пізнавальна діяльність учнів як процес оволодіння загальними способами (алгоритмами) теоретичного мислення; а також практичними діями, що дає їм змогу проникати в композиційні особливості декоративно-вжиткового мистецтва, ставати на позицію творця.

Запропонована методика формування навичок самостійної діяльності учнів ПТНЗ художнього профілю спрямована на реалізацію таких компонентів: художньо-мотиваційного, творчо-проектувального, технологічно-виконавського, художньо-результативного, виставково-презентаційного, що надають майбутнім фахівцям художнього профілю можливість якнайкраще реалізувати себе в етнографічно-пошуковій діяльності й декоративно-вжитковій творчості.

Розроблена система пізнавальних професійно важливих умінь учнів ПТНЗ художнього профілю: сприймати й аналізувати предмети і явища навколишнього світу; уважно спостерігати і виконувати навчальне та квазіпрофесійне завдання; перетворювати природні форми в декоративні; створювати композицію, художньо оздоблювати і виконувати вироби; здійснювати самоконтроль результатів навчальної та квазіпрофесійної діяльності. Система критеріїв їх оцінювання за високим, середнім і низьким рівнями дає можливість педагогам ПТНЗ художнього профілю визначати на кожному етапі навчання відповідний рівень сформованості умінь самостійної діяльності учнів.

На основі здійсненого аналізу стану навчально-методичного забезпечення процесу професійно-художнього навчання майбутніх фахівців художнього профілю виявлено брак підручників, навчальних і методичних посібників, енциклопедичних і довідкових видань, збірників практичних завдань з більшості напрямів підготовки. Розроблений і впроваджений нами навчальний комплекс з професії "Вишивальниця", до складу якого увійшли підручник "Технологія вишивки" (співавтор Г. Пащенко), підручник "Моделювання одягу", навчальні посібники "Програмно-методичні матеріали для рівневої підготовки вишивальниць", "Матеріалознавство швейного виробництва: лабораторно-практичні роботи", засоби письмового інструктування (інформаційні, інструктивні, контрольні) підтвердив свою ефективність під час проведення занять із теоретичних предметів: "Спеціальна технологія", "Обладнання", "Матеріалознавство", "Технічний рисунок", "Композиція", "Основи кольорознавства", "Історія орнаментів", а також під час виробничого навчання і практики.

Обґрунтовано принципи розвитку методологічної, технологічної й дослідницької культури педагогів ПТНЗ художнього профілю, їх готовності до методологічної рефлексії, пізнання етнокультурних і художньо-творчих процесів, реалізації концепції особистісно орієнтованого, діяльнісно-розвивального навчання майбутніх фахівців художнього профілю, що підтверджено досягненням педагогами високого рівня професійної кваліфікації, психолого-педагогічної ерудиції, педагогічної техніки взаємодії з учнями, а також готовності до прогнозування й моделювання навчального процесу, близького до виробничих умов, інтеграції змісту професійно-художньої освіти. Підвищенню рівня етнокультурної компетентності педагога ПТНЗ художнього профілю сприяє запропонована методика організації етнографічно-пошукової роботи майбутніх фахівців художнього профілю в музеях народного мистецтва, творчих лабораторіях народних майстрів. Її суть полягає в дослідженні історичних аспектів розвитку народного мистецтва в конкретному регіоні України (за вибором), специфіки орнаменту, колірних поєднань технік виготовлення та оздоблення виробів декоративно-вжиткового мистецтва тощо.

Інноваційні аспекти діяльності ПТНЗ художнього профілю висувають нові вимоги й до управлінських кадрів. Важливо, щоб керівники цих закладів поряд з професійною, психолого-педагогічною підготовкою систематично підвищували управлінську компетентність. Діяльність сучасного керівника ПТНЗ художнього профілю має ґрунтуватися на дослідно-експериментальних засадах, які забезпечують дух творчості, інноваційності, об'єднання педагогічних працівників навколо пошуку і реалізації шляхів, впровадження прогресивних ідей професійної освіти і навчання.

Отже, якісна підготовка майбутніх фахівців художнього профілю і, зокрема, фахівців з професій художніх промислів і ремесел зумовлює необхідність наповнення всіх напрямів діяльності ПТНЗ художнього профілю інноваційним змістом, впровадження нових форм управління навчально-виховним процесом, підвищення рівня методологічної й технологічної культури педагогічних працівників.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Азархин А.В. Мировоззрение и эстетическое развитие личности / Андрей Виленович Азархин ; отв. ред. В.П. Михалев. – К. : Наук. думка, 1990. – 192 с.
2. Акмеологический словарь / под общ. ред. А.А. Деркача. – М. : РАГС, 2006. – 161 с.
3. Амонашвили Ш.А. Гуманноличностный подход к детям / Шалва Александрович Амонашвили. – М. : Институт практической психологии ; Воронеж : Модек, 1998. – 544 с.
4. Аналіз куррікулума підготовки педагога професійної школи в Україні / [О.І. Щербак, Я.Я. Болюбаш, Л.І. Шевчук та ін.] ; за ред. О.І. Щербак. – К. : Наук. світ, 2003. – 35 с.
5. Ананьев Б.Г. Структура личности / Борис Герасимович Ананьев // Психология личности в трудах отечественных психологов : [хрестоматия] / сост. Л.В. Кузиков. – СПб., 2000. – С. 91–95.
6. Ананьев Б.Г. Человек как предмет познания / Борис Герасимович Ананьев. – Л. : ЛГУ, 1969. – 329 с.
7. Андреев В.И. Диалектика воспитания и самовоспитания творческой личности : основы педагогики творчества / Валентин Иванович Андреев. – Казань : Центр инновационных технологий, 1988. – 236, [2] с.
8. Андреев В.И. Педагогика творческого саморазвития : учеб. пособие / Валентин Иванович Андреев. – Казань : Казанский ун-т, 2000. – Кн. 2. – 2000. – 608 с.
9. Андросук І.В. Формування естетичної культури майбутніх викладачів спеціальних дисциплін професійних навчальних закладів швейного профілю : [монографія] / Ірина Василівна Андросук. – Хмельницький : ХНУ, 2009. – 227 с.
10. Андрущенко В.П. Філософія освіти в Україні : стан, проблеми та перспективи розвитку / В.П. Андрущенко, В.С. Лутай // II Наукові записки Академії наук вищої школи України. – 2004. – Вип. 6. – С. 59–71.
11. Аніщенко О.В. Проблема наукової організації праці учнів загальноосвітньої і професійної школи в історії розвитку педагогічної науки і практики в Україні (кінець XIX–XX століття) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра пед. наук : спец. 13.00.01 "Загальна педагогіка та історія педагогіки" / О.В. Аніщенко. – К., 2009. – 42 с.
12. Аніщенко О. Професійна підготовка майстринь рукодільної справи у вітчизняних закладах освіти (кінець XIX – початок XX століття) / О. Аніщенко // Професійно-художня освіта України : зб. наук. пр. / [редкол. : І.А. Зязюн (голова), В.О. Радкевич та ін.] – К. ; Черкаси, 2005. – Вип. III. – С. 144–156.
13. Антонович Є.А. Декоративно-прикладне мистецтво : навч. посіб. для студ. пед. ін-тів / Євген Антонович Антонович, Раїса Володимирівна Захарчук-Чугай, Михайло Євстахович Станкевич. – Львів : Світ, 1992. – 270, [1] с.

14. Аранова С.В. Обучение изобразительному искусству. Интеграция художественного и логического / Светлана Владимировна Аранова. – СПб. : КАРО, 2004. – 173, [2] с. – (Модернизация высшего образования).
15. Аристотель. Никомахова этика // Аристотель Сочинения : в 4 т. / общ. ред. А.И. Доватура ; пер. с древнегреч. – М., 1983. – Т.4. – С. 253–293.
16. Арсеньев А.С. Философские основания понимания личности : цикл популярных лекций-очерков с приложениями : учеб. пособие для студ. высш. учеб. завед. / Анатолий Сергеевич Арсеньев. – М. : Академия, 2001. – 592 с.
17. Асеев Ю.С. Мистецтво Київської Русі / Ю.С. Асеев. – К. : Мистецтво, 1999. – 216 с.
18. Асмолов А.Г. Культурно-историческая психология и конструирование миров : психолог, психопедагог, психоисторик / Александр Григорьевич Асмолов ; Акад. пед. и соц. наук ; Моск. психол.-соц. ин-т. – М. : Ин-т практической психологии ; Воронеж : НПО "МОДЭК", 1996. – 768 с. – (Психологи Отечества).
19. Асмолов А.Г. Развитие вариативного образования : мифы и реальность / Александр Асмолов // *Magister*. – 1995. – № 1. – С. 23–33.
20. Бабанский Ю.К. Как оптимизировать процесс обучения / Ю.К. Бабанский. – М. : Знание, 1978. – 48 с. – (Новое в жизни, науке, технике).
21. Балл Г.О. Гуманізація загальної та професійної освіти : суспільна актуальність і психолого-педагогічні орієнтири / Г.О. Балл // *Неперервна професійна освіта : проблеми, пошуки, перспективи : [монографія] / за ред. І.А. Зязюна*. – К., 2000. – С. 134–157.
22. Балл Г.О. Духовність професіонала і педагогічне сприяння її становленню (орієнтири психологічного аналізу) / Георгій Балл // *Kształcenie zawodowe: pedagogika i psychologia = Професійна освіта педагогіка і психологія : укр.-пол. щорічник*. – К. ; Ченстохова, 2000. – Вип. II. – С. 217–231.
23. Балл Г.О. Орієнтири сучасного гуманізму (в суспільній, освітній, психологічній сферах) / Георгій Олексійович Балл. – К. ; Рівне : Видавець Олег Зень, 2007. – 172 с.
24. Баляева С.А. Теоретические основы фундаментализации общенаучной подготовки в системе высшего технического образования : дисс. ... д-ра пед. наук : спец.13.00.01 / Баляева Светлана Анатольевна. – М., 1999. – 450 с.
25. Баркова Н.Н. Реализация идей реформаторской педагогики в деятельности С.Т. Шацкого / Н.Н. Баркова // *Педагогика*. – 2000. – № 7. – С. 69–73.
26. Белухин Д.А. Личностно ориентированная педагогика в вопросах и ответах : учеб. пособие / Дмитрий Алексеевич Белухин. – М. : Московск. психолого-социальный ин-т, 2006. – 307 с.
27. Беляева А.П. Дидактические принципы профессиональной подготовки в профтехучилищах : метод. пособие / Антонина Павловна

Беляева – М. : Высш. шк., 1991. – 208 с.

28. Бердяев Н.А. Христианство и классовая борьба / Н.А. Бердяев // Искусство Ленинграда. – 1989. – № 5. – С. 92–97.

29. Беспалько В.П. Некоторые вопросы педагогики высшего образования / В.П. Беспалько. – Рига : М-во высшего и среднего образования Латвийской ССР, 1972. – 151 с.

30. Беспалько В.П. Слагаемые педагогической технологии / В.П. Беспалько. – М. : Педагогика, 1989. – 190, [1] с.

31. Бех І.Д. Особистісно зорієнтоване виховання : наук. метод. посіб. / І.Д. Бех ; Ін-т змісту і методів навчання. – К. : ІЗМН, 1998. – 204 с.

32. Бех І.Д. Справедливість – несправедливість у міжособистісних взаєминах педагога та учнів / Іван Бех // Kształcenie zawodowe: pedagogika i psychologia = Професійна освіта : педагогіка і психологія : укр.-пол. щорічник / за ред. Т. Левовицького, І. Вільш, І. Зязюна, Н. Ничкало. – К. ; Ченстохова, 2006. – Вип. VIII. – С. 29–39.

33. Биков В.Ю. Моделі організаційних систем відкритої освіти : [монографія] / Валерій Юхимович Биков. – К. : Атіка, 2008. – 684 с.

34. Бібік Н.М. Проблема профільного навчання в педагогічній теорії і практиці / Н.М. Бібік // Педагогічна і психологічна науки в Україні : зб. наук. пр. до 15-річчя АПН України : у 5-ти т. – К., 2007. – Т.2. : Дидактика, методика, інформаційні технології. – С. 95–107.

35. Бойчук В.М. Зміст і технологія навчання різьбленню деревини учнів професійно-технічних навчальних закладів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : 13.00.04 "Теорія та методика професійної освіти" / В.М. Бойчук. – Вінниця, 2008. – 22 с.

36. Болгаріна В.С. Культурологічний підхід як імператив управління розвитком професійної освіти / Валентина Болгаріна // Науково-методичне забезпечення професійної освіти і навчання : тези доп. звітн. наук.-практ. конф., 22–23 квітня 2009 р. / за заг. ред. В.О. Радкевич. – Х., 2009. – С. 31–33.

37. Болотов В.А. Системы оценки качества образования : учеб. пособие / Виктор Александрович Болотов, Надежда Федоровна Ефремова. – М. : Университетская книга ; Логос, 2007. – 192 с.

38. Боровський Я.Є. Походження Києва : історіогр. нарис / Ярослав Євгенович Боровський. – К. : Наукова думка, 1981. – 151 с.

39. Братасюк М.Г. Відродження української культури як проблема оновлення культурних цінностей / М.Г. Братасюк // Культурне відродження в Україні / [М.М. Алексієвець, М.М. Більчук, М.С. Бойко]. – Львів, 1993. – С. 141–149.

40. Брокгауз Ф.А. Энциклопедический словарь / Ф.А. Брокгауз, И.А. Эфрон. – СПб. : Издательское дело, 1899. – 630 с.

41. Брушлинский А.В. Проблема субъекта в психологической науке / Андрей Владимирович Брушлинский // Психология личности в трудах отечественных психологов : [хрестоматия] / [сост. Л.В. Кузиков]. – СПб., 2000. – С. 230–236.

42. Бушина Т.І. Декоративно-прикладне мистецтво Радянської Буковини : наук.-попул. нарис / Тетяна Бушина. – К. : Мистецтво, 1986. – 126, [1] с.
43. Важевская Н.Е. Формирование учебных навыков учащихся профшкол : учеб. пособие / Н.Е. Важевская, А.Т. Глазунов, Л.Ю. Дегтяренко [и др.]. – М. : Академия профессионального образования, 2001. – 38 с.
44. Вайс Ю. Українсько-німецький проект "Підтримка реформи професійно-технічної освіти" / Юрген Вайс // Сучасні стандарти професійно-технічної освіти : матеріали наук.-практ. конф., 30 листопада 2006 р. / за заг. ред. В.О. Радкевич ; Ін-т професійно-технічної освіти АПН України. – К., 2008. – С. 35–46.
45. Васянович Г.П. Гуманітарна освіта і стиль діяльності викладача професійно-технічного навчального закладу / Григорій Васянович // Гуманітарна освіта і виховання особистості : зб. наук. пр. / за ред. Г.П. Васяновича. – Львів, 2004. – С. 5–29.
46. Васянович Г.П. Ноологія особистості : навч. посіб. для студ. і викл. вищ. навч. закл. / Григорій Петрович Васянович, Василь Денисович Онищенко. – Львів : Сполом, 2007. – 217 с.
47. Введение в педагогическую деятельность : учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. завед. / [А.С. Роботова, Т.В. Леонтьева, И.Г. Шапошникова и др.]. – М. : Академия, 2000. – 206, [2] с. – (Высшее образование).
48. Ветрякова Е.Ф. Этнокультурологическая компетентность педагога / Е.Ф. Ветрякова // Профессиональное образование. – 2006. – № 1. – С. 32.
49. Взаємодія ринку праці та професійно-технічної освіти : механізми створення Державних стандартів професійно-технічної освіти з конкретних професій : зб. матеріалів, підгот. у рамках реалізації українсько-німецького проекту "Підтримка реформи професійно-технічної освіти в Україні". – К. : МОН України, 2009. – 276 с.
50. Виховний потенціал українського народного мистецтва, фольклору, обрядовості та звичаїв у роботі навчально-виховних закладів : матеріали Всеукраїнського наук.-метод. семінару, м. Хмельницький, 12 березня 2008 р. / М-во освіти і науки України, Хмельниц. гуманіт. академія. – Хмельницький : ХГПА, 2008. – 290 с.
51. Вісник кустарної промисловості. – Львів, 1976. – № 10. – 53 с.
52. Вовк Х.К. Студії з української етнографії та антропології / Хведір Кіндратович Вовк. – К. : Мистецтво, 1995. – 336 с.
53. Воеводская Г.К. Целенаправленность в деятельности преподавателя высшей школы / Г.К. Воеводская. – М. : Высш. шк., 1974. – 135 с.
54. Возвращение к истокам : народное искусство и детское творчество : учеб.-метод. пособие / под ред. Т.Я. Шпикаловой, Г.А. Поровской. – М. : ВЛАДОС, 2000. – 272 с.
55. Волович Л.А. Система эстетического воспитания учащихся профтехучилищ : метод. пособие / Леонид Аркадьевич Волович. – М. : Высш. шк., 1988. – 167 с.

56. Володарская А.А. Проблемы дидактики : от традиционности к личностной ориентированности : метод. рек. / А.А. Володарская. – М. : АПК и ПРО, 2000. – 27 с.
57. Володарская И.А. Проблема целей обучения в современной высшей школе и пути её решения в педагогике / И.А. Володарская // Современная высшая школа. – 1988. – № 2. – С. 143–150.
58. Воронов В.С. О крестьянском искусстве : избр. труды / Василий Сергеевич Воронов. – М. : Советский художник, 1972. – 350 с.
59. Гевко О.І. Національно-патріотичне виховання студентів вищих педагогічних закладів засобами декоративно-ужиткового мистецтва : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07 / Гевко Оксана Іванівна. – К., 2003. – 210 с.
60. Гегель Г. Энциклопедия философских наук / [отв. ред. Е.П. Ситковский ; редкол. : Б.М. Кедров и др.] ; Георг Вильгельм, Фридрих Гегель. – М. : Мысль, 1977. – Т.3. : Философия духа. – 471 с. – (Философское наследие).
61. Гелен А.К. К систематике антропологии / А.К. Гелен // Проблема человека в западной философии : переводы / [сост. и послесл. П.С. Гуревича]. – М., 1988. – С. 152–202.
62. Герасимов С.А. Культура и воспитание / С.А. Герасимов // Вопросы философии. – 1978. – № 1. – С. 137–145.
63. Гердер И.Г. Идеи о философии истории человечества / И.Г. Гердер // Избранные сочинения / пер. с нем., сост. В.М. Жирманский. – М. ; Л., 1959. – С. 243–244.
64. Гершунский Б.С. Философия образования для XXI века : [учеб. пособие для самообразования] / Борис Семёнович Гершунский. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Пед. ов-о России, 2002. – 512 с.
65. Гессен С.И. Основы педагогики. Введение в прикладную философию : учеб. пособие для вузов / Сергей Иосифович Гессен ; [отв. ред. и сост. П.В. Алексеев]. – М. : Школа – Пресс, 1995. – 448 с.
66. Гиппиус Г.А. Очерки теории рисования как общего учебного предмета / Г.А. Гиппиус. – СПб., 1844. – 172 с.
67. Глейзер Г.Д. Общее образование и образующееся общество / Г.Д. Глейзер // Педагогика. – 2000. – № 6. – С. 3–12.
68. Глосарій основних термінів із навчання та підготовки кадрів для роботи / Джанні Розас, Валлі Корбанезе. – Італія ; Турин : Міжнародний навчальний центр МОП, 2006. – 74 с.
69. Гнатюк М. До історії розвитку школи Яворівського деревообробництва / Марія Гнатюк // Писанка. – 1997. – № 18. – С. 28–32.
70. Голод І.В. Мистецтвознавство у концепції гуманітарної освіти / Ігор Голод // Вісник Львівської академії мистецтв. – Львів, 1999. – С. 202–210.
71. Голод І.В. Розвиток міського ремесла Галичини і Волині у XVI – XVII ст. / І.В. Голод // Декоративно-ужиткове та образотворче мистецтво : історія, теорія, практика / Львів. ін-т прикладного та декоративного мистецтва. – Львів, 1992. – Вип. 3. – С. 61–72.

72. Гончаренко С.У. Гуманізація освіти – запорука виховання творчої та духовнобагатої особистості / С. Гончаренко // Дидактика професійної школи : зб. наук. пр. / [редкол. : Гончаренко С.У. та ін]. – Хмельницький, 2005. – Вип. 3. – С. 19–23.
73. Гончаренко С.У. Методологія / С.У. Гончаренко // Енциклопедія освіти / АПН України ; голов. ред. В.Г. Кремень. – К., 2008. – С. 498–500.
74. Гончаренко С.У. Фундаментальність професійної освіти – потреба часу / Семен Гончаренко // Проф.-техн. освіта. – 2005. – №1. – С. 5–7.
75. Горина Г.С. Народные традиции в моделировании одежды / Галина Сергеевна Горина – М. : Легкая индустрия, 1974. – 182 с.
76. Горинь Г.Й. Шкіряні промисли західних областей України (друга половина XIX – поч. XX ст.) / Г.Й. Горинь ; АН УРСР, Ін-т мистецтвознавства, фольклору та етнографії. – К. : Наукова думка, 1986. – 91, [2] с.
77. Гребенюк Г.Є. Методика викладання Петриківського розпису : навч. посіб. для проф. навч. закл. / Г.Є. Гребенюк, О.А. Старостіна ; за заг. ред. проф. Г.Є. Гребенюка. – К. ; Ялта : КГУ «ГІД», 2008. – 136 с.
78. Гребенюк Г.Е. Теоретические и методологические основы непрерывного профессионального образования строительно-архитектурного профиля : дисс. ... д-ра пед. наук : 13.00.04 / Гребенюк Георгий Евгениевич. – К., 1977. – 500 с.
79. Гринько В.С. Начальное профессиональное образование Российской Федерации : стат. сборник основных показателей состояния развития на 1 января 2003 года / Вера Станиславовна Гринько. – М. : НОУ ИСОМ, 2003. – 78 с.
80. Гуманізм : сучасні інтерпретації та перспективи / [наук. ред. В. Пазенок та ін.] – К. : Український центр духовної культури, 2001. – 380 с.
81. Гуманитаризация содержания образования в профтехучилищах : метод. пособие / [науч. ред. М.К. Андреева]. – СПб. : НИИ ПТО, 1992. – 30 с.
82. Гуманітарні основи професійної адаптації майбутніх фахівців : [монографія] / за ред. Г.П. Васяновича, С.М. Вдович. – Львів : Сполом, 2009. – 334 с.
83. Гуревич П.С. Философия культуры : учеб. для высшей школы / Павел Семенович Гуревич – М. : NOTABENE, 2001. – 349, [2] с.
84. Гуревич Р.С. Теоретичні та методичні основи організації навчання у професійно-технічних закладах : [монографія] / Роман Семенович Гуревич ; за ред. С.У. Гончаренка – К. : Вища шк., 1998. – 229 с.
85. Гуревич Р.С. Теорія і практика навчання в професійно-технічних закладах : монографія / Роман Семенович Гуревич. – Вінниця : ДОВ "Вінниця", 2008. – 410 с.
86. Давыдов В.В. Теория развивающего обучения / Василий Васильевич Давыдов. – М. : ИНТОР, 1996. – 544 с.
87. Давыдова С.А. Очерк кружевной промышленности / С.А. Давыдова // Кустарная промышленность в России : женские промыслы. – СПб., 1913. – С. 44–50.

88. Даль В.И. Толковый словарь живого великорусского языка : в 4-х т. / Владимир Даль. – М. : ТЕРРА, 1995. – Т.3. : П. – 1995. – 555 с.
89. Данченко О.С. Народні майстри / Олександра Степанівна Данченко. – К. : Рад. школа, 1982. – 128 с.
90. Демкова М.И. История русской педагогики / М.И. Демкова. – М. : Тип. Лисснера и Собко, 1910. – Ч.1 : Древнерусская педагогика (X–XVII вв.) – 1910. – 302 с.
91. Державний класифікатор професій ДК 003–95 (із змінами та доп.). – К. : Соцінформ, 2001. – 584 с.
92. Державний перелік професій з підготовки кваліфікованих робітників у професійно-технічних навчальних закладах / [за заг. ред. Т.М. Десятова, Б.М. Жебровського, М.О. Солдатенка]. – К. : МОН України, 2008. – 357 с.
93. Десятов Т.М. Європейська кваліфікаційна рамка як інструмент процесу реформування / Т. Десятов // Сучасні стандарти професійно-технічної освіти : зб. матеріалів конф. / за заг. ред. В.О. Радкевич. – К., 2008. – С. 8–16.
94. Десятов Т.М. Професійно-художня освіта в контексті її неперервності / Т.М. Десятов // Професійно-художня освіта України : зб. наук. пр. / [редкол. : І.А. Зязюн (голова), В.О. Радкевич та ін.]. – К. ; Черкаси, 2003. – Вип. II. – С. 142–145.
95. Десятов Т.М. Тенденції розвитку неперервної освіти в країнах Східної Європи (друга половина XX століття) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра пед. наук : спец. 13.00.01 "Загальна педагогіка та історія педагогіки" / Т.М. Десятов. – К., 2006. – 35 с.
96. Доклады 44-го очередного Роменского уездного земского собрания. – Ромны : Типография бр. Э. и Н. Дельберг, 1904. – 244 с.
97. Доклады Полтавской губернской земской управы Полтавскому губернскому собранию XI–XII очередного созыва 1896 года. – Полтава : Типо-литография Л. Фришберга, 1896. – 256 с.
98. Дорофеев А.А. Дидактические основы проектирования учебной литературы по дисциплинам специальности технического университета / Анатолий Александрович Дорофеев. – М. : МГТУ им. Н.Э. Баумана, 2002. – 272 с.
99. Дубасенюк О.А. Роль ігрової методики у педагогічній підготовці майбутніх учителів / О.А. Дубасенюк // Педагогічний процес : теорія і практика : зб. наук. пр. / [голов. ред. С.О. Сисоєва]. – К., 2002. – Вип. I. – С. 22–28.
100. Дубасенюк О.А. Теоретичні і методичні основи виховної діяльності педагога : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра пед. наук : спец. 13.00.04 – Професійна педагогіка / О.А. Дубасенюк. – К., 1996. – 48 с.
101. Ежегодник Министерства торговли и промышленности по вопросам художественно-промышленного образования / [сост. Н.Д. Роот]. – М., 1913. – Вип. 1. – 12 с.
102. Експериментальні педагогічні майданчики як складова професійно-технічної освіти. – К. : МОН України, 2007. – 112 с.

103. Енциклопедія освіти / АПН України ; голов. ред. В.Г. Кремень ; [заст. голов. ред. О.Я. Савченко, В.П. Андрущенко]. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 100 с.
104. Ермолина В.А. Теоретические основы проектирования содержания непрерывного профессионального образования : автореф. дисс. на соискание ученой степени д-ра пед. наук : спец. 13.00.01 – "Общая педагогика" / В.А. Ермоленко. – Казань, 1999. – 40 с.
105. Естетика : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / [М.П. Колесников, О.В. Колеснікова, В.О. Лозовий та ін.] ; за ред. В.О. Лозового. – К. : Юрінком Інтер, 2004. – 208 с.
106. Естетичне виховання : довідник / [упоряд. : Володимир Іванович Мазепа, Андрій Віленович Азархін, Вілен Сергійович Горський та ін]. – К. : Політвидав України, 1988. – 212 с.
107. Єрохін С.А. Структурна трансформація національної економіки (теоретико-методологічний аспект) : монографія / Сергій Аркадійович Єрохін. – К. : Світ знань, 2002. – 528 с.
108. Жайворонок В.В. Знаки української етнокультури : словник-довідник / В.В. Жайворонок. – К. : Довіра, 2006. – 703 с.
109. Жохов А.Л. Формирование опыта творческой деятельности студентов УСПО / А.Л. Жохов // Профессиональное образование. – М. : АПО, 2001. – 47 с.
110. Журавський В.С. Вища освіта як фактор державотворення і культури в Україні / Віталій Станіславович Журавський. – К. : Ін-Юре, 2003. – 416 с.
111. Загвязинский В.И. Методология и методы психолого-педагогического исследования : учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. завед. / В.И. Загвязинський, Р. Артахов. – М. : Академия, 2007. – 208 с.
112. Загвязинский В.И. Теория обучения : современная интерпретация : учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. завед. / В.И. Загвязинский. – М. : Академия, 2001. – 192 с.
113. Заєць І.І. Витоки державної культури українського народу / Іван Іванович Заєць. – К. : Аратта, 2006. – 338 с.
114. Зайчук В.О. Творчий потенціал праці : [монографія] / Валентин Олександрович Зайчук. – К. : Форум, 2001. – 303 с.
115. Закон України "Про вищу освіту" // Законодавство України про освіту станом на 14 грудня 2006 р. / Верховна Рада України : офіц. вид. – К., 2007. – С. 141–194.
116. Закон України "Про загальну середню освіту" // Освіта України : нормативно-правові документи. До 4 Всеукраїнського з'їзду працівн. освіти / МОН України. – К., 2001. – С. 103–126.
117. Закон України "Про освіту" // Освіта України : нормативно-правові документи. До 4 Всеукраїнського з'їзду працівн. освіти / МОН України. – К., 2001. – С. 11–38.

118. Закон України "Про професійно-технічну освіту" // Освіта України : нормативно-правові документи. До 4 Всеукраїнського з'їзду працівн. освіти / МОН України. – К., 2001. – С. 267–292.
119. Занина Л.В. Основы педагогического мастерства / Лариса Витольдовна Занина, Неонила Павловна Меньшикова. – Ростов-н/Д. : Феникс, 2003. – 288 с.
120. Захарчук-Чугай Р.В. Українська народна вишивка / Раїса Володимирівна Захарчук-Чугай. – К. : Наукова думка, 1988. – 167 с.
121. Заячківська Н.М. Формування моральної культури учнів профтехучилищ на народних традиціях : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Заячківська Надія Михайлівна. – К., 1995. – 176 с.
122. Зеер Э.Ф. Личностно ориентированное профессиональное образование / Эвальд Фридрихович Зеер. – Екатеринбург : Урал. гос. проф.-пед. ун-т, 1998. – 126 с.
123. Зеер Э.Ф. Психология профессионального образования : учеб. пособие / Эвальд Фридрихович Зеер. – Екатеринбург : Урал. гос. проф.-пед. ун-т, 2000. – 397 с.
124. Зінченко С.В. Підготовка майбутніх дизайнерів у вищих навчальних закладах до викладацької діяльності : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Зінченко Світлана Володимирівна. – К., 2008. – 337 с.
125. Зимняя И.А. Педагогическая психология : учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / Ирина Алексеевна Зимняя. – 2-е изд., доп., испр. и перераб. – М. : Логос, 2002. – 384 с.
126. Зинченко В.П. О целях и ценностях образования / В.П. Зинченко. // Педагогика. – 1997. – № 5. – С. 3–16.
127. Зинченко В.П. Человеческий интеллект и технократическое мышление / В.П. Зинченко // Коммунист. – 1988. – № 3. – С. 96–104.
128. Зись А.Я. Эстетическое и художественное сознание / А.Я. Зись, И.Л. Лазарев // Эстетическое сознание и процесс его формирования / [отв. ред. Н.И. Киященко, Н.Л. Лейзаров] ; Ин-т философии АН СССР. – М., 1981. – С. 45–57.
129. Зорина Л.Я. Отражение идей самоорганизации в содержании образования / Л.Я. Зорина // Педагогика. – 1996. – № 4. – С. 105–109.
130. Зуев Д.Л. Учебник / Д.Л. Зуев // Российская педагогическая энциклопедия / под. ред. В.В. Давидова. – М., 1999. – Т.2. – С. 480–482.
131. Зязюн І.А. Краса педагогічної дії : навч. посіб. для вчителів, аспірантів, студ. сер. та вищ. навч. закл. / І.А. Зязюн, Г.М. Сагач. – К. : Українсько-фінський інститут менеджменту і бізнесу, 1997. – 302 с.
132. Зязюн І.А. Освітній простір культури в педагогічній теорії / Іван Зязюн // Kształcenie zawodowe: pedagogika i psychologia = Професійна освіта : педагогіка і психологія : пол.-укр. журнал / за ред. Т. Левовицького, І. Вільш, І. Зязюна, Н. Ничкало. – Ченстохова ; К., 2005. – Вип VII. – С. 35–46.
133. Зязюн І.А. Педагогічна майстерність / І.А. Зязюн // Енциклопедія освіти / АПН України ; голов. ред. В.Г. Кремень. – К., 2008. – С. 641–644.

134. Зязюн И.А. Профессиональное развитие личности в контексте культурных ценностей / Иван Зязюн // Проблемы постсекундарного профессионального образования / Клуб профессионального образования стран Центральной и Восточной Европы. – К., 1998. – С. 130–136.

135. Зязюн І.А. Сучасна освіта у контексті гуманістичної філософії / Иван Зязюн // Діалог культур : Україна у світовому контексті : філософія освіти : зб. наук. пр. / [наук. редкол. : І. Зязюн та ін]. – Львів, 1999. – Вип. 4. – С. 5–12.

136. Зязюн І.А. Філософські засади освіти : освітні і виховні парадигми, освітні технології, діалектика педагогічної дії / Иван Зязюн // Педагогічна майстерність у закладах професійної освіти : монографія / [Н.Г. Ничкало, І.А. Зязюн, М.П. Лещенко, М.М. Солдатенко та ін] ; Ін-т педагогіки і психології проф. освіти АПН України. – К., 2003. – С. 11–60.

137. Іванова Т.В. Культурологічний підхід до формування педагогічної майстерності / Т.В. Іванова // Педагогічна майстерність у закладах професійної освіти : монографія / [Н.Г. Ничкало, І.А. Зязюн, М.П. Лещенко, М.М. Солдатенко та ін] ; Ін-т педагогіки і психології проф. освіти АПН України. – К., 2003. – С. 83–95.

138. Інноваційна діяльність в Україні : [монографія] / А.М. Гуржій, Ю.В. Каракай, З.О. Петренко, Н.І. Вавіліна, Т.К. Куранда. – К. : УкрІНТЕІ, 2007. – 144 с.

139. Інноваційні проекти : всеукраїнська естафета // Проф.-техн. освіта. – 2007. – № 3 (спецвипуск). – 72 с.

140. Інтегративний підхід до формування ціннісних орієнтацій в становленні особистості фахівця / Я. Собко, І. Козловська, Я. Кміт, Р. Собко // Ціннісні орієнтації в громадському становленні особистості : наук.-метод. зб. – К. ; Дрогобич, 1998. – С. 175–273.

141. Исаев И.Ф. Профессионально-педагогическая культура преподавателей : учеб. пособие для студ. высш. учеб. завед. / Илья Федорович Исаев. – М., Академия, 2002. – 208 с.

142. Історія української культури / за ред. Івана Крип'якевича. – К. : Либідь, 1994. – 656 с.

143. Истрин В.М. Хроника Георгия Амартола в древнеславянском переводе : в 3 т. / Василий Михайлович Истрин. – СПб. ; Пг.-Л., 1920 – Т.1. – 1920. – 120 с.

144. Каган М.С. Общее представление о культуре : введение в культурологию : курс лекций / под ред. Ю.Н. Солониной, Е.Г. Соколова. – СПб. : Лань, 2003. – 312 с.

145. Каган М.С. Основы теории художественной культуры : учеб. пособие для студ. гуманит. спец. / М.С. Каган ; под общей ред. Л.М. Масоловой. – СПб. : Лань, 2001. – 288 с.

146. Казанцев С.Я. Дидактические основы фундаментализации обучения в системе высшего образования : монография / С.Я. Казанцев. – Казань : Казанск. гос. ун-т, 2000. – 138 с.

147. Как создать эффективную методическую службу: метод. рек. / Т.А. Сергеева, Н.М. Уварова, Т.В. Максменко. – М. : Интеллект-Центр, 2003. – 80 с.
148. Кант И. Критика чистого разума / Иммануил Кант ; [пер. с нем. Н. Лосского]. – М. : Мысль, 1994. – 591, [1] с.
149. Кантор К.Т. Наука, техника, культура : проблемы гуманизации и социальной ответственности / К.П. Кантор // Вопросы философии. – 1989. – № 1. – С. 23–29.
150. Кара-Васильева Т. Декоративне мистецтво України ХХ століття : у пошуках "великого стилю" / Тетяна Кара-Васильєва, Зоя Чегусова. – К. : Либідь, 2005. – 275, [3] с.
151. Кара-Васильева Т.В. Учитесь вышивать / Татьяна Валериевна Кара-Васильева, Алевтина Алексеевна Заволокина. – К. : Реклама, 1988. – 96 с.
152. Карельская А.К. Формирование профессионально-педагогической компетентности будущих мастеров производственного обучения : автореф. дисс. на соискание учен. степени канд. пед. наук : спец. 13.00.08 – "Теория и методика профессионального образования" / А.К. Карельская. – М., 2004. – 27 с.
153. Кыверялг А.А. Методы исследования в профессиональной педагогике / А.А. Кыверялг. – Таллин : ВАЛГУС, 1980. – 334 с.
154. Килкевич С.Р. Дитинец Києва ІХ – половини ХІІІ века : монографія / Стефанія Ромуальдовна Килкевич. – К. : Наукова думка, 1982. – 173 с.
155. Кинелев В.Г. Фундаментализация университетского образования / В.Г. Кинелев // Высшее образование в России. – 1994. – № 4. – С. 6–13.
156. Кириченко В.І. Якість фундаментальної підготовки і рівень екологічного мислення інженерних кадрів / В.І. Кириченко // Еколого-економічна освіта в Подільському регіоні : матеріали наук.-практ. конф. – Л., 1995. – С. 75–78.
157. Клепко С.Ф. Філософія освіти в європейському контексті / Сергій Федорович Клепко. – Полтава : ПОІППО, 2006. – 328 с.
158. Ковальчук В.І. Формування культури праці учнів ПТНЗ художнього профілю : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 – теорія та методика професійної освіти / В.І. Ковальчук. – К., 2005. – 23 с.
159. Ковальчук О.В. Українське народознавство : кн. для вчителя / О.В. Ковальчук. – К. : Освіта, 1992. – 174 с.
160. Коврыгина В.М. Экономика, организация и планирование производства изделий декоративно-прикладного искусства и народных художественных промыслов : учеб. для училищ прикладного искусства и худож.-пром. уч-щ / В.М. Коврыгина. – М. : Высш. шк., 1986. – 280 с.
161. Коджаспирова Г.М. Педагогический словарь : для студ. высш. и сред. пед. учеб. завед. / Галина Михайловна Коджаспирова, Алексей Юрьевич Коджаспиров. – М. : Академия, 2001. – 176 с.

162. Кодлубай І. Нариси з історії моди кінця ХІІІ – поч. ХХ ст. / І. Кодлубай, О. Нога. – Львів : Українські технології, 1999. – 160 с.
163. Козубовський Д.О. Вижницький коледж прикладного мистецтва ім. В.Ю. Шкрібляка / Дмитро Онуфрійович Козубовський. – Чернівці : Митець, 1997. – 113 с.
164. Колос С. Художньо-промислова освіта на Україні / Сергій Колос // Методичний фонд Київського зонального науково-дослідного інституту теорії та історії архітектури. – К., 1947. – С. 4–7.
165. Комарова А.И. Эстетическая культура личности / Алина Ивановна Комарова. – К. : Вища шк., 1988. – 150, [2] с.
166. Коменский Я.А. Великая дидактика, содержащая универсальное искусство учить всех всему / Я.А. Коменский // Избранные педагогические сочинения : в 2-х т. / Ян Амос Коменский ; за ред. А.И. Поскунова. – М., 1982. – Т.1. – С. 242–476.
167. Комплексный подход к применению педагогических технологий : учеб.-практ. пособие. – М. : АПО, 2001. – 132 с.
168. Комплект учебной документации по профессии "Вышивальщица". – М. : Институт развития профессионального образования, 1999. – 107 с.
169. Конституція України // Законодавчі акти України з питань освіти / Верховна Рада України, Комітет з питань науки і освіти. – К., 2004. – С. 7–19.
170. Концепція державного стандарту професійно-технічної освіти України // Проф.-техн. освіта. – 1998. – № 2. – С. 2–6.
171. Концепція естетичного виховання учнівської молоді в умовах відродження української національної культури / Міністерство освіти України, Національний центр естетичного виховання. – К., 1991. – 11 с.
172. Концепція професійної освіти України / Міністерство народної освіти України. – 24 липня 1991. – Постанова № 7/152/59. – 23 с.
173. Концепція професійно-художньої освіти / Валентина Радкевич // Проф.-техн. освіта. – 2000. – № 2. – С. 43–48.
174. Концепція розвитку професійно-технічної (професійної) освіти в Україні // Проф.-техн. освіта. – 2004. – № 3. – С. 2–5.
175. Корницька Л.А. Народні ремесла у змісті професійної підготовки майбутніх інженерів-педагогів / Лариса Корницька // Проф.-техн. освіта. – 2006. – № 2. – С. 23–25.
176. Коротков Э.М. Управление качеством образования : учеб. пособие для вузов / Эдуард Михайлович Коротков. – 2-е изд. – М. : Академический проект, 2007. – 320 с.
177. Костинъ И. Педагогический ручной трудъ и ремесла / И. Костинъ // Художественно – педагогический журналъ. – 1914. – № 16. – С. 209–216.
178. Костинъ И. Педагогический ручной труд и ремесла в школахъ Министерства Народного Просвещения / И. Костинъ // Художественно – педагогический журналъ. – 1914. – № 12–13. – С. 177–201.

179. Костюк Г.С. Навчально-виховний процес і психологічний розвиток особистості / Григорій Силинович Костюк ; за ред. Л.К. Проколієнко. – К. : Рад. шк., 1989. – 608 с.
180. Краевский В.В. Методология педагогической науки : пособие для науч. работ., учителей, аспирантов, студ. / Володар Викторович Краевский. – М. : Школьная книга, 2001. – 248 с.
181. Краевский В.В. Общие основы педагогики : учеб. для студ. высш. пед. учеб. завед. / Володар Викторович Краевский. – М. : Академия, 2003. – 256 с.
182. Краткий словарь по социологии / под общ. ред. Д.М. Гвишиани, Н.И. Лапина. – М. : Политиздат, 1989. – 479 с.
183. Крачківський М. Архівна спадщина Київських цехів // Записки історично-філологічного відділу / [наук. ред. М. Грушевський та ін.] ; Українська Академія наук. – К., 1927. – С. 262–286.
184. Кремень В.Г. Освіта і наука в Україні – інноваційні аспекти : Стратегія. Реалізація. Результати / Василь Кремень. – К. : Грамота, 2005. – 447 с.
185. Кремень В.Г. Освіта і наука України : шляхи модернізації (факти, роздуми, перспективи) / Василь Кремень. – К. : Грамота, 2003. – 214 с.
186. Кремень В.Г. Філософія людиноцентризму в стратегіях освітнього простору : монографія / В.Г. Кремень. – К. : Педагогічна думка, 2009. – 520 с.
187. Кремень В.Г. Філософія управління : підруч. для студ. вищ. навч. закл. / В.Г. Кремень, С.М. Пазиніч, О.С. Пономарьов. – Вид. 2-ге, допов. і перероб. – Харків : НТУ "ХПІ", 2008. – 524 с.
188. Кривошеєва О.І. Формування професійної етики майстра виробничого навчання : метод. посіб. / О.І. Кривошеєва. – Львів : Сполом, 2006. – 112 с.
189. Крикунова Т.К. Практическая педагогика : воспитательная работа в среднем специальном учебном заведении : учеб. пособие для студ. пед. вузов / Тамара Кирилловна Крикунова. – М. : Академия, 1999. – 152 с.
190. Крылова Н.Б. Культурология образования / Ната Крылова. – М. : Народное образование, 2000. – 272 с.
191. Криулина А.А. Энергодизайн образовательного пространства [размышление психолога] / Александра Александровна Криулина. – М. : ПЕР СЭ, 2003. – 190, [5] с.
192. Кудин В.А. Образование в судьбах народов (Дидактика нового времени) / Вячеслав Кудин. – К. : ПП "ЭКМО", 2006. – 192 с.
193. Кузьмина Н.В. Профессионализм деятельности преподавателя и мастера производственного обучения / Н.В. Кузьмина. – М. : Высш. шк., 1990. – 119 с.
194. Кузьмина Н.В. Профессионализм педагогической деятельности : метод. пособие / Научно-исследовательский центр развития творчества молодежи. – Рыбинск, 1993. – 54 с.
195. Культурология. XX век : энциклопедия : [в 2-т.] / гл. ред. С.Я. Левит. – СПб. : Универ. книга ; ООО "Алетейя", 1998. – Т.1. : А–Л. – 446,

[1] с.

196. Культурология. XX век : энциклопедия : [в 2-т.] / гл. ред. С.Я. Левит. – СПб. : Универ. книга ; ООО "Алтейя", 1998. – Т.2. : М–Я. – 1998. – 446 с.

197. Культурология : краткий темат. словарь / [под. ред. Г.В. Драч, Т.М. Матяш]. – Ростов-н/Д. : Феникс, 2001. – 190, [1] с. – (Словари XXI века).

198. Культурологічні та психолого-педагогічні аспекти гуманізації освіти : наук.-метод. зб. / за ред. Г. Балла. – К. : Наук. думка, 1998. – 196 с.

199. Кульчицька С.В. Стефанія Кульчицька : [альбом] / авт.-упоряд. Г. Савчук. – К. : Мистецтво, 1986. – 96 с.

200. Куписевич Чеслав. Некоторые проблемы педагогической теории и практики на пороге XXI века / Чеслав Куписевич ; [пер. с польск. Н. Голка]. – Винница : ПЦ "Энозис", 2005. – 131 с.

201. Куренкова З.М. Народные художественные промыслы : проблемы эффективности / Зинаида Михайловна Куренкова. – М. : Экономика, 1981. – 88 с.

202. Курило В.М. Освіта України і науково-технічний та соціальний прогрес : історія, досвід, уроки : монографія / В.М. Курило, В.П. Шепотько. – К. : Деміур, 2006. – 432 с.

203. Кустарные промыслы Подольской губернии. – К. : Типо-Литография "С.В. Кульженко", 1916. – 645 с.

204. Лавріненко О.А. Історія педагогічної майстерності : посіб. для студ. пед. ВНЗ, аспірантів, вчителів / Олександр Лавріненко. – К. : Богданова А.М., 2009. – 328 с.

205. Ладенко И.С. Рефлексия в науке и обучении : [сб. науч. тр.] / Иосиф Семёнович Ладенко ; АН СССР, Ин-т истории, филологии и философии. – Новосибирск : ИИФФСО, 1989. – 184 с.

206. Левина М.М. Технология профессионального педагогического образования : учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. завед. / М.М. Левина – М. : Академия, 2001. – 272 с.

207. Левина И.И. Формирование умений самостоятельной работы учащихся в процессе теоретического обучения : метод. рек. / Ирина Иосифовна Левина. – М. : ВНМ Центра, 1988. – 39 с.

208. Левченко Т.И. Современные дидактические концепции в образовании : монография / Т.И. Левченко. – К. : МАУП, 1995. – 168 с.

209. Левчук Л.Т. Західноєвропейська естетика XX століття : навч. посіб. для студ. гуманіт. спец. вищ. закл. освіти / Лариса Тимофіївна Левчук. – К. : Либідь, 1997. – 221, [3] с.

210. Леднев В.С. Содержание образования : сущность, структура, перспективы / В.С. Леднев. – 2-е изд. перераб. – М. : Высшая шк., 1991. – 224 с.

211. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность / Алексей Николаевич Леонтьев. – 2-е изд. – М. : Политиздат, 1977. – 304 с.

212. Лернер И.Я. Дидактические основы методов обучения / И.Я. Лернер. – М. : Педагогика, 1981. – 185 с.

213. Лернер И.Я. Проблемное обучение / И.Я. Лернер. – М. : Знание, 1974. – 64 с.
214. Лернер И.Я. Процесс обучения и его закономерности / И.Я. Лернер. – М. : Знание, 1980. – 96 с.
215. Лещенко М.П. Зарубіжні технології підготовки учителів до естетичного виховання : [монографія] / Марія Лещенко ; Ін-т педагогіки і психології проф. освіти АПН України. – 2-е вид., доп. – К., 1996. – 192 с.
216. Лещенко М.П. Теоретико-методичні основи педагогічної майстерності викладача професійної школи в умовах сучасного соціуму / Марія Лещенко // Педагогічна майстерність у закладах професійної освіти : монографія / [Н.Г. Ничкало, І.А. Зязюн, М.М. Солдатенко та ін.]. – К., 2003. – С. 60–83.
217. Лікарчук І.Л. Проблеми підготовки робітничих кадрів в Україні (1920-1929 рр.) [монографія] / Ігор Леонідович Лікарчук. – К. : Інститут педагогіки і психології професійної освіти АПН України, 1996. – 206 с.
218. Ліндсей Д. Коротка історія культури : [в 2-х т.] / Джек Ліндсей. – К. : Мистецтво, 1995. – Т.1. : Від доісторичних часів до доби Відродження. – 240 с.
219. Лозко Г.С. Українське народознавство / Галина Сергіївна Лозко. – К. : Зодіак–ЕКО, 1995. – 368 с.
220. Локотникова Е.М. Педагогические основы подготовки молодежи к ремесленному труду в системе начального профессионального образования на примере г. Москва : дисс. ... канд. пед. наук : 13.00.08 / Локотникова Елизавета Михайловна. – М., 2002. – 203 с.
221. Лубенко В.В. Система стержневой истины / Владимир Васильевич Лубенко. – 2-е изд., перераб. и доп. – СПб. : Малая академия искусств, 1999. – 184 с.
222. Луговий В.І. Педагогічна освіта в Україні : структура, функціонування, тенденції розвитку / Володимир Іларіонович Луговий ; за заг. ред. О.Г. Мороза. – К. : МАУП, 2004. – 198 с.
223. Луговий В.І. Проблеми понятійно-категоріального апарату педагогічної науки / В.І. Луговий // Педагогічна і психологічна науки в Україні : зб. наук. пр. до 15-річчя АПН України : у 5-ти т. – К., 2007. – Т.1. : Теорія та історія педагогіки. – С. 24–36.
224. Лук'янова Л.Б. Екологічна освіта у професійно-технічних навчальних закладах : теоретичний і практичний аспекти : монографія / Лариса Борисівна Лук'янова. – К. : Міленіум, 2006. – 249, [2] с.
225. Лутай В.С. Філософія сучасної освіти : навч. посіб. / Владлен Степанович Лутай. – К. : Центр "Магістр-S" творчої спілки вчителів України, 1996. – 256 с.
226. Мадзігон В.М. Проектування освітньо-інформаційного середовища майбутнього / В.М. Мадзігон // Педагогічна і психологічна науки в Україні : зб. наук. пр. до 15-річчя АПН України : [у 5-ти т.]. – К., 2007. – Т.1. : Теорія та історія педагогіки. – С. 109–118.

227. Макаренко А.С. О воспитании / Антон Семенович Макаренко ; [сост. и авт. вступ. статьи В.С. Хелемендик]. – М. : Политиздат, 1988. – 256 с.
228. Маноха І.П. Вчинковий смисл психологічних феноменів : феномени мотиваційні / І.П. Маноха // Основи психології : підруч. для студ. вищ. навч. закл. / за ред. О.В. Киричука, В.А. Роменця ; Міжнародний фонд "Відродження". – К., 1995. – С. 231–298.
229. Маралов В.Г. Основы самопознания и саморазвития : учеб. пособие для студ. сред. пед. учеб. завед. / Владимир Георгиевич Маралов. – М., 2002. – 256 с.
230. Маритен Ж. Религия и культура / Жан Маритен // Работы Ж. Маритена по культурологии и истории мысли / Рос. акад. наук, ИНИОН ; [отв. ред. Р.А. Гальцева]. – М., 1990. – Вып. 2. : Сборник переводов и рефератов. – 1992. – С. 171–237.
231. Маркова А.К. Психология профессионализма / А.К. Маркова. – М. : Мысль, 1996. – 308 с.
232. Масленицин С.И. Положительный опыт работы художника-профессионала с мастерами народных промыслов / С.И. Масленицин // Проблемы народного искусства : [сб. статей] / под ред. М.А. Некрасовой, К.А. Макарова ; НИИ теории и истории изобразит. искусств Акад. художеств СССР. – М., 1982. – С. 101–113.
233. Маслоу А. Самоактуализация / Абрахам Гарольд Маслоу // Психология личности : тексты : [сборник] / под ред. Н.В. Гиппенрейтера. – М., 1982. – С. 108–117.
234. Масол Л.М. Концепція художньо-естетичного виховання учнів у загальноосвітніх навчальних закладах України / Л.М. Масол // Шкільний світ. – 2002. – № 9. – С. 1–6.
235. Матвієнко О.В. Розвиток систем середньої освіти в країнах Європейського Союзу : порівняльний аналіз : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра пед. наук : спец. 13.00.01 – загальна педагогіка і історія педагогіки / О.В. Матвієнко ; Київ. наук. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2005. – 39 с.
236. Махмутов М.И. Современный урок / М.И. Махмутов. – М. : Педагогика, 1985. – 184 с.
237. Международные нормативные акты ЮНЕСКО : Конвенции, соглашения, протоколы, рекомендации, декларации / Комиссия Рос. Федерации по делам ЮНЕСКО. – М. : Логос, 1993. – 638 с.
238. Мелецінек А. Інженерна педагогіка : практика передачі технічних знань / Адольф Мелецінек ; пер. з нім. С.Ф. Артюх. – Springer Wien – New York ; Харків : ЗАТ "Харківська друкарня", 2001. – 240 с.
239. Мельник Г.М. Формування базових професійних якостей в учнів профільних класів на заняттях з народних художніх ремесел : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.02 – Теорія та методика трудового навчання / Г.М. Мельник. – К., 2004. – 19 с.

240. Менсфильд Б. Связь между стандартами профессионального образования, обучения и требования рабочего места : междунар. руководство / Б. Менсфильд, Х. Шмидт. – Минск : РНПО, 2001. – 72 с.
241. Методичні рекомендації щодо розробки державних стандартів професійно-технічної освіти з конкретних професій / за ред. Юргена Вайса. – К. : ГОРА, МОН України, GTZ, 2004. – 26 с.
242. Мигаль С.П. Дизайн. Львівська школа : [альбом-каталог] / Станіслав Павлович Мигаль. – Львів : Папуга, 2004. – 240 с.
243. Миропольська Н.Є. Мистецтво слова в структурі художньої культури учня : теорія і практика : [монографія] / Наталія Євгенівна Миропольська. – К. : Парламентське вид-во, 2002. – 204 с.
244. Михайлова Л.И. Народная художественная культура : детерминанты, тенденции, закономерности социодинамики : [монография] / Л.И. Михайлова. – М. : Вузовская книга, 2001. – 264 с.
245. Могильний А.П. Культура і особистість : [монографія] / Аркадій Павлович Могильний. – К. : Вища шк., 2002. – 302, [1] с.
246. Молчан Л.Л. Культура профессионально-педагогической деятельности / Л.Л. Молчан. – М. : РАПО, 1999. – 95 с.
247. Монахов В.М. Аксиоматический подход к проектированию педагогической технологии / В.М. Монахов // Педагогика. – 1997. – № 6. – С. 28–30.
248. Моргун В.Ф. Концепція багатовимірного розвитку особистості та її застосування / В.Ф. Моргун // Філософська і соціальна думка. – 1992. – № 2. – С. 27–40.
249. Морева Н.А. Технологии профессионального образования : учеб. пособие для студ. высш. учеб. завед. / Наталья Александровна Морева. – М. : Академия, 2005. – 432 с.
250. Наказ МОН України № 587 від 17.10.2002 року "Про затвердження Тимчасового положення про професійний ліцей" // Професійно-технічна освіта в Україні : нормативно-правове регулювання : у 2-х т. / за заг. ред. Б.Г. Жебровського, Л.М. Горбунової. – К., 2007. – Т.1. – С. 185–195.
251. Наказ № 75 від 31.03.1981 р. "Про подальше покращення якості підготовки кваліфікованих робітників у навчальних закладах професійно-технічної освіти республіки". – К. : Державний Комітет УРСР з професійно-технічної освіти, 1981. – 27 с.
252. Національна доктрина розвитку освіти // II Всеукраїнський з'їзд працівників освіти, 7–9 жовтня 2001 р. / МОН України. – К., 2001. – С.137–155.
253. Некрасова М.А. Народное искусство как часть культуры : теория и практика / М.А. Некрасова. – М. : Советский художник, 1983. – 132 с.
254. Некрасова М.А. О развитии традиции в художественных промыслах / М.А. Некрасова // Искусство. – 1971. – № 12. – С. 35–41.
255. Непомнящая Н.И. Универсальность ценностной сферы / Н. Непомнящая // Гуманизация образования. – 1998. – № 1. – С. 39–48.

256. Непрерывное (на протяжении всей жизни) образование и подготовка кадров : мост в будущее : рекомендации Второго Международного Конгресса по техническому и профессиональному образованию. – Сеул, 1999. – 17 с.

257. Нечипоренко П. Фабрики Розумовського на Посем'ї : записки історично-філологічного відділу / Прокіп Нечипоренко // Нечипоренко П. Сочинения в 12 кн. / Українська Академія наук. – К., 1927. – Кн. 11. – С.185–208.

258. Никитина Н.Н. Основы профессионально-педагогической деятельности : учеб. пособие для студ. учреждений сред. проф. образования / Наталья Николаевна Никитина, Ольга Михайловна Железнякова, Михаил Алексеевич Петухов. – М. : Мастерство, 2002. – 258 с.

259. Никитина Н.Н. Развитие ценностного сознания учителя / Н. Никитина // Педагогика. – 2000. – № 6. – С. 65–70.

260. Ничкало Н.Г. Неперервна професійна освіта : філософсько-педагогічний аспект / Н.Г. Ничкало // Професійно-мистецька школа у системі національної освіти : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 1–3 жовтня 2008 р., Мала Білозірка Запорізької обл. – К. ; Чернівці, 2008. – С. 13–22.

261. Ничкало Н.Г. Професія вчителя вічна / Н.Г. Ничкало // Педагогічна майстерність у закладах професійної освіти : монографія / Ін-т педагогіки і психології проф. освіти АПН України. – К., 2003. – С. 3–10.

262. Ничкало Н.Г. Професійна педагогіка в інноваційно-технологічному суспільстві / Нелля Ничкало // Професійне становлення особистості : проблеми і перспективи : матеріали IV Міжнар. наук.-практ. конф., 24–26 жовт. 2007 р. / Ін-т пед. освіти і освіти дорослих АПН України. – Хмельницький, 2007. – С. 88–94.

263. Ничкало Н.Г. Стандартизація професійної освіти і навчання у контексті інтеграційних процесів / Нелля Ничкало // Сучасні стандарти професійно-технічної освіти : зб. матеріалів конф., 30 листоп. 2006 р. / за заг. ред. В.О. Радкевич ; Інститут професійно-технічної освіти АПН України. – К., 2008. – С. 3–7.

264. Нікітчина С.О. З історії становлення та розвитку національної системи виховання : [монографія] / Світлана Олександрівна Нікітчина. – Луцьк : Надстир'я, 2001. – 162 с.

265. Новацкий Т. Основы дидактики профессионального обучения / Тадеуш Новацкий ; пер. с польск. ; под ред. М.А. Жиделева. – М. : Высш. шк., 1979. – 284 с.

266. Новиков А.М. Методология учебной деятельности / Александр Михайлович Новиков. – М. : Эгвес, 2005. – 176 с.

267. Новиков А.М. Постиндустриальное образование / Александр Михайлович Новиков. – М. : Эгвес, 2008. – 136 с.

268. Новиков А.М. Профессиональное образование России : перспективы развития / Александр Михайлович Новиков. – М. : ИЦП НПО РАО, 1997. – 254 с.

269. Новиков А.М. Российское образование в новой эпохе : парадоксы наследия, векторы развития / Александр Михайлович Новиков. – М. : Эгвес, 2000. – 272 с.
270. Новикова Т.Т. Отбор содержания обучения квалификационных рабочих в образовательных учреждениях / Т.Т. Новикова – М. : Институт развития профессионального образования, 1995. – 59 с.
271. Новиченко Л. Перспективи відродження української культури / Л. Новиченко, В. Русанівський, П. Толочко // Етнонаціональний розвиток України : терміни, визначення, персоналії / [відп. ред. Ю.І. Римаренко, І.Ф. Курас] ; Ін-т держави і права АН України, Ін-т мовознавства АН України. – К., 1993. – С. 594–600.
272. Нога О. Іван Левинський : художник, архітектор, промисловець, педагог, громадський діяч / Олесь Нога. – Львів : Основа, 1993. – 76 с.
273. Нога О. Мистецькі товариства, об'єднання, угруповання, спілки Львова 1860 – 1998 / Олесь Нога, Роман Яців. – Львів : Українські технології, 1998. – 128 с.
274. Нога О. Фабрика імені Левинського / Олесь Нога. – Львів : Українські технології, 1999. – 300 с.
275. Огієнко І. Українська культура : коротка історія культури шиття українського народу / Іван Огієнко ; [передм. М.Г. Жулинського]. – К. : Довіра, 1992. – 140, [1] с.
276. Олексюк О. Феномен мистецтва в контексті нелінійної онтології : з погляду педагога / О. Олексюк // Філософія педагогічної майстерності : зб. наук. пр. / Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих АПН України, Вінницький державний педагогічний університет ім. Михайла Коцюбинського ; [редкол. : Н.Г. Ничкало (голова) та ін.]. – К. ; Вінниця, 2008. – С. 308–316.
277. Олійник В.В. Наукові основи управління підвищенням кваліфікації педагогічних працівників профтехосвіти : монографія / Віктор Васильович Олійник. – К. : Міленіум, 2003. – 594 с.
278. Онищук Л.А. Гуманізація управлінської діяльності директора школи : [монографія] / Людмила Анатоліївна Онищук. – Житомир : Полісся, 2002. – 324 с.
279. Организация производственного обучения будущих рабочих швейного производства : метод. рек. – Ленинград : НИИ ПТО, 1991. – 49 с.
280. Орлов А.Б. Психология личности в сущности человека : парадигмы, проекции, практики : [учеб. пособие для студ. психол. фак. вузов.] / Александр Борисович Орлов. – М. : Академия, 2002. – 270, [1] с. – (Высшее образование).
281. Орлов В.Ф. Особливості розвитку професійних якостей майбутнього педагога / В.Ф. Орлов // Проблеми та перспективи формування національний гуманітарно-технічної еліти : зб. наук. пр. : у 2-х вип. / за ред. Л.Л. Товажнянського, О.Г. Романовського. – Х., 2002. – Вип. 2. – С. 277–283.
282. Орлов В.Ф. Професійне становлення майбутніх вчителів мистецьких дисциплін : теорія і технологія : [монографія / за заг. ред І.А. Зязюна] ; / В.Ф. Орлов. – К. : Наук. думка, 2003. – 262 с.

283. Орлов В.Ф. Професійне становлення особистості у художньо-педагогічній освіті / В.Ф. Орлов // Педагогічний процес : теорія і практика : зб. наук. пр. / [голов. ред. С.О. Сисоєва] ; Ін-т педагогіки і психології проф. освіти АПН України. – К., 2002. – Вип.1. – С. 120–131.

284. Орлов В.Ф. Теоретичні та методичні засади професійного становлення майбутніх учителів мистецьких дисциплін : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра пед. наук : спец. 13.00.04 / В.Ф. Орлов. – К., 2004. – 45 с.

285. Орлов Р.О. Прикладне мистецтво : церковне і народне / Р.О. Орлов // Історія української культури. – К., 2001. – С. 921–966.

286. Оршанський Л.В. Незглибиме творче ремесло : короткий нарис історії кафедри декоративно-ужиткового мистецтва та основ дизайну / Леонід Оршанський, Галина Ліщинська-Кравець ; Дрогобич. держ. пед. ун-т ім. Івана Франка. – Дрогобич : Коло, 2001. – 48 с.

287. Оршанський Л.В. Теоретико-методичні засади художньо-трудової підготовки майбутніх учителів трудового навчання : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра пед. наук : спец. 13.00.04 / Л.В. Оршанський ; Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова. – К., 2009. – 41 с.

288. Освіта України за роки незалежності : стан, факти, події / за заг. ред. В.Г. Кременя. – К. : Вища шк., 2001. – 159 с.

289. Основи виробничої психології і педагогіки : навч. посіб. для учнів спец. відділень серед. с.-г. навч. закл. / за ред. Дмитра Оксентійовича Сметаніна. – К. : Вища шк., 1982. – 303 с.

290. Основы педагогических знаний мастера производственного обучения : учеб. пособие. – М. : НОУИСОМ, 2005. – 248 с.

291. Основы психологии : підруч. для студ. вищ. навч. закл. / за заг. ред. О.В. Киричука, В.А. Роменця. – 2-ге вид., стереотип. – К. : Либідь, 1996. – 632 с.

292. Основы теории художественной культуры : учеб. пособие / под ред. Л.М. Мосоловой. – СПб. : Лань, 2001. – 288 с.

293. Отич О.М. Мистецтво у змісті професійної підготовки майбутнього педагога професійного навчання : навч.-метод. посіб. / [наук. ред. Н.Г. Ничкало] ; Олена Отич. – Полтава : ІнтерГрафіка, 2005. – 200 с.

294. Отич О.М. Мистецтво у системі розвитку творчої індивідуальності майбутнього педагога професійного навчання : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра пед. наук : спец. 13.00.04 / О.М. Отич ; Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих АПН України. – К., 2009. – 45 с.

295. Очерки истории школы и педагогической мысли народов СССР : конец XIX – нач. XX в. / [Б.К. Тебиев, Ф.Ф. Шамаков, Р.Ф. Усачева и др.] ; под ред. Э.Д. Днепров. – М. : Педагогика, 1991. – 445, [4] с.

296. Падун Н.О. Професійно-технічна освіта в Україні : історія, досвід, проблеми (1929–1940 рр.) : [монографія] / Ніна Олексіївна Падун. – К. : ІПППО АПН України, 1999. – 150 с.

297. Пазухина С.В. Педагогическая успешность : диагностика и развитие профессионального сознания учителя : учеб. пособие для студ. пед. высш. учеб. заведений / С.В. Пазухина. – СПб. : Речь, 2007. – 224 с.
298. Панов В.И. Психодидактика образовательных систем : теория и практика / Виктор Иванович Панов. – СПб. : Питер, 2007. – 352 с.
299. Пащенко Д.І. Формування готовності майбутніх учителів початкових класів до гуманістичного виховання учнів : [монографія] / Дмитро Іванович Пащенко ; Уман. держ. пед. ун-т ім. П. Тичини. – К. : Науковий світ, 2005. – 370 с.
300. Педагогика : учеб. пособие для студ. пед. учеб. заведений / В.А. Сластенин, Л.С. Подымова. – М. : Магистр, 1997. – 295 с.
301. Педагогика : учеб. пособие для пед. учеб. заведений / под ред. Г. Нойнера, Ю. Бабанского. – М. : Педагогика, 1984. – 367 с.
302. Педагогика профессионального образования : учеб. пособие [для студ. высш. пед. учеб. завед. / Е.П. Белозерцев, А.Д. Гонеев, А.Г. Пашков и др.] ; под. ред. В.А. Сластёнина. – М. : Академия, 2004. – 368 с.
303. Педагогика : учеб. пособие для студ. пед. учеб. завед. / В.А. Сластёнин, И.Ф. Исаев, А.И. Мищенко, Е.Н. Шиянов. – М. : Школа-Пресс, 1997. – 512 с.
304. Педагогічна книга майстра виробничого навчання : навч.-метод. посіб. для працівників проф.-техн. навч. закл. / за ред. Н.Г. Ничкало. – 2-ге вид., доповн. – К. : Вища шк., 1994. – 383 с.
305. Педагогічна майстерність : підруч. для вищ. пед. навч. закл. / [І.А. Зязюн, Л.В. Карамущенко, І.Ф. Кривонос та ін.] ; за ред. І.А. Зязюна. – К. : Вища шк., 1997. – 349 с.
306. Перечень профессий, при обучении которым в училищах профтехобразования количество учащихся в учебной группе по производственному обучению устанавливается в 12–15 человек. – М. : Государственный Комитет СССР по профессионально-техническому образованию, 1979. – 31 с.
307. Петров А. Основные концепты компетентностного подхода как методологической категории / А. Петров // Alma mater. – 2005. – № 2. – С. 54–58.
308. Пехота О.М. Особистісно орієнтоване навчання : підготовка вчителя : монографія / О.М. Пехота, А.М. Старєва. – 2-е вид. доп. та перероб. – Миколаїв : Іліон, 2007. – 272 с.
309. Пехота О.М. Педагогічна підготовка вчителя : шляхи гуманізації / Олена Миколаївна Пехота // Науковий вісник Миколаїв. державного університету. Педагогічні науки. – Миколаїв, 2001. – Вип. 4. – С. 29–36.
310. Пидкасистый П.И. Психолого-педагогический справочник преподавателя высшей школы / П.И. Пидкасистый, Л.М. Фридман, М.Г. Гарунов. – М. : Пед. о-во России, 1999. – 354 с.
311. Пирогов Н.И. Избранные педагогические сочинения / [сост. А.Н. Алексюк, Г.Т. Савенок]. – М. : Педагогика, 1985. – 496 с.

312. Піддячий М.І. Художньо-естетичне виховання старшокласників в умовах міжшкільних навчально-виробничих комбінатів / М.І. Піддячий // Професійно-художня освіта України : зб. наук. праць / [редкол. : І.А. Зязюн (голова) та ін.]. – К. ; Черкаси, 2005. – Вип. III. – С. 130–138.

313. Платон Законы / [общ. ред. А.Ф. Лосева и др. ; пер. с древнегреч. А.Н. Егунова и др.]. – М. : Мысль, 1999. – 830, [1] с. – (Классическая философская мысль).

314. Подласый И.П. Педагогика : учеб. для студ. высш. пед. учеб. завед. / И.П. Подласый. – М. : Просвещение, 1996. – 432 с.

315. Показники розвитку дошкільної, загальної середньої, позашкільної та професійно-технічної освіти (за підсумками 1999/2000) // Освіта України : інформ.-аналіт. огляд. До II Всеукраїнського з'їзду працівників освіти / МОН України. – К., 2001. – С. 158–217.

316. Полак Л.Б. Навчально-виховний процес у закладах профтехосвіти : управлінський аспект : навч.-метод. посіб. для пед. працівн. проф.-техн. навч. закл. освіти / Луїза Броніславівна Полак. – К. : Вища шк., 1999. – 112 с.

317. Полищук В.И. Мировая и отечественная культура. – Екатеринбург : АН Рос. Федерации, 1993. – Ч.1. – С. 122.

318. Положение о базовом предприятии (объединении, организации) среднего профессионального технического училища : постановление Совета Министров СССР от 22.02.1985 г. № 178 // Нормативные документы по подготовке рабочих на производстве / под. ред. В.В. Бруквы. – К., 1987. – С. 39–46.

319. Положення про вище професійне училище та центр професійно-технічної освіти // Професійно-технічна освіта : нормативно-правове регулювання. – К., 1999. – Т.1. – С. 177–184.

320. Положення про організацію навчально-виробничого процесу у професійно-технічних навчальних закладах // Нормативне забезпечення професійно-технічної освіти України. – К. : Міністерство освіти і науки України, 2006. – С. 24–47.

321. Положення про порядок здійснення інноваційної освітньої діяльності // Професійно-технічна освіта : нормативно-правове регулювання. – К., 1999. – Т.1 – С. 621–636.

322. Положення "Про ступеневу професійно-технічну освіту" // Освіта України. Нормативно-правові документи. До II Всеукраїнського з'їзду працівників освіти / МОН України. – К., 2001. – С. 328–334.

323. Полонська-Василенко Н. Історія України : у 2-х т. / Наталія Полонська-Василенко. – К. : Либідь, 1995. – Т.1. : До середини XVII століття. – 1995. – 588 с.

324. Постанова Кабінету Міністрів України "Про затвердження Державного стандарту професійно-технічної освіти" // Збірник законодавчих актів і нормативних документів системи професійно-технічної освіти : у 2-х т. – К., 1999. – Т.1. – С. 241–247.

325. Постанова Кабінету Міністрів України № 450 від 02.04.1998 р. "Про затвердження державного стандарту професійно-технічної освіти" //

Збірник законодавчих актів і нормативних документів системи професійно-технічної освіти : у 2-х т. – К., 2001. – Т.1. – С. 241–247.

326. Постанова ЦК Компартії України та Ради Міністрів УРСР "Про подальший розвиток системи професійно-технічної освіти та підвищення її ролі в підготовці кваліфікованих робітничих кадрів" // Нормативные документы по подготовке рабочих на производстве / под ред. В.В. Бруквы. – К., 1987. – С. 29–34.

327. Поташник М.М. Педагогическое творчество : проблемы развития и опыт : [пособие для учит.] / Марк Матусович Поташник. – К. : Рад. шк., 1988. – 189, [2] с. – (Педагогическая б-ка).

328. Практикум по дидактике и методикам обучения / науч. ред. Андрей Викторович Хуторской. – СПб. : Питер, 2004. – 541 с.

329. Проблемы народного искусства : [сб. статей] / под. ред. М.А. Некрасовой, К.А. Макарова ; НИИ теории и истории изобразит. искусств Акад. художеств СССР . – М. : Изобразительное искусство, 1982. – 137 с.

330. Програми з трудового навчання за профілем народних художніх промислів / уклад. О. Іващенко. – К. : Міністерство народної освіти України, 1992. – 60 с.

331. Проектування навчальних програм професійно-технічної освіти на основі потреб галузі і громади : навч.-метод. посіб. / [кол. автор. : О.В. Пащенко, Л.М. Сергеева, І.В. Ілько та ін.] ; за заг. ред. Л.І. Даниленко. – К. : Етіс Плюс, 2007. – 175 с. – (Українсько-канадський проект "Децентралізація управління професійним навчанням в Україні").

332. Про запровадження 12-бальної шкали оцінювання навчальних досягнень учнів (слухачів) з професійної підготовки у професійно-технічних навчальних закладах : Наказ Міністерства освіти і науки України № 459 від 14.06.2001 р. // Інформ. зб. МОН України. – 2001. – № 19. – С. 13–25.

333. Про Концепцію екологічної освіти в Україні : Рішення колегії Міністерства освіти і науки України від 20.12.01 № 13/6–19 // Інформ. зб. Міністерства освіти і науки України. – 2002. – № 7. – С. 3–23.

334. Про підсумки розвитку загальної середньої, дошкільної та позашкільної освіти у 2008/2009 навчальному році та завдання на 2009/2010 навчальний рік : інформ.-аналіт. матеріали до підсумкової колегії Міністерства освіти і науки України 26 серпня 2009 року / за заг. ред. Міністра освіти і науки професора І.О. Вакарчука. – К. : МОН, 2009. – 160 с.

335. Про реформу загальноосвітньої школи : зб. документів і матеріалів. – К. : Політвидав України, 1984. – 110 с.

336. Професійна освіта в зарубіжних країнах : порівняльний аналіз : [монографія] / за ред. Н.Г. Ничкало, В.О. Кудіна. – Черкаси : Вибір, 2002. – 322 с.

337. Професійна освіта : словник : навч. посіб. для учнів і пед. працівн. проф.-техн. навч. закл. / за ред. Н.Г. Ничкало ; [уклад. С.У. Гончаренко, І.А. Зязюн, О.С. Дубинчук та ін.]. – К. : Вища шк., 2000. – 380 с.

338. Профессиональная педагогика : учеб. для студ., обучающихся по пед. спец. и напр. / под. общ. ред. С.Я. Батышева. – 2-е изд., перераб. и доп. –

М. : Ассоциация "Профессиональное образование", 1999. – 904 с.

339. Профтехосвіта України ХХ століття : енциклопедичне видання / за ред. Н.Г. Ничкало. – К. : АртЕк, 2004. – 876 с.

340. Пряжников Н.С. Психология труда и человеческого достоинства : [учеб. пособие для студ. вузов, обучающихся по спец. "Психология"] / Н.С. Пряжников, Е.Ю. Пряжникова. – М. : Академия, 2003. – 476, [1] с.

341. Психология личности в трудах отечественных психологов : [хрестоматия / состав. Л.В. Куликов]. – СПб. : Питер, 2000. – 476 с.

342. Психологическая энциклопедия / под. ред. Р. Корсини, А. Ауэрбаха. – СПб. : Питер, 2006. – 1096 с.

343. Равен Д. Компетнтность в современном обществе : выявление, развитие и реализация / Джон Равен ; [пер. с англ. ; под общей ред. В.И. Белопольского]. – М. : Когито-Центр, 2002. – 394, [1] с.

344. Радкевич В.О. Аналіз підходів до розробки стандартів робітничих професій / В.О. Радкевич // Сучасні стандарти професійно-технічної освіти : зб. матеріалів конф. / за заг. ред. В.О. Радкевич ; Ін-т пед. освіти і освіти дорослих АПН України. – К., 2008. – С.77–87.

345. Радкевич В.О. Гуманізація професійно-художньої освіти / В.О. Радкевич // Професійно-художня освіта України : зб. наук. пр. / [редкол. : І.А. Зязюн, В.О. Радкевич та ін.]. – К. ; Черкаси, 2008. – Вип. 5. – С. 14–22.

346. Радкевич В.О. Декоративно-прикладне мистецтво у змісті професійно-художнього навчання / Валентина Радкевич // Kształcenie zawodowe: pedagogika I psychologia = Професійна освіта : педагогіка і психологія : пол.-укр. щорічник / за ред. Т. Левовицького, І.Вільш, І. Зязюна, Н. Ничкало. – К. ; Ченстохова, 2007. – [Вип.] IX. – С. 219–229.

347. Радкевич В.О. Дидактичні вимоги до навчально-виробничого процесу в ПТНЗ художнього профілю / Валентина Радкевич // Проф.-техн. освіта. – 2007. – № 2. – С. 21–24.

348. Радкевич В.О. Дидактичні основи формування змісту професійно-художньої освіти / В.О. Радкевич // Професійна освіта : ціннісні орієнтири сучасності : зб. наук. пр. / за заг. ред. І.А.Зязюна ; Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих АПН України. – К. ; Харків, 2009. – С. 363–371.

349. Радкевич В.О. Інноваційна спрямованість змісту і технологій професійної освіти / В.О. Радкевич // Науково-методичне забезпечення професійної освіти і навчання : тези доп. звітн. наук.-практ. конф., 22-23 квітня 2009 р. / за заг. ред. В.О. Радкевич ; Ін-т професійно-технічної освіти АПН України. – Х., 2009. – С. 7–10.

350. Радкевич В.О. Інтеграція загальнохудожньої та професійної підготовки фахівців художнього профілю / В. Радкевич // Педагогіка і психологія професійної освіти. – 1999. – № 1. – С. 68–72.

351. Радкевич В.О. Концептуальні засади розвитку професійно-художньої освіти в Україні / Валентина Радкевич // Kształcenie zawodowe : pedagogika I psychologia = Професійна освіта : педагогіка і психологія : пол.-укр. щорічник. – К. ; Ченстохова, 2008. – [Вип.] X. – С. 127–132.

352. Радкевич В.О. Концепція професійно-художньої освіти / Валентина Радкевич // Проф.-техн. освіта. – 2000. – № 2. – С. 43–47.
353. Радкевич В.О. Моделювання одягу : підручник для учнів ПТНЗ / В.О. Радкевич. – К. : Вища шк., 2000. – 483 с.
354. Радкевич В.О. Обґрунтування моделі професійного навчання в системі "Педагогічна майстерня майстра художнього ремесла" / В.О. Радкевич // Педагогічна освіта і освіта дорослих : європейський вимір : [зб. наук. пр.] / за ред. І.А. Зязюна, Н.Г. Ничкало ; Ін-т пед. освіти і освіти дорослих АПН України. – К., 2008. – С. 435–445.
355. Радкевич В.О. Освітні цілі професійного навчання майбутніх фахівців художніх промислів і ремесел / Валентина Радкевич // Kształcenie zawodowe : pedagogika I psychologia = Професійна освіта : педагогіка і психологія : пол.-укр. щорічник / за ред. Т. Левовицького, І. Зязюна, Н. Ничкало, І. Вільш. – Ченстохова ; К., 2009. – [Вип.] XI. – С. 113–119.
356. Радкевич В.О. Педагогічні умови формування технологічної культури у педагогів професійно-художньої школи / Валентина Радкевич // Kształcenie zawodowe : pedagogika I psychologia = Професійна освіта : педагогіка і психологія : пол.-укр. щорічник. – К. ; Ченстохова, 2004. – Вип. VI. – С. 81–91.
357. Радкевич В.О. Принципи народного мистецтва у виробничому навчанні майбутніх фахівців художнього профілю / В. Радкевич // Професійно-художня освіта України : зб. наук. праць / Ін-т педагогіки і психології професійної освіти АПН України. – К. ; Черкаси, 2005. – Вип. III. – С. 50–59.
358. Радкевич В.А. Проблемы подготовки педагога профессиональной школы к инновационной деятельности // Материалы Междунар. научно-практической конф. "Состояние и перспективы развития непрерывного профессионального образования в Казахстане." – Алматы, 2005. – С. 24–27.
359. Радкевич В.О. Проблеми філософії художньої професійної освіти в Україні / В.О. Радкевич // Філософія освіти в сучасній Україні : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. "Філософія сучасної освіти та стан її розробки в Україні", м. Київ, 1–3 лют. 1996 р. / Інститут змісту і методів навчання. – К., 1997. – С. 382–384.
360. Радкевич В.О. Проблеми формування методологічної культури педагогів професійної школи / В.О. Радкевич // Сучасні інформаційні технології та методики навчання в підготовці фахівців : методологія, теорія, досвід, проблеми : зб. наук. праць / [редкол. : І.А. Зязюн, О.С. Гуревич, Н.Г. Ничкало та ін.]. – Вінниця, 2003. – С. 30–35.
361. Радкевич В.О. Програмно-методичні матеріали для рівневої підготовки вишивальниць : навч. посіб. для проф. навчання виховних закл. / Валентина Олександрівна Радкевич. – К. : Вища шк., 1995. – 128 с.
362. Радкевич В.О. Професійно-художня освіта дорослих у ПТНЗ / В.О. Радкевич // Педагогічний процес: теорія і практика : зб. наук. пр. / Благод. Фонд ім. А.С. Макаренка. – К., 2006. – Вип. 4. – С. 191–200.

363. Радкевич В.О. Роль інноваційних процесів у підготовці майбутніх фахівців / В.О. Радкевич // Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців : методологія, теорія, досвід, проблеми : зб. наук. пр. / [редкол. І.А. Зязюн, Р.С. Гуревич, Н.Г. Ничкало та ін.]. – К. ; Вінниця, 2000. – С. 196–200.

364. Радкевич В.О. Системний підхід до підручникотворення для ПТО / Валентина Радкевич // Проф.-техн. освіта. – 2008. – № 2. – С. 9–10.

365. Радкевич В.О. Сучасні тенденції розвитку професійно-художньої освіти в Україні / Валентина Радкевич // Проф.-техн. освіта. – 2003. – № 1. – С. 31–34.

366. Радкевич В.О. Технологічна грамотність як важливий чинник професіоналізму педагога ПТНЗ / В.О. Радкевич // Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців : методологія, теорія, досвід, проблеми : зб. наук. пр. / [редкол. І.А. Зязюн, Р.С. Гуревич, Н.Г. Ничкало та ін.]. – К. ; Вінниця, 2006. – Вип. 9. – С. 78–83.

367. Радкевич В.О. Технологія вишивки : підручник для учнів ПТНЗ / В.О. Радкевич, Г.М. Пащенко. – К. : Вища шк., 1997. – 360 с.

368. Радкевич В.О. Художня культура у системі формування творчої особистості фахівця / В.О. Радкевич // Kształcenie zawodowe : pedagogika i psychologia = Професійна освіта : педагогіка і психологія : пол.-укр. щорічник / за ред. Т. Левовицького, І. Вільш, І. Зязюна, Н. Ничкало. – 2006. – Вип. VIII. – С. 219–229.

369. Радкевич В.О. Фундаменталізація професійної підготовки виробничого персоналу в умовах ринку праці / В.О. Радкевич // Теорія і практика професійно-технічної освіти в контексті інтеграції України в європейський освітній простір : тези звітної наук.-практ. конф., 23–24 квіт. 2008 року / Ін-т професійно-технічної освіти АПН України. – К., 2008 р. – Ч.1. – С. 3–6.

370. Разработка и внедрение стандартов начального и среднего профессионального образования в России // Среднее профессиональное образование. – 2000. – № 5. – С. 6–15.

371. Раппопорт С.Х. Эстетическое творчество и мир вещей / Семен Хаскевич Раппопорт. – М. : Знание, 1987. – 63, [1] с.

372. Реан А.А. Психология и педагогика : [учеб. пособие для студ. вузов] / А.А. Реан, Н.В. Бордовская, С.И. Розум. – СПб. : Питер, 2001. – 432 с.

373. Резніченко З.В. Мистецький декоративно-ужитковий компонент у змісті професійної підготовки майбутніх учителів початкових класів у вищих навчальних закладах : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Резніченко Зоя Володимирівна. – К., 2005. – 290 с.

374. Рибалка В.В. Аксиологічні основи психологічної культури особистості : навч.-метод. посіб. / В.В. Рибалка ; МОН України, АПН України, Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих, Інститут обдарованої дитини, Укр. нар. центр практ. психології і соц. роботи. – Чернівці : Технодруку, 2009. – 225, [3] с.

375. Рибалка В.В. Психологія розвитку творчої особистості : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Валентин Васильович Рибалка. – К. : ІЗМН, 1996. – 236 с.
376. Рибалка В.В. Соціопсиходинаміка гуманістичних цінностей у міжособистісному просторі культури : психологічний аспект проблеми / Валентин Васильович Рибалка // Психолого-педагогічні та культурологічні питання гуманізації освіти : зб. наук. статей / наук. ред. С. Мусатова. – К. ; Рівне, 2007. – С. 82–87.
377. Роджерс К. Взгляд на психотерапію : становление человека / Карл Роджерс ; [пер. с англ.]. – М. : Прогресс, 1994. – 393 с.
378. Рождественская С.Б. Русская народная художественная традиция в современном обществе : архит. декор. и худож. промыслы / С.Б. Рождественская. – М. : Наука, 1981. – 207 с.
379. Розин В.М. Визуальная культура и восприятие : как человек видит и принимает мир / Вадим Маркович Розин. – М. : Эдиториал, 1996. – 224 с.
380. Ромазанов Н. Материалы для истории художеств в России / Н. Ромазанов. – М., 1863. – 139 с.
381. Роменець В.А. Вчинок і світ людини / В.А. Роменець // Основи психології : підруч. для студ. вищ. навч. закл. / за ред. О.В. Киричука, В.А. Роменця ; Міжнародний фонд "Відродження". – 2-ге вид., стереотип. – К., 1996. – С. 383–402.
382. Роменець В.А. Психологія творчості : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / В.А. Роменець. – К. : Либідь, 2001. – 286, [1] с.
383. Ростовцев Н.Н. История методов обучения рисованию / Николай Николаевич Ростовцев. – М. : Просвещение, 1982. – 240 с.
384. Рубинштейн С.Л. О личностном подходе / С.Л. Рубинштейн // Психология личности в трудах отечественных психологов : [хрестоматия / гл. ред. В. Усманов]. – СПб., 2000. – С. 23–32.
385. Рудакова И.А. Дидактика : учеб. пособие для студ. образоват. учреждений сред. проф. обр. / Ирина Алексеевна Рудаков. – Ростов-н/Д. : Феникс, 2005. – 251 с.
386. Рудницька О.П. Педагогіка : загальна та мистецька : [навч. посіб.] / О.П. Рудницька. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2005. – 360 с.
387. Рудницька О.П. Педагогічні принципи / О.П. Рудницька // Педагогічний процес : теорія і практика : наукові записки / [голов. ред. С.О. Сисоєва]. – К., 2002. – Вип. І. – С. 138–145.
388. Рыбаков Б.А. Ремесло древней Руси / Борис Александрович Рыбаков. – М. : Издательство Академии наук СССР, 1948. – 783 с.
389. Рыжов В.Н. Дидактика : учеб. пособие для студ. пед. колледжей и лицеев / В.Н. Рыжов. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2004. – 318 с.
390. Сабадаш Михайлина : альбом / [авт.-упоряд. Авраменко Олеся Олександрівна]. – К. : Мистецтво, 1990. – 112 с.
391. Савченко О.Я. Уміння вчитися як ключова компетентність шкільної освіти / О.Я. Савченко // Педагогічна і психологічна науки в

Україні : [зб. наук. пр.] до 15-річчя АПН України : [у 5-ти т.]. — К., 2007. — Т.2. : Дидактика, методика, інформаційні технології. — С. 82–95.

392. Сапожников А.П. Полный курс рисования / Андрей Петрович Сапожников ; под. ред. В.Н. Ларионова. — М. : Творческая школа "Мастер-класс", 2003. — 141, [18] с.

393. Сборник учебных планов и программ для подготовки квалифицированных рабочих в средних профессионально-технических училищах. Профессия : Изготовитель художественных изделий из дерева. — М. : ВНМЦ ПТО, 1988. — 113 с.

394. Светлова Л.П. Азбука орнамента / Людмила Петровна Светлова. — М. : ИРПО, 2001. — 127 с.

395. Свінціцький І. Проблеми національного мистецтва / І. Свінціцький // Наші дні. — Львів, 1942. — Ч.9. — С. 3–5.

396. Селівачов М.Р. Лексикон української орнаментики / М.Р. Селівачов. — К. : Ант, 2005. — 490 с.

397. Семенова М.А. Технология отбора содержания стандарта начального профессионального образования по региональным профессиям (на примере профессии "Изготовитель художественных изделий из кожи и меха") : автореф. дисс. на соиск. ученой степени канд. пед. наук : спец. 13.00.08 "Теория и методика профессионального образования" / М.А. Семенова. — М., 2000. — 19 с.

398. Семенов О.М. Формування професійної майстерності майбутнього вчителя української мови і літератури / О.М. Семенов // Педагогічна майстерність у закладах професійної освіти : монографія / [Н.Г. Ничкало, І.А. Зязюн, М.М. Солдатенко та ін.] ; Ін-т педагогіки і психології проф. освіти АПН України. — К., 2003. — С. 202–213.

399. Сергеева Т.А. Методические рекомендации "Проектирование учебного занятия" / Т.А. Сергеева, Н.М. Уварова. — М. : АПО, 2001. — 84 с.

400. Сериков В.В. Личностно ориентированное образование / В.В. Сериков // Педагогика. — 1994. — № 5. — С.16–20.

401. Сериков В.В. Образование и личность. Теория и практика проектирования педагогических систем / Владислав Владиславович Сериков. — М. : Логос, 1999. — 272 с.

402. Сибирская М.П. Педагогические технологии : теоретические основы и проектирование / Маргарита Павловна Сибирская ; Центральный институт повышения квалификации руководящих работников и специалистов проф. образования М-ва общего и проф. образования РФ. — СПб., 1998. — 354 с.

403. Сибирская М.П. Формирование профессиональной активности у учащихся профтехучилищ на уроках специальной технологии / Маргарита Павловна Сибирская. — М. : ВНМ Центра, 1989. — 50 с.

404. Сидорович С.Й. Художня тканина Західних областей УРСР / Савина Йосипівна Сидорович ; АН УРСР, Музей етнографії та художнього промислу. — К. : Наукова думка, 1979. — 153 с.

405. Симонов В.П. Педагогический менеджмент : ноу-хау в образовании : учеб. пособие по курсу "Управление пед. системами" / Валентин Петрович Симонов. – М. : Высшее образование, 2007. – 357 с.
406. Сисоєва С.О. Основи педагогічної творчості : підруч. для студ. вищ. пед. навч. закл. / Світлана Олександрівна Сисоєва. – К. : Міленіум, 2006. – 346 с.
407. Сисоєва С.О. Педагогічний експеримент у наукових дослідженнях неперервної професійної освіти : навч.-метод. посіб. / С.О. Сисоєва, Т.Є. Кристопчук. – Луцьк : ВАТ "Волинська обласна друкарня", 2009. – 458, [2] с.
408. Сисоєва С.О. Педагогічні технології / С.О Сисоєва // Енциклопедія освіти / АПН України ; голов. ред. В.Г. Кремень. – К., 2008. – С. 661–662.
409. Сисоєва С.О. Психологія та педагогіка : підруч. для студ. вищих навч. закл. непер. профілю традиційної та дистанційної форм навчання] / С.О. Сисоєва, Т.Б. Поясок. – К. : Міленіум, 2005. – 520 с.
410. Скакун В.А. Методическое пособие для преподавателей специальных и общетехнических предметов профессиональных учебных заведений / Владислав Александрович Скакун ; Ин-т развития проф. образования М-ва образования России, 2001. – М., 2001. – С. 182–184.
411. Скакун В.А. Организация и методика профессионального обучения : учеб. пособие / Владислав Александрович Скакун. – М. : ФОРУМ-ИНФРА, 2007. – 336 с.
412. Скребець В.О. Концептуальні засади побудови регіональної моделі екологічної освіти і виховання учнівської молоді / Василь Олексійович Скребець. – К. : Ніка-Центр, 2006. – 184 с.
413. Славтіч Г.О. Формування навичок ділового спілкування в учнів професійно-технічних навчальних закладів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія / Г.О. Славтіч. – К., 2000. – 18 с.
414. Слостенін В.А. Педагогика : инновационная деятельность / В.А. Слостенин, Л.С. Подымова. – М. : ИЧП "Магистр", 1997. – 224 с.
415. Слостенін В.А. Введение в педагогическую аксиологию : [учеб. пособие для вузов по спец. 03.10.00.] / В.А. Слостенін, Г.И. Чижакова. – М. : Академия, 2003. – 185, [2] с.
416. Смікал В.О. Формування світоглядної культури майбутнього вчителя засобами мистецтва : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Смікал Вікторія Олексіївна. – К., 2002. – 205 с.
417. Смирнова А.В. Дидактические основы отбора и структурирования содержания по профессиям художественно-ремесленного профиля : дисс. ... канд. пед. наук : 13.00.08 / Смирнова Анна Вениаминовна. – Екатеринбург, 2001. – 191 с.
418. Смирнов С.Д. Педагогика и психология высшего образования : от деятельности к личности : учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. завед. / Сергей Дмитриевич Смирнов. – М. : Академия, 2003. – 304 с.

419. Соколова М.С. Художественная роспись по дереву : технология художественных промыслов : учеб. пособие для студ. высш. учеб. завед. / Марина Станиславовна Соколова. – М. : ВЛАДОС, 2002. – 303, [16] с.
420. Сокольникова Н.М. Изобразительное искусство : краткий словарь художественных терминов / Н.М. Сокольникова. – Обнинск : Титул, 1996. – 80 с.
421. Солдатенко М.М. Проблеми професійного вдосконалення викладача професійно-технічного навчального закладу / М.М. Солдатенко // Педагогічна майстерність у закладах професійної освіти : монографія / [Н.Г. Ничкало, І.А. Зязюн, М.М. Солдатенко та ін.] ; Ін-т педагогіки і психології проф. освіти АПН України. – К., 2003. – С. 110–124.
422. Соломченко О.Г. Гуцульське народне мистецтво і його майстри / Олексій Григорович Соломченко. – К. : Знання, 1959. – 59 с.
423. Сопин В.И. Разработка и применение дидактических средств в средних профтехучилищах / В.И. Сопин, С.Б. Вербицкая, Н.А. Лабунская. – М. : Высш. шк., 1986. – 126, [2] с.
424. Соціально-психологічний словник / [авт.-уклад. В.М. Галицький, О.В. Мельник, В.В. Синявський]. – К. : ДУЗУ, 2004. – 247 с.
425. Стандарти професійно-технічного освіти України / [В.В. Томашенко, А.Д. Симак, Н.Г. Ничкало и др.]. – К. : Наук. світ, 2000. – 60 с.
426. Стратегія інноваційного розвитку України на 2010–2020 роки в умовах глобалізаційних викликів : парламентські слухання (м. Київ, 2009) / авт.-упоряд. : Г.О. Андрощук, І.Б. Жилиєв, Б.Г. Чижевський, М.М. Шевченко. – К. : Парламентське вид-во, 2009. – 632 с.
427. Сусак К. Косівський коледж прикладного та декоративного мистецтва ім. В.І. Касіяна, його витоки, сучасні проблеми / Катерина Сусак // Писанка. – 1997. – № 18. – С. 3–6.
428. Сухомлинська О.В. Українська педагогіка в персоналіях : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. : у 2 кн. / за ред. О.В. Сухомлинської. — К. : Либідь, 2005. — Кн. 1. : X–XIX ст. / [О.В. Сухомлинська, Н.П. Дічек, Т.О. Самоплавська та ін.]. – 2005. – 621 с. ; Кн. 2 : XX століття / [О.В. Сухомлинська, Н.П. Дічек, Т.О. Самоплавська та ін.]. – 2005. – 549, [1] с.
429. Сухомлинський В.О. : Вибрані твори в 5-т. / Василь Олександрович Сухомлинський. – К. : Рад. шк., 1977. – Т.4. : Павлівська середня школа. Розмова з молодим директором. – 1977. – 638 с.
430. Сухомлинский В.А. Избранные произведения в пяти томах / В.А. Сухомлинский. – К. : Рад. шк., 1989. – Т.3. : Сердце отдаю детям. Рождение гражданина. Письмо к сыну. – 1980. – 719 с.
431. Сучасний тлумачний психологічний словник : близько 2500 термінів / Віктор Шалар. – Х. : Прапор, 2007. – 639 с.
432. Сучасний тлумачний словник української мови : 10000 слів / за заг. ред. В.В. Дубічинського. – Х. : ШКОЛА, 2008. – 1008 с. – (Офіційна бібліотека).

433. Сушенцева Л.Л. Управління системою методичної роботи в сучасному професійно-технічному училищі : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти / Л.Л. Сушенцева. – К., 1999. – 20 с.
434. Тадеуш В. Новацький. Рука, що творить / Тадеуш Вацлав Новацький ; пер. з польськ. Ю. Родик, Ю. Салати. – Львів : Літопис, 2007. – 104 с.
435. Талалуєва Н.О. Підготовка робітників з професій художнього профілю в Україні (20-ті роки XX століття) / Н. Талалуєва // Професійно-художня освіта України : зб. наук. праць / [редкол. : І.А. Зязюн (голова), В.О. Радкевич та ін.]. – К. ; Черкаси, 2003. – Вип. II. – С. 103–112.
436. Талызина Н.Ф. Пути разработки профиля специалиста / Н.Ф. Талызина, Н.Г. Печенюк, Л.Б. Хохловский. – Саратов : Саратовский ун-т, 1987. – 163 с.
437. Творческие проблемы современных народных художественных промыслов : [сб. статей / сост. И.Я. Богуславская]. – Л. : Художник РСФСР, 1981. – 273 с.
438. Творчість і технології в наукових дослідженнях неперервної професійної освіти : [наук. вид.] / за заг. ред. С.О. Сисоєвої. – К. : КІМ, 2008. – 424 с.
439. Теоретико-методичні засади викладання предметів гуманітарного циклу в професійно-технічних навчальних закладах : [монографія / за ред. Г.П. Васяновича]. – Львів : Українські технології, 2003. – 220 с.
440. Теоретические основы процесса обучения в современной школе / под ред. В.В. Краевского, И.Я. Лернера ; АН СССР, НИИ общей педагогики. – М. : Педагогика, 1989. – 316, [2] с.
441. Тимків Б.М. Виготовлення художніх виробів із дерева : підручник для учнів проф. навч.-виховних закл. / Богдан Михайлович Тимків, Касіян Матвійович Кавас ; [за ред. Б.М. Тимківа]. – Львів : Світ, 1995. – Ч.1 : Різьба по дереву. – 1995. – 176 с.
442. Толочко П.П. Київська Русь / Петро Петрович Толочко. – К. : Абрис, 1996. – 360 с.
443. Уварова Н.М. Технология оформления педагогического опыта / Н.М. Уварова, Т.А. Сергеева, Т.В. Максименко. – М. : Интеллект-Центр, 2003. – 112 с.
444. Українська вишивка : альбом / [авт. тексту та упоряд. Т. Кара-Васильєва]. – К. : Мистецтво, 1993. – 264 с.
445. Українське гончарство : національний культурологічний щорічник : наук. зб. за минулі літа / [упоряд. Олесь Пошивайло]. – К. ; Опішне : Молодь, 1993. – Кн. 1. – 1993. – 519 с.
446. Українське народознавство : навч. посібник / за ред. С.П. Павлюка. – К. : Знання, 2006. – Кн. 1. – 1993. – 519 с. ; Кн. 2. за рік 1994. – 1995. – 576 с.
447. Усатенко Т. Образно-символічна система орнаменту як чинник професійної компетентності фахівця / Т. Усатенко, Г. Усатенко // Професійно-

художня освіта України : зб. наук. праць / [Редкол. : І.А. Зязюн (голова), В.О. Радкевич та ін.]. – К. ; Черкаси, 2003. – Вип. IV. – С. 46–56.

448. Усатенко Т.П. Українознавчі проблеми педагогічної думки ХІХ–ХХ столітті : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра пед. наук : спец. 13.00.01 / Т.П. Усатенко. – К., 2007. – 42 с.

449. Учебные планы и программы для подготовки рабочих в профессионально-технических училищах. Профессия : вышивальщик на машине (швейная промышленность) шифр 6–121-Т-П. – М. : ВНМЦ ПТО, 1983. – 56 с.

450. Учебные планы по новым профессиям Перечня : Профессии для подготовки в технических, городских профессионально-технических училищах квалифицированных рабочих (по Перечню профессий сборник № 6). – М. : ВНМЦ ПТО, 1979. – 63 с.

451. Ушинський К.Д. Про народність в громадському вихованні / К.Д. Ушинський // Вибрані педагогічні твори : в 2-х т. / за ред. В.П. Пискунова. – К., 1983. – Т.1. – С. 43–103.

452. Філіпчук Г.Г. Громадянське суспільство : освіта, етнокультура, етнополітика : [монографія] / Георгій Філіпчук. – Чернівці : Зелена Буковина, 2002. – 488 с.

453. Филонов Г.Н. Воспитание в российском обществе : тенденции теории и практики / Георгий Николаевич Филонов. – М. : Государственный МИЦ семьи и воспитания, 2000. – 198 с.

454. Філософський енциклопедичний словник / [редкол. : В.І. Шинкарук (голова) та ін.] ; НАН України, Інститут філософії ім. Г.С. Сковороди. – К. : Абрис, 2002. – 742 с.

455. Фірсова Л.С. Формування естетичної культури майбутніх учителів засобами декоративно-прикладного мистецтва : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Фірсова Людмила Станіславівна. – Кривий Ріг, 2001. – 181 с.

456. Формирование профессиональной самостоятельности учащихся профтехучилищ : метод. пособие / АПН СССР, НИИ проф.-техн. образования ; под. ред. Г.К. Малышева. – Л. : АПН СССР, 1991. – 39, [2] с.

457. Формирование системного мышления в обучения : [учеб. пособие для студ. и аспирантов пед. и психол. ф-тов вузов] / под. ред. проф. З.А. Решетовой. – М. : ЮНИТИ-ДАНИЛА, 2002. – 344 с. – (Педагогическая школа, ХХ–ХХІ век).

458. Формирование учебных навыков учащихся профшкол / [Н.Е. Важевская, А.Т. Глазунов, Л.Ю. Дегтяренко, В.Г. Казаков, И.А. Устюгова] ; науч. ред. А.Т. Глазунов. – М. : АПО, 2001. – 38 с.

459. Франкл В. Человек в поисках смысла : сборник / Виктор Франкл ; [пер. с англ. и нем. ; общ. ред. Л.Я. Гозмана]. – М. : Прогресс, 1990. – 366, [1] с.

460. Фрейд Зигмунд. Толкование сновидений / Зигмунд Фрейд ; пер с нем. ; вступ. ст. Б.Г. Херсонського. – К. : Здоровье, 1991. – 384 с.

461. Фридман Л.М. Педагогический опыт глазами психолога : кн. для учителя / Л.М. Фридман. – М. : Просвещение, 1987. – 223, [1] с. – (Психол.

наука – школе).

462. Фундаментальное (естественнонаучное и гуманитарное университетское образование (материалы Международного симпозиума ЮНЕСКО) // Высшее образование в России. – 1994. – № 4. – С. 3–6.

463. Фурса О.О. Організаційно-педагогічні засади навчально-виховного процесу у мистецькому коледжі : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Фурса Оксана Олександрівна ; Інститут педагогіки і психології професійної освіти АПН України. – К., 2005. – 235 с.

464. Хомич Л.О. Професійно-педагогічна підготовка вчителя початкових класів : [монографія] / Лідія Олексіївна Хомич. – К. : Магістр-S, 1998. – 200 с.

465. Художні промисли України : альбом / [уклад. : Н.М. Кисельова, Н.М. Попенко]. – К. : Мистецтво, 1979. – 253 с.

466. Хуторской А.В. Современная дидактика : [учеб. для вузов] / А.В. Хуторской ; гл. ред. Е. Строганова. – СПб. : Питер, 2001. – 536 с. – (Учебник нового века).

467. Цимбалюк О. "Труд" – жіноча кравецька школа / Олена Цимбалюк. – Львів : СП "БаК", 1998. – 49 с.

468. Чавчавадзе Н.З. Культура и ценности / Николай Зурабович Чавчавадзе. – Тбилиси : Мецниереба, 1984. – 171 с.

469. Чернилевский С.Д. Учебный мастер и креативная технология / С.Д. Чернилевський // Профессиональное образование. – 2001. – № 5. – С. 10–11.

470. Чернышевский Н.Г. Полное собрание починений : в 15 т. / под общ. ред. В.Я. Кирпотина / Николай Гаврилович Чернышевский. – М. : Гослитиздат, 1957. – Т.3. – 1951. – 565 с.

471. Чубинський П.П. Мудрість віків : українське народознавство у творчій спадщині Павла Чубинського ; [у 2-х кн.] / Павло Чубинський. – К. : Мистецтво, 1995. – Кн. 1. – 1995. – 224 с.

472. Чугай Р.В. Народне декоративне мистецтво Яворівщини / Р.В.Чугай ; АН УРСР, Музей етнографії та худож. промислу. – К. : Наук. думка, 1979. – 143 с.

473. Чуприна Н.В. Розробка художньо-технічних принципів проектування колекцій сучасного жіночого костюма на основі українського народного одягу : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. техн. наук : спец. 05.18.19 – технологія текстильних матеріалів швейного і трикотажного виробництва / Н.В. Чуприна. – К., 2001. – 23 с.

474. Шаповаленко С.Г. Школьное оборудование и кабинетная система / С.Г. Шаповаленко // Вопросы школоведения. – 1982. – № 3. – С. 183–222.

475. Шапоринский С.А. Обучение и научное познание / Семен Абрамович Шапоринский. – М. : Педагогика, 1981. – 208 с.

476. Шаталов В.Ф. Точка опоры / Виктор Федорович Шаталов. – М. : Педагогика, 1987. – 160 с.

477. Шевнюк О.Л. Культурологія : навч. посіб. / О.Л. Шевнюк. – К. : Знання-Прес, 2004. – 353с. – (Вища освіта ХХІ століття).

478. Шевчук Л.І. Розвиток професійної компетентності викладачів спеціальних дисциплін закладів профтехосвіти у системі післядипломної освіти : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Шевчук Людмила Іванівна. – К., 2001. – 398 с.

479. Шендрик А.И. Теория культуры : учеб. пособие для вузов по дисциплине "Культурология" / Анатолий Иванович Шендрик ; [гл. ред. Н.Д. Эрнашвили]. – М. : ЮНИТИ-ДАНА–Единство, 2002. – 519 с.

480. Шиянов Е.Н. Развитие личности в обучении : учеб. пособие для студ. пед. вузов / Евгений Николаевич Шиянов, Изабела Борисовна Котова. – М. : Академия, 2000. – 288, [2] с. – (Высшее образование).

481. Шмагало Р.Т. Гончарний промисел і керамічні школи України / Р.Т. Шмагало // Декоративно-ужиткове та образотворче мистецтво : історія, теорія, практика / відп. ред. Е.П. Мисько. – Львів, 1992. – С. 72–78.

482. Шмагало Р.Т. Мистецька освіта в Україні середини ХІХ – середини ХХ століття : структурування, методологія, художні пропозиції : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра мистецтвознавства : спец. 17.00.06 "Декоративне і прикладне мистецтво" / Р.Т. Шмагало. – Львів, 2005. – 44 с.

483. Шмагало Р.Т. Художньо-промислова освіта Галичини у міжнародних зв'язках (кінець ХІХ – початок ХХ ст.) / Ростислав Шмагало // Діалог культур : Україна у світовому контексті : матеріали І міжнар. філософ.-культурол. читань, м. Львів, 25–26 квіт., 1996 р. / [редкол. : С.О. Черепанова та ін.]. – Львів, 1996. – Вип. № 2. – С. 182–187.

484. Шоган В.В. Теоретические основы модульной технологии личностно ориентированного образования : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.01 / Шоган Владимир Васильевич. – Ростов-н/Д., 2000. – 477 с.

485. Щербаківський В.М. Українське мистецтво : вибрані неопубліковані праці / Вадим Михайлович Щербаківський / [упоряд., вст. ст. В. Ульяновського]. – К. : Либідь, 1995. – 266, [2] с.

486. Щербина В.Г. Система композиційних вправ у змісті підготовки майбутніх учителів образотворчого мистецтва : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Щербина Володимир Григорович. – К., 2000. – 274 с.

487. Щолокова О.П. Основи професійної художньо-естетичної підготовки майбутнього вчителя : [монографія] / Ольга Пилипівна Щолокова. – К. : Віпол, 1996. – 172 с.

488. Энциклопедия профессионального образования : в 3-х т. / под. ред. С.Я. Батишева. – М. : АПО, 1999. – Т.3. : Р–Я. – 1999. – 487 с.

489. Юркевич П. Чтение о воспитании / Памфил Юркевич. – М. : Изд-во Н. Чепелевского, 1965. – 272 с.

490. Ягупов В.В. Педагогіка : навч. посіб. для студ. пед. спец. вищ. навч. закл. / Василь Васильович Ягупов. – К. : Либідь, 2002. – 560 с.

491. Якиманская И.С. Личностно ориентированное профессиональное образование / Ираида Сергеевна Якиманская. – Екатеринбург : Уральский гос. проф.-пед. ун-т, 1998. – 126 с.

492. Якиманская И.С. Требования к учебным программам, ориентированным на личностное развитие школьников / И.С. Якиманская // Вопросы психологии. – 1994. – № 2. – С. 14–23.
493. Яценко Т.С. Глибинно-психологічна сутність символу / Т.С. Яценко // Педагогічна і психологічна науки в Україні : [зб. наук. пр. до 15-річчя АПН України : у 5-ти т.]. – К., 2007. – Т.3. : Психологічна, вікова фізіологія, дефектологія. – С. 39–47.
494. Bloom B.S. Taxonomy of Educational Objectifs / B.S. Bloom. – Handbook I: Cognitive Domains, David McKay, Company Inc., New York, 1971. – P. 85.
495. Charewiczowa L. Lwówskie organizacje Zawodowe – Lwów, 1929. – 6 s.
496. Eckhart Chrosziel and Williana Plambridge MES / Handbook on Modules of Employable Skills Training // Vocational Training Branch ILO. – Geneva, 1998. – P. 120.
497. Еволюція кваліфікації наuczycieli w kontekście przemian edukacyjnych / Pod. red. Franciszka Szloska. – Warszawa-Siedlce: Radom, 2007. – 333 s.
498. Walentina Radkewycz. Humanistyczne aspekty kształcenia artystycznego : Філософія педагогічної майстерності // Filozofia mistrzostwa pedagogicznego / [редкол. : Н.Г. Ничкало (голова) та ін.]. – К. ; Вінниця, 2008. – С. 211–218.
499. Walentina Radkewycz. Kulturologiczne zasady kształcenia zawodowego we współczesnej szkole zawodowej / W. Radkewycz // Monograficzna seria wydawnicza – Biblioteka Pedagogiki Pracy Redaktor naukowy: prof. dr hab. Henryk Bednarczyk Ukazuje się od 1987 r. Łącznie. – St. 234–238.
500. Metodika tvorby školních vzdělávacích programů SOŠ a SOU / Jana Kasparova. – Praha : Národní ústav odborného vzdělávání, 2007. – 90 s.
501. Miroslav Chráska. Metody pedagogického výzkumu : Základy kvantitativního výzkumu. – Praha : Grada publishing, 2007. – 265 s.
502. Raoul Trojan. Malý slovník výtvarného umění / Raoul Trojan, Bohumír Mráz. – Praha : Nakladatelství Fortuna, 1996. – 236 s.
503. Jan Průcha. Moderní pedagogika / Jan Průcha. – 3., upr. a dopl. vyd. – Praha: Portál, 2005. – 481 s.
504. Jan Průcha. Pedagogický slovník: aktualizované vydání / Jan Průcha, Eliška Walterová, Jiří Mareš. – Vyd. 5. – Praha : Portál, 2008. – 322 s.

ЕЛЕКТРОННІ ДЖЕРЕЛА ІНФОРМАЦІЇ

505. Вище професійне художнє училище № 5 [електронний ресурс]. – Режим доступу : <<http://www.vphu5.cv.ua>>. – Загол. з екрану. – Мова укр.
506. Вище художнє професійне училище № 3 м. Івано-Франківська [електронний ресурс]. – Режим доступу : <<http://proftekhosvita.org.ua>>. – Загол. з екрану. – Мова укр.
507. Вище професійне училище № 23 Сумської області [електронний

ресурс]. – Режим доступу : <<http://www.vpu23.narod.ru>>.– Загол. з екрану. – Мова укр.

508. Вище професійне училище № 10 м. Тернополя [електронний ресурс]. – Режим доступу : <<http://www.vpu10.te.ua>>.– Загол. з екрану. – Мова укр.

509. Вище художнє професійне училище № 19 Хмельницької області [електронний ресурс]. – Режим доступу : <<http://www.vxpu19.hmarka.net>. >.– Загол. з екрану. – Мова укр.

510. Вище художнє професійно-технічне училище № 5 м. Чернівці [електронний ресурс]. – Режим доступу : <<http://www.vhptu5.vn.ua>. >.– Загол. з екрану. – Мова укр.

511. Державна програма збереження, відродження і розвитку народних художніх промислів на період до 2010 року : Постанова Кабінету Міністрів України від 23 травня 2007 року № 768 [електронний ресурс]. – Режим доступу до документа : 16 вересня 2008 р. :

<<http://www.kmu.gov/kmu/control/uk/cardnpd>. >.– Загол. з екрану. – Мова укр.

512. Державний класифікатор професій ДК 003:2005 [електронний ресурс]. – Режим доступу до документа : <<http://zakon.nau.ua/doc>. >.– Загол. з екрану. – Мова укр.

513. Закон України "Про народні художні промисли" [електронний ресурс] : із змінами і доповненнями, внесеними Законом України від 3 лютого 2004 року № 1407–IV. – Режим доступу до документа :

<http://www.urportal.com.ua/zakon_ukrajini_pro_narodni_hudozhni.html>.– Загол. з екрану. – Мова укр.

514. Закон України "Про професійно-технічну освіту" № 103/98 ВР, із змінами від 19 грудня 2006 р. [електронний ресурс]. – Режим доступу до документа : <http://www.osvita.org.ua/pravo/law_04/part_02.html. >.– Загол. з екрану. – Мова укр.

515. Кам'янець-Подільський професійний художній ліцей [електронний ресурс]. – Режим доступу : <<http://proftekhosvita.org.ua>. >.– Загол. з екрану. – Мова укр.

516. Копенгагенская Декларация по усилению европейской кооперации в профессиональном образовании 2005 [електронний ресурс]. – Режим доступу до документа :

<<http://www.rusmagistr.ru/page0002/page0026/page0043>. >.– Загол. з екрану. – Мова укр.

517. Луганський художньо-промисловий ліцей [електронний ресурс]. – Режим доступу : <<http://sites.google.com/site/luhhpl/Home>. >.– Загол. з екрану. – Мова укр.

518. Львівський професійний ліцей дизайну та будівництва [електронний ресурс]. – Режим доступу : <<http://www.liceydb.lviv.ua>>.– Загол. з екрану. – Мова укр.

519. Львівський професійний художній ліцей [електронний ресурс]. – Режим доступу : <<http://Lphl.ho.ua>>.– Загол. з екрану. – Мова укр.

520. Про затвердження Державної програми збереження, відродження і розвитку народних художніх промислів на період до 2010 року : Постанова Кабінету Міністрів України від 23 травня 2007 року № 768. [електронний ресурс]. – Режим доступу до документа : <<http://www.kmu.gov.ua/kmu/control/uk/cardnpd>>.– Загол. з екрану. – Мова укр.

521. Про схвалення Концепції Державної програми збереження, відродження і розвитку народних художніх промислів на 2006–2010 роки : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 15.06.2006 р. № 336 – р. – [електронний ресурс]. – Режим доступу до документа :

<<http://www.napravo.net/data/baseos/ukr08071.htm>.>.– Загол. з екрану. – Мова укр.

522. Решетилівський художній професійний ліцей [електронний ресурс]. – Режим доступу : <<http://Rechethyalijey.narod.ru>.>.– Загол. з екрану. – Мова укр.

523. Севастопольський професійний художній ліцей [електронний ресурс]. – Режим доступу : <<http://www.sphl.narod.ru>.>.– Загол. з екрану. – Мова укр.

524. Слов'янський професійний художній ліцей [електронний ресурс]. – Режим доступу : <<http://spxl.at.ua>.>.– Загол. з екрану. – Мова укр.

525. Стрийське вище художнє професійне училище [електронний ресурс]. – Режим доступу : <<http://svhpu.org.ua/>>.– Загол. з екрану. – Мова укр.

526. Техническое и профессиональное образование и подготовка для двадцать первого века. – [электронный ресурс] : / Рекомендации ЮНЕСКО и МОТ. – Режим доступа к документу :

<<http://tve.secton@unesco.org/>;<http://www.unesco.org/education/ifpskills@ilo.org/> <http://www.ilo.org/skills/>>.– Загол. з екрану. – Мова укр.

527. Указ Президента України «Про заходи щодо відродження традиційного народного мистецтва та народних художніх промислів в Україні [електронний ресурс]. – Режим доступу до документа : – <<http://vazakon.com/document/frapt18/idx18324.htm>>.– Загол. з екрану. – Мова укр.

528. Художнє професійно-технічне училище № 14 [електронний ресурс]. – Режим доступу : <<http://www.hptu14.com.ua>>.– Загол. з екрану. – Мова укр.

529. Черкаський художньо-технічний коледж [електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://chtk.ck.ua>>.– Загол. з екрану. – Мова укр.

530. Robert F. Mager. Reparing Instructional Obgectives [електронний ресурс]. – Режим доступу до документа : <<http://www.librarything.com/author/magerrobertf>>.– Загол. з екрану. – Мова англ.

531. The European Qualifications Framework for Lifelong Learning (EQF) [електронний ресурс]. – Режим доступу до документа : <<http://europa.eu/>>.– Загол. з екрану. – Мова англ.

МАТЕРІАЛИ ЦЕНТРАЛЬНОГО ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ ВИЩИХ ОРГАНІВ ВЛАДИ ТА УПРАВЛІННЯ УКРАЇНИ (ДАЛІ – ЦДАВОУ)

532. Годовые отчеты подведомственных организаций Укрхудожпромсоюза о работе с кадрами за 1948 год // ЦДАВОУ, ф. 4676, оп. 1, спр. 86, арк. 1–177.

533. Годовой отчет Кролевецкого техникума художественных промыслов об учебно-воспитательной работе за 1948 год // ЦДАВОУ, ф. 4676, оп. 1, спр. 89, арк. 1–15.

534. Годовой отчет Решетилловской художественной школы Укрхудожпромсоюза о финансово-хозяйственной деятельности за 1955 год // ЦДАВОУ, ф. 4676, оп. 1, спр. 336, арк. 1–42.

535. Годовой отчет Решетилловской художественной школы Укрхудожпромсоюза о финансово-хозяйственной деятельности за 1956 год // ЦДАВОУ, ф. 4676, оп. 1, спр. 393, арк. 1–11.

536. Документы (доклады, обзоры, информация) Главхудожпрома о возрождении и развитии художественных промыслов на Украине // ЦДАВОУ, ф. 4676, оп. 1, спр. 859, арк. 1–23.

537. Документы (программа, доклады, рекомендации) о проведении семинара на Кролевецкой фабрике художественных изделий (22–23 октября 1969 г.) // ЦДАВОУ, ф. 4676, оп. 1, спр. 1038, арк. 1–65.

538. Документы (регламент, списки, доклады и др.) о проведении Республиканского совещания специалистов народных художественных промыслов (23–24 ноября 1959 г., г. Киев) // ЦДАВОУ, ф. 4676, оп. 1, спр. 489, арк. 1–41.

539. Міністерство місцевої промисловості УСРС. Центральна бухгалтерія. Річний звіт Вижицького, Кролевецького, Решетилівського училищ за 1968 рік // ЦДАВОУ, ф. 4791, оп. 1, спр. 1017, арк. 1–71.

540. Міністерство місцевої промисловості. Управління бухгалтерського обліку і звітності. Бухгалтерський звіт Кролевецького училища за 1975 рік // ЦДАВОУ, ф. 4791, оп. 1, спр. 2200, арк. 1–35.

541. Міністерство місцевої промисловості. Управління бухгалтерського обліку і звітності. Бухгалтерський звіт Решетилівського училища за 1975 рік // ЦДАВОУ, ф. 4791, оп. 1, спр. 2202, арк. 1–26.

542. Міністерство місцевої промисловості. Управління кадрів і навчальних закладів. Акти та інші документи з питань прийому і передачі навчальних закладів з однієї системи в іншу за 1966 рік // ЦДАВОУ, ф. 4791, оп. 1, спр. 614, арк. 1–223.

543. Отчет Дегтяревской школы мастеров народного творчества об учебно-воспитательной работе за 1948 год // ЦДАВОУ, ф. 4676, оп. 1, спр. 88, арк. 1–22.

544. Отчет о работе Кролевецкого техникума художественных промыслов за 1946-1947 учебный год // ЦДАВОУ, ф. 4676, оп. 1, спр. 67, арк. 1–30.

545. Отчет о работе с кадрами Министерства местной промышленности УССР за 1948 год // ЦДАВОУ, ф. 4990, оп.1, спр. 503, арк.1–71.

546. Отчет о работе с кадрами Министерства местной промышленности УССР за 1949 год // ЦДАВОУ, ф. 4990, оп. 1, спр. 504, арк. 1–45.

547. Отчет о работе с кадрами Министерства местной промышленности УССР за 1950 год // ЦДАВОУ, ф. 4990, оп. 1, спр. 507. – арк. 1–48.

548. Отчет о работе с кадрами Министерства местной промышленности УССР за 1951 год // ЦДАВОУ, ф. 4990, оп. 1, спр. 509, арк. 1–58.

549. Постановления №1-100 Оргбюро Укрхудожпромсоюза за 1945 год // ЦДАВОУ, ф. 4676, оп.1, спр. 21, арк. 1–147.

550. Постановление №1-92 Президиума Укрхудожпромсоюза за 1949 год // ЦДАВОУ, ф. 4676, оп. 1, спр. 102, арк. 1–192.

551. Постановление СНК СССР и приказы главного управления трудовых резервов СССР об организации училищ и школ ФЗО на Украине за 1945 год // ЦДАВОУ, Ф-Р.4609, оп 1, спр. 22. – арк. 1–93.

552. Протоколы № 1-25 заседаний Президиума Укрхудожпромсоюза за 1948 год. – ЦДАВОУ, ф. 4676, оп. 1, спр. 80, арк. 1–106.

553. Річний звіт по Крелевецькому профтехучилищу, Косівському училищу, Вижницькому училищу, Ужгородському училищу за 1967 рік // ЦДАВОУ, ф.4791, оп. 1, спр. 851, арк. 1–159.

554. Річні звіти про роботу середніх спеціальних навчальних закладів Міністерства місцевої промисловості УСРС за 1966 рік // ЦДАВОУ, ф. 4791. – оп. 1. – спр. 623. – арк. 1–115.

555. Сводные годовые статистические отчеты Укрхудожпромсоюза и подведомственных организаций о подготовке и переподготовке кадров за 1944 год // ЦДАВО України, ф. 4676. – оп. 1. – спр. 8. – арк. 1–6.

556. Сводные годовые статистические отчеты Укрхудожпромсоюза и подведомственных организаций о подготовке и переподготовке кадров за 1945 год // ЦДАВОУ, ф. 4676. – оп. 1. – спр. 23. – арк. 1–8.

557. Сводный годовой отчет Укрхудожпромсоюза о работе с кадрами за 1945 год // ЦДАВОУ, ф. 4676, оп. 1, спр. 24, арк. 1–3.

558. Сводный отчет Укрхудожпромсоюза о работе с кадрами за 1968 год // ЦДАВОУ, ф. 4676, оп. 1, спр. 970, арк.1–24.

559. Украинский союз художественных промыслово-кооперативных организаций Украинского совета промысловой кооперации. Постановление № 1-62 Оргбюро Укрхудожпромсоюза за 1944 год // ЦДАВОУ, ф. 4676, оп. 1, спр. 1, арк. 1–79.

МАТЕРІАЛИ ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ ХМЕЛЬНИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ

560. Розвиток кустарної промисловості Поділля на поч. XX ст. // Р. – 924, оп.1, спр. 258, арк. 1–42.

Наукове видання

Валентина Радкевич

**ТЕОРЕТИЧНІ І МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ
ПРОФЕСІЙНОГО НАВЧАННЯ У ЗАКЛАДАХ ПРОФТЕХОСВІТИ
ХУДОЖНЬОГО ПРОФІЛЮ**

Монографія

Редактор *Тетяна Волкова*

Технічний редактор *Марк Шимановський*

Дизайн обкладинки *Людмила Майборода*

Комп'ютерна верстка *Юлія Костюк, Дар'я Косань*

Коректори *Тетяна Герлянд, Наталя Смоляна*

Підписано до друку 12.01.2010
Гарнітура Times New Roman
Зам. № 103

Формат 60X84/16
Ум. др. арк. 25

Папір офсетний
Тираж 300 прим.
